3 1761 07835238 2

PÁZMÁNY PÉTER

ÉS

KORA.

IRTA

FRANKL VILMOS.

ELSŐ KÖTET.

(1570—1621.)

PEST, 1868.

KIADJA RÁTH MÓR.

BX
4705
P39F73
HOL.1

Főméltóságú és Főtisztelendő

SIMOR JÁNOS

ÚRNAK

Magyarország Herceg-Primásának,

PÁZMÁNY PÉTER

ÉRSEKI SZÉKE ÉS MAGAS TÖREKVÉSEI

ÖRÖKÖSÉNEK,

LEGMÉLYEBB TISZTELETTEL AJÁNLVA.

ELŐSZÓ.

Szándékom előadni Pázmány Péter esztergomi érsek életének és korának történetét; figyelemmel kisérni azon tevékenységet, melyet Pázmány a béke napjaiban és a pártküzdelmek mozgalmai között kifejtett; azon hatást, melyet — egyházi és politikai téren — az események alakulására és folyamára gyakorolt. Miként sikerült előbb irodalmi munkái és hittéritői törekvései, utóbb főpapi buzgalma, állásának és lángeszének súlya által a katholicizmust hazánkban tespedéséből fölébreszteni, a támadások ellen megvédelmezni, a virágzás és erkölcsi hatalom magas fokára emelni. Miként sikerült államférfiúi tevékenysége által, a pártok ellenséges erőlködéseivel szemben, a Habsburg-dynastia megszilárdulását eszközölni, anélkül, hogy a nemzeti önállóság és szabadság érdekeit föláldozná; miként törekedett visszaállítani a békét s egyességet, midőn az megzavartatott s gyümölcsözővé tenni a nemzetre, miután visszaállíttatott.

Pázmány egyéniségét korának nagy eseményeitől elválasztani nem lehet. Hatása iránytadó volt korának irodalmi, vallási és politikai alakulásaira. Életrajzát nem lehet kiszakítani a kor történetéből. Ezt egész összefüggésében kelle fölfognom, hogy amazt teljessé tegyem. Arra kelle magamat határoznom, hogy Pázmány tevékenységét beleilleszszem hazánk egyetemes történetének keretébe. S emiatt előadni fogom azon küzdelmeket, melyeket a XVII-ik század második, harmadik és negyedik tizedében két hatalmas vallási és egyuttal politikai párt küzdött egymással.

Az események fölfogásában, az egyéniségek megbirálásában elfogulatlan és részrehajlatlan igyekeztem lenni; de nem vágyódom azok dicsősége után, kik az igazságosságot a közönyösséggel, a tárgyilagosságot a színtelenséggel azonosítják. A kath. egyházban Isten művét, a szabadság és haladás, a fölvilágosodás és jólét emeltyűjét látom; de ezért nem kellett azon következményre jönnöm, hogy minden intézmény, törekvés és egyéniség, mely katholikus jelleggel bir, szent, helyes és kifogástalan; s minden, mi a kath. egyházon kivül áll, rosz, helytelen és átkos.

Ohajtottam menekülni azon életirók tévedéseitől, kik kötelességüknek ismerik hősöket isteníteni. Nem dicsbeszédet, történetet akartam irni. Hogy Pázmány, mint ember, nem volt teljesen fölszabaditva az érdekek és indulatok hatalma alól; hogy mint államférfiú nem birt a csalhatatlanság biztosítékával: állítanom lehet, anélkül, hogy elhomályosítanám dicsőségét. De midőn tartózkodtam őt magam égbe emelni, nem engedhettem mások által a sárba tiportatni. És valamint kimutatva tévedéseit, nem vétettem emlékezete ellen: védve a támadások ellen, nem compromittáltam a történetiró hivatását.

A munka, melyre vállalkoztam, fontossága és nehézségei által nem csüggesztett, inkább vonzott. Midőn hozzáfogtam, nem nélkülöztem teljesen segédeszközöket. Előttem többen tettek kisérleteket megirni e nagy férfiú életének történetét [1]; bár e kisérletek sem a személy nagyságának, sem a tudomány igényeinek nem voltak megfelelők. Számos leveleit is nyomtatásban közzétéve találtam [2].

De csakhamar átláttam, hogy ezen, bár részben nagyérdemű, előmunkálatok nem kielégítők. Mindenekelőtt a hazai és külföldi könyv- s levéltárakban lappangó, még ismeretlen anyagot kelle összegyüjtenem. Evégett Pázmány nyomtatott s kézirati munkáinak, levelezéseinek s azon kor egyéb emlékeinek nyomozását öt év óta folytatom. Átkutattam az esztergomi érsekség; az esztergomi, pozsonyi és győri káptalanok; Győr, Abauj és Zemplénmegyék; Pozsony,

---

[1]) Czvittinger, Specimen Hung. Litteratae. 298. l. — Bód P. Magyar Athenás. 218. l. — Péterfy, S. Concilia Hung. II. 219. l. — Kazy, Hist. Univ. Tyrnav. I. 1—3. II. 2. — Schmitth, Archi Episcopi Strig. II. 111—126. ll. — Horányi Memoria Hung. III. 45. l. — Purpura Pannonica (Timon). 232—278. ll. — Pázmány P. rövid élete. (Fölső-Magyarországi Minerva. 1826. I. 521. s kk. ll.) — Gyurikovics György, Pázmány P. Cardinalis. (M. Tud. Gyüjt. 1837. V. 45. s kk. ll.) — Podhraczky, Pázmány P. élete. Buda, 1836. — Ferenczy, Magyar irók. I. 357. l. — Memoria Basilicae Strigoniensis. 90. s kk. ll. — Péter Pázmán Cardinal. Ignaz Kankoffer. Bécs, 1856.

[2]) Miller J. F. Epistolae quae haberi poterant S. R. E. Cardinalis... P. Pázmány. Buda, 1822. két kötet. (Mintegy 200 levél.) — B. Mednyánszky A. Petri Pázmány... Legatio Romana. (1632.) Pest, 1830. — Ötvös A. Pázmány P. és I. Rákóczy Gy. kiadatlan levelei. (Hazánk. 1860. II. 469—478. ll.) Több kiadatlan leveleket közöltek: Katona (Historia Critica R. H. XXIX—XXXII. kötet). — Kazy (Historia R. H.). — Horváth M. (Kis-Martoni Regesták. M. Tört. Tár. X.) — Nagy, Paur, Ráth, Véghelyi (Hazai Okmánytár. I—IV.) — Rimely K. (Hist. Collegii Pazmaniani. 1865).

Nagyszombat és Kassa sz. k. városok, és a magyar kir. kamara levéltárait; a m. t. Akadémia, Nemzeti Muzeum és m. k. Egyetem gazdag kézirati gyüjteményeit. Az erdélyi Muzeum és b. Mike Sándor kézirati gyüjteményéből Szabó Károly akademiai tag s muzeumi könyvtárnok úr lekötelező szívessége, a gyulafehérvári püspöki könyvtárból Imecs Jákó tanár barátsága által nyertem nagybecsű közleményeket. A bécsi cs. titkos levéltár, az egykori m. k. udvari Cancellaria és a bécsi apostoli Nuntiatura levéltáraiban szintén kiváló érdekű levelezéseknek jöttem nyomába.

Régi óhajtásom volt a római levéltárakat átkutatni; de ennek teljesülésére állásom és a politikai körülmények kevés reménynyel biztattak. Egyelőre megelégednem kelle azon becses közleményekkel, melyeket Kerschbaumer Antal pápai kamarás és szent-pölteni c. kanonok úrtól nyertem, ki több éven át dolgozott a római levéltárakban, Pázmány kortársának s barátjának, Khlesl bibornoknak életére vonatkozó adatokat gyüjtve. A mult évben mindazáltal, midőn e munka első kötete már sajtó alatt volt, azon kedvező helyzetbe jöttem, hogy hosszabb időt Rómában tölthettem. A Vatikán, a Domonkos- és sz. Ágostonrend, valamint a Barberini, Chigi és Corsini hercegi családok kézirati gyüjteményeiben nyomozásaimat gazdag eredmény által láttam megjutalmazva, a melyet a florenci állami levéltárban jelentékenyen kiegészítettem [1]).

---

[1]) Azon leveleket s egyéb okmányokat, melyeket a fölsorolt könyv- és levéltárakban találtam, nem közölhetem egész terjedelmükben; helyenként idézek némely fontosabb vagy érdekesebb részleteket; ekkor is a régi helyesirást mellőzhetni hittem.

Midőn ekként számot adnék azon helyekről, melyeken munkám anyagszereit találtam, elmulaszthatlan kötelességemnek tartom e helyen is hálás köszönetemet kifejezni a fölsorolt könyv- és levéltárak igazgatóinak s őreinek, azon nemes szivességért, melylyel nyomozásaimat lehetségessé tették, előmozdították és eredményre vezették.

Mindazáltal bár időt és fáradságot nem kiméltem a kutatásban, bár örömmel és kedvvel dolgoztam e munkán: tisztán látom, hogy valamint a kutatás eredményei sem teljesen kielégítők, úgy a földolgozás tekintetében is távol állok a tudomány mai állása által alkotott jogos igényektől.

És midőn munkám hiányai, fölfogásom és itéleteim, előadásom és nyelvem egyaránt bizonyitani fogják erőim gyengeségét: vajha ne adnának jogot arra, hogy kétségbe vonják jóakaratomat is.

De a munka minden hiányai és tökéletlenségei nem fogják megsemmisíthetni azon érdeket, melyet a nagy férfiú élete s működése, valamint korának nagy eseményei hivatva vannak ébreszteni. Kivált mai nap, midőn a régi ellentétek még mindig nincsenek kiegyenlítve, s kétszeresen szükséges a mult idők tévedései és szenvedélyei által előidézett szerencsétlenségekből megtanulni, hogy a szabadság és haladás alapja: az igazság és méltányosság; az egyesség és összetartás föltétele: a mérséklet és türelem.

ELSŐ KÖNYV.

(1570—1616.)

I.

Pázmány Péter származása. — Ősei. — Szülei. — Születése. — A kolozsvári iskolában. — A Jézustársaságba való lépése. — Ujonc és növendék évei. — A Jézustársaság eredete. — Célja. — Hatása.

Pázmány Péter[1]) régi és kitünő magyar családnak sarjadéka[2]). Már életében szerették tisztelői törzsfáját fölvinni a Hunt és Páznán testvérekig[3]), kik Gejza vezér uralkodása alatt Németországból hazánkba vándoroltak s itt megtelepedvén, szent István uralkodása kezdetén vezérei voltak azon hadnak, mely a lázadó Koppány, somogyi ispán ellen diadalmasan harcolt[4]).

---

[1]) Igy irja nevét maga, és nem Pázmán-nak. Midőn egy alkalommal Alvinczi Péter kassai kálvinista prédikátor nevét elferdítvén, gúny tárgyává tevé, ezt a következő észrevétellel utasitotta vissza: „Azt irod, hogy az én nevem németül hizlalt disznót jegyez . . . Az én nevem Pázmány, nem Pasman.“ Az igazságnak győzedelme 63 l.

[2]) A király is Pázmányt az esztergomi érsekségre úgy mutatá be a pápának, mint „nobili et antiqua familia oriundum.“ 1616. sept. 28. Egykorú másolat. Primási egyházi levéltár. VIII. Orbán pápa pedig 1629 XIII. Kal. Dec. kelt bullájában, midőn Pázmányt bibornokká nevezi, igy szól hozzá: „Tu enim ex nobilissima ac catholica Pazmaniana (familia), quae amplissimos, utilissimosque Christianae Reipublicae belli pacisque tempore viros edidit, in Hungaria natus.“ Eredeti. Ugyanott.

[3]) Drexelius Jeromos „Rosae selectissimarum virtutum“ cimü művének ajánló levelében, melyet Münchenből 1636 július 1-én intézett Pázmányhoz. L. Miller Epistolae P. Pázmány II. 197 l.

[4]) Chronicon Budense. Podhraczky-féle kiadás. 48 l.

Ha Pázmány csakugyan ezen történeti egyéniségekben birja őseit: különös és bizonyára gondviselésszerű azon találkozása a körülményeknek, mely szerint őseinek fényes nevével azoknak dicső missióját is örökölé. Ugyanis a késő unokának jutott osztályrészül hatalmas tollával és szavával, valamint az isteni áldás által támogatott tevékenységével a hanyatló katholicizmusnak és elhanyagolt müvelődésnek restaurátorává válni azon nemzet körében, melyet hatszáz évvel előbb a keresztény egyház és európai civilizátio csarnokaiba ősei segitették bevezetni diadalmas fegyvereikkel.

Maga Pázmány, úgy látszik, nem tiltakozott ezen származtatás ellen. De annak alaposságát nehezen tartotta egészen kétségtelennek. Mert ő, ki szivesen hivatkozott régi és nemes származására, ezen nagynevü ősökről soha sem tett említést. Ha csak nem utal azokra, midőn kiemeli egy alkalommal, „hogy noha a sok hadak között megaprósodott a Pázmány nemzetség, de azt megbizonyithatja, hogy szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak az elei.“ [1]) A családi iratok azonban csak három századról szólottak. Ezekre támaszkodva képes volt „okmányokkal és birtokcimekkel kimutatni, hogy elei több mint háromszáz év előtt már nemesek voltak és az ország védelmében vérüket ontották.“ [2])

Lehetséges, hogy e nyilatkozatában azon „Stephanus de genere Hunt-Páznán“, Róbert Károly király udvari emberére céloz, ki ugyanazon királytól Biharmegyében három falut nyert örök adományul, midőn a király lovagi párbaj-

---

[1]) 1616 aug. 20-án Thurzó György nádorhoz intézett levelében. Eredeti. Magyar kir. kamarai levéltár.

[2]) Azon védiratában, melyet a Jézustársaság mellett az 1608-iki országgyülés alkalmával szerkesztett. Miller I. 3 l.

ban lándzsájával három fogát kiütötte [1]). De a Pázmány család nemzedékrendében Istvántól, ki 1319 körül élt, szinte egy századig, 1430-ig hézag áll be, melynek betöltésére még nem kerültek napfényre a szükséges adatok. Az utóbb említett évben találkozunk ismét Pázmány Péterrel, kinek fiai 1465-ben Mátyás királytól ősi jószágaikra uj adományt nyernek, és a biharmegyei Panasz helységtől „panaszi“ melléknevüket kölcsönzik. Ezeknek legifjabbikától, Andrástól származik Pázmány Péter, az érsek [2]).

---

[1]) Az adomány levél kelt 1319. VI Idus Junii Miller I. VII. l.

[2]) A Drexelius (i. h.) és Torday Ferenc által (Miller II. 216—219 l.) összeállitott genealogiák hitelességgel nem birnak. Hitelesebb és valószinűbb az, melyet Wagner nyomán (Dec. III. 64—71 ll.) Nagy Iván ád elő.

I. Péter (1430)

II. Péter (1465) II. Mihál (1465) András (1465)

I. János (1520) I. György (1489)
neje: Ártándy Kata.

III. Péter (1552)
neje: Csáky Kata.

Gáspár (1552)
neje: Boda Verona.

Farkas Miklós Borbála.
I. neje Massai Margit.
II. neje Tholdy Borbála.

Borbála. II. Gergely

II. Gáspár Anna

első nejétől
Péter érsek

második nejétől
II. György
meghalt 1627.

II. Miklós gróf.

Magyarország családai XII. kötet 175 l. Ezen nemzedékrend némely tételeit maga Pázmány is igazolja. Midőn érintett 1616 augustus 20-iki levelében irja: „A nagy anyám Csáki Miklós leánya volt; Ártándy Kelemen, Czibak Imre közel való atyafiai voltak az atyámnak.“ i. h.

Atyja Miklós, Panasz helység birtokosa [1]), 1565-ben Biharmegye első alispányja volt [2]). Anyja Massai Margit [3]) a Massa olasz őrgrófok családjából származott, melynek egyik ága hazánkban telepedett meg [4]).

Pázmány Péter 1570 október 4-én [5]) Nagyváradon született [6]). Szülei Calvin felekezetének voltak hivei, s gyermekeiket is azon vallásban nevelték tizenhárom éves koráig [7]). Ekkor további kiképeztetése végett Kolozsvárra

---

[1]) Ugyanis a nagyváradi káptalan 1580-ban egy relatiót állitott ki „super contradictione in facto metalis reambulationis inter possessionem Szent János ad Cristophorum Hagymás, nec non Panasz ad Nicolaum Pázmány spectantis in Comitatu Bihar existentis, erga mandatum Cristophori Báthori Vajvodae Transylvaniae pro memorato Hagymás emanatum, medio eius et Capituli hominis institutae per Nicolaum Pázmány de Panasz interposita interventa, et in transumpto Capituli erga requisitorium Vajvodae pro Francisco filio Emerici, filii Francisci Massay senioris de Haroklyán ex Agnete filia Francisci Czibak de Palotha progenita, extradata. 1580 festo S. Demetrii M.“ Eredeti. A nagyváradi jezsuita collegium actái között. Magy. k. kam. levt.

[2]) Torday szerint i. h.

[3]) „Az anyám Massai nemzet volt.“ Irja Pázmány idézett levelében.

[4]) „Matrem habuit Margaritam . . . nobilitate claram, utpote (Ph. Allegambe teste) ex Italicis Massae Marchionibus in Pannoniam iam olim connubio transgressis, ortam.“ Timon Purpura Pann. 234. l. Ezen családnak megtelepedéséről hazánkban ir Istvánfy is Hist. L. IX. 1758 kiad. 84 l.

[5]) Timon téved midőn Pázmány Péter születési évét 1572 oct. 4-re teszi. Purpura 232 l. Ugyanis maga Pázmány 1632 október 4-én a bécsi Pázmány-intézet kormányzójához intézett levélben a kelet naphoz hozzá teszi „Die natali meo, quo 62-um annum explevi et climaticum 63-um ingressus sum.“ Ennek az 1570-ik év felel meg. A levél eredetije Pray gyüjteményében m. k. egyetemi könyvtárban.

[6]) Pázmány Péternek ifjabb testvére, György örökölte atyjuk nagyváradi és biharmegyei birtokait. 1603-ik évből származó, jószág eladásról szóló, fassiói a m. k. kam. levt.

[7]) „Tu vero — irja a pápa Pázmánynak — ex parentibus haereticis natus et in haeresi, quam tamen, sicut fidedigna relatione accepimus, in 13-mo aetatis tuae anno convictus abiurasti, educatus fuisti.“ 1616 nov. 10. Katona Hist. Critica XXIX. 655 l.

küldötték [1]). Hol a Jézustársaság hires tanintézetébe nagy számban gyülekeztek nem csak Erdélynek, hanem a közel magyar részeknek ifjai.

A Jézustársaság tagjait hazánkban Oláh Miklós esztergomi érsek telepitette meg. Ki miután I. Ferdinand királytól számukra a széplaki apátságot kieszközlé, Nagyszombatban 1561-ben alapitotta meg első collegiumjokat. Melynek tagjai mint hitszónokok és tanárok működtek a katholika vallás terjesztésének és emelésének érdekében. De már hat évvel utóbb elhagyni kényszerültek a várost. Nagy tűzvész elhamvasztotta épületjeiket; s azoknak fölépitésére egyelőre sem maguk, sem pártfogóik nem voltak képesek [2]).

A Jézustársaság tartósabb fölvirágozást vett, és épen ezért hevesebb küzdelmeket vivott Erdélyben. Báthory István, miután az erdélyi fejedelemségből a lengyel királyi trónra emeltetett, 1579-ben tizenkét jezsuitát küldött Erdélybe. Testvére Kristóf fejedelem a kolosmonostori apát-

---

[1]) Protestáns irók a mult században (igy Bód Péter, Magyar Athenás 5 l.) azt állitották, hogy Pázmány ifjú korában „togatus“ volt. Timon szükségesnek itélte ezen állitást visszautasitani. „Tam illustri genere adolescentem, quis unquam in Ungaria vidit, aut auditione accepit, applicuisse animum ad augendam declamationibus ad populum Calvini sectam? et hac causa Togati, ut dici solet, personam gessisse, ac Germaniam atque Acatholicorum Gymnasia oberrasse. Itaque Petri natales, nobis tacentibus, satis superque refellunt inconcinuam nostratium Calvinianorum fabellam, narrantium: Pazmannum discendorum probius Calvinianorum dogmatum gratia exteras Acatholicorum scholas cum Adalberto Molnár adiisse, et cum redux in patriam Adalberto posthaberetur, ira incensum Romanam Religionem professum esse. Sed Petri per omnem vitam studia ac Provinciae et oppida in quibus degebat a P. Dobronoki S. J., eius in familiaritate quinque supra vicenos annos, ut ait, versato et arcanorum conscio, curatius adnotata, commentum hocce refellunt.“ Purpura 235 '.

[2]) Kazy Hist. Univ. Tyrnav. 5 l.

apátságot több helységgel adományozá nekiök. És csakhamar Monostoron, Kolozsvárott és Fehérváron collegiumokkal s iskolákkal birtak [1]). Ezek Schreck Bálint főnök ügyes vezetése alatt nagy hirre emelkedtek. Báthory Kristóf fejedelem fia és kijelölt utódjának Zsigmondnak nevelését a jezsuitákra bizta. Az országnagyok és nemesek figyelmét is magukra vonták. Tanodáikat még más vallás felekezetü ifjak is látogatták [2]). Mert azokban alaposabb tudományt, magasabb műveltséget szerezhettek, mint a protestáns iskolákban [3]).

E körülmények szolgálhatnak magyarázatjául azon ténynek, hogy Pázmány Pétert is Kolozsvárra küldötték protestáns szülői. Itt buzgó tanárai által, kik között Leleszi és Szántó atyák kitüntek, nemcsak a tudományok különböző ágaival, hanem a katholika igazságokkal is meg-

---

[1]) Fleuri Hist. Eceles. XLIX. 464 l. Szilágyi Sándor Erdélyország története. 1866 I. 414 l. Az 1581 május első napjára Kolozsvárra hirdetett országgyülés a jezsuitáknak megtelepitését Monostoron, Kolozsvárott és Fejérvárott mint bevégzett tényt elismerte ugyan, de törvénybe igtatta „hogy ő Nagysága e nevezett helyeken megelégedvén, ujabb helyekre vagy városra vagy falukra akárhol ez országba efféle tanitókat se erővel, se fenyitékkel ne szállítson, ne plántáljon.“ Veszely Erdélyi Egyháztörténelmi Adatok. 1860. I. 186 l.

[2]) A protestánsok e miatt az 1588-iki megyesi országgyülésen panaszt emeltek. A jezsuiták „nyilván árulák el, miként terjeszték ki hálóikat Erdélyre is, hogy t. i. a fiukat atyjuk karjaiból kiszakasztani és bennünket gyermekeinkkel együtt, kiket neveltünk, hálójukba keríteni szándékuk. Kolozsváron az Akademia neve alatt erősséget építettek ellenünk.“ Veszely I. 210 l.

[3]) Ezt világosan elismeri egy protestáns iró. A jezsuiták „később monostoraikkal meg nem elégedvén, tévelyüket vitatkozások és nyilvános iratok által kezdették terjeszteni, sőt szindarabokkal és más szini előadásokkal az országnagyok és nemesek figyelmét már ki is nyerték. Ime mennyire roszalandó lutheránus gymnasiumaink restsége, nem találtattak hiv evangelikus tanitók, kiknek egyébiránt a király kedvezett.“ Hermann Dániel kézirati munkájából. Veszely I. 192 l.

ismerkedett. S azoknak sikerült őt nemcsak a katholika egyháznak, hanem saját társaságuknak is megnyerni. Pázmány 1587-ben, tizenhét éves korában határozta el magát, hogy a jezsuita rendbe lép [1]). Vajjon ezen határozatát szüleinek megegyezésével, vagy azoknak ellenkezése daczára valósította, arról nincs tudomásom. De a rend főnökei bizonyosan örömmel siettek teljesíteni a tehetséges és előkelő származású ifjú convertita ohajtását. Fölvették a rend ujoncai közé. S vele egyidőben Forró Györgyöt [2]), Szalay Istvánt, Kőrösi Ferencet és Szulokot. Megannyian Krakóba küldettek, hogy az ujonc éveket ott töltsék. Az éjszaki éghajlat kedvezőtlen hatást gyakorolt az ifjú Pázmány egészségére. E miatt két év lefolyta után a bécsi collegiumba helyeztetett át, hol buzgó vallási gyakorlatok és szorgalmas tanulmányok között három évet töltött, s az angol származású Wright Vilmos atya, nevezetes bölcsésznek előadásait hallgatta. Később Rómába küldetett, hogy a katholika egyház középpontján foglalkozzék a hittudományokkal, melyekben szintén kitünő tudósok, Vasquez és Valencia atyák, voltak vezetői [3]).

* * *

---

[1]) Timon nyomán. Kinek elbeszélésével szépen megegyezik az, mit Pázmány maga mond „A szent irásról és az egyházról“ 1626-ban közzétett munkájának előszavában. „Negyven egész esztendeje leszen, mikor az Ur Isten engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből, ismerőimnek társaságából, atyafiságomnak nemzetségéből kegyelmesen kiszólíta és egyházi állapotra választa.“ Ebből következik, hogy Pázmány 1587-ben lépett a Jézustársaságba; és nem az, hogy ő ekkor tért a katholika vallásra. Így megszünik a nehézség, melyet Szvorényinak okozott e nyilatkozat, midőn azt megegyeztetni nem tudá azon állitással, hogy Pázmány 13 éves korában tért a kath. vallásra. Magyar irodalmi szemelvények. 1867. 94. l. jegyzet.

[2]) Forróval Pázmány baráti viszonyban állott később mint érsek is.

[3]) Timon Purpura 235 l.

Midőn Pázmány Péter a Jézustársaság tagjává lőn s a rend szabályainak értelmében magas hivatásának betöltésére előkészült: azon időben a Jézustársaság a virágzás magas fokán állott már.

Azon kiváló egyéniségeknek, kik koronként uj szerzetes rendeket hivtak életre, intézményeik megalkotásában közös célok mellett, rendesen új eszmék is lebegtek szemeik előtt. Minden szerzetes rendnek közös föladata: lehetővé tenni az egyén magasabb erkölcsi tökélyesülését s elmozditani azon akadályokat, melyeket ily törekvéseknek utjába gördíthetnek a vétkes hajlamok és roszra vezető körülmények. De e mellett a szerzetes rendek alapitói oly specialis célok valósitásán is fáradoztak, melyeket az idő és hely viszonyai követeltek a vallásos élet emelésének és a keresztény civilizátió terjesztésének érdekében. A katholika egyház isteni eredetének kimutatására nagy mértékben alkalmas azon tény, hogy változhatlan alapelvei mellett, a fejlődésnek és a korszükségletek kielégitésének minden föltételeit birja.

Igazolja ezt a Jézustársaság megalapitása.

Ugyanis midőn a diadalmasan előhaladó protestantismus teljesen megrendíté a katholicismus állapotait nyugoti Európában: azon fegyverek, melyekkel az egyház 15 évszázadon át megtörte a fölmerülő eretnekségek hatalmát, nagy részt gyarlóknak bizonyultak az uj küzdelemben. A romlás a szentélyekig hatolt. A szerzetes és világi papság körében majdnem mindenhol meglazult a fegyelem, hanyatlott a tudomány, meghült a buzgalom. Csekély volt azoknak száma, kik jó példa, lelkesedés és ismeretek által képesek voltak, és készek is, erélyes ellenállást kifejteni azon ellenséges törekvésekkel szemben, melyeknek oly csudálatosan kedveztek a körülmények.

Ekkor föllép Loyola Ignác. A spanyol leventét, 1521-ben Pampeluna ostroma alkalmával, vett sebei ágyához bilincselik. Az Üdvözitő és a szentek élettörténetei, melyeket a tétlen élet unalmainak elüzésére vesz kezeibe, forradalmat idéznek elő belsejében. Nehéz küzdelem után, a megszokott élvezetek, és a keresett dicsőség utáni vágy fölött diadalmaskodik az önmegtagadás, a nagy példányképek követésének eszméje. Mint az emberi ügy erőtlen harcosa foglalta el ágyát, mint Krisztus harcosa hagyta el erővel és vágygyal nagy tettek véghezvitelére. A gondolat, melyet lelkének egész melegével fölkarol, még álmaiban sem hagyja el. Harci jelenetekhez szokott lelke Krisztust mint hadvezért véli látni, ki Isten ellenségeinek megsemmisítésére indul, s zászlai alá gyüjti az embereket. Ellenállhatlan vágy vesz uralmat fölötte: gyüjteni elszánt csapatot, melynek vezére Jézus, jelszava Istennek dicsősége, célja az emberek üdve lenne.

Lelkes társak csatlakoznak hozzá s III. Pál pápa 1540-ben fölhatalmazza uj szerzetes társulat alkotására. A Jézustársaság ekkor megalakult. Céljául alapitója azt tüzte ki, hogy az egyháznak segitségül szolgáljon a koronként megujuló küzdelmekben. E végből föladatául jelölte ki a keresztény szeretet minden műveinek gyakorlását: a hitetlenek téritését és a hivek vezetését, az eretnekek leküzdését és visszavezetését a kath. egyház kebelébe. Ignác a jövőre is gondolt. Szükségesnek itélte a jövő nemzedéket előre megnyerni a katholika tanitásnak. Ezért az ifjuság nevelésével és tudományos kiképzésével való foglalkozást, egyik legfontosabb tényezőként, vette terveibe. Tehát nem kizárólag a contemplativ életet előmozditani, hanem annak szerencsés egyesitését a mindenoldalú tevékenységgel kivánta

elérni. Bátor sereget ohajtott szervezni, mely mindenkor készen álljon harcra kelni az egyház ellenelvel; nem kizárólag az ascesis után törekvő egyesületet, melynek tagjait a testi sanyargatások könnyen kimeríthetnék.

A kitüzött célnak szépen megfelelnek az eszközök. Azokat, kik a társaságba fölvétetnek, hosszú és jól fölhasznált évek készítik elő a nehéz pályára. Egyedül azok vétetnek föl, kiknek testi egészsége és szellemi tehetségeik biztositékot nyujtanak arra nézve, hogy képesek lesznek hivatásukat betölteni. Az ujonenak két évet kell szent elvonultságban tölteni, távol a világtól és tudományos foglalkozástól; egyedül imák, elmélkedések s egyéb vallási gyakorlatok között. Csak ezen próba évek után bocsáttatik a tanulmányokra. Három, egész öt évig foglalkozik az ifjú a rhetorikával és classikusokkal, a bölcsészeti, természettani és mennyiségtani tudományokkal. Négy, egész hat évet vesz igénybe a hittudomány különböző ágainak tanulmányozása. Ezen hosszu tanfolyam minden évében szigoru vizsgát kell kiállania, s ennek eredményétől föltételeztetik a magasabb osztályokra való bocsáttatás. A tanfolyam befejeztével az összes bölcsészet s hittudományból új vizsgának vettetik alá. Ha ezt is szerencsésen kiállja, leteheti a szűzesség, szegénység, engedelmesség fogadalmait és áldozárrá szenteltetik. A negyedik fogadalmat — a pápa parancsainak való föltétlen engedelmességet — csak néhány év mulva teszi le. S ekkor lesz „professus“-sá.

Egyáltalában a társaság szervezetének egyik jellemvonása azon föltétlen engedelmesség, melyet tagjai a pápa és saját főnökük iránt fogadnak. Minden oda céloz, hogy az önmegtagadás és a hatalom fölsőbbségének elve a legszélsőbb határokig keresztülvitessék. És ily rendszer indo-

kolva volt eléggé a protestantismus által, mely a korlátlan nyomozás elvét emelvén érvényre, minden egyházi és világi tekintély tagadására utat tárt. Szemben ily törekvésekkel, azoknak leküzdésére oly testület volt szükséges, mely öszszetartó tömörsége, öszhangzó működése által az egyén erőit és hatását hatványozza. Melynek tagjai öntudatosan, de egyszersmind önmagukat föláldozólag működjenek a közös célok valósitására. Mindazonáltal alaptalanul vádolják ezen intézményt, hogy míg a rend főnökét korlátlan hatalommal ruházza föl, a rend tagjait minden egyéni szabadságtól megfosztja. Mert amazt a rend constitutiói sokféleképen korlátozzák, a hatalommal való visszaélést nehezítik. A rend tagjai pedig öntudatosan alávetik magukat a rend céljainak, s kötelezik az ezekhez vezető eszközök használatára; és midőn ezt teszik, nem az emberi önkénynek, hanem a magasabb eszmék hatalmának és saját fensőbb hajlamaiknak hódolnak meg.

A Jézustársaság nagyszerü hatásának kulcsát, ezen szervezet mellett, azon körülményben is kell keresnünk, hogy annak tagjai valóban „mindeneknek mindenek lettek.“ Nem volt az emberiségnek egy osztálya, az életnek egy iránya, vagy a közszükségletek egy neme, mely önföláldozó tevékenységük határain kivül esett volna. A királyi trónok közelében hirdették a morál elveit, s készségesen siettek a kunyhók szegényeihez, hogy azokat a műveltség első elemeiben, vagy a vallás végső vigasztalásaiban részesitsék. Az európai városok mozgalmas élénksége között tudtak szó- és gyóntató székeik körébe nagyszámu, mindenrendü közönséget gyüjteni; és ugyanők hősies bátorsággal merészkedtek ismeretlen országok vad népei közé, hogy azokat Krisztus hitének megnyerjék. A gúny és rágalom, melylyel

amott találkoztak, a szenvedések és halál, melyek reájuk itt várakoztak, egyaránt nem tudták őket visszarettenteni. A tudomány minden ágaiban elhiresültek nagynevű iróik. És még ellenségeik sem tagadhatták, hogy a nevelés titkát ritka szerencsével fölfödözték, annak áldásaiban nagylelküen részesitették az emberiséget.

Birtak szent férfiakkal, kik örömteljesen áldozták föl életüket hitükért. Birtak férfiakkal, kik mint hitszónokok elragadták és meghatották hallgatóikat. Birtak férfiakkal, kiket a nagynevü tudósok közé számit az irodalom története. De ennek dacára csudálnunk nem lehet, ha a Jézustársaság sem tudta mindenkor kikerülni azon két örvényt, mely minden emberi intézményt fenyeget. Azt is tévutra vezették nem ritkán túlbuzgó barátai, és megsemisitésére összeesküdtek nem egyszer elkeseredett ellenségei.

II.

Pázmány mint a gráci egyetem tanára. — Dialektikai és Physikai előadásai. — Tankönyvei. — Hittudományi előadásai. — Theologia Scholastiká-ja.

Pázmány mintegy tiz évi előkészület után lépett a nyilvános tevékenység pályájára. Előljárói elismerésüket fejezték ki képességei és erényei iránt, midőn az ifju jezsuita atyát, 1597 körül [1]), a gráci egyetemhez tanárrá nevezték[2]).

[1]) Sajnálattal kell bevallanom, hogy minden igyekezeteim dacára, nem sikerült részletes adatokat szereznem Pázmány életének azon részéről, melyet mint növendék a Jézustársaság különböző intézeteiben, s később mint tanár a gráci egyetemen töltött. Azon esztendőnek meghatározására, melyben tanári pályáját kezdé, támpontul szolgál Pázmánynak „Physika“ tankönyve. Ennek külső boritékára az „1599“-ik évszám van nyomatva. Ekkor tehát azon munka, mely előadásait foglalja magában, készen volt.

A jezsuitáknak Grácban Károly főherceg Stiria, Karinthia és Krajn uralkodója, 1583-ban alapított collegiumot; vezetésük alá helyezett egyetemet nyitott meg, és könyvnyomdát állított. Ezen főherceg kezdé meg tartományaiban merész lélekkel és szilárd elhatározással az ellenreformatiót, szemben a protestánsok gyors és diadalmas előhaladásával. Halála után Erneszt, Miksa és Ferdinand főhercegek, valamint ez utóbbinak anyja, a buzgó Mária főhercegnő, a fejedelmi tekintély és a szellemi hatalom minden eszközeit fölhasználták a szerencsésen megkezdett munkának folytatására; melyben a gráci collegium atyáinak nevezetes szerep jutott. És épen ezért célpontjaiul szolgáltak a protestánsok elkeseredett támadásainak [1]). A feladat, mely Pázmányra várakozott, súlyos volt, kipróbált erőket igényelt. Valamint a viszonyoknak is, melyek között nyilvános életének első éveit tölté, eldöntő befolyást kelle gyakorolni szellemi fejlődésére.

Pázmány a gráci egyetemen kezdetben a bölcsészeti tudományok egyes ágait, a Dialektikát, Physikát és Metaphysikát tanitotta.

Továbbá a „De Coelo“ szóló résznek végén áll „Anno 1598, 18 julii finivimus.“ Egy másik rész végén pedig olvasható „Finita 10 Septembris 1599.“ Ezen adatokból következik, hogy Pázmány physikai előadásait az 159⁸/₉-ik tanévben tartotta. De Pázmánynak előbb kellett a „Logika“, vagyis „Dialektika“-ból tartani előadásokat; ezen előadásokra ugyanis a Physikában számos helyeken hivatkozik. Igy tehát a logikai előadások az 159⁷/₈-ik tanévre helyezendők. Mindkét tankönyv a m. k. egyetemi könyvtár kéziratjai között őriztetnek.

[2]) Pázmány „publicis admotus Cathedris in Universitate Graecensi et Philosophiam et Theologiam cum dignitate, omniumque plausu sustinuit“. Timon. Purpura 236 l.

[1]) Historica Religionis ... Reformatio. Szerzője Stobaeus György lavanti püspök. Irta 1598—1604. Kiadatott 1768.

Azon időben, midőn Pázmány tanszékét elfoglalta, a bölcsészeti tudományok körében Aristoteles tekintélye volt uralkodó. Iratainak és elveinek, a keresztény fölfogás szempontjából való, földolgozása és értelmezése már a XIII-ik századtól kezdve képezte a scholastikus bölcsészek törekvéseinek célját. Legszerencsésebben Aquinói szent Tamás oldotta meg föladatát. Az ő nyomaiba léptek több évszázadon át a bölcsészet tanitói. Hatását még sem vesztette el, midőn Konstantinápoly földulatása után, a nyugotra menekült görög tudósok közvetitése által, Aristoteles művei eredeti nyelvükön kezdettek olvastatni. A thomistikai philosophiát fölkarolták és ápolták a jezsuiták kitünő bölcsészei: Suarez, Mariana, Fonseca és mások. Átplántálta Olaszországba és érvényre emelte Rómának iskoláiban a hatalmas Bellarmin. És sz. Tamásnak megujitott rendszere legszilárdabb védfalául szolgált az egyházi tudományosságnak, az ellenséges ostromok föltartóztatására; s egyuttal magában foglalá ezen tudomány további kifejlődésének termékeny csiráit.

Igy tehát a katholikus, főleg jezsuiták által vezérelt, tanodák szolgáltak az ujkor első századaiban is menhelyül a keresztény bölcsészetnek, mely bár a tökély magasabb fokától távol állott ugyan, de a tökélesbülés minden föltételeivel birt. Ellenben ezen menhelyeken kivül a bölcsészeti törekvések, nemcsak egyház- hanem kereszténye llenes irányt vettek, s a pogány rendszerek formáinak kritikátlan utánzása által, a bölcsészet történetében hanyatlást jeleznek [1]).

Aristoteles fölosztása szerint a bölcsészet-tudomány részeit a Logika vagy Dialektika, a Physika, Metaphysika és

---

[1]) Michelis, Geschichte der Philosophie. 1865. 258 kk. ll.

Ethika képezték. Pázmány az előbbi három részből tartott előadásokat. Természetesen azon rendszer és elvek alapján, melyek a Jézustársaság iskoláiban elfogadva voltak. De ezek elég tág tért engedtek a szabad mozgásra. És Pázmány csakugyan nem elégedett meg azzal, hogy egyszerűen elődeinek nyomaiba lépjen. Szellemének egyik jellemző tulajdonsága, hogy mindent mit tanult, önállóan és öntudatosan szokta azonosítani saját, alanyi fölfogásával. Ezért első teendője volt azon tantárgyakat, melyeket előadott, önálló munkákban földolgozni, s ezeket vezérfonalul tanitványainak kezeibe adni [1]). S ezen földolgozásban a kellő szorgalommal és eredetiséggel járt el; mert később, mint érsek és bibornok, a tudomány három évtizedes haladása dacára, azon munkák egyikét sajtó utján közrebocsátani tervezé [2]).

Pázmány Dialektikájában a fősúlyt azon kérdések megfejtésére helyezé, melyek a bölcsészet többi részeivel s a hittudományokkal vonatkozásban állanak. Első sorban

---

[1]) Ezen munkák kiadatlanok; kettő közölök a m. k. egyetemi könyvtár kéziratai között található, hová a nagyszombati jezsuiták könyvtárából került. Első a „Dialectica“, vastag, lapszámozatlan, folió kötet; másolat. A másik „In VIII libros Physicorum Aristotelis Commentaria.“ Negyedrétű, 414 levélből álló kötet; egykorú másolat. Az első lapra egykorú kéz följegyezte „R. P. Petri Pázmány.“ Hogy ezen könyvnek Pázmány nem birtokosa, hanem szerzője volt, kitünik a nagyszombati jezsuiták könyvtárának 1690-ben készült könyvjegyzékéből, melyben Pázmány munkái között megjelenik: „Eiusdem Physica, manuscriptum.“ Mindkét munka másolata csonka. A Pázmány által szerkesztett harmadik tankönyv szintén a nagyszombati jezsuiták könyvtárában őriztetett egykor. Az említett könyvjegyzék így nevezi meg: „Pazmanni Petri De anima. Metaph. Manuscriptum.“

[2]) Ugyanis a „Dialectica“ első lapjára egykorú kéz följegyzé: „Haec Logica sumptibus D. Cardinalis Petri Pázmány ex autographo ipsius D. Cardinalis descripta est in ordine ad typum, sed inprimi non potuit, morte authoris interveniente.“

a kath. vallás titkainak és igazságainak megvilágitását és megvédését kivánja előmozditani. Előadása tiszta, világos; és soha sem téveszti szem elől, hogy olyanokhoz szól, kik a tudományokban ujoncok [1]).

Némely szokásos előzmények után [2]), Aristotelesnek „Praedicamenta", — „Perihermenias", — „Analyticorum libri priores" — és „Analyticorum libri posteriores" cimű négy iratát veszi tárgyalásainak alapjául [3]). Az egyetemes nem- és faj-fogalmak, a sajátságos és közös, a lényeges és esetékes tulajdonságok; az előleges fogalmak: mennyiség, minőség, viszony stb.; a következtetés, bizonyitás és a tudomány szerkesztésének módjai, képezik előadásaiban a főbb pontokat. Pázmány tankönyveiben egyáltalán alkalmazni szokta magát a divatozó iskolai módszerhez. Aristoteles iratait egyenként

---

[1]) A Dialektika előszavából.

[2]) De natura Dialecticae, Disputatio unica proemialis. Azután Quaestio I. De Logicae nominibus, existentia, inventoribus et modo inveniendi. Qu. II. Quidnam sit obiectum Logicae. Qu. III. Definitio Logicae, et an sit pars Philosophiae. Qu. IV. De utilitate et necessitate Logicae. Qu. V. De divisionibus Logicae. — Disputationes de universalibus respondentes introductioni Porphirii. Disputatio I. De ente rationis. D. II. De universalibus in communi. D. III. De genere primo universali. D. IV. De specie. D. V. De differentia. D. VI. De proprio et accidente.

[3]) „Praedicamenta." De auctore, obiecto, utilitate huius libri. D. I. de aequivocis et universis. D. II. De analogis. D. III. De praedicamentis in communi. D. IV. De praedicamento substantiae. D. V. De quantitate. D. VI. De relatione. D. VII. De qualitate. D. VIII. De sex ultimis praedicamentis: ubi, quando etc. D. IX. Quae et quot sint species compositorum. Quae dicantur esse prius et posterius. — „In libros Perihermenias Aristotelis." D. I. De partibus enumerationis. De II. De enumeratione et eius proprietatibus. — „In libros priorum Analiticorum Aristotelis." D. I. De instrumentis sciendi in communi et de definitione. D. II. De natura demonstrationis et de requisitis ad eam. D. III. De specie demonstrationis et circulo. D. IV. De scientia actuali, et qua ratione ab aliis distingvatur. D. V. De scientia habituali. D. VI. De divisionibus scientiae.

és külön fejtegeti. Előrebocsátván minden könyvről némi irodalomtörténeti adatokat, kivonatosan ismerteti annak tartalmát; ehez kapcsolja saját fejtegetéseinek áttekintését. Az egyes fontosabb kérdéseket „disputatió"-kban vitatja meg, ezeket „quaestio"-kra s „articulus"-okra osztja. Különös tekintettel van a támasztott, vagy támasztható ellenvetésekre, melyekkel tüzetesen foglalkozik, s a kételyeket („dubium") eloszlatja. A fölvett tárgyak teljes megvilágitása végett közli a régibb és ujabb bölcsészek nézeteit, s azokat majd osztja és elfogadja, majd visszautasítja és helyreigazítja [1]).

Aristotelesnek „Analyticorum libri posteriores" cimű munkája, mely a módszertant foglalja magában, a Logikának betetőzéseül és átmenetül szolgált a bölcsészeti tudomány többi részeire; közvetlenül a Physikára, mely az iskolákban a Logika után tárgyaltatott. A természettant a középkorban és az ujkor első századai folytán máskép fogták föl, mint napjainkban. Ezen tudomány nem a természet erőinek, törvényeinek és jeleneteinek észlelésével s ismertetésével foglalkozott. Hanem Aristotelesnek „Physicorum libri octo" cimű munkáját értelmezé s a természeti lét föltételeit elemezé.

Pázmány is Aristotelessel úgy definiálta a Physikát, hogy az: „Scientia speculativa corporis naturalis, prout naturale est." Kutatta a természeti létezők eredeti létokait, ősi anyagát és alakját. Az összetett lényekről a természet tárgyalására megy át; részletesen szól az okságról általán, s az okok nemeiről egyenként; végre a mennyiségről, időről,

---

[1]) Hasonló előadási móddal találkozunk az egykorú jezsuita bölcsészek munkáiban. Igy Brutscher János, (Commentarii in universam Logicam. Ingolstadt 1601). Reihing Konrád, (Commentarii in Logicam. Ugyanott 1604). Leyman Pál, Claudius Sudarius és másoknál.

helyről és ürességről; a mozgásról és változásról [1]). Ezután következik Aristoteles „Quatuor libri de Coelo“ cimű munkájának fejtegetése, mely az égboltozatról, az égi testekről, ezeknek mozgásáról és világosságáról értekezik [2]). Ezekhez csatlakoznak Aristotelesnek „Libri (duo) de generatione et corruptione“, melyek az eredet és enyészet, a gyarapodás és romlás különböző módjairól és nemeirél értekeznek [3]). Továbbá meteorologiai értekezés az elemekről, azok természetéről és tulajdonságairól, Aristotelesnek „Libri Meteorum“ műve alapján [4]). Pázmány, azon kor tudósainak példájára, a Physikában szólott végre az összetett, élettelen (szervetlen) létezőkről, vagyis az ásványokról; az összetett élő (szerves) létezőkről, vagyis a növényekről és állatokról; és pedig Plinius alapján, mivel ezekről Aristoteles nem irt, vagy ide vonatkozó munkái elvesztek [5]).

---

[1]) Pázmány Physikájának fölosztása a következő: De philosophiae naturalis nominibus, inventore, obiecto, utilitate et divisione. „In librum I. Physicorum Aristotelis.“ Dubia quaedam circa hoc proemium Aristotelis. Disputatio I. De principiis corporis naturalis in communi. D. II. De prima rerum naturalium materia. D. III. De forma et privatione „In II. librum.“ D. I. De natura. D. II. De causis in communi. D. III. De causa efficienti. D. IV. De causu materiali, formali et finali. „In III., IV. et reliquos libros.“ D. I. De quantitate. D. II. De tempore. D. III. De loco et vacuo. D. IV. De motu et mutatione in communi. D. V. De motu locali.

[2]) „In libros Aristotelis de Coelo.“ D. I. De iis, quae ad naturam et essentiam coeli spectant. D. II. De accidentibus coelorum.

[3]) „In libros de generatione et corruptione.“ D. I. De generatione substantiali, et quae illam praecurrit, alteratione. D. II. De augmentatione.

[4]) Disputatio tertia de Elementis. Ezen disputatio az egyetemi könyvtár kéziratában nincs egészen lemásolva. A 2-ik quaestiora „De primis qualitatibus elementorum“ fölhozott negyedik „dubium“-nál a kézirat megszakad.

[5]) Hogy ezekről is tartott Pázmány előadásokat, kitünik a kézirat azon helyéből, hol a természeti philosophiának fölosztását adja elő. „Quartum (membrum) — ugymond — in quo de mixtis imperfectis et meteo-

Pázmány ezen munkájában kifejti dús ismereteit, roppant olvasottságát. A régi görög irók, a scholastikusok és az ujabbkori bölcsészek körében egyaránt otthonos. Legnagyobb rokonszenvvel mégis, ugy látszik, Fonseca és Göesius Emanuel műveit használja [1]).

Pázmány mindent a Physika körébe vesz föl, mi az érzékek fölfogásának határain belül esik. Azon létezőkről, melyek az érzéki fölfogást meghaladják, a Metaphysikában kelle szólania. „De anima“ cimű metaphysikai munkájában, — mely vagy elveszett, vagy ismeretlenül lappang, — kétségkivül Aristotelesnek „a lélekről“ szóló három könyvét fejtegeté. A melyhez még az észrevevés és emlékezés, álom és ébrenlét, az életkorok, az élet és halálról szoktak értekezések csatoltatni [2]).

Pázmány ezen kézirati munkái figyelemreméltó irodalmi termékek. E téren kitünő érdemekkel bir. S habár ezen tudomány kifejlődésében nem képez korszakot alkotó mozzanatot; szinvonalán áll mindenképen kora tudományos vívmányainak és igényeinek. A scholasticizmus minden előnyös tulajdonai: a finom megkülönböztetések, szabatos meghatározások, szigorú következtetések, alapos bizonyitások és

---

rologicis disputatur . . . quintum in quo de mixtis perfectis quidem, sed inanimatis agitur . . . sextum denique membrum est, in quo de mixtis perfectis at animatis agitur.“ De ezen IV könyv részben, az V. és VI. könyv teljesen hiányzik a kéziratban.

[1]) Ez utóbbi ugyanis szerzője, a Pázmány által gyakran idézett, „Collegium Conimbricense“ cimű munkának.

[2]) Emlitettük már, hogy ezen munkának cimét a nagyszombati collegium könyvjegyzéke tartotta fön. Aristoteles „De anima“ cimü művének fejtegetésével szokták a XVI-ik és XVII-ik század iskoláiban befejezni a bölcsészeti tárgyalásokat. Kitünik ez Brutscher, Reihing, Laymann, Cleiner, Gaudinus stb. munkáiból. V. ö. Werner Geschichte der kath. Theologie. 1866. 64. l.

a tárgyaknak minden irányban, kimerítő megvitatása, nem hiányoznak irataiban. Míg ellenben erélyesen küzd a scholastika philosophia árnyoldalainak eltávolitására. A meddő speculátióknak, gyermekes vitatkozásoknak, értelmetlen szőrszálhasogatásoknak nem barátja. Komoly discussió, gyakorlati fölfogás és világos előadás fő igyekezete; s a diadal, melyet e tekintetben kivívott, nem egészen a jezsuitának, részben a magyar szellemnek is érdeme.

Pázmány Péter, miután több éven át a bölcsészeti tudomány egyes ágait a gráci egyetemen előadta, ugyanott a hittudomány tanitásával volt elfoglalva az 1607-ik év nyaráig [1]).

---

[1]) A m. k. egyetemi könyvtárban őriztetik Pázmánynak „Theologia Scholastica“ cimü kézirati műve, mely Grácban tartott hittudományi előadásainak egy részét foglalja magában. Az első lapra Dobronoki, Pázmány életében a nagyszombati collégium rectora, következő sorokat jegyzé: „Theologia Scholastica Cardinalis Pázmány, quam Graecii dictavit A. 1603 et deinceps. Collegio Tyrnaviensi in memoriam Academici Fundatoris data. A. 1638.“ Vastag folió kötet, körülbelül 2500 lapból álló. Részben Pázmány által sajátkezüleg irva, részben idegen kéz irása, de ezen rész is Pázmánynak sürü oldaljegyzetei és javitásaival. Helyenként egész levelek üresek, bizonyára hézagok utóbbi pótlása végett. Az egyetemi könyvtárban őrizett ezen kézirat csak második része az egész műnek, mert ez sz. Tamás „Summa“-jának csak két utóbbi részeit fejtegeti. S a „Proemiumot“ is így kezdi Pázmány: „In fine praecedentis partis disputavit S. Thomas . . .“ mi arra látszik utalni, hogy Pázmány a „Summa“ előbbi részei fölött is tartott fölolvasásokat. Ezeket előrebocsátva, azon kérdés támad: mely években tartotta Pázmány hittudományi előadásait? Erre nézve a tájékozást előmozdítják Pázmánynak némely sajátkezű jegyzetei. A 358-ik oldalon áll: „Veni Graecium 20. Septembris 1603. Coepi docere 7. Novembris a. 1603.“ Az 589-ik oldalon: „Coepi in scholis 26. Martii 1604.“ A 691-ik lapon: „12. Octobris 1604.“ Az 1119—1122. lapokra pedig Pázmány följegyzé tanitványainak neveit az 1604, 1605, 1606 és 1607-ik évekből. Az tehát bizonyos, hogy ezen években tartott hittudományi előadásokat. De nem lehetetlen, hogy már az 1603 előtti években a „Summa“ megelőző részeit fejtegeté. — Pázmány ezen kézirati munkájáról emléke-

A kath. hittudománynak iskolai és rendszeres műveléséből származott a „Theologia Scholastica"; mely a scholastika philosophiával testvéri összeköttetésben, a középkor századai folytán, osztozott ennek számos tökéletlenségeiben is. Sokan ezen irodalmi tér művelői közöl megelégedtek a régibb hittudósok véleményeinek összeállitásával, s azokat Aristoteles elveivel szokták volt támogatni [1]). Ily munkák a protestáns irók részéről keserű gúnynyal, majd éles kritikával, gyakran szenvedélyes gyülölettel támadtattak meg. Ez nem maradhatott hatás nélkül. A kath. hittudósok fő gondjukat a Scholastika regeneratiójára irányozták. Ezen törekvésekben fontos tényezőként szerepel azon buzgalom, melylyel a szent irást, a szent atyákat és az egyház régibb történetét tanulmányozni kezdették. E tekintetben is nagy érdemmel bir a Jézustársaság, melynek tagjai foglalták el nagyrészt Németország kath. főiskoláinak tanszékeit. Ők sajátságos tanrendszert alkottak; és a hittudományt háromszázados tévelygés után visszavezetvén Aquinói szent Tamáshoz, e tudomány ujabb fejleményeit természetszerü kapcsolatba hozták a középkori nagy iskolák hagyományaival. Ez pedig nem felekezeti érdekből, nem a Thomismusnak diadalra emelése végett történt, hanem hogy az egyházi tudományosságnak tartós fölvirágozása, szoros rendszer és célszerü módszer megállapitása által, lehetővé váljék. Most szent Tamás bámulatos „Summa"-ja foglalta el a hittudo-

---

zik a „Monumentum Gratitudinis" cimü munkácska, mely Nagyszombatban 1733-ban jelent meg. „Extat eius (t. i. Pazmanni) doctrinae monumentum luculentissimum, manu sua, traditi abs se, studii Theologici, conscriptae partes quaedam in Bibliotheca Tyrnaviensis Collegii . . ." 48. l.

[1]) St. Wiest. Introductio in Historiam Lit. Theologiae Revelatae. Ingolstadt. 1794. 523. l.

mányok körében azon helyet, melyet Aristoteles „Organon"-ja a bölcsészeti ismeretek terén kivívott [1]).

Figyelemreméltó körülmény, hogy Pázmánynak egyik római tanára a Theologia Scholastica ezen ujabb fölvirágoztatásában a legnevezetesebb szereppel birt. Ez Valencia Gergely, spanyol származású jezsuita atya (meghalt 1604-ben), kinek előadásai Pázmány hittani fölfogásának megalakulására, és „Theologicorum Commentariorum tomi quatuor" cimű munkája [2]), az ő összes irodalmi műveire eldöntő befolyást gyakorolt.

Pázmány hittudományi előadásaiban Valenciának és, egy másik szintén hirneves tanárának, Vasquez-nek [3]) nyomaiba lépett. Megtartá azoknak külső fölosztási és tárgyalási módját, fölkarolá elveiket. Szent Tamás „Summa"-ja szolgál keretül. Ez azonban elég tág, hogy abban helyet nyerjenek mind azon kérdések, melyek a régibb scholastikusokat foglalkoztatták és az ujabb vallási controversiákban szerepeltek. Szent Tamás nagyszerű munkáját három főrészre osztá. Az első értekezik Istenről, önmagában tekintve, és mint teremtőről. A második résznek első fele (prima secundae) szól az embernek végcéljáról; második fele (secunda secundae) az erények és vétkekről. Végre a harmadik rész tárgyalja a megváltás művét és a szentségeket.

Pázmány „Theologia Scholastica"-jának csak töredékeit birjuk, melyek a „Summa" két utóbbi részére vonatkoznak. Fejtegetéseit annak nyomozásával kezdi: mikép azonosítja magát az ember szabad akaratja által Istennel,

[1]) Werner Gesch. der kath. Theologie. 44. s kk. ll.

[2]) Dillingen. 1602.

[3]) Commentarii in S. Thomam. Ingolstadt.

ura lévén saját cselekedeteinek, melyek mint ösvények vezethetik Istenhez. Értekezik ezért az emberi cselekedetekről általán, azoknak okairól, az erényekről, törvényekről és a malasztról is, mint mely a természetfölötti boldogság elérését célozó cselekvés eszköze. Megállapítja az embernek végcélját, az emberi cselekedetek jóságának föltételeit. Azután áttér részletes magyarázására a vétkeknek, különösen az eredendő véteknek; szól az erényekről, az igazság és jogról, a vallásosság, áhitat és imádságról. Végre Krisztus megtestesüléséről, a megváltás müvéről; a szentségekről általán és részletesen a keresztség, bérmálás és oltári szentségről [1]).

Pázmány természetesen nem tarthatta magát előadásaiban egészen távol azon nagy kérdések megvilágításától, melyek a XVI-ik század végén és a következő elején a hittudományok terén élénk viták tárgyát képezték s a kath. hittudósok ujabb pártalakulásait eredményezték. Ezen mozgalmat Bajus Mihál lőveni tanár indítá meg, kinek tanaiból előbb V. Pius 1567-ben, majd XIII. Gergely 1579-ben 79 tételt kárhoztatott, a melyek kivált a szabad akarat, az eredendő bűn, a jó cselekedetek érdeméről és a malasztról terjesztettek téves fölfogást. Bajus alapeszméje: hogy az elesett, s isteni malaszt által föl nem emelt, emberi természet képtelen a jóra, s ezért csak bűnös tetteket vihet véghez. Ellene leghevesebben a jezsuiták küzdöttek. Pázmány is behatóan tárgyalta előadásaiban a kárhoztatott tételeket, kimutatta azoknak veszélyességét.

---

[1]) A nagyszombati Collegium könyvjegyzéke Pázmánynak következő kézirati munkáját említi: „Pazmanni de Incarnatione et Eucharistia manuscriptus (liber).“ Lehet azonban, hogy ezen két tractatus ugyanaz, mely a „Theologia Scholastica“-ban is előfordul.

Annálinkább kelle ezt tennie, mert a, Bajus téves tanitása által fölkeltett, tudományos küzdelem még nagyobb mérveket kezdett venni, mióta Molina János spanyol jezsuitának hires munkája 1588-ban megjelent, melyben a kath. egyháznak tanitását az ember szabad akaratjáról öszhangzásba hozni igyekezett az isteni malaszt, a mindentudás, gondviselés, praedestinatió és reprobatióról szóló tanokkal. Fő elve: hogy az ember természetes erejével is képes valamiben előmozdítani önmegtéritését s némi jót tenni [1]). Miután ezen fölfogást a dominikánusok hittudósai megtámadták, a jezsuiták buzgó védelmére keltek rendtársuknak. Pázmány előadásaiban szintén elfogadta Molinának rendszerét; úgy azonban, a mint azt Suarez és Vasquez atyák enyhitették és módositották [2]).

Épen azon időben, mikor Pázmány hittudományi előadásait tartotta, nevezetes surlódások támadtak V. Pál pápa és a velencei köztársaság között, az egyházi szabadság tárgyában. A köztársaság kormánya hatalmát és joghatóságát az egyházi intézményekre és személyekre is kiterjeszteni törekedett. Rendeleteket bocsátott ki, melyeknek értelmében tiltá uj templomokat, zárdákat és kórodákat épiteni, ingatlan javakat egyházaknak adományozni a kormány megegyezése nélkül; és az egyháziakat a világi törvényszékek hatósága alá rendelé. A pápa az egyházi szabadság ezen megsértése ellen ünnepélyes óvást tett. Midőn pedig ez eredménytelennek bizonyult, 1606. april 17-én a dacoló köztársaságot egyházi átokkal sujtotta. Ezen szomorú viszály

---

[1]) „Liberi arbitrii cum gratiae donis, divina praescientia, praedestinatione et reprobatione concordia. Lissabon 1588.

[2]) V. ö. Fleuri Hist. Eccles. XLIX. s L-ik kötet számos helyeit.

alkalmat adott az arra vonatkozó kérdéseknek irodalmi megvitatására. Pázmány is célszerűnek látta ezen korkérdések iránt tájékozni tanitványait. S ez alkalommal előadásokat tartott az egyházi szabadság eredetéről, jogosultságáról és terjedelméről [1]).

Pázmány egyáltalán fölhasználta a legujabb irodalmi eredményeket. Igy Gretsernek „Defensio Bellarmini“ cimű munkájával, bár ez csak 1607-ben jelent meg, már találkozunk előadásaiban. Valencia, Vasquez és Molina mellett legnagyobb súlyt Bannez [2]), Bellarmin [3]), Canus [4]), Suarez [5]), és Toletus [6]) munkáira helyezett.

Pázmány munkájába sajátkezüleg följegyzé tanitványainak névsorát, kik 1604—1607 között előadásait hallgatták. Ezek részint a Jézustársaság növendékei voltak, részint olyanok, kik főpapjaik által küldettek, hittani tanulmányaik elvégzése végett, a gráci egyetemhez. A hittudományi tanfolyam akkor is négy évre volt fölosztva. Tanitványainak száma 1604-ben 34, 1605-ben 43, 1606-ban 48, 1607-ben 49 volt. Ezek között több magyar ifjúval találkozunk, ilyenek: Szentgyörgyi János, Ferenczfy Pál, Hajnal Mátyás, Nagy István, Rátkai István, Fejér János, Tötösi Gábor, Vásárhelyi Dániel és Zsolnai János; az utóbbit kivéve mindannyian a Jézustársasághoz tartoztak.

---

[1]) „De Ecclesiastica libertate. Circa causam Veneti Interdicti Anno 1606.“ Kilenc folió levél. Az egész Pázmány sajátkezű irása.

[2]) Commentarius in partem primam Summae D. Thomae et secundam secundae. Lugduni. 1588.

[3]) Disputationum de Controversiis Christianae fidei Tomi III. Ingolstadt 1581—1592.

[4]) Libri XII. de locis Theologicis. Salam. 1563.

[5]) Commentationes et disputationes is S. Thomae Summam.

[6]) Summa casuum Conscientiae. Roma. 1602.

III.

Pázmány első téritői diadala. — Irodalmi föllépése. — Vallási állapotok Magyarországban a XVI-ik század végén. — A protestantismus elterjedése. — Protestáns és katholikus irodalmi viszonyok. — Pázmány törekvései.

Pázmány nem szándékozott egész életét a tanári pályán tölteni; nem akarta minden tehetségeit és szorgalmát ezen tiszteletreméltó és nagy horderejü, de szűk munkakör betöltésére értékesiteni. Saját hajlamai, az elöljárók belátása és a sürgető viszonyok más térre hivták. A küzdtérre, melyen hatalmas erővel, ügyes fegyverekkel és szerencse által kisért zászlók alatt állottak a katholika vallás ellenségei. A küzdtér a hitterjesztés, a fegyverek a szónoklat és irodalom, az ellenség a protestantismus volt.

Ezen heves harc küzdelmeiben a katholikus ügy védelmezésére főleg a Jézustársaság volt hivatva, melynek tagjai a magas missióra, önföláldozó buzgalmuk és tudományos műveltségük által, kiválóan képesítve voltak. Pázmány Péter is kétségkivül régóta előkészült, hogy hozzájárulhasson ezen föladat szerencsés megoldásához. Nem lehet kételkedni, hogy ő tanári pályájának már küszöbén tisztában volt önmagával jövő céljai iránt. Már ekkor eltökélve volt, egész életét hazájának, a katholika vallás emelésének szentelni; tollal és szóval munkálkodni azoknak visszavezetésére az egyház kebelébe, kik elpártoltak; azoknak megerősitésére és fölmelegitésére, kik hivek maradtak ősi hitükhöz. „Mióta — irja egyik munkájában — Isten az én méltatlanságomat nagy kegyelmességéből, egyházi hivatalra választott, egyéb föltett célt szemem előtt nem viseltem, hanem hogy az én Uramnak kedveskedjem, az ő igazságát vékony te-

hetségem szerint oltalmazzam, terjeszszem; és a hitben megcsalottakat, útba igazítsam.“ [1]) Lehet, maga ismerte föl a tért, melynek munkálására képességei által természetszerüen hivatva, mintegy teremtve volt. Lehet, gondos elöljárói ismerték föl e hivatását, figyelmeztették s vezérelték reá.

Az bizonyos, hogy évek óta tanulmányozta a régibb protestáns koryphaeusok műveit, figyelemmel kisérte az egykoru irodalom mozzanatait. S ekkor szerezé meg azon bámulatosan gazdag ismereteket, melyeket a katholikus és protestáns hittudományi irodalom terén egyaránt birt, műveiben fényesen kitüntetett, szerencsésen fölhasznált. Maga irja egyik munkájának élén: „Hogy valamit . . . előhozok az uj tanitó atyafiak irásiból, azt én magam az önnön saját könyvükből irom le . . . És ha valaki különben találja, ezután is bár orcámra térjen. Mert ugyanis sok időtől fogva olvasom az uj tanitók irásit, hogy minden tudományuknak és róka-lyukuknak végére mehessek.“ [2])

És miután szabad óráit ezen előkészületre forditá éveken át, föllépett a nyilvánosság terére. Nevezetes körülmény, mely Pázmány jellemének fölfogására fontossággal bir, hogy irodalmi és hittéritői pályáját egyszerre kezdette meg. S mint ekkor, úgy egész életén át, az irodalmi tevékenységet a gyakorlati hatással szoros kapcsolatba hozta; amazt ennek alárendelni, ezt amaz által biztosítani óhajtotta.

Pázmány szünnapjait hazájában szerette tölteni. Igy 1602 october havában Radosnyán találjuk [3]). Ezen hely

---

[1]) A setét Hajnalcsillag után bujdosó Lutheristák vezetője. Bécs. 1627. 1. l.

[2]) „A mostani uj tudományok hamisságának tiz nyilvánvaló bizonysága“ cimü művének előszavában.

[3]) Pázmány „Felelet Magyari István, sárvári Prédikátornak“ cimű művét Forgách Ferenc nyitrai püspöknek ajánlván, az ajánló levél „Ra-

Nyitra megyében, a megye székhelyétől három mértföldnyi távolságban fekszik. A nyitrai püspökség birtoka és a püspököknek koronként lakhelye. Pázmány tehát kétségkivül Forgách Ferenc püspök meghivására jelent meg Radosnyán[1]).

Valószinü, hogy Pázmány ez alkalommal volt szerencsés a püspök testvérét, Forgách Zsigmondot a katholika egyháznak megnyerni. Mert az előkelő főurnak megtérése és az ifju jezsuita radosnyai tartózkodása körülbelül összeesnek [2]).

A traditió határozottan Pázmánynak tulajdonítja ezen nevezetes térítést. Eszerint Forgách Ferenc három éven át eredménytelenül fáradott, hogy testvérét a katholika vallás igazságáról meggyőzze. Szerencsésebb volt Pázmány, kinek három hét alatt sikerült célhoz jutni; reábirta a főurat, hogy családjával együtt az uj tanoktól elpártoljon [3]).

Pázmány Péter egyik munkájának ajánló levelében szól Forgách megtéréséről. Saját közreműködéséről hallgat teljesen, mindent a megtértnek és az isteni malasztnak tu-

---

dosniae pridie idus Octobris" kelt. Hogy Pázmány más években is távol volt egy ideig Grácból, mutatják „Theologia Scholastica"-jára tett jegyzetei. „Veni Graecium 20. Sept. 1603." — „1606 1. Novembri Graecii. In scholis 7. Novembri." Világos, hogy Pázmány 1603 sept. 20. és 1606 nov. 1. előtt nem volt Grácban.

[1]) Mert itt irta, itt ajánlotta Forgáchnak Magyari ellen intézett művét.

[2]) Ez kitünik Pázmány következő szavaiból: „Vix id feceras — irja Forgách Zsigmondnak, alig tértél meg — cum intestina patriae dissidia . . . te bonis omnibus . . . exuit . . . exulatum te coegit." Tehát Forgách a Boeskay által előidézett mozgalmak (1604) előtt tért meg. „Keresztény felelet" cimű művének ajánló levelében.

[3]) „Franciscus certe Forgachius . . . vix se prae gaudio capere potuit, dum certis cognovisset nuntiis, fratrem suum . . . in quo ad saniora reducendo ipse triennii assiduum laborem incassum perdidisset, P. Petri Pázmány apostolica dexteritate, trium hebdomadarum decursu, ad Catholicae veritatis agnitionem et amplexum una cum tota domo sua adductum

lajdonít. Mindazáltal oly részletesen ir a tényről, oly avatottan adja elő annak lélektani mozzanatait, mint ki ezeknek tanuja és tényezője volt. Forgách ugyanis több éven át igyekezett megismerkedni azon érvekkel, melyek a katholika vallás mellett és ellen fölhozatni szoktak. Félretett minden emberi tekintetet; egyedüli törekvése volt: fölismerni az igazságot és fölkarolni azt. Számos akadály merült föl és visszatartá egy ideig azon vallás elhagyásától, melyet az anyai tejjel szitt. A családi körülményeken kivül, leginkább az aggasztotta, hogy találkozni fognak, kik megtérésének indokát, az emberi kegyek megnyerését célozó törekvésben, fogják keresni. Végre legyőzte a nehézségeket az isteni malaszt hatalma, mely elméjét megvilágitá. Nyiltan a kath. egyház kebelébe tért [1]).

Pázmány ezen szerencsés eredmény által megnyerte a püspöknek teljes bizalmát, rokonszenvét és tiszteletét; ki őt ezentúl irodalmi műveinek körzebocsátásában anyagilag segité, téritői tevékenységét erkölcsi támogatásában részesité [2]).

Pázmány Péter hittéritői első diadalával, egykorú első irodalmi föllépése. 1603-ban nyitotta meg hoszú sorozatát

---

esse.“ Timon Purpura 238. l. — Hasonló előadással találkozunk számos régibb és ujabb munkákban; mindazáltal a kutfőre való hivatkozás nélkül.

[1]) Az emlitett előszóban. A traditiót egy figyelemreméltó körülmény igazolni látszik. Pázmány iratából kitünik, hogy a püspöknek semmi része nem volt testvérének megtéritésében; mert erről teljesen hallgat; mit nem tett volna, ha azon megtérés érdemét neki tulajdonithatja. Valamint csakugyan szól tüzetesen a püspöknek közreműködéséről egy másik testvérének, az ifju korában meghalálozott, Forgách Mihálnak megtéritésében.

[2]) Suspiciebat quidem etiam antea Cardinalis Pazmanum et pro eo, ac merebatur ob singularem doctrinam, prudentiam, caeteraque animi ornamenta reverebatur; at deinceps intimiore sibi iunctum affectu colebat, consiliis eius sapientissimis utebatur. Timon, Purpura. 238. l.

azon nyelvre, tudományosságra és hatásra nézve kiváló munkáinak, melyek őt legkitünőbb iróink körébe emelik.

Pázmány nemcsak első munkáját, hanem nagyrészt a későbbieket is, magyar nyelven irta meg. Ez nem esetleges esemény, hanem mélyen megfontolt és kiszámitott megállapodás eredménye.

Ő soha sem kivánt tündökölni; de mindig hatni óhajtott. Ismerte a helyzetet, nem ignorálta igényeit, lehetőleg számba vette azokat. Helyesen fölfogta, mi kölcsönözött oly varázst, mi szerezett oly hatást, mi biztosított oly tartós fölvirágozást az uj tanok terjedésének, főleg a magyar elem körében. A nemzeti szellem, melylyel hirdetői eszélyesen azonosítani tudták; a nemzeti nyelv, melyen szóval és tollal terjesztették.

És csakugyan a protestantismus gyors elterjedését hazánkban nem fejtik meg eléggé sem a katholikus clérus hanyatlása, sem a, trónvillongások s a török foglalásai által származott, zavarteljes állapotok. Ezek mellett hatalmas tényezőkként szerepelnek hazánk azon politikai viszonyai és pártállásai, melyek a Habsburg dynastia trónra jutása által keletkeztek.

A természet törvényei és a nemzeti szellem egyaránt érthetővé teszik, hogy az idegen uralkodóház, és az attól elválaszthatlan, külföldi befolyásnak hatalomra jutása, nemzeti ellenzéket hivott életre. „A nemzeti önállóságnak teljes megóvása“, mindig tudott oly varázserőt gyakorolni, hogy tekintélyes pártok jelszóul irták zászlaikra. Ez pedig nemcsak hazánkban történt, hanem minden népnél, melynek hasonlók voltak politikai viszonyai; nemcsak koronként és ideiglenesen, hanem mindenkor és mindaddig, midőn és míg a kitüzött cél veszélyeztetve volt, vagy lenni látszott.

Magyarországban a mohácsi gyásznap után ily nemzeti ellenzék állott szemben I. Ferdinand és pártjának törekvéseivel. Ez tény; de óvakodnunk kell ezen ténynek magyarázásában két szélsőségtől. Egyáltalában nem következik, hogy azok, kik a „német párt“ élén állottak, a nemzeti érdekek árulói voltak és a német befolyás fölülkerekedését előmozdítani, vagy akár csak tűrni is hajlandók lettek volna. Másrészről nem mondhatni, hogy a „nemzeti párt“ vezérei mindannyian tiszták az önzéstől és öntudatosan lelkesültek kitüzött céljaikért. Sokan a német uralom meghonosítása által a haza javát, sokan a nemzeti érdekek védelmezésében önhasznukat keresték. A német párt számos hivei jobbak, a nemzeti önállóság számos védői roszabbak voltak, mint lenni látszottak.

Ez nem üres szójáték; nem hiú elmefuttatás. Figyelmet érdemlő szempont azon kor egyéniségeinek és törekvéseinek megitélésében.

És valóban az ellenzéknek voltak vezérei, kik megmentendők a nemzeti önállóságot, oly eszközök használásától sem rettegtek vissza, melyek könnyen megsemmisíthetik magát a nemzetet. Ezen veszélyes eszközök: szövetkezésük az izlammal és a protestantismussal. Szerencse a nemzetre, hogy mindkettő birta ugyan az ideiglenes hatalom föltételeit, de nem az örök életerő elemeit. Mindkettő a dissolutió csiráit hordozá méhében már akkor, midőn megszületett. Amaz a féktelen zsarnokság által, melyet meghonosított. Ez a korlátozatlan szabadság által, melyet hirdetett. Amannak veszni kell, mert nem enged semmi haladást. Ezt is veszély fenyegeti, mert az egyéni önkénynek nem szab korlátokat. Az emberi szellem, és a társadalom természetével egyaránt ellenkezik a teljes megállapodás,

mint a határnélküli szabadság. Az egykor mesés hatalmú török birodalom végföloszlásának küszöbén áll; mert mai nap a zsarnokság lehetetlen többé; a szabadság szellemének arámlatai föltartóztathatlanok. Fog jönni idő kétségkivül, midőn a korlátlan szabadság is csak egyes rajongóknak fogja képezni eszményét; midőn a tekintély és szabadság, a mérséklet és haladás egyensúlyának törvényei diadalra emelkednek az emberi társadalomban.

A nemzeti pártnak tehát mint a török, ép úgy volt szövetségese a protestantismus. A párt vezéreinek érdekükben állott előmozdítani annak terjedését; a párt tagjai előkészitve voltak azt befogadni. Amazok magasabb politikai képességek nélkül is beláthatták, hogy kiket az uj tanoknak megnyerniök sikerül, azok legbiztosabb támaszaik fognak lenni; mert nem lehetnek barátjai soha azon dynastiának Magyarországban, mely oly határozottan küzd a protestantismus kiirtására Németországban. Ezek pedig fenyegetett nemzetiségük és önállóságuk megszilárdulását várhatták azon vallástól, mely az isteni tisztelet és az egyházi élet körébe a nemzeti nyelvet veszi be; melynek hirdetői siettek a nemzeti nyelvet közegül avatni föl.

Ezen körülményekben leghatalmasabb emeltyűjét találjuk a protestantismus elterjedésének. Csekélyebb jelentőségüek, csak helyi és ideiglenes hatással birók, lehettek a többi tényezők. A trónkövetelők, Ferdinand és Zápolya, nem mertek erélyesen föllépni az uj tan hivei ellen, nehogy azokat elidegenítsék maguktól. A zavarteljes állapotokban nem gondolt senki, és erővel nem birt senki az uj tan elnyomására, terjedésének föltartóztatására. Ezen körülmények mindazáltal csak negativ értékkel birtak. Positive a protestan-

tismust hazánkban kiválóan azon szövetség támogatta, melyet vele a nemzeti párt kötött.

A protestantismus magyar hirdetőinek is első föladata volt: megnyerni a nagy közönséget. Ez irányban, elismerni kell, nagy tevékenységet fejtettek ki. Mindent mozgásba hoztak, hizelegvén az egyének érdekeinek, hiuságának és szenvedélyeinek, hogy megkedveltessék az uj tant; népszerűtlenné, gyűlöletessé tegyék a katholika vallást. Irataikban és szónoklataikban a legkülönneműbb vadakat emelték és terjesztették a katholika vallás, annak tanai és tanitói ellen. A katholicismus szerintök bálványozás; intézményei, tanitásai és szertartásai a pápák és püspökök találmányai és koholmányai. A római egyház, nem Krisztus anyaszentegyháza; amaz rég eltért a Megváltó szellemétől, meghamisitja a szent irást; a pápák és papok mindannyian feslett életüek, otthonosak minden gonoszságban; okai azon veszedelmeknek, melyek az országokat s a magyar hazát is érik. Ily és hasonló vádak megalapitására tudtak módokat találni mindig, zavarba nem jöttek soha. A leghihetetlenebb, legnevetségesebb állitást nehézség nélkül tudták bebizonyitani. A nagy közönséget, melynek ép oly gyarlók ismeretei, mint hatalmasak szenvedélyei — jól tudták — könnyű félrevezetni.

De igazságosaknak kell lennünk, és elismernünk, hogy a protestantismus hirdetői sok tekintetben előnyben voltak a katholikus papok fölött. Külföldön, hires tanintézetekben — hova a protestáns főurak és városok bőkezü gondoskodása küldé őket — nyerték kiképeztetésüket. Igy negyvennyolc év alatt, 1522—1560 között 442 ágostai hit-

vallású magyar ifjú látogatta a wittembergi főiskolát [1]). Bázel, Strassburg, Danzig, Königsberg egyetemeit is számosan keresték föl. És nem csak az uj tanitás elveit tanulmányozták; hanem beavattattak a szónoklat hatásának titkaiba, s azon sajátságos dialektika cselfogásaiba, melylyel az elméket megnyerni oly bámulatos sikerrel tudták. Hajlamot és képességet hoztak magukkal irodalmi munkásságra.

A katholikusok ellenben sem kellően szervezett, sem elégséges számú növendékek befogadására alkalmas papnöveldékkel nem birtak. A középkor folytán ugyanis a káptalanok és kolostorok mellett emelkedtek a tudományos intézetek. A török pusztítás és a belzavarok amazokkal ezekre is enyészetet hoztak. A jezsuitáknak Nagyszombatban, majd Selyén fölállított tanodái; az Oláh által szintén Nagyszombatban, a tridenti zsinat végzéseinek értelmében, alapított első papnövelde, bár örvendetes haladást jeleznek, kielégitő eredményt nem hozhattak létre. A külföldi katholikus tanintézeteket aránylag kevesen látogaták. A római magyar collegium fontosságát később látták át [2]). A bécsi egyetemet látogató magyar ifjak részére csak csekély alapitványok léteztek [3]). Az olmützi pápai intézetbe a

---

[1]) Révész Imre közleményeiből. Magyar Történelmi Tár. IV. 208. l.

[2]) Forgách és Pázmány ezen collegium helyeinek betöltését célozó törekvéseiről lesz alkalmam szólani más helyen.

[3]) 1539-ben az esztergomi káptalan 500 aranyat tett le 2 vagy 3 tanuló javára. A következő évben ugyanannyit. Oláh Miklós 1000 forintot hagyományozott két erdélyi ifjú eltartására. Kutassy György esztergomi kanonok 1570-ben 800 forintot hagyott szintén két ifjúra. Poklóstói Máté sághi prépost 1575 és 1581-ben 1000 forintot két nyitramegyei növendék papra és ugyanennyi tallért két tanulóra. Az alapitó oklevelek az esztergomi káptalan levéltárában találtatnak.

pápa kegyelméből kevesen juthattak [1]). A gráci egyetem hittanulói között 1604—1607 években nem több, mint tiz magyar ifjúval találkozunk [2]).

Igy történt, hogy a katholikus lelkészek esekély számban találkoztak. Tág tér nyilt a protestáns prédikátoroknak magukhoz vonni az elhagyatott nyájat. Különben is amazokat tudományos műveltség tekintetében többnyire messze túlszárnyalták.

A magyarországi katholikusok szomorú, siralmas helyzete legszembetünőbben nyilvánul a hittudományi irodalom terén, a melyen a protestantismus uj, szokatlanul élénk mozgalmat honosított meg. Utasítva lévén az išteni tekintély hiányát az emberi hatás rendes eszközei által pótolni, Luther nem hétköznapi belátást bizonyított, midőn a sajtót, melyet eddig kevéssé zsákmányoltak ki, szorgalmasan fölhasználni kezdé. Példáját követték hivei hazánkban is. De a katholikusok valamint Németországban, úgy nálunk sem maradtak tétlenek. Ezt főleg azon körülmény bizonyítja, hogy a szent irásnak hazai nyelven való közrebocsátásában a katholikus forditók megelőzték a protestánsokat. Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Kolosvári János forditásai 1532—1541 között jelentek meg. Ellenben Erdősi János, Székely István, Heltai Gáspár és Károli Gáspár 1541—1590 között dolgoztak. De amazok az uj testamentom magyarítására szorítkoztak, míg Heltai és Károli az egész bibliát közölték magyar nyelven. S a protestáns biblikusokhoz csatlakoznak, mint bibliai férfiak és események történeteinek földolgozói:

---

[1]) Forgách érsek egy idevonatkozó levele 1612-ből ugyanott.

[2]) Pázmány Péter tanulóinak névsorából „Theologia Scholastica"-jában.

Batizi András, Beythe István, Ilosvai Péter, Nagybányai Mátyás és Sztárai Mihál.

Még gazdagabb a XVI-ik századbeli magyar protestáns (luther és kalvin) irodalom a dogmatika és polemia terén. Itt Balsaráthy János, Beythe István, Beregszászi Péter, Bogáthy Miklós, Bornemissza Péter, Dávid Ferenc, Dévay Gáspár, Dévay Mátyás, Egri Lukács, Eszterházy Tamás, Fabricius Bazil, Félegyházi Tamás, Gönczy István, Gönczy Miklós, Gyarmaty Miklós, Gyulay Pál, Honter János, Károli Péter, Katona István, Kultsár György, Magyari István, Melius Péter, Pécsi János, Pécsi Simon, Szegedy István, Székely István és Szikszay Bálint, többnyire eredeti és magyar, munkáit sürűen bocsátották közre a bártfai, debreczeni, detrekői, gyulafehérvári, keresztúri, kolozsvári, lőcsei, pataki, sárvári, szigeti és visolyi nyomdák.

Ellenben katholikus részről Pázmány föllépése előtt Draskovich György, Fejérkövy István, Monoszlóy András, Telegdy Miklós püspökök és Péchy Lukács bátor, de elégtelen ellenállást fejtettek ki. 1530-tól, vagyis a protestantismus elterjedésétől, 1602-ig Pázmány első föllépéséig 50—60 protestáns hittudományi munkával szemben, alig tudunk 10—15 katholikus irodalmi terméket fölmutatni [1]).

Nem lehet tehát csudálnunk, ha a XVII-ik század kezdetén a katholika egyház Magyarországban a hanyatlás mindennemű jeleit tünteti elő. Hivei megfogytak számukra,

---

[1]) Ezen statistikai adatok természetesen nem igényelik a teljes, hanem egyedül a megközelitő pontosságot. Ezeket a m. t. akademiai és az esztergomi érseki könyvtárak könyvjegyzékeiből s a Széchenyi könyvtárnak 1800—1807 nyomtatott Indexeiből állitottam össze. V. Ö. Toldy F. A magyar n. irodalom története. 1865. 34. s kk. ll. Lányi Magyarföld Egyház történetei I. 327. s kk. ll.

meghültek buzgalmukra nézve. A főuri családok is nagyobb részben átpártoltak az uj tanokhoz. A protestantismus hazánkban arany korát érte el. A katholicismust végső veszély fenyegeté.

Pázmány belátta, hogy a veszélyt elháritani csak azon eszközökkel lehet, melyek előidézték. Elismerte a világ erkölcsi rendében uralkodó ezen szellemi homoeopathia elvének souverain hatalmát.

A protestáns lelkészek jeles szónoklataik, magyar nyelven s népszerüen irt munkáik által gyakoroltak hatást a népre. Ezt ellensúlyozni csak úgy lehetett, ha a kath. szószékeken is kitünő, népszerű szónokok hangoztatják Isten igéjét. Ha katholikus irók is elárasztják a népet munkáikkal, melyek a nemzeti nyelv avatott kezelése, az élénk irály és érdekes előadás tekintetében a protestáns irodalmi termékekkel versenyezhessenek. Az igazság hatalma, az alapos tudományosság értéke — meggyőződve volt — a diadalt kétségtelenné teendi.

Az élő szó és a toll hatalmas fegyvereivel küzdeni az uj tanoknak nem kiirtásáért, hanem követőinek fölvilágositásáért az igazság által. Ezt tűzte ki Pázmány munkásságának föladatául, életének céljául; melynek elérésében látnoki lélekkel a katholika egyház üdvözitő és civilizátori hatásának megujulását látta. S a melyért az ő lángoló keblének egész hevével lelkesült.

IV.

A vallási polemiának főbb kérdései. — Pázmánynak Magyari ellen irt műve.

Azon küzdelem, mely hazánkban is a protestantismus és katholicismus között irodalmi téren folyt, főbb mozzanataiban nem különbözött a tollharcoktól, melyeknek Németország, a reformatió bölcsője, szolgált szinhelyül. Az uj ellenség által kitüzött célok és megtámadott érdekek ugyanazok voltak; a támadók harci modora és a védelmezők fegyverei is. A harci zaj, mely hazánkat oly soká betölté, mintegy viszhangja volt a nyugoton kiküzdött csatáknak.

Miután a protestáns irók a kath. tanitásnak egész épületét támadták meg, a kath. hittudósoknak ezzel szemben álláspontjukat a legszabatosabban kelle körülvonalozni, és megvédelmezni a legerélyesebben. Első sorban szükséges volt kimutatni, hogy a kath. vallás egyedül bir képességgel a vallási igazságok megismertetésére; az egyháznak a pápa által személyesített csalhatatlansága föltétlenül szükséges és egyuttal elégséges biztositékot nyujtó őre a keresztény igazságnak. A kinyilatkoztatott vallás ugyanis részben oly tanokat tartalmaz, melyek az emberi értelem fölfogását túlhaladják. Szükséges tehát, hogy azoknak hitelessége oly módon legyen biztosítva, mely a közvetlen értelmi belátás hiányát pótolja. A keresztény embernek tudnia kell, miért fogadja el élő hittel azt, mit hisz. A hitnek elégséges oka pedig csak oly tekintélyben található föl, a melyre teljes megnyugvással támaszkodhatunk, a mely csalhatatlan. Ezen tekintély képviselői lehetnek emberek, de Isten által kell sugalmaztatniok; és ily tekintélynek szünet nélkül kell lé-

tezni az egyházban. Ezekután azon egyház az igaz egyház, mely szünet nélkül ily, Isten által rendelt és folytonosan vezérelt tantekintélylyel bir. Ilyen egyedül a kath. egyház [1]).

Miután a katholikus, főleg a jezsuita hittudósok a polemiát ezen térre vezették, a vitatkozás végső elemezésében a pápa tekintélyének kérdése körül fordult meg. A protestánsok „apokalyptikus Antikrisztus"-nak szerették nevezni az egyház fejét, a kath. irók ellenben csalhatatlansága mellett szállottak síkra. Amazok váltig erősítették, hogy Luther, illetőleg Kalvin felekezete képezi az igazi egyházat, a melyet ellentétbe helyeztek a „római, vagy pápai egyház"-zal; a protestantismus szerintök nem egyéb, mint a római egyház romlottságától és visszaéléseitől megtisztult keresztény igazság; a romlást és visszaéléseket a pápák idézték elő, s igy a tiszta kereszténység visszaállitása azonos a pápai vallás kiirtásával. A katholikusok ellenben a tudomány minden eszközeivel védelmezték a megtámadott pontokat s kimutatták a Luther-féle confessió ellenmondásaiból, s a kereszténység alapelveivel ellenkező, tételeiből a reformatió jogosulatlanságát. Végre a protestánsok egyedül a szent irást akarták elismerni illetékes biróul vallási kérdésekben, melytől föllebbezés el nem fogadható; értelmezésében is minden tekintélyt elvetettek. A katholikusok ellenben figyelmeztetvén a szent irás homályosságára, az önkényes értelmezés veszélyességére; az egyháznak és az általa őrizett hagyománynak tulajdonitották az illetékes értelmezés tekintélyét. Ezek voltak legkiválóbb pontjai az irodalmi küzdelemnek. A melyben

---

[1]) Ezen álláspont legkitünőbb képviselője Valencia Gergely „Analysis fidei christianae. 1585" cimű munkájában.

a XVI-ik század végén és a XVII-ik elején katholikus részről Bellarmin, Suarez, Gretscher, Heisz és Keller tüntek ki leginkább; a protestánsok közöl Hunn, Whitaker, Haffenreffer, Heerbrand és Heilbronner voltak legnevezetesebbek[1]).

A magyar protestánsok, mint emlitém, a kath. tanitásnak ugyanazon pontjait, s ugyanazon fegyverekkel ostromolták, mint szomszédjaik. A német befolyás polemikus irataikban uralkodó. De mióta a tevékeny Monoszlóy András veszprémi püspök a XVII-ik század első évében elhunyt; úgy látszott, a katholikus ügy hazánkban védelem nélkül marad. Pedig a protestánsok épen ezen időben fokozott tevékenységet fejtettek ki. Uj harcosaik léptek a küzdtérre a régiek mellé. Zvonarich Imre, Magyari István és Eszterházy Tamás; ez előkelő származása által kitünő, amazok tudományos készültségük és lelkesedésük által hatalmasak.

Ekkor, a végső veszély idejében, föllépett Pázmány Péter.

* * *

Midőn Pázmány az 1602-ik év őszi hónapjait Radosnyán töltötte, a sárvári nyomdában megjelent Magyari István sárvári prédikátor ily cimű műve: „Az országokban való romlásoknak okairól és azokból való megszabadulásnak jó módjáról, mostan ujonnan irattatott és sok bölcs embereknek irásokból szereztetett hasznos könyvecske.“

Föltevén azon kérdést: melyek az országok romlásának és pusztulásának főokai, ezeket „az isteni szolgálat szine

---

[1]) V. Ö. Werner Gesch. der kath. Theologie. 10. s kk. ll.

alatt való bálvány és idegen isteni tiszteletek s eretnekségek"-ben találja. Már pedig a katholikusok bálványozók; a pápa bálványuk, a szentek segitségül hivása is bálványozás. A katholikusok jámborsága csak szinlelés, mert Romában könnyen lehet pénzért megvásárolni a vétkek bocsánatát. Szerzeteseik erkölcstelenek, papjaik urak lettek, a hamis esküt megengedik, az igaz evangélium hirdetőit üldözik. Emiatt még nagyobb nyomorok és csapások fognak az országokra szállani, ha azok okait el nem távoztatják. Emélfogva követni kell a régi zsidó, pogány és keresztény népek példáját, midőn hasonló súlyos viszonyokból menekülni igyekeztek. A szent irásból kell fölkeresni Isten akaratját és teljesíteni azt; a pápisták szünjenek meg üldözni a keresztényeket; el kell hagyni a különféle gonoszságokat; jó volna közönséges bőjtöt tartani; nem kell elbizakodni stb.

Magyari munkája nem célozta közvetlenül a kath. egyház tanitásának megtámadását; de minden lapján találtatnak a katholika vallás és hivei ellen majd elfogultságból, majd tudatlanságból emelt vádak. Pázmány azonnal hozzálátott azoknak megcáfolásához. Rövid idő alatt készen volt cáfirata. És azt Forgách Ferenc püspök költségén [1]), a következő 1603-ik évben, az esztergomi káptalan nagyszombati nyomdájában kinyomatá [2]). Cime „Felelet a Magyari

---

[1]) Kitünik ez azon versekből, melyeket Pázmány a munka élén Forgáchhoz intéz:

Auspiciis quae caepta tuis opibusque recusa,
Fas, ferant nomen, ceu sacra signa, tuum.

A munkát ugyanis Forgáchnak ajánlá.

[2]) A munka végén olvassuk: „Datum Tyrnaviae ex Typographia Capituli Strigoniensis Anno 1603."

István az ország romlása okairól irt könyvére“ [1]).

Pázmány épen midőn ezen művén dolgozott, értesült, hogy Luther magyar követői nagy súlyt helyezvén vallásuk régiségének bebizonyitására, a német Hunn és Whitaker iratait szokták leginkább használni; sőt az előbbinek „Az Anyaszentegyházról“ irt munkáját Eszterházy Tamás magyarra lefordította [2]). Ezért ő is ugyanakkor Hunn és Whitaker ellen szintén irt terjedelmesebb munkát „Az Anyaszentegyházról.“ Ennek azonban közrebocsátását későbbre halasztá [3]). Magyari ellen irt művében Hunn művére és Eszterházy előszavára csak rövid észrevételeket tesz helylyel közzel [4]).

Magyari munkáját Nádasdi Ferencnek a Dunán túli részek főkapitányának, Sopronmegye főispányának ajánlá.

---

[1]) A munka kis negyedrétü 306 lapot tartalmaz.

[2]) Pázmány egy ideig azon véleményben volt, hogy Magyari dolgozik Hunn forditásán. „Értem jó Magyari uram — irja —, hogy Hunniusnak az Ecclesiáról irt könyvét magyarra fordítottad és immár nyomtatod is.“ Felelet 13. l. De csakhamar sietett tévedését kiigazítani. „Ezeket immár nyomtatják vala — irja ugyanazon munkában — mikor kezembe akada Hunniusnak az Anyaszentegyházról irt könyve, melyet magyarra forditott nem Magyari István, (mint mondám e könyvnek második részében, hogy értettem) hanem Eszterházy Tamás.“ 61. l.

[3]) „A Hunnius és Whitakerus könyve ellen az Anyaszentegyházról egy egész könyvet irtam én is, melyet Isten segitségével meg is látnak az emberek.“ Felelet 61. l. Ezen munkájából hihetőleg sokat fölhasznált a Kalauznak VIII. és IX. könyvében. Az egész munka önállóan csak 1615-ben jelent meg Grácban latinul. „Diatriba Theologica de visibili Christi in terris Ecclesia, adversus posthumum Guilelmi Whitaker librum contra Cardinalem Bellarminum.“

[4]) Eszterházyról többi között megjegyzi egy helyen: „Igazán mondom fölötte igen csudálkozom rajta, hogy immár a magyarországi nemes emberek gyermekei kifáradván a vitézségből, a tanitók tisztjébe ártják magukat“ . . . 69. l.

Pázmány saját munkája élén nyilt levelet intéz ezen főurhoz, a lutheránusok egyik legelőkelőbb s legbuzgóbb pártfogójához. Magyari midőn az ő neve alatt közrebocsátotta dolgozatát, az abban tárgyalt kérdéseknek mintegy birájává tette. Ki kell hallgatnia ezért a másik részt is. Mindenre, mi szent, kéri, hogy elfogulatlanul olvassa el munkáját. Nem könnyü ugyan elfordítani elméjét a megszokott tévelyektől, de ezt megvárhatni attól, ki megtanult uralkodni önmagán [1]).

Magyari az országok veszedelmének okát fürkészi. Ez nem más, mint a bűn, melyet Isten ostoroz. De a legnagyobb bűn a hamis tanitás. Már pedig ilyen a kath. vallás. Ezt négy érvvel támogatja. Először igaztalanul állítják, hogy a protestantismus uj vallás; ellenkezőleg az a régi vallás, mert tanitói nem szakadtak el a négy első zsinatnak, a 31 legrégibb pápának tanitásától. Sőt Ádám, Noe s a próphéták is az ő hitüket vallották. Másodszor, a katholikusok (pápisták) hite uj, melyet a pápák gyakran változtattak; igy a mise, papok nőtlensége, bőjt, fülgyónás s más hasonló intézmények, uj találmányok. Harmadik bizonyság a pápák s papok kárhozatos magaviselete; a pápák Isteneknek mondották magukat, rosz életüek is voltak; a papoknak szemükre lobbantja fösvénységüket, fajtalanságukat és gazdagságukat; megrója a pápa világi hatalmát, panaszt emel a protestánsoknak a katholikusok általi üldöztetése miatt. Végre negyedszer a katholikusokat bálványozóknak állitja. Pázmány Magyari ezen vádjainak alaptalanságát kivánja kimutatni.

---

[1]) A levél latinul van irva, 7 lapra terjed, s Radosnyán „idus octobris 1602“ van keltezve. Ezután „Epinicium a nobilibus, et eruditis iuvenibus Rmi D. F. Forgách . . . Alumnis Selyensibus oblatum Stephano Magyarino“ közöl a 9—12 lapon hat Epigrammát és Anagrammát Magyariról. A 12—12 lapon áll az Index és rövid intés az olvasóhoz a sajtó-hibákról.

Luther követői ismételve megfeszítették minden erejüket, hogy saját vallásukat réginek tüntessék elő, a katholika vallást pedig ujnak, Krisztustól elszakadottnak bizonyítsák. Erre nézve fölhozták, hogy sokan a szent atyák, régi irók, főpapok és császárok közöl egyetértettek velök. A görög szakadás is, kárhoztatván a pápát, valamint a régi eretnekek: Jovinianus, a Valdensesek, Wikleff, Huss, az ő elveikért küzdöttek. És „ha senki ezek közöl nem volna is a pápa birodalma alatt, az Istennek Anyaszentegyháza a megkeresztelt ártatlan gyermekekből volt összeszedve, kik a pápa birodalma alatt igaz Krisztus tagjai, igaz Anyaszentegyház valának.“ Végre voltak minden időben Istennek sok elrejtett titkos szentei, kik teljes szivvel szolgáltak Istennek.

Ezen bizonyítást Pázmány geniális hasonlat által teszi nevetségessé. „Jut eszembe — ugymond — egy szásznak históriája, ki mikor hadból megjöve kérkednék, hogy ő száz törököt vágott volna le, mondák neki: hadd alább jó szász. És ő viszontag: ha száz nem volt is, vagyon ötven. De addig mondák neki: hadd alább jó szász; hogy csak egyre juta. Végre azt mondta, hogy az erdőn által futván, kópját hátra tartotta és azt bizonynyal tudja, hogy erősen suhogott a kópja és valami bele is ütközött, állitja, hogy török volt. Szintén ugy cselekszik a mi szászunk, Hunnius is. Legelőször igen fön kezdi, a szent atyákat emlegeti, végre még a bölcsőbeli gyermekcsével is megelégednék. Minden oltalmát és bizodalmát a pólyába helyezteti, az ártatlanokra bizza az ő hite oltalmát. De ezektől elhagyatván oly tanut hoz, kit soha senki sem látott, sem hallott, sem eszmélt; hanem ha Hunnius a saxóniai tömérdek ser után homályos álmában látta volna ezeket.“

A szent atyák közől egyet sem találhatni, ki Luther tanait vallotta volna; kikről ezt állitják, azoknak fölhozott szavait elcsavarni szokták. Petrarka és II. Frigyes szóltak és irtak a pápák, de nem tanitásuk ellen. Erre nézve három kérdést lehet föltenni. Ha azt itélik, hogy ki másnak magaviseletét megrója, annak vallását is kárhoztatja: vajjon mikor Luther Márton és a későbbi tanitók kárhoztatják követőik gonosz életét, vajjon azért kárhoztatják-e azoknak vallását? Továbbá, ha valaki a pápát szidalmazta: következik-e abból, hogy Luther vagy Kalvin hive volt? Végre „ha szintén valaki ezek közől egy vagy két dologban egyetértett volna is a mostani lutheristákkal, következik-e innét, hogy az lutherista lett volna? Ha egy vagy két dologért ezek lutheristák voltak, mi az oka, hogy a többi dologban való igaz tanitásukért, melyekben mi velünk egyetértenek, méltóbban azt nem mondhatjuk, hogy katholikusok voltak?“

Magyari pedig azt hirdeti, hogy Ábrahám, Noe és más próphéták az ő hitükön voltak; tanitásuk a négy első zsinat határozataival és a legrégibb pápáknak tanitásával megegyező. De egy oly pontot sem tudnak kimutatni, melyben a protestánsok eltérnek a katholikusoktól, s hogy oly pontban találkoznának amazokkal Ádám, Noe és a próphéták. Az érvnek másik része teljesen hamis. „Soha sem láttalak téged (t. i. Magyarit) de azt állítom, igen fekete ábrázatú ember vagy, akármit is pirulás nélkül kimondhatsz.“

Magyari alap nélkül hivja a katholika vallást uj vallásnak. Ezt úgy igyekezik bebizonyítani, hogy a katholika egyház némely intézményeit uj találmányoknak nevezi. Azt irja például, hogy a fülgyónást III. Ince pápa hozta be, s Nectarius eltiltá. De az első a XIII., az utóbbi az V. században élt. Mikép tilthatta el tehát ez, mit amaz rendelt?

Azután Nectárius nem a fülgyónást, hanem ellenkezőleg a nyilvános gyónást tiltá el. III. Ince is nem hozta be a fülgyónást, hanem csak azt rendelte, hogy a hivek évenkint legalább egyszer gyónjanak. A fülgyónásról számos régi szent atyák szólanak, ez tehát ősi intézmény. A bőjt behozatalát Magyari I. Gergely pápának tulajdonítja. Pedig annak megtartására már sz. Ágoston is buzdítja a hiveket.

„Az egyházi emberek házasság nélkül való életéről is azt hiszem farsangban irtál, avagy kikeletben, hogy oly igen nem szenveded más emberek maga tűrtetését.“ Magyari rágalmazza a katholikusokat, hogy a házasságot tisztátalan életnek tartják; a szent atyák és az egész egyház tanitásából az ellenkező derül ki. Magyari szerint I. Siricius megalapitója a coelibatusnak; pedig már I. Calixtus 215-ben hozott erre vonatkozó törvényt. Az egyháznak hatalmában áll a papi hivatalt csak azokra bizni, kik nőtlen és tiszta életet fogadnak; annál inkább, mert az egyház nem fontos ok nélkül kivánja ezen fogadást. A papoknak szabad ily fogadást tenni, miután az nincs Isten ellen és jó dologra vonatkozik. Az egyház senkit sem erőltet ezen fogadásra, mert senkit sem erőltet arra, hogy pappá legyen. Ha a világi urak s fejedelmek bizonyos föltételekhez kötik a hivatalok adományozását s kötelességeket szabnak azoknak, kik azokat elfogadják; miért ne tehetné ugyanezt az egyház. De Magyari ezen fogadás teljesitését lehetetlennek itéli. Ha lehetetlen, miért ajánlja a nőtlen életet sz. Pál? Igaz, sokan kik nőtlenséget fogadnak, nem élnek tisztán. De sokan kik házasságra lépnek, házasságtörőkké lesznek. „Sőt ugyan problema lehetne: an plura adulteria, quam fornicationes committantur?“

Az egyháziakban hármat kárhoztat Magyari: a gonosz életet, a gazdagságot és a protestánsok üldözését. Régi szokása az eretnekeknek, gyalázni az egyháziak életét. „Ha mi is szitkokkal és rágalmazással akarnánk viaskodni, vajmi könnyű volna nekünk is titeket gyaláznunk. És szintén mint Hunnius a Praelátusokat Pilátusoknak, a jezsuitákat suitáknak nevezi; mi is úgy Luther Mártont Lator Mártonnak, a lutheristákat latoristáknak, . . . az Augustana Confessiót confusiónak, a ministert sinisternek, a kalvinistákat vinistáknak, Hunniust (a német nyelv folyása szerint) Hundiusnak nevezhetnők.“ Nagy része azon vétkeknek, melyekről a pápákat s más egyháziakat vádolják, koholtak. Fölhozzák, hogy 1520-ban Rómában „Taxa S. Poenitentiariae“ cimű könyv nyomatott, melyben a bűnök bocsánatjáért fizetendő dijak fölsoroltatnak. De ezen könyvet a protestánsok szerkesztették és kinyomatták rosz akaratból. A Poenitentiaria dij nélkül szokott minden folyamodást elintézni. Továbbá, ki mást feddeni akar, annak feddhetlennek kell lenni. Kalvin és Béza erkölcstelensége köztudomású; Luther saját követőinek feslettségét maga volt kénytelen megróni. „Ti azt valljátok magatok felől, hogy minden cselekedetekben vétkeztek, hogy az Isten törvényét meg nem tarthatjátok; mégis azt akarjátok elhitetni velünk, hogy igaz a ti tudományotok. A mi hitünket pedig azzal akarjátok hamisítani, hogy az ő tanitói köző́l némelyek latorul élnek. Talán külön fonttal mértek nekünk, hogy sem magatoknak? Ha valaki el akar a régi hittől szakadni, az okon, hogy némelyek az ő tanitói köző́l latrok; kérem addig el ne szakadjon, míg oly tudományt nem talál, melyben mindnyájan ártatlanok és szentek legyenek.“

Az egyháziak világi hatalma és gazdagsága nem ellenkezik a szent irás tanitásával. Az egyháziakat legrégibb időktől, Nagy Konstantintól kezdve kitüntették a fejedelmek. Ezeknek nyomaiba lépett Magyarországban szent István. Egyébiránt a protestáns prédikátorok sem szokták megvetni a külső kitüntetéseket.

Az eretnekeket — irja Magyari — mindenkor üldözték; mint az ó és uj testamentom számos példái bizonyitják. De „én bizonyára nem látom, miért nem volna szabad úgy megbüntetni a hitujitókat és hamis tanitókat (kiket lopóknak, rablóknak nevez a szent irás) mint egyéb gonosztevőket.“ Hivatkoznak Krisztus azon mondására, hogy a konkolyt a buzával együtt hagyjuk növekedni a világ végéig. „A konkolyt pedig tiltja Krisztus urunk, hogy ki ne irtsuk a buza közől, de úgy ha azt a buzának veszedelme és kára nélkül nem gyomlalhatnók ki. Akarnám hallani, mikor egy halálra itéltetett ember Magyari István előtt ezzel a Krisztus mondásával akarná megbizonyítani, hogy őtet nem szabad fölakasztani. Mit felelne erre? A mit ő felelne a latornak, azt felelem én is Magyarinak. Noha pedig megbüntethetnék efféle tévelygő tanitókat, mint te vagy, halállal is a fejedelmek; mindazáltal kérlek mondd meg, hány embert öltek meg Magyarországban, avagy Németországban a ti hitetekért? Bizonynyal nem oly kegyetlen a mi evangeliumunk, mint a tietek.“ Ezt igazolja azon vérontás, melyet a protestánsok előidéztek Angliában és Franciaországban. (vérszász...?!

A katholikusokat bálványozóknak szeretik bélyegezni a protestánsok; ezt alaptalanul teszik. Tágabb értelemben minden vétek bálványozásnak mondható, de szorosabb értelemben az bálványozó, ki isteni tiszteletet tulajdonít valamely teremtménynek. A lutheránusok még azt is bálványo-

zásnak nevezik, mikor valaki az igaz Istennek tiszteletére oly dolgot cselekszik, mely a szent irásban nincs nyilván megparancsolva. De ez téves fölfogás. Hogy Dávid dobosokat és trombitásokat rendeljen Isten tiszteletére, hogy Salamon templomot építsen, hogy Ábel, Noe és Jób áldozatokat mutassanak be, nem volt a szent irásban megparancsolva; vajjon bálványozók voltak-e? És a lutheránusoknak hol van a szent irásban megparancsolva, hogy a vasárnapot, s ne a szombatot üljék meg? Hol vannak megparancsolva többi szertartásaik? Vajjon bálványozók?

Különösen az oltári szentség imádása, a pápa iránti tisztelet, a bérmálás, keresztség és a teremtmények megáldása mondatik bálványozásnak. Az oltári szentségben „mi bizony egyebet nem imádunk Krisztusnál a kenyér és bor szine alatt. Úgy hogy miképen a ki Krisztus Urunkat a földön jártában imádja vala, nem pusztán az ő látható öltözetét és ábrázatját, avagy accidensit imádja vala, hanem őt magát a mi Urunkat; azonképen mi is nem a bor és kenyér szinét, hanem a mint a tridenti gyülés mondja: Christum in Eucharistia imádjuk.“ A pápát nem imádják a katholikusok. A keresztség és bérmálás szertartásai az egyház ősi századaiból származnak; ezekben semmiféle teremtmény nem részesül isteni tiszteletben, semmi sem történik a szent irás ellen. „A szentelt viz és eledel felől oly hazugságokat mondasz, melyekért méltó volnál, hogy karácsony másod napján torkig ülnél a szentelt vizben és husvéttól fogva pünkösdig csak kocsonyát ennél; talán a hazug ördögöt elűzhetnők tőled.“

Abban sincs bálványozás, hogy a katholikusok a jó cselekedeteknek érdemét s az akaratnak szabadságát elismerik. Végre nem bálványozás az embernek bizonytalansága

az ő jövő üdvössége felől, melyet az egyház tanit. „Hamisan és istentelenül mondod jó Magyari uram, hogy mi a keresztényeket kétségbeesésre indítjuk, mint az ördögök, mert mi nem a kétségbeesésre, hanem jó reménységre izgatjuk a hiveket. Ti követitek inkább az ördögöt; mert mikor ő megakará ejteni az embert, legelőször elhiteté vele: Nequaquam moriemini. Ti is elhitetvén az embereket, hogy félelem nélkül éljenek és szinte oly bizonyosak legyenek, hogy semmi bűn ki nem rekeszti őket a boldogságból, mint bizonyűyal hiszik, hogy meghalt Krisztus ő érettök, a szabadság szine alatt mindennemű gonoszságra viszitek.“ A mit Isten kijelentett, azt habozás nélkül hiszik a katholikusok. Hiszik, hogy az igazán megtérő embernek megbocsáttatik bűne, s hogy ki mind végig megmarad a jóban, üdvözül. „De minthogy Isten sehol a szent irásban azt meg nem jelentette, hogy Magyari István, vagy Pázmány Péter mind holtig megmarad a jóban, hanem csak azt igérte, hogy a ki végig megmarad, az üdvözül; reménységben jóban lehetek, de rettegés és félelem nélkül nem lehetek az én gyarlóságom miatt.“ A szent irás számos helyei is bizonyítják, hogy senki sem tudhatja, vajjon az örök üdvösségre kiválasztva van-e?

Magyari többi között a protestáns álláspont támogatására ezen érvet is használja. „Az igaz hitnek . . . bizonyosnak kell lenni. A pápisták pedig nem bizonyosak az ő üdvösségükről, nincs tehát nekik igaz hitük.“ Ez sophisma. „Azt kellene megmutatni a szent irásból . . . hogy tartozom én vagy te magunk felől hinni, hogy mi választottak vagyunk . . . Szintolyan az az argumentum, mintha én így okoskodnám: Az igaz hitnek bizonyosnak kell lenni. De Magyari azt nem hiszi bizonyosan, hogy ő a pokolnak alsó

fenekére vettetik. Nincs tehát neki igaz hite.“ Végre a szentek tiszteletében nincs bálványozás.

Ezekután „az országban való veszedelmeknek nem mi vagyunk okai, hanem a lutheristák.“ Szembetünők azon csapások, melyekkel Isten a magyar nemzetet sujtja és ostorozza, nem mint jó fiait, hanem mint gonosz szolgáit. Ez Luther követői miatt történik, azoknak eláradt vétkeiért, szétterjedett eretnekségeért. Mert az uj tudománynyal párhuzamosan terjed az erkölcstelenség is. „Azótától fogva még csak a tiz esztendős gyermek is több latorságot és gonoszságot követ el, hogy sem ezelőtt a negyven esztendős ember.“ A nemzet előbb erkölcsös volt és vallásos, erős bástyául szolgált a török ellen. A nemzet erkölcseiben romlani, erőben hanyatlani azóta kezd, mióta az uj tan terjed. Miképen mondhatni tehát, hogy a katholika vallás oka az ország romlásának? Mikép mondhatni, hogy az uj tan támasza az országnak? „De jól értem mit akarsz mondani. Azt akarod jelenteni, hogy a ti hitetek szinte úgy támogatta a romlandó Magyarország bástyáit, mint a megszállott vár bástyáit az ágyú golyóbisok.“ Az uj tan terjedése előtt is nem egyszer nagy vereséget szenvedtek a magyarok. „De mindazonáltal úgy eltéritette Isten az ellenségnek erejét és eszét, hogy az országba bele nem kaphatna.“ [1])

A munkának, melyet főbb vonásaiban ismertettem, külső kiállitása a nagyszombati nyomda kezdetleges állapotát tünteti ki. Papirja gyarló, s a nyomtatás távolról sem mondható tisztának. Mindamellett a külső tökéletlenségeken

---

[1]) A 295—306 lapokon a munkát bézárja latin „Peroratio ad Spect. D. Franciscum Nádasdy . . .“ Fölhivja, fontolja meg jól a munkájában foglaltakat. S ugy itéljen, melyik a két tan között igaz.

át, Pázmány ezen első nyomtatott művében, már teljes fénynyel tündöklik az ő lángesze. Erőteljes, világos nyelvét a legnagyobb könnyűséggel kezeli. Fogalmai szabatosak, következtetései és érvei ellenállhatatlan, meggyőző hatást gyakorolnak. Találó idézeteket alkalmaz, meglepő hasonlatokat és példákat használ. Hol szükséges komolyan, midőn lehet gunyorosan, sőt néha tréfásan is szól; de mindig egyaránt súlyosan sujt. XVII-ik századbeli polemikus munkában szoros tárgyilagosságot, tökéletes higgadtságot nem szabad keresnünk. Pázmány is Magyari irányában kevéssé kiméletes, sokszor éles. De erre följogosítva érezhette magát az ellenfél hasonló eljárása által. És a vallási küzdelem azon időkben még hevesebb volt, semhogy a szenvedélyek koronként el nem hallgattatták volna az ész szavát.

V.

Pázmány irodalmi munkái. — „A mostani tudományok hamisságának tiz nyilvánvaló bizonysága.“ — Kempis Tamás forditása. — Imádságos könyve. — Gyarmati ellen a szentek tiszteletéről irt müve.

Pázmány első irodalmi föllépése után sűrün követték egymást további munkái. A tetszés, melylyel találkoztak, a hatás, melyet gyakoroltak, ép úgy buzdithatá őt tovább haladni a pályán: mint azon tudat, hogy általánosan érezett szükséget elégit ki. Első munkája alkalmi mű volt. A második rendszeresebb alakkal bir. Ez „A mostani tudományok hamisságának tiz nyilvánvaló bizony-

sága.“ [1]) Grácban jelent meg 1605-ben. Pethe Márton, cimzetes kalocsai érsek s győri püspöknek van ajánlva.

A „magyar nemzet iránti szeretetéből“ irta, s nem egyedül a katholikus, hanem „a lutherista és kálvinista olvasóknak“ szánta. Mert valamint a régi szent atyák gyakran panaszkodnak, hogy a tévelygők az igaz hitet szidalmazzák, a nélkül hogy ismernék: a katholika vallás ujabb ellenségei is többnyire nem ismerik a tanitást, mely ellen küzdenek. Ezeket fölvilágositani óhajtja jelen munkájával.

Két könnyű és biztos módot adott Isten az igaz tanitásnak megkülönböztetésére a tévelytől. Először bizonyos jegyeit közlé anyaszentegyházának, a melyeket hogy más hamis anyaszentegyház magának tulajdonítsa, meg nem engedheti. Másodszor a tévelygéseknek bizonyos tulajdonait és gyümölcseit is megismertette. A protestáns uj tanok nem birnak az igaz anyaszentegyház jegyeivel, de igen is a hamis tudomány tulajdonaival.

Az uj tanok hamisságának kétségtelen bizonysága, hogy azok tanitóinak mestere az ördög volt. Már sz. Pál apostol a tévelygéseket ördögi tudományoknak nevezi. A régi eretnekek közől is többen összeköttetésben állottak a rosz szellemekkel. Lutherről egykorú irók állítják, hogy „születése és nevekedése ördögi társalkodással volt.“ És életének további folyamában társalkodott is vele. Erre nézve legnagyobb súlylyal bir az ő saját vallomása. Ugyanis egyik munkájában hoszasan leirja vitatkozását,

---

[1]) Az egész munka 126 4-ed rétü lapot tartalmaz. Az egyetemi könyvtárban őrzött példány cimlapjára Pázmány sajátkezüleg följegyzé: „Spectabili ac Magnifico Domino Domino Thomae Erdődy, Autor, debitae observantiae ergo.“ Erdődy pedig neve mellé e szavakat irta oda: „In Deo vici.“

melyet a miséről és egyházi rendről az ördöggel folytatott. Sokan azon véleményben voltak, hogy Luthernek kimulását is az ördög okozta. Ezért, mint számos példákból tapasztalhatni, a tévelyek kezdői szörnyű halállal szoktak kimulni; az uj vallások pártfogóit rendszerint nagy veszélyek érik.

Továbbá „az uj tudományok természetük szerint szabadságot adnak minden gonoszságra és istentelenségre.“ A régi szent atyák a pogány és eretnek tanokat az erkölcstelenség iskoláinak mondák. És lehetetlen, hogy igaz isteni tudomány legyen az, mely természete szerint a jó cselekedetre, a parancsok megtartására, az isteni félelemre buzdító indulatokat kizárja a szivből, s a mellett minden gonoszságra, feslettségre fölszabadítja az embert; már pedig ilyen Luther és Kalvin tanitása; tehát lehetetlen, hogy Istentől származó tudomány legyen. A főtétel világos, minden kétséget kizár. Az altételt szép példa illustrálja. „A fa gyümölcsében két rendbeli fogyatkozás lehet; első, mely nem a fa természetéből, hanem külső okokból származik: úgy mint ha ragya megveri, ha dér megsüti, a féreg megvesztegeti a gyümölcsöt. Második a fának tulajdonságától való vétek: mert természete szerint fás, vad, fojtó gyümölcsöt szokott némely fa hozni. Azonképen az emberek feslett életének és gonosz gyümölcsének két oka lehet: első a vallásnak tulajdon ereje és mivolta; mivel ez oly dolgokat kapcsol magában, melyek természetük tulajdonsága szerint nagy okot adnak és tágas utat nyitnak a gonosz életre . . . Másik az ember gyarlósága vagy vakmerő gonoszsága, melytől hitének és minden bűnöktől megtartóztató vallásának igazgatása ellen gonoszra ragadtatik. Azért szinte mint a fának jó vagy gonosz voltáról nem teszünk itéletet azokból a gyümölcsök

fogyatkozásaiból, melyek idegen okokból, nem a fának tulajdon természetéből származnak; azonképen az embernek nem akárminemű gonosz életéből tehetünk itéletet a hitről. Mert soha oly Religió nem volt, melyben elegy nem lettek volna gonoszok a jámborokkal. Hanem azt kell megtekinteni, ha a tudomány saját erejéből, természetéből és tulajdonságából fölszabadít-e a gonosz életre?"

Az uj vallásoknál az utóbbi eset fordul elő; mert tágas utat nyitnak minden gonoszságra, midőn hirdetik, hogy Isten törvényeinek megtartása lehetetlen; a jó cselekedetek nem szükségesek az üdvösségre, nemcsak haszontalanok, de sőt bűnök is; Isten törvénye nem kötelezi a hiveket és a hivekben semmiféle cselekedet nem bűn. A reformátorok élctének botrányos eseményei is ezen hamis tanok gyümölcseit ismertetik. Különösen „a magyarországi lutherista és kalvinista Prédikátorok erkölcseiről . . . emlithetnénk időnkben történt sok iszonyúságokat, latrok hajlékához és bordélyokhoz illendő éktelenségeket, melyek törvényekben is forgottak; de én miattam maradjon helyén mindennek tisztessége; megelégszem azzal, a mit maguk okádoznak egymás szakállába." És valóban protestáns iróknál is eleget olvashatni lelkészeik kihágásairól. Ellenkezők a kath. hit gyümölcsei. A katholikusok között is találkoztak minden időkben gonosz és feslett életű emberek. De gonoszságuk nem a vallás tanitásainak eredménye; ugyanis a kath. vallás „a jóra sokképen izgat, a gonosztól sok erős eszközökkel tartóztat."

„Az uj tanitók hazugsággal teszik gyűlöletessé a régi igaz vallást." Az eretnekek mindenkor a hazugságok fegyvereivel küzdöttek az igaz hit ellen. Ebből a következő bizonyságot lehet vonni. Lehetetlen, hogy isteni s igaz tu-

dományt legyen, melynek terjesztése, gyarapodása és virágzása hazugságokkal támogattatik; már pedig Luther és Kalvin tanitása ilyen; lehetetlen tehát, hogy ezek igaz s isteni tudományok legyenek. És csakugyan megszámlálhatlanok azon hazugságok, melyeket az uj tanok hirdetői a kath. vallás, annak papjai és hivei, főleg a jezsuiták ellen koholnak. Nem ok nélkül nevezi ezért a szent irás „szemtelen ebek"-nek a hamis tanitókat. „Az ebeknek oly természete vagyon, hogy ha egyik az utcán kezd ugatni, a szomszéd kuvaszok is mindjárt ugatnak, noha semmit sem látnak, sem hallanak a kutya ugatásnál. Annak fölötte az ebek leginkább arra agyarkodnak, a kit nem ismernek. E két tulajdonságot nyilván követik az uj tanitók, kiváltképen a jezsuitákról szólván. Mert a kiknek ezekkel semmi ismeretségük nincsen . . . azok legmerészebben mardossák és hamis hirhordozással gyalázzák őket, és csak azért szidják és gyalázzák, mert a többi Prédikátorok ugatását hallják." A rágalmak, melyek a jezsuiták ellen terjesztettek, csakhamar hiteles bizonyitványok által alaptalanoknak és roszakaratú koholmányoknak bizonyultak.

Az uj tudományok hamissága kitünik onnan, „hogy az uj tanitók iszonyú visszavonásba és állhatatlanságba esnek." Az eretnekek sem magukkal, sem egymás között nem szoktak megegyezni. Isten ezt két oknál fogva engedi: hogy az egymással való küzdelem által egymást gyengitsék s az egyház diadalát előmozditsák; azután, hogy visszavonásukból kitünjék Isten igazsága és boszuállása. Ezen visszavonás az uj tanokban is szembetünő. Azoknak hitvallásai önmagukkal, Luther és Melanchton, Kalvin és Beza egymás között egyenetlenségben vannak. A lutheránusok és kalvinisták között halálos ellenségeskedés uralkodik. Sőt

az egyes felekezetek kebelében is folytonos viszályok dúlnak. Ellenben az igaz anyaszentegyház hiveit szoros egyesség kapcsai kötik össze.

Az uj tudományok továbbá csak „a régi tévelygéseknek összeszűrt, zavart söprei.“ Az ujitók Arius, Jovinianus, Novatus, a Manichaeusok, Pelagianusok stb. kárhoztatott tanait ujitják meg. Ugyanők „a kereszténységnek ágazatit, szentségeit és főfundamentomait fölbontják.“ Luther többi között az emberi lelket halandónak állítja; a török elleni hadakozást tiltja; a buja életre oktat; a szentségekről téves tanokat ád elő; s tanitása az apostoli hitvallás ágazataival is ellenkezik. Az uj tanitók „a szent irást megmarcangolják és megfertőztetik.“ A szent irás ugyanis legtekintélyesebb emléke lévén a kereszténységnek, az eretnekek minden időben a szent irásra szoktak hivatkozni tévelyeik igazolására s azt e célból sokféleképen meghamisitották. Ezt teszik Luther és Kalvin is. Már pedig nem lehet igaz vallás, melynek vezérei a szent irást meghamisítják, eltorzítják.

„Az uj tanitók erkölcse és magaviselete is megmutatja, hogy ők hamis pásztorok.“ Nem volt soha oly gyülekezet, melynek tagjai között jók is, roszak is nem találtattak volna. Azért nem szabad a tanitók erkölcseiből azonnal következtetni a tanitásra. Ezt csak két föltétel alatt tehetni: ha a tudomány első hirdetői azon vétkekkel birnak, melyeket a szent irás és szent atyák a régi eretnekeknek tulajdonítanak; és ha azon rosz erkölcsök nemcsak nem ellenkeznek a tanitással, hanem annak mintegy gyümölcsei. Mind Luther mind Kalvin kevélyek, fajtalanok és szitkozódók voltak. Ez kétségtelen, valamint az is, hogy ezen vétkekre tanitásuk által följogosíttattak.

Az uj tanitás hamisságának jeléül tekinthetni „hogy lelkiismeretük ellen kezdik ezen ujságot a hamis tanitók.“ Luther maga bevallja, hogy ő öntudatlanul jött a kath. egyházzali küzdelembe s kész lett volna ügyét a pápa itéletére bizni, ha ellenfelei elhallgatnak. Sokszor emlékezik elméjének habozásairól. Egyik tanitványa a következőket beszéli el róla. Egy alkalommal panaszkodott Luthernek, hogy maga sem hiheti, mit a község előtt prédikál. „Hála Istennek — felelé Luther — hogy másnak is vagyon úgy dolga, mint nekem. Ez ideig azt véltem, hogy csak egyedül rajtam történt ez a dolog.“ Melanchton is egész életén át tétovázott, s igy a többiek is. Végre „sem ember, sem Isten előtt okát nem adhatják az ujitók a római gyülekezettől való elszakadásuknak.“ [1])

Pázmány ezen egész munkáját, némi módositásokkal, fölvette később „Kalauz“-ába [2]).

* * *

Pázmány ezen munkával mintegy ugyanazon időben, egy évvel előbb és egy évvel utóbb, két más munkát bo-

---

[1]) Pázmány a „Függelék“-ben értekezik „A Mohamed vallásának hamisságáról.“ Erre két ok indítja. Először „mert lelkiismerete ellen Luther azt bőfögi, hogy a török és pápista között nem kell semmi különbözést és változást tenni.“ Másodszor „nem kevesen találtatnak az ujságok után lázadtak közöl, kik azt rebesgetik, hogy a török hitben is megnyerheti ember üdvösségét.“ Azután előadja Mohamed föllépésének, vallása és a török birodalom terjedésének történetét. És a mohamedán vallás hamisságának szintén tiz bizonyságát sorolja föl. 103—126. ll.

[2]) A „Kalauz“ III. könyvének VI—XV. részeiben. A Függelék pedig az V. könyv mellé van csatolva.

csátott közre. Ezek megjelenésük által nem idéztek elő oly zajt, mint az előbbiek; de csendes hatásuk amazokénál nem volt csekélyebb, sem kevésbbé jótékony. Míg polemikus iratai által megrémité protestáns ellenfeleit, nem hanyagolta el az épületes irodalmat. S míg amazok által megvédelmezé a kath. igazságot, a kath. hivek lelki emelésére is kivánt tenni valamit. E végből ő fordította első magyarra Kempis Tamásnak „Krisztus követéséről" irt könyvecskéjét. Ezen csudálatos művet, mely a szent irás után a legelterjedtebb s bizonyára legtöbb haszonnal olvastatik. A melyről Pázmány is megjegyzi „hogy a ki ezt szerencsére fölnyitja, és egy részét, mely elébe akad, figyelmesen megolvassa, lelki vigyázást és isteni szolgálatra való gerjedzést veszen föl." Az emberi lélek bajainak és ezek gyógyszereinek legmélyebb ismerete jellemzi iróját, kinél több gyakorlati életbölcseséget, elmélkedésre gazdagabb anyagot emberi műbe senki sem tett le. S ezért nem lehet csudálni, hogy mintegy négy évszázadon át forog közkézen minden keresztény népnél, anélkül hogy érdeke elévült, hatása csökkent volna. Pázmány tehát üdvös dolgot tett, midőn a kis könyvet magyarra fordította. A fordítást is szerencsésen eszközölte. „Igyekeztem azon — ugymond — hogy a deák betünek értelmét hiven magyaráznám, a szólásnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha először magyar embertől, magyarul iratott volna." [1])

Nem kevésbbé volt szerencsés gondolat magyar imádságos könyvet szerkeszteni és közzé tenni. Pázmány e te-

---

[1]) Első kiadása Bécsben 1604-ben, második ugyanott 1624-ben, harmadik ugyanott 1638-ban jelent meg. Utóbb is többször nyomatott ki.

kintetben nagy hiányt pótolt. Régibb magyar imakönyveink közől csak egynek maradt fön nyoma, melyet Fejérkövy István 1594-ben Prágában tett közzé. A többiek elvesztek, mert értékük is bizonyára ephemér volt. Pázmány, Pethe László nejének, Kapi Anna fölhivására határozta el magát az imakönyv szerkesztésére, „mely mind a világi állapotban s mind az Istenhez való ájtatosságban megfogyatkozott hazánkban lakozó hiveket igaz hittel gerjedező fohászkodásra, keresztény szeretetből származott imádkozásra vezérlené és oktatná.“ És már 1606-ban megjelent a „Keresztény Imádságos Könyv, melyben szép ájtatos hálaadások és tanuságok foglaltatnak, és rövid tanuság, mint ismerhesse meg akármely egyűgyű ember is az igaz hitet.“

Ezen imakönyv különbözik más hasonló művektől. Az imák elé terjedelmes és kimerítő értekezések helyezvék, melyek a keresztény hitélet és isteni tisztelet fontosabb mozzanatait magyarázzák. Imakönyvében egyuttal teljes Liturgikát nyujtott a közönségnek. Ismerteti a naptárt s a protestánsoknak a naptárban tett ujitásait; előadja mint kelljen a Miatyánk-ot értelmesen mondani; szól a szent kereszt jeléről és a szentelt vizről; megmagyarázza a keresztény ember magával való mindennapi számtételének módját. Értekezik a misében való ceremoniákról; a szent olvasót mint kelljen mondani; a gyónáshoz mint kelljen készülnünk; végre az anyaszentegyház Lytániairól. Ily utmutatások által pótolni kivánta a tanitás és szakmunkák hiányát; érthetővé tenni olvasóinak a kath. egyház szertartásainak magasztos szellemét. Imákat nagy választékosságban és különféleségben tartalmaz a könyv. Az egyház különböző alkalmai, az egyének mindenrendü állapotjai és szükségei közől egy sem kerülte ki figyelmét.

Az imákban, melyeket többnyire maga szerkesztett, tudott kikerülni minden túlzást. Melegség érzelgőség nélkül, bensőség üres páthosz nélkül jellemvonásuk. S mi a mérsékletet föntartja: a természetesség, a mesterkéltség hiánya; mert maga áthatva van azon érzelmektől, melyeket olvasóiban fölkelteni iparkodik. Mindenhol az embernek gyarlóságát szembe állítja Isten fönségével. Az emberek vétkességének kiemelése által önmegalázásra, az isteni jóság és irgalom diesőitése által bizalomra buzdít. S egyik főjellemvonása, hogy a félelem és remény együttes érzelmeiben találja föl a javulás kutforrását. Énekeket nem vett föl könyvébe. De a négy Mária-antiphonát és a hét bűnbánó zsoltárt versekbe foglalta, melyek gördülékenység és ügyes rimelés tekintetében semmi kivánni valót sem hagynak hátra.

A munka, mely még mainap is legjobb imakönyveink egyike, nagy tetszéssel fogadtatott első megjelenésekor. „Minden rendektől — irja maga Pázmány — nagy kedven fogadtaték és nagyhamar mindenestől úgy el is oszla az egynehány száz könyvecske, melyet elsőben nyomtattak vala, hogy immár a kik szorgalmatosan is keresik, nem kaphatnak hasonló könyvecskét.“ Már 1610-ben második javított és bővitett kiadását adta sajtó alá. Egy évvel előbb pedig „egy csekély indulattól elragadtatott eperjesi prédikátor maga nevével nagy részét kinyomatá Bártfán.“ Pázmány midőn ezen könyv kezébe került, nemcsak nem haragudott, sőt megköszönni szándékozott a prédikátor fáradságát. Miután azonban tapasztalta, hogy a könyvet több helyen meghamisította, szükségesnek itélte óvni a katholikusokat[1]).

* * *

[1]) A második kiadás előszavából. Harmadik kiadása 1625-ben, Pozsonyban nyomatott ki az érsek által. Ezen kiadás eddig nem volt isme-

Monoszlói András veszprémi püspök 1589-ben „A Szentek segitségül való hivásukról és imádtatásukról“ irt munkájában [1]) kifejté a katholika egyház tanitását ezen tárgyról, mely a protestánsok részéről gyakori támadásoknak volt kitéve. Ellene Gyarmati Miklós helmeczi prédikátor 1598-ban terjedelmes iratot bocsátott ki: „Felelet Monoszlói András veszprémi püspök és pozsonyi prépost könyve ellen, a melyet irt de invocatione et veneratione Sanctorum.“ [2])

A kérdés, melyet ezen két munka ellentétes szempontból fejtegetett, elég fontossággal és érdekkel birt még tiz évvel utóbb is. Pázmány, az időközben elhunyt, Monoszlói védelmére kelt. 1607-ben Grácban megjelent ily cimű műve: „Keresztény felelet. A megdicsőült szentek tiszteletéről, értünk való könyörgésükről és segitségül hivásukról. Iratott Pázmány Péter által. A Gyarmati Miklós helmeczi Prédikátornak a boldog emlékezetű Monoszlói András veszprémi püspök és pozsonyi prépost könyve ellen irt csacsogásira.“ [3])

Gyarmati a katholikusok ellenében kettőt törekedett bebizonyítani. Huszonkilenc bizonyságot hoz föl amellett, hogy csak az egy Istent szabad tisztelni és segitségül hivni; és ötvenkettőt annak kimutatására, hogy csak Krisztust kell Isten előtt szószólónknak választani. „De bizony csak ijesz-

retes. A szászvárosi ref. gymnásium könyvtárában létezik egy példánya; mint ezt Szabó Károly m. t. akad. tag szives közleményeiből tudom. Később számtalan kiadásban jelent meg; az mely 1791-ben nyomatott, már a tizennegyedik. Ujabban a „Szent István-Társulat“ is közrebocsátotta.

[1]) Nagyszombatban 4-rét.

[2]) Debreczenben 4-rét.

[3]) A munka Forgách Ferenc érseknek és Forgách Zsigmond országbirónak van ajánlva. 218 4-rétü lapot tartalmaz.

teni, avagy elálméltatni akará Gyarmati bizonyságinak számával a tudatlanokat, noha az egy hián harminc bizonyság, nem több egy hián kettőnél. Azonképen az ötvenkét bizonyság is csak tisztán ötvenegy hián ötvenkettő.“ Mert ugyanazon egy érvet változtatott kifejezésekkel adja elő. Legfőbb bizonysága ez: a mit Isten megtilt, azt nem szabad cselekedni; de tiltja Isten a teremtménynek imádását és segitségül hivását; nem szabad tehát senkit Isten kivül, se egyenlő, se különböző tisztelettel tisztelni. Azonban Isten csak azt tiltja, hogy semmiféle teremtményt Istennek ne tartsunk, isteni tiszteletben ne részesitsünk.

Gyarmati azt vitatja, hogy a katholikusok a szenteknek isteni tiszteletet tulajdonítanak; mert a pogányok módjára országokat, tartományokat, városokat osztanak a szentekre és az ő gondviselésükre bizzák, mintha Isten csak hivalkodnék: Magyarországnak Boldogasszony a pártfogója, Lengyelországé szent Szaniszló stb. Ha a katholikusok hivalkodóvá teszik Istent, midőn a szentek közbenjárását hasznosnak mondják: a szent irás is hivalkodóvá teszi Istent, midőn előadja, hogy az angyalok gondját viselik az embereknek. Ha Isten a szentek közbenjárására tesz valamit, ez által nem válik hivalkodóvá; mert maga teszi azt. A védszentek tiszteletének eredete és értelme azon tapasztalásból magyarázható, hogy Isten a szentek könyörgése és tisztelete által főképen ott szokott a hivekkel jót tenni, hol azok vagy éltek és működtek, vagy szenvedtek és meghaltak, vagy ereklyéik őriztetnek.

Máshol ismét azzal vádolja Gyarmati a katholikusokat, hogy több templomot és oltárt emelnek a szenteknek, mint Istennek tiszteletére; miből kitünik, hogy többre becsülik Istennél a szenteket. De minden templom és oltár Isten

szolgálatjára emeltetik s Isten tiszteletére szenteltetik; habár külön védszentet is szoktak választani a hivek. „Miképen azért noha az egész had a fejedelemé, mindazáltal szoktuk egyik sereget ilyen úr hadának, másikat más úr hadának nevezni, mivelhogy a fejedelem után ők viselnek gondot ezekre a hadakra; de azért ebből nem következik, hogy ezek nem volnának a fejedelem hadai: szintén azonképen kell gondolkodnunk a templomok épületeiről is.“

Gyarmati második bizonysága a következő. Csak azt kell nekünk tisztelnünk, segitségül hivnunk, a ki Istenünk; de a szentek nem Istenünk; nem kell tehát őket tisztelnünk és segitségül hivnunk. Azonban sehol sem olvasható azon parancs, hogy csak Istent kell tisztelni, segitségül hivni. Isten egyedül azt kivánja, hogy senkit úgy ne tiszteljünk, mint őt; senkit úgy ne hivjunk segitségül, mint őt. (: I paran

A negyedik bizonyság következtetése hibásan van szerkesztve. A kibe hiszünk, — ugymond — azt kell segitségül hivnunk; de a szentekbe nem hiszünk; nem kell tehát őket segitségül hivnunk. Itt a főtétel részleges, az altétel nemleges itélet; ebből semmi sem következik. E következtetést így kellett volna szerkeszteni: csak azt kell segitségül hivnunk, a kibe hiszünk; de a szentekbe nem hiszünk; tehát stb. Azonban kétféle segitségülhivást szoktunk megkülönböztetni. Először, midőn valakit kérünk, hogy önhatalmából és erejéből segítsen meg minket; ki így hivná segitségül a szenteket, kétségkivül bálványozó lenne. Úgy is lehet segitségül hivni valakit, hogy kérjük, esedezzék érettünk Istennél; így fordulunk a szentekhez, s ez nincs tiltva. Nem kevésbbé erőtlenek a többi bizonyságok.

Gyarmati könyvének második részében azt igyekszik kimutatni, hogy Isten előtt csak egy szószólóval és közben-

járóval birunk, s ez Krisztus. A katholikusok is vallják, hogy csak egy a közbenjáró, ki halálával eleget tett bűneinkért. És midőn a szenteket segitségül hivják, nem úgy kérik, hogy Krisztus érdeme és közbenjárása nélkül nyerjenek valamit számukra. A kérdés tehát az: szabad-e valakit kérnünk Krisztuson kivül, hogy könyörgésével Krisztus érdeme által nyerjen valamit számunkra? Gyarmati ötvenkét bizonysággal erősíté, hogy nem szabad. De ezen sok bizonyság tulajdonképen csak egy.

Gyarmati így okoskodik. Csak azt kell segitségül hivnunk, a ki igaz Isten s igaz ember, ki csak egyedül közbenjáró stb.; de egyedül Krisztus ilyen; csak Krisztust kell tehát segitségül hivnunk. Azonban a főtétel nem állhat meg. És Gyarmati annak bebizonyitását nem is kisérti meg. Hanem az altételt, melynek igazságát senki sem vonja kétségbe, azt támogatja a szent irás helyeivel. A főtétel hamissága pedig már csak abból is kitünik, hogy szabad az Atya és szent Lélek Istent is segitségül hivni, noha nem Isten és ember. Igaz, oly közbenjáró, ki halála által eleget tett az emberek vétkeiért, csak egy van, Krisztus. De azért a szentek is lehetnek közbenjárók, kik Krisztus érdemei által könyörögnek le reánk áldást.

Isten megdicsőült szenteit tehát méltán becsülik a hivek, mint a szent irás számos helyei és az egyház ősi gyakorlata tanuskodnak. A szent irás arra nézve is tartalmaz bizonyságokat, hogy az angyalok imádságokkal segítik a földön élő hiveket. Isten ugyan az angyalok nélkül is gondoskodhatnék az emberekről; de jóságának bebizonyitására rendelte, hogy az angyalok munkálkodjanak a hivek őrzésében és azoknak mintegy póstái legyenek, kik tiszta, buzgó és hatalmas könyörgésüket a mi hideg és gyarló imádsá-

gunkkal Isten elé vinnék. „Szintúgy cselekesznek azért az angyalok, mint valami főember a fejedelem udvarában, ki nemcsak bemutatja a szükölködők supplicátióit, de kéri is a fejedelmet, hogy könyörüljön a megnyomorultakon.“ Szabad tehát az angyalokat kérnünk, hogy segítsenek minket. Ez kitünik a szent irásból; ezt igazolja az ész szava is. Ha kérhetjük embertársainkat, hogy könyörögjenek érettünk, miért ne kérhetnők az angyalokat?

A szentek csakugyan szeretnek minket, könyörögnek érettünk és gondot viselnek reánk; ők tudják és értik a világi dolgokat. Innen van, hogy az egyházban legrégibb időktől fogva szokásban volt a szentek segitségül hivása; s az egyház szóval és tettel mindenkor tanította, hogy a szenteket segitségül hivni kell. Már pedig lehetetlen, hogy az egyház eretnekséget tanított legyen. Az ujitók kérdezik: hol van a szent irásban megirva, hogy a szenteket segitségül hivni kell? Igaz, ezt a szent irás nem parancsolja. De parancsolja, hogy azt cselekedjük, mit az egyház tanít. A protestánsok azért kárhoztatják a szentek segitségül hivását, mert ez a szent irásban nincs megparancsolva. Ha azonban semmit sem kell hinni, a mi a szent irásban nem foglaltatik; úgy a katholikusok sem tartoznak elhinni, a mit ők tanítanak, hogy a szenteket nem szabad segitségül hivni; mert sehol ily tilalom a szent irásban nem találtatik. Mikép merik tehát tiltani, mit Isten nem tilt?

„Minden ember eszébe veheti, mily erőtlen és mód nélkül való bizonyságokkal igyekeznek az atyafiak az anyaszentegyháznak megrögzött tudományát és a szent irásnak igaz értelme szerint való istenes vallását elrontani és meghamisítani. Mily nagyot tulajdonítanak maguknak a szent irás magyarázatjában azt állitván, hogy nemcsak az irásnak

betüje és igaz értelme, de az önnön tulajdon és saját elméjükből faragott magyarázatja is szent irás legyen. És valamit ezzel bizonyítanak, azt itélik, hogy azt a szent irással bizonyítják, holott pedig csak az önnön saját tetszésükkel bizonyítanak mindeneket és nem a szent irással, melynek ereje és méltósága az ő igaz értelmében és magyarázatjában vagyon.“ [1])

* * *

Pázmány műveivel a katholikus hittudományi polemikus irodalmat gazdagitá. Az irodalom ezen ágának művelését tartá legsürgetőbben szükségesnek. De nem volt egyoldalú. Valamint a protestánsok a tudományok minden ágait kizsákmányolták saját céljaikra: ő is a tudományokat különbség nélkül vélte fölhasználandóknak az igazság szolgálatjára. Különös súlyt helyezett a történelemre, kivált a hazai történelemre. Maga széles és alapos történelmi ismeretekkel birt, ezeket gyakran és jól tudta értékesíteni szónoklataiban és műveiben. Igy kellően méltányolhatá ezen tudomány értékét és fontosságát.

Akkori időben, kik a hazai történelemmel foglalkoztak, különösen érezték oly munkának hiányát, mely a II. Ulászló uralkodásától történt eseményeket alaposan, hitelesen és részrehajlatlanul előadná. Bonfin után csak oly munkák jelentek meg nyomtatásban, melyek terjedelmük és értékükre nézve egyaránt jelentéktelenek.

Pázmány azon fontos munkának megirására Istvánfy Miklós alnádort itélte hivatottnak, kit tehetségei, hoszabb idő

---

[1]) Pázmány ezen művének második, bővitett kiadása 1617, Grácban jelent meg.

óta folytatott előtanulmányai, szorgalma, higgadtsága és állásának előnyei erre mindenekfölött képesítettek. Istvánfy régóta foglalkozott magyar történelmi tanulmányokkal. Adatokat gyűjtött, vázlatokat készitett, földolgozott egyes részleteket. De nagy munkáján, mely nevét örökíti, (Historia Regni Hungariae) előhaladott korában kezde dolgozni. És érdekes tény, hogy megirására főleg Pázmány buzdította és vezette, ki mint gráci tanár ezen előkelő urral bizalmas viszonyban és levelezésben állott [1]). „Nagyságod — irja neki 1605 december 17-én kelt levelében — hiszem, meg fog bocsátani, ha azt mivel lelkemben régóta foglalkozom, most végre előadom. Jó Isten! mennyi homály uralkodik, mily sok mese találtatik, II. Ulászló idejétől, hazai történetünkben. Olvastam különféle munkákat, melyek ujabb történeteinket előadják; de ezek inkább elhomályosítani, mint fölvilágosítani látszanak a történt dolgokat. És mégis, véleményem szerint, kivált a legutóbbi években történtek megérdemelnék, hogy emlékük az utókor részére föntartassék. Mi szolgálhat tanulságosabb példa gyanánt, mint Magyarország ujabb története? Melyből kitünik, hogy föltartózhatlanul megyünk végenyészetünk elé, ha jobb irányt nem veszünk. Ki fogja mindezt előadni? Olvastam azon történeti munkát, melyet Cominaeus Fülöp, a francia király tanácsosa, irt; bár irálya nem elég szép, tartalma fölötte tanulságos. Leirja az eseményeket, melyeknek tanuja, melyekben része

---

[1]) Így 1605 elején fölkérte Pázmány Istvánfyt, adna neki fölvilágositást az iránt: mikor, mikép és kik által terjedett el a protestantismus hazánkban. Istvánfy Pozsonyból 1605 február 1-én kelt levelében szivesen teljesítette Pázmány kérését, szolgálatjait a jövőre is fölajánlván. A levél másolata Bärnkopf esztergomi kanonok († 1809.) kéziratai között. Az esztergomi káptalan könyvtárában.

volt, melyek vezetése alatt történtek. Előadja saját nemzetének és idegen népeknek célzatait és törekvéseit, tetteit és cselszövényeit. Ó bár találkoznék nálunk is hozzá hasonló férfiú! Mire célozok, megérti Nagyságod, ki egyedül lenne képes szerencsés emlékezetéből fáradság nélkül előhozni azokat, miket mások minden fáradság mellett sem tudnának előadni. Ezeket s másokat, melyek gyakran fordultak meg elmémben most végre papirra tettem s Nagyságod itélete alá bocsátom. Melegen kérem, tekintse ezeket úgy, mint melyek Nagyságod iránti legmélyebb tiszteletemből származnak s fogadja szivesen.“ [1])

Istvánfy kedvesen vette a buzdító szavakat. Kitünik szép válaszából, melyet 1605 december 31-én Bécsből irt Pázmánynak. Osztja fölfogását, helyeseli nézeteit. Elhatározza magát, hogy Magyarország történetét, Hunyady Mátyás halálától kezdve, megirni s közrebocsátani fogja. A kész munkát Pázmánynak s Szuhay egri püspöknek itélete alá bocsátja. Igérte is, hogy mihelyt körülményei engedik, Pázmányt Grácban meglátogatni s munkájának kész részét bemutatni fogja [2]). Istvánfy kétségkivül teljesítette igéretét s Pázmány által átnézeté munkájának egyes részeit. Innen magyarázandó, hogy Istvánfy munkájának kéziratát végrendeletileg Pázmánynak hagyományozá [3]). Ki annak későbbi közrebocsátását eszközlé [4]).

---

[1]) Úgy látszik Pázmány leveléhez részletes javaslatot csatolt. Ezt nem ismerem. A levelet közli Pray Annales R. H. V. kötet előszavában; és Horányi Memoria Hung. II. 255. l. De mindkettő csak csonkán. Közleményeiket kiegészíti Bärnkopf esztergomi kanonok kéziratjaiban. Idézett helyen.

[2]) Ugyanott.

[3]) Az 1622-iki első kiadás előszavában.

[4]) Antonius Hieratus kölni könyvkiadó által 1622-ben.

VI.

Pázmány visszatér hazájába. — Jelen van az 1608-iki országgyülésen. — Védiratot szerkeszt a jezsuiták mellett. — A jezsuiták magyarországi birtokainak megmentését célzó tevékenysége.

Pázmány öt magyar munkája által, melyeket mint gráci tanár négy év alatt közzétett, képességeinek, bátor és tevékeny szellemének fényes jeleit adá. Az igénytelen jezsuita hazájában országos hirű férfiúvá vált; s a katholikusok előtt tisztelet, a protestánsok szemeiben rettegés tárgya.

Ekkor 1607-ben tette le a Jézustársaság negyedik fogadalmát; ugyanazon évben elhagyta Grácot és visszatért hazájába. Ez kétségkivül Forgách Ferenc közbevetésére történt. A buzgó és lelkes főpap [1]) a sülyedő magyar katholicismus fölemelésére a Jézustársaságban keresett emeltyűt. A rend számos tagjai jöttek meghivására Magyarországba [2]); közöttük volt Pázmány is. Tanári hivatalától fölmentetvén, Magyarországba küldetett, folytatására a katho-

---

[1]) Egli e zelantissimo e si puo dire veramente difensore ardentissimo del culto divino, della conservazione del cattolicismo e della libertá ecclesiastica. Igy szól Forgáchról a bécsi nuntius részére 1607 május 23-án kiadott utasítás. A vatikáni levéltárból Dr. Kerschbaumer A. st-pölteni c. kanonok úr szives közlése által.

[2]) In partem laborum arcessivit (Forgách) Societatis Jesu homines, quos peculiari affectu iam olim amplexus, adversus molitiones haereticorum summo studio nunquam non tuebatur. Schmitth Archiepiscopi Strigonienses. II. 101. l.

lika vallás terjesztését célozó törekvéseinek, melyeket a távolban oly szerencsésen megkezdett [1]).

Pázmány többnyire Forgách oldala mellett volt, ki 1607-ben esztergomi érsekké neveztetvén, buzgalmát és tevékenységét megkettőzteté. Pázmány Pozsonyban tölté vele ezen év nyári hónapjait. Septemberben Bécsbe kisérte, hová Forgách több magyar tanácsossal fölhivatott, hogy tanácsával előmozdítsa a Bocskay fölkelése által megzavart viszonyoknak, a bécsi békekötés alapján történendő, rendezését. Pázmánynak ekkor alkalma nyilt megismerkedni hazájának politikai viszonyaival. A helyzetet és a kilátásokat egyaránt szomorúaknak találta. Előre látta, hogy a béke máskép nem lesz helyreállítható, ha csak nem teljesíttetnek a fölkelőknek minden kivánatai. Azaz, ha a király meg nem elégszik a hatalomnak cimével és a katholika egyház az angol állapotokkal [2]).

Az 1608-ik év elején Pozsonyba hirdetett országgyülésen is megjelent Pázmány; valószinűleg mint a túróczi prépostság képviselője, miután a túróczi jezsuiták ily képviselő küldésére, II. Rudolf meghivó levele által, fölhivattak [3]). Itt a kath. főpapok és főurak körében szi-

---

[1]) Pázmány „eo vires, nervosque intendit omnes, ut gentilibus suis in Ungaria haeresum erroribus mire intricatis pro virili opem ferat. Nec morantur pia consilia Moderatores, in patriam proficisci iubetur, ubi posita doctoris persona, totum se apostolicis addicit missionibus, nulla sede stabili. Timon Purpura Pannonica. 237. l.

[2]) Pázmánynak 1607 sept. 26. Bécsből Stobaeus lavanti püspökhöz intézett levele, s ennek 1607 oct. 7. kelt válasza. Miller I. 8. s kk. ll.

[3]) Ezen k. meghivó levél hiteles másolata létezik a primási levéltárban. Es az 1715. országgyülésen a jezsuiták eredeti meghivó leveleik előmutatása által bebizonyitották, hogy 1608 óta minden országgyülésre meghivattak. Bärnkopf esztergomi kanonok jegyzetei nyomán. Az esztergomi káptalan könyvtárában.

vesen látott vendég volt. És bizonyára nem egyszer nyilt alkalma hatni a jó ügy érdekében. Soprony városának országgyülési követe, — egyébiránt lutheránus férfiú — naplójában több érdekes részletet jegyez föl Pázmányról. A követ január 17-én Napragy Demeter győri püspöknél estebéden találkozott vele. Asztal fölött az egész idő élénk vitatkozások között telt el. Később egy tanuló jelent meg s a vendégek előtt beszédet szavalt el, mely a követ megjegyzése szerint csinos volt, s hihetőleg Pázmány műve. Főtárgyát a püspökhöz intézett fölszólitás képezé, hogy az országgyülésen a vallás érdekeit buzgón védelmezze [1]).

Pázmánynak szép tere nyilt lángeszét kitüntetni azon másik országgyülésen, mely 1608 őszi hónapjaiban szintén Pozsonyban tartatott. Itt a tanácskozások főtárgya a bécsi békekötésnek törvénybe való igtatása volt. E végből a békeokmány egyes pontjait ujabb tárgyalás alá vették. A VIII. pont a jezsuitákról szól. A fölkelők 1606-ban követelték, hogy a Jézustársaság az országból kizárassék; a király azonban állhatatosan vonakodott ehez megegyezését adni. Végre a cikk következőképen formuláztatott. „A rendek meg nem egyeznek, hogy a jezsuiták ingatlan javakat birjanak az országban. A király ellenben kijelenti, hogy ő jogaihoz ragaszkodik.“ A kérdés tehát elintézetlenül maradt. Most az országgyülésen szőnyegre hozatott. És a protestáns rendek ismét erélyesen küzdöttek a jezsuiták ellen.

Pázmány nem tudott tétlen tanuja lenni ezen vitáknak, melyek oly közelről érdekelték. Nem elégedett meg a közvetett hatással, melyet a katholikusokra buzditásai, az ellen-

---

[1]) Kovachich Scriptores minores I. 215. l.

fél egyes embereire fölvilágositás által gyakorolni kétségkivül el nem mulasztott.

A rend úgy látszik fölhivatott, hogy magát védelmezze[1]). És Pázmány, hihetőleg fölhatalmazva a rend főnökei által, szerkesztette hires védiratát[2]).

Ezen irat célja kimutatni, hogy az ország rendei a haza szabadságai és törvényeinek, saját lelkiismeretüknek valamint a bécsi békekötés cikkeinek megsértése nélkül nem teljesíthetik azok kivánságát, kik a Jézustársaság számüzetését lármásan sürgetik. „Ezt — ugymond — ha kimutatnom sikerül, megnyertem ügyemet; mert úgy hiszem, mindnyájatokat súlyosan sérteném, ha hoszas reábeszélés és könyörgés által kivánnám titeket reábirni, hogy ügyünkben megtegyétek, mit az igazság és méltányosság, az isteni és emberi jog követel; igazságosságtok és részrehajlatlanságtokat látszanám kétségbe vonni.“

Magyarországnak és minden más országnak törvényei tiltják: elitélni azt, kit semmiféle bűntényről vádolni, s annálkevésbbé meggyőzni nem lehet. Miután pedig a rendet senki

---

[1]) Ezt következtethetni Pázmány ezen szavaiból: Dignam sapientia . . . rem facitis Proceres inclyti, quod . . . nihil . . . statuere de causa nostra velitis, antequam alteram nobis aurem integram concedatis.

[2]) Ujabb irók közöl többen azt állítják, hogy Pázmány beszédet tartott az országgyülésen. De valószinűbb, hogy Pázmány védiratot intézett az országgyüléshez. Igy tudta ezt Kazy is. „Causam Societatis in certa capita divisam supplicis instar libelli . . . Regni Proceribus, dum adhuc servarent Comitia, porrigit.“ Hist. Univ. Tyrnav. 17. lap. De kitünik ez azon körülményből is, hogy a védirat alá nevét jegyezte, magát aláirja és pedig így: „Illustrissimarum, Reverendissimarum Dominationum Vestrarum humillimus servus Petrus Pázmány Soc. Jesu SS. Theologiae Doctor.“ A mely aláirásból kitünik, hogy Pázmány védirata közvetlenül nem az egész országgyüléshez, hanem csak a (kath.) főrendekhez volt intézve.

nem vádolta, s annálkevésbbé elmarasztalta: nem lehet megengedni, hogy épen ezen ügyben fölforgattassék minden törvény és igazság rendje. A rend és tagjai készen állanak meghallgatni minden vádat, alávetni magukat minden törvényes eljárásnak, öntudatában ártatlanságuknak. Igaz, hogy ellenök mindenféle gyülöletes vádakat terjesztenek; ezek azonban koholmányoknak bizonyulnak, midőn azokat bebizonyítani is kellene.

Az erdélyi fejedelem hiteles alakban kiállitott bizonyitványnyal tanusítá, hogy a rend tagjai „mint jó és tiszta erkölcsű férfiak, collegiumjaikból és javaikból nem valamely bűntény, vagy vétekért zavartattak ki, hanem a római katholika vallással ellenkezőknek sürgetései következtében.“ Ha a legaljasabb gonosztevők sem büntettetnek meg, mielőtt a bűntény be nem bizonyíttatik, annál inkább kivánhatja ezt a rend.

De megengedve, hogy találkoztak a rend tagjai között, kik oly bűnténnyt követtek el, melyért a számüzetést megérdemelnék: vajjon mily joggal lehet ezért az egész rendet száműzni? Ha száz, vagy még több nemes, vagy polgár valamely bűnt követne el; vajjon az összes nemességet, az egész várost kiirtani kellene-e?

Sokan vannak a jezsuiták között, kik főuri és nemesi családokból származnak. Miután pedig az ország törvényei a nemeseknek biztosítják azon jogot, hogy még a király, vagy az ország sem számüzheti őket, mielőtt törvény elé állíttattak és törvényesen kihallgattattak: mikép követelhetik, hogy a jezsuiták az ország szabadságainak ellenére az országból kizárassanak? „Én magam legalább — úgymond — támaszkodva ezen szabadságra, Isten és a király, az ország és az egész világ előtt óvást teszek, kijelentvén, hogy ezen pontban hajszálnyira sem fogok eltérni a nemesi jogoktól, és míg élek, az országot el nem hagyom, ha csak törvényesen el nem itéltetem.“

A bécsi békekötés is, melyre az ellenséges érzületűek hivatkozni szeretnek, inkább a rendnek kedvez. Nevezetesen az első cikk az ország rendeinek vallásuk szabad gyakorlatát biztosítja. Már ha a király kimondaná, hogy a lutheránusok minden idegen származású tanitói és lelkészei az országot elhagyják; vajjon nem tartanák-e ezt a vallásuk szabadság megsértésének, nem panaszkodnának-e fönhangon? Meg kell kérdezni a katholikusokat, nem fogják-e vallásuk szabadságát megsértve látni, ha az országból kizáratnak a jezsuiták, kik oly buzgalommal foglalkoznak gyermekeik nevelésével? Továbbá a bécsi békekötésben elrendeltetik, hogy a katholikusok azon templomai, melyek a zavarok alatt elfoglaltattak, visszaadassanak. Ebből következik, hogy a jezsuitáknak sellyei és túróczi, valamint egyéb templomaik visszaadassanak. S a ki ezen viszszaadást akadályozza, a bécsi békekötést sérti meg. Úgyszintén a hatodik cikk rendeli, hogy a prépostságok és apátságok előbbi állapotjukban megmaradjanak. Igy tehát a túróczi prépostságnak is a jezsuiták kezei között kell maradni. Végre a nyolcadik cikkben a király, a fölkelő rendek azon kivánságával szemben, hogy a jezsuiták kiüzessenek, saját királyi jogait föntartja. A király határozatát nem változtathatja meg. Ezek alapján kéri Pázmány a rendeket, hogy az igazságot belátván, nemcsak ne engedjenek azok kivánságának, kik a rend megsemmisítését célozzák; hanem bebizonyult ártatlanságukról külön törvénycikkben is tanuságot tegyenek [1]).

Pázmánynak, ügyes szerkezete és nyomatékos érvei által egyaránt, kitünő védirata, nem maradt egészen hatás nélkül. Az országgyülés katholikus rendei Mátyás főhercceget föl-

---

[1]) Miller I. 1—7 ll.

kérték, hogy a jezsuitákat pártfogása alá vegye, s azoknak jogaikban és javaikban való megtartását eszközölje. Kérelmüket Pázmány érveivel támogatták [1]).

A végeredmény azonban még sem volt kedvező. A koronázás előtti 1608-ik törvénykönyv VIII. cikke kimondja: hogy a bécsi béke VIII. cikke érvényben maradván, a jezsuiták Magyarországban ingatlan javakat ne birhassanak [2]). És a katholikus főpapok, kik ezen törvény megalkotását akadályozni nem tudták, nem tehettek egyebet, mint a kath. jogok és szabadságok ezen sérelme ellen ünnepélyes óvást emelni [3]).

A protestánsok diadalmaskodtak. A befolyásukkal létrehozott törvény a jezsuitákat nemcsak a jövő terjeszkedés reményeitől megfosztotta, hanem azoktól is, miket a vallásos buzgalom fekvő javakban a rend magasztos céljainak szentelt. Hiába szólitá föl maga a pápa is II. Mátyást, hogy a jezsuitákat sellyei collegiumjukba visszahelyezze [4]).

A Jézustársaságnak most sietni kellett, hogy megmentse azt, mi még menthető volt; s akkép intézkedni azon ingatlan javakra nézve, melyek a törvény megalkotásának idejében kezeik között voltak, hogy kijátszhassák az ellenséges törekvéseket: megtarthassák a birtokok jövedelmeit, s kedvezőbb időkre biztosítsák a birtokokat is. Ezen fontos és nehéz föladat keresztülvitelére a rend előljárói 1610-ben Pázmányt bizták meg, mint ki Magyarországban tartózkodott és összeköttetéseinél fogva legtöbbet tehetett.

Több nyomát birjuk annak, hogy Pázmány a reábizott föladatot gondosan és szerencsésen oldotta meg; s a gya-

[1]) Kazy Hist. Univ. 23—26 ll.

[2]) Katona Hist. Crit. XXIX. 78. l.

[3]) Ugyanott 88. l.

[4]) Kelt 1609 octava idus Novembris. Kazynál 28. l.

korlati élet körében is nem csekély ügyességet fejtett ki. Igy három helységet: Kolcsvát, Tamásfalvát és Arnótfalvát, egy házat Lőcse városában, melyek előbb a „Lapis Refugii“ karthauzi zárdához tartoztak; valamint a zemplénmegyei Liszka mezővárosban létező három szőllőt, melyeket néhai Pethe Márton kalocsai érsek adományozott a Jézustársaságnak: mindezen birtokokat és azokra vonatkozó jogokat a Jézustársaság nevében, mely azok birtokolásából kizáratott, Pethe Márton testvérére, Pethe Lászlóra, (a katholikus érzelmeiről és a jezsuiták iránti rokonszenvéről ismeretes kamara elnökre) ruházta át [1]). — Birtak a jezsuiták más javakat is, melyek előbb a „Lapis Refugii“ zárdához tartoztak és ennek fölbomlása után a szepesi káptalan által elzálogosíttattak; Pethe Márton visszaváltá saját költségén és a jezsuitáknak adá, hogy uj collegiumot alapítsanak. De a jezsuiták, mielőtt ezt tehetnék, a Bocskayféle zavarokban elvesztették e javakat, melyek most másodizben jöttek idegen kezekre. Ekkor Pethe László ujra kiváltá, hogy a Jézustársaságnak visszaadja. De a törvény megakadályozta szándékát. Most tehát Pázmány Péter és Nagy János atyák a rend nevében egyességre léptek Hosszútóthy László szepesi préposttal. Ez utóbbi fölhatalmaztatott, hogy a szó-

---

[1]) Az esztergomi káptalan előtt tett fassió kelt 1610 feria VI. proxima post Dominicam Sexagesimae. Fassio Petri Pázmány Societatis Jesu Presbyteri nomine Patrum Societatis Jesu coram Capitulo Strigoniensi celebrata, vigore cuius ius praefatae Societatis Jesu in possessionibus Kolchva, Tamásfalva et Arnótfalva ac domo una, in Civitate Leutschoviensi, olim ad Monasterium Carthusianorum Lapidis Refugii . . . pertinentibus; item tribus vineis in promontoriis oppidi Liszka . . . existentibus per Martinum Pethe . . . Societati Jesu donatis, habitam, ex eo quod possessione eorundem bonorum exclusi, nec ea recuperare valeant, in Ladislaum Pethe . . . transfert. A lőcsei jezsuita collegium actái között a m. k. kam. levt.

ban forgó jószágokat, a váltságdij visszafizetése mellett, Pethe Lászlótól maga kezéhez vegye s addig birja, míg a jezsuitáknak fekvő javak birtokolása ujra megengedtetik; ekkor, a költségek megtéritése után, a jezsuiták azon jószágokat maguk fogják átvenni [1]). Az egyességet a király is megerősítette [2]).

VII.

Pázmány hittéritői tevékenysége. — Ráczkövi Ambrus. — Veresmarti Mihál megtérése. — Pázmány három polemikus müve 1609-ből. — Egy szent beszéde.

Pázmány mióta a tanári pályáról lelépett, sokoldalú tevékenységet fejtett ki hazájában. Forgáchot tanácsával támogatá [3]). Bejárta az ország különböző részeit, hogy szónoklatai és tanitása által visszavezesse az egyházba elpártolt

---

[1]) Kelt 1610. fer. 6. post festum Pentecostes. Transactio inter Praepositum Scepus. Lad. Hosszútóthy ab una et PP. Petrum Pázmány et Joannem Nagy nomine Patrum S. J. ab altera partibus coram Capitulo Posoniensi inita. Ugyanott.

[2]) 1610 október 28-án. Ugyanott.

[3]) Országszerte ismeretes volt azon bizalmas viszony, mely a két nevezetes férfiú között fönállott. Erre következtetést vonhatunk Daróczy Ferencnek 1609 március 17-én Erdélyből Pázmányhoz intézett leveléből. „Apud Ill. D. Cardinalem — irja — habeat me excusatum rogo“ bizonyos tartozásának megnem fizetése miatt. „Illmo . . . Cardinali mea quantulacunque servitia R. V. commendare, eiusque patrocinio me insinuare non dedignetur, rogo.“ Eredetije Pray gyüjteményének XXXII. kötetében. A m. k. egyetemi könyvtárban. — Pázmány is szivesen előmozdította pártfogójának érdekeit, midőn erre alkalma nyilt. Igy az érsek ügyében ir 1609

gyermekeit. Sajnos, nem birunk részletes adatokkal, melyek az érseknek viszonyát Pázmányhoz és ez utóbbinak téritői munkásságát kellően megvilágithatnák. Ez utóbbiról csak annyit tartott fön a hagyomány, hogy Pázmány szivesen kereste föl a Luther és Kalvin felekezetéhez tartozó főurak udvarait, s kiváló buzgalommal fáradozott azoknak megtéritésén. Jól tudta, hogy példájuk iránytadó lesz az alsóbbakra. Fáradozásait fényes siker koronázta. Néhány év alatt, állitólag, harmincnál több előkelő magyar családot sikerült a katholika igazságnak megnyernie [1]).

Azonban habár nem lehet, adatok hiányában, ezen hagyomány alaposságát kimutatni, vagy a Pázmány által megtéritett családok számát és neveit megállapitani: némely tények mégis bizonyitják, hogy Pázmány a térités terén csakugyan tevékeny és szerencsés volt. Az 1608-ik koronázó országgyülés alatt Forgách érsek bizonyos Ráczkövi Ambrus papot hivatott Pozsonyba, ki „a Bocskay üldözésében a tömlöcnek nyomoruságit és a csepegetést nem szenvedhetvén az igaz keresztény vallástól elszakadott volt.“ Az érsek kivánta, hogy a pozsonyi egyház szószékéről ünnepélyesen kijelentvén visszatérését, megszüntesse azon botrányt, melyet elpártolása által okozott. Midőn megjelent, Pázmányhoz utasittatott, hogy az ünnepélyes tény előtt oktatásait hallgassa és vezetése alatt

---

mártius 23-án barátjának Willer Bertalan spanyol jezsuitának. Értesíti, hogy Forgách — miután Illésházi az érseki jövedelmekből 10,000 aranyat lefoglalt, s az érsekség javai a fölkelés alatt különben is sokat szenvedtek — a spanyol udvarnál évdijt kérelmezett. Pázmány fölhivta Willert, hogy az érsek kérelmét támogassa. A cs. titkos levéltárból Hurter. Ferdinand II. V. 116. l. Forgách ezen kérelme sikeres volt.

[1]) Timon Purpura 237. l.

lelki gyakorlatokat tartson. Hitvallását Pázmány kezeibe tette le [1]).

Nagy érdeme és része volt Pázmánynak a tudós Veresmarti Mihál kalvinista prédikátor megtérésében [2]). Ez előbb Czegléden és Kecskeméten mint iskolamester működött. Majd kőrösi prédikátorrá választatott. De rövid idő mulva Kőrösnek a török által zaklatott lakói az ország fölső részeibe menekülvén, Csallóközben telepedtek meg. Veresmarti ekkor Nyitramegyében Irmelen, később Komjáton lett prédikátor [3]). Utóbb a Bocskay fölkelés idejében lemondott tisztéről és Nagyszombatban magán életbe vonult vissza [4]). Komjáton utódja Suri Mihál volt. Ez több izben találkozott Pázmánynyal, ki Forgách kiséretében szokott lenni, midőn komjáti birtokát látogatá [5]). Suri maga nem volt képes, a vitázni szerető, Pázmánynyal kiállani a versenyt. A képzettebb Ve-

---

[1]) Pázmány ezen eseményről Pozsonyban 1610 Pünkösd utáni XII. vasárnapon tartott szent beszédében emlékezik. „Minekutánna — ugymond — gyakrabban szólván velem tétovázással, a prédikációt róla elhárítottam volna, az igaz keresztény anyaszentegyház táborába való megjövését esküvéssel fölfogadá és erről tulajdon kezével deákul irt levelét nekem adá, mely most is kezemben vagyon.“ Ezen szent beszéd nyomtatásban megjelent.

[2]) Veresmarti megtérésének történetét terjedelmes és érdekes munkában maga irta meg. „Megtérés, avagy Veresmarti Mihál Prédikátornak a kalvinista tévelygésből a katholikus, avagy régi, igaz, római, pápista s keresztény hitre itélettel megtérésének históriája. Irta azon Veresmarti Mihál Baranyavármegyéből, pozsonyi kanonok.“ Ezen Autobiographia másolata a beszterczebányai püspökség szent-kereszti könyvtárában létezik. Innen Botka Tivadar m. akademiai tag, saját használatára lemásoltatván, velem közölni szives volt.

[3]) Autobiographia 3. l.

[4]) Ugyanott. 18. l.

[5]) Ugyanott. 22. l. „Forgách Ferenc Cardinál Komjátin létében egykor e mostani érsek urunk ő nagysága (Pázmány) szólott valamelyeket vele (Surival).“

resmartit hivta segitségére. „Kezde egykor hivni — igy ir — télben, igen alkalmatlan időben, mert a Cardinált mondják, ugymond (Suri), hogy ide jő és tudom Pázmány vele leszen, s eljő hozzám (t. i. Surihoz). Igazán mondom pedig, hogy én meg nem felelhetek neki. Akkor — ezek Veresmarti szavai — el nem jövének . . . de azért valamig közel érezte (Suri) Pázmány Pétert, idején általszedte magát Csornokra, Forgách urak falujába, jó fertály mértföldnyire Komjátitól.“ [1])

Veresmarti ekkortájt szorgalmasan tanulmányozta a protestáns és katholikus hittudományi iratokat. „Föltett célom — ugymond — s kivánságom az vala, hogy az én vallásomat igaz keresztény hitnek, s a többit tévelygésnek találjam. De keresztül esék. Mert minél szorgalmatosban keresém vallásom igazságát, azt annál inkább elvesztém, s ugyan úgy tetszék, hogy föld kerekségéről az igaz keresztény hit ha ki nem fogyott, az nem lehet egyebütt, hanem a római gyülekezetben.“ Veresmarti sokáig küzdött önmagában; harcolt prédikátor társaival, kik reábeszéléseik és superintendenseivel, kik tekintélyükkel az elpártolástól visszatartani igyekeztek [2]).

A katholikus irók tanulmányozása mellett, legnagyobb hatással volt reá, gyakori társalkodása Pázmánynyal, ki önkényt ajánlkozott minden kétségeinek fölvilágosítására [3]); s kihez, hogy hitsorsosainak neheztelését kikerülje, többször éjjeli

---

[1]) Autobiographia 3. l.

[2]) Az Autobiographia I—VII. része, 22—175. lapig szól ezen vitatkozásokról.

[3]) „Pázmány Péter önkényt igéré nekem magát, hogy valamiből kivánom, kész velem mind azon okok alatt szólani; de mondottam, hogy nem szükséges, mert a nélkül is a pápisták dolgai, a melyeket én érthetek, nekem nagy igaznak látszanak.“ A VIII. fej.

időben járt [1]). Pázmány tanuja Veresmarti küzdelmeinek, s meggyőződve törekvéseinek őszinteségéről, nagy higgadtsággal járt el. A helyett, hogy megtérésének végrehajtását türelmetlenül sürgetné, utalt a próféta szavaira: „Qui crediderit, non festinet.“ Óvta a hirtelenkedéstől, s figyelmezteté, hogy elhatározása „örök életébe és üdvösségébe, s nem (csak) világi életébe és tisztességébe jár; hanem jól meglássa, meghányja vesse a dolgot.“ [2]) Veresmarti sokáig habozott; többször már oly szándékkal ment Pázmányhoz, hogy véget vet tépelődéseinek; de a beszélgetés folyama alatt ujabb kételyei támadtak [3]). Véletlen eset sietteté megtérését. Egy este Kecskeméti Nagy Márton nevezetű kalvinista barátjával társalogván, ez jó egészségben vált el tőle. Másnap reggel azonban értesült Veresmarti, hogy alig ért házába, rögtöni halállal kimult. Ezen esemény, s a gondolat, hogy vele is ugyanaz történhetik, megdöbbenté. Néhány nap mulva meglátogatá Pázmányt, s miután az egész nap vele értekezvén végső kétségeit is eloszlatva látta, este a következő nyilatkozattal vált el tőle: „E naptól fogva, valamely órában és valaminemű halál által kivánandja az én Istenem lelkemet, nem más vallásban, hanem a régi, katholika, római avagy pápista hitben adom ő szent felségének, melyben minden eleink is üdvözültenek.“

---

[1]) „Mikor . . . Nicodemus módjára . . . Pázmány Péter uram ő Nagyságához . . . akkori állapotjában éjjel járnék.“ Irja Veresmarti „Tanácskozás“ cimű művének 1635 sz. Mátyás napján kelt ajánló levelében. 1640-iki kiadás.

[2]) „Melyre gondoltam, ez sem kalvinista lélekből szól. Nem így beszélnének ők ilyen állapotban levőnek;“ megjegyzi Veresmarti. Autobiographia.

[3]) „Egynehányszor mentem föl oly szándékkal, hogy véget vessek dolgomban; de a beszélgetéstől ismét megtartózkodtam, mintha mégis valami hiánya volna dolgomnak, melyet azonközben magam sem láthattam.“ Ugyanott.

Ez 1610-ben történt. Veresmarti ekkor Pázmány tanácsára Bécsbe ment. „Hogy mégis, mint azon érsek uram ő nagysága szólott, obliviscerer populum meum et domum patris mei, kompániámról feledkezném.“ Bécsben tette le Nagyboldogasszony napján az ünnepélyes hitvallást, s részesült először az oltári szentségben. Hoszabb ideig tartózkodott ott, hihetőleg hogy magát a kath. hittudományban kiképezze. Ekkor fordította magyarra Pázmány megbizásából [1]) Less Lénard egyik munkáját, s ezt ily cim alatt: „Tanácskozás, melyet kelljen a különböző vallások közöl választani“ 1611-ben közrebocsátá [2]). Midőn utóbb hazájába visszatért, Sellyén mint lelkész alkalmaztatott. Pázmány pozsonyi kananokká nevezé. Mindkét helyen buzgón és hasznosan működött [3]).

* * *

Pázmány irodalmi munkássága mind nagyobb mérveket vett föl. 1609-ben három polemikus munkája jelent meg.

---

[1]) „Ott Bécsben létemben fordítottam magyarra . . . Less Lenárd . . . könyvecskéjét . . . Érsek uram ő Nagysága ilyen irására: Prodiit libellus nostri Leonardi Lessii, iudicio meo utilissimus, quem ego hungaricum habere vellem, et multi mecum. Visa mihi res digna, in qua D. Vestra elaboraret et suo nomine, praefixa epistola dedicatoria ad D. Georgium Homonnai, in lucem ederet. Rogo itaque D. Vestram, hunc laborem non subterfugiat.“ Az Autobiographia IX. fejezetében. És a „Tanácskozás“ elé függesztett ajánló levelében.

[2]) Ez kitünik e munka 1640-iki kiadásának ciméből. „Tanácskozás, mely . . . először magán 1611-ben; másodszor a Meiszner roszalkodására rövid felelettel; harmadszor azon Tanácskozás megszerzésének hozzáadásával most nyomattatott.“ De ezen munka első és második kiadását könyvtáraink ban nem találhattam föl. Különös, hogy ezen munkát Bód P. (219 l.), Podhraczky (Pázmány P. élete 89. l.), Miller (Epistolae. XXII. l.) és mások is Pázmánynak tulajdonítják s munkái közé sorozzák. A mi semmiképen sem indokolható.

[3]) Az Autobiographia IX. fej.

„A nagy Kalvinus Jánosnak Hiszek egy Istene.“ [1])

„Egy keresztény Prédikátornak a kassai tanitóhoz iratott öt szép levél.“ És

„Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel és cégéres gyalázatokkal fölhámozott feleletinek rövid és keresztény szelidséggel való megrostálása.“

Az első és harmadik munkának, eddig még cime sem volt ismeretes [2]); példányai könyvtárainkban nem találtatnak [3]). A második munkát [4]) csak későbbi kiadásaiból ismerjük [5]).

---

[1]) Úgy látszik Pázmánynak ezen munkájára céloz Alvinczi „Itinerarium“ cimü művében (megjelent 1616.). A jezsuiták „nagy vakmerőképen jámbor előttünk való Doktorinknak tudományát, iminnen, amonnan azokból a mi ő nekik tetszik, hamis értelmük szerint lopogatván, mocskolják, hogy a maguk ártalmas tudományát enyögethessék (?) minket fejenként cretnek és ártalmas tudományúaknak a suttomból csacsogván mint ama közületek való hamis Credója Monasteriumi jezsuiták, kit maga neve és munkája alatt nem szégyenlett Pázmány Péter lojolanus lelkiismerete ellen kibocsátani, ezelőtt hatodik esztendőben.“ 75. l.

[2]) Ezen munkák cimeit a nagyszombati collegium könyvjegyzékében találtam, mely a m. k. egyetem könyvtárában őriztetik. Az elsőről meg van jegyezve, hogy Nagyszombatban jelent meg, mind a kettőről, hogy 8-rétü alakkal birt.

[3]) Hiába kerestem a pesti, bécsi és esztergomi könyvtárakban. Szabó Károly m. akad. tag, szives közleményeiből tudom, hogy ezen munkák az erdélyi könyvtárakban sem találtatnak.

[4]) Cimét szintén a nagyszombati könyvjegyzékben találtam. Ezen kiadásáról az öt levélnek irodalomtörténetünk eddig nem tudott.

[5]) Ily cim alatt „Alvinczi Péternek kassai kalvinista Prédikátornak nevével iratott öt levél“ Podhradczky állitása szerint (89. l.) Pozsonyban 1613 ivrétben jelent meg. „Egy tudakozó Prédikátor neve alatt iratott öt levél“ cim alatt a Kalauz 1613-ik kiadása mellett. És megjelent Pozsonyban 1623-ban (Miller XXIII. l.), valamint 1741-ben, Kassán 12-rétben.

Pázmány „A keresztény Prédikátornak a kassai tanitóhoz iratott öt szép levél“ cimű munkáját közvetlenül Alvinczi Péter kassai kalvinista prédikátor ellen intézi; ki egyházi beszédeiben heves támadásokat szokott volt intézni a kath. egyház tanitása, szertartásai és tagjai ellen. Bálványozóknak és hitszegőknek szerette nevezni a katholikusokat. Ez indítá Pázmányt a levelek megirására [1]). Szent Ágoston Faustus Manichaeusról beszéli „hogy az ő mézzel folyó édes beszédének csacsogatásival veszedelmes tőr volt, melylyel az ördög sok lelkeket pórázon hordozott s kötve tartott. De mikor őtet szóra fogván, kérdezkedésivel sürgetné, egyebet cifra beszédeknél nem találá benne. Majd aligha szinte — folytatja Pázmány — igy nem jártam én is egy dagályos kalvinista prédikátorral, kinek mély tudományáról, hegyes elméjéről, frissen fölkendőztetett s fodorgattatott szós voltáról, cserdült valami vékony hirecske füleimbe: szánakoztam is, hogy az Istennek szép ajándékit maga és egyebek lelke kárhozatára fordítja. Végre barátimtól esék hallanom, hogy a jámbor fölöttébb megtágitván nyelve zaboláját a régi igaz keresztények hátán akar nyargalni és minket fejenként bálványozókká, hittel kötött fogadásoknak fölbontójává akar tenni. Noha pedig azoktól értettem vala, kik tudták erkölcsét, hogy mint egy ért kilishez óva kell hozzá nyulni, hogy meg ne sértessék; mindazáltal jobbnak állitám hogy neki fájjon, hogy sem magunkon

---

[1]) „Szava hihető s füllel hallottat beszélő emberektől értettem, hogy Alvinczi Péter sok mosdatlan szidalmi között bálványimádást és hitszegést akart mireánk mérges beszédjével kenni. Azért hivatalomnak tiszte szerint szembe szállék a dicsőséges vitézzel és öt levelemben orcájára téritém reám kérődött fecsegésit.“ Pázmány szavai. „Az Alvinczi P. feleletiről intés.“ Függelék az öt levélhez. 1741. kiadás 294. l.

hagyjuk az ő mosdatlan nyelvével reánk okádott mocskokat. Azért segitségül hiván a szent Istent feltők vele és kiszállék ellene. Nem akarám pedig kirekesztenem irásomból az ő tőle reánk kérődött büdös gyalázatoknak szapulását. Sőt valami részből alkalmatosban rendelvén irásomat, a keresztények eleibe vetém igaz ügyemet, hogy lélek szerint megitélhessék azoknak oreátlanságukat, kik ily temérdek találmányokkal igyekezik terhelni a mi igaz vallásunkat. Ha Alvinczíben szerecsent szappanozok is, mikor az igazat eleibe rakosgatom, de reméllem, hogy foganatos leszen egyebekben az Istennek szava. Minthogy pedig kalvinista prédikátor nevére irtam ezeket, a levélirónak személyéhez szabván magamat, néha kedvem ellen is az ő szólásuknak pompájára kellett bocsátkoznom, kit tudom gonoszra nem magyaráz a kegyes olvasó.“ [1])

Ezen munkáját Pázmány egészen szokatlan, eredeti modorban irta, mely kitünően alkalmas volt a figyelem fölébresztésére. Buzgó, de középszerű képességekkel biró kalvinista prédikátort léptet föl. Ez ismételve találkozik katholikus urakkal. A társalgásban vallási kérdések kerülnek szőnyegre. A prédikátor szereti megtámadni és ostromolni a katholika vallást a megszokott ellenvetésekkel. De rendszerint erős ellenféllel van dolga. Ezek teljes tudományos apparátussal védelmezik az egyházat, kifejtik tanitását, rágalmaknak bizonyítják a vádakat, sőt védelmezőkből támadókká válnak, és a vita folyamában az uj tanok ellen fordítják fegyvereiket. A kalvinista nem képes sem saját támadásait a kellő súlylyal intézni, sem magát sikerrel vé-

---

[1]) Az 1613-iki Kalauz mellett megjelent kiadásban ezen érdekes előszó az 1-ső lapon áll. Az 1741-iki kiadásban hiányzik.

delmezni. Belátja elégtelenségét, többször elismeri tévedését, mindig megnyugtatás nélkül fejezi be vitáit. Alvinczihez fordul, kinek személye és tudománya iránt nagy tisztelettel, föltétlen bizalommal viseltetik. A vitatkozások után leveleket intéz hozzá. Részletesen előadja a vita lefolyását, saját kételyeit; és fölvilágositást, tájékozást kér tőle a föhmerült kérdésekre nézve.

Az első alkalommal a prédikátor bálványozásnak nevezi a kath. vallást, s a katholikus ur ezen vád ellen száll sikra; megállapítja a bálványozás fogalmát, előadja az egyház tanitását a képek és szentek tiszteletéről, s bebizonyítja, hogy ebben nincs bálványozás [1]). Más alkalommal a kalvinista azt hozza föl, hogy a katholika vallás a hittel erősített fogadások megszegését engedi; hivatkozik a konstanci zsinatra, mely Husst, a személyének bántatlanságot biztosító menvéd dacára, máglyára itélte; fölemlíti IV. Eugen pápát, ki oka volt, hogy I. Ulászló magyar király a törökkel kötött békét megszegte, s oka a várnai csapásnak. A katholikus visszautasítja ezen vádat, megcáfolja érveit; és ellenkezőleg kimutatja, hogy az uj tanok szabadítanak föl hitszegésre, miután azoknak megalapítói maguk is hitszegők voltak, s tanitják, hogy a hivő embernek Isten nem tulajdonítja vétkül az ő fogyatkozásait és egyedül a hit, minden jó cselekedetek nélkül is, elégséges az üdvösségre. A harmadik vitatkozás tárgya a papok nőtlensége és az egyháznak tanitása a házasságról. A katholikus részről kimutattatik, hogy az egyház nem tiltja a házasságot, sőt azt nagy tiszteletben tartja, miután a szentségek közé sorozza; nem vétek, hogy a papok meg nem házasodhatnak; az egyház

---

[1]) Hivatkozik Gyarmati ellen irt művére.

ugyanis nőtlen életre senkit sem kényszerít, de mint minden társulatnak, fejedelemnek, sőt minden urnak joga van a tisztek adományozását bizonyos föltételhez kötni.

A negyedik levél irására a kalvinista prédikátort némely (számszerint 23) kérdés készteti, melyeket a katholikusok tenni szoktak. Igy: mi az oka, hogy az uj tanitók, mielőtt valahol gyökeret vernek, hirdetik, hogy a hitet nem szabad erőszakolni, a hit körében szabadságot kell engedni mindenkinek; és mihelyt hatalomra jutnak, azonnal erőszakosan kiirtják a katholika vallást és elűzik a papokat? Továbbá, ha szabad megbüntetni a lopást, gyilkosságot; miért volna tiltva büntetni a keresztény egyesség háboritóit, az igaz hit káromlóit? Honnan van, hogy az uj tanitók kezdetben kérkedtek „hogy ők egy boroszlói köntössel és mindennapi koszttal megelégesznek“, ócsárolták a kath. papok gazdagságát; később maguk is külső kitüntetések és birtok szerzése után kezdettek törekedni? Mikép buzdíthatják a prédikátorok hiveiket jó cselekedetekre, miután meggyőződésük szerint a jó cselekedetek haszontalanok, sőt vétkesek is? stb.

Végre az ötödik levélben elpanaszolja, hogy egy katholikus ember számos érvekkel igyekezett bebizonyítani, hogy Luther és Kalvin követői bálványozók és eretnekek. Kalvin szerint bálványozó az, ki Istent oly tiszteletben részesíti, mely nincs a szent irásban megparancsolva; már pedig a szent irás nem parancsolja, hogy a vasárnap, husvét stb. megülése által Istent tiszteljék. Ők Isten gyanánt oly lényt tisztelnek, ki nem Isten; mert szerintök Isten bűnre készteti az embert, ezt pedig az igaz Isten nem teheti. Eretnekek is, mert a Krisztus egyházától elszakadtak, az apostolok tanitásával ellenkezésbe jönnek stb.

Pázmánynak ezen előadási modora alkalmat nyujt a protestánsok szokásos, erőtlen ellenvetéseit szembe állítani a katholikusok védveivel. Élénkséget, mondhatnók drámai érdeket kölcsönöz munkájának, a nélkül, hogy tudományos fejtegetésektől tartózkodnia kellene. Az egész munkán fölülmulhatlan satyra vonul keresztül, a kalvinista levélirónak tollába adott dicsőitő szavakban, melyekkel Alvinczinek képességeit, tudományát és érdemeit égig emeli, nagysága előtt szinlelt hódolattal meghajol.

Leveleit Alvinczinek, mint „mézes nyelvű s cifra beszédű“ — „púposan szóló és ékesen beszélő“ — „hangos szavú réti fülemilének, téjjel mézzel folyó beszédű“ — „a megnyomorodott magyar nemzet égő s fölgerjesztő fáklyájának“ — „a Kalvinus zászlója alatt vitézkedők csillagának“ — cimezi.

„A világ tengelye forgató Jehova Isten — így kezdődik az első levél — sok esztendőkig jó szerencsésen éltesse Humanitásodat, kedves jóakaró Prédikátor uram. E szomorú s bátortalan idők állapotjának tartóztatása miatt kivánatos személyét Dignitásodnak meg nem látogathatván, nem türhetém, hogy rövid irásomnak olvasásával ne fárasztanám s terhelném sokra néző szemedet; akarván e kisded irásocskámmal az én nevemet s szolgálatodra kész voltomat elfeledve nem lenni nálad, amellett kivánsággal kivánván szép, jó s kedves tanitásával mindenkor illendő becsülettel élnem. Mindeneknek előtte pedig fölötte kérlek, ha ilyen szegény szolgatársadnak nem átallod venni szolgálatját, ne legyen ellene becsületes személyednek az én szolgálatomra való kész voltom. Sőt ha méltónak itéled az én értéktelen és fogyatkozott állapotocskámat, számlaltassam én is egynek a kisebbik szolgáid közé s atyafisága alá, kinek igaz köteles-

sége alatt utolsó pihentésemig és koporsómba léptemig élvén, szolgálnom igyekezem, mint igaz, jóakaró szolgatársamnak."

Pázmány ezen iratának nagy hatást kelle tenni. Mert mintán leküzdötte, nevetségessé is tette ellenfeleit, első sorban Alvinczit. Az „öt levél" a protestánsok között nagy mozgalmat támasztott. Alvinczi a könyv megjelenését fontos eseménynek tekinté. Hitsorsosait komoly visszatorló rendszabályokra buzdítá. „Ha valaha kivánatos — irta egyik főuri pártfogójának — az Isten tisztessége mellett fölkelni és az ő dicsőségét oltalmazni, mostan egyszer egész országgal méltó volna megindulni, ez Isten ellen keresztény vallásunkat káromló gonosz ember (Pázmány) ellen [1]), a ki minemű káromló könyvet irt, Zegedi Gáspár uram küldte megjelenteni. Az egész. könyvet küldöttem volna, de a gyülésbe kell alá vinnem a jövő kedden Tokajba. Nagyságod bölcs itélete rajta; bizony vármegyénként kellene elhordozni és a gyülés előtt valamit végezni." [2])

Alvinczi nem elégedett meg az izgatással. Azonnal „ezen káromló Pázmány Péter ellen irt egy könyvecskét", mely már az 1609-ik év őszi hónapjaiban Debreczenben sajtó alatt volt [3]). S nem sokára megjelent ily cim alatt: „Egy

---

[1]) Hogy csakugyan Pázmányt érti, kitünik a következőkből.

[2]) Alvinczi Magócsy Ferenc főispány és főkapitánynak Kassáról 1609. sept. 30. Eredetije a gyulafehérvári országos levéltárban. (Kemény, Notitia Archivi Capituli Albensis. II. 124. l.) Gr. Kemény J. által készitett másolata Kolozsvárott az Erdélyi Muzeum kéziratai között, honnan Szabó Károly m. t. akad. tag, szives volt velem közölni.

[3]) „Kegyelmes Uram — irja Alvinczi Mágocsynak — ezen káromló Pázmány Péter ellen irtam egy könyvecskét Senior uram ő kegyelme censurája után, mostan nyomtatják Debreczenben. Ha Nagyságod ily alázatos irásocskát patrociniumja alá fogadná, Nagyságodnak dedicálnám." Az idézett levélben.

tetetes, neve vesztett Pápista embertől, S. T. D. P. P-től küldetett szines öt levelekre rendszerint való Felelet. Alvinczi Pétertől, a kassai magyar Ecclesia lelki pásztorától.“ [1])

„Noha — irja ezen munkáról Pázmány — arra nem néztem, hogy egyféle állatra nem jó hájat kenni, hanem őtet érdeme fölött is mindenütt tisztességgel neveztem; tudván, hogy szép szónak szárnya nem szegik: de mégis, hogy ím kifogták a délcegből bátyánkat és szájában vetették zaboláját, csuda mely igen orrába dagállja: és nem magára vete, hogy nyerset ett s meg nem emészthette, hanem mosdatlan kézzel és körmös újjal kapa hozzám, cifra fortélyokkal és hajadon pór szitkokkal támada ellenem. Azért az első két levélre ira valamit: a többinek megrázogatására jövendőre köté magát. De mivelhogy az agg szó szerint, egyféle állatnak sem jó az első kölyke, igen csekély tudománynyal, vékony értelemmel és gondolatlan csacsogással vive véghez a Feleletet. És noha elsőbben mohón nyula a dolgához azt állitván, hogy lágy körtébe harap: de foga törésével érezvén, hogy barack magra talált, békét hagya a több leveleknek; azaz megismerteté, hogy rosz pora volt és nem mindjárt budgyan, mihelyt párállik a prédikátor uraimék pattantyúja.“

Pázmány Alvinczi Feleletére még ugyanazon évben megirta válaszát. Mivel „ebben a nyomorult Feleletben igen melleszti Alvinczink a madarat, melynek röpülését távol

---

[1]) Igy adja ezen könyv cimét Bód Péter magyar Athenás 7. l. A nyomtatási hely és év megnevezése nélkül, mely Alvinczi leveléből kiderül. Ezen munka sem találtatik közkönyvtárainkban. Bód megjegyzi: „Ebben földarabolja és apróra aprítja a Pázmány Péter reformátusokat csúfoló és mérgesen hahotáló s mocskoló leveleit.“

látja; és drágán árulja a medvebőrt, maga a medvéjét sem látta, azaz triumphál, mintha immár a pápától elvonta volna a sz. Péter kulcsát, nekem pedig hátra kötötte volna kezemet és tömlöcében, kalodában tartana. Annakokáért, hogy meg ne zabállanék a felelettételből származott kevélységben én is hamar inában lők s megismertetém, hogy nálunk is sóval sóznak.“ [1]) Ez alkalommal jelent meg tőle „Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel és cégéres gyalázatokkal fölhámozott Feleletinek rövid és keresztény szelidséggel való megrostálása“ [2]).

A következő, 1610-ik évben irta meg Pázmány a Jézustársaság nagynevű alapítójának, szent Ignác életének történetét [3]). És ugyanazon évben Pünkösd utáni XII-ik vasárnapon Pozsonyban nagy hatású egyházi beszédet tartott. Történt ugyanis, hogy ugyanazon napon bizonyos Tordai János, a sz. Ferenc rend tagja harmadizben elhagyta szerzetét és a protestáns vallásra tért. Ezen esemény Pozsonyban nagy botránkozást okozott. Hatását Pázmánynak kellett ékesszólása által ellensúlyozni. S ezért sz. Pál azon mondatából indult ki: „Ha szinte mi, avagy a mennyei angyal hirdetne nektek valamit a kivül, a mit hirdettünk tinektek,

---

[1]) Az öt levél 1741-iki kiadása. 296. l.

[2]) Ezt érti Péterfy is, midőn Pázmány munkái közé sorozza „Responsio ad librum P. Alvinczi. 1609.“ Concilia II. 226. l. Pázmány az öt levélnek a Kalauz mellett 1613-ban eszközölt kiadásában, irja: „Az ő (Alvinczi) irására való válaszomat (melyet) ezelőtt két esztendővel kinyomtattam.“ 56. l. Ezen szavakból az következnék, hogy Pázmány Alvinczi elleni második munkáját 1611-ben tette közzé, mi ellenkezik egyéb adatainkkal. De fölteni lehet azt is, hogy Pázmány, mit a Kalauz mellett 1613-ban közzétett, már 1611-ben megirta volt.

[3]) Szent Ignác élete, latinul és magyarul. Rómában 1610. 4-rétben. Ezt Miller említi. Én ezen munkával könyvtárainkban nem találkoztam.

átok legyen.“ Kifejtette, mikép kelljen magát viselni az embernek, midőn tanuja azok bukásának, kiket előbb nagyra becsült; és mily tanuságot kelljen venni a lelki pásztorok életéből. Beszédjét egyik hallgatója nyomtatásban közrebocsátá [1]).

VIII.

A zsolnai lutheránus zsinat. — Forgách érsek óvása a zsinat és végzései ellen. — A protestánsok Apologiája. — Pázmány két munkája ezen zsinatról. — A nagyszombati tartományi zsinat.

Thurzó György az ágostai vallású nádor, felekezetének buzgó hive, tevékeny részt vett a protestáns szabadságok megállapitásában. Ez irányban nem fegyverrel a fölkelők táborában, hanem józan és mérsékelt szellemű tanácsaival a kormánykörökben gyakorolt hatást. A bécsi békekötés és az 1608-iki törvények által a protestantismus meg volt alapítva; most hiveitől függött annak oly szervezetet adni, mely terjedését és fölvirágozását biztosítsa.

Ezen célból Thurzó György, 1609. július 15-én Zsolnán megtartandó egyházi zsinatot hirdetett a szomszéd

---

[1]) Ily cim alatt: „Pozsonyban lett Prédikáció Pázmány Péter által, azon a napon, melyen ama tündér módra való állhatatlanságnak tüköre Tordai János barát harmadszor kiöltözött a csuklyából. Pünkösd után XII. vasárnap 1610. esztendőben. Egy keresztény hallgatótól az eleven nyelv után irásba foglaltatott és a hivek épületére szem eleibe kibocsáttatott. Mussipomban (?) nyomatott. Anno 1610.“ Elegáns kiállitás. Kis 4-edrétü 16 levél. Ezen beszéd legnagyobb részét fölvette Pázmány azon beszédébe, mely nyomtatásban közzétett Prédikációiban Pünkösd utáni XII. vasárnapra áll; kihagyván azon részt, mely Tordai személyéről szól.

Dunán inneni megyékben lakó ágostai vallásúaknak, superintendensek megválasztása és egyéb ügyek elintézése végett. Azonban a kitüzött határnapon oly kevesen jöttek össze Zsolnán, hogy a zsinatot megtartani nem lehetett [1]). Thurzó a következő évben ismételte a meghivást. 1610. március 28-ára ujra Zsolnára meghivta Árva, Liptó, Trencsén, Túrócz, Nógrád, Zólyom, Hont, Bars, Pozsony és Nyitramegyékből a Luther felekezetéhez tartozó főurakat, nemeseket és sz. k. városokat. Ez utóbbiakat olyképen, hogy magukat egy prédikátor és egy polgár által képviseltessék [2]).

A zsinat ez alkalommal létre jött. Számosan jelentek meg, minden rendből. A főurak közöl Thurzó mellett találjuk Révai Péter túróczi főispányt és koronaőrt; a nemesi rendből Ostrosith Andrást, Szunyogh Mózest, Jakusith Andrást, Pogrányi Benedeket és Benyiczky Márton alnádort. Ott voltak a nevezett megyék és több k. város küldöttei, s számos lelkészek. Azonban tanácskozásaik nem voltak huzamosak. Március 29-én kezdetüket vették a tárgyalások és már másnap megalkották s aláirták a határozatokat. A tiz megye három superintendens alá helyeztetett. Ezen tisztek Lányi Imre, Mellichius Sámuel és Abrahamides Izsák által töltettek be. Melléjük a magyar, német és tót nemzet részére három fölügyelő rendeltetett. Gondoskodtak a superintendensek jövedelmeiről: a hivek buzgó adományain kivül azon census cathedraticusra számitottak, melyet eddig a kath. főesperesek nyertek. A superintendenseknek meghagyatott, hogy évenkint egyházi látogatást tartsanak kerületük egyházaiban, s törvényes hatósággal ruháztattak föl mindazon

[1]) Erről emlitést tesz Pázmány „Peniculi Papporum . . .“ cimű művében, melyet alább ismertetünk. 5. l.

[2]) Katona Hist. Crit. XXIX. 289. l.

ügyek fölött, melyek az egyházi törvényszékekhez tartoznak. A superintendensek és prédikátorok köteleztettek az ágostai „Concordia“ elfogadására [1]).

Forgách Ferenc bibornok, mihelyt ezen zsinat lefolyásáról értesült, s annak határozatai tudomására jöttek, azonnal 1610. april 17-én Pozsonyban ünnepélyes nyilatkozatot tett közzé. „Az elmult napokban — így szól többi között — annyira ment azoknak vakmerősége, kik a tudatlan népet szónoklataik által tévelyeik hálóiba vonják, hogy Zsolna városába gyülést hivtak össze; itt uj és hallatlan módon superintendenseket választottak, kik a többi lelkészeket tiszteikbe avatnák; oly törvényeket s határozatokat hoztak, melyek az igazsággal, a hazai törvényekkel, egyházi szabadsággal, a szent kánonokkal és Isten törvényeivel ellenkeznek; el nem mulaszthattuk ezért, hogy azon gyülés végzéseinek és határozatainak, mint melyek a hivek és az igazság megrontását célozzák, ellenmondjunk.“ Kifogást tesz a superintendensek rendelése ellen. Az egyház ősi szokása és törvényei szerint a püspökök rendelvék a hivek főfölügyelőivé. Törvényes püspököknek pedig az egyház csak azokat ismeri el, kik más püspökök által szenteltetnek ezen tisztre; mint ezt a nicaeai zsinat is megállapítá. Már ha az ujon választott superintendensek esküjöket megszegni nem akarják, magukat püspököknek nem tarthatják. Ugyanis esküvel fogadták, hogy mást tanítani nem fognak, mint mi az ágostai hitvallásban foglaltatik. Ebben pedig az áll, hogy ők semmi hitelvben nem térnek el a katholikusoktól s csak azon visszaéléseket távolítják el, melyek ujabb időben csúsztak az egyházba. A superintendensek tehát jog-

[1]) Historia Diplom. de statu Evang. Relig. in Hung. 24—27. ll.

talanul avatkoznak a püspöki hatáskörbe, s nem tarthatják magukat fölhatalmazva akár lelkészek szentelésére, akár más oly szentségek kiszolgáltatására, melyek a püspöki hatalmat föltételezik.

Továbbá ezen zsolnai gyülés a prédikátorokat oly tanok előadására kényszeríti, melyek a keresztény szellemmel ellenkeznek s tévesek. Kötelezi azokat, hogy a „Concordia" könyvét elfogadják s a szerint tanítsanak. Ezen könyvben pedig számos veszélyes tévely foglaltatik.

A zsolnai gyülés idegen jogokat is bitorolt. Mert zsinatot összehivni, egyházi látogatásokat elrendelni, egyházi javakról intézkedni az érsek tudta nélkül s akarata ellen nem szabad. Semmiféle országos törvények nem engedik meg a lutheránusoknak, hogy a főespereseket jövedelmeiktől megfoszthassák; azon ügyeket, melyek az egyházi törvényszékek hatóságához tartoznak, a superintendensekre bizhassák. Mind ez ellenkezik az isteni és emberi jogokkal, valamint az országos törvényekkel is.

Ezeknél fogva az érsek óvást tesz és a zsolnai végzéseket érvényteleneknek, semmiseknek nyilatkoztatja. A kiközösités büntetése alatt eltiltja a superintendenseket a főesperesi jövedelmek elfoglalásától, az egyházak látogatásától, valamint az egyázi törvényszékekhez tartozó ügyek fölötti biráskodástól. Ugyanezen büntetés alatt tiltja a főesperesi jövedelmeknek a superintendensek részére való kiszolgáltatását s törvényszékük elismerését. Végre fölhivja érseki megyéjének püspökeit, apátjait, prépostjait és főespereseit, hogy jogaikról le ne mondjanak, hanem azokat hiven gyakorolják, s kik azok ellen cselekesznek, azokat egyházi törvényszék elé idézzék [1]).

[1]) Katona XXIX. 297—303. ll.

Ezen tiltakozást — mely kétségkivül Pázmány által, vagy legalább befolyásával szerkesztetett [1]) — nyomtatásban is közzé tétété és az esztergomi megye egyházaiban a szószékekről kihirdetteté [2]).

A protestánsok ezen tiltakozás ellen siettek védiratot (Apologia) kibocsátani. A zsolnai zsinat tagjainak nevében kiemelik, hogy megütközéssel vették az érsek tiltakozását, mint mely, midőn a zsolnai zsinat végzéseit megsemmisíti, az 1608-ik törvénykönyv végzéseit sérti. Egyenként válaszolnak Forgách kifogásaira.

Elismerik, hogy a nicaeai zsinat határozata szerint a püspököknek püspökök által kellene szenteltetni, ha léteznének igaz és orthodox püspökök. De miután ilyenek nem léteznek, azok pedig, kik magukat püspököknek cimezik, az igaz evangeliumot ostromolják és senkit föl nem szentelnek, ki előbb hitvallásukat el nem fogadja; ily viszonyok között az egyház, melynek Krisztus a kulcsok hatalmát adta, igazi és valódi püspököket szentelhet azoknak közvetítése által, kiket erre alkalmasaknak itél.

Hivatkoznak az apostolokra, kik Titust, Timotheust és másokat nem küldötték a zsidó főpapokhoz, hanem saját, és az általuk szervezett presbyterium, kezeinek föltevése által szentelték püspökökké. Ezen példát követte az egyház utóbb is.

Az Apologia védelmezi a „Concordia“ könyvet az érsek ellenvetései és a zsolnai zsinatot azon vád ellen, hogy összehivása törvényellenes, végzései igazságtalanok. A zsinatnak nem volt más föladata mint Isten dicsőségét emelni, az igaz egyházban egységet, rendet és fegyelmet megállapí-

---

[1]) Pázmány ekkortájt csakugyan Forgách mellett volt. Imakönyvének második kiadásában az előszó Pozsonyban 1610. april 5-én kelt.

[2]) Peniculi 12. l.

tani. Azután az érseket sem isteni törvény, sem a régi egyház szokása, sem a gyakorlat alapján nem illeti a tartományi zsinatok összehivásának joga. A zsidóknál a népgyüléseket és zsinatokat nem Áron, hanem Mózes; nem Eleazar, hanem Józsua, s utóbb is nem a főpapok hanem a birák és kormányzók hivták össze. A keresztény egyház legrégibb zsinatait is a császárok hivták össze. Ezeknek példáját követte a nádor. Az 1608-ik törvény megengedi a protestánsoknak superintendenseket választani, következőleg alattomban értve megengedte, ezen választás eszközlése végett gyülést is tartani. Az érsek pedig ha fölszólíttatik ezen gyülés összehivására, ezt bizonyára soha sem tette volna meg. A „cathedraticus census"-t a főesperesektől sz. Pál azon mondása alapján vonták el: „Ki nem dolgozik, ne egyék." A javadalom a hivatalért adatik, midőn megszünik ez, elenyészik az amarra tartott igény. Vajjon azoknak fizessenek a protestáns hivek, kik nemcsak nem végzik egyházaik látogatását, nem védik prédikátoraikat; sőt ellenkezőleg ezek és az igaz tanitás iránt ellenséges érzülettel viseltetnek. Végül az „Apologia" szerzői tiltakoznak az érsek fölléptése ellen, mely uj viszályok és ellenségeskedések magvait hinti el az országban. Ők csak saját egyházaikról gondoskodnak, saját hiveik javát kivánják előmozditani; idegen körbe nem avatkoznak. Itéljen Isten. Egyébiránt reméllik, hogy a király és a rendek szabadságukban és jogaik törvényes gyakorlatában megvédeni fogják minden támadás ellen [1]).

Pázmány ezen „Apologia" által fölhivatva érezé magát: fölszólalni az érsek magatartásának, óvásának védelmére és a protestánsok által fölhozott érvek cáfolására.

[1]) Hist. Diplom. 29—35. ll. Egyébként Kassán megjelent külön. Ezt Pázmány cáfolatából tudjuk.

1610-ben Pozsonyban ily cimű latin munkát bocsátott ki: „Peniculus Papporum Apologiae Solnensis Conciliabuli et Hyperaspistes legitimae Antilogiae Illustrissimi Cardinalis Francisci Forgách.“[1]) De jónak látta ezen munkát nem saját neve alatt tenni közzé. S ezért álnevet használt. „Joannes Jemicius Parochus Senquiciensis scribebat“ áll a cimlapon[2]).

Latinul irta e munkát, mert a zsolnai végzések, az érsek tiltakozása, a protestánsok Apologiája szintén latin nyelven voltak szerkesztve. Ezen vitatkozás tárgya különben is kevéssé érdekelte a nagy közönséget.

Miután a zsolnai zsinat és az abból kifejlődött eseményeket előadta[3]), az Apologiában fölhozott érveket egyenként boncolja és cáfolja. Kifejti és bővebben megvilágitja az érseknek azon érvét, mely szerint a zsolnai zsinat a superintendensek megválasztásában a nicaeai zsinat végzései ellen cselekedvén, saját ágostai hitvallását megsértette. És védiratukban fölhozott mentségeiket hiúknak bizonyítja.

A lutheránus prédikátorok törvényes meghivatás nélkül, önkényes bitorlás által ragadták magukhoz a lelkészi tisztet[4]). A superintendensek nem lévén rendes püspökök,

---

[1]) Posonii in aula Archiepiscopali . . . 1610. Kis 4-rét. 102. l.

[2]) Régtől fogva ismeretes, hogy Jemicius neve alatt Pázmány lappang. Ezt senki sem vonta kétségbe. Utal erre Balásfy is. „A zsolnai zsinat — irja — nem hánykódék többé irásival,“ mihelyt t. i. Pázmány ellene intézett iratait kibocsátá. „Barátságos intés Alvinczihez.“ 1614. 88. lap.

[3]) Prologium ad Praedicantes Apologematis Architectos. — Caput I. Origo et status controversiae. 1—13. lap.

[4]) Caput II. Augustana Confessione absentiente electi a caeteris ministris Superattendentes. 13—24. ll. Caput III. Praedicantes sine legi-

rendes papokat, lelkészeket nem szentelhetnek. Es sem a zsolnai zsinaton rendelt superintendensek, sem a protestánsok egyéb lelkészei nem tekinthetők az egyház, Isten által rendelt, szolgáinak. Ugyanis az egyház megalapítása után csak az törvényes szolgája az egyháznak, ki az apostolokkal szakadatlan összeköttetésben áll. Miután pedig a protestáns lelkészek ezen összeköttetéssel nem dicsekedhetnek, Istennek vagy emberek közvetítése által rendes uton, vagy közvetlenül rendkivüli uton kelle őket küldeni az egyház szolgálatjára. Az előbbit nem állíthatni Lutherről. Birt ugyan törvényes küldetéssel az egyház szolgálatjára; de mihelyt az egyház tanától eltérvén küldetésének határait áthágta, küldetését is elvesztette. Közvetlenül sem nyerte Istentől küldetését. A protestánsok azt tanítják, semmit sem kell hinni, mi nincs a szent irásban megirva. A szent irás Luther küldetéséről semmit sem szól. Jellemából és tanitásából sem lehet ily közvetlen küldetésre következtetni. Végre, ha valaki magát valamely fejedelem hadvezérének, vagy követének mondja, mielőtt hitelt adnánk szavának, fölhivjuk, mutassa elő kinevezési vagy megbizó levelét. Ezt tette Luther is. Mühlhausen város tanácsának irta, hogy ha Münzer Tamás magát Isten küldöttének mondja, adja küldetésének valamely nyilvánvaló bizonyitványát. Ezen fölszólitást intézhetni Lutherhez is.

Továbbá Istentől nem nyerhetett küldetést, ki tanitását az ördögtől vette. Áll ez Lutherről, mint ezt annak saját iratai, önvallomásai bizonyítják. Áll ez Kalvinról is. És igy nem mondhatják magukat Isten által küldötteknek az ily tanitók tanitványai sem. Ebből következik, hogy a

---

tima vocatione ultronea arrogantia in Ecclesiam irrepsisse, profanos esse. 24—49.

Luther és Kalvin által hirdetett tanitás nem lehet igaz vallás, mert nincsenek törvényes papjai. És helyesen mondja az érsek, hogy az uj tan prédikátorai azon szentségeket, melyeknek kiszolgáltatásához egyházi rend kivántatik, nem képesek törvényesen kiszolgáltatni.

Külön fejezetben szól a „Concordia" könyvről, a melyben számos hazugság, tévedés és ellenmondás foglaltatik. Például négy hazugságot és hat ellenmondást hoz föl [1]).

Tüzetesen bizonyítja, hogy csakugyan az isteni igazság és emberi törvény ellen cselekedtek azok, kik az érsek megyéjében annak beleegyezése nélkül zsinatot tartottak; kik a census cathedraticus-t és az egyházi törvényszékekhez tartozó ügyeket superintendenseikhez vonták [2]). A census cathedraticust számos országos törvények a reformátio előtt és után a főespereseknek biztositották. A protestánsok tehát vétettek ezen törvények ellen. De a „Concordia" könyv ellen is cselekedtek. Ebben kötelezik magukat, hogy a katholika egyház birtokjogait tiszteletben tartani fogják. Továbbá a zsolnai zsinat a superintendensek részére egyházi törvényszéket állitott föl. Már pedig jogtalan tett a király beleegyezése nélkül uj törvényszéket alapitani; annál inkább, ha ez mások jogainak sérelmével történik. A hazai törvények értelmében a főpapok törvényszékeihez tartozik az eretnekség, hamis eskü, házassági és végrendeleti ügyek fölött biráskodni. Mikép fognak már biráskodni a zsolnai végzések után? A hazai törvények rendelik, hogy azon ügyek a kánoni törvények

---

[1]) Caput IV. Rectissime ab Ill. Cardinale dictum spissis erroribus docendis adstringi Superattendentes. 50—64. ll.

[2]) Caput V. Contra divina ac humana iura egisse Praedicantes, cum census cathedraticos etc. ad se derivarunt.

szellemében intéztessenek el. Már pedig a superintendensek a kánonokat bizonyára mellőzni fogják.

A cáfolatot azzal fejezi be, hogy az érsek óvása egyáltalában nem sértette meg a törvényeket. Ezzel vádolják őt az Apologia irói. Pedig ők a vétkesek, ők támasztanak zavarokat, ők cselekednek a törvények ellen [1]).

Pázmány ezen munkája, melyet alig egy hét alatt dolgozott ki [2]), két kiadásban jelent meg [3]). Különösen figyelemre méltó sajátságos latinsága. Szándékosan — úgy látszik — törekedett irályában és kifejezéseiben a keresettség után. Mert míg egyéb magyar és latin munkáiban irályát az át-

---

[1]) Caput VI. Nihil ab Ill. Cardinale contra leges perpetratum. 78—85. ll. A munkához függelék van csatolva. „Appendix in qua Anonymi Sycophantae glomeratae comminationes, infabre commissae fabellae in Pontifices Maximos e triviis compotabilibus mutuatae ac rythmis pannonicis cantitatae, iugulantur.“ Egy a pápákat gunyoló költemény ellen ir, mely 1610 tavaszán jelent meg. Három rágalmat cáfol meg. Azt, hogy a pápák a királyoknak koronázásuk alkalmával nyakukra szokták tenni lábaikat. Hogy a pápák az engedetlen fejedelmeket kivégezni szokták. Hogy a pápától pénzen megvásárolhatni a bűnök bocsánatát. Visszautasítja azon ráfogást, mintha az 1590-iki török háborúnak oka a pápa lett volna, ki a magyar királyt reávette, hirdessen szinleg háborút a török ellen, s azután az összegyüjtött haderőt fordítsa a protestánsok megsemmisitésére. Kimutatja, hogy a pápa tényleg segíté a magyarokat ezen háború alkalmával. Közli egész terjedelmében a magyar rendeknek azon levelét, melyet 1596 március 12-én intéztek a pápához, köszönetet mondván a vett segélyért. Végül kimutatja azon rágalomnak alaptalanságát, miszerint Bocskay István erdélyi fejedelmet annak cancellárja, Kátai a pápának fölszólitása és meghagyása folytán végezte ki méreg által. Ezen Appendix a 86—102. lapig terjed.

[2]) Igy ir befejező soraiban: „Haec . . . properanter, subitanea hac, ac vix unius hebdomadae morula . . . ad . . . Apologiam xenii loco reponere libuit. 84. lapon.

[3]) A protestánsok ezen „Peniculi“ ellen intézett elleniratukban egy sajtó hibát hoztak föl. „In iterata porro Peniculi editione,“ ezen hiba kijavíttatott; irja Pázmány, Logi Alogi cimű művében 6. lapon.

látszó világosság jellemzi, ezen és utóbbi hason irányú művében mintegy igyekezni látszik, hogy előadása elavult szavak és kevésbbé használt kifejezések által nehezebben legyen megérthető [1]).

A protestánsok, mint előre látható volt, nem hagyták válasz nélkül Pázmány cáfolatát. 1612-ben Kassán Petschi Péter freivaldi (szászországi [2]) ágostai vallású prédikátortól ily cimű munka jelent meg: „Malleus Peniculi Papistici adversus Apologiam Solnensis Synodi editi, id est: Refutatio errorum, calumniarum et mendaciorum, quibus doctrinam Evangelii scriptor quidam Pontificius sub Joannis Jemicii nomine allatrat.“

Pázmány nem maradt soká adós a felelettel. Ugyanazon évben megirta második munkáját a zsolnai zsinat tárgyában. Ennek cime „Logi Alogi, quibus Baptae Calamosphactae Peniculum Papporum Solnensis Conciliabuli et Hyperaspisten legitimae Antilogiae

---

[1]) Ezen állitásom igazolására szükségesnek tartom idézni nehány helyet. Igy a 3. lapon: Deo duce crepundia, sutellasque vestras demoliar ita incervicula veritatis lolia vestra vannabo, ita vanitatis vestrae fucum detergam ac nativam Apologiae deformitatem in apricum deducam . . . A 32. lapon: Hic auruncum de mento pendulum detorquete Praedicantes, hic bostrychis comatos vertices excutite, antias capronas pressando vellicate, crispulos labrorum pilos demulcete et caprerata fronte aliquid ex tripode demurmurate . . . Vagy a 102. lapon ezek végsorai: Tu vero quisquis es stello calvinarie, Minerval tibi depensum gratis accipe, insanemque calamum foetido reconde deinceps calamario: quod ni feceris capistrum ego tibi, camumque vel millum potius iniiciam, teque ita scriptionis strigilo strigillabo, ut miserandum caeteris Praedicantibus lessum tibi decantantibus spectaculum fias.

[2]) Pázmány „Logi Alogi“ cimű művében irja ezen Petschiusról: „Faber hic ab ultima Saxonia turbine delatus, rerum nostrarum penitus, penitusque rudis rudit et barrit, non cum ratione loquitur.“ 58. lapon.

vellicant, veritatis radiis obruti.“ Szintén Joannes Jemicius álnév alatt [1]).

Ebbe fölvette egész előbbi művét, a „Peniculi Papporum“ ciműt; a melynek mindegyik fejezete után közli és cáfolja Petschi ellenvetéseit. Ellenfelét nem részesíti azon tiszteletben, hogy megnevezze. Hanem miután az saját iratát „Malleus“-nak cimezé, „Tubalcain“ néven említi rendszerint [2]).

Petschi többi között kikelt a „Peniculi“ irálya ellen is. Pázmány ezen kifogást kemény szavakkal visszatorolja [3]).

---

[1]) Nyomatott Pozsonyban. Kis negydrétű 254 lapot tesz. És megjelent a Kalauz-nak 1613-ik kiadásához is mellékelve.

[2]) „Antapologiam itaque Peniculi, ascia plurimorum orgiis maledicentiae inter se foederatorum dedolatam, saepius male tornatam, atque incudi caeterorum redditam, graecatiori scriptione, Mallei programmate protruserunt, operisque lemmati dissimulamenti gratia, unius qui infamia huius scriptionis depudesceret, e Baptarum coctu holophantae nomen addiderunt, per quem manitae farraginis maledicentiam, cunctim ac coacervatim exercerent caeteri, a quibus in scaenam protrusus scribillator venena suxit. Fabro huic, caeterorum scobem compilanti, probrorumque alienorum gerulo, a me is honos non habetur, ut vel reprehendendo nominetur. Allatret licet usque nos et usque, et grannitibus improbis lacessat, certum est hanc sibi pernegare famam olim, quam petit in meis libellis qualiscumque, legatur ut per orbem. Quocirca faber hic malleator, stupparii mallei conferraminator, Tubalcain esto. Reliquam illam Vicliani sobolem, Cyclopum genus, totius videlicet fabulae choragos sub sipario delitescentes in conspectum caveae non producam: sed totus ille grex Malleatorum, Brontesque Steropesque et nudus membra Pyragmon vi magna inter sese brachia tollentes, aeterno silentio consepulti delitescant.“ Logi Alogi 5. l.

[3]) Principio — igy ir Pázmány — teretes ac religiosas glossogastrorum aures Latinae Syrenis atticisque ac emunctis leporibus asvefactas, percussit scabra ac scalebrosa Peniculi dictio . . . Itaque ut popularitate sua invidiam apud imperitos concilient Poplicolae praedicationis eliasartycae strophis in me ludunt: confragosam, Achaismis ac verborum sesquipedalium cascis asperatam Peniculi dictionem vociferantur, quod in ea Lutheranae eloquentiae nitelam, scitis urbanisque locis perspersam non

S mintegy boszuból ezen második munkáját ugyanazon modorban irta [1]).

Fölösleges Pázmány ezen művét részletesen ismertetni. A „Malleus“ és a „Logi Alogi“ ugyanazon kérdéseket fejtegetik, melyek a megelőző munkáknak képezik tárgyait. A vita növekedett terjedelemben, fokozódott szenvedélyességben. De sem a vitázó irók, sem felekezeteik nem közeledtek egymáshoz, álláspontjaik egyaránt távol maradtak egymástól. Mindazáltal a „Logi Alogi“ megjelenése után „a zsolnai zsinat nem hánykódék többé irásival“; mondja Balásfy [2]).

* * *

Forgách érseki kormányának fénypontját képezi a tartományi zsinat, melyet Nagyszombatban 1611-ben tartott. Azon hősi törekvésnél fogva, melylyel ezen zsinat a magyarországi kath. egyházát sülyedéséből merész kézzel fölemelni és uralkodóvá tenni igyekezett a szellemet, érvényre emelni az elveket, melyeket a beteg emberiség

---

reperiant. Sed frustra inimitabiles (scilicet) illas orationis vestrae Veneres . . . nobis dapsilem copiam eloquatilis facundiae Musae subministrant. . . . Nos ad has eloquentiae vestrae flammas balbutimus, Musaque pedestri privatis, ac prope socio dignis vocibus balbutimus . . . Vos sermonum ac rerum pariter Aegisthi, qui et purum Religionis liquorem, novitatis vestrae olenti foece corrupistis et Pannoniam Latii sermonis barbarie commaculastis, si dictionis nostrae vetustatem . . . arrodistis, nihil miramur . . . 10. l.

[1]) Ez már a főnebbi idézetekből látható. Kazi is irja: Pázmány „Malleum apologeticum, quem subinde procuderunt (t. i. a protestánsok) Logis Alogis confregit et contrivit, genere scribendi usus, satyram redolente et exoletis vocabulis obscurato; propterea quod adversarii latini sermonis inopiam illi obiectarent.“ Hist. Hung. 96. l.

[2]) „Barátságos intés Alvinczihez“ cimű művében 1614. év. 88. l.

vallási és erkölcsi regenerátiójára biztos gyógyszerekül jelölt ki az egyház.

De bár nem kivánom Forgáchot megfosztani ezen törekvések dicsőségétől és Pázmányt részesévé tenni oly érdemeknek, melyek nem illetik meg; mégis nem habozom állítani, hogy ezen zsinat megtartása Pázmány hatásának, munkálatai és eredményei az ő lángeszének és buzgalmának diadalai.

Egyébiránt ez igen természetes. Pázmány mindazok között, kik vele együtt a zsinati tanácskozmányokban részt vettek, tehetségei, ismeretei és munka képessége által hivatva volt a vezérszerepre. Nem volt, ki a szomorú helyzet kórjeleit, a kór ellenszereit jobban ismerte, a gyógyitás szükségességét jobban érezte volna mint ő. Hozzájárul ehez a bizalom, melylyel a zsinat elnöke, a tisztelet, melylyel a zsinat tagjai viseltettek iránta. Mindez egyenes adatok hiányában is följogosít a föltevésre, hogy valamint a zsinat megtartására hihetőleg ő buzdítá az érseket; úgy a zsinati értekezletekben az ő szava volt iránytadó, a munkálatokban az ő tolla a főtényező. Kivált tudván azt, hogy később midőn Forgáchot az érseki széken követé, zsinatok tartására nagy súlyt helyezett. És azon eszközök, melyektől az 1611-iki zsinat az egyházi állapotok jobbrafordulását várta, az ő kedvenc eszméi, melyeknek valósitásáért következetes kitartással és lángoló buzgalommal fáradozott. Végre a zsinat végzéseiben is nem nehéz Pázmány szellemének és tollának nyomait fölismerni.

Ezen zsinatot Forgách már az 1610-ik év nyarán szándékozott megtartani. Szándékáról ideje korán értesité a pápát; ki apostoli irata által áldásában részesité a zsinati

atyákat [1]). De a zsinat nem tartatott meg azon évben. Találkoztak, kik a királylyal elhitették, hogy a zsinat ujabb viszályokat fogna előidézni, s könnyen belvillongások kitörésére adhatna alkalmat [2]). A király előtt ezen tekintet elég nyomatékkal birt s fölhivta az érseket, hogy szándékáról lemondjon [3]). Ezen akadályokat sikerült Forgáchnak a következő évben elmozdítani. Ekkor a tartományi zsinat megnyitását 1611 augustus 1-re tűzte ki [4]).

A kitüzött napon nagy számban jelentek meg Nagyszombatban a meghivottak. Ott voltak Napragy Demeter kalocsai érsek, mint győri püspök, Bratulich Simon zágrábi, Ergelich Ferenc veszprémi, Lépes Bálint nyitrai, Domitrovich Péter pécsi, Almásy Pál váci, Majthény László szerémi, Telegdy János bosniai püspökök [5]); az esztergomi, egri,

---

[1]) A bréve kelt 1610 VI-idus julii. Péterfy. Sacra Concilia Regni Hung. II. 199. l.

[2]) Péterfy irja, hogy a protestánsok „movere lapidem omnem apud Regem, ut sanctum Forgachii institutum metu seditionis erupturae Rex prohiberet.“ Concilia. II. 194. l.

[3]) A bécsi nuntius e tárgyban 1610 július 17-én következő jelentést tesz Borghese bibornoknak. „Vene da me M. Gleselio in nome del Re, a farmi sapere, che il desiderio di S. Mtà sarebbe, che il S. Cardinale (Forgách) desistesse pur hora da quest' impresa; parendogli, che non essendo per anco sopiti le differenze con l'Imperatore et ritrovandosi tutto quel Regno in armi, et sapendosi sopra il tutto la poca buona intelligenza et amarevolezza, che regna fra S. S. Illma (Forgách) et il Palatino (Thurzó), potessero facilmente dal detto Sinodo in Strigonia causarsi nouovi sospetti et dalle constituzioni, che in esse si facessero, irritarsi gli eretici a qualche altra unione fra di loro et stabilimento per opporsi con maggior pregiudizio della religione cattolica, dell' autorità ecclesiastica, et della pace et quiete del Regno.“ A vatikani levéltárból, Kerschbaumer kan. szivessége által.

[4]) A második levél kelt 1611 calendas junii. Péterfy II. 195. l.

[5]) Hervoich Máté csanádi püspök nem jelent meg, mert a megjelenéstől eltiltatott; miután azzal vádolták, hogy püspökségét törvénytelen uton szerezte meg. Erről emlékezik Pázmány Péter 1618 jun. 28-án Domitrovich zágrábi püspökhöz irt levelében. Egykoru más. Győri kápt. levt.

zágrábi, győri, nyitrai, pozsonyi, szepesi és vasvári káptalanok küldöttei; a szentmártoni fő- és öt más apát; kilenc prépost és a sopronyi keresztesek küldötte. A prépostok között foglalt helyet Pázmány Péter, ki mint a túróczi prépostságot biró Jézustársaság küldötte ülést és szavazatot nyert a zsinaton [1]). Marca Placidus, a pápai nuntius jelenlétével megtisztelé a zsinatot [2]).

A zsinat az előzményes szertartások után megnyittatván, az érsek megnyitó beszédében a zsinat föladatát oly végzések megállapításába helyezte, melyek a vallásosság, az egyházi fegyelem és isteni tisztelet emelésére alkalmasak. A tanácskozmányok tárgyaivá kitüzte: a püspökök kötelességeit, az egyháziak erkölcseit, a szentségek kiszolgáltatását és az egyházi javak kérdését [3]).

A tanácskozmányok tartama és részletei ismeretlenek. De ismeretesek a zsinat végzései.

A püspökök fölhivatnak, hogy megerősíttetésüket és fölszenteltetésüket mielőbb igyekezzenek eszközölni; zsinatokat, a tridenti határozatok értelmében tartsanak; személyesen vagy megbizottjaik által évenkint látogassák plébániáikat. A magyar katholikus állapotoknak fő baja: a papok hiánya, azoknak elégtelen tudománya s csekély buzgalma. Ezért a püspökök költséget nem kimélve igyekezzenek minél számosabb ifjakat nevelni az egyházi pályára, alapítsanak papnöveldéket, legyenek egyuttal lelkiismeretesek az egyházi rendek föladásában. Az egyháziak között pedig különösen két visszaélés uralkodik: először önkényesen szokták plébániáikat elfoglalni és elhagyni, másodszor püspöki

---

[1]) Péterfy. II. 216. l.

[2]) Ugyanott. 195. l.

[3]) Ugyanott. 201. l.

fölhatalmazás nélkül gyóntatnak; mindkettőt meg kell szüntetni. A püspökök maguk is hirdessék az isteni igét; háztártásuk szerény, háznépük mérsékelt számú és erkölcsös legyen. Az erkölcsiség föntartására és az erkölcstelenség kiirtására viseljenek gondot.

Az egyháziak viseljék rendesen a tonsurát és papi öltözetüket; jó erkölcseik által igyekezzenek tündökölni. Azok ellen, kik concubinátusban élnek, a püspökök és helynökeik az egyházi törvények értelmében járjanak el. A lelkészek tartózkodjanak a tánctól, tiltott vadászattól, részegeskedéstől, kereskedés és uzsoráskodástól. Igyekezzenek a tudományokkal is folytonosan foglalkozni.

A lelkészek tartózkodjanak plébániáik határai között, több javadalmat senki se birjon; legalább vasár- és ünnepnapokon tartsanak szent beszédeket. Szorgalmasan oktassák a gyermekeket, a betegeket látogassák; őrködjenek a bőjt megtartása s az ünnepek megszentelése fölött. A főesperesek évenkint látogassák egyházaikat.

A zsinat folyamodott a királyhoz, hogy az egyházi javakat jövőben el ne idegenítse, a javadalmakat üresedésben ne hagyja, az egyházi törvények értelmében töltse be; ne engedje az elhunyt főpapok hagyatékait a kamara által mohón szétragadoztatni; intézkedjék, hogy a protestánsok a census cathedraticust a főespereseknek, világi birtokosok a tizedet rendesen fizessék.

A zsinat megbízta Forgáchot, hogy a pápához és királyhoz bizonyos kérelmeket intézzen. A pápához intézett kérelmek között legnagyobb súlyt arra helyeztek, mely az egyháziak nevelésére vonatkozott. Tekintetbe véve a magyar papok csekély számát és a főpapok szegénységét a prágai, olmüci, gráci és bécsi pápai papnöveldék mindegyikében

három magyarországi (magyar, tót és horvát) növendéknek adjon helyet. Eszközölje, hogy a római magyar collegiumban nemcsak tizenkét magyarországi növendék neveltessék rendesen, hanem ha lehet, több is.

Az érseknek ezen collegiumra vonatkozólag biztos értesitést kelle szerezni arról, hány növendéket lehet annak jövedelmeiből eltartani; s kieszközölni, hogy a magyar növendékek ne köteleztessenek, ha szegények, előlegesen letenni a visszautazásukra szükséges költséget.

Végre a zsinati atyák tényleg is lenditeni óhajtván a papnevelés ügyén, a nagyszombati papnövelde föntartására adakoztak [1]).

IX.

A Kalauz. (1613.)

Pázmánynak munkái — melyeket eddig ismertettem — (az Imakönyv és Kempis forditásának kivételével) alkalmiak és polemikus természetűek. A katholika egyház hitágazatainak és tanitásának, szertartásainak és történetének egyes pontjait tárgyalják, melyeket a protestánsok időközönként támadásaiknak célpontjaivá választottak. Igy tehát sem az egyes kérdések fejtegetésében szoros rendszert tartani, sem a katholika tanitást a maga belső összefüggésében fölfogni nem célozhatá.

Mindazáltal ily mukásság közepette rég foglalkozott azon tervvel: hazai nyelven irni egy nagyobb munkát,

---

[1]) Péterfy. II. 203—218. ll.

mely a népszerű modor, a tudomány és rendszeresség minden előnyeit egyesítse; és összefüggésben tárgyalván a kath. vallás főbb ágazatait, tekintettel a protestáns részről intéztetni szokott támadásokra, foglalatja lenne mindazon érveknek, melyek a kath. vallás igazságát, az uj tanok hamisságát kimutatják. Oly művet akart alkotni, mely egyháziak s világiak részére tárházul szolgáljon a védelem fegyvereinek; tájékozást és megnyugtatást nyujtson az igazságot keresőnek. „Mivel nekünk — ugymond — a Krisztus juhai oltalmára rendelt személyeknek, nem bőrünkben, hanem lelkünkben jár, hogy az igazság mellett kitámadjunk, az isteni tudományért bajt álljunk; a báránybőrrel béllelt farkasok ellen mind nyelvünkkel, mind szeges irásinkkal vitézkedjünk. Én is egyházi hivatalomnak hűségéhez illendő kötelességemet szemem előtt viselvén, noha sem elmémben, sem csekély és fogyatkozott tudományomban nem bizakodom; de az igazságnak győzhetetlen oszlopához és a jó ügynek mozdíthatlan erősségéhez támaszkodván, az igazság oltalmáért kiszállok: hogy az ellenünk támasztott sok hamis fondorlásokat és káromló nyelveskedéseket, a mennyire Isten tudnom adja, megfojtsam és a régi igazságtól elszakadt találmányok alkalmatlanságit szem és világ eleibe terjeszszem.“ Igy született meg 1613-ban az „Isteni Igazságra vezérlő **Kalauz.**“

Szeme előtt méltó példánykép lebegett. Nagynevű korés rendtársának, a jezsuitából bibornokká lett Bellarmin Ferenc hires munkája: „Disputationes de controversiis Christianae fidei adversus huius temporis haereticos.“ [1]) Ez három kötetben fejtegeti a protestantismus által szőnyegre

[1]) Először 1581-ben, később több kiadásban jelent meg.

hozott vallási kérdéseket; és rendkivüli tudományossága, valamint mérséklete által egyaránt biztositott irójának halhatatlan dicsőséget.

Bellarmin munkája szembetünő hatást gyakorolt a „Kalauz"-ra. Pázmány nem akarta mellőzni és nem is mellőzhette az ujabb katholikus tudományos törekvések összes vivmányainak ezen gazdag kincstárát. Sok helyen szivesen kölcsönzé a nagy bibornok eszméit és érveit. Azonban bár a protestánsok Pázmányt vádolták, hogy Bellarmint átirja [1]): ennek Disputátiói és a Kalauz között végtelen a különbség. A cél, rendszer, előadási modor és a tárgyalt kérdések megválasztása, a két munkában egészen különböző. A Kalauz kétségtelenül évek hoszu során át folytatott, önálló tanulmányok eredménye [2]). Amannak a tudományos apparatus széles fölhasználása, ennek a nagy közönségre való hatás föladata. És a Kalauz minden lapjáról leolvashatni, hogy az magyar elmének, magyar közönség részére érlelt közvetlen gyümölcse.

A Kalauz tizennégy könyvre oszlik; mindenik könyv ismét több részt, mindenik rész többnyire több szakaszt

---

[1]) A „Pázmány Péter Pironsági"-ban vádolták Pázmányt, hogy a Kalauzt sok jezsuita munkájából állította össze; nevezetesen, hogy mit az ágostai Concordia ellen irt, Bellarminusból irta le. (256. l.) Az elsőre megjegyzi: „ujamból nem szophattam, sem anyám méhéből nem hoztam magammal." A másodikra pedig így válaszol: „A ki ezzel (Bellarminussal) egybeveti azokat, melyeket én irtam . . . megtapasztalhatja, hogy le nem irtam Bellarminust." Csepregi Szégyenvallás 238. l.

[2]) Hogy Pázmány, midőn a Kalauzon dolgozott, a szent atyákat külön tanulmányozta, erre nézve birok egy érdekes adattal. A pozsonyi káptalan magán levéltárában őriztetik a Monoszlói prépost által alapított könyvtárnak azon jegyzéke, melyben fölirattak a kölcsön kiadott könyvek. Itt 1612 december 11-ére áll: „A. R. Patri Pázmány Sacerdoti Theologo S. J. datus tomus D. Cypriani Martyris."

foglal magában. De ezen complicált fölosztás, a tárgyalt kérdések nagy száma és különfélesége dacára a munka egy szerves egészet képez, melynek fölosztásában is a legszebb logika uralkodik.

„Mikor — ugymond — magamban sokat hánytam vetettem volna, mint kell az eláradott hamis vélekedések folyását meggátolni, juta eszembe szent Ágoston mondása: .... Az okossággal nem tusakodik, a ki józan; sem a szent irással, a ki keresztény; sem az Anyaszentegyházzal, a ki békeszerető. Azért én is e három rendbeli bizonyságokra vetém szemeimet; ezeknek erősségét az uj tudományok rontására fordítám és irásomat e könyvben három részre osztám.

Első részben a természetbe oltatott okosság vezérléséből megmutatom, hogy a világnak egy teremtő Istene vagyon, kit igaz hittel és religióval tartozunk tisztelni: ezen igaz hit pedig a kereszténységen kivül nem találtatik. De mivel a kereszténység zászlója alatt sok ellenkező szakadások pártolkodnak; azt is világosan megbizonyítom, hogy az emberi okosság, vagy maga vezérléséből, vagy azokból a szent irás fundamentomiból, melyet jóváhagynak valakik keresztény nevet viselnek, világosan kijelenti, hogy a római gyülekezettől elszakadott vallások, igazak és Isten előtt kedvesek nem lehetnek.

Második részében megmagyarázom: elsőben a keresztények között való egyenetlenségek gyökerét; annakutánna bizonyos módot mutatok azoknak leszállitásában; és az Ecclesiának méltóságát kifejezvén, megbizonyítom, hogy egyedül a római gyülekezet igaz Ecclesia, melynek tanitása ellen senkinek nem szabad tusakodni; a római pápának méltóságát is derék bizonyságokkal állítom.

Harmadik részében egynehány nevezetes dolgokban, melyekről főképen versengések támadtak, megmutatom: hogy semmit az ujitóknak nem kedvez a szent irás, sőt ha ezt okosan egybehordjuk és nem facsarjuk tétova agyarkodásunk szerint, hanem egyenes folyásában és elejétől fogva meggyökeredzett értelmében hagyjuk, mindenekben a mi tanitásunkat erősiti. És ez rendi és sommája e könyvben foglalt tanuságnak."

Nem lehet célom tüzetes ismertetését adni e munkának. Oly gazdag az emelkedett gondolatok és tanulságos reflexiókban, uj szempontok és a régi eszmék eredeti földolgozásában, hogy ivek elégtelenek lennének azon szép helyek összeállitására, melyek az olvasót első tekintetre meglepik. Legfölebb vázlatát állíthatom össze, annak szárazságát egyes kiváló helyek idézésével fűszerezvén.

A kereszténységnek alapját képezi az Isten létéről és természetéről szóló tanitása. E tekintetben meglepő az emberi észnek és a keresztény kinyilatkoztatásnak öszhangzása. Ugyanis a teremtmények szép rendje, az emberi természet belső érzései, és az ész szava egyaránt Istenhez vezetik az embert. Ezt hoszasabban fejtegetni fölösleges. A pogány Aristoteles is tanácsolja, hogy „pálcával kell ütögetni, nem bizonyságokkal oktatni az Istentagadókat." A teremtményekben Isten hatalmát és bölcseségét szemléljük. A bölcs mondása szerint a teremtmények kelepcék a balgatoknak; de az okos embernek grádicsok, melyeken Istenhez járul. Azok Isten ismeretére vezetnek minket és szeretetére buzdítanak. Hangosan hirdetik, hogy Isten „nem úgy bánt velünk, mint mi béreseinkkel, kiknek temérdek és vastagitó eledelt rendelünk; csemegére és nyalánkságra nem szoktatjuk őket; hanem Isten szükségünk fölött érzékenységünk

gyönyörködtetésére sok szépséget teremtett. Nem illik tehát, hogy hasonlók legyünk amaz oktalan állatokhoz, melyeknek midőn a pásztor makkot vagy galagonyát ver a fáról, mohón zabállanak, egymást orrukkal taszigálják, de szemüket föl nem emelik, hogy megköszönjék pásztoruk jótéteményét. A gyermekekhez se hasonlítsuk magunkat, kiknek ha szép arany betükkel irt könyvet adnak, gyönyörködnek ugyan a betük tettetes ékességében, de nem értik mi fekszik azok alatt, és a benne való mélységes tudományra nem igyekeznek.“ A világi lények látása kötelességünkre is emlékeztet és néma nyelvvel igazgatja tökéletességre erkölcseinket. A hangyától szorgalmat, a virágtól életünk mulandóságát tanuljuk. „Midőn sokféle virágokat látunk, melyek napkelettel kinyilnak, napnyugottal egybemennek; vagy a napra fordítván virágjuk kinyilt kebelét, vele együtt forognak, mintha ismernék legeltető és alkotó mesterüket és szolgálni akarnának neki tehetségük szerint: mi is azon legyünk, hogy szemeinket Istentől el ne vegyük, hanem őt mint javaink kutfejét kövessük és hálaadó szolgálattal kedveskedjünk neki.“ A világ alkotásából Isten egységét, végtelenségét, mindenhatóságát, változatlan természetét, mindenütt jelenlétét és bölcseségét olvassuk ki. Ezen isteni tulajdonok gazdag bányái szép tanuságoknak. Igy Isten mindenhatóságával szemben „mily nagy szemtelen vakságban vagyon a bünös ember, midőn Istentől adatott erővel jótevő ura ellen viaskodik? és azt boszantja, a kinek kezétől függ mind élete, s mind örök veszedelme? Bizony ha egy magas torony tetejéről egy kötélen kieresztene valaki engem és úgy tartana csüggőben; meggondolván, hogy ha elereszt, szörnyű halállal kell vesznem, nemcsak nem haragítanám, boszontanám és rágalmaznám, a kinek kezétől

függ életem, de sőt alázatos kéréssel, sok kedves igéretekkel és minden tehetséggel engesztelném. Ha azért a gyarló embert, kinek kezében vagyon életem és halálom, haragra nem merném indítani; micsoda baromság és magafeledett bolondság, ha az ellen törekedem és büneimmel azt boszontom, a kinek segitsége nélkül lélekzetet sem vehetek?"

Miután Isten ily végtelenül tökéletes lény és neki oly sok hálával tartozunk, következik, hogy neki szolgálni is kötelességünk. De azon kérdés merül föl: mily vallásban lehet Istent igazán és kedvesen tisztelni? Számos érv vezeti az embert a meggyőződésre, hogy a keresztény vallás minden más vallásoknál nagyobb értékkel bir. Ehez kell tehát csatlakozni mindenkinek, ha elveszni nem akar. A keresztény vallás igazságának legfőbb bizonysága: Krisztus személyének méltósága, kit Isten a világ oktatására küldött, tanitását számtalan csudákkal erősítette. A második bizonyság: a világ megtérésének módja. Isten, midőn hatalmát akarja kimutatni, alkalmatlan eszközökkel nagy dolgokat visz véghez. „Hogy azért a bálványozásba és minden gonoszságba merült világnak, a kereszt zászlója alá hódoltatásában isteni erejét ismertetné: oly módot talála az igazság beoltásában és a pogány szabadság kigyomlalásában, hogy a ki ezt jól meggondolja, méltán azt mondhatja: Digitus Dei est hic, Isten újainak és kezeinek hatalmas ereje tündöklik itt. A tudatlansággal meggyőzte a bölcseséget; a bolondság által tanitá az okosokat; az erőtlenséggel hódoltatá a hatalmasokat; a halál és gyalázatokkal dicsőséges triumphusokat szerze. Mert egynehány halász által kevés esztendő alatt az Evangelium engedelme alá hódoltatá a világot, amazok halála és szenvedése által; azaz halászok hálójába kötözteték a világ kevélysége; megfogatának, a kik egyebeket fogdosni szok-

tak vala. A bölcsek tudatlansággal hozatának a hitre; a gyengék bolondsággal erősödének a martiromságra, hogy a világ törvényével és az emberi értelemmel ellenkező tudományokat vérükkel pecsételnék.“ Harmadik bizonyság: a martirok szenvedése. Mert csakugyan „senki az egy Istenen kivül szolgát nem találna, ha szegődése napján egyik szolgáját fölakasztatná előtte; és azzal ajánlaná magát a többinek, hogy csak jól szolgáljanak, velök is ilyen formán bánik: mindazáltal a Krisztus szolgáinak kinja volt főeszköze a világ megtérésének.“ További bizonyságok: a prophéták jövendöléseinek beteljesedése, a csudák, a győzhetetlen erősség, melylyel mindeneket meghódoltatott és semmi erőszak által el nem nyomatott, a keresztény hit és a keresztények szentsége, a keresztények üldözőinek veszedelmes romlása. Végre az isteni gondviselés, mely nem engedte volna, hogy a keresztény hit az igazság annyi jellegeivel birjon, ha az hamis.

Miután több vallás nevezi magát keresztménynek, kérdés melyik az igaz? A kereszténységben csak egy igaz és üdvösséges vallás van. Ezen egy igaz hitet nem találjuk föl az uj tanitók vallásában. Ezek hamisságának első bizonysága az, mert kétségbeejtő bizonytalanságra viszik az embert. Lehetetlen ugyanis, hogy Istentől adatott igaz vallás legyen az, a melyben az ember saját tudományáról nem lehet bizonyos, sőt ha annak alapelveit követi, a hit dolgában támadott viszálkodásoknak végét nem éri, hanem örökké bizonytalanságban és kétségek között marad. Ilyenek a római egyháztól elszakadt uj tanitások. Ugyanis az ujítók alapelvei szerint a szent irás könyveinek méltósága lerontatik, miáltal az egész keresztény hit bizonytalanná válik. Az ujítók egyik alapelve: semmit nem kell hinni, mi a szent

irásban világosan megirva nincs. Ha ez áll „azt sem kell hinnem, hogy ezeket a könyveket, melyeket a bibliában szent Pál és a többi apostolok neve alatt olvasom, valóságosan azok az apostolok irták, a kiknek nevét eleikbe függesztik, és nem más valaki az ő nevükkel. Ennekfölötte ahoz sem ragaszkodhatom erős hittel, hogy ezeket a könyveket a sz. Lélek oktatásából és vezérléséből irták; hogy épen, s minden idegen konkoly nélkül úgy maradtak minden részükben, a mint először irták, és senki semmit hozzájuk nem toldozott, senki belőlök valamit el nem lopott. Mert egy könyv sincs a bibliában, melyről nevezet szerint ezek irva találtatnának.“ Továbbá az uj tanok követőinek a szent irás igaz magyarázatára nincs módjuk, elvetvén a szent atyák és zsinatok tekintélyét. Ezért a hit dolgában támadó viszálkodások kiegyenlítése náluk nem lehetséges. Egyedül a szent irást ismerik el biróul, és ezt saját tetszésük szerint magyarázzák. „Szinte úgy cselekednek tehát, mint ha két prókátor valamely jószágról perlekedne, de birót egyebet sem akarna, hanem csak a Decretumot; és szembe ülvén az egyik előhozná a Decretum szavát, és nagyon vitatná, hogy ez a textus nyilván kimutatja az ő ügye igazságát. Másik is azon Decretum más mondását pergetvén, erősen biztatná magát, hogy övé a jószág. És mindenki azt mondaná a másiknak: ez, s eddig vagyon s ennél tovább nincsen; mellettem vagyon a Decretum végzése, ezen kivül más birót nem akarok, enyim a nyereség. Ezeket ha egy okos ember hallaná, méltán nevetné dolgukat és azt itélné, hogy farsangolnak, nem akarják végét érni a fortélyozásnak, mivelhogy a maguk tetszésénél egyéb biróhoz nem alkalmazkodnak.“ Innen van, hogy „iszonyú bizonytalanságok feselhetetlen labyrinthusába keverődnek az uj tudományok.“ Ezeknek hirde-

tői maguk is elismerték, hogy nem hiszik, a mit tanítanak, folytonos habozás, kétségek és ellenmondásokban voltak. Ellenben a kath. vallás ment ezen fogyatkozásoktól.

Az uj tudományok hamisságának második bizonysága, hogy nincs Istentől hivatott lelkipásztoruk. Nem elég ugyanis, hogy Luther eleinte kath. pap és tudór volt. A fejedelmektől nyert meghivás nem adja meg a papi hatalmat. A keresztség sem tesz pappá mindenkit. De az uj tanok hirdetői azt állítăk, hogy Isten őket rendkivüli uton hivta a papi hivatalra. Miután elvük, hogy semmit sem kell hinni, a mi nincs nyiltan a szent irásban, mutassák ki a szent irásból, hogy őket Isten csakugyan rendkivüli uton hivta. Luther és Kalvin tanitásai sok tekintetben ellenkeznek egymással. És mégis mind a kettő egyaránt Isten küldöttének hirdeti magát; egyik sem hozhat föl saját hivatásának igazolására oly bizonyságot, mely a másik mellett is nem harcolna. Isten rendkivüli küldöttének csudákkal kell ezen küldetést bebizonyitani. Erasmus csudálja, hogy az apostolok számtalan csudáik dacára is csak nehezen nyertek hitelt. „Az uj tanitók pedig soha csak egy sánta lovat sem tudtak meggyógyítani, mégis azt akarják, hogy az ő tanitásuk után vakul és szembekötve rohanjanak mindnyájan.“

Luther és Kalvin állítólagos csudái és jövendölései hiuságok. Luther hitének gyors és nagy elterjedését sem lehet a csudák közé számitani; ugyanezen csudával lehetne erősíteni Arius és Mohamed vallását is. Azután az uj hitre egy pogány nemzet sem tért, hanem csak keresztények „a testnek kivánsága és az ujságok elragadván őket.“ Magyarországban hadak és belső háboruságok alatt csuszott be az uj tan. És „bezzeg ha Luther két vagy három negyvennapi bőjtöt szerzett volna minden esztendőben, ha csak

cilicium hordozást, sok maga vesszőzést, sok adakozást, félelemben és rettegésben való életet, gyakori gyónást és minden szabadságok zabolázását, ha oly sanyarú életet és hitet kezdett volna, mint a fatalpú barátok élete, méltó volna csudára, hogy oly sokan követték. De hogy a lágy és szabados utra oly sokan sietnek, oly nagy csuda, mintha egy nagy hegyről a követ egy kis taszitással alá bocsátanád, és azon csudálkoznál, hogy nagy erővel sem hagyíthatnád föl oly sebesen, a mily sebesen alá jő."

Az uj tudományok hamisságának negyedik bizonysága, hogy ujak. Lehetetlen, hogy Istentől adatott igaz tudomány legyen, mely az Apostolok idejétől fogva szüntelen minden időben úgy meg nem marad, hogy mindenkor szentségeket kiszolgáltató és Isten igéjét hirdető pásztorai és tanitói legyenek. De ilyenek a római egyháztól elszakadt uj tanok [1]).

Világos az is, hogy az „Augustana Confessio" és a Lutherféle „Concordia" nem foglal magában igaz tudományt. Az ágostai hitvallásban sok hazugság található; önmagával sokszor ellenkezik; sokat tanít, mi nincs a szent irásban, vagy épen ellenkezik a szent irással; sok változáson ment keresztül. A Concordia könyve is hazugságokban és ellenmondásokban gazdag; a mi pedig igaz van benne, azt mellőzik az ujítók.

Lehetetlen hogy igaz, isteni tudomány legyen abban a vallásban, mely a keresztény hitnek állandó alapjait fölbontja és az emberi észszel ellenkező véleményeket állít föl. Már pedig ilyen Kalvin tanitása, mely a „Credo"-nak minden ágazatját fölforgatja.

---

[1]) A III. könyv többi részeit az „Uj tudományok hamisságának . . ." cimű munkából vette át.

Fontos kérdés, vajjon tartozunk-e valamit hinni és az isteni szolgálatban cselekedni, Istennek nyilvánvaló parancsolatja nélkül? A katholikusok és uj tanitók közötti egyenetlenségnek alapja két kérdésben található föl. Az első: vajjon Isten csak a szent irás által jelentette-e ki, mit kelljen hinnünk és cselekednünk? És mikép lehet tisztába hozni, hogy ki érti s magyarázza helyesen a szent irást? Mindenekelőtt bizonyos, hogy tartozunk sokat hinni és cselekedni, a miről a szent irásban nincs világos tanuság. Igy mindnyájan tartozunk hinni, hogy az ó és uj testamentomi szent könyveknek bizonyos megállapított „canonja“ van, a melyből megtudni lehet, melyek foglalják magukban valóban Isten igéjét, s melyek apokryphusok; már pedig a szent irásból nem tudhatni meg semmiképen hányan és melyek a szent irás könyvei. Továbbá a szent könyvek nem birhatnak a szükséges tekintélylyel, ha bizonyosak nem vagyunk, hogy azok hamisíttatlanul maradtak. Már pedig erről épen nem győződhetünk meg a szent irásból stb. Maguk az ujítók is sokat hisznek, mit a szent irásból ki nem mutathatnak. Maguk bevallják, hogy a szent irás értelmét és magyarázatját maga a szent irás ki nem jelenti. Elismerik, hogy elfogadják a négy első egyetemes zsinat végzéseit és azon szent atyáknak tanitásait, kik az első öt század alatt éltek. Már pedig ezekben sok foglaltatik, mi nincs a sz. irásban. Az emberi ész is szolgáltat érvet annak igazolására, hogy a szent irás maga nem elégséges a hitre. Mert a teljes, tökéletes hit vagy a szent irás minden könyveiben együttvéve, vagy csak bizonyos könyveiben foglaltatik. Az első eset nem áll, mert a szent irás sok helyen utal oly könyvekre, melyek már elvesztek. Az utóbbi esetben pedig kimutatni kellene: a szent irás mely könyvei tartal-

mazzák az igaz tudományt? Ezt pedig magából a szent irásból nem tehetni. A traditió tehát szükséges alkatrésze a hitnek. Ezt bizonyítják Krisztus tanitásai, szent Pál iratai, a régi szent atyák.

Honnan kell venni a szent irás igaz értelmét, hová fordulni az egyenetlenségek megszüntetése végett? Miután a szent irás igaz értelem nélkül veszedelmes, kell, hogy Isten bizonyos módot hagyott légyen a szent irás igaz értelmének megismerésére. Isten szavának igaz értelmét, magától Istentől kell tanulnunk. De mi módon és ki által adja előnkbe Isten az ő szavainak igaz magyarázatját? Az ujítók szerint, minden keresztény maga ítélheti meg, melyik igaz vagy hamis értelme Isten szavának. Ezt pedig szerintök lehetségessé teszi a szent irásnak világossága, a szent lélek belső tanítása és a szent irás szorgalmas vizsgálása. De a szent irás sok helyen homályos és önmagából igaz értelmére jönni nem lehet. Az ember belső sugallatából sem képes bizonyossággal kijelölni a szent irás igaz értelmét. Röviden, az „emberi bölcseség okoskodásából bizonyos magyarázatját nem vehetjük az Isten igéjének.“ Erre nem elégséges sem a görög és zsidó nyelvnek, a szent irás irályának ismerete, sem a szent irás szorgalmas tanulmányozása; mert ezen eszközökkel éltek az eretnekek és még sem szerezték meg a szent irás igazi értelmét; ellenkező értelemben magyarázták, a melyek közöl az egyik vagy másik értelmezésnek bizonyosan hamisnak kell lenni. Azután a szent irás igaz értelme nem csak a tudós embereknek, hanem a tudatlanoknak is szükséges. Lehetetlen pedig hogy maguk szerezzék meg a szent irás igazi értelmét, a kik még olvasni sem tudnak. Igy tehát a szent irás igazi értelmét az Anyaszentegyháztól kell tanulni. Oly itélő biróra is van

szükség, ki a hit tárgyában támadott egyenetlenségek fölött itéljen. Ez nem lehet más, mint a szent Lélek Isten. A szent Lélek pedig ezen birói tisztét nem hajthatja végre az emberek belső sugalmazása által, mert az ily birónak csalhatatlannak kell lenni és nincs ember, ki nem csalatkozhatnék. A szent irás maga sem lehet ezen biró; mert ez esetben nem kötelezne minket Isten, hogy az egyházat hallgassuk; lelkipásztorok nem lennének szükségesek; végre a birónak is oly természetűnek kell lenni, hogy minden egyenetlenségeknek véget vethessen: ezt pedig nem teszi a szent irás, miután sok oly kérdés van, melyről nem szól vagy legalább nem szól elég világosan és határozottan. Ezen biró tehát az Anyaszentegyház.

Az Anyaszentegyház alatt pedig érteni kell azoknak gyülekezetét „kik az igaz hit vallásával és a külső sacramentumok szolgáltatásával egybefoglaltatnak.“ Ez a világ végeig megmarad; nem tévedhet, és látható. Az igaz egyház jegyei az egység, a csudák, a szentség, az egyetemesség, az apostoli eredet és az apostoli tudományhoz való következetes ragaszkodás.

Az előadottakból következik, hogy az uj szakadások nem igaz egyházak, és egyedül a római gyülekezet az igaz Anyaszentegyház. Az uj szakadások nem birnak az egység jegyével. Lehetetlen, hogy igaz egyház legyen, mely annyira megszakadozott és annyira megoszlott, hogy tanitói nem csak egymás között, hanem önmagukkal is ellenkeznek; sőt azoknak tagjai között kettőt alig találhatni „kik egyaránt vonják az igát és azon egy vágásban állhatatosan maradjanak.“ Nem igaz egyház az, melynek tanitása ellenkezik azzal, mit régente az igaz egyház tanított, vagy melynek nyilvános hitvallása önmagával ellenmondásban van. És nem kell

abban a gyülekezetben keresni az igaz egyházat, melynek nincs módja az Istentől parancsolt egyesség megtartásában és a hitben támadott egyenetlenségek megszüntetésében. Már pedig ilyenek az uj szakadások.

A szentség jellegével sem dicsekedik az ujítók gyülekezete. Ennek egy tagja sem volt szent, tanitása kétségbeesésre és testi szabadosságra vezet; az uj tanok követőinél a szentség külső cselekedetei nem találtatnak; tanitását semmiféle csudák nem erősítik. Egyetemesnek sem mondható bármelyike az uj gyülekezeteknek. „Az igaz Ecclesia sem a szelektől le nem döntetik, sem a haboktól el nem ragadtatik, sem a háboruságoktól földre nem csöpültetik, sem a pokol kapujának erejétől meg nem győzetik, hanem annak minden bajvivásokban győzedelmesnek kell lenni, minden időben meg kell állhatatosan maradni. Nyilván vagyon pedig, hogy csak egy sincs a mostani uj tanitások között, mely minden időkben megmaradott volna.“ Végre a Luther és Kalvin vallása nem az apostolok munkálkodása által terjedett el, nem birt az apostolok idejétől kezdve lelki pásztorokkal, lelki pásztorai nem birnak isteni küldetéssel, tanitása ellenkezik az apostolok tanitásával. Ellenben a katholika egyház bir az igaz egyház minden jegyeivel. És „oly lehetetlen a Római Ecclesiának ennyi sok jelenségekkel bizonyított igazságában megcsalatkozni, mily lehetetlen, hogy Isten megcsaljon bennünket; mivel isteni hatalomból származott jelekkel és minden teremtett okosság vezérlése fölött való gondviseléssel tette Isten hitelessé a Római Ecclesia igazságát.“ Ha valamely megtérni vágyó pogány embert egy lutheránus és kalvinista a maga részére akarná vonni, és mind a kettő hirdetné, hogy Luther és Kalvin kezdették a szent irást igaz értelmében hirdetni, s hogy azok

tanitásának egyedüli bizonysága a szent irás. „Ezeket ha barom módra nem akarná hinni a pogány ember, tovább menne és azt kérdené: mint menjen ő annak végére, hogy a kalvinista vagy lutherista hit foglaltatik a szent irásban? Mindenik arra azt felelné, világos dolog, hogy a szent irás az ő tanitását hagyja helyben, nem a más pártot. Vajjon, ha esze volna annak a pogánynak, nem azt mondaná-e: eszesek! ha oly világos mindenitek tanitása, mint a verőfény, miért nem tudtok megalkudni? miért versengetek? Ha egyitek csak úgy bizonyítja, hogy ő nála maradott az apostoli igazság, mint másiktok; nincs nagyobb okom, hogy egyitekhez hajoljak inkább, hogy sem másiktokhoz, azaz eszesen egyiktek mellé sem állhatok.“

Az egyháznak látható feje a pápa. Ezt az uj tanitók Antikrisztusnak szokták szidalmazni. „Szökött szolga jót nem mond uráról; és a ki pártot ütött fejedelme ellen, gyalázatos névvel, tyrannusnak hivja őt. Nem csuda tehát, ha a római pápa ellen kigyót, békát okádnak a szakadás szerző tanitók.“ A pápát az egyház fejének, egyetemes püspöknek mondották a szent atyák, hitték a keresztény hivek. Közönséges gyülekezet nem tartathatik a pápa jóváhagyása és részvéte nélkül. A pápa minden időkben az összes keresztények birájának elismertetett; mert Krisztus Péterre bizta az egész küzdő Anyaszentegyház vezetését. Sz. Péter hatalma utódaira átszállott. És a római pápák szent Péternek utódai. Ezért a római pápát nem lehet Antikrisztusnak mondani. Ellenben valószinűbb, hogy az „Antikrisztus Hopmesteri Luther és Kalvinus“.

„A váradi kalvinista prédikátor, Ujfalvi Imre, nemcsak a prédikáló székből nyilván kiáltotta, hanem egynehány zsinatban erősen vitatta: hogy a Debreczenben lakó kalvi-

nista superattendens Antikrisztus. Azért halálos sententiája után sok ideig sanyarú fogságban gyötrődék. Tanitását egyéb bizonyságok között, azzal erősítette, hogy az apostolok egyenlők voltak hatalmukban, egyiknek fölsőbbsége, birodalma nem volt másikon. Azért Luther a pápát Antikrisztusnak nevezte, mivel magának fölebb való hatalmat, biróságot, uralkodást tulajdonított: a debreczeni attendenst ugyanezen okból Antikrisztusnak mondhatjuk. Mert az ő szolga társainak nyakára akar ülni, azokat fogsággal és egyéb hatalmaskodásokkal sanyargatja.“ Ezen esemény vezet a gondolatra, hogy az uj tanitók az Antikrisztus előljárói. „Azokat igazán mondhatjuk Antikrisztus előljáróinak, kik utat csinálnak neki, az embereket készítgetvén befogadására . . . Luther és Kalvinus az ő nyomdokaikba lépő pásztorokkal egyetemben elkezdették immár, a mit az Antikrisztusnak véghez kell vinni és mind tanitásban, mind erkölcsben erősen készitik az embereket az Antikrisztus iskolájához.“ Ez kitünik az Antikrisztus tetteinek és tanainak a Luther és Kalvin tetteivel és tanaival való egybevetéséből. Az Antikrisztus elszakasztja az embereket Krisztustól, erre széles utat nyitnak az ujítók. Az Antikrisztust bűn emberének nevezi a szent irás. „Bizony soha az Antikrisztus sem találhat erősebb eszközt a jó igyekezetek elfogyatására, mint ha azt tanítja, a mit a versengők: tudniillik, hogy a mi jó cselekedetink olyanok Isten előtt, mint . . . az undokságok, bűnök, kárhozatraméltó latorságok.“ Az Antikrisztus buja és fajtalan lesz; ilyenek voltak az „Antikrisztus Evangelistái“ Luther, Kalvin, Beza. Az Antikrisztus fölfuvalkodott lesz, káromlásokkal fogja gyalázni Istent, hazugságokkal terjeszteni hatalmát, kegyetlenül fogja üldözni az

egyházat, hamis csudákat fog koholni. Mindezen jellemvonások föltalálhatók az uj tanok apostolaiban.

A kath. egyház tanitásai közöl egyik legfontosabb, s épen ezért a leghevesebb támadásoknak van kitéve az, mely az oltári szentségről szól. A kath. fölfogás szerint Krisztus teste valósággal jelen van az oltári szentségben, annak használatán kivül is. De hamis az ubiquisták azon állitása, hogy Krisztus teste mindenütt jelen van. Az oltári szentségben a kenyér és bor transubstantiatio által válik Krisztus testévé és vérévé. Krisztus példája mindazáltal nem kötelez minket az oltári szentségnek két szin alatti vételére; ennek szükségessége nem is mutatható ki a szent irásból; elég tehát azt egy szin alatt venni. És habár a régi egyházban az oltári szentséget két szin alatt szolgáltatták ki, az egyházat később fontos okok birták ezen szokás megváltoztatására s az egy szin alatti áldozás behozatalára. A mise áldozat, és pedig igazi áldozat, mint ez az oltári szentség első rendeléséből, a Melchizedekkel való összehasonlitásból, a régi prophéták jövendöléséből, az egyház különböző intézményeiből, az ész szavából és a szent atyák tanuságából kitünik.

A controversiákban továbbá nagy szerepet játszik az egyháznak tanitása az igazulásról és az emberi akarat szabadságáról. „Krisztus urunkat két lator közé feszítették. Az ő igaz tanitása is két szélhámos tévelygések között szorongattatik.“ Pelagius igen sokat tulajdonított a szabad akaratnak, Luther és Kalvin megsemmisítik azt. Az egyház hirdeti, hogy az első emberpár esése után is szabad akaratja van az embernek; és sem erőszakkal, sem kénytelenséggel nem vezettetik a jóra, vagy gonoszra, hanem szabad választása van a kettő között. „Ama hegyes elméjű bölcs Scotus azt irja: hogy pálca alá kell fogni a ki ezt tagadja és mindaddig

verni, míg azt nem mondja, hogy ha akarjuk, megszünhetünk a veréstől. És ha panaszolkodik, mentségünk lehet előtte: mert egyebet nem művelhetünk.“ De ezen szabad akarattal nem ellenkezik, hogy az ember magára hagyatva nem elégséges az üdvösségre, jó cselekedetekre, hanem erre Istennek serkentő, ösztönöző, segitő malasztja kivántatik; hogy Isten kész minket segitő malasztjával mindig támogatni; hogy végre a gonosz és a jó egyaránt szabad akaratunk cselekvésének eredménye; ezen isteni malaszt segitségével az ember megtarthatja a törvényeket. Az ujítók ellenben vitatják, hogy az isteni törvények teljesítése lehetetlen. „Akarnám érteni az ujítóktól, melyik parancsolatot nem tarthatják meg? azt e, hogy hamisan ne esküdjenek? hogy ne paráználkodjanak? Lássák, hol marad tisztességük, ha fejükre azt kiáltják, hogy ők feleségestől, gyermekestől ezt meg nem tarthatják.“ Ha csak némely parancsolatok lehetetlenek, úgymint a vágyódásról és kivánásról adatott tilalom, mutassák meg, hol tanítja a szent irás, hogy kétféle törvények vannak: lehetetlenek és lehetségesek? hol választja el a szent irás, melyik törvény lehetséges, melyik nem?

Az ember jó cselekedeteivel nem képes igazulását kiérdemelni; hanem Krisztus érdemeitől kell várnia igazulását. Mindazáltal a jó cselekedetek előkészületül szolgálnak ezen igazuláshoz. Az igazulásban az ember bünei eltöröltetnek, az ember lelke isteni ajándékokkal szenteltetik meg. A megnyert igazulásnak három tulajdonsága van: hogy az igazság növekedhetik bennünk; bünei által elveszteti azt az ember; és Isten különös kijelentése nélkül senki e földön nem lehet bizonyos arról, hogy megigazult.

A ki halálos bünben meghal, mindjárt pokolra vettetik. Midőn pedig az ember bünei megbocsáttatnak, az örök kárhozat veszélyei közöl megszabadul ugyan, de igen gyakran fönmaradnak a bűn ideiglenes büntetései. Ezen büntetéseket az igaz emberek jó cselekedetek által mind maguk, mind mások javára enyhíthetik. Ezt célozzák a bucsuk is. A purgatóriumba ezek után azok jönnek, kik noha büneiktől megtisztultak és Isten előtt kedves állapotba jutottak, de elkövetett büneikért még nem tettek eleget. Ily purgatóriumnak létét igazolják a megbocsátott bünök után fönmaradott büntetések; a halottakért való imádságok, alamizsnák és szenvedések hasznos volta; a szent irás azon helyei, melyekből tudjuk, hogy a más világon némely lelkek ideiglenes fogságban és szenvedésben vannak; végre az egyház folytonos és következetes tanitása.

Ez a Kalauznak tartalma, a mint érdekes függelékekkel [1]) 1613 elején Istvánfy Miklós k. főajtóálló- és Draskovich János tárnokmesternek ajánlva [2]), diszesen kiállítva [3]), első kiadásban megjelent [4]). További kiadásai 1623-ban [5]), és 1637-ben [6]), valamint Pázmány halála után több

[1]) Ezen első kiadáshoz mellékelve van: „Egy tudakozó Prédikátor nevével iratott öt levél"; 56 lap. És a „Logi Alogi", 70 lap. Végre „Appendix in qua Anonymi Sycophantae glomeratae criminationes, infabre commissae fabellae in Pontificem Maximum . . . iugulantur." 8 lap.

[2]) Az ajánló levelet ezen két főurhoz „viris magnis, viris illustribus" Pozsonyból „cal. februarii 1613" intézi; és ezen levélben azoknak a katholika vallás körüli érdemeiket dicsőíti.

[3]) Különösen a cimlap csinos. Fönt a „Patrona Hungariae", lent a magyar cimer; jobbra sz. István és sz. Imre, balra sz. László és sz. Erzsébet képei diszlenek.

[4]) Nyomatták Pozsonyban. 816 folio lap.

[5]) Szintén Pozsonyban. 1066 folio lap.

[6]) Ugyancsak Pozsonyban. 1073 folio lap.

izben [1]) eszközöltettek. Ezen utóbbi kiadások értékét javitások és bővitések által még inkább emelni igyekezett [2]).

„Pázmány ebben a könyvben — irja a kalvinista Bód Péter — minden ékesszólásinak és elmés találmányinak vastag folyamatját kiöntötte az ellenkező vallásúak ellen.“ [3]) És valóban a „Kalauz“ által tette föl irodalmi tevékenységére a koronát. Azon szorgalom, melylyel az egyes kérdéseket földolgozza; az ügyesség, melylyel azokat benső szerves összefüggésbe hozza, egyaránt figyelemreméltó. Érvelését, bizonyságait következtetések alakjában formulázza, mi azoknak meggyőző erejét fokozza. De nemcsak ezen alaki előnyök árulják el az irónak bölcsészeti képzettségét: hittudományi fejtegetéseiben a történeti elem mellett mindenkor kellő érvényességet tulajdonít az ész tekintélyének. A demonstratió közvetlen értékét emeli a moralis hatás, melyet a munka céloz. Nem egyedül a kath. vallás igazságáról meggyőzni kivánja olvasóit, hanem szent lelkesedést is önt sziveikbe. Kalauzot nyujtott mindazoknak, kik az igazságot keresték, s őszintén óhajtottak kibontakozni az eretnek tanok, vagy az erkölcstelenség tévelyeiből.

[1]) Igy 1766-ban Nagyszombatban; Ambrosowszky Mihál egri kanonok pedig 1760-ban Egerben a Kalauzt kivonatban adta ki.

[2]) Az utóbbi kiadásokban a tizennegyedik könyvhöz járul a 15-ik, melyben „az ujitóknak három gyalázatos szidalmazási megrontatnak.“ Uj függelékekkel is birnak.

[3]) 218 l.

X.

Pázmánynak Alvinczivel folytatott polemiája. (1614—1616.

Pázmánynak 1614—1616 között két nagy polemiája volt. Egyik a lutheránus, másik a kalvinista hittudósokkal. Ez utóbbiak között Alvinczi játszá a legkiválóbb szerepet. Pázmány 1613-ban indíttatva érezé magát ujra kiadni Alvinczihez intézett öt levelét. Ugyanakkor megjelent egy „Lelki Orvosság“ cimű kalvinista munka, német eredetiből magyarra fordítva. A közvélemény Alvinczit nevezé kiadójának [1]). Ebben és egyéb kalvinista iratokban sz. Bonaventurát, mivel a sz. Szűzet dicsőité, bálványozónak nevezték [2]); a kath. egyháznak más ágazatait és Pázmánynak személyét is megtámadták. Ez ellen irta Pázmány „Kalvinista Tükör“-ét, Lethenyei István álnevet használva, a mely alatt azonban barát és ellenfél egyaránt könnyen fölismeré a lángeszű szerzőt [3]). Ezen munka is-

[1]) „Lelkiismereted ellen — irja Pázmány Alvinczinek — hazudtolsz engemet, . . . hogy te reád fogtam a Lelki Orvosságnak magyarra forditását . . . Én nem irtam, hogy te dolgod az Orvosságnak forditása, hanem az emberek gyanuságát említettem.“ Igazság Győzedelme 6. lap. Ezen „Lelki Orvosság“ cimű munka ismeretlen előttem, nem találtatik könyvtárainkban.

[2]) Balásfy Tamás irja, hogy Lethenyei munkájában „ab impiorum blasphemiis S. Bonaventura, qui Matris Domini laudes decantavit, ab omni idololatriae criminis suspicione vindicatur.“ Az „Igazság Győzedelme“ ajánló levelében. 2. l.

[3]) Ezen munka szintén nem található föl könyvtárainkban. S egyáltalán eddig nem is volt tudva, hogy Pázmány ily álnév alatt munkát

meretlen ugyan, de tartalmára következtethetni Pázmány másik munkájából (Igazság Győzedelme 1614), melyben Alvinczinek a „Kalvinista Tükör“ ellen intézett támadásait visszaveri. A „Tükör“ előljáró levél és négy részből áll. Legtöbbet foglalkozott a „Lelki Orvosság“ téves állitásainak

---

irt. S ez valószinűtlennek is látszék első pillanatra. Mert Lethenyei István csepregi prédikátor volt Pázmány idejében, ki Hutter Lénard egy munkáját 1635-ben magyarra fordította. (Bód Athenás 161. lap.) De ez mégis kétségtelen. És pedig Pázmány saját vallomásaiból az „Igazság Győzedelme“ cimű munkájában. Alvinczi ugyanis nem kételkedett, hogy Lethenyei álnév alatt Pázmány lappang. S így a Kalvinista Tükör ellen irt munkájában egyenesen Pázmányt támadja meg. Pázmány védiratában ezt nem tagadja, sőt elismeri. „Minthogy pedig enyémmé teszed a Lethenyei uram munkácskáját, teljék kedved benne, úgy adok választ az én ellenem való irásodra, mintha csakugyan magam irtam volna a Kalvinista Tükört.“ (Igazság Győzedelme 3. lap.) És „Többet nem szólok, maradj békével. Elég hogy semmit az én Tükörömnek előljáró levelére és első részére nem feleltél lelkiismereted ellen való hamisságnál.“ (9. l.) Ezen szavaiban világosan magáénak vallja a Lethenyei neve alatt megjelent Tükört. Még világosabb egy másik hely. „Harmadik ellenvetés az Orvosság előtt ez vala. A szent irás ezt a szentek segitségül hivását nem parancsolja stb. Erre Lethenyei Uram elsőben azt mondotta, hogy ezen formán sz. Pált vétkessé teheted ... Másodszor azt mondá, hogy a szent irásban sok jeles fundamentomi vannak a szentekhez való esedezésnek ... Harmadszor azt mondta, hogy az ujító atyafiak itélete szerint sem helyes ez a bizonyitás. Mert ők is sokat cselekesznek, miről parancsolat nem adatott. Vajjon hol parancsoltatott, avagy melyik Apostol példájával mutattatik, hogy a Hiszek egy Istent el kelljen mondani az Isten tisztességére? ... Itt Alvinczi mint egy fáradt ló, kinek a farka is nehéz, elalélt s tikkadott és csak sompordál, semmit észszel nem felel ... A Crédó pedig, ugymond, széjjel, a szent irásban mind megtaláltatik ... Látod-e mily ravasz vagy. Én arról nem szólottam, hogy ha a Credo minden ágazatja szerint széjjel a szent irásban megtaláltatik-e vagy nem? ... Hanem én csak azt mondottam, hogy sem parancsolva nincs, sem Apostolok cselekedetének példája nem találtatik a szent irásban, hogy a Crédót el kelljen mondani Isten tisztcsségére.“ (56—58. ll.) Itt arról, miről előbb igy szól: „Lethenyei uram azt mondatta“, néhány sorral utóbb mondja: „Én csak azt mondottam ...“ Ebből kétségtelenül kiderül Lethenyei és Pázmány azonossága.

cáfolásával és Alvinczi személyéről nem egy helyen szól gyalázólag vagy gúnyosan. Kivált „három csontos, tetemes hazugság vagyon“ a „Lelki Orvosság“-ban. „Első hazugság az, hogy a könyvkoholó jezsuiták tagadják, hogy ők a meghalt szenteket segitségül hivják. Tisztesség vesztésére kötelezte (Pázmány) azt, a ki ezt fecsegte, hogy jegyezze föl, mely jezsuita, micsoda könyvében tagadja . . . Második hazugság az vala, hogy a jezsuiták tagadják, hogy a sz. Máriát imádják . . . Harmadik hazugság az vala, hogy a szent irásban nincsen ilyenforma segitségül hivás: Ur Isten, hallgass meg engem Ábrahámért.“ Előadta a katholika egyház tanitását a szentek tiszteletéről, továbbá hogy a szenteket hasznosan hivjuk segitségül, megcáfolván a kalvinisták ellenkező érveit. Mihelyt a kalvinisták kimutatják a szent irásból, hogy a szenteket nem szabad segitségül hivni, készznek igérkezett azonnal ellenmondani a katholika hitnek. Azon körülmény pedig, hogy a szent irás a szentek segitségül hivását nem parancsolja, nem bir döntő fontossággal, miután az ujítók is sokat hisznek és cselekesznek, mi nincs megparancsolva [1]).

Alvinczi szivesen lépett a küzdtérre, biztos, hogy felekezete előtt babért fog aratni. 1614 végén Pázmány „Kalvinista Tükör“-ének ellenébe állította saját „Tükör“-ét, melylyel amazt és szerzőjét elhomályosítani igyekezett szemkáprázató sophismák által. De ezen munkát nem ismerjük, még cimét sem teljesen [2]).

---

[1]) Igazság Győzedelme 9, 13, 17 és kk. ll.

[2]) Balásfy az „Igazság Győzedelme“ elé helyezett s Forgách bibornokhoz intézett ajánló levelében emlékezik Alvinczi „Tükéréről“: „Abiturus in Italiam A. R. P. Petrus Pázmány in ipso procinctu libellum accepit Picarum ac Psittacorum in morem loquaculi cuiusdam Calvinistae Praedicantis . . . Quo in libello id conatus est, quod non effecit Alvinczius, ut

Vádolja Pázmányt, hogy őt „tisztességet vesztettnek“ mondja; hogy a „Lelki Orvosság“ magyar fordítását neki tulajdonítja; hogy őt fenyegeti stb. Pázmány a „Kalvinista Tükör“-ben irta, hogy „hittől szakadt, valaki azt mondja, hogy a megholt szenteket nem kell segitségül hivnunk.“ Alvinczi meghamisítja ezen mondatát és állitja „hogy (Pázmány) hittől szakadtnak mondja, a ki a megholt szenteket nem imádja.“ — Pázmány megjegyezte, hogy ha a kalvinisták kimutatják, hogy a szent irás tiltja a szentek segitségül hivását, ellenmond a katholika hitnek. Erre Alvinczi azt mondja, hogy ezen tilalom alattomban értetik azon parancsban „Uradat Istenedet imádjad.“ — Pázmány kiemeli „hogy az ujító atyafiak is sokat cselekesznek, miről parancsolat nem adatott;“ kérdezi „vajjon hol parancsoltatott, avagy melyik Apostol példájával mutattatik, hogy a „Hiszek egy Istent“ el kelljen mondani az Isten tisztességére.“ Alvinczi erre azt válaszolja s bizonyítja, hogy „a Credo széjjel a szent irásban mind föltaláltatik.“ De nem az a kérdés, vajjon a Credo részei föltalálhatók-e a szent irásban; hanem az, vajjon a szent irás parancsolja-e a Credo elmondását. Alvinczi ez utóbbiról nem is tesz említést, hanem az előbbit bizonyítja.

---

scripto, quod tipis evulgatum est Stephani Lethenyei . . . responderet“ 2. l. Ebből következtetni lehet, hogy Lethenyei ellen két munka jelent meg; az egyiknek Alvinczi, a másiknak névtelen kalvinista prédikátor volt szerzője. Pázmány Balásfyhoz intézett levelében csak Alvinczi művéről szól: „Ibam cum Ibis illa Cassoviensis foricas ac foetutinas suas plenis in me catharactis infami calamo sparsit. Detergendae nec leni manu inominatae sordes, reprimenda fuit vitiligatoris loquacitas. Id ego fugienti calamo feci.“ Hogy Alvinczi munkáját „Tükör“-nek cimezé, következik „Az igazság Győzedelme“ ciméből és Pázmány ezen szavaiból: „Soha én tőlem olyan igéretet nem hallasz Alvinczi, a minemű t te fogadsz Tükörödben.“ Igazság Győzedelme 3. l.

Alvinczi munkájában sok szitkot szórt Pázmány ellen; fogadást is tett, hogy soha többé „vele nem mocskolódik". Főleg munkájának, „Toldalék"-ában, a leggyalázatosabb elnevezésekkel illeté. Irja, hogy a Pázmány név „németül hizlalt disznót jegyez, és utálatos, kimondhatatlan rút szitkokkal mardossa nevét." [1])

Pázmánynak Alvinczi ezen munkája épen akkor jutott kezébe, midőn Rómába készült utazni, hova 1614 végén Forgách bibornok küldé [2]). Elutazása előtt sietve összeirt néhány ivet Alvinczi cáfolatára s elnémítására [3]). Mivel pedig ideje nem volt személyesen sajtó alá bocsátani s ügyelni a nyomtatásra: barátját, a szellemdús Balásfy Tamás bosniai püspököt kérte föl [4]). Ez sietett a munkát közrebocsátani; a mi 1614-ben Forgách bibornok költségén eszközöltetett [5]). A munka cime: „Az Igazságnak

---

[1]) Ezen részleteket Pázmánynak „Igazság Győzedelméből" ismerjük.

[2]) „Abiturus in Italiam et in ipsam urbem Romam A. R. P. Petrus Pázmány in ipso procinctu libellum accepit," irja Balásfy. „Ibam cum Ibis illa Cassoviensis foricas ac foetutinas suas . . . sparsit", ugymond Pázmány. Kinek római utjáról még lesz alkalmam szólani.

[3]) „Reprimenda fuit vitiligatoris loquacitas. Id ego fugienti calamo feci." Pázmány szavai.

[4]) Pázmány Balásfynak „Domino suo confidentissimo" levelet ir. „Utinam adstare praelo — ugymond többi között — operas urgere (et quod pictores solent) leni interdum penicillo vivis coloribus imbuere prima haec lineamenta possem. Id quia non licet, tantum mihi de V. Rmae Dominationis benevolentia promitto, ut ausim, hoc quidquid est scriptionis Tuo nomini, Tuae fidei committere."

[5]) Balásfy a munkát Forgáchnak ajánlá, s 1614. novemberben kelt ajánló levelét a munka elé helyezé. Pázmány munkája, — irja többi között — „praelo subiici ante Patris abitum non potuit, quem . . . fidei meae commendavit. Tuo autem iussu et tuis impensis imprimitur Princeps Illustrissime."

Győzedelme, melyet az Alvinczi Péter Tükörében megmutatott Pázmány Péter.“ [1])

Az előszóban szemére veti Alvinczinek „hogy nem illendő morgásokkal akarja az ellene való harcolástól elidegeníteni.“ De kész minden szitkot eltűrni, és nem engedi magát az igaz ügy védelmezésétől elriasztatni. „Soha én tőlem olyan igéretet nem hallasz Alvinczi, a mineműt te fogadsz Tükörödben, hogy ezután többet veletek nem moeskolódom.“ Előadja munkájának föladatát. „Én a te sok hiábavaló szószaporitásodnak tarafaráit és nyálas szitkaidnak zápor esését fül mellől boesátom. A dolognak velejét a mi illeti, ahoz szólok és rend szerint a te nyalábodnak polyvás szalmáját az igazságnak acéltükörével fölperzselem.“ Visszautasítja a vádat, hogy a „Kalvinista Tükörben“ hazugságok foglaltatnak. Kimutatja, hogy „az előljáró levélre és a Tükörnek első részére lelkiismerete ellen ad választ . . . A Tükörnek második részét lelkiismerete ellen turkálja . . . harmadik részét (mint) marcangolja . . . negyedik részében (pedig) mosdatlanul akadoz Alvinczi.“

Alvinczi támadásait kivált a szentek tisztelete és segitségül hivása ellen intézte. Ezen körülmény készteté Pázmányt annak ismétlésére, mit e tárgyról előbbi munkáiban kifejtett. Szokása szerint ezen munkájában is kiméletlen kifejezésekkel él ellenfele irányában. „Alvinczi Péter jó tanácsot adok; — irja egy helyen — másszor ha irni akarsz, elsőben is egy kis helleborussal megtisztítasd az agyad velejét, kinek taknyossága miatt semmi bölcseség nem fér az agyadba.“ És máshol: „Nagy dolog, ha Boeskay idejében

[1]) „Nyomtatták Pozsonyban 1614. esztendőben.“ Kis 4-rét, 100 lap. Igen ritka munka. Tudtomra csak a m. k. egyetemi könyvtár bir egy példányt. Ebben is az első levél hiányzik az előszóból.

maszlagot nem adtak innod a török barátid. Mert nem hihetem, hogy eszes embertől ilyen derék kábaságok származhassanak.“ [1])

A munkácskát „Barátságos intés Alvinczihez“ fejezi be. „A minemű toldalékot irtál — olvassuk ebben — könyved után Alvinczi, az immár bezeg nem emberség tőled . . . Hogy hozzád illendő piszkos szitkokkal kezdesz viaskodni, az már fölöttébb vagyon. Mindazáltal azért sem neheztelek reád, hagymázban vagy, ha fölverődöl, magad is szégyenleni fogod parasztságodat . . . Azt irod, hogy az én nevem németül hizlalt disznót jegyez . . . De megbocsásson disznóságod (kénytelenítesz embertelenségeddel, hogy így szóljak, ki ezelőtt téged érdemed fölött becsültelek a magam emberségemért) magadnak tartsd meg ártányságodat, az én nevem Pázmány, nem Pasman.“ Visszatorlásul gúnyverset közöl Alvinczire. „Nem mondom mind ki — folytatja — a mi eszembe jut, mert magamat megbecsülöm, nem a te igazságodat nézem, hanem barátságosan intlek, ne kövesd elmédet, mely csak a szitkokra és ész nélkül való fecsegésre hajlott, hanem irj emberül. Szólj a dologhoz, ne tétovázz mint a róka és meglátod, hogy válaszod leszen. Ha intésemnek nem engedsz, meglátod mit nyersz vele. Adjon Isten észt és emberséget fejedbe.“ [2])

Balásfy, Pázmány munkájának kiadója, maga is Alvinczihez intézett levelet mellékelt hozzá [3]). Azon célból, hogy megmutassa, miszerint bár eltávozott Pázmány a „nagy férfiú“, maradtak hon, kik képesek rendreutasítani Alvinczit [4]).

---

[1]) 13 és 27. ll.
[2]) 62—64. ll.
[3]) 65—97. ll.
[4]) Az ajánló levélben.

„Elment, úgy vagyon most egy kis ideig hazánkból, a ki téged (Alvinczihez szól) . . . egynehányszor megsuprikált . . . (de) a vesszőt mind el nem vitte, elég vagyon még itthon is.“ [1]) Támogatván Pázmánynak érveit, meleg dicsőitő szavakkal halmozza el annak irodalmi munkásságát. „Jobb Alvinczi — ugymond — magadba betérned, rövid lepled kivül lábad nem nyujtanod, kudarcot mondanod, vagy hogy falt vakarnod, hogy sem ujat vonnod, avagy Pázmány ellen fejedet falba verned. Tudod, hogy ez immár sokakat leültetett, mert nem fövényen, sem nem légen tanulta az épitést mint te, hanem a szent irásnak kimozdíthatlan kőszikláján. Jut e eszedbe, hogy kik előbb s kik utóbb irkálgatának iminnet, amonnat egynehányan . . . a római igaz hitnek fényessége ellen valami gyermeki és kákombák dolgokat, kit magyarul, s kit pedig konyhapoklokhoz illendő deák nyelven; megkoczá a körmüket a papiros, de inkább a lélek vesztegetésért ugyanezen Pázmány Péter. Gyarmati Miklós mellett senki pennát nem foga, Magyari István mindjárt hallgata, Eszterházy Tamás meg sem mere mocanni ellene, a zsolnai gyülekezet nem hánykódék többé az ő irásival . . . Nem tudom honnan vette elő magát egy kormos tudatlan ember valami romladozott és roszul tatározott pörölylyel a banyák felől, annak is markában szakasztá a nyelét s a vasával barack magot töre a homlokán, azaz oly erős feleleteket és argumentumokat vete fejéhez, hogy azóta elszédült, s nem érkeze fővel az irásra . . . [2]) Tanácsom ez . . . alázd meg magadat az Isten, az igazság, a világ és Pázmány

[1]) 75. l.

[2]) Nem vagyok azon helyzetben, hogy meghatározhassam, Pázmánynak melyik munkájára céloz e helyen Balásfy.

előtt is . . . Mestered im jó vagyon, csak te lennél jó tanitvány [1]).

Azonban Alvinczi egyáltalában nem volt hajlandó elhallgatni. Merészsége, készültsége és ügyes tolla által a magyar kalvinisták között vezérszerepet vívott ki magának, s ezt megőrizni kivánta. Ezen tekintet indíthatá őt arra, hogy 1616-ban uj munkát közrebocsásson Pázmány ellen. Cime: „Itinerarium Catholicum, azaz nevezetes vetélkedés a felöl: ha az evangelikusok tudománya e uj, vagy a mostani római valláson való pápistáké e? és a pápisták Ecclesiája e, vagy az evangelikusoké e igaz és világ végeig állandó?“ [2]) A nyomtatási hely és a szerző neve nincs kitéve. Az utóbbi mindazáltal nem maradt soká titokban. Mindenki Alvinczit tartotta az Itinerarium irójának [3]).

Alvinczi utánozta Pázmányt. Valamint ez öt levelét kalvinista prédikátor által intézteti Alvinczihez, úgy ez egy jezsuitát hoz vitatkozásba egy prédikátorral; melyet a „vékony tudományú jezsuita Menander Pistolorius panaszolkodó elmével mutat és commendál ama bölcs és nagy elmével biró az irást magyarázó Doctornak, váradi jezsuita Páternek;“ fölvilágositást kérvén tőle. „Minden szép tudománynyal, ékesen szólással, szent irás magyarázással, mivel annak Doctora is vagy, Páterek és minden régiségeknek értelmé-

[1]) 88. l. A munka végén (97—100. ll.) állanak Ana- és Epigrammák, melyeknek tárgya Alvinczi neve és személye.

[2]) Kis 8-rét 386. l. E munka nem oly ritka könyvtárainkban, mint más hasonló irányú és azon korból származó munkák.

[3]) Bód Péter irja: „Nincsen föltéve az irónak neve; de Alvinczit itélem annak lenni, mind a szólások formáiból, mind az időben való megegyezésből s Pázmánynyal való veszekedésből.“ 8. l. Pázmány is Alvinczit tartotta az Itinerarium szerzőjének.

vel fölékesített méltóságos Páterem nyulj hozzá és gyorsan folyó pennádnak sebes folyóvizével hova hamarébb tégy választ.“

A jezsuita bizonyos kalvinisták társaságában két fontos vallási kérdést hoz szőnyegre. „Először, ha az a tudomány melyet Luther Márton Németországban, Kalvinus János Helvetiában és Galliában tanítottanak, uj e vagy régi; és oly e a ki a szent irással és a Doctorok (kiket Pátereknek hivnak) és azok után levő keresztény tudományt vallóknak egyező értelmükkel, kik 1517-ig éltenek, egyezett e vagy nem? Másodszor, ha az az Ecclesia, avagy keresztény gyülekezet, melyben Luther és Kalvinus tanított . . . oly az, ki az Apostolok idejétől minden száz esztendőben fönállott . . .?“

A vitatkozásnak tehát sarkpontját és az Itinerariumnak főtárgyát képezi azon törekvés: Pázmánynak Magyari ellen irt munkája és Kalauza ellenében bebizonyítani, hogy az uj tanitás igaz, a szent irásban alapul, az Apostoloktól származik, végre: minden időkben tudós és szent férfiak által fölkaroltatott. Ellenben a római egyház és annak vallása ezen jegyekkel nem bir. Gúnyolja, a jezsuitának tollába adott túlzó dicsőitésekkel, Pázmányt. „A megmérsékelhetetlen elméjű, megcáfolhatatlan értelmű, derekas tudománynyal tündöklő, bölcs, okos, tudós Philosopho-Theologusnak, Páter Pázmány Péternek, az Ignatius Lojola feddhetetlen seregének egyedül való kalauzának és vezérének, az egeknek királyné asszonyától és fejétől, a boldog Szűz Máriától, azzal együtt minden mennyei seregektől és megdicsőült szentektől kiván megszentelő malasztot és üdvösséges segitséget. Mély és nagy dolog felöl való munkáidban, tekintetes és minden becsületreméltó Uram és kegyes Páterem, hogy e kicsiny dolog felöl való kérdezősködésemmel és következendő mun-

kára való kérésemmel kell untatnom, páteri méltóságod énnekem megbocsásson, és nem is kételkedem, más indulatja hogy lehetne tekintetes méltóságodnak, holott tudom azt, mily nagy gyönyörűsége legyen éles elméd szerint való becsületednek, a római Ecclesiának terjedésének hasznos munkájában, melyet egyebekkel is elhitetett amaz örökké való kötekedésre és tudakozódásra utazó Kalauz nevű irásoddal minden római katholikusnak illendő és méltó tanuságukra, a kalvinista és lutherista ujitóknak pedig nagy csúfolásukra." Igy kezdi Pázmányhoz („1616 septimo calendas maji") intézett levelét „Menander Pistolorius Societatis Jesu alumnus." Ezen kérdezősködő s a vitatkozást elbeszélő levelet „kibocsát bizonyos könyvben az egész magyar nemzetnek épületére Theocritus Presbyter Clavius."

Pázmány nem hagyta felelet nélkül az „Itinerariumot" [1]). „Sok rosz irásit — ugymond — és eszeveszett papiros mocskolásit olvastam az uj tanitóknak; de nem említem, hogy gazabb szelességet láttam volna, mint minap egy magyar könyvecskében. A ki irta ezt a nyálaskodást, nem akarta, hogy nevét tudjuk. Irásai eleibe ily cégért függesztett: „Itinerarium, azaz Nevezetes Vetekedés"; maga köny-

[1]) Ezen cáfirat megjelent a Kalauz 1637-ik kiadásában, mint az „Appendix második része." Ily cim alatt: „Mint bizonyitották régiségét vallásuknak a kalvinisták." 1060—1073. ll. De valószinű, hogy Pázmány ezen cáfiratot nem sokára az Itinerarium megjelenése után irta és közrebocsátotta. Erre következtethetni azon körülményből is, hogy Pázmány úgy szól az „Itinerarium"-ról, mint a mely könyv „minap" jött kezébe. Pázmánynak az „Itinerarium" ellen irt műve külön is megjelent ily cim alatt: „Rövid felelet két kalvinista könyvecskére. Melyeknek egyike okát adja, miért nem felelnek a kalvinista Prédikátorok a Kalauzra. Másika Itinerarium Catholikum-nak neveztetik. Nyomatott Anno 1620." Hely és név nélkül, 4-rétben. (Egy példánya a Nemzeti Muzeumban.) Ezt sok változtatással közli a Kalauz Appendixe.

vének első szavát és fölfüggesztett titulusát sem értvén. Mert a Molnár Vocabulariumában az „Itinerarium“ nem „Nevezetes Vetekedést“, hanem utonjárás megirását jegyzi. Az egész könyvben pedig semmi rendet és methodust nem tart, részekre és caput-okra nem osztja beszédét, tétováz mindenben, egybezűr zavar mindeneket.“

Csak röviden foglalkozik az „Itinerarium“ cáfolásával. Mindenekelőtt érvekkel indokolja, hogy ezen könyvből nehéz kiismerni, tulajdonképen melyik valláshoz tartozzék szerzője, kit Itinerarius-nak nevez. És azon eredményre jő, hogy „noha a katholika igazság ostromlásában egyez a kalvinistákkal és lutheristákkal, noha külsőképen valamelyik társaságához adja magát; de valóban és voltaképen két szék között földön marad; és arra az állapotra jutott, . . . hogy semmit sem hiszen, vagy csak azt hiszi, a mi neki tetszik.“ Előadja röviden azon érveket, melyekkel Magyari ellen Luther és Kalvin tudományának ujságát bizonyította. Az Itinerarium ezen érvek közöl egy némelyet megingatni igyekezett. Ezen igyekezet hiú. Tüzetesen vizsgálja azon lajstromot, melyet az Itinerarium összeállitott azokból, kik Krisztus urunktól kezdve a XVI-ik századig állitólag az uj tanoknak hivei s luthero-kalvinisták voltak. Az Itinerarium egy, két vagy három helyet idéz munkáikból, melyekről állítja, hogy az uj tanokkal megegyezők. De „ha egy, két vagy három dologban való egyezés elégséges, hogy valakit lutheristának vagy kalvinistának mondhassuk: tehát a törököt, zsidót, tatárt, ariánust, anabaptistát, lutheristáknak és kalvinistáknak mondhatjuk, mivel ezek is egynehány dologban a római Ecclesia tanitása ellen egyetértenek a luthero-kalvinistákkal.“ Kiket az Itinerarium megnevez, öt osztályba sorozhatók. Az elsőbe tartoznak, kik hivei voltak a római egyháznak, s nem

is szólottak hite ellen, hanem csak a korukbeli gonosz egyházi férfiak feslett erkölcseit korholták. „Ezeket ha kalvino-lutheristáknak kell tartani, mivel a pápák s egyéb egyházi emberek feslettségét megirták és gyalázták: Bornemissza Pétert is pápistának kell mondani, mert az ördögi kisérletről irt könyvében a kalvinista és lutherista prédikátorok csintalan életét bő beszéddel megirta.“ A második osztályba tartoznak, kik a pápa hatalmát támadták meg. De ha ezek lutheristák vagy kalvinisták: a törökök, zsidók stb. is azok, mert szintén tagadják a pápa hatalmát. A harmadik osztályba tartoznak azon eretnekek, kik a katholika egyháztól elszakadtak s némely pontban találkoznak az uj felekezetekkel. Ezekre nézve is áll az, mi az előbbiekről. A negyedik osztályba helyezendők Krisztus és az Apostolok; az „Itinerarium“ idézi az evangeliumokból Krisztus némely mondatát, melyeket elfogadják az uj tanitók is. „De azt bolondul cselekszi, hogy luthero-kalvinistává akarja tenni Urunkat és az ő Apostolit az egynehány előszámlált szókért, melyeket mind a római Ecclesia, mind az arianusok, anabaptisták és ubiquisták hisznek.“ Végre az ötödik osztályba tartoznak a szent atyák; Polycarpust, Quadratust és Aristidest azon cimnél fogva vonja magához, mert azt tanitották, mit az Apostoloktól tanultak. Nem is kisérti meg kimutatni, hogy azoknak iratai az uj tanokat hirdetik. Justinust, Iraeneust és alexandriai Kelement azért sorozza a luthero-kalvinisták közé „mert a szent irást dicsérik és abból mondják, hogy kell állítani az igaz tudományt.“ Azonban a szent irás tekintélyét a római egyház is elismeri. „A több Doctorok irásiból egy vagy két mondást előhoz, melyben a csípás szeműk árnyékát látják a Luthero-Kalvinistaságnak. Ezeket a szent Doctorok mondásit in propriis materiis Bellarminus

és a több katholikus Doctorok előhozták és megmutatták, hogy a Páterek szavaiban hiába vadászszák a Luthero-Kalvinistaságot.“ Végre miután az „Itinerarium“ az egyházat vádolja, hogy tanitásában az Apostoloktól eltért, uj tudományt hirdet és istenkáromlást tanít; kimutatja, hogy ezek „kemény vádolások, de merő sült káromlások.“ [1])

XI.

Pázmánynak a magyar lutheránus irókkal folytatott polemiája. — Balásfy Tamás müvei (1614—1616).

Míg a kalvinisták táborában Alvinczi magára hagyatva folytatott elkeseredett küzdelmet Pázmány ellen; a luthe-

---

[1]) Pázmány a Kalauz 1637-iki kiadásának függelékében is válaszol egy kalvinista munkára. „Az elfolyt 1618 esztendő végében egy előhasú kalvinista prédikátor név nélkül, fertál hián két árkus papirosra mázlott irásocskával, csiripele az igaz hitre vezérlő Kalauzon. De miképen a rókáról olvassuk, hogy sok ugrásival a fönakadott kolbászt el nem érvén, elhiteté magával, hogy madzag és nem méltó rajta kapdosni; úgy ez is a róka látván hogy sem íra, sem szelencéje a válasz tételhez, bizonyt mond rajta, hogy méltatlan a Kalauz a feleletre, és nem méltó, hogy valaki annak eltörlésére spongiát szerezzen.“ És ennek igazolására öt okot hoz föl, melyeket Pázmány bonckése alá vesz. (1049—1059 ll.). Miután Pázmány e munkát „az elfolyt 1618 esztendő végén“ mondja megjelentnek, kétségtelen, hogy válasza 1619-ben látott először napvilágot. S így hihetőleg ez azon munka, melyet Miller (Epistolae XXIV l. 17. szám) ily cim alatt említ: „Alvinczi Péter könyvére való válasz. 1619.“ Ugyancsak 1618-ban megjelent egy más magyar munka Pázmány ellen. Balásfy idézi: „Vide libellum hungaricum anno 1618 editum, cuius titulus est: Regestum conviciorum Petri Pázmány Jesuitae. Auctor fertur Stephanus Melotai Praedicans Calvinista.“ Apologia. 84. l. De ezt sem sikerült föltalálnom.

ránusoknál mintegy irodalmi iskola keletkezett, Pázmány támadásainak visszatorlására. Fejei Zvonarich Imre csepregi „fő fő templomi prédikátor“ és sármelléki Nagy Benedek kőszegi „schola mester“. Mellettök Zvonarich Balás, István és Miklós, valamint Nagy Mihál szerepelnek. Pártfogóik a Nádasdyak voltak. Rendelkezésükre állottak a csepregi és keresztúri könyvnyomdák.

Ezen iskola első irodalmi terméke Haffenreffer Mátyás tübingai lutheránus hittudós német munkájának magyar fordítása; melyet 1614-ben Zvonarich Imre ily cim alatt tett közzé: „A szent irásbeli hitünk ágainak bizonyos móddal és renddel három könyvre való osztása.“ [1]) Luthernek Istenről, az angyalokról, az emberről, a lélekről, Krisztusról és a szentségekről szóló tanitását rendszeresen és tüzetesen előadja. A munkához Nagy Benedek előszót irt. A könyv megjelenésének szükségességét és annak hasznosságát a katholikus irók, főleg Pázmány fenyegető törekvéseivel okadatolja. „Sokféle csélcsapó, tévelygő emberek — ugymond — és báránybőrben öltözött kegyetlen farkasok, hitetők most untalan kézzel lábbal azon vannak, mimódon az Istennek tiszta igéjétől, az izraeliták hives forrásitól az egyűgyűeket megfosszák és az uj egyptombeli sürü fölzavart posványoknak mételyes tócsalékjával itassák. Ezt pedig hogy hamarébb sokaknak veszedelmükkel véghez vihessék, az igaz tanitókat legelsőben is vallásuk, életük és magukviselése felöl sok hamisan költött vádolásokkal szokták gyanuságra és gyülölségre hozni . . . Nem kevés ideje immár, hogy Pázmány Péter rendének hámjából kihágván, hallatlan hamis káromló gyalázattal sok izben terheli a mi igaz vallásunkat, jámbor

[1]) Nyomatott Keresztúron. 4-rét.

keresztény Doctorinkat és a mi édes hazánkban megöröködött tökéletes lelki pásztorinkat; (ezért) kénytelen vagyok vele, hogy az ő megszaladt elméjét mint valami megbomlott órát, hamis hirköltéstől s baba regéktől megvásott, s poklos káromlásnak tajtékjával megáztatott nyelvét egy keveset megcáfoljam és az ő reánk köszörült csalvetéseinek álmából szoros rövid tapogatással fölrázzam, szitkainak maszlagos részegségéből emberséges beszédeknek és igazmondásnak józanságára hozzam."

Pázmány ugyanis a Kalauzban megtámadta Haffenreffert s főleg azon helyeit, melyekben a lélek halhatatlanságát tagadja. Nagy védelme alá veszi amazt, Pázmány vádját rágalomnak mondja. „Nem igazán bizonyít (ellenünk) — ugymond — az irásokkal, vagy ellop benne, avagy a hova igazít, ott meg nem találod, vagy pedig más idegen értelemre csavarja az okkal ejtett mondásokat." De ezt egyes helyek idézésével bebizonyítani elmulasztja. Rosz néven veszi, hogy Pázmány Luthert ördög által nemzettnek hiszi és hirdeti. Végre következetlenséget vet szemére. „Szép édes mézes szókkal árulja Pázmány Kalauza mindennek az ő tiszta kereszténységét és azt irja a zwinglianusok felöl, hogy a Kalvinus Krisztusa nyomorult király és igen gyarló papi fejedelem. De végre ő is a kalvinusok táborába beszökik és megtagadja a mindenható ember Krisztust, sőt e hatalmas királyt nyomorult gyarló gyüszüs szabóhoz, rozsdás szablya tisztító csiszárhoz, kerékgyártó bodnárhoz istentelenül hasonlítja, mondván, hogy az Isten személyével való együtt élés által a mi Urunk szent teste mindenütt jelenlevő nem lett. Ismét miképen azért midőn azon emberben különböző mesterségek vannak igazán mondhatod, hogy ez az orvos jó szabó, ez a csiszár jó bodnár, stb.; de ezt nem mondha-

tod, hogy az orvosság szabómesterség legyen stb. Igy a megtestesülésre nem szükséges, hogy az emberi természet isteni tulajdonságokba öltözzék. Hallod itt is keresztény olvasó, hogy Pázmány Kalauza régen elszokott a mindenható Krisztus mellöl és a kalvinisták Pribékivé lett.“ [1])

Pázmány ezen előszó vádjainak, ellenvetéseinek és egyéb tételeinek megcáfolására 1614-ben, Rómába való elutazása előtt, Szyl Miklós álnév alatt, Bécsben [2]) „Cseprégi Mesterség“ cimű kis munkácskát [3]) nyomatott. Ennek példányai is elvesztek, vagy ismeretlenül lappanganak. Csak az elleniratokból tudjuk, hogy Pázmány a cseprégi mester előszavából kimutatta, miszerint „elhanyatlott az apostoli tudománytól a lutheristák vallása“. [4]) „Valami kőszegi iskolapor sóczé — irja Balásfy — kinek tetemes, temérdek és haspók teste állapotjához képest vak tudatlanságát, két vagy három izben vele beszélgetvén, csudáltam . . . hogy mégis tudják, hogy ő is vagyon és hever valahol valamelyik szegletecskéjében lélekrutító szemetén a világnak, minthogy hozzászokott a nyughatatlan kiabáló ábécés gyermekek között a szapora morgáshoz, egy elöljáró de hátravető sok dibdábos és izetlen bolondságokkal megrakott beszédében, kit egy Haffenreffer tudatlan ember könyve elébe duzzasztott, váltig tátá turhás száját foga kocogtatásával, hozzá hasonló condora gőg pajtásaival együtt

---

[1]) Ezen előszó után következnek szokás szerint Zvonarichot dicsőitő Ana- és Epigrammák Nagy Benedektől.

[2]) „Jöve egy rövid irásocska Bécsből az álarcában fölöltözött Szyl Miklós neve alatt.“ Pázmány Péter Pironsági. 4. l.

[3]) Pázmánynak tulajdonítják ezen munkát a megtámadottak és Balásfy is.

[4]) Pázmány Péter Pironsági. 5. l.

Pázmányra; de mind koncot, s mind követ ada szájukban, a kit rágnak, de meg nem törhetnek, és noha ugyan úgy ropog, hogy csak szikrázik, de csak romolton romol és csak elporlik foguk és az inek sebesedik meg.“ [1])

Zvonarich és Nagy, kik közösen intézték az ostromot, közösen védelmezték magukat Pázmány ellen. 1615-ben megjelentek „Pázmány Péter Pironsági, azaz azokra a szitkos káromlásokra és orcátlan pántolódásokra, melyeket Szyl Miklós neve alatt, Haffenreffer tudós Doctornak könyve elébe függesztett levelek ellen, álorcásan kibocsátott vala. Derék felelet, melyben nemcsak a Csepregi Mesterségnek nevezett nyelves cselcsapásai torkában verettetnek, de még az ő csavargó Kalauzának csintalan fortély és hazug cigányságai is rövid bizonyos jelekből, mintegy világos tükörből kinyilatkoztatnak. Iratott az egyűgyűek hasznukra és a mi magunk ártatlanságának tiszta mentségére Zvonarich Imre és Nagy Benedek által.“ [2])

A munka Nádasdi Tamásnak van ajánlva. Élén a szerzők levelet intéznek a „syrénes szavú, de aspis mérgű Pázmány Péternek“. Szemére vetik „szidalmas és szelid elméhez nem illendő szavait, trágárságait“. Eleve kérkednek „hogy oly kerek bélyeget sütöttek e műhelyben homlokára, kiből ezután megismerheti minden, hogy Pázmánynak jutott volt az olasz maszlagban és magyar purgátióval kellett ebből kitisztítanunk.“

A „Pázmány Péter Pironsági“ három részre oszolnak. Az első részt Zvonarich irta. Ez a „Cepregi Mesterség“

---

[1]) Balásfy az „Igazság Győzedelméhez“ függesztett levelében. 88. l.

[2]) „Nyomtattatott Keresztúron Farkas Imre által. 1615.“ 4-rétü 328 lap. Könyvtárainkban több példány található.

ellen van intézve. Igyekezik „meghamisítani Szyl Miklósnak két rendbeli argumentomit, kikkel azt akarja megmutatni, hogy a csepregi tanitás szerint elhanyatlott az apostoli tudománytól a lutheristák vallása.“ [1]) Értekezik a purgatóriumról, a szentek segitségül hivásáról, a böjtről és a római pápa fönhatóságáról; célja: kimutatni, hogy a kath. egyháznak tanitása ezen tárgyakról ellenmondásban van Krisztus, az Apostolok és a régi szent atyák fölfogásával [2]).

A második rész Nagy Benedek műve [3]). A Kalauzt vádolja, hogy bujaságra gerjeszti az embereket, káromlásokat foglal magában, csalárdul bizonyít az irásokból, alattomban veszedelmes dolgokra tanít; hamisan állítja, hogy Haffenreffer tanítja a lélek halandóságát; és Pázmány nem „pápista“ [3]). Végre a munka kiadói közlik egy harmadik lutheránus irónak itéletét a Kalauzról és annak szerzőjéről. A függelék számos Anagrammát és gúnyverset közöl Pázmányra Nagy Miháltól és a három Zvonarichtól.

Pázmány Rómából visszatérvén, 1615-ben latin vitairatot tett közzé Grácban, mely Bellarminust és az általa kifejtett kath. tanitást az Anyaszentegyházról védelmezé Whitaker, német lutheránus tudós támadásai ellen [4]). A következő évben pedig azon izgalmas napokban, melyek érsekké neveztetését megelőzték, jelent meg Prágában a „Csepregi Szégyenvallás, azaz rövid felelet, mely-

---

[1]) 5 lap.

[2]) 64 l. „Vége az első résznek Zvonarich Imre által.“

[3]) 65 l. „Második része következik a feleletnek Nagy Benedek által.“

[4]) Diatriba theologica de visibili Christi in terris Ecclesia, adversus posthumum Guilelmi Whitakeri librum contra Bellarminum Cardinalem. Grác. 1615. Ezen munkával könyvtárainkban nem találkoztam.

ben a csepregi hiúságoknak kőszegi toldalékit verő-fényre hozza Pázmány Péter.“ [1])

Pázmány Zvonarichot és Nagyot morgóknak nevezi. „Két morgó — ugymond — (más nevük sem leszen az én irásomban) egybecimborálván, valami szurkos papirost, undok tentával, olvashatlan betükkel, éktelen és tisztességbeli ember szájából kiférhetetlen rút morgásokkal bemocskolván, én reám, mint föltett tárgyukra mesterségüknek szokott nyilaival, szitokkal és hamisággal lövöldöznek . . . A ki erkölcsét nem vette a hamisságnak és efféle idétlen, sőt csirájában megposhadt irásokat tekint, állíthat valamit a morgókról. De a ki velejét a dolognak megvizsgálja, eszébe veszi, hogy efféle irások nem igazság mutatásra valók, hanem csak szemfényvesztések, melyekkel az egyűgyüeket vesztik, sülyesztik. Mert a községnek nagyobb része előtt a Lutheristaságnak igazságára elég, ha azt mondhatják, hogy a prédikátorok immár megfeleltek a Kalauzra. De igazán e, vagy hamisan, . . . keveset gondolkodik a népség arról. Maga nem elég, hogy a prédikátorok kiáltsanak, mert a hagymázban tébolygók is sokat csevegnek. Nem elég, hogy morogjanak, mert a nép söpreje is eleget szitkozódik. Hanem ha föltették, igaz okokkal kellene viaskodni.“

Pázmány úgy tekinti ellenfeleit „mint a hagymázban levőket, kiket annál inkább szánunk, és szelideden gyógyítunk, minél szörnyebben dühösködnek ellenünk“. És győzedelmesen megmutatja, „hogy a morgók feleletében semmi okosság, semmi tudomány, semmi igazság, semmi szemérmetesség nem találtatik“.

---

[1]) Kis 8-rét. 283 lap. Található az esztergomi érseki könyvtárban.

A „Csepregi Mesterség“ a Haffenreffer elé helyezett előszóból, öt bizonyságot hozott elő a Luther vallás hamisságának kimutatására. Ezen bizonyságokat megtámadta Zvonarich, védelmezi a „Csepregi Szégyenvallás“. Nagy Benedek ellenében igazolja azon állitását, hogy Luther vallása fajtalanságra viszi az embereket; bizonyítja, hogy a Kalauz nem botránkoztatja a hiveket, és hogy alaptalan, mit ellene fölhoznak, mintha hamisan idézné, tévesen értelmezné az irásokat és veszedelmes tanokat hirdetne.

Tüzetesen értekezik a lélek halhatatlanságáról. Zvonarich ugyanis erre nézve igyekezett bebizonyítani, hogy Luther a lélek halhatatlanságát nem tagadja; lerombolni Pázmány bizonyságait, melyekkel Haffenreffer ellenében kimutatja, hogy az ember lelkét Isten teremti, nem a szülők nemzik; és támogatni Haffenreffer érveit.

Pedig Luther világosan tagadja a lélek halhatatlanságát; ezen tanitást „a római szeméten költött szörnyűségek“ közé sorolja. Luther követői is aláássák a lélek halhatatlanságát, midőn hirdetik, hogy lelkünket nem Isten teremti, hanem a szülők nemzik. Ezen állitást az egyház legrégibb időktől fogva, sz. Jeromos és Leo pápa tanusága szerint, visszautasította. Az ész sem helyeselheti; mert ha a lélek embertől szarmazó állag, úgy anyagi, és nem lehet halhatatlan. A szent irás világosan megkülönbözteti az állatok létrehozását és az ember teremtését. Az előbbiek létrehozását Isten a föld és vizre hagyta; az emberi lelket maga lehellé a testbe.

Zvonarich több uj érvvel is küzdött a mellett, hogy a lélek a szülőktől származik; Isten — ugymond — már megszünt teremteni. De mint sz. Ágoston helyesen megjegyzi, Isten csak uj nemeket nem teremt többé; ellenben előbbi

teremtményeihez hasonlókat most is alkot. „Ha a fattyú fiakban — mondá tovább — Isten teremti a lelket, tehát Isten társ a fajtalanok gonosz cselekedetiben.“ De ez nem áll; valamint nem lehet mondani, hogy midőn a föld gyümölcsözteti a lopott buzát, társ a lopásban. Haffenreffer továbbá többi között a következő bizonyságot hozza föl: Isten erőt adott az embernek szaporodásra; tehát az ember úgy nemz magához hasonló. lényt, testestől lelkestől, mint az oroszlány. De ezen bizonyítás hamis; mert a szaporodásról a szaporodás módjára következtet; mintha azt mondaná: Isten erőt adott az embernek evésre, járásra; tehát úgy jár és eszik, mint az ökör. Az ember bir erővel a szaporodásra; de ebből nem következik, hogy a lélek is az embertől veszi eredetét. Több hasonló érveket megcáfol. És ezen érdekes kérdést az azonkori psychologia szempontjából tisztába hozza.

Zvonarich azon merész állitással is föllépett, hogy Pázmány nem pápista. Ugyanis pápista az, ki a pápákkal egy hiten van; már pedig Pázmány Gelázius pápát nem követi, sőt gúnyolja; Liberius pápát pedig ariánusnak mondja. Azonban Gelázius, kiről szól, nem a pápa; Liberiusról tett megjegyzését is elferdíti; egyáltalában pedig csak azokra nézve követi a pápákat, mit egyértelemmel, a zsinatokkal öszhangzólag végeztek, s minek elfogadására a keresztényeket kötelezték. Továbbá — ugymond — „Pazmány sem a régi, sem a mostani pápistákkal nem egyez sok dologban“. A régiekkel nem egyez, mert irja, hogy a „Glossa Juris Canonici“ sok tévelygéseket tanított; nem hiszi, hogy a purgatórium lakóit ördögök kínozzák stb. A mostaniakkal nem egyez, mert a Zakariás által említett viznélküli tavat, Gosterussal ellenkezőleg, a limbusról magyarázza stb. Azonban a hitnek egyes-

sége föl nem bontatik, ha oly dologban meg nem egyeznek, melyről a szent irás hallgat, az egyház sem határozott.

Pázmány a harmadik részben közzétett „Judicium de libro Kalauz et auctore eius speculativum“ szerzőjét „De Kannak“ csufolja. „Nincs vesztegetni való időm — ugymond — hogy ennek a harmadik szamárnak enyelgésén sokat mulathassak. Nem is érdemli, hogy csak olvastassék is a tudatlán De Kannak moslékja.“ A „Judicium“ a Kalauzt „három dologgal sententiázza és kárhoztatja. Hogy sok helyen álmot hüvelyez és embertelen gyermekséget beszél. Hogy minden rendeket szidalmaz, kiért mindenektől becsületlenséget érdemel. Hogy teli aprólékos gyermek játékokkal.“ Megrója például Pázmányt, hogy a bolhának szeméről, szájáról elmélkedik. De a legcsekélyebb teremtményben is csudálhatni a teremtőt; így tett sz. Bazil, sz. Ambrus. „Minap itt Prágában egy kivájt és fedeles kupa módjára csinált bors szemet láttam, melyben elefánt csontból csinált ötszáz hét pohárka volt, mindeniknek a széle aranyozott volt. Ezen én sokkal inkább csudálkoztam, hogy sem mikor a prágai palotában száz öreg kupát láttam. Miért ne csudáljam tehát az Istennek bölcseségét, mely egy legkisebb élő állatban, annyi sok külső, belső mozgásra, táplálásra, szaporodásra való tagokat formála.“

Szemére lobbantá a Kalauznak, hogy a Luther féle úrvacsorának vételére azt mondá legalkalmasabbnak „ki oly részeg korában járna a coenához, hogy a pohár fölhajtás után, arcul okádná minister uramat.“ Ezt mondotta ugyan, de az alkalom, mely ezen megjegyzést előidézé, nagyban módosítja értelmét. „Luther irja, hogy az ember akkor vagyon legjobb készülettel az úr vacsorájához, mikor legroszabbul készült ehez. Ebből mondám következni . . . Ha te még annál is

roszabb készületet tudsz gondolni, ámbár azzal menjetek vacsorátokra. Bezzeg ha effélét, ha oly soványan és csak magam fejéből irnék, mint ti előállítjátok, magam tennék törvényt ellenem. De ti álnokságtok és a szegény község bámitására való cigányságtok, hogy az én mondásimnak sem elejét, sem utolját, sem okát és eredetét, sem fundamentomit, sem bizonyságit nem meritek említeni. Mert ha ezt följegyeznétek, kitetszenék farka rókánknak."

Hogy a Kalauz minden rendeket gyaláz, Zvonarich négy példával akarja elhitetni. A Kalauz szerint — ugymond — „a világi fejedelmeknek annyi köze vagyon az egyházi dolgokhoz, mint Ózának a tömjénezéshez"; ezért a katholikusok „az uraknak nem engedik a hitbarázdálást." De — válaszol Pázmány — ez nem gyalázás. Mert „ha csak egy közmesterségben is apród esztendőt kell tölteni, minek előtte ebbe valaki tudós legyen, az isteni dolgoknak értésére nagyobb idő és szorgalmatosság kivántatik." Azt mondja tovább, hogy a Kalauz a Praelatusokat sem becsüli, mert Telegdit és Monoszlóit lutheránusoknak nevezi; valamint minden egyéb rendeket becsületlenül nevez. Azonban Telegdit vagy Monoszlóit soha semmiféle iratában nem nevezi lutheristáknak. Nem is gyaláz senkit, hanem csak „afféle eszeveszett asszonynépeket, tetves sajtárokat, éretlen katonákat vagy műveseket, kik a szent irásnak értelmében annyit tulajdonítanak maguknak, hogy ebben a régi szentektől és az Ecclesiától nem akarnak hallgatni . . . Effélék pedig minemű tisztességet érdemeljenek, ő maga Krisztus Urunk előnkbe adja, midőn megparancsolja, hogy az Anyaszentegyháztól nem hallgatókat, pogányoknak és nyilván gonoszoknak itéljük."

Valóban csudálkoznunk kell, miként tudtak, különben tehetséges és tudományosan képzett férfiak, ily erőtlen iro-

dalmi fegyvereket használni. S helyes Pázmány megjegyzése, hogy a ki az ő feleletét olvassa „nagyobb hitelt ád ezután a Kalauznak, melyben ily nagy epességgel, hárman egybecimborálván, nem találtak csak egy hamisságot is.“

Balásfy Tamás is részt vett ezen szenvedélyes polemiában. Az 1616-ik év végén „Csepregi Iskola“ cimű terjedelmes munkájában [1]) Pázmányt Zvonarich támadásai ellen védelmezi. Mert bár ennek és társainak megfelelt ugyan Pázmány úgy, hogy „soha a Csepregi Szégyenvallásból magukat ki nem tisztítják“; de hasznosnak itéli, hogy többen is keljenek védelmére a katholikus igazságnak [2]).

Pázmányt nem csak tudományos munkákban támadták meg ellenfelei. Ezen időben több névtelen gúnyirat jelent meg ellene. „Tudom — ugymond — a tévelygők szokását, kik igazsággal elő nem vihetvén dolgukat, hamissággal és álnok mesterséggel viaskodnak. Ez az oka, hogy immár egy nehány rendbeli prédikátoroknak szemtelenségüket megmutatván, noha megrekedtek hamisságuk oltalmában, de szájuk nyilt a káromkodásra. Azért Pasquinusokkal, Famosus

---

[1]) Negyedrétű 470 lap. Nyomatott Pozsonyban. 1616. Ajánlva van Eszterházy Miklósnak. Az ajánlás kelt Pozsonyban, decemberben, sz. Miklós ünnepén.

[2]) A munka élén „Előljáró intés a csepregi prédikátorhoz.“ Levél alakban. „A csepregi szitkos nyállal csepegő szájú és csak szárnya kiszaggatott szarka módon csergő, Luther prédikátorának, feje falba verésétől, ösztön ellen való, maga lába sértő rugdozásától, a római, fényes, egy igaz hitnek napján hiábavaló pökdöcséléstől, a Luther és Kalvinus vallását magyar rabságban tartó, győzedelmes Pázmány Péter ellen haszontalan verdeséseitől való megszünést, észre és az igaz hitre való megtérést, roszból jobbulást, igaz mondásra való jó szokást és mindezekre isteni kegyelmet és malasztot kiván Balásfy Tamás.“ Ezen dedicatió hangjából következtetni lehet az egész munkában követett modorra.

libellusokkal és hamis titulussal, katholikus emberek neve alatt kibocsátott, goromba, csufos, rosz könyvekkel akarnak minket rágalmazni, szidni.“ Pázmány ily gyalázó iratokat nem tartá méltóknak válaszra; miután „a világi törvények szerint is tisztessége vesztettek a famosus libellus szerzői.“ És illetlennek találta „az üdvösségre néző dolgokkal elegyíteni efféle infamis emberek irásinak hamisítását és széltől elragadott, igazságtól üres szóknak dorgálását“ [1]).

De barátjai nem haboztak ezen térre is követni az ellenséget. Különösen Balásfy, lebocsátott sisakkal, szivesen ereszkedett ezen csatározásokba; hol könnyű elméje, elmés ötletei segélyével prósában és versben egyaránt sikeresen forgatta fegyvereit; nem irtózott azon tulzásoktól sem, melyekre példát adtak a protestánsok. Azon elvből indul ki: „felelj a bolondnak bolondsága szerint, nehogy magát okosnak tartsa“ [2]).

A „Pázmány Péter Pironsági“ cimű munkához függelékül Epi- és Anagrammák csatoltattak, melyek Pázmány nevét és személyét gúnyolták. Visszatorlásul Balásfy 1616-ban névtelenül egy röpiratot bocsátott közre. Cime „Epinicia Benedicto Nagy, alias Soce Ludi Kőszeghiensis, sui nescio, sibimet nocenti, vetulo, sed nimium rudi, ignaro et diabolari Paedotribae, cantata.“ [3])

---

[1]) A „Csepregi Szégyenvallás“ végén álló „Protestatió“-ban. 282. l. Ezen pasquillusok közöl egyet sem sikerült föltalálnom. Egynek cimét említi Pázmány: „Tractatus de arte Inquirendi.“ i. h.

[2]) Proverb. 26, v. 5. Ez jelszava is Balásfynak.

[3]) „Posonii. In aula Archiepiscopali.“ Kis negyedrétű 20 levél. Ezen munka eddig ismeretlen volt. Tudtomra csak egy teljes s egy csonka példányát birják közkönyvtáraink. Engem Szabó Károly m. t. akademiai tag volt szives figyelmeztetni, hogy oly cimű munka a gyulafehérvári Battyányi-könyvtárban találtatik; honnan bizalmas megkeresé-

A versek előtt áll a Pethe Györgyhöz intézett ajánlás [1]) és egy „Magyar Levél a következendő verseknek magyarul tudó olvasóihoz“ [2]). Ez, valamint a latin[3]) és magyar nyelven „irt kőszegi iskolapor sóce nevéből csinált, kölcsön fizető

---

semre Imets Jákó tanár úr sziveskedett velem megismertetni. Ekkor meggyőződtem, hogy ezen érdekes röpirat egy példánya a Nemzeti Muzeumban is megvan. (Nagy Benedek név alatt a negyedrétű magyar munkák között. Hiányzik a cimlap és latin ajánlás.) Hogy szerzője Balásfy, kétségtelennek tartom. A latin ajánló levél a következő aláirást tünteti elő: „Thobias Benedictus Eleemosynis Exstitit Beatus.“ A magyar levél alatt pedig áll: „Bertalan Türi Bőre Pusztulását.“ A latin aláirás kezdőbetüiből Th B E E B könnyen kiolvashatni „Thomas Balásfy Electus Episcopus Bosnensis.“ A magyar kezdőbetük B T B P alatt pedig rejtve van: „Balásfy Tamás Bosniai Püspök.“ Hogy ez nem légből kapott föltevés, kitünik Balásfy egy másik, alább említendő munkájából.

[1]) Kelt Pozsonyban 1616. april 28.

[2]) „Egy zsák szája szakadott meg az elmult napokban Kőszeghen az oda való Socénak, Dominék házánál, s azt tudták a szegény kintornáló bikosok, hogy talán valami collátióra való falatok hullanak ki belőle, de csak kapcafoltokkal és szemetes darabokkal volt rakva . . . Deáktalan Domine, s korcsos és koszos magyar, a mi nemzetünknek egyik nemes csillagát, Pázmány Pétert homályosítani és azt a jó és nagy hirű nevet megakarja mocskondani, avval azt mutatván, hogy ő is tud nevezgetni és névből nevet formálni; lássa nálunk is nagy könnyű voltát a szó szedegetésnek, a versek csinálásában való mesterkedésnek és az ő neve és neme jó kifeszegetésének. Sőt hogy megmutassa, hogy ő jobb volna a kapához, hogy sem a pennához, és hogy ő az őzet is gerlicének itéli . . . csak egy igaz Anagrammát sem tudott a Pázmány Péter uram nevéből kifacsarni, mert hol igy irja: Pazmani, hol igy Pázmany, hol igy Paazmany . . . Ó tenyeres, talpas, ónfejű, kövér Domine, nem látod-e, hogy ez is egyik árnyéka vallásod állapotjának, a ki azt is gyakorta kígyó módra mind a bőrét ujítja, s mind nótáját változtatja; nyilván való példája pedig mind tudatlanságodnak, mind hazudságodnak . . .“

[3]) 15 latin Anagramma, melyeknek mindegyikét 3—10 distichonból álló vers értelmezi; továbbá 47 Epigramm, mindegyik 1—8 distichonból áll. P. O. „Benedictus Nagi, Lutheranus, Puerorum Magistellus. = Helluo, verna, lupus, dignus murisque magister.“ A VII. epigramma:

„Pazmanium allatrat bucca Benedictus aperta
Hoc canis in lunam, nil nosciturus agit.“

Anagramma versek“ [1]); szomorú illustratiói azon kor vallási és irodalmi viszonyainak; melyeknek hatásától még az emelkedett és művelt szellemek sem tudtak menekülni.

Ugyanazon évben és szintén Balásfy tollából folyt egy másik névtelen gúnyirat; melyre a protestánsok által, az Inquisitió intézménye és Pázmány ellen Jairus István dominikánus atya álneve alatt közzétett „Tractatus de arte et modo inquirendi quoscumque haereticos, secundum consvetudinem Romanae Curiae“[2]) adott alkalmat. Cime: „Echo Christiana et Catholica. Hoc est responsio et repercussio, qua blasphemiae, maledicta et convicia Lutherana, quibus in unam, sanctam, catholicam, apostolicam, romanam Ecclesiam, in Inquisitionem adversus haereticos sanctam, in Illmum et Rmum D. D. Petrum Pázmány Archiepiscopum Strigoniensem etc. Lucifuga Lutheranus, Ordinis Praedicatorum Magistri et Stephani Jairi, fictis sub nominibus impegit. Reverberantur Tuendo Bono Ecclesiae Ergo Breviter.“ [3]) Balásfy ezen, néhány nap alatt összeállított [4]), mun-

---

[1]) Kilenc magyar Anagramma, versekkel. P. O. A VI: „Nagy Benedek = Nagy eb neked. — Nagy Benedek, Nagy eb neked a hasadból ugat ki;“ stb.

[2]) Ez az, melyet Pázmány is említ a „Csepregi Szégyenvallás“-ban. 282. lap.

[3]) Nyomtatási hely nincs kitéve. 1616. Tizenkettedrétű 188 lap. Hogy ez Balásfy műve, bizonyos. Mert a „Repetitio Castigationis“ című munkájának 3. lapján elősorolja összes kiadott munkáit. S ezen sorozatban előfordul az „Echo“ is.. Továbbá a cim utolsó szavainak T. B. E. E. B. betük alatt, tudjuk, az ő nevet kell keresnünk. Ugyanígy a Dedicatió végszavaiban is. „Triumviris: Isaac sine Domini benedictione, Samueli sine vocatione, Eliae sine prophetia, Abrahamidi Bajmóczensi, Melichio Breznobányensi, Lányi Bicsiensi Superattendentibus Lutheranis; in qua benedictionem a Domino, vocationem et prophetiam precatur Tacitus Benevolus Extollendae Eudoxiae Bonorum.“

[4]) „Hoc opus et magna celeritate et valde paucorum dierum labore perfici debuit;“ irja az utószóban.

káját párbeszéd alakjában irta; melyet a katholikus szerző, a lutheránus Jairus, és Suri Mihál kalvinista prédikátor [1]) folytatnak [2]). Szellemdús és játszi nyelvét, meglepő gazdagságban s ritka ügyességgel alkalmazott, szójátékok fűszerezik. Ez alkalommal, élesen inkább mint keményen, viszszautasítja a névtelen munka támadásait s nevetségessé teszi a lutheránusok és kalvinisták egymás közötti egyenetlenségeit [3]).

* * *

Pázmány munkái valamint a magyar kath. hittudomány irodalmában, úgy a vallási küzdelmek terén is korszakot alkotnak. A katholicismus emelkedése hazánkban ezen munkák megjelenésével nemcsak egykorú, hanem azoknak nagy részben okozatja. A roppant tudományosság hódító előadás által emelve, a katholikus igazságot fényesen kitünteté és diadalmasan megvédelmezé. A katholikusokban

---

[1]) Ez való személy volt: komjáti lelkész.

[2]) „Collocutores: Auctor Catholicus, Jairus Lutheranus, Michael Suri Calvinista."

[3]) Az I. fejezetben: „Reprehenditur Jairus, quod obscoene mendax scripserit in Ecclesiam catholicam in Illmum et Rmum D. D. Petrum Pázmány Archiepiscopum etc. Examinatur Jairus Lutheranus, an sit Christianus; et Lutheranorum cum Calvinistis modesta concordia depingitur." A II. fejezet: „Disputatio Jairi Lutherani et Michaelis Suri Calvinistae de S. Scriptura seu Bibliis, unde nam sciant Lutherani et Calvinistae Scripturum Sacram sacram esse, seu Biblia esse verba Dei." S ezen fejezetben kiemeli azon tévkört, melybe a lutheránusok és kalvinisták esnek. Az előbbiek mondják: „Scimus Scripturam S. sacram esse et esse verbum Dei, quia Spiritus S. hoc nobis dicit. Et scimus Spiritum S. hoc nobis dicere, quia Scriptura S. et verbum Dei hoc nobis dicit." A kalvinisták pedig: „Cognoscimus verbum Dei esse verbum Dei ex interna testifica-

fölébreszté a szunnyadozó önérzetet, fokozá az elhaló bátorságot, fölemelé a halványuló bizalmat. A protestánsok nem ok nélkül megdöbbentek, midőn oly ellenség állott velök szemben, ki őket szellemének ereje és tudományos készültsége által meghaladta. Ezt el nem ismerték ugyan nyiltan, sőt Pázmányt és iratait ócsárolták mindenképen; bevallják azonban, midőn intik, kérik, sőt tiltják hiveiket, hogy a Kalauzt ne olvassák; bevallják azon szenvedélyes, mondhatnók kétségbeesett harc által, melyet Pázmány ellen megindítottak. Néhány éven át az ő személye képezi központját a magyar irodalmi mozgalomnak. Az ellene intézett támadásokban kerestek babért a protestáns irók. És az ő védelmezésében az egyház ügyének véltek szolgálatot tenni a katholikusok. Három év alatt (1614—1616) tizenhat polemikus irat jelent meg: részint Pázmánytól, részint mellette vagy ellene.

A vallásos élet tényezőinek ilyetén találkozása és mérkőzése az irodalmi téren jótékony hatást gyakorolt szükségkép; de egyuttal tagadni nem lehet, sajnálatos gyümölcsöket is termett. Egy részről uj élénkséget nyert a katholikus hitélet. A vallási kérdések és irodalmi termékek iránti érdekeltség nagy mértékben növekedett. Megszilárdult a

---

tione Spiritus S. Et internam testificationem Spiritus S. cognoscimus esse internam testificationem Spiritus S. ex verbo Dei." A III. fejezet: „Congratulatio Auctoris Catholici, Jairi Lutherani et Michaelis Suri Calvinistae, quod ille tractando, quaerendo et quasi committendo Lutheranum et Calvinistam de S. Scripturae cognitione et hi de illa inter se disputando, ille hos invenerit, et hi se cognoverint esse haereticos." A IV. fejezet: „Mendacia Jairi Iri, Lutherani veterani veteratoris, erratoris vani, audacis mendacis in suo „Tractatu etc." confictis, ab illo fabris et impudentibus Regulis contenta et eorundem mendaciorum refutatio."

meggyőződés és a megpróbáltatás napjaiban szent lelkesedés hevíté a kebleket.

De más részről szomorítóvá teszi ezen látványt a szenvedélyesség, melylyel mindkét részről küzdenek. A pártok a helyett hogy közeledtek volna, mindinkább eltávoztak egymástól. És tagadhatatlan, hogy ezen irodalmi harcok mélyen elkeserítették a kedélyeket. Az engesztelékenység szelleme helyett a kölcsönös gyűlöletet terjesztették. S így előkészitették azon szomorú időket, midőn más téren és más fegyverekkel szállottak szembe ugyanazon honnak fiai.

A szenvedély szavain szólanak ezen kor polemikus munkái. „Pázmány nyelvereje valami betyáros"; mondja ezért egy kitünő nyelvészünk [1]). Mások is megróják Pázmányt, amiatt, hogy műveiben nem tartotta mindenkor szem előtt a keresztény szelidség és művelt irmodor követelményeit. Igaz, az elfogulatlan olvasó is első tekintetre kellemetlenül lesz meglepetve, midőn Pázmány irataiban oly hanggal és kifejezésekkel találkozik, melyeket a haladó cultura napjaink irodalmi nyelvéből teljesen számüzött. De siessünk megjegyezni, hogy ily modort Pázmány korában a viszonyok nemcsak megengedtek, hanem parancsoltak is. A polemia távol volt a higgadt tárgyilagosság szinvonalától. A protestáns irók — mint alkalmam volt a megelőző lapokon kimutatni — durva és személyes kifakadások tekintetében megelőzték és utolérték őt. Ő csak követte és utánozta őket. Mert a kiméletet gyengeségnek értelmezték volna mindkét részen, s ez bizonyára műveinek hatását ha el nem is veszi, csökkenti minden esetre.

---

[1]) Erdélyi János. Magyar Közmondások 147. l.

Pázmánynak finom érzéke volt. Nem szivesen, s csak kénytelenségből követte ellenfeleit. Mindenik munkájában szükségesnek tartja magát mentegetni. „Ha azonban néha — irja első művében — a káromló emberhez (Magyarit érti), nehogy magát még inkább elbizza keményebben intézem szavamat, ezt bevallom, kedvem ellen és nem más okból teszem, mint a miért a sebészek tüzzel és vassal szoktak az elmérgesedett sebhez nyúlni.“ [1]) Jól tudja — mint más helyen olvassuk — „hogy az uj tanitó atyafiak igen nehéz néven veszik, mikor valaki igazat mond nekik. És akármely lágy dorgálást is szitok gyanánt vesznek. De ők amellett oly iszonyú szitkokat s káromlásokat szórnak fejünkre, hogy az emberi elme nagyobbat nem gondolhat . . . Ha pedig mi egy nehéz szót ejtünk, mindjárt füstölög sokaknak az orruk és azt akarják, hogy mint az úr emberének, nekik minden szabad legyen, mi pedig csak vállat vonítsunk.“ [2]) Sőt gyakran szándékosan azon kifejezésekkel él, melyeket a protestáns irók használtak ellene [3]). A Pázmány által használt modort ezek után igazolni nem lehet ugyan, de indokolni könnyen. Helyeselni nem lehet, de megrónunk Pázmányt nem szabad. Örüljünk a türelem eszméinek diadalmas terjedésének; sajnáljuk a kort, mely az eszmék harcát a szenvedély és erőszak fegyvereivel folytatá: de óvakodjunk elitélni a XVII-ik század gyermekeit; az uj kor vívmányai az ő küzdelmeik eredményei.

Pázmány kemény ostora volt a protestáns iróknak. Ismerte alaposan minden cselfogásaikat. Ezeket egyik mun-

---

[1]) Felelet Magyarinak. 1603. 2. l.

[2]) A mostani uj tudományok. 4. l.

[3]) A Gyarmati ellen irt munka latin előszavában.

kájában élesen jellemezi. Általában midőn a katholikusok bizonyos kérdésről egyházuk tanitását előadják, a protestánsok ha azt meg nem támadhatják: állítani szokták, hogy a katholikusok tulajdonképen mást hisznek és mást vallanak. „Akár akarjuk, akár nem, de ugyan el kell hinnünk, hogy nem azt hiszszük, a mit hiszünk, hanem amit a Luther kiáltók arányoznak alkalmatosbnak a gyalázatra.“ Továbbá a katholikus imák, szertartások és iratok értelmét nem a katholikusok magyarázata szerint, hanem önkényesen fogják föl. És mit valamely „alávaló és letett“ könyvekben találnak, a katholikusok tiltakozása dacára, az Anyaszentegyház tanitásának tekintik. Bizonyitásaikat három csalárdság jellemzi. Ha a bizonyságnak két része van, az egyik igaz és nyilvánvaló, a másik hamis: amazt tüzetesen bizonyítják, mit senki nem vont kétségbe, a másik részt pedig mellőzik; kivánják mindazáltal, hogy ez is bebizonyítottnak tekintessék. Sokat ráfognak a katholikusokra, miről ezek nem is álmodtak; s hivatkoznak némely kath. irókra, anélkül, hogy a helyet idéznék. Vagy midőn valamely kath. tételt megingatni nem képesek, felelnek ugyan, de minden erő nélkül. Sőt a következtetések gyakran alaki hibákban is szenvednek [1]).

Pázmány a protestáns irók gyenge, erőtlen oldalait, teljes meztelenségükben tárta föl; s vette egyuttal következetes erővel ostrom alá. A küzdelem kimenetele nem lehetett kétséges. Pázmánynak kortársa, Balásfy az 1616-ik év végén bizonyára joggal irhatá: „Én jó lelkiismerettel mondom, nem tudok a magyar nemzetben egyet is, a ki vagy

---

[1]) Pázmány czeket közvetlenül Gyarmati ellen hozza föl. De ugyanazon jellemvonások föltalálhatók azon kor többi prot. iróinál is.

több munkáját, vagy hasznosabban szentelte volna a Krisztus Anyaszentegyházának oltalmára irását, Pázmány Péternél; mióta a szélvész tévelygéseknek fuvatagában kezdettek a farkasok utakat állani országunkban, annyira nagy hatható rivogatással tudja ez őket hurogatni, hogy immár ugyan csak igen berekedt ordításra és mintegy pattanás nélkül párálló bugyanásra juttatta őket.“ [1])

---

[1]) Csepregi Iskola. Előszó.

MÁSODIK KÖNYV.

(1616—1617.)

I.

A túróczi prépostság visszaadása a Jézustársaságnak. — A nagyszombati collegium visszaállítása. — Pázmány küldetése Rómába. — Forgách halála. — Következményei. — Tanácskozások az esztergomi érsekség betöltéséről. — A magyar püspöki kar 1616-ban.

A túróczi prépostság, IV. Béla bőkezű vallásosságának emléke, a premontrei rend kezeiben Magyarország fölső részeinek századokon át egyik legvirágzóbb egyházi intézménye volt. Hanyatlását, mint a közhaza romlását, a mohácsi vész napjától keltezhetni. A polgárháború nyomaiban terjedő pusztulás a békés szerzeteseket is elűzte szent magányukból; a terjedelmes javakat elfoglalták birvágyók szentségtelen kezei, s ezentúl „lugebant sanctuarii lapides haereditatem Christi versam ad alienos.“

A vészteljes nap után mintegy két évtizeddel I. Ferdinand rendelkezései folytán az elrabolt javak, a mennyire lehetett, visszaváltattak, s azokkal együtt a prépostság egyes főpapoknak szokott volt adományoztatni; anélkül hogy ezek akár az egyházi intézményt uj életre ébreszthették, akár az alapitványok szellemében a vidék hiveinek lelki szükségeiről kellően gondoskodhattak volna. Rudolf király Draskovich György bibornok és kalocsai érsek kérelmére 1586-ban a prépostságot a Jézustársaság ujon alapított nagyszombati collegiumának adományozta.

Alig husz évig birhatta a társaság; a bécsi békekötés törvénynyé emelé a Bocskay fölkelés követelését: „hogy a jezsuitáknak Magyarországban fekvő birtokaik ne lehessenek.“

A Jézustársaságot e szerint a Bocskay fölkelés tényleg, az 1608-ik törvények jogilag megfosztották a túróczi prépostságtól, magyar földön utolsó menhelyüktől; a melyet sem a pápa közbenjárása, sem a király jóakarata, sem végre a Pázmány által buzdított primásnak igyekezetei nem adhatták vissza a rendnek közvetlenül. De mindamellett találtak módot annak közvetett visszaadására. Az 1613-ik évnek május 1-én a király Forgách érseknek adományozta a túróczi prépostságot; oly föltétel alatt, hogy összes jövedelmeit a Jézustársaságnak tartozzék átadni; valamint magát a prépostságot is, a mikor ezt jónak látandja a király, vagy utódja. Ezen kötelezettséget Forgách örömmel elvállalá [1]).

Ekkortájt a Jézustársaság ügyei jobbra fordulván: elöljárói uj tanintézet fölállitásáról kezdettek elmélkedni. Túrócznak, vagy akár Sellyének is kedvezőtlen volt fekvése. Oly helyet kelle választani, mely az ellenséges mozgalmak idején biztossággal, békében a tudományos kiképezés eszkö-

---

[1]) Kazy Hist. Univ. Tyrn. 29. l. Forgách bibornok reversálisa, és a királynak 1615 május 26-án kelt biztosító okmánya a túróczi prépostság actái között találtatik a m. k. kam. levt. Ugyanazon időtájban Pázmány a rend megbizásából átvett 5515 ft. és 50 denárnyi összeget a m. k. kamarától, melylyel ez a rendnek, a véghelyek részére több év előtt vásárolt, bor fejében tartozott. Pázmánynak 1613 jún. 5-én Pozsonyban kelt nyugtája. Ujabb másolata a primási könyvtárban. Volt a rendnek még egy más követelése is. A kamarának azon passiv adóssága, melyet Forgách a bécsi jezsuita collegiumnak ajándékozott. S az intézet kormányzója szintén Pázmányt bizta meg ezen adósság behajtásával. A bécsi rectornak 1614 cal. februarii kelt fölhatalmazó levele. Ugyanott.

zeivel birjon és könnyen megközelíthető legyen. Ilyen hely kivált Nagyszombat sz. k. város volt; székhelye a Primásoknak és az esztergomi főkáptalannak, tűzhelye a XVI-ik és XVII-ik század katholikus törekvéseinek. Draskovich György, Szegedy Gergely, Telegdy Miklós és Monoszlói András itt alapitották meg a magyar katholikus hittudományt. Telegdy megvásárolván a bécsi jezsuiták elhagyott nyomdáját, 1575 körül Nagyszombatban állította föl, s a káptalannak hagyományozá [1]). A helynek kedvező körülményei kivánatossá tették, hogy a megalapítandó tanintézet Nagyszombatban legyen. Forgách is ezt óhajtotta; s kész volt megtenni mindent. Legelőbb épületről gondoskodott, mely befogadja a rend tagjait. E célra a ker. sz. Jánosról cimzett zárdát szemelte ki, mely hajdan sz. Domonkos szerzeteseinek szolgált lakhelyül. Miután ezek által elhagyatott, sz. Klára szűzei foglalták el, kiket a Nyulak szigetéről (Buda mellett) elüzé a törökök dühe; Várad mellett fekvő zárdájukból, hová menekültek, kizavarta a protestánsok türelmetlensége. Az apácák nagyszombati zárdája nem örvendett nagy virágzásnak. Anyagi helyzetük elég kedvezőtlen volt [2]), épületjük is megrongálva. Számuk mindinkább fogyott, s körükben hanyatlott a fegyelem. Ezen okok határozták az érseket eltávolíttatásuknak és más zárdába való áthelyeztetésüknek eszközlésére.

---

[1]) Toldy F. Irodalmi Arcképek 6. l.

[2]) A király mindent megtett az apácák elidegenített javainak visszaszerzése érdekében. Igy 1614 aug. 1-én meghagyja Thurzó György nádornak, hogy a sárospataki zárdához tartozó Charnató zemplénmegyei birtokot, melyet I. Ferdinand magánosoknak adományozott, visszavegye. Ezen ügyben az apácák 1614 oct. 23-án kelt levelükkel kikérik Homonnai György zempléni főispán pártfogását. Mindkét okmány eredetije a m. k. kam. levt.

Ehez szükséges volt a király beleegyezése s a pápa jóváhagyása. A király készségesen engedett az érsek kérelmeinek. S ekkor Rómába szándékozott fordulni a pápai megerősítés kieszközlése végett. A fönforgó ügynek sikeresebb és gyorsabb keresztülvitele végett az 1614-ik év őszi hónapjaiban [1]) Pázmányt küldé Rómába, ellátván ezt a királynak és nagyhatalmú ministerének, Khlesl bécsi püspöknek leveleivel. Ezek és Pázmánynak szóval tett előterjesztései megtették hatásukat. A pápától közvetlenül a legkedvezőbb választ vette. Hivatalos uton is kedvező biztosítások érkeztek Khleslhez [2]).

---

[1]) Mert már 1615 jan. 5-én kihalgattatáson volt a sz. Atyánál. „S. S. D. N. Papa Paulus V. — irja ő maga — vivae vocis oraculo concessit, ut D. C. Sig. Forgách oppidum Aszaló, ad Ecclesiam Varadiensem spectans, pro ea pecuniae summa in qua inscriptum fuit, in foro conscientiae eo usque retinere possit, donec Episcopatus ac Capitulum Varadiense . . . restituantur. Similiter, si quae bona ecclesiastica admissa essent per ignorantiam bonis saecularibus eiusdem D. Comitis, illa quoque ut retineri possint, modo ut supra. Haec S. S. vivae vocis oraculo concessit die 5 Januarii a. d. 1615, me audiente Petrus Pázmány.“ Pray. Spec. Hierarchiae Hung. II. 190. l. Hogy Pázmány elutazása csakugyan az 1614 évi őszi hónapjaiban történt, kitünik Pázmánynak „Az Igazságnak Győzedelme“ cimű Alvinczi ellen irt munkájából is, melyet közvetlenül elutazása előtt készitett el. De miután ideje nem volt a kinyomatást személyesen eszközölni, erre Balásfy Tamás bosniai püspököt kérte föl. Ki a munka élén közlött levelét „Posonii mense novembri A. 1614“ keltezé. 2. lap.

[2]) Porfirio Feliciani pápai titkár Romából Khleslnek 1615 jan. 17. irja: „Haverei cooperato per me stesso, che seguisse di nuovo l'introduttione in Ungheria di P. Giesuiti per maggior sostentamento della religione cath. in questo regno. Ma perché alla dispositione mia propria si aggiunge il desiderio delle Maestà loro: rappresentatomi pienamente dalla lettera di V. S. Ill. e dalla viva voce del P. Pasmanio, non ho mancato di promover efficacemente questo buon opera nel modo ricordato da lei. E la S. Sanctità, che desidera compiacere in questo punto le Maestà loro e in cose massime, che concernono il servizio di Dio, e condescesa volontieri alla gracia.“ (Reg di lett. nell' anno 1615, del Secr. Felic.) A római Bibliotheca

Pázmány az 1615-ik év elején viszatérvén [1]) magával hozta a pápai megerősitést tartalmazó brévéket. Ezeknek egyike Forgáchot fölhatalmazza: apostoli hatalommal eljárni a nagyszombati apácák zárdájának megszüntetésében; úgy hogy az apácák más monostorba áthelyeztetvén, a nagyszombati monostor temploma és épületjei átadassanak a Jézustársaságnak, collegium alapítása végett [2]). Ennek folytán a király is elrendelte, hogy a nagyszombati apácák a pozsonyi klarissák zárdájába áthelyeztetvén, a nagyszombati zárda átadassék a Jézustársaságnak [3]).

Forgách sietett ezen rendelet foganatosításában saját régi óhajtásait valósítani. Miután a monostort uj rendeltetésének természetéhez alkalmazva, berendezteté, a Jézustársaságnak Káldi Márton és Szegedy Ferenc atyák személyében átadá. Több főpap és főur jelent meg ezen ünnepélyes cselekményre [4]), emelni ennek fényét és osztani Forgách örömét a Jézustársaság szerencsés visszavezettetése fölött.

Pázmány, miután Rómából visszaérkezett, egy ideig betegeskedett; egészségét visszanyervén Grácba utazott.

Angelica-ból, Kerschbaumer kanonok szives közleményeiből. És 1615 május 23. ugyanaz ugyanannak: „Ella havendomi significato nuovamente con la sua de 18. aprili circa l'introdur di nuovi huomini d'Ungheria per resarcimento della religione cath. in quel regno, io non ho mancato d'interporre con tanto maggior efficacia i miei uffitii apresso N. Signore, il quale ha ascoltato il Signor Ridolfi in tutto, qualche gli ha esposto in questa materia, come anche nel parte del P. Pasmano, intorno ache V. S. Il. intendera dal medesimo S. Ridolfi quant' occorre.“ Idézett helyen.

[1]) Pázmány 1615 tavaszán már Bécsben volt. Kitünik ez 1615 május 30-án Bécsből Verancsics Faustushoz irt leveléből. Eredetije a N. Muzeumban.

[2]) Katona Hist. Crit. XXIX. 599. l.

[3]) Ugyanott 598. l.

[4]) Kazy Hist. Univ. 34. l.

Május 22-én azonban már Forgách bibornoknál volt [1]), ki őt azon hónap végnapjaiban magával vitte Bécsbe, hol a törökkel kezdett béke-alkudozásokban az érseknek is részt vennie kelle [2]). Ezen alkudozásokban Pázmánynak is volt némi része [3]).

Forgáchot Bécsből a szent-kereszti fürdőbe küldék orvosai, hanyatló egészségének helyreállítása végett. De sikeretlenül; mert már october 16-án megszünt élni. Végső betegségéről eltérők a vélemények. Némelyek pestisről szólanak; fölhozzák, hogy két barát volt környezetében, s ezek csakhamar követték az örökkévalóságba. Nem hiányoztak, kik méregnek tulajdoníták halálát.

A bécsi nuntius Rómába küldött jelentésében az őszinte fájdalom hangján szól ezen halálesetről; kiemelvén az elhunytnak jóságát, buzgalmát és ritka őszinteségét. Halálát az országra nézve pótolhatlan veszteségnek mondja [4]). Forgách a katholika vallás érdekeinek védelmezése és szoros ragaszkodása miatt a királyi trónhoz népszerűtlen, sőt gyűlölt egyéniség volt azok szemeiben, kik mindkettőnek megsemmisítésén munkálkodtak. Nem tudott megalkudni a körülményekkel, nem hajolt meg a tények előtt sem. Meggyőződéseiben hajthatlan, hűségében tántoríthatlan; de eljárása mégis néha nem ment a tulzásoktól.

---

[1]) Pázmánynak Verancsicshoz intézett, idézett levelében, melyben tudósítja a püspököt, hogy az ő ajánlására Forgách bevette a püspök egyik unokáját az esztergomi káptalan nagyszombati növendékei közé.

[2]) A nuntius Bécsből 1615 május 29-én irja Borghese bibornoknak: „Il lunedi mattina giunse anco il Cardinale di Strigonia, che intervien similmente sollecitato con nuove lettere di S. Mtà.“ Idézett helyen.

[3]) Az 1515 május 15-ki békeszerződésnek németből magyarra és magyarból latinra való fordítását Pázmány eszközlé. Lásd Salamon F. Két Magyar Diplomata. 1867. 265. l.

[4]) „Perdita per quel povero Regno irreparabile“ ... A nuntius Prágából 1615 oct. 26-án Borghese bibornokhoz. Idézett helyen.

Forgách Zsigmond, mint az elhunyt bibornoknak testvére, nov. 2-án jelenté Komjátról annak kimultát a nádornak, s meghivta a temetésre. „Hogy pedig — irja tovább — valami akadály vagy fogyatkozás az exequiáknak véghezvitelében ne történjék, kegyelmedet kérem . . . törekedjék Pethe László urammal . . . hogy az érsekségből, a mint a régi jó rendtartás és szokás tartja, az élés dolgából provideáljanak; holott mindeneket nagy indignitással elfoglalának (t. i. a kamara emberei), mely indignitás más érsekeken nem történt, talán az sem érdemlette volna, hogy eltemettetésének előtte hozzátartozói igy elhajíttatnának.“ [1])

Az érsek halála nemcsak uradalmaiban, hanem az egyházi élet körében is erőszakos rázkódtatásokat idézett elő. A protestánsok, midőn hatalmas ellenük élni megszünt, uj életre látszottak ébredni. Beférkezni igyekeztek oda, honnan visszaszorítá gondos őrködése. Nem minden utógondolat és nagyobb horderejű célzatok nélkül, utat nyitni óhajtottak a protestantismusnak a túróczi prépostság területére. November elején panaszok érkeztek a királyhoz az iránt, hogy a túróczi prépostság birtokain a jobbágyok elhagyták kath. lelkészeiket és önkényesen hoztak be maguknak prédikátorokat. A király ezt nem türte. Meghagyta Pethe Lászlónak, helyezzen vissza mindent a régi állapotokba. Fölhatalmazá őt szükség esetében a nádor támogatását is igénybe venni [2]). Ugy látszik ezen eset nem állott elszigetelve. Sellyén fölbátorodván a protestánsok elfoglalták a

---

[1]) Eredetije a m. k. kamarai levélt. Ezen ügy az 1618-ik országgyülés által fölterjesztett sérelmek között is szerepel. Katona Hist. Crit. XXIX, 788. lap.

[2]) A király Thurzóhoz 1615 nov. 9-én intézett levele. Eredetije a m. k. kam. levélt.

kath. templomot [1]). A császári udvarnál székelő pápai nuntius följogosítva érezé magát, Rómába küldött jelentéseiben azon nyilatkozatra: hogy Forgách halála következtében nagy zavar uralkodik Magyarországban [2]).

Ily viszonyok között igen természetes, hogy már néhány nappal Forgách halála után fölmerült az esztergomi érsekség betöltésének kérdése. Legelőbb is a nuntius igyekezett Khleslt és a többi kormányférfiakat meggyőzni a kinevezés mielőbbi eszközlésének szükségességéről. De midőn körültekintett a magyar püspökök között, kénytelen volt elismerni, hogy „a hazai egyének között kevés az érdemes és alkalmas.“ S csakis azt sürgeté, hogy oly férfiú neveztessék a magas tisztre, „ki azt legalább némileg legyen képes betölteni.“ [3])

És csakugyan ha szemeink előtt elvonulnak azon főpapok, kik ekkortájt a magyar egyházat kormányozták: alig találunk egyet vagy kettőt, ki nevezetesebb szerepet játszott; és egyet sem, ki a királyi udvarnál magának irányt-adó befolyást, az ország rendei között a katholicizmus érdekeinek és a józan politika elveinek érvényt szerezni képes lett volna. A protestantismusban uj támaszt talált ellenzéki törekvések, és az ezekkel kötött szoros frigy által, viszont szilárduló protestantismus terjedését föltartóztatni nem tudták, ellenállani is csak gyengén.

---

[1]) Az 1619-iki országgyülés vallási sérelmeinek összeirásából. Katona. XXX. 162. l.

[2]) A nuntius nov. 9-én Borghese bibornoknak. Idézett helyen.

[3]) A nuntius 1615 oct. 16-án irja Borghese bibornoknak: „Gia procuro di dispor Mons. Gleselio et suoi colleghi ad una nominazione di persona, che possa con minor disagualianza d'egli altri almeno in parte riempir quel vacuo. Pochi soggetti nazionali meritevoli.“ Idézett helyen.

Napragy Demeter, a cimzetes kalocsai érsek és győri püspöknek nevével elég gyakran találkozunk ugyan a XVII. század első tizedeinek történetében. De vezérszerepre úgy látszik ép oly kevéssé volt tehetsége, mint törekvése; habár a primási székre reményt tartott és jogot. Lépes Bálint a nyitrai püspök és királyi kancellár egyike ugyan a szorgalmasabb katholikus iróknak [1]), de a politikai téren gyenge, határozatlan férfiúnak és a nádor uszályvivőjének tartották [2]). Sőt kifogáson fölül még erkölcsi tekintetben sem állott [3]).

Telegdy János váradi [4]), Pyber János pécsi, Ergelich Ferenc veszprémi, Almásy Pál váczi, Hervoich Máté csanádi, Domitrovich Péter zágrábi püspök [5]);

---

[1]) A halandó és itéletre menendő teljes emberi nemzetnek fényes Tüköre. Prága 1616. — Pokoltól rettentő, mennyei boldogságra édesgető Tükör. Prága 1616.

[2]) 1615 dec. 14. a bécsi nuntius Borghesenek: „Nuove querele, per quando mi disse hieri M. Gleselio, sono sopragiunte d' alcuni Baroni catt. dell' indigna et scandalosa vita del Vescovo di Neutria et poiche mancà hora l'autorità del S. Cardinale di Strigonia di buon memoria, pensa esso M. Gleselio di chiamarlo qui bonamente all esercizio dell suo carico di Cancellario Aulico di quello Regno, per separarlo dal Palatino, nella cui amicizia et patrocinio il di molti eretici, si va hora fuor di modo insinuando et dare ame, com'egli dice più largo campo di perramarlo. Mi soggiungue di volerne scriverе a V. S. Ill. della quale staró attendendo con molto desiderio gli ordini et avertimenti. Idézett helyen.

[3]) Khlesl ir e pontról 1616 május 1-én a királyhoz intézett levelében. Hammer. Khlesl's Leben. III. Urkundenbuch 631. sz. 413 l. Khlesl törvényszék elé kivánta állítani a püspököt. Csak a nuntiusnak erélyes föllépése által sikerült nagyobb botrányt mellőztetni. Az államtitkár levele a nuntiusnak. 1616. jul. 2-án. Idézett helyen.

[4]) Timon ugy tudta, hogy Telegdynek kilátása volt az érsekség elnyerésére. (Kézirati évkönyvei az 1616. évhez. A m. k. egyetemi könyvtárban. Kaprinay gyüjteményének. XXXVII. fol. kötete 40 l.) És hogy jól volt értesülve, látni fogjuk alább.

[5]) Az egri és erdélyi püspökség üresedésben volt.

ők buzgó férfiak voltak megannyian. Saját körükben tettek, a mennyit tehettek; védelmezték egyházukat a támadások ellen, a mint tudták. De mind az ellenreformátio keresztülvitelében, mind a politikai téren — és itt küzdötte ekkor a protestantismus a katholicismus ellen élet halál harcát — csak közvitézi működésre tartották magukat, tartattak mások által is képeseknek.

Khlesl bibornok teljesen belátta a nehézséget: találni férfiút, ki az állás fontosságának megfelelő képességekkel birna. Igérte mindazáltal a nuntiusnak, hogy kiváló gondoskodásának tárgyává teendi ez ügyet [1]). A római bibornok-államtitkár elismeréssel vette tudomásul a nuntius igyekezeteit, fölszólítván ezen igyekezeteknek folytatására [2]).

Maga a pápa is nagy érdekkel foglalkozott ez ügygyel. Megbízta titkárát, hogy kifejezze fájdalmát Forgách bibornoknak, mint oly férfiúnak elveszte fölött, ki egyaránt volt hasznos az országnak és az egyháznak; valamint óhajtását, hogy mielőbb méltó utód által pótoltassék e veszteség. Meghagyta a nuntiusnak, hogy erre mindenek fölött gondot viseljen [3]).

---

[1]) „Mons. Gleselio mi dice, di conoscer la dificultà, et mi promesse d'invigilar al possibile.“ A nuntius Borghesenek. 1615 oct. 26. Idézett helyen.

[2]) Az államtitkár a nuntiushoz 1615. nov. 13.: „Si loda il pensiero di lei, di dispor Mons. Gleselio et suoi Colleghi a nominatione di persona a quel carico (Strigoniense Vescovato), a che devra elle invigilare et continuare i suoi uffizii.“ (Minute di lettere scritte al Nuntio di Vienna 1609—1621 cimű gyűjtemény a Vatikán kéziratjai között.)

[3]) 1615 nov. 14. Porfirio Khleslnek: „Quanto piu e dispiaciuto a N. Signore l' aviso della morte del S. Card. di Strigonia che sua riposo mancando un soggetto di tanta bontá e zelo e cosi utile a quel regno e alla sua chiesa, tanto maggior e il desiderio, che ha S. Beatitudine, che il danno si resarcisca con una presta nominatione di persona pia e degna di quel carico. In che se bene confida, che V. S. Ill. pro sua pietà debba porre ogni opera e studio, accio la chiesa vengi ben provista, ha voluto nondimeno S. Santità, che piu d'ogni altro vi raccomandare vivamente questo negotio per mio mezzo.“ Idézett helyen.

II.

Tanácskozások az esztergomi érsekség betöltéséről. — Pázmány Péter kijelöltetése. — Rómában tett lépések. — A jezsuita generalis magatartása. — Napragy igyekezetei. — Pázmány fölmentetése a jezsuita fogadalmaktól. — Túróczi préposttá neveztetése.

Mindeddig, bár ismételve szóba jött az érsekség betöltése, illetékes helyen nem tudtak megállapodni a kinevezendő személy körül. November közepe táján eldöntő lépés történt. A pápai nuntius és a német kormányférfiaknál nem kevésbbé látták át a magyar katholikus főurak, az ország és az idő sajátszerű súlyos viszonyai között, menynyire nagy horderővel bir az esztergomi érsekség betöltése. Tudták, hogy a kinevezendő egyéniségtől függ sok tekintetben a katholicismus időszerinti helyzete és jövője Magyarországban. Tudták, hogy — mint emlitém — az azonkori magyar főpapok közöl egy sem alkalmas azon nagy missió betöltésére, mely az uj érsekre várakozott.

De igenis alkalmasnak tarthatták Pázmány Pétert, kinek fényes tehetségeit, az igénytelen sőt népszerűtlen állásban, szóval és tollal gyakorolt nagy hatását, lángoló buzgalmát, ifjú tetterejét elég alkalmuk volt megismerni gyümölcseiből. Forgách bibornok is, közvetlenül halála előtt, foglalkozott azon eszmével [1]), hogy Pázmánynak utat nyisson a ma-

[1]) Annyi bizonyos, hogy Forgáchnak és Khleslnek voltak titkos intentiói Pázmányra nézve, s ez iránt a pápánál lépéseket is tettek. A pápa — irja 1615 máj. 23. a pápai titkár Khleslnek — „ha ascoltato il Signor Ridolfi in tutto qual, che gli ha esposto in questa materia. come anche

gyar egyház első méltóságára. A melyre őt végrendeletében is ajánlani nem habozott [1]).

A magyar katholikus főurak, mint Forgách Zsigmond és Homonnai György, Pethe László és Eszterházy Miklós [2]), Pázmánynak nem kevésbbé, mint az általa védelmezett szent ügynek őszinte és buzgó barátjai siettek a habozó és határozatlan nuntiusnak figyelmét Pázmányra fordítani [3]).

A nuntius örömmel karolta föl ezen eszmét. November közepe táján értekezett ez iránt Khlesllel, és a császár főkamarásával Meggau gróffal. Kéré őket, igyekezzenek reábirni a királyt, hogy ne nevezzen senki mást a megürült esztergomi érsekségre, mint Pázmány Péter atyát, ezen kiváló tudománynyal és tekintélylyel biró férfiút. A két ministert nehézség nélkül sikerült megnyernie. Különösen Khlesl nemcsak a kinevezendő egyén, hanem a kinevezés

---

nel parte del P. Pasmanno, intorno a che V. S. Illma intenderà dal medesimo S. Ridolfi quant' occorre.“ És 1615 aug. 8 ugyanaz ugyanannak: „Mi rese il Signor Cam. Ridolfi la lettera di V. S. Ill. de 18. dell passato e mi soggiunse, che havea da dirmi per sua parte intorno al negotio del P. Pasmanio. Qual che S. S. habbia detto in questa materia al medesimo S. Ridolfi e con questa prontezza io sia per reiterar i miei offitii apresso la S. S. per l'afetto che di nuovo si dichiara V. S. Ill. tanto di desiderare, le sacra pienamente riferitola lui medesimo.“ Idézett helyen. De tulajdonképen mi céljuk volt Pázmánynyal, kinyomozni eddig nem voltam képes.

[1]) E végrendeletet nem ismerem. De föltenni lehet, hogy a pozsonyi jezsuita collegium évkönyveinek Pázmánynyal egykoru irója alaposan értesült erről, mit utána a szövegben emlitettem. Kézirat a m. k. egyetemi könyvtárban.

[2]) Ezeket említi Timon idézett kézirati évkönyveiben.

[3]) Ez valószinű. Mert a nuntius magától nem jött e gondolatra, különben azonnal szóba hozta volna Pázmányt, mihelyt gondolkodni s értekezni kezdett az érsekség betöltéséről. Rómából sem vett ez irányban utasitást. Legalább Pázmányról hallgatnak azon utasítások, melyek nov. 13 és 14-én küldettek Rómából a nuntiushoz.

siettetése tárgyában is teljesen egy értelemben volt a nuntiussal [1]).

Ugyanazon időben, midőn a nuntius Pázmány fölemeltetését szóba hozta: haladéktalanul megtörténtek Rómában a kellő lépések, hogy Pázmánynak szerzetes fogadalmaitól való fölmentetése kieszközöltessék. Veranchich Faustus — a nagy Veranchich Primásnak unokája, ki csanádi püspökségét elhagyván, az örök városba vonult — midőn Pázmánynak egy levelét 1616 február elején kézhez vette, ezen lépésekről, s azok sikeréről már birt tudomással. Azon érdekes szavakat

---

[1]) 1615 nov. 16. a nuntius Borghese bibornoknak Prágából: „Conferi subito con Cleselio e col Cameriere Maggiore, che quando potesse cio seguir con buona gratia di M. S. et senza notabil pregiudizio della Compagnia non dovea S. M. nominar altro a quella chiesa (Strig.) ch' il Pr. Pietro Pasman Giesuita, huomi di lettere, di valore et non solo consapevole... Mostrarono i detti due Signori di restar assai ben impressi del mio pensiero concorrendo meco Mons. Gleselio particolare, non solo nella persona da nominarsi, ma per quanto mostrava nella necessitá d'una presta nominatione.“ Idézett helyen. Hogy Pázmány csakhamar Forgách halála után annak utódjává kijelöltetett, kitünik Babóthy Ferenc esztergomi kanonoknak egykorú, 1630-ban tett jegyzeteiből. „Petrus Pázmány — irja — ... statim post decessum quondam Francisci Forgách ... Pragae ... a ... Mathia II ... Archiepiscopus seu Metropolita Strigoniensis designatus est.“ (Az esztergomi főegyház érsekeinek és kanonokjainak névsorában. Az esztergomi káptalan levéltárában.) És hogy Khlesl Pázmány kineveztetésének előmozdítása körül tevékeny volt, kivehetni egy leveléből, melyet 1618 febr. 2-án irt Ferdinand királynak. Ekkor t. i. a királyválasztás forogván szőnyegen, Pázmány buzgón fáradozott Ferdinand megválasztatásán. „Bin gewiss — ugymond — an des P. Pasmani promotion vom Herzen ungern kommen, mich aber hat Gott inwendig trieben, dass ich wider meinen Willen hab solches thun müssen und nicht anders hab thun können. sondern dafür gehalten.“ Hammer Khlesl's Leben. IV. k. Urkundenbuch. 823. sz. 23. l. És igy kétségtelen, hogy Khlesl Pázmány mellett működött. De alaptalannak és légből kapottnak tarthatjuk azt, mit a protestáns Schmálnál olvasunk: „Melchior Cleselius Pazmanno Archiepiscopatum, Pazmannus autem Cleselio pileum Cardinalitium impetravit.“ Adversaria. Kiadta Fabó. Monum. Evang. in Hung. II. 88 és 204. ll.

irá ekkor Pázmány levelének boritékára: „Questo gieusita ha da essere adesso Arcivescovo di Strigonia, e lo merità.“ [1]) „Ezen jezsuita most esztergomi érsek fog lenni, és megérdemli, hogy legyen.“ Hogy legyen, kivánták Rómában is. Pázmányt fölmenteni fogadalmaitól, képesíteni az érsekség elvállalására, kész volt a római curia.

Ki az egyenes utba akadályokat gördített: a Jézustársaság generálisa, Mutius Vitellescus volt. Kitünő és nagyérdemű férfiú, ki természetesen vonakodott megegyezni, hogy a kormányára bizott társaság tagjainak egyik legjelesbikétől megfosztassék. Talán attól is vélt tarthatni, hogy egyik tagnak fölmagasztaltatása a többiekben fölkelthetné az ambitió csiráit [2]).

A pápa ezért, a generális befolyása következtében, hajlandó volt ugyan Pázmányt föloldozni szerzetesi fogadalmaitól; de csak azon föltétel alatt, ha a Jézustársaságot elhagyván, közvetlenül egy más rendbe lép, s mint egy más rend tagja fogadja el a magas méltóságot. A Pázmány részére ily értelemben kiállított pápai brévét Khlesl már

---

[1]) A levél eredetije a N. Muzeumban. De elveszett az érdekes boritek. Kovachich idejében még meg volt. L. Script. Rerum Hung. Minores II. 438 l.

[2]) „Mathias II. litteras ad Clementem VIII. dat. Consensit Romanus Pontifex. Evocatur Romam a Generali Pazmanus. Multa cum hoc et Papa agit. Suspicio non inanis erat et eventu probata, solutum a quarto voto esse.“ stb. A pozsonyi jezsuita collegium idézett évkönyveiben. Hogy Pázmány személyesen lett volna Rómában a dispensátió kieszközlése végett, arról nincs tudomásom. Az 1616-ik év folytán nem is lehetett Rómában. 1615-ben volt ugyan Rómában, de ekkor alig hihető, hogy ezen kérdések már szóba jöhettek volna. Ellenkezik ezen föltevés számos más körülménynyel. — Timon (kézirati évkönyveiben 1616-hoz) és Pray (Spec. Hierarch. I. 184.l.) szerint a generális Pázmánynak föloldoztatásáról mit sem tudott, mert előtte elhitkolta a római curia. De ez hihetetlen, mert indokolhatlan.

november utolsó napjaiban vette kezéhez. De ezzel nem volt megelégedve. Óhajtotta volna, hogy Pázmány egyszerűen mentessék föl a jezsuita rend kötelezettségei alól. Hivatkozott bizonyos Cicali atyára, ki a Jézustársaságból közvetlenül lépett püspöki székre; s uj brévét szándékozott kieszközölni. Lehet, Pázmányt ismervén, attól vélt tarthatni, hogy ő a tekervényes, alattomos utaknak nem barátja, ily módon talán el sem fogadja az érsekséget. A nuntius nem értette ezen kifogásokat. Azt hitte, hogy Khlesl halasztani kivánja a kinevezést, miszerint a k. kincstár hoszabb ideig huzhassa a megürült javadalom jövedelmeit. És Khlesl alig tudta őt megnyugtatni azon biztositásával, hogy változatlan határozata Pázmányt emelni az érsekségre.

Ekkortájt a magyar katholikus rendek egy főurat küldöttek Prágába. Általa, valamint leveleikben kérték a királyt, Khleslt és a nuntiust, hogy az esztergomi érsekség mielőbb betöltessék, kifejtvén az üresedés hátrányos következményeit. És kineveztetni közértelemmel Pázmányt óhajtották.

Pázmány ekkor Prágában tartózkodott. A király meghivása folytán jelent meg, anélkül, hogy értesitették volna a meghivás valódi céljáról. De bár ennek csakhamar tudomására jött, oly lelki nyugalmat, szerénységet bizonyitott, annyira távol volt tőle minden nagyravágyás, mint azt igazi és szigorú szerzetestől megvárni lehetett. Ezen magaviselete bizonyára még inkább megerősité a kormányférfiakat határozatukban [1]).

---

[1]) Később a protestánsok azzal vádolták Pázmányt, hogy ő cselszövények által szerezte meg magának az érsekséget. „Supersunt — irja Pázmány védiratában — hodie et hic Viennae praesentes sunt viri maximi, arcanorum consiliorum Mathiae II. fel. rec. conscii. Ad eos provoco, qui pro sua aequitate palam testabuntur, nullam unquam vel exiguam

Pázmány bizonyosan szerette volna titokban tartani az egész ügyet. Ezért midőn 1616 elején Veranchich Faustusnak Forgách halálát jelenté: „vajjon fog-e egyhamar utódot kapni — irta — vagy nem, én nem tudom; sokan sokféléť beszélnek.“ [1]) De az titok soká nem maradhatott.

---

practicam a me contextam fuisse; nullam nec verbo nec scripto postulationem exhibuisse, qua Archiepiscopatum ambirem: sed quum nihil minus quam de Archiepiscopatu cogitarem, litteris Imperatoris optimi Pragam evocatus, priusquam illuc pertingerem, resoluta omnia deprehendi; nec in aula solum, sed et alibi publicatum, me ad Archiepiscopatum delectum esse. Ego sane post exantlatos innumeros labores, cum in scribendo et concionando, tum in negotiis tractandis, secunda integritatis et eruditionis fama, nullos unquam honores, nullam a Deo praesentis vitae mercedem expetii. Quodsi Deo ita visum, ut antiquae suae in me clementiae documenta ederet, „suscitaretque de terra inopem, et de stercore erigeret pauperem“ id grata animi submissione a me recoli debet.“ Vindiciae 43. lap. Ezen előadás teljesen megegyező a bécsi nuntius tudósításával, melyet 1615 dec. 1. intéz Borghesenek Prágából: „Mando hieri M. Gleselio a mostrarvi un breve concesso da N. S. al P. Pasman Giesuita, ma mi fece insinuar nell' istesso tempo, che non era molto a suo gusto, perche desiderabbe di veder il detto Padre essentato dall' instituto, et obedienza della Compagnia restar semplice sacerdote, come dic' essersi concesso al Pre Cicali, senza far tralasso ad altra religione. Del chi credo ne scrivera di nuovo et fara trattarne dal P. Ridolfi con la Stà di N. S. et con V. S. Ill. Intanto egli non finisce di dichiararsi meco, di voler promoverlo per adesso alla chiesa di Strigonia ma ben d' habitarvelo; onde me ne sto tutto nel mio sospetto, che di goder per qualche tempo di quell' entrate habbia da differsene la provista. Il stato cattolico di quel regno ha mandato qui un gentilhuomo et ha scritto a S. Mtà e a M. Gleselio et anco a me, chiedendo instantamente et per molte ragione, che venghi quanto prima destinato a quella Chiesa il suo vero pastore, detestando il governo d' una semplice amministratione. Et in effetto, per quel ch' io vo penetrando, tutti concorrono a desiderar la persona del detto P. Pasma, chi e qui, chiamato da S. Mtà, ma ancora non sa a che fine, et se ben credo, che possa haver gia presentito qualche cosa, mostra egli nondimeno una tal composizione d'animo et tal lontananza di pensieri da si fatto oggetto, qual conviene ad un vero et discretiosissimo religioso.“ Idézett helyen.

[1]) Eredetije a N. Muzeumban.

„Csudálatos — irta már 1615 dec. 9-én Thurzó nádornak bécsi ügynöke, — csudálatos, de köztudomású, hogy Pázmány Péter a Jézustársaságból kilépvén, az esztergomi érsekség kormányzását fogja átvenni; mi a főpap urakra nézve ép oly meglepő, mint boszantó lesz. Azonban miután egy sem található ugyanazon magyar főpap urak között, ki a magyar ügyek titkaiba jobban lenne beavatva, mint ezen atya: joggal tartatik méltóbbnak; kibe az elhunyt érseknek szelleme mintegy átszállott [1]).

Mint Thurzó ügynöke megjegyezte, Pázmány kineveztetésének hire a magyar főpapokra nézve meglehetősen boszantó volt. Többen közölök joggal véltek igényt tarthatni a primási méltóságra. Ilyen volt kivált Napragy kalocsai érsek, és Telegdy váradi püspök. Az előbbi mindent fölhasznált, hogy előmozdíttatását kieszközölje.

Azon véleményben, melyet az érsekség betöltése iránt illetékes helyről vett a király, Napragy ellen — mint őt magát értesítették — vád emeltetett, hogy „ő haereticusoknak fautora és Palatinusnak atyafia.“ Mennyiben volt alapos, vagy alaptalan a vádnak első része, nem tudom. De igenis azt, mennyire zokon vette Napragy kilátásba helyezett mellőztetését, mily keserű panaszokkal fordult a nádorhoz, és mily sürgetőleg kérte ki pártfogását. „Kérem kegyelmedet — így szól többi között — mint bizodalmas patronus uramat, hogy ha netalán e dologból kegyelmedre jönne az opinio, kegyelmed az én hozzám való szeretetéért legyen segitséggel; — de fölöttébb nem kell exaggerálni a commendátiót, mert talán az emberek azon is mást magyaráznának és kevés promótiómra lenne. Hanem csak az, hogy ő felségének is

[1]) Eredetije a m. k. kamarai levéltárban.

méltó a régi szent királyoknak efféle promótiókban való jó rendtartásukat megtartani."

Egy „deákját" is fölküldé Prágába „és csak ilyen formán irtam — ugymond — ő felségének, hogy minthogy immár az országban et senio et dignitate én vagyok az első, azért ő felsége is akarván megtartani a szokott ordót és grádust, talán méltó, hogy én reám is tekintet legyen." A levél, mely Prágába ment, az érsek állitása szerint „igen leviter" volt irva, és egyedül azt hangsulyozta, hogy legalább „ottan csak más idegent ne praeferáljon ő felsége a magyarországi praelátusoknak." [1])

De Napragy hiába hivatkozott korára, állására és érdemeire, hiába támaszkodott a nádor megigért pártfogására [2]). Hiába igyekezett ezt magának még inkább biztosítani, fogadván erősen: „ha . . . valamint énnekem succedálna az a reménység, meghigye édes bizodalmas öcsém uram, hogy énnekem mind ahoz a régi becsületes familiához eleitől fogva való jó indulatomból, mind pedig a kegyelmednek commendátiójából a mi engemet fog concernálni legfőképen levő tekintetem leszen arra az emberre, a kit kegyelmed commendál. És egyéb alkalmatosságokban is nagy szeretettel és igaz atyafiúképen igyekezem kegyelmednek szolgálni, az egy religió dolgát kivévén; mert tudja kegyelmed édes öcsém uram, hogy én kegyelmednek abból soha nem kedveztem és azután sem kedvezhetek. De a mi a többi kegyelmedhez való kötelességemet és atyafiúságos szolgálatomat illeti, azon

---

[1]) Napragy levele Thurzóhoz 1616 febr. 17-én. Eredetije a m. k. kam. levéltárban.

[2]) A nádor válasza 1616 martius 1-ről. Eredeti fogalmazata a m. k. kam. levéltárban.

igyekezem minden tehetséggel, hogy kegyelmed én bennem semmiből meg ne fogyatkozzék.“ [1])

Napragynak deákja martius elején érkezett Prágába [2]). Innen azonban leverő hirekkel kelle visszatérni urához. Elmondhatta neki, hogy Prágában az ő érdemeire keveset, a nádor ajánlására semmit sem adnak. Elmondhatta, hogy őt, az ősz, magas állású főpapot, ki annyi országgyülésen volt jelen, annyi követségben járt el, elmellőztek egy fiatal emberért, egyszerű jezsuitáért, ki mindeddig semmit sem tett: — csak irt és prédikált!

Napragynál nem volt szerencsésebb Telegdy. Az 1616-ik év első hónapjaiban a pápa jelentést kérvén ki magának a magyar püspökökről, ezzel összefüggésben egyszerre meglepő hir futotta be a prágai kormánykörőket. Ridolfi a római curia egyik befolyásos tagja, tudósította Khleslt, hogy a pápa a nagyváradi püspököt óhajtja az esztergomi érsekségre előmozdíttatni. Khlesl fölvilágosítást kért a nuntiustól, ki sietett őt megnyugtatni és biztosítani, hogy ő szentsége egyátalán nem szándékozik ignorálni a királynak jogait és óhajait. A nuntius mindazáltal jelentést tett Rómába a Ridolfi által terjesztett hirről. És az államtitkár — 1616 martius 5-iki iratában — megerősíté a nuntius nyilatkozatait. A pápa — ugymond — nem sürgeti a váradi püspök előmozdíttatását, hanem csak általán hiteles tudósítást kivánt magának szerezni a magyar főpapokról [3]).

---

[1]) Napragy Thurzóhoz 1616 martius 14-én. Eredetije a m. k. kam. levéltárban.

[2]) Lépes B. cancellár Prágából Thurzónak 1616 martius 11-én. Eredetije ugyanott.

[3]) Az államtitkár a nuntiusnak: „Il Ridolfi s'e portato molto male, s' ha scritto al Cleselio, che S. Stà inclina al Vescovo di Varadino, per-

Nemsokára elháríttattak a végső akadályok. Ténynyé vált, mit annyian hőn óhajtottak. Pázmány Pétert a pápai fölmentés a Jézustársaság fogadalmaitól fölszabadítván a „Clerici Regulares S. Majoli Papiae Sommaschae“ nevezetű szerzetes congregatiónak [1]) tagjává avatta [2]). És most a pápa

---

che la S. Stà non ha mai havuto tale intento, ma solo desiderio di saper le qualità degli Vescovi. Ha peró V. S. fatto bene di render capace il Cleselio, che non e stato mai pensiero di S. Beatitudine, come non e stato in effetto di pregiudicar alle ragioni di S. Mtà.“ Idézett helyen.

[1]) Ezen congregátiót a velencei származású Hieronymus Aemilianus alapította 1531 körül. Milánó és Bergamo között a sommaschói magányban alapította első kolostorát. Itt irta meg a rend szabályait. Társaival az éj egy részét imákban, a napot szent gyakorlatokkal, kézi munkával és szegények tanitásával tölté. V. Pius 1568-ban megerősítette a rendet, s azt a kolduló szerzetek összes kiváltságaival s „Ordo Regularium Clericorum S. Majoli“ névvel ruházta fel. Ezen elnevezés sz. Majolus egyházától veszi eredetét, melyet Borromaeo sz. Károly Páduában a rendnek átadott.

[2]) Kérdés vajjon Pázmány csakugyan átlépett e ezen congregátióba? Timon (Purp. Pann. 239 l.) határozottan nem-mel válaszol. És azon állitást, miszerint P. csakugyan átlépett ama congregátióba „quandoque inter coenam et pocula spargi solitum inane commentum“-nak nevezi. De cáfolatára nem tud egyebet fölhozni, mint hogy P. saját és mások állítása szerint jezsuitából lett esztergomi érsekké; és hogy a Jézustársaságból előbb más congregátióba átlépnie nem volt szükséges, miután P. előtt több jezsuita föloldoztatott fogadalmaitól. Mindkét érv nem elég nyomós. — Pray (Spec. Hier. I. 184 l.) szerint, midőn Rómából elküldték a dispensátió brévét, ezt P-nak nem mint jezsuita atyának, banem mint a nevezett congregátió tagjának cimezték. Mért? „Ut de iis Mutius Vitellescus nihil sciret.“ Mintha szükséges lett volna a titkolásra? És ha igen, más módot is találtak volna arra, mint a cimezés ilyetén megváltoztatását. Ezen cimezésből — folytatja Pray — származott a hir, mintha P. csakugyan valamikor tagja lett volna azon congregátiónak. „Sed falsum fuisse rumorem, evidens documentum prae manibus habeo.“ Ezen documentumot nem közli. Timon és Prayyal ellenkezőleg Cordara (Hist. Soc. Jesu VI. 28 l.) állítja, hogy P. csakugyan áttétetett ama congregátióba s hivatkozik a pápai iratra, mely ez ügyben a bécsi nuntiushoz intéztetett. Az áttétel oka szerinte az volt, mit fölebb említettem. Hogy P. csakugyan átlépett a Sommaskák congregátiójába, az legvilágosabban kitünik magának Pázmánynak 1625 III. idus decembris Mutius Vitelles-

Pázmányt a magyar egyháznak, az esztergomi érsekségnek biztosítandó: őt mindazon javadalmaknak, melyekkel megadományoztatni fog, elfogadására nemcsak fölhatalmazá, hanem kötelezé is [1]).

Pázmány ekkor már közvetlenül és haladék nélkül kineveztethetett volna esztergomi érsekké. De bizonyosan nyomósak lehettek azon ismeretlen okok, melyek a királyt arra határozták, hogy őt előbb egy kevésbbé jelentékeny egyházi javadalommal adományozza, a Boldogságos Szűz túróczi prépostjává nevezze.

II. Mátyás april 25-én irta alá az okmányt, melynek értelmében: „tekintettel a tudomány- és ismeretekre, a dicséretes erkölcsök és egyéb kitünő erényekre, melyekkel hivünk, tisztelendő Pázmány Péter — a mint ezt nemcsak bizonyos hiveink ajánlásából, hanem személyes tapasztalásunkból is tudjuk — Isten kegyelméből fölruházva tündök-

---

cushoz intézett leveléből. „Ego — olvassuk ott — in Societate a prima adolescentia egi. Ut ad hoc munus Archiepiscopale, quum nihil minus, quam hoc cogitarem, assumerer, Pauli Papae nutu in Congregationem S. Majoli translatus fui, ut illinc deinde ad Praelaturam promoverer. Et licet a Superioribus Ordinis Sommaschae litteras acceperim, quibus in Ordinem illius fuisse adscriptum significabatur, ego tamen nullam in eodem Ordinem professionem emisi, sed confestim ad Archiepiscopatum postulatus fui.“ (Katona Hist. Crit. XXIX. 656. l.) Kitünik ebből, hogy P.-nak a Congregatióba való áthelyeztetése tény, a mely azonban formalitásnál nem volt egyéb.

[1]) Erre utal II. Mátyás 1616 april 25-én kelt kinevezési okmányában. „Quem (Petrum Pázmány) Pauli V. auctoritate non solum ab obligatione Patrum S. J. exemptum, verum etiam ad quaevis beneficia ecclesiastica adeunda, juxta beneplacitum nostrum, speciali mandato adstrictum esse cognovimus. (Katona Hist. Crit. XXIX. 645. l.) Ezen dispensatióra vonatkozó pápai okmányt nem ismerem. Pedig Pázmány gondosan őrizte azt. „Reperta est in cista thesauri Pazmani bulla Papae, qua indultum ei erat ex Societate egredi, quod testati sunt testamenti executores;“ olvasom a pozsonyi jezsuita collegium kézirati évkönyveiben.

lik; és biztos tudomásunk szerint V. Pál szentséges pápa által nemcsak a Jézustársaság kötelezettségeitől fölmentetve, hanem különös kérelmünkre bármily egyházi javadalom elfogadására kötelezve is van: ő neki, mint alkalmas és érdemes személynek, a Forgách Ferenc bibornok . . . utolsó és törvényes birtokosának halála által tényleg és jogilag megürült túróczi prépostságot, ő neki Pázmány Péternek adni és adományozni kivánjuk, azon világos föltétel alatt, hogy . . . a túróczi conventet, az ország törvényeinek értelmében föntartani és megőrízni tartozzék [1]).

II. Mátyás ugyanazon napon értesité a nádort ezen kinevezésről és a m. k. kamarához küldött rendeletéről, hogy ez a prépostság javainak átadása iránt rendelkezzék. Fölhivá a nádort, hogy ha az uj prépost bármely ügyben hozzá fordulni fogna, segitségére legyen [2]).

Pázmány a túróczi prépostságot elnyervén, elvállalta azon kötelezettségeket is, melyekkel elődje a Jézustársaság irányában tartozott. „Én Pázmány Péter — így szól téritvényében — elismerem és vallom, hogy a tisztelendő jezsuita atyák a törvény rendén kivül és a sz. katholika hit elleni gyűlöletből fosztattak meg a túróczi prépostságtól. Ezért is ezen prépostságot akkép és azon világos kötelezettséggel fogadom el ő felségétől, hogy jövedelmeiből az első, vagyis a következő 1617-ik évben kétezer, minden következő évben pedig háromezer forintot fogok a jezsuita atyák Nagyszombatban alapított collegiumjának lefizetni. A mikor pedig az ország törvényei állandó javak birását a Jézus-

---

[1]) Katona Hist. Crit. XXIX. 644. l. Kazy Hist. Univ. 39. l. Miller Epist. P. Pázmány I. 10. l.

[2]) Eredetije a m. k. kamarai levéltárban.

társaságnak ujra megengedik, azon prépostságot haladék és vonakodás nélkül fogom nekiök átengedni.“ [1])

Pázmány Péter most már a magyar főpapok között foglalt helyet. És így az országnak századokon át uralkodó szokásaival, a nemzetnek mindenkor aristokratikus szellemével is öszhangzásban, képesítve volt hazájának politikai ügyeiben nemcsak közvetve gyakorolt befolyásával és tanácsaival mint eddig, hanem közvetlenül és tényleg részt venni ezentúl.

És e ponton veszi kezdetét Pázmánynak politikai pályája, melyen húsz év lefolyta alatt király és haza körül annyi érdemet szerezett magának; annyi dicsőséget a társaságnak, melyből kiemeltetett, a primási széknek, melyre fölemeltetett.

III.

Pázmány első politikai föllépése. — Erdély állása a kormány és Magyarországhoz. — Homonnai György tervei. — Az udvari párt magatartásának változása. — Pázmány küldetése Magyarország fölső részeibe (1616).

A mély belátással és emberismerettel biró Khlesl korán fölismerte Pázmányban azon kiváló politikai képességeket, melyeknek gazdag mértékben volt birtokosa. Ezen két rendkivüli férfiú ha előbb nem, az 1614 év végén találkozott először, midőn Pázmány Rómába küldetett; és ennek midőn a következő év elején, Forgách bibornokot a török alkudozásokra Bécsbe kisérte, elég alkalma nyilt magára

[1]) Katona Hist. Crit. XXIX. 648. l. Miller Epist. Pázmány I. 12. l.

vonni a mindenható minister figyelmét, kivívni tiszteletét, megnyerni rokonszenvét. Később midőn Forgách halála után Pázmány Prágába hivatott és a magas állásra kijelöltetett, a két férfiú között bizalmas viszony jött létre. És ezen időtől az ismeretes államcsínyig, mely Khleslt 1618 július 20-án szabadságától egy időre, politikai hatalmától mindenkorra megfosztá: Khlesl Pázmánynak a magyar ügyekben mindenkor nagy szerepet jelölt ki.

Azon időben, midőn Pázmány a túróczi prépostságot elnyerte, Magyarország és Erdély veszélyes zavaroknak volt színhelye. Szerzőjük Homonnai Drugeth György, a fölvidék leghatalmasabb — és buzgón katholikus — birtokosa. Ez Bethlent fejedelemségéből kizavarni igyekezett.

A császári kormány ministereinek hagyományos politikájukhoz tartozott a törekvés: Erdélyt Magyarországgal összekapcsolni, s evvel együtt a Habsburgház jogara alá hajtani. Az önálló Erdélyben önkényes hatalom vágyuknak korlátját, hazánkra nézve ellenséges célzataiknak akadályát látták; sőt attól tartottak, hogy Erdély fejedelmei bizonyos körülmények között a dynastiára is veszélyesekké válhatnak.

Ellenben a magyar államférfiak, kik a nyugottal és az uralkodó dynastiával való kapcsolataikat föntartani óhajtván, egyuttal a nemzet alkotmányos önállóságát és nemzetiségét is épségben megőrizhetni vélték: szivesen látták elválasztva a két testvért. Erdély függetlenségét saját létük biztositékának tekintették. Az Erdélyre való tekintet, a fejedelmeikkel való közlekedés s ezeknek időközönkénti beavatkozása a magyar ügyekbe: megannyi hathatós intő szózat volt, mely a német kormányt túlkapásoktól óvja.

Ez volt a helyzet. S ez fejti meg azon viszonylatok természetét, melyek I. Ferdinand és a Zápolyák; I. Miksa

és Báthory István; Rudolf és Báthory Zsigmond, Báthory Endre meg Bocskay; II. Mátyás és Báthory Gábor meg Bethlen Gábor alatt a hazai történelem lapjait betöltik.

Bethlent midőn a fejedelemséget elfoglalta hoszú tárgyalások után elismerték s biztosították a király és kormányának barátságos érzületeiről. De mindamellett tény, hogy Bécsben egy pillanatra sem szüntek meg gondolkodni és tanácskozni: mikép lehetne őt Erdélyből kizavarni. Az udvari párt erejét fokozta most a katholikus elemek csatlakozása. És közös jelöltül Homonnai Drugeth Györgyöt tüzték ki; kit titkos támogatásukról biztosítottak; s kitől, ha tervük sikerül, Erdélyben a bécsi befolyásnak érvényre emelését s a katholicizmus uralmának visszaállitását várták.

Magyarországban számra és tekintélyre jelentékeny volt ugyan a párt, mely Homonnait titokban támogatá, vagy nyiltan zászlaihoz csatlakozott. De a magyar rendek nagyobb része ellenséges szemmel nézte, sőt megakadályozni is igyekezett a praetendens törekvéseit. Igy elhintettek ujra a belvillongások magvai.

Az ország főhivatalnokai között különösen ketten, bár Bethlennek nem barátai, Homonnai célzatainak ellenségei voltak mégis. Thurzó György gróf a nádor és Forgách Zsigmond gróf országbiró és kassai főkapitány. Az előbbi mert buzgó protestáns volt és békeszerető. Forgách pedig, mióta Pázmány által a katholika egyház tagjává lőn, jó katholikusnak bizonyítá magát, a trón rendületlen hivének már azelőtt is. De nem volt s nem akart lenni Khlesl vak eszköze. Elégedetlen volt a békével, mely Nagyszombatban Bethlennel köttetett, s ennek a fejedelemség békés birtokát biztosítá; mindazáltal miután megkötve volt, lelkiisme-

retes megtartása mellett küzdött. És ezért helyeselte azon rendszabályokat, melyekkel a nádor elnyomni célozá Homonnai mozgalmait. Elég ok arra, hogy magára vonja Khlesl neheztelését. Annálinkább, mert 1616 martius havában Prágában azon hamis hir terjedett el, s Dóczy Endre az ármányok szövésében jártas szathmári főkapitány tudósitásai alapján, hitelre is talált, hogy Thurzó és Forgách a király tudta és beleegyezése nélkül közfölkelést hirdettek a megyéknek. Thurzót ez eljárásának helytelen voltáról meggyőzni Molart báróra, a cs. haditanács elnökére és Pethe Lászlóra a m. k. kamara elnökére lett bizva.

Forgách Zsigmondra nézve pedig Pázmányhoz fordult Khlesl; ismervén azon baráti viszonyt, mely a két férfiú között fönállott; azon befolyást, melylyel amaz a grófra birt. Martius második felében levelet iratott Pázmány által Forgáchhoz [1]). És néhány nap mulva ajánlá a királynak, küldje Pázmányt személyesen Forgáchhoz, hogy ezt hivatalától való visszalépésre birja [2]).

De egyelőre mind Pázmánynak küldetése elhalasztatott, mind pedig a kisérlet, lemondásra birni Forgáchot, elmaradt.

E helyett Khlesl irt Forgáchnak. Elég őszintén, a menynyire azt a diplomatától várni lehete. Tudja — ugymond — hogy Forgách Homonnait nem szereti. Sajnálja, midőn a katholikusokat maguk között megoszolva látja. Bethlen

---

[1]) „Wasz ich vor meinem von Prag Verreisen mit P. Pasmanno geschlossen, ist hiebei C. sammt dem Original, welches ich zu übersenden dem Herrn freistelle.“ Khlesl Molarthoz. Mart. 30-án 1616. Hammer. Khlel's Leben. III. Urkundenbuch. 612. sz.

[2]) „Ihrer Majestät und Herrn Obristen Kammerer habe ich gestern vor meinem Verreisen zugeschrieben, dasz man P. Passmannum gar zum Forgách schicken, und ihn zur resignation persvadiren solle, will man anders Ruhe haben und sicher sein.“ Ugyanott.

Gábor irányában, meg kell tartani a szerződéseket, míg ő is tiszteletben tartja azokat. Miután azonban a király értesült, hogy Erdély elégületlen, a fejedelem nem teljesíti a békeföltételeket, azonkivül a portán és Ali budai basánál fondorkodik: a király nem akarta elhamarkodni az ügyet, nem akart igazságtalan lenni sem Bethlen, sem Homonnai irányában, hanem kellő vizsgálatot rendelt el és Homonnait Prágába idézte, hogy itt a fejedelem által emelt vádakra feleljen. Azonban őszintén szólva — folytatja — Isten tervei igen gyakran megfejthetlenek. Ha tehát Istennek akaratja, hogy Erdély katholikus fejedelem kormánya alá jőjön: Forgách roppant felelősséggel terheli lelkét. A katholikusoknak szükségképen jobban kell őrködni érdekeik fölött. A királyi rendeleteknek, az ország törvényeinek igen is kell engedelmeskedni; de magán boszuból, szándékosan törni katholikus testvéreink ellen, s inkább Isten ellenségeit, mint a katholika egyház hiveit támogatni, annyit tesz, mint az isteni végzetekbe nyulni, saját lelke üdvét kockáztatni [1]).

Hogy Forgách és Homonnai között közeledés hozassék létre, más kisérlet is történt. Ők több kath. főurak körében apríl 26-ika táján személyesen találkoztak Szent-Mártonban. De ezen találkozás hatása nem sokat változtatott a két férfiú viszonyán, nem általában az ügyek állásán [2]).

---

[1]) Khlesl Forgáchhoz. 1616 april 16. Hammer. III. Urk. 620. sz. 392. lap.

[2]) Sepsi Laczkó Máté krónikájában olvassuk: „1616 26. aprilis tájban Szent-Mártonban gyülének ilyen szin alatt, hogy Forgách Zs. akarna megbékülni Homonnai Györgygyel. Az egymás között való harag pedig csak comminiscálás és simulálás vala, e végre gondolván azt, hogy a generális felől a Státusok el ne hinnék, hogy favealna a Homonnai causá-

Nagyobb horderejű volt az események fejlődésére Ali budai basa magatartásának változása. Ali titkon összeköttetésben állott Khlesllel és általa megnyeretve, Homonnai törekvéseit szivesen látta [1]). Később azonban a portán Bethlen befolyása fölülkerekedvén, szigorú rendeletek küldettek hozzá. Kénytelen volt tehát megszakítani baráti viszonylatait, melyekben eddig az udvarhoz és Homonnaihoz állott. Ezen utóbbihoz intézett egyik levelében igen érthetően jellemezte jövő magatartását. „Ha te fölkelsz — ugymond — tehát mi is hadainkkal rád megyünk.“ Khleslt is fölkérte, „hogy mind Homonnainak, mind Radulnak vastagon megparancsolják, hogy a szent békesség ellen is semmit ne indítsanak, helyükön szép békével és csendességben meglegyenek, hogy ebből valami gonosz ne történjék.“ [2])

A zavarok, melyek az országban eddig is elég szomorú mértékben elhatalmasodtak volt, tetőpontjukat érték el, midőn 1616 május havában Kollonich Sigfried kapitány Austriát és Magyarországnak határos részeit csapataival bebarangolni kezdette, számos erőszakos tettet végre-

jának, hanem inkább hinnének neki a Státusok, és ő inkább előmehetne Homonnai promovealásában.“ Mikó Erd. Tört. Ad. III. 153. l. De hogy ez nem áll, és a Forgách meg Homonnai között fönállott ellenséges viszony nem szinlelt, hanem nagyon is komoly volt, bizonyitják a föllebb mondottak és alább mondandók.

[1]) Ez kitünik azokból, melyekkel Khlesl Alit vádolja Gratiánihoz 1616 júl. 18-án intézett levelében. „Des Ali Basa empfehlung correspondirt gar nicht seinen actionen, reden, schreiben und tractationen, was Chiaja und ihr geredet und geschrieben als Botschaft, das läugnet er, den Homonnai verfolgt ect. stb.“ Hammer. III. k. Urk. 656. sz. 458. l.

[2]) Ali basa 1616 május 26-án Khleslnek és 27-én a királynak. Mindkét levélnek eredetije a primási vil. levéltárban.

hajtva [1]). A király a nádortól kért tanácsot. A nádor a királytól várt parancsokat. Egyelőre mégis figyelmeztetté a megyéket a fenyegető veszélyre, buzdítá készületekre. Meghagyta nevezetesen minden porta részéről két gyalognak kiállítását és fölszerelését [2]).

A nádor és mások előtt is szüntelenül fölmerült ijesztő rémként: a török beavatkozása. Ettől valóban tartani kellett. A fölingerelt, fenyegetett Bethlen biztosítandó magának a török pártfogását, — jól tudták, — kész lesz uj igéretekre, a régieknek beváltására. Aggodalmaik nem voltak alaptalanok. Lippa átadása indokolhatá; a budai, temesvári és bosniai basák fegyverkezései méltán fokozhatták azokat [3]).

Ezen szomorú viszonyok, a benső vágy közreműködni a hazát fenyegető veszélyek eltávoztatására: a nyilvános tevékenység terére hivta Pázmányt.

Összeköttetései a prágai és bécsi kormányférfiakkal, ismeretsége és baráti viszonylatai a magyar főurak nagy részével alkalmat adtak csakhamar, hogy a belső ösztön sugallatait kövesse.

Mióta Prágában tartózkodott, a kormányférfiak szerettek élni, kivált magyar ügyekben, tanácsával. Ezen föltevésre följogosít Khleslnek egy nyilatkozata: „Mi ugyan — irja — Nagyságod távolléte alatt, nagyon érezzük hiányát. De mi-

---

[1]) 1617 feria 5 proxima post festum b. Luciae Virg. Relatoriae Capituli Posoniensis ad mandatum Mathiae Regis ... de ... evocatione ad Curiam Praesentiae R. Mtis ratione notorii Sigfriedi a Kollonich, arcem Marchegg vi et potentia mediante occupantis, in Civitatem admissi, armisque ac apparatu bellico ex arsenali regio ad expugnationem Arcis Dévén a Civitate instructi. Pozsony sz. k. város levéltára.

[2]) Thurzó a királynak és a bécsi titkos tanácsnak. 1616 máj. 30. Eredeti fog. a m. k. kam. levt.

[3]) Thurzó Khleslnek calendas junii. 1616. Ered. fog. Ugyanott.

után távozása a kereszténység és közjó érdekében történt, könnyen és méltán vigasztalhatjuk magunkat.“ [1])

Pázmány május végén Prágából Pozsonyba, innen Bécsbe utazott. Mindkét helyen sürün értekezett a kormányférfiakkal és-főurakkal. Mert már ekkor vette volt a megbizatást a király és Khlesltől: Magyarországban a béke visszaállitása érdekében működni.

Május utolsó napjaiban Pozsonyból küldött előterjesztéseket Prágába. Ezekben Kollonich Sigfried, valamint a szintén zavargó Balássi ellen erélyes rendszabályok alkalmazását sürgeté, úgy látszik. És ezeknek elfogatása, hihetőleg az ő tanácsára eszközöltetett[2]).

A mi Homonnai mozgalmait illeti, kétségtelen, hogy Khlesl azokban kétértelmű szerepet játszott. Alattomban — s ez számos leveleiből bizonyos — biztatta őt és támogatta. Lelkesedéssel karolta föl a tervet, mely Homonnainak Erdélyt, a Báthory Gábor által tartományából kizavart, Radul vajdának Moldvát volt megszerzendő. Nyilvánosan ellenben úgy viseli magát, mintha kezdeményezéséről mitsem tudna és ellenezné terveit. A világ szemei előtt ép oly serény rendeletek szétküldésében, melyek Homonnait békére, fegyverletételre intik; mint buzgók titkos törekvései Homonnai terveinek sikeresitésére.

Pázmány szintén be volt avatva ezen fondorlatokba. Ugy látszik szivesen látta azokat, szerencsét kivánt azoknak. Főleg azon kilátás vezetheté őt Homonnai pártolására, hogy,

---

[1]) „Nos sane magnam sentimus iacturam, quod praesentia Eiusdem careamus. Quia vero hic discessus in bonum Reipublicae Christianae suscipitur, facile et merito dissimulamus.“ Khlesl Pázmánynak. 1616 június 3. Eredetije a primási vil. levt.

[2]) Ugyanazon levélben úgy adja elő Khlesl a történt elfogatást, mint Pázmány előterjesztéseinek következményét.

ha sikerülne őt az erdélyi fejedelemségre emelni, a katholicismus üdvös lendületet fogna nyerni Erdélyben.

De mind Khlesl, mind Pázmány elég belátással birtak, hogy a terv kivitelének nehézségeit fölismerjék. És elég politikával, hogy mihelyt ezen nehézségek legyőzhetleneknek bizonyultak, módosítani terveiket és elhalasztani valósításukat készek legyenek.

Ez csakugyan szükségessé lőn, midőn a török fenyegető magatartása köztudomásra jutott. Most uj nyomokba vezetni az egész ügyet, jutott föladatul Pázmánynak. A király meghagyásából Forgáchchal, Dóczyval és magával Homonnaival is kelle tárgyalásokat kezdenie. Megnyugtatni a nádort, az országbirót és a megyéket — kik Homonnai ellen zajlongtak —; Ali basát ujra megnyerni az udvar szándékainak; Homonnait vigasztalni, hűségében megerősíteni, kitartásra ösztönözni; Bethlent ellenséges fondorlatainak, mozgalmainak megszüntetésére birni. Egyszóval: lecsillapítani a zavarokat, melyek lángba borítani fenyegeték az országot.

Khlesl ugyanis most azon meggyőződést tudta érvényre emelni Prágában, hogy míg Bethlen uralkodik Erdélyben, Homonnainak nem lehet kilátása sikerre [1]). A prágai politikának ez időszerinti titkos szövedékét fölleplezve találjuk azon fontos iratban, melyet a király június 6-án intézett Molarthoz, a cs. haditanács elnökéhez.

Molart Homonnainak a császári udvarnál egyik főpártfogója volt. Ő az 1616 elején hihetőleg Homonnai által tévutra vezettetve, kilátásba helyezé, hogy a május

---

[1]) „Mtas S . . . Dom. Vestram, utpote quod unicum habet instrumentum elegit ad componendum hoc negotium . . .“ Khlesl Pázmánynak. 1616 június 3. Eredetije a prim. vil. levéltárban.

havára kihirdetett erdélyi országgyülés Bethlent elüzni és Homonnait fogja meghivni. És ez nemcsak nem következett be, hanem ellenkezőleg azon országgyülés több rendelkezése — ilyen Lippa átadásának jóváhagyása — által Bethlen személyéhezi ragaszkodását fényesen bizonyítá.

Ehez hozzájárulván az Ali basához a portáról érkezett szigorú utasitások: a kormány a helyzetet teljesen megváltozottnak látta és szükségesnek elhagyni az eddigi utat. „Ezért külsőleg, míg kedvezőbb idők jönnek“ a kormány semleges magatartásra és a nagyszombati egyesség tiszteletben tartására határozta magát. Igy elháríttatván a veszélyek, időközben a tervnek jövőben szerencsés és biztos sikerét előkészíteni lehet. Erre nézve három eszközt fogadtak el. Molart megbizást nyert, hogy Dóczyt az uj helyzetről s annak követeléseiről értesítse. Pázmány Péter Forgáchhoz küldetett, hogy azt megnyerje és Homonnait is tanácsaival vezesse [1]). Végre Bonhomo császári ügynöknek Ali basa által a portát Bethlen ellen kelle izgatnia [2]).

Ezen bizalmas közlemények kezeinkbe adják a kulcsot a kormány által június elején tett meglepő intézkedések megértésére. A király ugyanis köszönetet mondott a nádornak azon eljárásáért, mely csak imént annyira fölingerlé

---

[1]) „Alterum medium est quo nos negotium hoc juvare velimus, missio Pázmány Praepositi Thuróczíensis ad Forgách, ut is dictum Forgáchium, qui potissimus impeditor fuit hactenus, ad meliores terminos disponat, et Homonnai consulere et amplius dirigere possit, quod te ex adiunctis scriptis, quid nos Pazmannio scripsimus, et in hac re commisimus, videtis.“ Sajnos a királynak Pázmányhoz intézett levele, melyről itt említést tesz, ismeretlen.

[2]) Ezen érdekes és terjedelmes iratnak egykorú latin fordítása a primási vil. levt.

kormányát. Kijelenté, hogy a békét minden áron föntartani kivánja. Ezért záratta el Kollonichot és Balássit; ezért tiltotta el a fegyverkezéstől Homonnait. Bethlen ellen joga lenne ugyan ellenségesen föllépni, de a béke kedveért csak nyilt leveleket küld a hajdukhoz, a Bethlen által terjesztett lázító iratok hatásának megsemmisítésére. A k. levelek szétküldését és a hajduknak hűségben s békében megtartását Forgáchra bizta. Homonnait is ujra szigorún fogja eltiltani hadak gyüjtésétől [1]).

Ezen intézkedések egyike és legfontosabbika Pázmánynak küldetése volt.

Pázmány június közepetáján Magyarország fölső részeibe küldetett. Utasítása értelmében utközben meglátogatnia kelle Thurzó nádort, annak előadni küldetése célját, kikérni tanácsát és támogatását. Utjának célpontja Kassa volt. Itt Forgách Zsigmondnak tüzetesen kelle előadnia azon körülményeket, melyek küldetését szükségessé tették. Kiemelvén és hangsulyozván, hogy miután Magyarország a király atyai gondjainak kiváló tárgyát képezi, legfőbb igyekezete az országnak békét és nyugalmat biztosítani, melyet semmi sem veszélyeztet inkább belső villongásoknál. A gróf tehát, mint a fölső részek főkapitánya, akadályozzon meg mindent, mi a békét megzavarhatná.

Már pedig mozgalmakra leginkább a nemesek nagyobb számú összegyülekezései adnak alkalmat. Ilyenkor könnyen elragadtatják magukat, tanácskoznak és határoznak fegyverfogásról, anélkül, hogy a közügyek titkaiba avatva lennének. Jövőben tehát a megyék se általános, se részletes gyü-

---

[1]) A király 1616 június 4-én Thurzóhoz és Forgáchhoz intézett leveleinek egykorú másolatai a primási vil. levéltárban.

léseket a király tudta nélkül ne tartsanak; ha pedig tartanak, határozataik csak a királyi megerősítés által fognak érvényességet nyerni.

Homonnainak a király szándéka szerint, ellenséges kisérletektől tartózkodni kell; mert bár a közrend megzavarását nem célozzák, ezt könnyen előidézhetik és súlyos következményeket vonhatnak maguk után. Annál inkább, mert az érdeklettek panaszt emelhetnének, hogy ily mozgalmak az erdélyiekkel létrehozott nagyszombati egyességet sértik, a melyet pedig föntartani kell. Végre tartani lehetne attól is, hogy a törökkel fönálló béke megzavartatnék. Szükséges tehát, hogy Homonnai, ha netalán hadat gyüjtött, azt minden gyanu és bizalmatlanság megszüntetése kedveért szétbocsássa.

Pázmánynak föladata volt mindezeket előadni Homonnainak, s őt reábirni, hogy a király és a viszonyok parancsszavának hódoljon; biztosítván egyébiránt a királynak személye iránti jóakaratáról és kegyelméről; buzdítván, hogy ne csüggedjen, és a királyhoz — „ki hűségével és őszinte igyekezeteivel megelégedve van“ — jövőben is ragaszkodjék, s bizalommal viseltessék.

Hasonlóan kelle eljárnia Dóczynál s tolmácsolni a király szándékait. Ezt, Homonnait és Forgáchot összetartásra és egyetértésre fölhivni. A hajdúk kapitányait pedig, kik netalán Bethlen izgató levelei következtében ellenséges föllépésre hajlandók, szorgalmasan intse és győzze meg, hogy a király soha sem szándékozott az ország szabadságai, vagy a hajdúk kiváltságai ellen bármit is cselekedni vagy megengedni. Ezért reméllí, hogy ők is oly magaviseletet fognak tanusítani, mint ezt hű alattvalók és derék katonáktól megvárhatja; és bízik, hogy eddigi hűségükben megmaradván, viszszautasítani fogják bármily pártosok izgató fölhivásait.

Ha pedig Pázmánynak alkalma volna Bethlennel személyesen, vagy valamelyik bizalmasabb emberével találkozni, többi között előadhatja a következőket. Köztudomású, hogy Bethlen kezdettől fogva kevésbbé őszinte lélekkel viseltetett a király iránt; ellenséges érzülete által (melyet a király területén terjesztett iratai és nyilt leveleiben világosan kitüntetett) a királynak nem csekély nehézségeket okozott; akadályozván igyekezeteit, melyekkel a kereszténységnek javát és tartományainak biztonságát előmozdítani célozá. És habár a királynak méltó okai lettek volna hű rendeinek nyugalmáról, tartományainak megmaradásáról és a kereszténységnek biztonságáról más módon is gondoskodni; miután Bethlen változékony és ingatag magatartása által a nagyszombati egyességet megsértvén, nemcsak a magyar korona területén károkat és veszélyeket idézett elő, a szent korona tekintélyének és fönhatósági jogainak sérelmével, hanem az egész kereszténységnek is nagy horderejű hátrányokat okozott. Mégis bizonyos tekinteteknél fogva és a nagyszombati egyesség kedvéért, melyet sértetlenül föntartani óhajt, a méltatlanságokat békésen tűrte.

Pázmány megbizatott Radul vajdát is értesíteni a történtekről s a király határozott akaratjáról, hogy tartózkodjék minden mozgalmaktól és oly lépésektől, melyek a király területén zavarokat idézhetnének elő; ekkép elháríttatnak a veszélyek, melyek a török részéről, mint annak harci készületeiből következtethetni, fenyegetik az országot: a király területén hadakat, fegyveres népet ne tartson; annál kevésbbé, mert a királytól nyert menlevél csak háznépére, szolgáira és egyéb kisérőire szól.

Végre Pázmány fölhivatott, hogy hol célszerűnek tartja, figyelmeztesse a rendeket azon veszélyekre, melyek Lippa

és Jenő átadásából; azon előnyök és biztosságra, melyeket azok megtartásából az országra háromolni fognak [1]).

Pázmány az utasitással egyidejüleg két menvédet (salvus conductus) vett a királytól. Az egyik: „a főpapokat, főurakat, a fő- és alispányokat, a véghelyek fő- és alkapitányait, a várnagyokat, tiszteket és ezeknek helyetteseit, a harmincadosokat, adó és vámszedőket, a hidak és utak őreit, nem különben a városok, mezővárosok és helységek polgármestereit, biráit és egyéb előljáróit, végre az ország minden rendű és rangú lakosait" fölszólítá, hogy a király által „bizonyos ügyeinek elintézése végett Magyarország fölső megyéibe küldött" Pázmány Pétert kiséretével együtt területükön maradni és átvonulni békésen és biztosan engedjék, gyanus és veszélyes helyeken pedig kellő kiséretet rendeljenek mellé; kötelességüknek ismervén, utjának siettetéséről is mindenképen gondoskodni." [2])

Más k. nyilt parancs „a magyarországi városok birái, polgármesterei, esküdtei és összes polgárainak" meghagyta, hogy a „nem csekély fontosságú ügyek elintézésére kiküldött prépostnak — ha általa megkerestetnének — a szükséges előfogatokat késedelem nélkül rendelkezésére állítsák". [3])

Pázmány ezen iratok átvétele után azonnal elhagyta Prágát. Mielőtt a zavarok szinhelyére sietne, a nádorral találkozott. Thurzó Györgyöt bicsei erősségében találta. Június 25-ike körül érkezett ide Pázmány [4]). És a felekezetének

---

[1]) A király által Pázmány részére kiállított a 1616 június 16. kelt utasítás eredetije a prim. vil. levéltárban.

[2]) 1616 jún. 16-án. Eredetije a primási vil. levéltárban.

[3]) Ugyanakkor. Ugyanott.

[4]) Thurzó a királyhoz és Khleslhez. 1616 jún. 27. Ered. fog. a m. kam. levéltárban.

érdekei mellett buzgólkodó nádor a lelkes katholikus főpappal a fiainak viszályai által veszélyeztetett nemzet megmentéséről tanácskozva, a közös haza szeretetében egyesültek; megfeledkeztek arról, hogy őket is két különböző, gyakran ellenségesen szemben álló, táborba helyezé a valláskülönbség. Megfeledkeztek csakugyan. Mert e körülmény nem volt képes megzavarni az őszinte és szivélyes baráti viszonyt, mely e két férfiú között ezóta fönállott, azon néhány hónapon át, mely sirjától elválasztá az ősz nádort.

Pázmány a nádor által jó tanácsokkal [1]) és nyilt levéllel ellátva, melyben ő is hirül adá az ország lakosainak, hogy „a prépostot ő felsége a némelyek által Magyarország fölső részeiben támasztott zavarok lecsillapitása végett küldé ki“ [2]): Bicséről Kassára sietett.

IV.

A kassai gyülés 1616 június végén. — Pázmány hatása. — A kassai követek a királynál, a nádornál, Ali basánál és Bethlennél. — Ujabb gyülés Kassán, 1616 július 14-én. — Végzései. — A Pázmány ellen emelt vádak. — Védelme.

Kassa mint Magyarország fölső részeinek fővárosa, székhelye azon részek főkapitánya és hatalmas dynastáinak, a XVII. század mozgalmas történetében nevezetes szerepet játszik. Kiváltképen mint a fölső megyék rendeinek több ízben gyülhelye. Igy most is, Forgách Zsigmond főkapi-

[1]) Thurzó a királynak 1616 június 27. Ered. fog. a m. kam. levt.
[2]) Nyilt parancs. 1616 június 27. Eredetije a prim. vil. levtban.

tány meghivására június végefelé nagy számban gyülekezett ide a nemesség közelről és távolról, hogy tanácskozzék a zavarok mikénti lecsillapításáról; kifejezze szenvedélyes beszédekben Homonnai és Radul kisérletei által fölingerelt haragját; s elégületlenségét a törökkel ujabban megkötött béke fölött; melynek a hajduk és véghelyekről rendelkező pontjait az országra nézve előbb utóbb veszélyt hozóknak tartottak [1]). A rendek nagy részt fölfegyverezve jelentek meg, készen azonnal megindulni Homonnai ellen. Mert miután a nádort közfölkelés hirdetésére birni nem tudták, elhatározva voltak, hogy maguk állanak boszút a béke fölbontóin [2]).

A kassai gyülés ezek után zajos volt és izgatott. S ily gyülekezetre hatni, bizonyára nehéz föladat volt. Pázmány a kedélyek megnyugtatásán mégis nem eredmény nélkül munkálkodott. Támogatta Forgách, kit törvényes, de határozattabb és erélyesebb föllépésre buzdított. Míg a rendeket szokott nyiltságával figyelmeztetni el nem mulasztá, miszerint „félő — ugymond — hogy ő felségét meg ne búsítsák, és másképen elejét ne vegye ő felsége a dolognak.“ [3])

Pázmány június végső napjaiban Prágába küldött jelentéseiben kedvező hireket irhatott. És szólhatott a mozgalmakról mint befolyása által csillapulókról. Tudósításokat küldhetett, hogy „Radul vajdát nem tudják hová lett, ha Lengyelországba ment e vagy másfelé. . . . A mi pedig Homonnai Györgyöt illeti, az is alábbhagyta a dolgot . . . az

[1]) Sepsi Laczkó M. krónikája. Mikónál. Ered. Tört. Ad. III. 160. l. És Forgách Thurzóhoz 1616 júl. 5 és 27. Ered. a m. k. kam. levéltárban.

[2]) Thurzó Györgynek a kassai gyüléshez 1616 júl. 6-án intézett leveléből. Eredetije Zemplénvármegye levéltárban.

[3]) Pázmány P. a királyhoz és nádorhoz. 1616 aug. 20. Eredetije a m. kam. levéltárban.

is semmit nem cselekszik, hanem csendességben leszen és semmire okot nem ád"[1]; a királynak [2]) és kormánynak [3]) teljes megelégedésére.

De a hatás, melyet Pázmány a gyülekezetre gyakorolt, nagyon részleges és gyenge volt. Működése által a rendek csak egy részének tudta megelégedését kivívni. A számra nézve hatalmas ellenzéki párt gyanus szemekkel kisérte igyekezeteit és czeknek nem jósolt, mert nem óhajtott, sikert. Ezen résznek egyik képviselőjét és tolmácsát találjuk Abaffy Miklós tokaji kapitányban. „Kevés reménység lehet — irta az a gyülés után Thurzó Györgynek — hogy elcsendesedjenek a vármegyék; . . . elhigye Nagyságod a mint látom emberek beszédit és elméit, ha nem supersedeál Homonnai uram; és Pázmány uram is a békesség szerzést így continuálja, hogy az urakat vármegyéktől elállani tanácsolja, bizonyos legyen Nagyságod ebben, a vármegyék inter spem et metum lévén, búsult elméjük arra vezérli őket: elfelejtvén a mi kegyelmes Urunkhoz való kötelességüket, tüzet ne lobbantsanak, kivel mind magukat, mind másokat megemésztik." [4])

A magyar rendek jól tudták, hogy Homonnai némely kormányférfiakban birja támaszát. Könnyen fölfogható ezért, hogy az elfogult elmék a király küldöttében, Pázmányban is Homonnai terveinek előmozditóját voltak hajlandók látni.

---

[1]) Thurzó György a kassai gyülésnek. 1616 júl. 6. Ered. Zemplénmegye levéltárában.

[2]) A király Thurzóhoz 1616 júl. 6. Eredetije a m. kam. levt.

[3]) „Dasz die ungarische Unruhe sich anfanget zu stillen, habe ich mich mehr als andere zu erfreuen. Allermaszen Euer Durchlaucht ausz des Baszmanni Relation fürkommen können." Khlesl Miksa főherceghez. 1616 júl. 9. Hammer: III. Urkund. 653. sz.

[4]) 1616 július 16. Eredetije a m. kam. levt.

Annál is inkább, mert Pázmányt személyes baráti viszony kapcsolá hozzá.

A szellem, mely a gyülés többségét átlengé, nem volt a kormányra és küldöttére nézve legkedvezőbb. Heves beszédek, szenvedélyes kifakadások napi renden lehettek.

A tanácskozmányoknak egyelőre nem volt más eredményük, mint azon határozat, melynek értelmében a gyülésből követek küldettek a királyhoz, nádorhoz, Bethlenhez, Ali basához és a lengyel királyhoz [1]). És a rendek, mintán Forgáchtól igéretet vettek, hogy Homonnait békére birni fogja, június végén szétoszlottak [2]).

A királyhoz és a nádorhoz Ketzer András küldetett. Legelőbb az utóbbit kereste föl Bicsén. Thurzó nem volt embere egyik pártnak sem. Gyülölték Prágában, a nélkül, hogy az ellenzék kegyeit birta vagy kereste volna. A kormány élén állók nem biztak benne, féltek tőle és a „rebellisek" fejének, Bethlen és a zavargó rendek cinkosának nevezték. Ezek ellenben Khlesl és Homonnai eszközének tartották. Félreismerték a becsületes, tiszta jellemű férfiút. Mert Thurzó hivatalánál fogva is őre a törvénynek és jognak, utjában állott minden ármánynak, jött legyen az bármely oldalról. Egyenlő határozottsággal védelmezte az ország jogait az udvarnál, mint a trón érdekeit az országban.

Épen ezért a kassai rendek soraiban a nádor tisztelőinek, híveinek száma igen csekély volt. Számosan találkoztak,

[1]) Sepsi Laczkó M. krónikája. Mikónál. Erd. Tört. Ad. III. 161. l.

[2]) Ez kitünik Forgách Zsigmondnak július 4-én Kassa városához intézett leveléből, melyben irja, „hogy az elmult napokban a nemes vármegyéknek követi itt nálunk létekor" igéretet tett „hogy leszállítom Homonnai uramat, úgy, hogy onnan senkinek semmi bántása nem leszen." Eredetije Kassa sz. k. város levéltárában.

kik neheztelték reá már azért is, mert nem jött el körükbe, mint kivánták és várták. Az uralkodó bizalmatlanság és neheztelés elég világos szavakban talált kifejezést azon levélben, melyet hozzá intéztek [1]). Oly hangon kérték ki közbenjárását a béke föntartásának érdekében, melyet annál inkább tarthatott sértőnek, minél kevésbbé érdemlé meg. Válaszában joggal vélte megróhatni a rendeket éles, kiméletlen modorukért.

„Bizony nagy szivünk fájdalmával — irja — szenvedjük azt, meg nem gondolván a mi éjjeli s nappali szünhetlen sok munkánkat, fáradságunkat és hivatalunk szerint kegyelmeteken való gondviselésünket, érdemünk kivül méltatlanul ilyen kemény és fogas igékkel irott levelével terhel kegyelmetek bennünket, mert tudja azt az Isten, hogy ez ideiglen valamelyek a mi tisztünk hivatalát illették, semmit is abban hátra nem hagytunk, hanem szorgalmatosan véghez vittük s abban laboráltunk s most is fáradunk, hogy hazánk, nemzetünk békességben és csendes állapotban megmaradhasson.“ Kiemeli azután, hogy a király egyáltalán nem helyesli Homonnai és Radul terveit és ismételve intette őket levelei által nyugalomra. Végre pedig „bizonyos követet, Pázmány Pétert, kinek a túróczi prépostságot conferálta ő felsége (minthogy akkor több magyar ő felsége mellett nem volt) [2]) bocsátá alá hozzájuk, ki által is igen strictissime megparancsolta nekik ő felsége, hogy mindjárt minden haladék nélkül leszálljanak és népüket eloszlassák, mert általán fogva büntetlen nem szenvedi ő felsége. Vagyon is pedig effectusa az ő felsége parancsolatjának.“

---

[1]) Kassai rendek Thurzóhoz 1616 jún. 29. Ered. a prim. vil. levt.

[2]) Ezen megjegyzés föladata a gyanút eloszlatni, mintha Pázmányt azért küldötte volna a király, mert Homonnainak jó barátja.

Igazolja továbbá saját álláspontját, vonakodását a fölkelést Homonnai ellen elrendelni. „Kegyelmeteket azért mint atyánkfiait kérjük, szeretettel meggondolván a mi jámbor szolgálatunkat ... efféle boszúval teljes irásával ne carpáljon kegyelmetek bennünket ... Ketzer uramat tartóztatás kivül mindjárt fölbocsátottuk ő felségéhez ... Megirtuk ő felségének s mind egyebeknek, kik ő felsége mellett dirigálják a dolgot, hogy ne késleljék, hanem hova hamarébb ő felsége úgy resolválja magát, hogy kegyelmetek is lehessen contentus vele ... Kegyelmeteket mégis azon kérjük ... ne várja azt kegyelmetek ... hanem szálljon le kegyelmetek; mert egy az, hogy magát fogyatja kegyelmetek, a szegénységet ilyen takarodásnak idején rontja, opprimálja. Már az a török is nem tudja mire vélni a kegyelmetek táborban való létét, s félő hogy magára ne vonja kegyelmetek.“ Megnyugtatá őket mindazáltal értesítvén, hogy Ali basát a béke föntartására fölhivta, s tőle kielégitő választ nyert [1]).

Ali ugyanis tekintélyes haddal Szolnoknál táborozott. A szerencsétlen hajdúságot, mely a zavargóknak rendszerint eszközül és támaszul szolgált, fenyegette meghódoltatással [2]). Fenyegető állásával a prágai kormánynak ép oly kevéssé volt oka megelégedve lenni, mint a magyar rendeknek, vagy akár Homonnainak. Politikája határozatlan volt és következetlen. Szeretett volna jó lábon állani minden párttal, kizsákmányolni minden pártot; de ugyanakkor a fényes portának kegyeit sem kockáztatni. És ez alig sikerülhetett; még akkor is, ha Ali oly lángeszű férfiú lett volna, a minő nem volt. A kassai rendek követe utját már elő-

---

[1]) Thurzó a kassai gyüléshez. 1616 júl. 6. Ered. Zemplénvm. levt.

[2]) Dóczy E. Thurzóhoz. 1616 júl. 1. Eredetije a m. kam. levt.

készitve találta. Thurzó ugyanis — mint tudjuk — határozott hangon fölszólította, hogy „semmi olyast, mi a közbékességet megzavarhatná, a hajdúk ellen ne kisértsen meg.“ Mert ha a hajdúk Bocskay és Báthory Gábor idejében sem voltak török uralom alatt, annál inkább kell őket szabadságukban most föntartani, midőn a király hűségére visszatértek és királyi kiváltságokkal vannak fölruházva. Azután a zsitvatoroki egyesség nem csak semmit sem tud a törökök igényeiről a hajdúkra vonatkozólag, hanem nyiltan kimondja, hogy kik a királynak nem adóznak, ne adózzanak a törököknek sem. Végre a bécsi békekötés is a hajdúk előnyére szól. Ennélfogva tartózkodjék Ali is a békesség megzavarásától, hagyja békében a hajdúkat [1]). A nádor ezen fölszóllalásának ujabb súlyt kölcsönözött Khlesl bibornok hasonló tartalmú levele [2]). Alira mindez nem maradt hatás nélkül. A kassai követ előtt készségét nyilvánitá engedni a fölszólításnak és visszavonulni hadaival. Egyedül azt követelte, hogy Homonnai is tényleg oszlassa el hadait [3]). Sőt csakhamar ezen kikötött föltételről is megfeledkezni látszott. Mert teljesitését be nem várta s már néhány nap mulva a török hadnak nyoma sem volt Szolnokon [4]).

Az Erdélybe küldött követek is jó sikerrel jártak el. Bethlent Kolozsvárott találták hadi készületekkel elfoglalva, már már készen Magyarországba törni. A rendek nevében biztosíták, hogy az ország el van határozva a nagyszombati

---

[1]) Thurzó Alihoz. 1616 júl. 2. és 4. Khleslhez júl. 17. Ered. fogg. M. k. kam. levt. Khlesl Gratiánihoz 1616 júl. 18. és Molarthoz aug. 10. Hammernél. III. 657 és 664. sz.

[2]) Khlesl Alihoz aug. 8. 1616. Hammer III. 663. sz.

[3]) Forgách Thurzóhoz. 1616 júl. 10. Ered. M. k. kam. levt.

[4]) Ugyanaz ugyanannak. 1616 júl. 18. Ered. ugyanott.

egyességet megtartani és a fejedelmet minden támadás ellen megvédelmezni [1]). A fejedelem válasza barátságos volt és békés szellemű. „Olyan conditiók és fogadások alatt térítettük meg hadainkat — így ir önmaga — hogy azokat, kik a közönséges békességnek bontogatói voltak, complicesekkel megbüntessék; akkori injuriákról satisfactió legyen. Itt a szélben szathmári, kállói, ecsedi ő felsége tisztviselői lévén nyilván való okai ezeknek a zűrzavaroknak, azon legyenek, azokat megváltoztatván, békességszerető hazafiakat állítsanak helyükbe.“ [2])

Ugyanezen időben Ketzer Bicséről Prágába ment. Oda küldetett a rendek által, hogy — mint a krónikás megjegyzi — „maga legyen szemben királylyal ő felségével és lássa meg, ha él e ő felsége, az országot is bizonyosan informálja. Mert azt vélik vala, hogy interregnumban van az ország, azért volna ilyen zűrzavar“. [3]) A fölterjesztés, melyet magával vitt, élénk színekkel ecsetelte a károkat, melyeket Homonnai már okozott, és azon veszélyeket, melyeknek, ha ármányaival föl nem hágy, kiteszi az országot. Gyors és hatályos segélyért esdettek, s az országgyülés összehivását sürgették mindenek fölött [4]). Ketzernek Prágában nem csak a kormány élén állóktól, hanem a királytól is bőven volt alkalma hallani azon biztosításokat, hogy Homonnai a király tudta és beleegyezése nélkül fogott vállalatához. Mindazáltal engedményeket, igéreteket nem tudott kieszközölni, miután a kassai gyülés nagy mértékben magára vonta a kormány neheztelését. Azon

[1]) Sepsi Laczkó M. Mikónál III. 161. l.

[2]) Bethlen Thurzóhoz. 1616 oct. 15. Ered. a prim. vil. levt.

[3]) Sepsi L. M. krón. Mikónál i. h.

[4]) A kassai gyülés a királyhoz. 1616 jún. 29. Egykorú másolat a m. k. kam. levt.

oknál fogva, mert a megyék fölkelési szándékukról komolyan lemondani, készületeikkel végkép fölhagyni egyáltalán nem látszottak hajlandóknak. Míg ugyanakkor Homonnai jónak látta Prágába küldözgetni engedelmességének és békés szándékainak contestatióit. „Ő felsége — irja ekkortájt Khlesl — mindent megtett, mi lehetséges. Költséget nem kimélve békét kötött (t. i. a törökkel). Homonnait Prágába idézte; ezt és Radult eltiltá a hadgyüjtéstől, vizsgálatot is rendelt ellenök; Bethlent Lippa átadása miatt megintette; Ali basával tárgyalásokat indított meg; a megyéket ismételve intette békességre. Egyszóval ő felsége teljesítette a jó király minden kötelességét. Ha pedig a megyék ezután sem fognak megnyugodni, bizonyára uj zavaroknak lesznek okai [1]).

Ketzer ily viszonyok között kénytelen volt lemondani a reményről, hogy Prágában az ohajtott rendelkezéseket kieszközölje. Július 19-én a fölső magyarországi megyékhez intézett királyi rendeletet vett, mely szigorúan megtiltá a rendeknek akár személyesen fölkelni, akár hadat gyüjteni; mindegy Homonnai mellett, vagy ellen [2]). Egyébként a nádorhoz utasíttatott, mint ki ezen rendelet foganatositásának részletei iránt intézkedni fog. Emiatt augustus 2-án ismét Bicsén találjuk Thurzónál, ki teljesen megelégedve az események fejlődésével, meleg szavakban mondott köszönetet a királynak a béke helyreállításáért, melyet már biztosítottnak hitt teljesen [3]).

Miután a rendek Kassáról eltávoztak, Pázmány Homonnaihoz utazott. Forgách is beváltani igyekezett a gyülésnek tett igéretét. Már június végső napjaiban küldé Homonnaihoz

[1]) Khlesl Thurzóhoz. 1616 július 23. Hammernél III. 661. sz.

[2]) Egykorú másolat. Kam. levt.

[3]) Thurzó a királyhoz aug. 2. 1616. Ered. fog. a kam. levt.

Gyulay Istvánt. Ez „sok szó és tracta után“ reábirta oly térítvény kiállítására, melyben a rendeket biztosítja, hogy „noha ez ideig is nem volt arra igyekezete, hogy a nemes ország ellen valamiben“ törekedjék, a jövőben ovakodni fog zavarokra alkalmat adni. Fölkérte egyuttal Forgáchot, eszközölne ki a rendektől oly biztosítást „hogy lehetne ő is securus efféle violenta impetitióktól.“

Forgách most július 14-ére Kassára uj gyülést hirdetett a fölső vidék rendeinek. A végből, hogy itt Homonnai térítvényét tudomásul vegyék s viszont ezt is megnyugtassák. Ugyanazon alkalommal fogván számot adni a kiküldött követek eljárásuk eredményéről. Pázmány is előadni fogja Homonnaival történt megállapodásait [1]).

---

[1]) Midőn a jelen munka ezen részét „Pázmány Péter első politikai föllépése“ cim alatt ft. Rómer Flóris akademiai tag szives volt a m. t. Akademiának 1865 július 11-én bemutatni (közölve a „Pesti Hirnök“ 1865 július 12, 13 és 14-ik számaiban) az akkoron rendelkezésemre álló adatok alapján azon hiszemben voltam, hogy a kassai gyülés, mely 1616 június végén együtt volt; s az, mely 1616 július 15-én adta ki végzéseit, egy és ugyanaz. Azonban az 1866-ik év nyárán Kassa sz. kir. város gazdag levéltárában tett nyomozásaim alkalmával, Forgáchnak 1616 július 4-én Kassa városához intézett leveléből meggyőződtem az ellenkezőről. Ezen levélben ugyanis emlékezik az 1616 június végén Kassán tartott gyülésről és 1616 július 14-re uj gyülést hirdet. „Hogy azért mindezekről jobban végezhessünk és kegyelmetek nyilvábban megláthassa a Homonnai uram obligatióját, kivántatik, hogy kegyelmetek két főembert magok közöl ad 14 Julii ide Kassára cum plena auctoritate küldje, hogy az ő kegyelmek jelenlétében ultro citroque szállíthassuk le derekasan a hazánkban levő háborúságot és lehessen securus Homonnai uram is abban, hogy ezután kegyelmetek sem maga, sem szolgái és hozzátartozói ellen nem igyekszik semmi ellenséges dolgot cselekedni. Reméljük pedig, hogy ez idő alatt mind az erdélyi vajdától, s mind a vezér Ali basától követink megérkeznek, kik micsoda válaszszal jönnek szükség kegyelmeteknek érteni. Azonképen Császár Urunk ő felsége . . . bizonyos Commissáriusát (Pázmányt érti) küldé Homonnai uramhoz azon dolog végett, hogy e jelenvaló motusokat lecsendesítse. Arra a napra ő kegyelme Commissarius uram is

A rendek csakugyan összegyültek a kitűzött napon. A szellem, melyet magukkal hoztak, most is ingerült volt Homonnai és mindazok ellen, kiket barátjainak tartottak. Forgách előterjesztette Homonnai térítvényét. És ajánlkozott annak kieszközlésére, hogy Homonnai július 14-étől számítandó öt nap alatt minden ellenséges készületeivel és szándékaival teljesen fölhagyni fog.

A rendek szivesen fogadták ez ajánlatot. S igérték, hogy ha azt szerencsésen végrehajtja, lemondanak ők is támadási szándékukról. De ha nem sikerül: Forgách maga is velök együtt táborba száll és Homonnai ellen vezeti őket. A főkapitány elfogadta ezen föltételt. Mivel azonban Homonnai békés igéretein föltétlenül megnyugodni nem tudtak, s más nagyravágyó zavargók is találtatnak: határozattá lőn, hogy ha Homonnai, hivei, vagy bárki más uj ellenséges föllépést megkisértene, ily zavargók ellen Magyarország fölső részeinek összes rendei együtt fognak fölkelni [1]).

A gyülés a lengyel királyt levélben fölkérte, hogy Lengyel- és Magyarország között a békét mind maga megtartsa, mind alattvalói által megtartassa [2]). A nádort is megkeresték levél és követ által „hogy a szomszéd szövetséges tartományokat (Csehország, Morva, Silézia stb.) tudósítsa az ország jelen zavarteljes állapotjáról, s annak okairól; nehogy alaptalan gyanusitásoknak helyt adjanak; a királyt pedig kérje föl, hogy mielőbb országgyülést hivjon össze [3]). Végre

---

jelen leszen itt és kegyelmetek magától megérti micsoda instructióval jött, s mit végezett Homonnai urammal.“

[1]) Conclusiones Cassoviae in Congregatione Statuum Superioris Hungariae factae et per D. Gen. S. Forgách promulgatae. Ujabb másolat a primási könyvtárban, Battyányi primás kéziratai között. I. és VIII. cikkek.

[2]) V. cikk.

[3]) VI. cikk. És Thurzó Khleslhez 1616 aug. 3. Ered. a m. kam. levt.

az ország összes megyéihez körlevelet intéztek; a zavarok szerzői ellen panaszolkodtak, előadták siralmas helyzetüket és fölhivták, hogy az országgyülés mielőbbi összehivását ők is sürgessék [1]).

A rendek már július 15-én kihirdették végzéseiket. És csakhamar elhagyták Kassát [2]).

Pázmány is, miután két hétnél tovább tartózkodott a fölvidéken, küzdve szüntelenül titkos bizalmatlansággal és nyilt ellenségeskedéssel, sietett elhagyni a zavarok szinhelyét és fölkeresni a nádort. Ez július 18-án liekavai erősségéből árvai jószágaira utazván, utközben találkozott a préposttal. Értesülvén általa a történtekről, másnap nagyfalvi birtokáról fölkereste levelével Khleslt. Nem kételkedett ugyan, hogy a zavarok Pázmány buzgó és tapintatos igyekezetei folytán, immár lecsillapítvák. De tartott mégis attól, hogy ha a zavarok tulajdonképeni okai ki nem irtatnak gyökeresen, az elégedetlenség és veszély nem fog megszünni teljesen. Ajánlá tehát, hogy a rendeknek országgyülés tartását sürgető kivánsága teljesíttessék [3]).

Pázmány pedig bucsut vevén a nádortól folytatta utját Prága felé, hogy ott küldetésének eredményéről jelentést tegyen.

A kassai rendek közöl sokan Pázmány küldetését — mint tudjuk — ellenséges érzülettel tekinték. Úgy fogták

---

[1]) Conclusiones. VII. cikk. Ezen körlevél kelt 1615 július 15. A Barsmegyéhez küldött példányból közlé Botka Tivadar. Magyar Tud. Értekező. 1862. II. 9. l. Ezen körlevél következtében a megyék csakugyan sürgették az országgyülés összehivását. Igy Komárom vármegye 1616 aug. 3-án irt ez ügyben a nádornak. Eredetije a m. kam. levt.

[2]) „Anno 1616, 15 mensis julii Cassoviae in SS. et OO. Regni Hungariae superioris in generali eorum Conventu pro 14 mensis julii per D. C. Generalem promulgati facta est conclusio talis;“ — stb. Idézett helyen.

[3]) Thurzó Khleslhez 1616 aug. 3. Eredetije a m. kam. levtban.

föl, miszerint annak nem más a föladata, mint Homonnainak érdekeit előmozdítani. Ezek már a gyülés tartama alatt népszerűtlenné tenni igyekeztek őt. Sikerült is kivinniök, hogy a gyülés végzései közé a következő cikk igtattassék: „Miután Pázmány Péter jézsuitát a rendek testi, lelki ellenségüknek tekintik, mielőbb hagyja el Magyarország fölső részeit; hová — meggyőződésük szerint — a békességnek nem helyreállítása, hanem teljes megzavarása végett jött. Lehetetlennek is tartják, hogy ő, ki ezen mozgalmaknak egyik főoka, hajlandó lenne állandó béke tárgyalásában, annál kevésbbé létrehozásán fáradni.“ [1]) A gyülés eloszlása után sem kimélték meg rágalmaktól. Terjesztették, hogy Pázmány az urakat a rendektől való elszakadásra buzdította [2]). Hogy száznyolcvanezer aranyat hozott magával Homonnai részére; a királytól, mint az egyik hitte, a pápától, mint más [3]). Voltak, kik határozottan merték állítani, hogy Pázmány Kassáról nem Prágába ment vissza, hanem Moldvába utazott a király meghagyásából uj támadási kisérletre buzdítandó Radult. Sőt Zemplénmegye Sárosmegyének hivatalosan meg irta, hogy Pázmány Forgách Zsigmondot nem csak erélyesebb föllépésre buzdította, hanem fölhivta a nemesség ölésére, tömlöcözésére; a rendeket is fenyegette, hogy csakhamar visszatér hatalmas hadnak élén, megfékezésére az ellenszegülőknek.

---

[1]) Conclusiones. III. cikk.

[2]) Abaffy M. tokaji kapitány irja a nádornak: „Rákóczy György szolgája, az urával Kassán lévén beszéli, hogy Pázmány Péter az urat azon kérte, elálljon az országtól; ezt értvén az emberek, nem hogy csendesednének stb.“ 1616 július 16. Eredetije a m. kam. levt.

[3]) Sepsi L. M. krónikájában 1616 július 18-ra följegyezve találjuk: „A pápa titkon. a mint mondják közhirrel, pénzt küld Homonnainak, hogy az elindított persecutióját continuálja.“ Mikónál III. 160. l. És Pázmány alább említendő levelében.

Sárosmegye megdöbbenve hallotta a zempléni közleményeket. Július 21-kén fölterjesztést küldött ez ügyben a nádorhoz s fölvilágosítást kért. Ez pedig augustus 7-ikén kelt levelével az egész kényes ügyet tudomására hozta a királynak. II. Mátyás a vádiratot haladéktalanul közlé Pázmánynyal, ki ekkor még a cs. udvarnál tartózkodott. Ez sietett átnyujtani a királynak igazoló iratát. Rövid, a tiszta öntudat hangján irt, sorokban megcáfolva a vádakat egyenként, fölszólítá a királyt, hogy rendeljen vizsgálatot és ha majd ártatlansága kiderül, hallgattassa el rágalmazóit [1]). A király fölöslegesnek tartá a vizsgálatot. Megelégedett a nyilatkozattal. Ezt azonnal átküldé a nádornak. Saját leiratában is kiemelé, hogy miután a prépost ellen emelt vádak semmiképen meg nem állhatnak és egyedül roszakaratú emberek által hozattak forgalomba, helytelenül cselekedtek, kik mielőtt alaposságuk bebizonyult, azokat nyilvánosságra hozták. Miután pedig ilyetén hirek a fölizgatott kedélyeket könnyen azok részére hajlíthatnák, kik a köznyugalom és békesség megzavarásán munkálkodnak és így komolyabb veszélyeket is idézhetnének elő: meghagyta a nádornak, hogy hasonló hamis és izgató hirek további terjesztésének, valamint a béke megzavarását célzó igyekezeteknek megakadályozásáról kellően gondoskodjék.

De ugyancsak augustus 20-án maga a prépost is irt Thurzónak. Nem mentegeté magát, inkább csudálkozását fejezte ki: „hogy — ugymond — az eszes emberek efféle hiúságokat elhihetnek .... A ki forgott e világban és tudja, quantum est in rebus inane, neveti afféle dolgokat és én is

---

[1]) „Dignetur ipsam rei veritatem in hoc negotio indagare, et ubi innocentia mea innotuerit, obturetur os loquentium iniqua.“

bizony csak nevetem. De azt szégyenlem, mikor az idegenek nemzetségünket nevetik, hogy efféle gaz hireknek, mint valami derekas dolgoknak helyt ád. Mert bár mind ugy volna is, hogy én mondottam volna azokat, a miket hamisan reám fognak, micsoda okosság mutatja, hogy az én mondásomhoz képest nyeregben tartsák lovukat. Mintha skatulában póstán küldhetne ember hadat ennyi földre, ki miatt minden órában készen kelljen lenni. Avagy mintha én rajtam állana a hadgyüjtés, vagy az én tisztem és hivatalom volna a hadakozás. Higyje Nagyságod, hogy efféle causas non cautas másra magyarázzák az idegen emberek."

És midőn tovább folytatá, szivét engedé szólani, mely bizony a jezsuita öltöny alatt sem feledte el szeretni a hazát. „Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint bárki más. Hazámnak, nemzetemnek becsületét, csendességét szeretem és Istentől ohajtva kérem. A nemességnek is privilegiomit szeretem s tehetségem szerint oltalmazom. Mert noha most a sok hadak között megaprósodott a Pázmány nemzetség, de azt megbizonyíthatom, hogy szent István király idejétől fogva jószágos nemes emberek voltak eleim . . . Azért soha bizony a nemességnek privilegiomi ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedjem." És ily nyilatkozatok után joggal fejezheté be levelét a komoly szavakkal: „Kérem is Nagyságodat, az én szolgálatomért Nagyságod efféle gaz hireknek helyt és hitelt ne adjon." [1])

A nádor nem is adott hitelt azoknak. September 15-én kelt válaszában biztosítá Pázmányt, hogy azon gaz-

---

[1]) Pázmány védirata a királyhoz. — Ennek levele a nádorhoz. — Pázmányé ugyanehez. — Mindhárom 1616 aug. 20-áról. Es mindhárom a m. k. kam. levtban.

hireknek kiirtásán mindenképen fáradozott. Pázmány köszönetet mondott ezen barátságért és néhány odavetett sorba, talán öntudatlanul, foglalta saját politikájának főelvét. „Az az embernek szerencsétlensége, hogy itéletek és gyanunak kitéve, folytonosan hányattatik, ha csak az igazságba nem veti horgonyát. Az igazságban birja az ember legbiztosabb menhelyét és védvárát.“[1])

V.

Az esztergomi érsekség anyagi viszonyai. — A kamara törekvései. — Pázmány magatartása. — Érsekké neveztetése s fölszenteltetése. — Ujabb pénzügyi alkudozásai. — Emlékirata. — Érseki székfoglalása. — A pápai megerösítés és a pallium. — Pázmány kinevezésének hatása.

Míg Magyarország fölső részeiben a helyzet mind komolyabban és veszélyesebben kezde alakulni, s az izgatottság a Királyhágótól a Lajtháig terjedett fenyegetőleg: azalatt Prágában alkudozások folytak Pázmány Péter és a császári kamara között az esztergomi érsekséggel elvállalandó terhek iránt.

Azon századokban, midőn hatalom és befolyás terjedelmes birtok által föltételeztetett, midőn a királyi tanácsban a szavazatok súlya a kiállított vitézek arányában mérlegel-

---

[1]) „Haec est humanae infelicitatis conditio, ut iudiciis, suspicionibusque expositus, nisi in ipsa veritate anchoram fixerit homo, iactetur et fluctuet necesse est. Veritas autem tutum ac imperturbatum est praesidium.“ Pázmány Thurzóhoz 1616 oct. 12. Eredetije a magyar k. kam. levéltárában.

tetett, azon századokban az esztergomi érsekséget is sz. István és utódjainak bőkezűsége dúsan látta el földbirtokkal és jövedelmekkel.

Azonban századok multával a török foglalásai és a főurak ragadozásai, az ország pusztulása és a népnek elszegényedése a mindinkább növekedő terhekkel: a birtok complexust megnyesék, a jövedelmeket leszállították.

Ugyanazon csapások, melyek az esztergomi érsekséget, ugyanazok még nagyobb mérvben sujtották a királyi kamarát. A jövedelmek fogytak évről évre: míg a kiadások szaporodtak évről évre. Ne csudáljuk tehát, ha azon korban az állam pénzügyérei a fenyegető viharok közepette ugyanazon mentődeszkához nyúltak, a melyet az 1789-iki elvek szülői megragadtak és gyermekei megragadni készülnek ismét.

Ezen mentődeszka, — az egyház birtoka. Mit a XVIII-ik század végtizedének hősei befejeztek szerencsésen, azt a XVI. és XVII-ik század államférfiai csak megkezdették szerényen. Amazok tetőpontján a civilizátiónak állitólag, elrabolták azt, mit atyáik azoknak adtak, kik őket civilizálták valóban. Ezek megelégedtek egyelőre jövedelmeket elvonni az egyháztól, és terheket róni az egyházra. Amazok nem kérdezték a jogos birtokosokat, nem hallgattak tiltakozásaikra: ezek mégis kikérték beleegyezésüket, s igyekeztek azt kieszközölni, ha lehetett; készek, kicsikarni is, ha kellett.

Az egyházi javak ezen közsorsában osztoztak a magyarországiak is, osztozott névszerint az esztergomi érsekség. Az érsekeket a XVI-ik század végén és a XVII-ik elején több izben reábirták nevezetes terheknek elvállalására, melyeket a kamara szaporítani és növelni kivált akkor igyekezett, midőn uj érsek neveztetett. Pázmány 1620-ban az esztergomi érseknek s a győri, nyitrai, veszprémi és zágrábi

püspököknek [1]) összes jövedelmeit együttvéve 60000 forintra becsülte [2]). Ebből bizonyára a legnagyobb rész, talán felénél több, az esztergomi érsekségre esett. Valóban az esztergomi érsek jövedelme még ekkor is tetemes lehetett volna. De annak legnagyobb részét katonákra és várak föntartására kelle fordítani; másik részét olcsón bérbe adni a kamarának; harmadik részét a kamara jogtalanul visszatartotta. Forgách az ujvári katonákra évenkint 25000 frtot költött; Putnokvárára 500 forintot. Torna, Gömör, Zólyom és Turócz megyék, valamint sz. György tizedeiért a kamarától nem kapott többet, mint 5300 forintot, pedig ezek legalább 12000 forintot jövedelmeztek. A kamara továbbá nem fizeté az érseknek a pisetumot, mely 7000 forintot tett; a kamarai nyereségnek tizedét 7000 forint értékben; elvonta az érsektől az érseki jobbágyok országos adóját, mintegy 6000 forintot; s nem fizette a k. jövedelmek tizedeit. Tehát ez által az érsek jóval több mint 20000 forinttól fosztatott meg. És a kamarának az érsekségből vont nyeresége körülbelül 52000 forintot tett. Miután pedig Pázmány megjegyzé, hogy a király az érseki jövedelmek $^2/_3$-át huzza; ezek midőn Pázmány az érseki széket elfoglalá mintegy 80000 forintot tettek ki, a mely összgből azonban tisztán alig 25—30000 forint jött az érsek kezeibe.

De a kamara még többet kivánt. És annak elnökei az igények fokozására a jelen pillanatot kiválóan alkalmasnak tarthatták. Most, midőn nem pazar fényhez és bőséghez szokott dynasta, hanem önmegtagadásban nevelt jezsuita volt elfoglalandó a magyar primások székét. Az — úgy hitték — ha nem is készséget tanusítani, de határozott ellenállást sem

---

[1]) Vindiciae. 30. l.

[2]) Összeállítva Pázmánynak alább tárgyalandó emlékirataiból.

fog kifejteni, midőn majd a kamara nagylelkűsége és áldozatkészségére hivatkozva, a közszükségre utalva, jövedelmei egy részének állami célokra való átengedését fogja kérni és kivánni [1]). De mennyire csalódtak!

Pázmány legkevésbbé volt ugyan pénzvágyó, vagy fukar: de az érsekség jövedelmeinek további csonkítását megengedni, még sem lehetett hajlandó. Ő legjobban ismerte azon pusztitásokat, melyeket százados vész a magyar egyház körében okozott, és legjobban tudta, hogy azokat jóvá tenni csak akkor fog sikerülni, ha a kellő pénzerővel is rendelkezhetik. Pázmány azonfölül valamint mások jogait tiszteletben tartotta, úgy saját, még legcsekélyebb jogaihoz is szilárdul ragaszkodott mindenkor, nem ritkán makacsul.

A király Pázmánynyal 1616 augustus végső napjaiban közlé, hogy őt az esztergomi érsekségre emelni szándékozik. Ekkor az udvari kamara elnökei siettek magukat érintkezésbe helyezni vele. S kineveztetése előtt ohajtották föltételeiket elfogadtatni általa. De midőn Pázmánynak a kamara elnökei követeléseiket oly megjegyzéssel nyujtották át, hogy azokat még érsekké neveztetése előtt fogadja el: azokat határozottan visszautasítá, kijelentvén világosan és érthetőn, hogy kineveztetése előtt semmiféle alkudozásokba ereszkedni, vagy engedményeket tenni nem fog [2]).

„Megértettem Méltóságtoktól — ekkép válaszolt, augustus 27-én szóval és irásban, — az esztergomi érsekségre való előmozdíttatásom iránt ő felségének kegyes határozatát. És

---

[1]) Timon. Purp. Pann. 243. l.

[2]) „Postquam S. Mtas mihi intimasset velle, ut Archiepiscopus renuntier, Camera Aulica multa mecum egit, de onerosis conditionibus, deque iis ante collationem Archiepiscopatus mecum concludere voluit; quibus id quod copiose oretenus dixeram, brevi hoc scripto respondi.“ Pázmány ezen sorait idézi Kaprinay kézirati gyüjteményében. (XII. C.)

ő felségének ezen kegyességeért minden igyekezetemet és szolgálatomat alázatosan ajánlom; kérvén a jó Istent, hogy ő felségét a jelen és jövő élet minden boldogságával jutalmazza. Méltóságtokat továbbá, és általuk ő felségét értesíteni ohajtom, hogy kész vagyok és leszek megtenni mindazt, mit Istennek megbántása, jó hirem nevem veszélyeztetése nélkül megtehetek. Követeli ezt a köteles hála és ő felsége iránti tartozó hódolatom. Mindazonáltal az előterjesztett pontokra vonatkozólag legalázatosabban jelentem ő felségének, hogy bármily egyházi javadalom adományozása előtt, simonia vétke nélkül — a mely pedig mind az adományozást teszi semmissé, mind az adományozót és adományozottat szigorú egyházi büntetésekkel sujtja — nem szabad megigérni semmiféle fizetést, és annál kevésbbé lehet az egyház bármily előnyéről való lemondás iránt egyezkedni vagy megegyezni.“ [1])

II. Mátyás, ki nagy szellemi erőt fejtett ki akkor, midőn koronáit bátyjának kezeiből kiragadá, életének és uralkodásának végső éveiben teljesen elgyengültnek mutatkozik.

A hatalmas szellem gyenge és hajlékony eszközt keres: a gyenge ellenben önkénytelenül meghajol a szilárd és határozott jellem előtt, mert ilyenre, erős támaszra van szüksége. Igy Mátyás, vallásos kedélye által is ösztönöztetve, Pázmányra határozott föllépése miatt neheztelni nem tudott, és nem kivánt erőszakot gyakorolni lelkiismeretén. Khlesl is megtett bizonyára a maga részéről mindent; annálinkább mert Preinerrel, a cs. kamara elnökével ellenséges viszonyban állott, s ennek befolyását mindenképen paralizálni igyekezett az udvarnál.

---

[1]) Pázmánynak, általam eddig nem ismert, kéziratából közli Péterfy Sacra Conc. Hung. II. 220. l. és utána Katona XXIX. 648: l.

Csak így lesz érthető azon meglepő tény, hogy a király nemcsak a kamarát utasítá oda, hogy Pázmányt egyelőre békében hagyja, hanem ezt egy kézirata által arról is biztosítá, hogy az érsekségnek idegen s bitorló kezekbe jutott javait és jövedelmeit visszaszerezni fogja [1]). Igéret, melyet könnyű volt papirra tenni, de nehéz, sőt a tényleges viszonyok között lehetetlen teljesíteni.

Ekkép elmozdítva valának a végső akadályok is. S a király september 28-án, ünnepélyes tanácsülésben Pázmánynak érsekké neveztetését kihirdeté [2]).

„Tudósítani ohajtom Méltóságodat — irja Khlesl a kinevezés napján Thurzónak — ő felségének az esztergomi érsekség betöltése iránt hozott határozatáról. Miután ugyanis nem tanácsos hoszabb ideig pásztor nélkül hagyni azon egyházat, ő felsége főtisztelendő Pázmány Pétert, ... személyesen is meggyőződvén az ő bölcs mérséklete és a béke biztosítására irányzott törekvéséről, ájtatossága, tudománya és a magyar nemzet iránti szeretetéről: esztergomi érsekké választá és nevezé. Minden bizonyossággal állíthatom, hogy az említett érsek úr azon udvariasság, bizalom és őszinteség által, melyet kassai utja alkalmával Méltóságod részéről tapasztalt, magát Méltóságod irányában annyira lekötelezve érzi, miszerint dicsérni nem tudja eléggé. És ezen oknál fogva is kedves előttem fölmagasztaltatása, mert mint bizton hiszem, a magyar ügyek

---

[1]) „Noluit Pazmanus Praefecturam sacram accipere, vel oneri humeros supponere, donec Caesar chyrographo testaretur, omnia magni illius sacerdotii praedia et bona restitutum iri.“ Timon kézirati Annáleseiben. 1616-ra.

[2]) „S. Mtas 28 Septembris anno 1616 in publica audientia me Archiepiscopum denuntiavit.“ Pázmány ezen szavait följegyzé Kaprinay kézirati gyüjteményébe. (XII. C.)

is kedvezőbben fognak folyni, ha az országnak két főembere, kölesönös öszhangzásban működni, egyetérteni és egymást támogatni fogja. Kérem tehát Méltóságodat tanusítson azon érsek úr iránt, már az én kedvemért is, minden jó akaratot. Ez által Méltóságod ő felségének kedves, az országnak hasznos, önmagának pedig tiszteletet szerző szolgálatot fog tenni.“ [1])

És midőn ezen a nádornak hizelgő sorok irattak, ugyanazon napon II. Mátyás aláirta az okmányt, melynek értelmében „Pázmány Péternek . . . bízva, hogy mint jó pásztor és főpap Isten egyházának kormányzása és védelmezésében, az igaz katholika hit hatályos terjesztésében figyelmes és szigorú gondosságot minden igyekezettel és meleg buzgalommal fog tanusítani . . . az esztergomi érsekséget, s avval összekapcsolt főispáni méltóságot adományozá; meghagyván az esztergomi főszékesegyházi, a pozsonyi és szepesi társas káptalanoknak, hogy őt törvényes érseküknek elismerni, főnhatóságának hódolni és engedelmeskedni köteleztessenek és tartozzanak [2]).

Pázmány pedig meleg szavakban adott kifejezést hálájának. Elhatározva ezen hálát királya iránt tényleg is bebizonyítani [3]).

---

[1]) Hammer Khlesl's Leben. III. Urkundenbuch 483. l. 676. sz.

[2]) Podhraczkynál 29. l.

[3]) Miller (Epist. P. Pazmani I. 14. l.) szerint Pázmány levélben mondott köszönetet a királynak s közli is Pázmánynak állítólag Selyén 1616 oct. 10-én kelt köszönő iratát. De honnan, vajjon eredetijéből, vagy másolatból, azt nem mondja, s én nem tudom. De igenis tudom azt, hogy Pázmány 1) october 10-én nem volt Selyén, miután kineveztetésekor és ezután is hoszabb ideig a cs. udvarnál tartózkodott; october 12-én nevezetesen Prágából irt Thurzónak. De 2) épen azért mert kineveztetésekor Prágában volt, következik, hogy nem levélben, hanem élő szóval fejezte ki köszönetét, élő szóval mondotta el azt, a mit Miller levél alakban közöl.

Még ugyanazon napon, miután kineveztetése a prágai várpalotában Khlesl bibornok által is hivatalosan kihirdettetett, a prágai várban létező apácák, szent György vértanúról eimzett, templomában szintén Khlesl bibornok által püspökké szenteltetett [1]). A király csak ekkor küldé Rómába a praesentátiót. Értesité a pápát, hogy a megürült esztergomi érsekségre Pázmány Pétert nevezte ki, kérvén, hogy azt megerősíteni és az érseki palliummal megadományozni méltóztatnék. Egyuttal előadá, hogy a tizenöt éves török háború idejétől fogva az érseki székhely török kézben van, az érsekség javai és jövedelmei is tetemesen megfogytak: míg ellenben az ellenség közelsége miatt az érsekségre súlyos kiadások nehezülnek a szükséges katonák föntartására. Minélfogva jövedelmei alig elégségesek, hogy magát méltóságához illőleg föntartsa. Ezért kérte a pápát, engedné el azon díjakat, melyek a pápai megerősitésért és a palliumért fizettetni szoktak.

A király ez ügyben megkereste a bibornokok testületét is, valamint Ditrichstein és Borghese bibornokokat.

Értésül adatott Pázmány kineveztetése Miksa főherczegnek, mint a császári udvari kamara elnökének, és a m. k. kamarának. Mindkettőnek meghagyatott, hogy az uj érseket az „érsekség tényleges birtokába bevezetni és beigtatni siessenek.“ A főherczeg azonfölül fölhivatott „hagyja meg ide-

---

Hevenesy is ugyanazon szöveget mint beszédét közli és pedig Pázmány saját kéziratából ily cim alatt: „Brevis Oratiuncula Pazmanni, dum illi Archiepiscopatus collatus est. 1616.“ Kéziratainak IX. kötetében. 154. l. Sőt Pázmány maga is egyik iratában emlékezvén kineveztetésének a király által történt kihirdetéséről, hozzá teszi: „Cui subsequentia verba meditate dixi.“ Kaprinay kézirati gyűjteményében. (XII. C.)

[1]) Babóthy esztergomi kanonok egykorú jegyzeteiből. Az esztergomi káptalan levéltárában.

jekorán az udvari kamarának, miszerint az uj érsekkel a szükségesek iránt alkudozásokba bocsátkozni és egyességre lépni igyekezzék“ [1]).

A császári kamara — és pedig az, mely Prágában közvetlenül a cs. udvar mellett fönállott — ekkor megujította az alkudozásokat.

Az érsek — kivánták — Túrócz és Zólyom megyék tizedeit az eddigi áron hagyja Henkel Lázár kezeiben. Engedje meg az ujvári német katonáknak, hogy gabonájukat az érsek ujvári malmában ingyen őröltethessék; az ujvári őrséget ezentúl egészen maga fizesse, lemondván a morva rendek által fizettetni szokott segélyről; — végre ugyancsak az ujvári német hadnak bizonyos mennyiségű gabonát ingyen osztson [2]).

Pázmány kétféleképen válaszolt; élő szóval röviden és terjedelmes emlékiratban, mely nevezetes okmány Pázmány nyilt és határozott jellemét leghívebben visszatükrözi és a melyben ritka ügyességgel sikerült menekülnie a kényes helyzetből.

Emlékiratában késznek nyilatkozott megtenni mindazt, mit Istennek megbántása és saját jó nevének veszélyeztetése nélkül megtehet; tiltakozván s kérvén tiltakozásának a kamara könyveibe való beigtatását, hogy az engedményeket csak saját személyére, az egyház és utódai érdekeinek, jo-

[1]) A királynak 1616 sept. 28-án a pápához, a bibornokokhoz, Miksához, a kamarához és Esztergom vármegyéhez intézett leveleinek egykorú másolatai egy füzetben összeállítva a prim. egyh. levéltárban.

[2]) „Post collatum Archiepiscopatum — Pázmány saját szavai — ea onera, de quibus antea mentio facta fuerat, rursum proposuit Camera Aulica, dum adhuc Pragae morarer, ad quae respondi modo sequenti.“ Hevenesy másolata nyomán. Kéziratai IX. k. 155. l.

gainak sérelme nélkül teszi, nehogy a kamara jövőben azon jogok elévülésére hivatkozhassék.

A négy pont mindegyikéről külön kifejté nézetét.

Zólyom és Túrócz tizedeinek Henkelnél való meghagyására nézve elmondja, hogy azok másnak kétszer nagyobb áron adathatnának el; azután ezen bérlésből a kamarának tulajdonképen semmi haszna nincs. Ő felsége tehát parancsolja meg Henkelnek, forduljon ez ügyben közvetlenül hozzá; igyekezni fog ő felsége kivánatának, a mennyire ez az egyháza és utódainak sérelme nélkül történhetik, eleget tenni.

A második pontban foglalt kivánságot szivesen teljesítené; de először, a püspöknek esküvel kell igérni, hogy egyházának jövedelmeit elidegeníteni és megcsonkítani nem fogja. Már pedig ismeretes a kamarának azon eljárása, hogy az egyházi javak körül tett engedményekből idők folytán jogokat alkot. Ő tehát csak úgy engedhet a kérelemnek ha a kamara téritvényben elismeri, hogy ő azon engedményt egyedül saját személyére nézve tette. Másodszor előre látja mindazon visszaéléseket, melyek ily engedményből keletkezni fognának. Mert ha a német katonák saját gabonájukat ingyen őröltethetik: a magyar katonák is német társaiknak fogják átadni saját gabonájukat ingyen őröltetés végett. Végre harmadszor a malom, igaz, az érsek tulajdona, de az abból jövő haszon egy része a molnárokat és az ujvári plébánost illeti. Ő tehát ezeknek sérelmével engedményeket nem tehet; annál kevésbbé, mert ha tenne is, a károsított molnárok eltávoznának, s a malom molnárok nélkül maradna. Az ő óhaja tehát az: maradjon minden régi állapotjában, és ő biztosítja a kamarát arról, hogy ha a német katonák ily és hasonló kérelemmel esetről esetre hozzá fordulnak, nem lesznek vele elégületlenek.

Áttérvén a harmadik pontra, hogy t. i. az ujvári katonákat egészen maga fizesse; ő felségét szerényen azon kettős célra figyelmezteti, mely érsekké való kinevezésére indítá: hogy ő, az uj érsek, az egyház és katholicizmusnak, azután ő felségének is hasznos és jó szolgálatokat tehessen. Már pedig ilyenekre nem képes, ha az érseki jövedelmek napról napra csonkíttatni fognak. A katholika vallást csak úgy fogja előmozdíthatni, ha képes lesz papságra alkalmas ifjakat neveltetni s a lelkészeket (kik a falukon ritkán birnak 100 forintnál több jövedelemmel) segélyben részesítni. Azután hogy a királynak és hazájának szolgálhasson, nagyszámú házi népet kell tartania s magát nagylelkű és bőkezűnek bizonyítani minden alkalommal. Végre az érseknek tetemes kiadásokat kell tenni kivált akkor, ha a királyi udvar mellett tartózkodik. Igaz, az érsekség jövedelmeit túlozva adják elő; de azokat ő felsége legjobban ismeri, tudván mennyit vett be ez évben a kamara, mint az üresedésben levő érsekség javainak kezelője; pedig ezen évben a jövedelmeket a több éven át gyűjtött gabonának eladása, és két évre járó bordézsma szedése tetemesen növelé. Ő neki most kezdetben nagy kiadásokat kell tenni a szükségesek beszerzése végett, és őszi időben a birtok semmi jövedelmet nem hozván, a jövő év jövedelmeire kölcsönt kell fölvennie. Végre miután ő — a mi rendkivüli eset — áldozárból egyszerre emeltetett az érsekségre, a világ ezen engedményekről értesülve bizonyára azt hinné, hogy azokra nagyravágyása csábítá. És ha mégis megigérné mindazt, mit a király kiván, ismerve a jövedelmeket, előre látja, hogy igéretét nem teljesíthetné, Istent megbántaná és saját jó hirét, nevét kockáztatná. Kéri tehát a királyt, ne terhelje őt mód felett.

Ha pedig a király kivánságairól lemondani semmiképen sem hajlandó: kész elvállalni az elődje által teljesített kötelezettségeket, úgy hogy a morva segélylyel az ujvári erősség hétszáz magyar katonáját fizetni fogja, az egyház és utódja sérelme nélkül. De ez esetben kéri a királyt megujítására mindazon kiváltságoknak, a melyeket ezen katonák irányában elődje birt: hogy a kapitányokat ő nevezhesse; ha udvara fényének emelése, vagy birtokainak megvédése végett katonákra szüksége lesz, a kapitányok kötelesek legyenek azokat rendelkezésére állítani; a kapitányok és hadnagyok az érseknek is tegyenek esküt; ő felsége hagyja meg az őrségnek, hogy az érseki jövedelmeket csonkítani ne merjék; végre a morva segély pontos fizetése iránt rendelkezzék.

A negyedik kivánságot, hogy az ujvári német hadnak gabonát ingyen adjon, semmikép nem teljesíthetni. A magyar had fizetésére ugyanis a morva segélyen fölül huszonötezer tallért kell fizetnie évenkint, és ezen teher oly nagy hogy többet el nem vállalhat, mert el nem bir. Az érsekség alig bir más jövedelemmel, mint a mit a gabona- és bordézsmából nyer; s ezt el kell adni, hogy a nevezett roppant összeg összeszereztessék. Már pedig ha jó év van, a bor és gabona ára oly csekély, hogy ebből 12—15 mérőért, amabból egy hordóért alig kapni egy forintot; ha pedig a bor és gabonának ára valamivel nagyobb, ez annak jele, hogy a termés rosz, s következőleg kevés a dézsma. Ujra és ujra kéri tehát a királyt, ne terhelje őt oly szerfölött, és bizonyítsa be, hogy nem avégett nevezte ki esztergomi érsekké, hogy őt a reá rovandó terhekkel elnyomja; hanem avégből, hogy atyai gondoskodását az egyház, királyi nagylelkiségét személye irányában kitüntesse.

Pázmány ugyanakkor élő szóval is kifejtette a kamara prágai tanácsosai előtt követeléseik igazságtalanságát. Bebizonyította, hogy a király az érsekség jövedelmeinek több mint két harmadát húzza. Az érsek az ujvári őrségre 25000 forintot fizet. Torna tizedeit és Gömör tizedeinek egyik felét a szepesi kamara húzza 500—500 forintba számítva; Gömör tizedeinek másik fele, ugyancsak 500 forintba számítva Murányvárra fordíttatik; pedig ezen tizedek háromszor annyit érnek és jövedelmeznek. Zólyom és Túrócz tizedeiért a bányák 2800 forintot, sz. György tizedeinek egyik feléért a pozsonyi kamara 1000 forintot fizetnek, pedig azok is, ezek is kétszer annyit hoznak. Putnok várára továbbá két érseki falu jövedelméből 500 forintnál több fordíttatik. A pisetum, mely 7000 forintot meghaladó összeget jövedelmezett, most nem fizettetik, nem a kamarai nyereségnek mintegy 4000 forintot képviselő tizede. Azonfölül az esztergomi érsek birtokain az adót nem a kamara, hanem az érsek szokta volt szedni I. Ferdinandig, és ez körülbelül 6000 forintot hozott az érseknek; mindettől I. Miksa idejében megfosztatott az esztergomi érsek. Végre szent Istvántól I. Ferdinandig az érsek a királyi jövedelmekből, a bányákat is beleértve, a pisetumon fölül tizedet nyert [1]).

A kamara emberei még ezen emlékirat és válasz után sem mondottak le minden reményről, s az alkudozásokat nem szakitották meg [2]); míg végre egy october 29-én kelt, Pázmányhoz intézett királyi leirat az ügyet befejezé. A király

---

[1]) Demissa responsio ad ea, quae nomine S. C. Mtis ab excelsa Camera Aulica mihi sunt proposita. Hevenesynek Pázmány kéziratai ból vett másolata nyomán. Kéziratai IX. 155—164. ll.

[2]) Maga Pázmány irja: „Post varias disputationes subsequens decretum allatum est mihi.“ Ugyancsak Hevenesynél IX. 164. l.

az esztergomi érsekségébe való beigtatását ujra elrendelé, a négy pont iránt pedig akkép határozá el magát, hogy az érsek először: úgy és azon föltételekkel mint elődje vállalja magára az ujvári hétszáz magyar katonának illendő és pontos fizetését; a király viszont igéri, hogy mint elődjét, úgy őt is a cseh és morva adóból évenkint tizenhárom ezer tallérral fogja segíteni.

Másodszor, Túrócz és Zólyom tizedeit, az eddig fizetett összeg mellett, engedje továbbra is a bányákra fordíttatni. Harmadszor: az ujvári német katonák gabonájának ingyen őrlését engedje meg, és e célra a hétnek bizonyos napját jelölje ki. Negyedszer: bár az érsek ez időszerint nem igérheti meg, hogy az ujvári német hadat gabona kiosztásával fogja segíteni, a király mégis reméli, hogy azon esetre, ha az évnek bősége megengedi, vagy ingyen vagy leszállított áron fog azon hadnak gabonát adatni. Ő felsége viszont az ujvári hadnak szigorúan megtiltá az érseki birtokok és jövedelmek károsítását, s meghagyta, hogy ő neki és tiszteinek ugyanazon tiszteletet tanusítsák, mint elődének. Bizván, hogy az érsek mindent akkép fog elrendezni, hogy az érseki méltóság épségben megtartassék, és a mindkét nemzetbeli had békésen és barátságosan megmaradván állomásán, azon ujvári véghelynek állapotja üdvösen legyen biztosítva [1]).

Pázmány megnyugodott ezen leirat rendelkezésein. És most reméllé, hogy végre bevezettetheti magát az érsekségbe. November első napjaiban a magyar kamarához fordult s a királytól vett parancs értelmében magát beigtattatni kéré.

---

[1]) Ugyancsak Hevenesynél IX. 165, 6. ll. Ezen iratokat ismerte Péterfy is, de azokból csak néhány sort közölt. Sacr. Conc. II. 220. és Katona XXIX. 650. Pázmány válaszát Péterfy méltán nevezheté „responsum plenum sapientia et spiritu“.

De legnagyobb meglepetésére visszautasító választ vett. A kamara elnökei és tanácsosai kijelenték, hogy ők az érsek fölhivásának nem engedhetnek, miután a bécsi udvari kamarától ellenkező utasitásaik vannak, melyek őket a beigtatás végrehajtásától eltiltják.

Pázmány nagyon fölindult a kamara eljárása fölött, amely a királyi rendeletet mellőzve, idegen és magyar ügyekre a törvény értelmében befolyással nem biró hatóság rendeletei előtt meghajolt. Jogos nehezteléséneк maradandó kifejezést akart adni. A pozsonyi káptalan előtt megjelenvén ünnepélyes óvást tett a magyar kamara elnökének és tanácsosainak eljárása ellen. „Kik nem gondolván meg, hogy országos törvények tiltják, miszerint a német cancelláriától vagy kamarától magyar ügyekben, az ország jogai és szabadságaira vonatkozólag, rendeletek adassanak ki; mégis ugyanazon elnök és tanácsos urak inkább engedelmeskedvén a német kamarának, mint a magyar cancellária által kiállított királyi rendeletnek; halogatásuk által ő felsége parancsát nem teljesítették, ő felsége tekintélyének az ország szabadságainak sérelmére, a tiltakozónak nyilvános kárára. Minélfogva a tiltakozó, mindazon károknak, melyek a kamarai elnök és tanácsosok ezen halasztása folytán az ő felsége által neki adományozott javakban és jövedelmekben fölmerülni fognának, a m. kamara elnöke és tanácsosai által való pótoltatását fogja keresni.“ [1]) Ezen tiltakozása által alkotmányos érzületének és függetlenségének tiszteletreméltó bizonyságát adá.

Pázmánynak ezzel nem szüntek meg kellemetlenségei. Miksa főherceg kevéssel ezen óvás után Bécsbe hivta meg,

[1]) Kelt 1616 sz. Márton ünnepét megelőző csütörtökön. A pozsonyi káptalan országos levéltárában. XXIX-ik Protocollum. 906-ik szám.

hogy itt a királytól vett sept. 28-án kelt utasítás értelmében az érsekség átvétele iránt a bécsi cs. kamarával alkudozzék. Pázmány csakugyan megjelent. De a kamarának november 18-án tartott ülésében előmutatta azon királyi leiratot, melyből kiderült, hogy Pázmány a cs. udvar mellett létező kamarai tanácsosokkal már megegyezett s az egyesség a király által helybenhagyatott.

És csak most hagyta meg Miksa főherceg a magyar kamara elnökének és tanácsosainak, hogy Pázmányt haladék nélkül az érsekség birtokába bevezessék és neki az ingóságokat is, leltár mellett, átadni siessenek [1]).

Ugyanazon időben, midőn Pázmánynak sikerült a kamara emberei által támasztott nehézségeket leküzdeni s az érsekség javait tényleg birtokába venni: ugyanazon időtájban részesült ő a lelki hatalom teljében. V. Pál pápa 1616 nov. 10-én kelt brévéje által Pázmányt, „ki eretnek szülőktől származott és eretnekségben neveltetett, míg 13 éves korában a katholika egyház kebelébe tért — a miért is az apostoli szent szék dispensatiója nélkül az esztergomi egyház érsekévé nem válhatik — tekintettel arra, hogy biztos értesités szerint azon időtől fogva a katholika hitben és az egyházzali egyességben megmaradt, a szent tanokat szorgalmasan tanulmányozta és a katholika hit védelmére az eretnekek ellen könyveket irt“ az esztergomi érsekségben megerősité [2]).

Pázmány ezalatt Pozsonyban tartózkodott [3]). Miután a kamara által támasztott nehézségek elhárítva voltak, sietett az érsekség kormányát átvenni; s e végből Nagyszom-

---

[1]) Miksa főherceg Bécsből 1616 nov. 19. a m. k. kamarához intézett leirata. Ujabb másolata a primási könyvtárban.

[2]) Katonánál. Hist. Crit. XXIX. 651. l.

[3]) Innen november 15-én levelet intézett az esztergomi káptalanhoz, midőn ez Csepreghy Jakabot, a pécsi püspök udvari papját pozsonyi

batba — azon időben az érsekség és a káptalan székhelye — november utolsó előtti napján szándékozott bevonulni [1]). Bevonulását az esztergomi káptalan fényessé és ünnepélyessé tette [2]).

Hátra volt még az érseki palliumnak megnyerése. A pápa ezt Derlaye Henrik mainzi prépost által küldötte Magyarországba. És a váradi meg váci püspököket bizta meg, hogy ők, vagy valamelyik kettőjök közöl, a palliumot az uj érseknek átadják s tőle ugyanakkor a hűség esküjét átvegyék [3]). E célból két eskü minta küldetett, melyek egyikét érseki székének elfoglalásakor, másikat a pallium átvételekor kellett tennie. Az elsőben fogadja, hogy engedelmes lesz mindenben a római egyháznak, a pápának és utódjainak. Nem fog részt venni az ellenök irányozott összeesküvésekben. Titokban tartandja közléseiket. Támogatni fogja őket a pápai tekintély és a világi hatalom megvédel-

---

kanonokságra ajánlá. „Quod ad mores — igy válaszol — bonasque praefati Rdi D. qualitates attinet, illae sunt mihi ipsi plerumque notae, et licet mihi antea quoque fuerit commendatus, accedente tamen Rmarum et A. R. DD. VV. testimonio, erit mihi in posterum commendatissimus. Parcent mihi Rmae et A. R. DD. VV., quod illis iuxta petitionem ac voluntatem confestim gratificari non possim, necdum enim status Ecclesiae et necessitates personarum in ea mihi per omnia sunt cognitae, in quibus experientia maiori habita memor ero Rdi D. commendati, ita ut experiatur Rmarum et A. R. DD. VV. commendationem apud me non exigui ponderis esse.“ Bölcs főpapnak válasza. Eredeti. Esztergomi kápt. levt.

[1]) Erről november 27-én Pozsonyból kelt levelében értesíti az esztergomi káptalant. Eredeti. Ugyanott.

[2]) „Ingressus est (Pázmány) primum Tyrnaviam eodem anno (1616) in vigilia S. Andreae Ap. exceptus sermone oratorio a Georgio Dubovszky, tunc Custode Strig. Praepositoque Ujhelyiensi . . . Habuit obviam sibi in processione extra portam Civitatis sub infula Joannem Posgay Praepositum Orodiensem. Cantorem Ecclesiae Strigoniensis.“ Babothy esztergomi kanonok egykorú jegyzeteiből. Ugyanott.

[3]) Kelt ezen két püspökhöz intézett bulla 1616 quartodecimo cal. januarii (december 19). Eredetije a prim. egyházi levéltárban.

mezésében. A pápai követeket tiszteletteljesen fogja fogadni. A szent szék és pápák jogait védelmezendi. Nem fog részt venni a pápa vagy a szent szék jogainak sérelmét célzó tanácskozásokban. Ha ilyenekről értesül, sietni fog azt a pápa tudomására hozni. A szent atyák és a szent szék rendelkezéseit megtartani és tartatni fogja. Az eretnekek és szakadárok ellen erejéhez képest küzdeni fog. Ha zsinatra hivatik, készséggel megjelenik. Minden harmadik évben Rómába megy s itt jelentést tesz megyéjének állapotjáról. Ha pedig akadályozva lesz, mást küld maga helyett. Az érsekséghez tartozó javakat nem fogja elidegeníteni [1]).

A másik esküminta pedig mintegy kivonatja az előbbinek és ennek főbb tételeit foglalja magában [2]). Az érseknek mindkettőt nyilt levél alakjában átirni, saját aláírásával és pecsétjével ellátva, külön követe által kellett Rómába küldeni [3]).

Az esztergomi érsekségért a római curiának fizetendő annatadij az apostoli kamara könyveiben 4000 ducató-ban volt megállapitva. De a király közbenjárására a pápa Pázmányt annak fizetésétől fölmenté; a megerősités „expeditione gratis facta, via secreta“ történt. Mindazonáltal az érseknek a megerősitési bulla kiállítása és a palliumért is kellett a római curiánál díjakat fizetni, melyek szintén tetemes összeget képviseltek. Igy Aldobrandini bibornoknak, a Protector képviselőjének 600 ducato járt, mely összeg még a „titkos uton“ történt expeditió esetében sem szokott elengedtetni vagy leszállíttatni. A megerősitő bullák kiállitásáért

---

[1]) Forma juramenti Petri electi Archiepiscopi Strigoniensis. Rómában kiállitva. Hártyára irva és függő ólom pecséttel. Eredetije a primási egyh. levéltárában.

[2]) Forma juramenti pro pallio. Hasonló az előbbihez. Ugyanott.

[3]) A pápának emlitett levele a váradi és váci püspökökhez.

járó díjak öszszesen 204 scudot tettek. A palliumért 288 scudó volt fizetendő. Pázmány azonfölül Derlay prépostnak tiszteletdíjul 100 magyar aranyat adott [1]). A pallium ünnepélyes átadása 1617 martius 12-én eszközöltetett [2]).

* * *

Pázmány érsekké neveztetése, gondolhatni, nagy hatást idézett elő az egész országban. De ez különböző volt.

A katholikusok bizonyára kivétel nélkül örömmel értesültek a nagyszellemű, lángbuzgalmú és ifjú tetterővel biró férfiúnak kineveztetéséről; ez eseményt a magyar katholicizmus szebb jövőjének nyitányaul tekintheték. És Lépes Bálint nyitrai püspök „a halandó ember tüköre“ cimű — épen Pázmány kineveztetésekor nyomtatásban megjelent — munkájának élén Pázmányhoz intézett ajánló levelében kétségkivül a közérzelemnek volt tolmácsa. „Magyarországban az egész egyházi rendnek — irja többi között — úgy vélem, mi sem történhetett kedvesebb, mint midőn Téged nyert igyekezeteinek részesévé, reményeinek támaszává, dicsőségének terjesztőjévé, ellenségeinek boszulójává, fényének fokozójává; Téged, kinek az érseki méltóság magaslatán, törekvései és fáradalmaitól várja a kath. egyház a világosságnak, a haza a békének diadalát ellenségei fölött.“ [3])

---

[1]) Summa expensarum in Bullas et Pallium. Egykorú, Pázmány sajátkezü jegyzeteivel ellátott, irat. Eredetije a prim. egyh. levéltárban.

[2]) Babóthy esztergomi kanonok egykorú jegyzeteiből. Az esztergomi káptalan levéltárában.

[3]) A munka Prágában látott napvilágot. Az ajánló levelet Podhraczky is közli a 32. l. A hol még a következő szép sorokat is olvassuk: „Videbam profecto cum antea multum debebamus virtutibus tuis, laboribus tuis, nomini tuo, quum veritatem orthodoxam insigni constantiae ac doctrinae

A katholikusok ezen örömét legnagyobb mértékben az esztergomi káptalannak volt joga érezni, mely méltóbb, diesteljesebb főpapot nem nyerhetett. És a káptalan örömét ezen kinevezés fölött nemcsak az uj érseknek, hanem a pápának is kifejezte, ki azt megelégedéssel vette tudomásul [1]).

Végül a királyi ház és a kormány szintén szerencsét kivánhatott magának e választás fölött; Pázmányban rendületlen támaszt, bölcs tanácsadót nyertek. „Fölemeltetése — irja Ferdinand főherceg, a praesumtiv trónörökös Pázmánynak — „nem kétlem Isten kiváló gondoskodása folytán történt, ki a magyar ügyek jelen zavarteljes állapotában és a katholika vallás megingatott helyzetében, kétségkivül oly férfiút kivánt az esztergomi egyház élére meghivni, ki bölcsesége és buzgalma által a romladozót fölemelni, a fölemeltet föntartani és megszilárdítani képes leend. És ezt, biztosan hiszem, Főtisztelendőséged vallásos buzgalma és ügyességéhez képest, nem csak sikeresen megtenni fogja; hanem megvagyok győződve arról is, hogy azon hódolatot és ragaszkodást, melyet ausztriai házunk iránt mindig tanusított, megőrizni fogja az ország első méltóságának birtokában is; óhajtom, hogy Főtisztelendőségedet ezen méltóságban szerencse és áldás kisérje [2]).

laude adserebas, factum esse divinitus et praeclare; ut priorum meritorum magnitudo, ac memoria aucta sit, hoc summo, non tam tibi, quam Reipubiicae nostrae, novae et summae dignitatis beneficio.“

[1]) A pápának az esztergomi káptalanhoz, 1616 V. idus decembris intézett brévéje. Eredetije a prim. egyh. levéltárában.

[2]) Ferdinand főherceg levelében megemlékezik a jezsuita rendről is. „Deinde Societatis, ut novit, amantissimus eandem Dni V. peramanter etiam atque etiam commendo, rogoque ut praeclaros illius conatus et in propaganda, amplificandaque Catholica Religione studia pro virili et qua pollet authoritate, iuvare promovereque velit.“ 1616 oct. 6. Eredetije a prim. vil. levéltárában.

De amennyire örömmel tölté el Pázmánynak kineveztetése a magyar katholikusokat: annyira aggodalmakat okozott a magyar protestánsoknak. És méltán. Mert Pázmány tollával és szavával már eddig is, igénytelen állásában, nagy hatású ellenállást tudott kifejteni erőmegfeszitéseik ellenében és felekezeteiknek számos kitünő tagját vonta vissza a katholika egyház kebelébe. Joggal tarthattak tehát attól, hogy egyéni kitünő tehetségei a magas méltóság tekintélye által emelve és az azzal nyert nagyterjedelmű hatáskörben, a katholicizmus terjesztését és emelését célzó igyekezetei még nagyobb mérvű sikernek fognak örvendeni.

Ezen aggodalmaknak némi eloszlatására maga Khlesl és Pázmány igyekeztek. Nevezetesen Thurzóra kivántak hatni, mint kitől a magyar protestánsok nagy része irányt vett és tájékozást. Pázmány már october elején küldé Prágából a nádorhoz Dallos Miklós esztergomi olvasó kanonokot, — ki hihetőleg az esztergomi káptalan megbizásából ment az uj érseknek üdvözlésére — jelentvén kineveztetését, ajánlván szolgálatait, biztosítván őt barátságáról, s kikérvén azt viszont. Thurzó hasonló hangon irta válaszát, óhajtván hogy az érsek „uj méltóságában a kereszténység és az eddig eléggé sujtott hazának javára, üdvére szolgáljon“ [1]). Pázmány october 26-án ujra fölkereste levelével az öreg nádort [2]). Khlesl is irt neki s egyenesen megnyugtatni igyekezett az ő és hitsorsosainak aggályait. „Az ujon választott főtisztelendő esztergomi érsek urnak Méltóságod iránti szeretetétől és barátságától minden jót várhat. E jelen viszonyok között az

[1]) Thurzó Györgynek 1616 oct. 12-én kelt levele. Eredeti fogalmazata a kamarai levéltárában.

[2]) Thurzó Györgynek 1616 nov. 6. kelt levele. Eredeti fogalmazata a kam. levéltárában.

ügyek vezetésében mérsékletet kell bizonyítani, ha a végveszélyben forgó keresztény társadalmat megmenteni kivánjuk. Egykor, midőn mint magán személy működtem, sokakat támogattam tanácscsal és mégis prédikálva és irva hivatásomnak pontosan megfeleltem; mit most politikai téren, ha a tartományokat magam akarom kormányozni, nem tehetek. Ugyanaz áll a főtisztelendő érsek urról is. Midőn a Jézustársaság tagja volt, számos kötelezettségei voltak; most ellenben midőn fogadalmaitól föloldoztatván a közpályára lépett és az ország főrendei között foglal helyet, más módon fogja valósitani azt, mit Magyarországban a közjó előmozditására jónak látand. Mindezt bizalmasan közlöm Méltóságoddal, úgy a mint a főtisztelendő érsek ur nézeteit maga előadá; ki mint okos és tevékeny férfiú a nádori méltóságot ép oly tiszteletben tartja, mint Méltóságod az érsekit. Ime két kard, a mely mind kettő öszhangzásban fogja kötelességét teljesíteni.“ [1])

És e sorok nem maradtak hatás nélkül. Thurzó nem habozott Pázmánynak kijelenteni: „bizonyos vagyok — ugymond — hogy Főtisztelendő és Méltóságos Uraságod igyekezetét, szeretetét és bizalmát irányomban továbbra is megőrizni, és magát olyannak bizonyítani fogja, mint ez ő felsége hű alattvalójához és jó hazafihoz illik. Nem is kételkedem, hogy ezen kölcsönös öszhangzás és egyetértés folytán a magyar hazának jelenleg siralmas állapotban levő ügyei, ezentúl kedvezőbben fognak alakulni, ő felségének és közös hazánk java jobb és szerencsésebb gondoskodásnak lesznek tárgyai“ [2]).

---

[1]) Hammer Khlesl's Leben III. Urkundenbuch. 487. l. 678. sz.

[2]) Idézett nov. 26-án kelt eredeti fogalmazatból.

VI.

A Homonnai-féle mozgalmak 1616 második felében. — Radul moldvai hadjárata. — Bethlen készületei. — Zavargások. — Thurzó igyekezetei. — Homonnai támadása. — A tarcsai ütközet.

A kassai gyülés után Khlesl és Pázmány, Thurzó és Forgách buzgó igyekezeteik nem maradtak teljesen eredménytelenek.

A királyi parancs értelmében Homonnai haza küldötte zsoldosait, sőt rendes hadait sem tartotta meg. A hajdúk is csendesen visszatértek tűzhelyeikhez. A török had Szolnok alól, az erdélyi az ország határaitól elvonult. Amazt Budára vitte Ali, ezt Szebenbe küldötte Bethlen [1]). A béke megszilárdultnak látszott. De csak látszott. Homonnai és Radul egyedül a körülmények kényszerítő nyomásának engedett. A békére egyik sem hajlott őszintén. Terveiket módosítani és elhalasztani készek voltak ugyan, végkép elejteni nem.

A kassai gyülés alatt eléggé tapasztalhatták azon ellenséges érzelmeket, melyekkel a rendek személyük és kisérleteik iránt viseltettek. Kedvezőbb tért kelle keresni. Radul vajda 1616 július második felében Lengyelországba távozott [2]). Homonnaival következő tervet állapitott meg. Lengyelországban sereget fog gyüjteni, s annak élén Moldvába tör.

---

[1]) Abaffy M. a nádorhoz 1616 júl. 7. Forgách Zs. ugyanahoz 1616 jul. 24. Mindkettő eredetije a m. k. kam. levt.

[2]) Mondhatnók, elillant. Mert hollétét jó ideig nem tudták. Még Prágában sem. Khlesl Alihoz aug. 8. 1616. Hammer III. 663. szám.

Ha itt a parancsnokoló Szkender pasát sikerül legyőznie, Erdélybe jő, Bethlent kiűzi és a tartományt elfoglalja Homonnai részére; a telet Erdélyben tölti hadaival. Tavaszkor Fölső-Magyarországban fogná, Homonnaival egyesülve, befejezni a hadjáratot. „Im látod — jegyzi meg a krónika — elég bölcsen vetik meg emberi okosság szerint. Sed non est consilium adversus Dominum.“ [1])

Radul ezen terv értelmében kezdett működni. Első lépéseit szerencse kisérte. Kedvező pillanatban érkezett lengyel földre, hol tárt karokkal fogadták az ország hatalmas urai. Koreczky Sámuel és Wischnjeweczky Mihál hercegek, mint sógorai, a török által moldvai fejedelemségéből kiforgatott, Mogila Jeremiás fiainak, ép ekkor készültek sógoraikat visszahelyezni [2]). Radul hozzájuk csatlakozott.

A hadjáratot július végnapjaiban kezdették meg. Moldvába nyomulván Ibrahim pasát több izben megverték, a tartományt majdnem egészen hatalmukba kerítették. Mogila Sándor már fejedelemnek tartotta és irta magát [3]).

Ezen diadalok Homonnait is uj reményekre ébreszték; elvonultságából a tettek terére lépett ismét. A hajdúkat csatlakozásra hivta föl. És augustus elején zsoldosokat gyüjtetett Lengyelországban. A lengyel király bár nem támogatta, nem is akadályozta. A felelősséget elhárítá magától, midőn a fölső megyéket e hadgyüjtésre figyelmezteté, megjegyezvén, hogy nem tudja, vajjon Homonnai a király meghagyásából gyűjt e hadat, vagy nem? [4]) Homonnai ekkép kozákokkal

[1]) Sepsi Laczkó M. Erd. Tört. Ad. III. 162. l.

[2]) Engel Gesch. der Moldau 255. l. Hammer Gesch. des osman. Reiches II. 758. l.

[3]) Engel és Hammer i. h. Toldalagi. Erd. Tört. Ad. I. 226. l. Dóczy Endre is Thurzóhoz. aug. 6. Ered. kam. levt.

[4]) Aug. 16. Ered. kam. levt.

rakhatta meg erősségeit, sőt Radulnak is küldhetett segédcsapatokat [1]).

Alig jött e készületek hire Budára, Ali pasa a nádorhoz fordult panaszaival. S ezeknek súlyt kölcsönözött azon fenyegetése, hogy ha Homonnai és Radul szándékuktól el nem állanak, kénytelen lesz fegyveres kézzel menni Moldva és Oláhország segélyére [2]). A közlekedés akkori lassusága okozta, hogy a nádor, september elején még semmit sem tudott Homonnai ujabb mozgalmairól. Ali pasát azon jó hiszemű biztositással igyekezett megnyugtatni, hogy Homonnai nyugodtan ül jószágain. De mégis fölkérte Homonnnait, ha valóban tervezne uj támadást, mondjon le ily tervekről; a királyt pedig, hogy irjon ugyanezen szellemben Homonnainak [3]). De későn; mert midőn a nádor ezen leveleit megiratá, a háború már nemcsak megkezdve, de be is végezve volt.

Ibrahim megverettetése után Szkender állott a török sereg élére [4]). Ez Bethlentől is gyors segélyt kért [5]). A fejedelem habozott eleinte. Utóbb a portához barátságos viszonylatának föntartására határozta magát [6]); átlátta, hogy midőn szövetségeseit azon ellenség támadja meg, mely őt is fejedelemségétől megfosztani igyekezik, semleges magatartásról nem lehet szó. De ugyanakkor titkos leveleiben a lengyel urakat biztositá, hogy ellenök harcolni nem fog [7]).

---

[1]) Thurzó a királyhoz aug. 9. Ered. fog. kam. levt.

[2]) Aug. 4. Ered. kam. levt.

[3]) Sept. 7. Ered. fogalm. Ugyanott.

[4]) Hammer és Engel i. h.

[5]) Katona Hist. Crit. XXIX, 631. l.

[6]) Dóczy Endre Thurzóhoz aug. 17. 1616. Eredetije ugyanott. Azt irja többi között, hogy az erdélyi rendek ellenezték Bethlennek ezen elhatározását.

[7]) Toldalagi Erd. Tört. Ad. I. 226. l.

Bethlen elég szerencsésen küzdött meg a kényes helyzet nehézségeivel. Míg az erdélyi rendeknek fölkelést hirdetett: Toldalagi Istvánt Moldvába küldé Szkenderhez, hogy őt készségéről biztosítsa [1]). A Mehemet temesvári beglerbég által küldött 500 török kópjással ugyanannyi magyar vitézt utnak indított Szkenderhez [2]); azon igérettel, hogy személyesen megindul maga is, mihelyt lehet; de azon utógondolattal, hogy késedelmezni fog, míg lehet.

Az erdélyi rendek ezalatt szép számmal gyülekeztek Bethlen osdoláni táborába [3]). Innen lassan haladott előre [4]).

Időközben Moldvában Szkenderre nézve kedvezően alakultak a viszonyok. Wishnjiweczky meghalálozott. Koreczky hada pedig tetemesen megfogyott; alig állott ötszáz emberből. És midőn mégis elfogadta az ütközetet, csapata megsemmisíttetett, maga is fogságba került [5]).

Bethlen mihelyt ezen eseményekről értesült, rögtön visszafordult hadaival. És hogy a törököket is, a lengyeleket is magának lekötelezze, közvetítőként lépett föl. Nem siker nélkül, mi által „ujabban növekedett tekintete, hitele s terjedett is hire, neve mindenfelé“ [6]).

Bethlennek Szkender fölhivására szinleg tett készületei különböző hirekre adtak volt alkalmat. Beszélték, hogy Magyarország fölső részeit megtámadni, elpusztítani szándékozik. Ezen hirek, bármily alaptalanok voltak, Prágában hitelre találtak és komoly aggodalmakat okoztak. September

---

[1]) Mehemet Bethlen Istvánhoz aug. 6. 1616. Erd. Tört. Ad. III. 333. l.

[2]) Balassi M. atyjához aug. 8. ugyanott. I. 315. l.

[3]) Dóczy E. a nádorhoz aug. 14. 17. 1616. Ered. a m. k. kam. levt.

[4]) Engel és Hammer i. h.

[5]) Kemény J. Autobiographiájában.

[6]) Thurzó sept. 25. 1616 a királyhoz. Eredetije a m. k. kam. levt.

10-én k. parancs ment a nádorhoz és országbiróhoz, hogy a teendők iránt tanácskozzanak [1]). És ugyanakkor a király sürgetve fölszólítá testvérét, Albert főherceget, Bouquoi tábornok átengedésére „miután Fölső-Magyarországban minden jel a fölkelés közel bekövetkeztére mutat.“ Néhány nappal utóbb pedig a nádor megbizatott, azon sept. 15-iki k. rendeletnek kihirdetésével, mely a megyéket ujra fölszólítá a közbékének föntartására. Thurzó sietett eleget tenni e megbizásnak [2]). De ezen rendszabály a megyéket ép oly kevéssé nyugtatta meg, mint nem a nádor hitegetései Bethlent, mint nem a szerencsétlenül végződött lengyel hadjárat Homonnait és Radult.

Bethlen Gábor tudta ezt. Tudta, hogy a küzdelem folytatása legfölebb elnapoltnak tekinthető. A törökkel ezért bizalmasabb viszonyban állott, és engedékenyebb volt követelései irányában, mint valaha. Békésen nézte, mint foglalja el a Világosvár alatt emelkedő erődöket. Hire járt, hogy kilátásba helyezé Jenőnek átadását; sőt azt is, hogy Váradba jancsár őrséget bocsát [3]). Bethlen igyekezett ugyan megcáfolni ezen hireket [4]); de emellett nem feledkezett meg hadának szaporitásáról és szervezéséről. Különösen örömmel fogadta Simonyi Györgyöt, ki előbb Rákóczy György szolgálatában Sárospatak kapitánya volt, de Forgách Zsigmond tanácsára elbocsáttatván, Erdélybe ment [5]). A népszerű férfiú és vele

---

[1]) Brüsseli Okmánytár IV. 139. l.

[2]) A kihirdetés eszközlése végett kiküldött nádori biztosok instructiója. Sept. 29. 1616. Ered. fogalm. kam. levt.

[3]) Dóczy E. a nádorhoz sept. 1 és 10. Ered. kam. levt.

[4]) Ezen célból két terjedelmes s rendkivül érdekes levelet intézett a nádorhoz 1616 october 15 és 20. Eredeti a prim. vil. levt. És Thurzó november 6-án kelt válaszának egyk. másolata, ugyanott.

[5]) Sepsi Laczkó M. Erd. T. A. III. 163. l.

Debreczenyi Tamás s Fűzy István magyar földön gyüjtötték a vitézeket Bethlen zászlai alá [1]). Hajdúikat könnyen reábirták csatlakozásra Bethlenhez. De bár örömmel vette ajánlatukat, buzdítá igéretekkel őket: még nem dobta le álcáját. „Itt is — irt nekik — kegyelmetek velünk egyetemben csak a közönséges békességnek megoltalmazásában fáradhat azok ellen, a kik mind titkon, s mind nyilván háborgatják. Mert mi mindenekben csak a közönséges békességhez akarjuk magunkat határunkban tartani és békességünket, igaz hitünket, szabadságunkat oltalmazni.“ [2])

Homonnai táborából is sokan csatlakoztak hozzájuk és átpártoltak a népszerűbb ügyhöz [3]).

Bethlen készületeinek szükségessége csakhamar igazoltatott. Míg Radul Lengyelországban szándékozott bevárni az ügyek ujabb kedvező fordulatát, Homonnai a Tiszán túl kétszerezett buzgalommal folytatta fondorkodásait. A fejedelem most levelet intézett a magyarországi megyékhez, a békebontók megbüntetését sürgette. Ugy tett Ali is. Ezen levelek uj zavarokat idéztek elő a megyékben. Szokottnál nagyobb számban siettek Erdélybe az elégedetlenek [4]). És ezt Homonnai megakadályozni nem tudta azáltal, hogy a megyékkel elhitetni igyekezett, miszerint Bethlen a törökkel vesztükre szövetkezett [5]).

Thurzó a megyék ezen zavargásairól értesülvén, szokása szerint haladéktalanul tudósítá Mátyást a tényállásról. Kérte, tiltaná el a fejedelemnek és pasának a megyékkel

[1]) Dóczy E. a nádorhoz oct. 7. Ered. kam. levt.
[2]) 1616 september 3. Egykorú másolat. Primási vil. levéltár.
[3]) Forgách Zs. Thurzóhoz. Sept. 28. 1616. Ered. kam. levt.
[4]) Czobor Mih. Thurzóhoz sept. 27 és oct. 12. Ered. kam. levt.
[5]) Thurzó György oct. 10. Egyk. másolat.

való levelezést. Egyelőre maga irt mindkettőnek, valamint megnyugtató levelet intézett a megyékhez is [1]).

A nádor tudósítása kellemetlen meglepetést idézett elő Prágában. Itt Bethlent és Alit tartották a zavarok okainak. Ezek ellen fordult az egész neheztelés. „Bethlen meglehet győződve — irta ekkor Pázmány — az ő jóakaratát ő felsége soha sem fogja hajhászni; és a fejedelemnek uralkodását semmi sem biztosíthatja inkább, mint ő felségének kegyelme . . . ezt, ha a politika tanácsait követné s magáról gondoskodni igyekeznék, hódolata által kellene kiérdemelnie. De lássa ő!“ [2]) Khlesl sem tudta, mert nem akarta elhinni, hogy Homonnai okozza a zavarokat [3]).

Bethlen máskép tudta a dolgok állását. Thurzó egyik levelében aggodalmait fejezte ki Jenő és Váradnak török kézbe való átengedése iránt [4]). „Levele elolvasásában — irja válaszában — mind a méltatlan calumnián, s mind abban mostan Nagyságod felőlünk való vélekedésén mozdulatlan talán csak egy csepp vér sem maradott bennünk boszuságunk és boszankodásunk miatt.“ Alaptalanoknak mondja azon hireket. „Azokban egy csepp igazság is nincsen, azok Belzebub ördög tarsolyájából származott calumniák.“ Azon erősségeket soha sem fogja átengedni. Megirta a portára, hogy kész inkább „minden állapotját hátrahagyván fejét a fényes portára bevinni.“ Jenőt emiatt folyvást erősíti. Váradot pedig a török nem is kérte. Azután figyelmezteti a nádort, hogy ujból fegyverkeznek ellene. De azt természetesnek találja. Hisz

---

[1]) Thurzó a királyhoz sept. 30 és oct. 4. Ered. fog. kam. levt.

[2]) Thurzóhoz. 1616 oct. 12. Eredetije a m. kam. levtban.

[3]) Thurzóhoz 1616 oct. 25. Alihoz oct. 29. Hammernél. III. Urkbuch. 678, 679. sz.

[4]) Ezen levélről említést tesz Thurzó azon levelében, melyet 1616 sept. 24. a királyhoz intézett.

Homonnai saját vallomása szerint „kénytelen az Erdélyre és mi ellenünk való igyekezetre, mert immár arra őtet megesküdtették és ha nem tenné, a gyertyát is reá oltanák s pokolra vetnék lelkét.“ Célzatosan utánna veti: „Más az, hogy azt neki ugyan parancsolják.“

Ő a király ellen soha sem fondorkodott; bizonyságul hívja Istent az ő szent angyalaival. Csudálkozik, hogy vallása miatt úgy üldöztetik. De részben örül neki. Vetélytársának ármányait addig szenvedi, míg lehet. Hazája gyilkosának nem akar tartatni. Bizik Istenben, ügyének igazságában [1]).

Homonnai october elején ujra elkészülve volt támadásra. Főtámaszai most Gombos András, „ki törökre csatázása miatt igen elhiresedett vitéz ember vala“; és Sármasági Zsigmond, ki Bethlennek befolyásos tanácsosa előbb s a bécsi udvarhoz küldött követe, országos és magán sérelmek által elkeseríttetvén Homonnainak ajánlá föl szolgálatait [2]). Forgách Zsigmondnak october közepe táján már értésére esett, hogy „holmi zavargó, ügyefogyott és prédára igyekező hajduk mertek volna összegyüjteni magukat mintegy két ezerig és akarnának indítani valamit szegény hazánknak romlására és veszedelmére.“ Királyi rendeletre hivatkozva, fölszólítá a fölső-magyarországi rendeket, „hogy afféle gazság és jobbágyink fiai hazánkat ujabb nyomorúsággal ne terheljék, és a régi tőzsgyökeres jó nemzetű urakat és nemeseket el ne fogyathassanak“: october végéig személyesen fölüljenek

---

[1]) Eredetije a primási vil. levtban. Ezen levélről Thurzó nov. 6-án ir a királynak és Khleslnek. Ugyanakkor felel Bethlennek. Örül hogy a szárnyaló hirek hamisak. Kéri ragaszkodjék a nagyszombati szerződéshez. Ne irjon a vármegyékre, Homonnaitól nem kell tartani. A király is keményen irt neki. Egykorú más. ugyanott.

[2]) Kemény Autobiographia II. 33. l. És Sármasági Thurzóhoz. 1616 oct. 18. Ered. kam. levt.

és készen álljanak az indulásra.“ [1]) Miután pedig a nádor a hajdúknak, ha kell, erőszakkal való eloszlatását elrendelé: Forgách a rendelet végrehajtása iránt parancsot menesztett Szatmár, Ecsed, Kálló és Tokaj kapitányaihoz [2]).

Ezen rendszabályok ez alkalommal fölöslegesekké lőnek. Rédey Ferenc nagyváradi főkapitány, Bethlennek buzgó hive, a váradi őrség egy részét — mintegy 200 embert — Simonyi vezérlete alatt kiküldé a csoportosuló hajdúk ellen. Igy fogták föl Simonyi expeditiójának célját maguk a hajdúk és a király emberei. Ellenben Bethlen azt állította és erősítette, hogy Várad őrségének szaporítására fogadta és küldötte azon csapatot [3]).

Bármint lett legyen a dolog, tény, hogy Simonyi csapatját ellenségnek tekintették a Gombos által vezetett hajdúk. De nem érezvén magukat az ellenállásra elég erősecknek, gyorsan visszavonultak. Simonyi akadálytalánul folytathatá utját Várad felé. Míg azonban Tarcsán megállapodott, ott töltendő az éjt, Gombos 500 embert összegyűjtve, utánuk ment és meglepte a szállásaikra gondtalanul eloszlottakat. A harc, mely a helységben kifejlődött, elkeseredett volt; férfi férfi ellen küzdött. Simonyi szobájába szorulván, itt védelmezte magát, míg az ablakon keresztül lábába golyó furódott, mely leteríté. Ekkor elfogták és több társával

---

[1]) A Rákóczy testvérekhez oct. 19. intézett példány. Eredetije a N. Muzeumban.

[2]) Ugyanott.

[3]) „Conqueritur (t. i. Bethlen) — irja 1616 nov. 6. Thurzó a királynak — de illata sibi summa per Szathmarianos iniuria, et quidem in proprio suo territorio . . . attentata. Dum enim 200 illi pedites sub Capitaneatu Georgii Simonyi stipendia merentes . . . Varadinum iter suum instituissent, praesidiarii Szathmarienses in hospitiis quo diverterant incautos hostiliter sunt adorti, et praeter alios ipsum quoque Capitaneum globo trajecerunt.“ Egykorú más. Prim. vil. levt.

Szatmárra vitték, hol sebének következtében nem sokára meghalt [1]).

A diadalmas hajdúk a nádorhoz fordultak. Hivatkoztak arra, mily készségesen engedte át Bethlen Lippát a töröknek, mily szivesen igérte oda Jenőt és Váradot is. Tartanak tehát attól, hogy őket is eléri a veszély. Ezért idejekorán kivántak gondoskodni magukról. „És nem egyéb okból gyülekeztünk egybe — irják — sem más gondolatunk egyéb nincsen .... Kérjük azért Nagyságodat, semmi idegen magyarázatja ne legyen mostani indulatunk felől .... mert mi senki ösztökélésére, senki mellett föl nem keltünk, csak az ellen igyekezünk, ... a ki utolsó veszedelembe akar bennünket és az egész országot ejteni.“ Hivek maradnak egyébiránt a királyhoz [2]).

A nádort, minden mozgalom esküdt ellenét, sem a kivivott siker, sem igéreteik által nem tudták megnyerni. „Nem kegyelmetekre bizatott — így szól válasza — az országnak oltalmazása .... Jenő s Várad dolgában nem szükség, hogy ti fáradjatok .... Azért mindjárt leszálljatok és csendességben legyetek.“ [3])

A tarcsai diadal uj reményekkel kecsegteté Homonnait, fölbátorítá hiveit. October végső és november első napjaiban fokozott tevékenységet fejtettek ki a mozgalom vezérei. Homonnai önző vállalatába a vallás és trón tekintélyét nyiltan bevonva [4]), igyekezett hadait szaporítani. Ugyanekkor a Tiszán túl, nevezetesen Tokaj körül a hajdúk [5]) is oly fenyegető állást foglaltak el, hogy a tokaji őrség időszerű-

---

[1]) Dóczy Endre levelei Thurzóhoz 1616 oct. 22, 28 és 30. Ered. kam. levt. Bethlen Thurzóhoz nov. 8. Prim. vil. levt.

[2]) October 27. Egyk. más. prim. vil. levt.

[3]) Nov. 8. Egyk. más. Ugyanott.

[4]) Bethlen G. Thurzóhoz nov. 8. Ered. kam. levt.

[5]) Az ecsedi hadnagyok Thurzóhoz, nov. 2. Ered. kam. levt.

nek tartotta, megfékezésükre szolgálatait fölajánlani a nádornak [1]). Ez mindazáltal habozott a végső eszközhöz nyúlni és ujolag meghagyta a hajdúknak, hogy szétoszoljanak [2]).

E parancs, mint annyi más, hatás nélkül maradt. A hajdúk azonban most két pártra oszoltak. Mindkettő hűséget színlelt a király irányában, hűséget fogadott a főkapitánynak: de valósággal az egyik Bethlen felé hajlott, a másik Homonnaival tartott [3]). Ez utóbbiaknak Gombos volt lelkük. A diadalmas kapitánynak nem volt kedve sokáig nyugodni babérain. Míg ujabb hadjáratát megnyithatta, szétküldött apróbb csapatok fosztogatták és gyilkolták a békés lakosokat. Isten ostorai azon tájaknak, melyeket bekalandoztak [4]).

---

[1]) Nov. 2. Ered. kam. levt.

[2]) Keletnélküli ered. fogalm. kam. levt. Forgách Zsigmond oct. 30-án igy ir a királynak: „Tumultuum sedandorum gratia . . . in bona mea cis et ultra tibiscana concesseram . . . Et licet omnem illam colluviem ducibus Georgio Simonyi, Stephano Füzy aliisque corrasam e ditionibus Mtis V. excessisse iudicaveram, nihilominus tamen . . . Andream Gombos olim M. D. Homonnai stipendiarium in bonis . . . Mich. Károlyi quingentis militibus oberrantem deprehendi . . . Allatum praeterea mihi, Bethlenio detectum esse, praetactum Andream Gombos . . . in perniciem ipsius, provinciaeque arma sumpsisse. Eo Bethlenium rumore turbatum, Comitia quae a Provincialibus celebrarentur, interrupisse, animum viresque ad ea, quae bello opportuna sunt coniecisse . . . Curabo ut praeattactae copiae dissipentur, falsoque impressus rumor et animo Bethlenii evellatur, studebo.“ Egyk. más. prim. vil. levt.

[3]) Amannak élén Nagy Márton polgári, Nagy György nánasi, Szűcs György böszörményi, Szabó Gergely szoboszlói és Biró Gáspár hadházi kapitányok állottak. (Ezeknek a nádorhoz intézett levelük 1616 nov. 2. Ered. kam. levtár.) A másik pártnak Gombos András, Mocsonyi György, Nagy András, Fekete Mihál, Kun András, Török Bálint és Nagy Endre voltak vezérei. (Levelük a nádorhoz oct. 27. Ered. kam. levt.)

[4]) Dóczy E. Thurzóhoz nov. 2. Ered. kam. levt. A szövegben mondottak cáfolják azt, mit Sepsi L. M. 1616 nov. 7-re Forgáchnak Homonnai és Gomboshoz való állítólagos viszonyáról följegyzett.

November első napjaiban a zsákmánynyal gazdagon megrakott csapatok ismét egyesültek. Gombos, kihez Sármasági és Józsika Zsigmond alatt erdélyi csapatok is csatlakoztak, Erdélybe vezette őket. Utját Ecsednek és Désnek vette [1]). November 4-én nyilatkozatot bocsátott ki, mely fönnen hirdeté, hogy nem a tartomány, nem a békés lakosság, hanem egyedül a féktelen fejedelem, a zsarnok Bethlen ellen megy [2]). De ezen nyilatkozatát meghazudtolták tettei minden lépten nyomon. Nevezetesen békés szellemüknek szomorú illustratiójául szolgálhattak a fölgyujtott Désnek lángjai [3]).

VII.

Bethlen hadmüködése. — A dési csata. — A bécsi kormány intézkedései. — Pázmány tevékenysége. — Értekezlete a nádorral. — Bethlen magyarországi hadjárata 1616 végén. — Visszavonulása.

Bethlen ezen időtájt Segesváron országgyülést tartott. Itt vette hirét Gombos betörésének. Keserűen és ingerülten panaszolkodott a nádorhoz intézett levelében Homonnai ellen, és a király ellen, ki azt támogatta. „Mi okokért akar minket ő felsége jószágostól infestálni . . . semmi méltó rátióit ennek nem látjuk . . . A mindenható felséges Úr Isten szálljon közünkbe, ennek a következendő rettenetes veszedelemnek kicsoda leszen inditó oka, eddig is ki volt, itélje meg és

---

[1]) Dóczy E. Thurzónak nov. 5. Ered. kam. levt.

[2]) Egykorú másolat kam. levt.

[3]) Sepsi Laczkó M. Mikónál III. 164. l.

szálljon arra az ő felsége igaz itélete . . . Ez ideig minden ellenünk való számtalan praktikájokat . . . patienter elszenvedtünk, a szent békességhez tartottuk magunkat . . . Melyet mi is immár nem szenvedhetünk különben . . . Melyből nem látunk semmi egyebet reánk következni a szörnyű veszedelemnél; mert ha onnét infestáltatunk, a honnan békességes megmaradást, oltalmat kellene várnunk, hova folyamodjék ember in tali casu. Bizonyára azt kényszeríttetünk segítségül sollicitálni, a kiben meg nem fogyatkozunk, noha bizony káros az idegen segítség, de a kénytelenség nagyot cselekedtet az emberekkel.“ [1])

Ugyanakkor midőn e levelet irta, fölültette Maros- és Aranyosszék hadait s némely fejedelmi csapatokkal Dés alá küldé. A város közelében találkoztak az ellenfelek. Bethlen vezérei jól kiszámított csellel éltek. Míg egy erős hadosztályt valamely közel malom mögé helyeztek el, a többi sereg eleibe ment a diadalittas hajdúknak. Midőn szemközt állottak, harc helyett kölcsönös parlamentirozás kezdődött. Egymást zászlaiktól elvonni, átpártolásra birni igyekeztek. Sikertelenül mindkét részről; a sorok nem indultak bomlásnak. Ekkor Bethlen csapatai visszavonulást szinlettek. „Isten hozzátok jó vitézek — mondák ellenfeleiknek — menjetek vissza békével ti is; mit fogyatjuk egymást? hiszen mindnyájan magyarok vagyunk!“

A csel sikerült. Gombos és Sármasági komolynak tartották a dolgot, s elámíttatni engedék magukat. A vissza-

[1]) 1616 nov. 8. Eredetije a prim. vil. levtban. Ugyanazon levélhez mellékelé Regeni Jánosnak, kit a szász universitás küldött Bécsbe Bethlen ellen izgatni, levelét. Valamint azon instructiót, melyet Homonnai adott Balon nevű emberének, kit Lengyelországba küldött segélyt kérni. Mindkét iratból kiderülvén Homonnainak viszonylatai a kormányférfiakkal. Ezek egykorú másolatai a prim. vil. levtban.

vonuló erdélyiek után siettek. Üzték azokat keresztül Dés utcáin. Rend és fegyelem nélkül; a diadal és zsákmány biztos kilátása által elragadtatva, tovább és tovább.

Az erdélyiek folytatják a játékot, míg elérik a kedvező helyet. Egyszerre valamelyik szoros uton, hegy és víz között megállanak, visszafordulnak. És mig ők elől támadják meg, azalatt a rejtekhelyükből előjött gyalogok hátulról tizedelték az ijedtség és fáradtság miatt komoly védelemre képtelen hajdukat.

A küzdelem rövid. Homonnai hadának teljes megsemmisülésével végződött. Sármasági és Jósika fogságba kerültek; de a fejedelem nagylelkűsége visszaadta csakhamar szabadságukat. Gombos megmenekült a sereg romjaival. Midőn Szatmár falai alá érkezett, alig birt százötven lovassal, kik utközben és utóbb is kegyetlen pusztítások által vélték helyreüthetni a csorbát [1]).

Prágában még semmit sem tudtak Homonnai ezen legutóbbi kísérletéről és szerencsétlen végéről, midőn november 12-én a császári titkos tanácsban a magyar ügy került szőnyegre. A tanács tagjai egy véleményben voltak. És ez oda ment ki, hogy a magyarokkal végre komolyan kell értekezni. Szükséges határozottan föltenni a kérdést: vajjon tudják és akarják e tovább is tűrni, hogy Bethlen a török pártfogást magyar részek átengedése által vásárolja meg? Ha igennel válaszolnak, úgy féktelen emberek (— so seyn sie lose Leute —), s mint ilyenekkel kell velök elbánni. Ha ellenben tagadólag válaszolnak, mint várható, fölszólítandók, hogy a király kezében levő erősségek megvédel-

[1]) Dóczy E. és Lónyai E. Thurzóhoz nov. 26. 1616. Thurzó a királyhoz nov. 29. kam. levt. Szepsi Laczkó M. Erd. Tört. Ad. III. Toldalagi u. o. I. 226. l. Segesvári u. o. IV. 185. l. Kemény J. II. 33. l.

mezése, az elvesztetteknek visszaszerzéséről tehetségükhöz képest gondoskodjanak. A magyarokkal való ilyetén értekezés kétféleképen eszközölhető: vagy a király által személyesen, vagy irásbeli uton. A titkos tanács többsége, úgy látszik, ez utóbbi módot hozta javaslatba [1]).

Ugyanezen tanácskozmánynak más eredménye is volt. A király nevében Thurzóhoz rendelet küldetett, mely meghagyta, hogy az ország biztosítása és a rend helyreállítása végett, fölkelést hirdessen [2]). Ily hathatós rendszabály csakugyan sürgetően szükséges volt. A hajdúk féktelenül dúltak [3]). Bethlen és a fölső megyék ingerültsége tetőpontját érte el. A temesvári basa is készen állott hadaival az indulásra [4]).

November 26-án kihirdettetett a hajdúknak a parancs, hogy haladéktalanul oszoljanak szét. Ilyforma parancsot nem első izben vettek. Ők engedelmeskedtek, mikor és míg kellett; de megtagadták az engedelmességet, mihelyt lehetett. Most is az ellenállás lehetetlenségét átlátván, készséggel hódoltak a k. parancsnak. A szatmári főkapitány, kinek területén a hajdúk leginkább garázdálkodtak, elvonulásukat már néhány nap mulva, mint bevégzett tényt jelentheté. És átküldheté a nádornak mint garantiát — bár a tapasztalás szerint meglehetősen gyarlót — Gombos András és társainak térítvényét, melyben igérik, hogy csendesen fognak visszavonulni lakhelyeikre és a király iránt tartozó hűséget ezentúl lelkiismeretesen megőrzik [5]).

De már későn volt. Gombos betörése kimerité Bethlen türelmét. Annálinkább, mert meggyőződve volt, hogy

[1]) Khlesl Molardhoz. nov. 12. Hammer III. 681. szám.

[2]) Eredetiből. És Thurzó nov. 26. Bethlenhez. Ered. fog. kam. levt.

[3]) Lónyai E. Thurzóhoz nov. 29. Ered. kam. levt.

[4]) A pasa Dóczy Endréhez nov. 19. Egyk. másolat kam. levt.

[5]) Dóczy E. a nádorhoz nov. 24 és 27. Ered. kam. levt.

Homonnai mögött, hatalmasabb ellenség áll — maga a király. S ezért erősen el volt határozva: tekintélyes had élén Magyarországba törni és diadalmas fegyverrel vetni véget az uralma ellen szőtt ármányoknak [1]).

Ezen határozattal ment november vége felé Tasnádra, hol tanácskozmányt tartott bizalmas embereivel, s megállapította velök a hadjárat tervét. Míg Szkender pasától segélyt kér, saját seregének egyik része Nagybánya és Szathmár, a másik Várad és Debreczennek veszi utját [2]). Rövid napok alatt tizenkét ezernyi jól fölszerelt és begyakorlott had várta a fejedelmi parancsszót.

Bethlen komoly készületeinek hire csakhamar átjött a Királyhágón. Nagyítva és elferdítve ugyan; de nem ok nélkül féltek, hogy ha a török Bethlen meghivását elfogadja és Erdélybe jő, onnan nem egy könnyen lehet majd kizavarni [3]).

A királyi udvart és a magyar kormányférfiakat sokat foglalkoztaták a fejlődő zavarok. Pázmány egyike volt a legtevékenyebbeknek. Már júniusi küldetése alkalmával teljesen megismerkedett a viszonyokkal; szava a magyar urak és német államférfiak előtt egyaránt birt súlylyal. Sürü levelezésben állott a nádorral, és nem szünt meg annak irányt adni akkor sem, midőn 1616 november 8-án a császári udvar székhelyéről Pozsonyba vonult. November 14-én is közlé nézeteit a fönforgó ügyekről a nádorral. „Rendkivül csudálkozom, — irja — hogy Bethlen ő felségével egyálta-

[1]) Thurzó Pázmányhoz nov. 29. kam. levt. Khlesl emlékirata. Hammer. III. 664.

[2]) Forgách Zs. nov. 20. dec. 1. Dóczy E. nov. 26. 29. dec. 4. 11. Thurzóhoz. Ered. kam. levt.

[3]) Thurzó Pázmányhoz 1616 nov. 29. dec. 4. Eredeti fogalmazatok. Kamarai levéltár.

lában nem közlekedik. Annyira mellőzhetnie Magyarország királyát és a római császárt? Nagyságod, nem kétlem, figyelmezteté, hogy ügyeit ő felségével intézze el. Soha nem vált gyalázatjukra az erdélyi fejedelmeknek, ha a magyar király előtt meghajoltak. Bethlen szándékát Várad átengedésére nézve, nem tudom. Hiszem mindazáltal, hogy Nagyságod is tudja, mily keveset lehet adni esküjére; s menynyire veszélyes azon körülmény, hogy a várost törökökkel megtölté. Mi fog történni, ha a törökök elfoglalván a várost, azt hatalmukba venni akarnák? Vajjon akkor is eltiltani fogjuk a hajdúkat, kik önveszélyükkel Magyarországnak azon kitünő részét megvédelmezni kivánják, hogy az igaztalan erőszakot jogos fegyverrel visszaverjék? Én részemről Váradot és vidékét méltónak tartom arra, hogy megtartásáért az egész kereszténység harcoljon. De ezekről szóval bővebben.“ [1])

Pázmány a nádorral személyesen óhajtott találkozni; novemberben értesíté, hogy őt Bicsén meglátogatni szándékozik [2]). A nádort megörvendezteté e hir; de miután „annyira gyengélkedem — irja — hogy állani, ülni, sőt beszélni sem vagyok képes, Nagyságodat kérem, ne terheltessék látogatását néhány nappal elhalasztani, mig Isten erőimet visszaadja. Mihelyt ez megtörténik, Nagyságodnak azonnal értésére adom. Ha Nagyságod ide jőne, haszon nélkül tenné meg ezen utat, miután mint említém, sem beszélni, sem fontos

---

[1]) Eredeti. Kamarai levéltár. Thurzó nov. 29-én irt Pázmánynak. Atküldé azon levelet, melyet nov. 8. irt Bethlen, saját válaszával együtt. Figyelmeztetvén azon veszélyekre, melyek a támadás által fölingerelt Bethlen részéről hazánkat, az általa segitségül hitt törökök s tatárok részéről Erdélyt fenyegetik. Kéri, közreműködjék a zavarok lecsillapitásában, a bűnösök megbüntetésében.

[2]) Kam. levt. s prim. vil. levt.

ügyeket tárgyalni, erőim és testem rendkivüli gyengesége miatt, nem vagyok képes.“ [1])

Ezen levél Pázmányt nem találta hon. A király már nov. 20. meghagyta neki, hogy a nádorhoz siessen, azzal az országos ügyeket tárgyalandó. Khlesl bibornoktól vette az utasitásokat [2]); a királytól megbizó levelét [3]).

Pázmány — ismeretlen okoknál fogva — nem indult rögtön utnak. Utjának elhalasztásáról — úgy látszik — értesité a királyt. Mert december 2-án ujra meghagyatott neki, hogy a nádorhoz menjen [4]). December 4-én uj utasítást nyert [5]). Föladata volt a hajdúk által előidézett mozgalmak lecsendesitése. E végből a nádorral haladéktalanul kellett foganatosítani a megfelelő rendszabályokat. Ezek egyike k. biztos küldése az ország fölső részeibe, Pethe L. vagy másnak személyében, ki azután a főkapitánynyal és rendekkel tanácskozván, rendelkeznék. E végből Pázmány ellátva volt a szükséges megbizó levelek és a hajdúkhoz intézett ujabb nyilt levelekkel. Pázmány és a nádor fölhatalmaztattak arra is, hogy a hű mágnások közöl némelyek a nádornál, az esztergomi érsek ott léte alatt, megtartandó tanácskozmányra meghivassanak. A szükséges betöltetlen meghivó levelek az érsek rendelkezésére adattak [6]).

Mikép történt, nem tudhatni, de bizonyos, hogy Pázmány mielőtt a december 2. és 4-én kelt királyi iratok kezeibe jutot-

---

[1]) Dec. 1. Eredeti fogalmazat. Kamarai levéltár.

[2]) Ered. pr. v. lvt. De ezen időről kelt instructiót nem találtam. Nagyon valószinű mindazáltal, hogy ez a dec. 4-iki instructiótól nem különbözött.

[3]) Eredeti. Kam. levéltár. De ezen levelet is, mint Thurzó titkárának reá irt jegyzetéből látszik, csak dec. 5-én adta át.

[4]) Eredeti. Prim. vil. levt.

[5]) Király P.-hoz. Ered. prim. vil. levt. Ugyanakkor egy másik Thurzóhoz intézett Credentionálist is küldött a király P.-nak. Egyk. más. pr. v. lvt.

[6]) Eredeti. Prim. vil. levt.

tak: november utolsó, vagy december első napján utnak indult a nádorhoz, hihetőleg az első megbizás és utasítás alapján.

December 5-én érkezett Bicsevárába, Balassa Péter kiséretében. Ugyanazon napon — talán előleges meghivás folytán, — Forgách Zsigmond gróf és Rákóczy Zsigmond is vendégei voltak a nádornak [1]). Ezt az elhatalmasodó kór, a végelgyengülés ágyához bilincselé.

A tanácskozmányok, épen a nádor állapota következtében, rövidek voltak. Egyedüli eredményük az volt, hogy a nádor egyik előkelő udvari emberét, Zoltán Ferencet Bethlenhez [2]) küldé a tanácskozmány által elfogadott levéllel.

Ezen levél szelleme eltérő volt az előbbiektől. Eddig rendszerint arra szorítkozott a nádor, hogy a királyt védelmezze a Bethlen által emelt vádak ellen. Most ezt vádolta békeszegéssel s fölhivta, hogy magát a király előtt mentse. „A dolog — ugymond — ebben vagyon, hogy a mi kegyelmes Urunk és koronás királyunk ő felsége elé sok nehéz vádlások vitetettek Nagyságod felöl, melyekkel Nagyságod nemcsak a nagyszombati végzés ellen és erős fogadási ellen cselekedett volna, de sőt az ő felsége méltóságát is sok dolgokban megbántotta.“

Ezen vádak közöl elősorolja nevezetesen: hogy a király alattvalóihoz nyilt leveleket küldött, melyek által azokat magához vonni iparkodott. A király hiveit nyilt leveleiben tűzzel vassal fenyegette. A király területén engedély nélkül hadat gyüjtött. A megyéket levelei és küldöttei által a király elleni fölkelésre ingerelte. „Mind leveleiben, mind egyébképen a királyt vádlotta és tette bünössé, mintha ő felsége hagyásából

[1]) Závodszky naplója dec. 5-re. Muzeumi kézirat.

[2]) Thurzó dec. 6-án a királyhoz és Khleslhez. Ered. fog. kam. levt.

lett volna a Homonnai indulása. Ad concitandam S. Mti invidiam, subditosque exacerbandos oly hireket költött, mintha a religió volna oka, és ő felsége a római valláson levő fejedelmekkel egyetemben indítója a Homonnai dolgoknak, kiben mind Isten s mind az emberek tudják, hogy semmi nem volt. Nem csak pátens leveleiben, azt insinuálta, hogy ő felsége meg nem oltalmazhatja az alattvalókat, de ennek fölötte cum magno S. Mtis derogamine azt irta az ő felsége alatt valóknak, hogy ugyan átalja az ő fgnek való irást. Lippát könnyen megadta, sőt a mit soha senki a magyar nemzet közöl nem cselekedett vala, keresztény vérontással várat vett a töröknek..."

Ezen vádak által indokolni kiváná a támadásokat, melyeket a király alattvalói intéztek a fejedelem ellen, miután hitték, hogy ez által kedves dolgot tesznek a királynak. A nádor és az esztergomi érsek emiatt további veszedelmet és nyomort elhárítani ohajtván, reméllik, hogy közbenjárásuk által eltávoztathatják a királynak nagy haragját és boszuállását, ha a fejedelem késedelem nélkül követe által a királyt megengesztelni igyekezik. Forgách gróf megbizatott, hogy ha megkerestetik, Bethlen követei részére menedékleveleket küldjön [1]).

Ezen levél elküldése után Pázmány bucsut vett a nádortól, ki ekkor már a sir szélén állott.

A nádor csakhamar fenyegető hireket vett Bethlen fegyverkezéséről és előhaladásáról mind Forgáchtól [2]), mind Dóczytól [3]). De a fejedelem ügyes színlése által könnyen elámítá a különben is hiszékeny, most végkép gyenge

---

[1]) Dec. 6-án. Egykorú másolat. Mellékelve van hozzá Relatio super factis et processu Gabrielis Bethlen. Erről a nádor is emlékezik.

[2]) December 10-én. Eredeti. Kam. levt.

[3]) December 4, 10, 16-án. Eredetiek ugyanott.

nádort. December elején levelet irt, melyben magát ellenségeinek „vádjai és rágalmai“ ellenében menté s védelmezé. Néhány nappal utóbb a Kolozsvárott gyülésező rendek küldöttek két követjük által megnyugtató levelet. Erősíték, hogy a fejedelem Jenő és Várad átadásairól, valamint egyáltalán a béke megszegéséről még csak nem is álmodott. A jó nádor hitt mindent. Buzgó szószólójává vált az álnok fejedelemnek a királyi udvarnál [1]).

Sőt — mi még inkább jogosít csudálkozásra — a vészt jósló előjelek dacára maga a mélybelátású Primás sem akarta elhinni, hogy Bethlen nyilt támadásra merné magát határozni. Forgách rémhireit túlzottaknak tartotta. Ovatosságból mégis nem hitte fölöslegesnek elővigyázati rendszabályokról gondoskodni, s azok szükségességére figyelmezteté a nádort is. Ajánla a véghelyek hadainak mozgósítását, a melyek szükség esetében készen álljanak az indulásra, Forgách és Koháry vezérlete alatt. Ha ez elégséges nem lenne, a nádor fölkelést hirdettessen a megyékben; Széchy Tamás s Bosnyák Tamás neveztetvén az összegyülekező csapatok parancsnokaivá. Végre nagy szükség esetében a szomszéd Lengyelországban kell zsoldos hadat fogadni [2]).

Míg a király hű emberei ekkép jártak és keltek, tanácskoztak szóval és irásban az ország megmentésének, a béke föntartásának eszközeiről: Bethlen ellenállást nem találva haladott előre. December elején Csehi alatt állapodott meg, s körülvette az erősséget. Néhány nap mulva ura volt az erősségnek. A szathmári főkapitány Dóczy nem volt elkészülve ily támadásra. A fejedelmet és Rédeyt is föl-

---

[1]) Dec. 12. Thurzó Khleslnek. Ered. fog. ugyanott.

[2]) Dec. 19. Pázmány Thurzóhoz. Eredeti. Ugyanott.

szólítá, ne adjanak okot a béke fölbomlására [1]). Midőn ezen levél iratott, dec. 6-án, Bethlen már a Szilágyságban volt Somlyónál. Ugyanakkor az oláh- és moldvaországi vajdák Branónál állottak harckészen. A temesvári pasa a Marosig nyomult elő [2]).

Bethlen tovább sietett. Debreczennek vette utját. Utközben fölszólítá csatlakozásra a megyéket, urakat és hajdúkat. „Derekas hadainkkal kün vagyunk — irja a többi között — nem a frigy fölbontására, hanem a frigy fölbontogatókra indultunk . . . Intjük azért szeretettel, ha szép szabadságát és honukban való megmaradását szereti, minden helyekről bizonyos számú atyjukfiait küldje mi hozzánk.“ [3])

Bethlen reméllé, hogy Magyarországon tárt karokkal, megváltóként fog fogadtatni. Tévedett. Ellenállással nem találkozott ugyan, de diadaliveket sem emeltek hadai előtt, melyekkel vallási és alkotmányos jogaikat jött védelmezni, mint hirdeté; fáradsággal szerzett vagyonukat fölprédálni, mint tapasztalták [4]).

Bethlen december 12-ike körül már Debreczen alatt állott.

És sereg nem létezett, mely képes lett volna őt föltartóztatni. Forgách Zsigmond „a hirek és az erdélyi fejedelemnek országából való kijövése és fönléte végett;“ — több izben meghagyta a közel megyék rendeinek, gyülekeznének körüle fegyveresen Tokajba. De kevés sikerrel. És december 21-én, midőn Bethlen hadai már rég táboroztak és dúltak

---

[1]) Dóczy levele Thurzóhoz dec. 6-án. Eredeti. Kam. levt.

[2]) Egri István Thurzóhoz dec. 9. Ered. Ugyanott.

[3]) Bethlen a nánasi gyalogok s lovasokhoz, dec. 13. Eredeti. Prim. vil. levt.

[4]) Hammer Khlesl's Leben III. 664. lap. Dóczy E. Thurzóhoz dec. 16. Eredeti. Kam. levt.

Debreczen körül, akkor az urakat január 2-ra Kassára hivta meg. „Consultationis causa — ugymond — hogy ilyen állapotban lévén dolgunk és országunk, mit kellenék cselekednünk és miként succurrálhassunk szegény hazánknak, s arra következendő pusztítást és romlást mint távoztathassuk el, arról szólhassunk és végezhessünk.“ [1])

Az ország teljesen elhagyatott állapotban volt. Ennek egyik oka Thurzó nádor dec. 24-én bekövetkezett halála [2]), mi által a közjó, bár néha gyenge, de mindig becsületes és buzgó támaszát vesztette el. Ily viszontagságteljes időkben elég súlyos veszteség.

Szerencsére, Bethlen ekkor uralmának inkább megszilárdításáról, mint kiterjesztéséről gondoskodott. Vetélytársai gyengék voltak uralmát megtörni, elég erősek teljes megszilárdulását gátolni. Kivált miután a változékony porta részéről is, hol panaszt emelt ellene a király, elég oka volt tartani.

A békétől nem volt, sikerei dacára, teljesen idegen. Követet küldött az udvarhoz, igazolandó betörését [3]). Követeléseit azonban, még a veszedelmes körülmények között is, túlzottaknak, teljesíthetleneknek tarthatták. Kivánta: hogy Lónyay Endre a kállói és Dóczy Endre szathmári főkapitány számüzettessenek; Homonnai György, Eszterházy Miklós és Kendy István, mint a mozgalmak főrészesei, megbüntettessenek [4]).

---

[1]) Forgách Zsigmond meghivó levele a három Rákóczy testvérhez. Eredetije a N. Muzeum kéziratai között.

[2]) A király Thurzó haláláról dec. 31-én értesité Pázmányt. És kikérte véleményét az iránt, miképen kelljen ennek folytán az ország kormány és törvénykezési ügyeiről rendelkezni. Eredetije a prim. vil. levt.

[3]) Hammer Khlesl's Leben. III. 664. lap.

[4]) Sepsi L. M. Mikónál III. 168. l.

Ugyanezen időtájt a Forgách által Kassára meghivott fölső magyarországi rendek január 4-én megnyitották tanácskozásaikat. Módokról kelle gondoskodniok, melyek által Bethlent békés visszavonulásra birni, vagy ha ez nem sikerül, az országot megvédelmezni lehessen. Forgách előterjesztéseiben fölhivta a rendeket, hogy Bethlenhez követet küldjenek; s csak akkor, ha ez kedvezőtlen válaszszal tér vissza, fog közfölkelés hirdettetni.

Miután pedig a fölkelés, késedelmessége miatt, gyakran haszontalannak bizonyul, némi lovas csapatok szervezését és készen tartását ajánlá. Fölhivta a gyülekezet figyelmét a szendrői várnak s a többi véghelyeknek kijavítására, megerősítésére. A szabad városok és a kunok szoríttassanak reá, hogy közfölkelés esetében kötelezettségeiknek eleget tegyenek [1]).

A rendek ezen pontokat tanácskozás alá vették egyenként.

„A mi az első articulust illeti — irják válaszukban — méltónak itéljük, hogy az edélyi fejedelmet kellessék megtalálnunk és magunkat excusálni levelünk által, hogy mi a nyári compromissumunk ellen semmit nem peccáltunk; ő Nagysága az erdélyi fejedelem jól tudja, hogy mi a tavali mótust eszünkbe vevén, teljes erővel azon voltunk, hogy leszállítsuk és le is szállítottuk .... A mi pedig a mostani összegyült hajdúság zűrzavar állapotját illeti, kiknek Gombos András volt előttejáró, mi végezésünk szerint minden igyekezetünkkel compescálni akartuk, minemű rész hadunk immár is föl voltanak (sic), azalatt az ő Nagysága birodal-

---

[1]) Propositiones Illmi D. Sig. Forgách... pro bono publico a. 1617 4. Jan. extradatae. Uj másolat a bártfai városi levéltár eredetijéből. Nemzeti Muzeumban. Tractatus publici.

mába berohanván, Isten érdemük szerint való büntetéssel ő Nagysága által büntette meg.... Mindazonáltal ezt Nagyságod meggondolván... kérjük és kivánjuk azt, hogy ha valaki ujabb hadat fogadna... velünk együtt mindjárt ad primam requisitionem insurgáljon Nagyságod és Nagyságoddal együtt compescáljuk és leszállítsuk.... Ezek úgy lévén elhittük, hogy az erdélyi fejedelem, a török és tatár hadak megtérjenek... Hol pedig a mi hites levelünknek minden részben megfelelvén látnánk, hogy az erdélyi fejedelem minden ok nélkül romlásunkra igyekeznék: tanquam boni patriae cives et fideles S. Mtis, készek leszünk minden erőnk szerint a mi kegyelmes Urunk méltóságát, hazánkat és magunkat oltalmazni.“ [1])

A főkapitány és rendek Belléni Zsigmond Abauj megye alispányát és Bogány Ferencet követekül küldötték Bethlenhez, hogy tőle megtudják vajjon „akar-e ő nagysága Urunk királyunk birodalmának ártani vagy nem;“ kimentsék a rendeket, mint kik a zavaroknak ellenzői voltak mindig; és fölszóllítsák őt, hogy a békét ő is tartozkódjék fölbontani [2]).

A követek szerencsésen jártak el küldetésükben. Bethlen az 1617-ik év első napjaiban visszavezeté hadait Erdélybe [3]).

---

[1]) A második pontra „magunkat nem offerálhatjuk, mert instructiókba nem adatott vármegyéktől. A mi a végek épületére való uj contributiót illeti, a sok hirek miatt most semmit nem igérhetünk“ .... A sz. városok is „praestalják a mivel tartoznak.“ Replicatió. Uj másolat a bártfai vil. levt. eredetijéből. Nemzeti Muzeum. Libraria Diplom. I. kötet.

[2]) Instructio SS. et OO Regni... Uj másolat a bártfai városi levéltár eredetijéből. Nemzeti Muzeum. Compages Diplomatum.

[3]) Sepsi L. M. Mikónál III. 168. l. és Segesvári krónikája ugyanannál IV. 185. l.

VIII.

A Pázmánynál tartott tanácskozmány 1617 elején. — A prágai értekezletek Bethlen követeivel. — Pázmány tevékenysége. — Az értekezletek eredménye.

Az 1617-ik év elején Pázmány kezeiben találjuk öszpontosulva a magyar politika szálait. Nagyszombat ismét szinhelyévé válik fontos eseményeknek. A tanácskozmányok, melyek itt tartatnak, döntik el a magyar ügyeket. És ezek az érsektől vesznek irányt.

A király rendelete folytán január első napjaiban több előkelő k. tanácsos gyűlt össze az érsek körül. Hogy a Bethlen betörését megelőző s az azok által előidézett zavarok végleges lecsendesítéséről tanácskozzanak, s e végből fölső Magyarországba követet küldjenek.

E küldetésre vegliai Horváth Gáspárt szemelték ki. A nagyszombati értekezlet tagjai belátták, hogy Erdélyt a végveszély fenyegetné, ha a király fegyveres erővel fogná megtámadni Bethlent. Mert ez kényszeríttetnék segítségül hívni a törököt; ki bizonyára fölhasználná az alkalmat arra, hogy az egész tartományt hatalma alá vonja, mint Solimán tett Buda várával. Emiatt már előbb fölkérték volt a királyt, halasztaná el az Erdély ellen határozott támadást, míg kitünik, vajjon a fejedelem nem hajlik e békére s nem kész e a béke helyreállítása ügyében követei által megkeresni a királyt. Ez engedett kérésüknek s a tamadást elhalasztá. Meghagyván, hogy ez alatt tanácskozzanak eszközökről, melyek Magyarország békéjének és Erdély megmaradásának biztosítására alkalmasak.

A k. tanácsosok most is csak a legvégső szükség esetében vélték megkezdendőnek a háborút. Álláspontjuk helyességéről Forgách Zsigmondot és másokat meggyőzni: ez jutott föladatúl Horváthnak. De habár eszerint ohajtották a békét, ezt csak illő és becsületes föltételek alatt kivánták megkötni. Mindenekelőtt követelték, hogy Bethlen a királyhoz küldendő követe által bocsánatot kérjen a mult sérelmekért s biztosítást nyujtson a jövőre nézve. Sőt hogy a király minden eshetőségre készen álljon, előkészületeket rendeltek el. A főkapitánynak az urak, hajdúk és véghelyek hadairól kelle gondoskodni. A király tekintélyes német had küldését igérte.

Horváth magával vitte a nyiltlevelet, melyben a király a hajdúkat, előbbi kihágásaik megbocsáttatván, hűségre inti. Vajjon ezen nyilt levél kihirdettessék, vagy nem, azirán a főkapitánynyal kelle tanácskoznia. Ugyancsak eloszlatnia kelle azon gyanut, mintha a király Gombos betörését helyeselte vagy támogatta volna; hivatkozván a királynak előbbi nyilt levelére. A fejedelem önmaga oka azon ellenséges szellemnek, mely irányában uralkodik. A király alattvalói mintegy kötelességüknek tekintették, a király meghagyása nélkül is, ártani neki, hol lehetett. A bajon segíteni máskép nem lehet, mintha a fejedelem megengesztelvén a királyt, barátságos viszonylatokba lép vele. Végre föladatává tétetett Horváthnak a főkapitány, Homonnai, Dóczy és Eszterházy között kiegyenlítvén a fölmerült viszályokat, barátságos viszonyt és öszhangzást létrehozni. Megengedtetett Horváthnak, ha szükségesnek itéli, személyesen is találkozni a fejedelemmel. Ez esetben előadván elkövetett hibáit, meggyőzni fogja, hogy a zavarok okát ott kell keresni, miszerint a királyt mellőzvén, alattvalóival lépett érintkezésbe. Figyelmeztesse,

miként a királynak mi sem lenne könnyebb, mint őt megbüntetni. De ezt tenni nem akarja, miután Nagyszombatban nemcsak a fejedelemmel, hanem az erdélyi rendekkel is megköttetett a béke. Mindazáltal a Bethlennel való további alkudozásokat Horváthnak a királyra kell hagynia [1]).

A Horváthnak adott utasítás megjelöli azon álláspontot, melyet a Nagyszombatban összegyülekezett magyar államférfiak Bethlen irányában elfoglalni határoztak. Ez főleg Pázmány nézetei értelmében történt; kit a király ez alkalommal úgy szólván teljhatalommal ruházott föl.

Pázmány ugyanazon napon, midőn Horváth útnak indult, értesíté a királyt ennek küldetéséről, a helyzetről és teendőkről. A király megelégedését fejezte ki az érsek eljárása fölött; hálát mondott azon buzgalmáért, melyet a királyi méltóság, a közjó és a béke előmozdításában kifejtett. De még habozni látszott, vajjon elfogadja e egész terjedelmében Pázmány békés politikáját. Emiatt Horváth részére a nagyszombati programmal ellenkező irányú utasításokat küldött. Mindazáltal Pázmányra bizta annak elhatározását, vajjon és mikép küldessenek rendeltetésük helyére [2]).

---

[1]) Instructio pro Mag. D. Carolo Horwath de Vegla. 1617 jan. 3. Egyk. más. Prim. vil. levt.

[2]) A király 1617 jan. 13. Pázmánynak. „Nobis quidem consilium vestrum et deliberatio in hocce negotio sedando et componendo sequenda, tanquam apta et commoda probatur; industriamque et sedulitatem ad dignitatis nostrae Regiae tuendam, Regni emolumentum publicum procurandum, et Regnicolarum communem tranquillitatem et securitatem confirmandam. zelanti cum affectu, studioque adhibitam, gratam habemus. Ac licet interim iuxta praescriptum Instructionis ipse Commissarius in provincia sibi delata exequenda perrecturus sit, nihilominus tamen expeditionem hisce annexam, tanquam Commissioni cohaerentem, in eventum submittendam esse censuimus . . . Danda igitur vobis opera, ut singula ponderentur, et si ita compertum foret, ut ei submitti debeant, ad . . . Ill.

Pázmány következetes maradott. És szerencsés tapintattal. Bethlen ugyanis örömmel lépett a békés kiegyezkedés terére [1]). A király nemsokára értesíté Pázmányt, hogy Bethlen visszavonulván, követeket szándékozik küldeni, s azok részére Forgáchtól már szorgalmazta a szükséges menvédeket. A király ezzel összefüggésben kivánta, hogy az erdélyi követek megérkezésekor udvaránál az erdélyi ügyekben avatott férfiak tanácsával élhessen. Ezeknek kijelölését az érsekre bizta volt. Egyedül Révai Pétert jelölte ki maga; az ennek szóló rendeletet az érseknek küldé át; azon megjegyzéssel, hogy Révai megérkezésének idejét és módját Pázmány, Pethe Lászlóval tanácskozván, állapítsa meg [2]).

Bethlen január végén csakugyan megnyitá érintkezését a királylyal, mely több hónap óta teljesen megszakítva volt. Január 26-án Kemény Boldizsár fehérmegyei főispánt, fogarasi főkapitányt, és Kassay István tanácsosát Prágába

---

Sig. Forgách . . . super insurrectione indicendae litterae et mandata . . . Qualinam autem variatione unum et alterum exemplar litterarum . . . dederimus . . . intelligetis; facileque perspicietur, quodnam exemplar transmittendum expedientius futurum est.“ Eredetije a prim. vil. levt. Kivülről Pázmány kezével: „Responsum 18. Jan. 1617.“ Ezen választ nem ismerem, de az kétségkivül oly értelmű volt, miszerint a harcias fenyegetések és rendszabályok mellőzendők.

[1]) A király Pázmánynak 1617 jan. 20. Eredetije a prim. vil. levt. Mellékelve hozzá a Révai Péterhez intézett rendelet másolata.

[2]) Ily szellemű biztositásokat hozott Bethlen táborából Zoltán Ferenc, kit az 1616 év végén Thurzó Györgynél tartott conferentia küldött a fejedelemhez. Ez — irja Thurzó Imre, az időközben elhunyt nádor fia, Pázmánynak — „litterasque mihi . . . a dicto Bethleno porrexit, quae licet nihil, quam suum erga nos studium, et amorem, officiorumque oblationem in se continebant . . .“ Zoltán pedig azt állítá: „Bethlennum dicto et mandato Mtis Suae esse observandissimum, gratiamque ipsius et clementiam unice aucupari.“ 1617 jan. 22. Eredetije a kam. levt.

küldé. Ezek által okát adja hosszú hallgatásának. A király — ugymond — biztosította őt Homonnai kisérletei ellenében. De elfogott iratok meggyőzték, hogy Homonnai folyvást támogatást nyert a királyi udvarból; e támogatás bátorította ismételt támadásaira. A zavarok szerzőinek megbüntetését sürgeté és sürgeti. És a béke megszilárditására legcélszerübb eszköznek tartja: a magyar országgyülés összehivását [1]). Ha kivánatai teljesíttetnek, meggyőződni fog a király hogy „nem oly férfiúval van dolga, ki mint a nád, megingattatik minden szellő által, hanem olyannal, ki a becsületet és állhatatosságát mindenekfölött becsüli.“ [2])

A követek haladéktalanul utnak indulván, azt Kassa kikerülésével Szerencs felé folytatták, hol a menvédeket, melyeket már előbb kértek a főkapitánytól [3]), bevárandók,

---

[1]) A király maga is belátta az országgyülés összehivásának szükségességét. 1617 június 27-én fölhívta Pázmányt, adjon véleményt azirán t, mikor lenne legcélszerűbb azt összehívni. Ezen levél eredetije a prim. vil. levt.

[2]) „Sibi non cum homine arundineo, omni vento agitabili, sed cum eo, qui virtutem et constantiam super omnia aestimet, rem esse.“ A levél egyk. más. prim. vil. levt. Bethlen Khleslnek is irt levelet. Utal ebben is az ellene intézett fondorlatokra. Nem tagadja, hogy miután az udvar törekvéseit élete s uralmának vesztét célozni látá, a király kegyei és jóakaratjába helyezett bizalmát majdnem teljesen elveszté. Mert ha őt a király vallása miatt, vagy más okból gyülöli, miért lépett vele szerződésre? Ha pedig talán ezen szerződés ellen vétett, miért nem fordult hozzá? De Isten és az igazság részén van. Hangsulyozza, hogy habár hatalma és alkalma lett volna erőszakkal föllépni, ő mégis ragaszkodik a szerződésekhez. Ezeknek föntartása végett küldi követeit. Ennek érdekében kikéri az ő támogatását is. (Egykorú más. prim. vil. levt.) Péchi cancellár is irt a bibornoknak. Nagy szavakkal magasztalja fejedelmének békeszeretetét, igazságosságát. A mit Saul mondott Dávidról: „justior est factus omnibus inimicis suis;“ urára alkalmazza. (Egyk. más. Ugyanott.)

[3]) Bethlen G. Hoffmann Györgyhöz. 1617 jan. 27. Eredeti prim. vil. levt.

megállapodtak. Ezeket csak január utolsó napján küldé a király Pázmánynak, hogy haladéktalanul a követek kezéhez juttassa. A király szükségesnek itélte, hogy az erdélyi követekkel tartandó értekezletekben az érsek is részt vegyen. Őt ezért, ha véleménye szerint a közügyek hátránya nélkül megtörténhetik, s az ország állapota is megengedi, udvarába Prágába hivta [1]).

Pázmány február havában Pozsonyban tartózkodott. A k. rendelet vétele után azonnal készületeket tett elutazására. S miután némely fontosabb egyház-megyei ügyeket elintézett [2]), február 22-én elutazott Prágába [3]). Megjelent itt Pázmánynak, a király nevében tett meghivása folytán Lépes Bálint nyitrai püspök s m. k. udvari cancellár, báró Hoffkircher András k. tanácsos és Révai Péter Turócz megye főispánya.

---

[1]) „Illud vero pro nunc occurrit nobis, in negotii huius pertractatione accuratis, dubio procul, opus fore consiliis et deliberationibus, in quo Tractatu Tyrnaviensi antecessorem vestrum Archiepiscopum Strigoniensem praefuisse . . . Expediens itaque censemus, ut Fidelitas V. quoque . . . huic tractationi interesset. Ac proinde conemini, ut ad breve hoc temporis spatium (si nimirum citra dispendium rerum publicarum aliquatenus fieri posset, neque Regni status diversum exposceret) ad illum eundem terminum huc adveniatis . . .“ A király Pázmánynak. 1617. jan. 31. Eredetije prim. vil. levt.

[2]) Mert Pázmány február 21-én még Pozsonyban volt, a mely napon az esztergomi káptalanhoz intézett levelében közel elutazásáról Prágába emlékezik. Pyber János pécsi püspök február 23-án már Prágába intézi Pázmánynak irt levelét. Mindkét levél eredetije a prim. vil. levt.

[3]) Nevezetesen intézkedett a káptalani praebendatusok fizetéséről: és az esztergomi káptalannál megürült két kanonoki állomásra Kőszöghy Jánost és Rumer Bálintot nevezé. „Placuit vero nobis — irja ezekről — ut dictus D. Joannes Kőszöghy in Vajka concionibus sese exercendo populum erudiat, sed et Rmo D. Vicario perscripsimus, ut D. Rumer ad slavonicas conciones diligenter faciendas adigat.“ 1621. febr. 21. Eredetije az aszt. kápt. mag. levt.

Ezeket március 5-én a király Ferenczffy udvari titkár által értesíté, hogy tekintetbe vevén azon sérelmeket, melyeket a mult évben ő és országa szenvedett a fejedelem részéről, ennek követeit maga elé bocsátani s azok előterjesztéseit személyesen átvenni nem szándékozik. Hanem őket, mint királyi biztosait, fölhatalmazza az erdélyi követek előterjesztéseinek átvételére, s azokkal a szükségessé válandó értekezletek folytatására; oda utasítván, hogy az értekezletekben mindannyian részt vegyenek és mindenekfölött szemük előtt tartsák a királyi méltóság megóvását és az ország biztonságát.

Működésük részleteire nézve: legelőbb vegyék át a követek megbizó leveleit. Hallgassák meg azután mindazt, mit szóval fognak előadni. És ezeket pontonként vegyék tanácskozás alá. A tanácskozás folyama alatt nem kell elmulasztaniok magukat gyakrabban érintkezésbe helyezni a titkos tanácscsal, ha pedig úgy kivánná a szükség, megkereshetik magát a királyt is [1]).

Bethlen követei néhány nap mulva szintén Prágában voltak. Az ezekkel folytatott tárgyalások részletei eddig teljesen ismeretlenek voltak [2]). Pázmány Péternek — ki azokat nemcsak névleg, hanem tényleg is vezeté — sajátkezű, a tanácskozások alatt, emlékezetének támogatására tett föl-

---

[1]) Informatio seu Decretum nomine S. C. R. Mtis . . . Petro Pázmány . . . G. A. Hoffkircher . . . Valentino Leepes . . . Petro de Rewa . . . assignatum. Prága. 1617 márt. 5. Eredetije prim. vil. levt.

[2]) Szilágyi S. egyedül szól ezen értekezletről e néhány sorban: Bethlen „Kemény Boldizsárt követséggel Prágába küldé, Homonnai s a hajdúk megbüntetését követelve. Ez a dolog a márt. 12-iki kihallgatáson az országgyülés elébe utasíttatott, de a még függőben levő kérdések elintézésére Nagyszombat ujabb értekezleti helyül jelöltetett ki.“ Erdélyország Története. II. 129. l.

jegyzései lehetővé teszik, hogy azoknak folyamát — bár nem hézagok nélkül — megismertessem.

A kir. biztosok tizennégy pontba foglalták össze s előterjesztették azon sérelmeket, melyeket a király és Magyarország Bethlentől szenvedett.

Bethlen ugyanis a királyt szóval s irásban azzal vádolja, hogy a törökkel megosztani szándékozik Magyarországot s átengedni neki Erdélyt. Súlyos igaztalanságot követ el a király irányában, midőn a töröknek oly könnyelmüen hitelt ad; míg maga a törökökhöz intézett leveleiben Erdélyt nemcsak a sultán birtokának vallja, hanem arra is ajánlkozik, hogy török segélylyel a király birodalmát megtámadja. A király ellen fölingerelni kivánván a törököt, hallatlan rágalmakat terjeszt: hogy a király csak szóval s nem őszintén óhajtja a békét; bár tagadja, a király szerzője az erdélyi zavaroknak; az ő és tiszteinek ármányai következtében uralkodik oly ellenséges szellem Magyarországban; a törökkel kötött békét fölbontani, országaira törni készül; orgyilkosok által méreggel, vassal tör Bethlen élete ellen.

Bethlen fondorlataiban ürügyül a vallást használja, mintha a király őt vallása miatt üldözné. A hajdúkat nyilt leveleiben fenyegeti, hogy ha hozzá nem állanak, tűzzel vassal fogja elpusztítani lakhelyeiket; hirdeti, hogy egyedül ő képes őket megvédeni, miután a király a töröknek fogja őket föláldozni.

Leveleiben nyiltan úgy állítja elő a királyt, mint Homonnai mozgalmainak szerzőjét. Pedig tudja, hogy a király Homonnait a támadástól eltiltotta és ha csakugyan vágyodnék hatalma alá hajtani Erdélyt, hatásosabb eszközöket használhatna. Lázító iratok által mind egyeseket, mind egész megyéket a király ellen fölkelésre ingerelt. Incselkedései idézték elő Magyarországban a polgár-háborút.

Ellenére a nagyszombati szerződés II. pontjának Lippát átadta a töröknek önkényt s kénytelenség nélkül; ezzel a törökökhöz intézett leveleiben önmaga dicsekszik. Mások előtt ellenben az átadásért másra hárítja a felelősséget; mintha t. i. Homonnai támadásától félvén, kénytelen lett volna a törököt kielégíteni. Továbbá Magyarországba tört, Szathmár megyét elpusztította.

Igéretét meg nem tartván, törvényes eljárás mellőzésével, Erdélyben ismét többeket megfosztott birtokaiktól.

A király tudta nélkül, annak területén hadat fogadott. A király leveleit elfogta.

Mindezekre pedig a király épen nem adott okot. Akárki irásának nem kellett volna hitelt adnia, miután a király az ellenkezőről biztosítá. A mi a királynak Bethlen által elfogott levelét illeti, melyet a nyilvánosság elé bocsátani fenyegetődzik, ha számbavétetnek az idő és viszonyok, abban semmi sincs, mi a királyra nézve szégyenítő lehetne [1]).

Ezen vádpontokat az erdélyi küldöttek megcáfolni igyekeztek és kimenteni fejedelmüket. Ez — mondák — Homonnai fölkelése előtt semmit sem tett a király ellen. Azután kénytelen volt magát védelmezni; annálinkább, mert alapos oka volt hinni, hogy a király is támogatja elleneit. A vádpontokra egyenként válaszoltak.

Bethlent a kaimekam tudósította, hogy a király késznek nyilatkozott Magyarországot megosztani a törökkel. Erről azért értesíté a királyt, hogy ha követei tudta nélkül tettek volna ily ajánlatokat, ezeket visszavonni siessen. A fejedelem Erdélyt soha sem ismerte el a török birtokának. A törökök által előmutatott levelek nem eredetiek; hamisítottak is

---

[1]) Errata et excessus graves Bethlenii. Egyk. irat. A prim. vil levt.

lehetnek. A király ellen nem koholt rágalmakat. Ily vádak által őt bizonyosan vetélytársai kivánják gyűlöletessé tenni. Homonnai elfogott irataiból kiderült, hogy a király vallása miatt gyűlöli Bethlent. Nem fenyegeté, nem is csábitgatá a hajdúkat. Egyedül azt mondotta, hogy ha a békét meg nem tartják, a török reájuk megy. A megyékhez csak Homonnai mozgalmai következtében intézett leveleket.

A nagyszombati egyesség megengedte Lippa átadását szükség esetében; ezen eset csakugyan bekövetkezett. A nagyszombati egyezkedés fölhatalmazta az adott esetben ellenséges föllépésre. Ő nem gyüjtött hadakat, csak azokat fogadta el, kik önkényt ajánlkoztak szolgálataiba. A király levelét sem ő fogta el; Gombos hajdui hozták, és pedig fölbontva [1]).

Bethlen küldöttei ezekután előadták uruk kivánatait. A hajdúknak, kik az Erdély ellen intézett támadásban részt vettek, a megyék határozata szerint fejök vétessék. Homonnai, Dóczy, Eszterházy, Lónyay és Perneszy a legközelebbi országgyülésen, mint a zavarok szerzői, büntetésüket vegyék. Dóczy, Lónyay és Perneszy hivatalaiktól is fosztassanak meg. Miután Homonnai és Dóczy azzal dicsekednek, hogy ők a király parancsát teljesitették, fölvilágosítás kéretik. A nagyszombati szerződés megerősittessék. E végből hivassék össze mielőbb országgyülés.

Az erdélyi biztosok ezen kivánatok mellett, még némely sérelmeket is elpanaszoltak.

Sérti a fejedelmet, hogy a király hitelt adott azon rágalmaknak, melyek ellene terjesztettek. A császári udvar-

---

[1]) Pázmány sajátkezűleg jegyzé ezen válaszokat, a fölebb elősorolt vádpontokat magában foglaló irat oldalára.

ból a birodalmi rendekhez intézett levelek úgy jellemzik, mint a kereszténység ellenségét és tartományának zsarnokát. A fejedelem a királyi udvar tagjai által becsületében és állásában sokféleképen megsértetett: szó, irás és tényleges erőszakoskodás által. Mint a király elfogott leveleiből kiderül, udvarában titkos fondorlatokat szőttek ellene.

Azonfölül élő szóval panaszt emeltek, hogy Althán Lengyelországba küldetett, miszerint innen Erdély ellen támadást intézzen. Gratiani Füleket igérte oda a sultánnak, ha a fejedelemtől pártfogását megvonja [1]).

Pázmány azonnal elkészíté az ezen előterjesztésekre a király nevében adandó választ.

A király — ugymond — nem engedheti meg, hogy előírják neki, kiket tartson meg hivatalaikban, kiket nem. Valamint viszont a király sem gondol azzal, kik Bethlennek hivatalnokai. Országgyülést is csak akkor fog összehivni, mikor jónak látandja. Csendes, nyugodt országgyülést óhajt. Előbb tehát a viszályokat szükséges lecsillapítani.

Bethlen ne irjon többé a megyékhez s hajdúkhoz. Tárja föl Balassa Zsigmondnak Erdélyre vonatkozó ellenséges célzatait. Ha törvény elé idézni kivánja Homonnait, jól van. De jogi szabály: a vádló követi a vádlott törvényszékét.

Szükséges tisztába hozni azon ügyeket, melyek a nagyszombati egyesség alkalmával elintézetlenül maradtak. Ilyenek Homonnai igényei Husztra; Báthory Gábor özvegyének, a nagyváradi püspökségnek és Bosnyáknak birtokügyei. Ha a nagyszombati szerződések ujra megerősíttetni fognak, Bethlennek biztositékot kell nyujtania, hogy Jenőt, Aradot nem engedi át a töröknek, mint Lippát. Ezen biztosítást saját

[1]) Pázmány sajátkezű jegyzeteiből összeállítva.

és tartományának küldöttei által kell tennie. A foglyok szabadon bocsáttassanak [1]).

Más alkalommal Pázmány azt kivánta, hogy Bethlen elégtételt adjon azért, mert a királyt megsértette; kárpótolja a Szathmár megyében okozott károkat. A kiket törvényes eljárás nélkül birtokaiktól megfosztott, helyezze vissza. Biztositsa a királyt, hogy területét jövőben megtámadni nem fogja. Engedjen Erdélyben s az ehez kapcsolt részekben teljes szabadságot a kath. vallásnak. Mindenki szabadon tarthasson kath. papot. Tartson jó barátságot a magyar véghelyek kapitányaival. Ne akadályozza a pósták járását, ne sértse meg a levéltitkot [2]).

Pázmány továbbá a királynak neheztelését fejezte ki a fölött, hogy Bethlen oly készségesen adott hitelt a hamis hireknek, bár kevéssé birtak valószinüséggel. Ki könnyen hisz, könnyen megcsalatik. A törökök szándékosan terjesztenek hamis hireket. Azok által vagy az egyik pártnak kegyeit hajhászszák; vagy pedig a keresztények között a gyanu, bizalmatlanság és gyűlölet magvait igyekeznek elhinteni. A király nevében figyelmezteti a fejedelmet, legyen ovatos Erdély érdekében; ne sértse a magyar király és a korona jogait; ne veszélyeztesse ekkép magát a tartományt.

A mi Gratianit illeti, az nem követe a királynak. Ha ez Bethlen ellen gyülöletes hireket terjesztett, önmagának, fondorlatainak tulajdonítsa. Fülekről mondhatott Gratiani, mit akart. De ki fog tünni a következő eseményekből, hogy a király annak átadására nem is gondolt. Nem kell mindent oly könnyen elhinni.

---

[1]) Pázmány sajátkezű jegyzeteiből.

[2]) Szintén Pázmány sajátkezű jegyzeteiből.

Althánt nem a király küldötte Lengyelországba, hogy hadat gyüjtsön. A lengyel király hivta őt meg. Hogy e meghivást elfogadja, a királynak nem volt oka eltiltani [1]).

Mielőtt ezen tárgyalások megkezdettek, a vád- és védiratok kölcsönösen kicseréltettek: a királyi biztosok — utasitásuk ismeretes pontja értelmében — kénytelenek voltak az erdélyieknek egy előleges kérdést tenni föl. Vajjon ellátvák e a kellő fölhatalmazással arra, hogy a kérdésben forgó ügyeket fejedelmük és a tartomány rendeinek nevében elintézhessék s uj szerződést kötve, megadhassák a király által követelt uj biztositékokat?

A válasz így hangzott: ők ily fölhatalmazást nem nyertek, a király által kívánt biztositékokat megadni, nem áll hatalmukban; de ezt fölöslegesnek is tartják. A fejedelem leveleiben foglalt, esküvel erősített nyilatkozatai által eléggé biztositá a királyt, hogy igéreteit teljesítendi [2]).

Miután e szerint az erdélyi küldöttek kellő fölhatalmazás nélkül szükölködvén, a velök folytatott értekezletektől kielégitő eredményt várni nem lehetett; nem maradt egyéb hátra, mint azt tenni tanácskozás tárgyává: mikor, hol és mikép tartassék ujabb értekezlet, mely célravezetőbb fogna lenni.

Erre nézve a következőkben történt megállapodás. A legközelebbi értekezlet ismét Nagyszombatban tartassék. A folyó 1617-ik év sz. Péter és Pál ünnepén vegye kezdetét. Az erdélyi küldötteket a fejedelem és rendek, a magyar

---

[1]) Pázmány sajátkezű jegyzeteiből.

[2]) Az erdélyieknek az amnestiáról sem volt semmi utasitásukban. Homonnait pedig a fejedelem nem közvetlenül maga akarta perbe fogni, hanem ohajtotta volna ezt a királyi fiskus által eszközöltetni. Pázmány sajátkezű jegyzeteiből.

biztosokat a király teljhatalommal ruházza föl arra, hogy véglegesen elintézzék a fönforgó kérdéseket. Az 1615-iki nagyszombati szerződés erősíttessék meg. Szent és állandó béke hozassék létre.

Időközben pedig: mindkét rész tartsa meg a békét. A fejedelem bocsássa szabadon az ecsedi foglyokat. Az igazságtalanul elfoglalt jószágokat adja vissza jogos birtokosaiknak. Kárpótolja a királynak okozott károkat. Vetélytársai ellen csak törvényes uton lépjen föl. Ha értesülni fogna oly fondorlatokról, melyek akár a király, akár birodalma ellen intéztetnek, azokat hűségesen és maga idején födözze föl. A vallás szabadság meg ne sértessék [1]).

Pázmány ezen értekezletek alatt egy fontos fölterjesztést intézett a királyhoz. Lippa és a többi erősségek átadásának jogtalanságát és hátrányait fejtegeté. Talán azért, hogy a királyt Bethlen irányában tartózkodó és komoly magatartásra, az erdélyi követeket ily előzmények után igényeik mérséklésére intse.

A fősúlyt azon körülményre helyezé, hogy Lippa, valamint Jenő és más erősségek is, melyeket Báthory Zsigmond a töröktől visszavett, nem erdélyi hadakkal, hanem az egész kereszténység segitségével szereztettek vissza. E célra VIII. Kelemen pápa nagy pénzösszeget ajánlott föl [2]); a spanyol király Carigliani atya által 100,000 tallért küldött; végre Rudolf császár is, segélyhadain kivül, évenkint 20,000 forintot költött. Ezen segélylyel ellátva indult Báthory Zsigmond 1595-ben Havasalföldre, s küldé innen Borbély Györgyöt Lippa megvételére. Ebből világosan kitünik, hogy

---

[1]) Pázmány sajátkezü jegyzeteiből.

[2]) „Iugentem pecuniae vim effundit."

Bethlen nem volt följogosítva ezen erősséget a király tudta nélkül átengedni a töröknek.

Azután alig lehet elhinni, hogy Bethlen a szükség által kényszeríttetett az átadásra. Mert bár az elmult időkben az erdélyi fejedelmek rendkivül szorongatott helyzetben voltak nem egyszer, s a királylyal és a törökkel ellenséges viszonyban állottak egyszerre; mégis minden viszontagságok közepette megtartani tudták azon erősségeket. Sem igéretek, sem fenyegetések által nem engedték magukat azoknak átadására biratni. Most pedig, midőn egy részről a török nagy háborúval volt elfoglalva, más részről a király sem fenyegette Bethlent: a kereszténységnek ily súlyos veszteséget okozván, nagy vétséget követett el. Mert habár némelyek, gyűlöletessé teendők Homonnait, állítják, hogy ez által fenyegetve látván magát, saját biztossága tekintetéből kénytelen volt az átadást véghez vinni; de ez nem áll. Jóval Homonnainak ellenséges mozgalmai előtt igérte oda azon helyeket a töröknek.

Figyelembe kell venni azt is, mely és mily erősségeket engedett át a töröknek. Ugyanis nem csak a falakkal körülvett és két erőddel ellátott Lippa, hanem ezzel Sólymos, Eperjes, Tótvárad, Margita, Monostor, Arad és Facsat is a török kezeibe kerültek. És ezen erősségekkel oly nagy terület, melynek terjedelme Erdélynek ha nem is felénél, harmad részénél bizonyosan nagyobb. Igy sok ezer keresztény lélek jött török szolgaságba; több, mint az egész tizenhat éves háború folyama alatt együttvéve.

Az átadásnak módja is megróvást érdemel. Az őrhadak elég erősek voltak és készek is utolsó csepp vérig ellenállani. Bethlen ekkor az összes erdélyi hadakat összeparancsolván, pünkösd ünnepén maga vezeté azokat Lippa alá.

Bár számosan megszöktek táborából, vonakodván részt venni ily hadjáratban, mégis június 7-én ostrom alá vette Lippát és annak falait több napon át törette lőszereivel. De mindamellett sem vette volna meg, ha az őrség nem lett volna megfosztva a segély minden reményétől, miután Homonnai hajdúi, kik fölmentésükre siettek, visszaverettek. Azonkivül a temesvári basa is 1200 török vitézzel az erdélyi hadaktól fél mértföldnyi távolságban tábort ütött. Itt szemeit legeltetvén azon örömteljes látványon, mint fogyasztják egymást a keresztények, maga a küzdelembe nem elegyedett. Végre midőn Lippa kapuit megnyitá a fejedelemnek, haladéktalanul átadta azt a töröknek és már június 18-án visszavezeté hadait Erdélybe [1]).

* * *

Bethlen küldöttei april végén visszatértek Erdélybe. Számot adtak eljárásukról és kérték a fejedelmet, hogy szentesítse azon lépésüket, mely szerint uruk nevében — bár utasitása nélkül — ujabb értekezlet kitüzéséhez megegyezésükkel járultak.

Bethlen nem látszott ugyan teljesen megelégedve lenni az eredménynyel; s nem szivesen fogadta el az inditványozott ujabb értekezletet. De a békét kockáztatni semmi áron nem akarván, megnyugodott.

„Ennekelőtte Nagyságod által — irja Bethlen Forgách Zsigmondnak május 1-én — adatott Assecurátió mellett császári

[1]) Pázmány sajátkezü fogalmazata. A prim. vil. levt. (6 fasc. 147 nro. V. betü alatt) találtatik egy négy ivből álló irat. Ez foglalja magában azon darabokat, melyekből az értekezlet történetét összeállitani megkisértettem. Azon darabok Pázmánynak részint teljesen kidolgozott fogalmazatjai, részint rövid jegyzetei, melyeket a tanácskozás folyama alatt papirra tett, s melyek kétségtelenné teszik, hogy ezen értekezleteknek ő adott irányt.

urunk ő felségéhez tanácsink közöl bocsátott becsületes követink megérkezvén, minemű resolutióval jöttek vissza ő felségétől bőségesen megértettük. Mi e mostani követségünket csak úgy expediáltuk, mint a közönséges frigy ellen igen megbántódott felek, országunkra fegyverrel egynehányszor jött hadaktól sok kárvallásokat szenvedvén, hirünkben nevünkben, mind együtt s mind másutt, valahol mivel tudtanak sértegetni a mi nagyobb a törököknél is minden állapotunknak elfordítására igyekezvén, kegyelmeteknek onnan az ő felsége részéről számtalan biztatásira, sőt fogadásira, hogy ha ő felségét, mint az egész kereszténységnek Monarcháját, ennyi injuriákért solemniter megtaláljuk, bizonyosan justitiát impetrálhatnánk. Azt soha meg sem gondoltuk, hogy ő felségétől valami ujabb Tractatusunkra szükségünk lenne, ahoz-képest követinknek is expediálását nem accomodáltuk volt, nem látván annak semmi bizonyos okait miért kelletett volna ujabb Tractátusok kedveért ennyi költséggel, fáradtsággal ujabban bennünket bántani, és a török nemzetségnél is, kiknek minden dolgainkra, cselekedeteinkre nagy vigyázásuk vagyon, oly suspiciókkal terhelni, kiből magunkat vagy igen nehezen, vagy kárunkkal kelletik extricálnunk. Ponyvára, papirosra nem férhet, a mennyi akadályokat és ártalmakat ebből látunk következhetni. Mindazáltal, hogy mi semmi időben a közönséges békességnek akadályinak ne találtassunk lenni, és mivel becsületes követünk is Instructiójokon kivül arra mentenek, hogy a praefigált napra teljes tanusággal ismét ujabb követink expediáltassanak, költségünket és hiveink fáradságát nem tekintvén, mi is arra reá léptünk, hogy akkorra azokat eligyekezzük bocsátani és expediálni, kiről e levelünk által csak hogy in suspenso várakozásban kegyelmed ne legyen, most

előljáróban tudósitani akarók kegyelmedet. Assecurátória levelünket, mivel a tanács urak most kevesen találkoztak mellettünk lenni, Generális gyülésünk napja a jövendő Áldozó Csütörtök napja lévén, ő kegyelmeket bevárjuk és mennél hamarább bizonyos póstánk által kegyelmed kezébe megküldjük. Ezalatt a végezett induciákhoz tartjuk magunkat minden igazságban és alattunk valókat is azokhoz tartatjuk [1]).

IX.

Pázmány és a tervezett kormánytanács. — A nagyszombati értekezletek Bethlen követeivel 1617 nyarán. — Eredményei.

Pázmány Péter az 1616-ik év végén, és az ezt követő év elején nem csak a király és Bethlen között létrehozandó kiegyenlités által az ország békéjét biztosítani törekedett. Oda is hatott, hogy a nádor halála után az ország alkotmányos igazgatása oly kezekbe jőjön, melyek a hatalommal a közjó érdekében élni, és az idegen befolyásokat ha nem is kizárni teljesen, de legalább ártalmatlanokká tenni tudják; míg az összehivandó országgyülésen a megürült nádori méltóság törvényes betöltése által a normalis viszonyok helyreállítása lehetővé lenne [2]).

[1]) Prim. vil. levt. Egykorú másolat.

[2]) Hogy Pázmány csakugyan sürgette ezt, és hogy a következő intézkedések az ő tanácsai szerint történtek, kitünik Khlesl ezen szavaiból: „Meminisse Vestra Rma D. — irja május 4. Pázmánynak — qualiter paucos ante menses, tam ad S. Mtem Imp., quam etiam me perscripserit, se cum Consiliariis Hungariae consultare, necessariumque omnino adinvenisse, ut mortuo Palatino, ac sede vacante, certi Commissarii constituantur, qui ad

A király a sürgetést indokoltnak találta. Az érsek tanácsára [1]) kormányzóságot nevezett, mely Pozsonyból az országot ideiglenesen, legfőbb hatalommal igazgassa. Fejévé Pázmány Pétert, tagjaivá Domitrovich Péter zágrábi püspököt, Forgách Zsigmond országbirót, Pethe László kamarai elnököt, Battyányi Ferenc, Révai Péter és Széchi Tamás k. tanácsosokat nevezé.

Utasitásuk föladatul tüzte ki: a királyi hatalom föntartását és sértetlen megőrzését. Magyarországot óvják meg a török és más ellenség támadásaitól. A hadi ügyekben maradjanak függésben az udvari haditanácstól, föntartván az összeköttetést ezen hatósággal. A kedélyeket készitsék elő, hogy a jövő országgyülés nyugalom és mérséklettel tanácskozhassék az ország sorsáról. Legyenek takarékosak, viseljék gondját a véghelyeknek. Tanácskozzanak a fölött, mikorra és mikép lenne legcélszerűbben összehivandó a magyar országgyülés.

Minthogy a kinevezett biztosok mindannyian mindig nem tartózkodhatnak Pozsonyban, ha valamelyiknek távollétében fontosabb ügy fölmerül, irásban kérjék ki a távollevőnek véleményét. Fontos ügy elintézésére elég legalább

---

electionem usque novi Palatini Regnum Hungariae regant et moderentur. Eredetije a prim. vil. levtban. És maga Pázmány is irja: „Hanc per Deputatos administrandi rationem mihi statim a morte Palatini probatam fuisse non diffiteor, tum ne diutius Regnum aliqua interna gubernatione destitueretur, tum quia verebar, ne Palatini mors novarum tumultuationum semina aliqua subministraret, tum denique quia consideratis gravissimis Mtis V. negotiis vehementer metuebam, ne Diaetae Ungaricae tempus spe ac opinione longius extraheretur.“ A királynak május 17. Egykorú másolat. Prim. vil. levt.

[1]) „Huic Rmae D. V., caeterorumque opinioni assensum Mtis S. resolutio secuta“ . . . irja Khlesl idézett levelében.

háromnak jelenléte. Szükség esetében a királyhoz forduljanak. „Mivel pedig az ügyek rendes menete követeli, hogy az egyik közölök élén álljon tanácskozásaiknak, és erre az esztergomi érsek van hivatva, egyházának régi kiváltságai folytán; emiatt Pázmány Péter Pozsonyban tartsa székhelyét.“ [1])

A magyar kormánytanács meg volt alakítva. Az utasitás is tényleg szétküldetett a kinevezett tagoknak. Mindamellett az ideiglenes kormány nem lépett életbe. Prágában komoly aggodalmak keletkeztek.

A magyarok — mondották sokan — ujnak, szokatlannak fogják tekinteni ezen intézményt; söt meglehet, az engedelmességet is megtagadják. — Gyanu keletkezhetik, mintha a király az országgyülés megtartását hoszabb ideig elhalasztani szándékoznék. — A rendek kedvesebben fogják venni, ha a régi viszonyok föntartatván egy év lefolyta előtt összehivatik az országgyülés. — Már pedig míg a kormány-tanács fölállitására vonatkozó rendeletek kihirdettetnek és az működését megkezdheti, több hónap mulik el, s letelik a nádor halálától számitott egy év, mely alatt az 1608 törvény értelmében szükségképen össze kell hivni az országgyülést. — Végre ha ezen intézmény az országgyülés előtt s annak megegyezése nélkül lép életbe, nem bir törvényes erővel s bárki is mellőzheti intézkedéseit.

Khlesl ezeken fölül kifogásokat emelt az utasitás egyes pontjai, nevezetesen azok ellen, melyek a magyar kormány-

---

[1]) Instructio . . . Petro Pázmány . . . Petro Domitrovich . . . Sigm. Forgách . . . Thomae Széchy . . . Francisco Battyányi, Petro de Reva, Ladislao Pethe . . . pro dirigendis rebus Regni nostri Hungariae, ad futuram usque eiusdem Generalem Diaetam, atque pro hoc duntaxat vice. Posonium deputatis Consiliariis . . . data. Ered. prim. vil. levt.

tanácsnak az udvari haditanácscsal való összeköttetéséről és legalább három tanácsosnak Pozsonyban állandó tartózkodásáról szólnak. Ha ugyanis — mondá — a magyarok észreveszik a kormánytanács függését a haditanácstól, alig fognak ahoz fordulni. Az országgyüléseken ugyanis mindig tiltakoztak idegeneknek beavatkozása ellen a hazai ügyekbe. Továbbá csekélyebb ügyekben majd fölöslegesnek tekintik a kormánytanácshoz fordulni. Fontosabb ügyekben pedig, miután ezek, elintézésére a kormánytanácsnak is a királyhoz kell fordulni: inkább közvetlenül járulnak a királyhoz. Ha a kormánytanács fogja Magyarországot igazgatni, az udvari cancelláriának mellette kell lenni, hogy az expeditiók azonnal eszközöltessenek. Végre a nagy költségekre is kell tekinteni, melyeket a kormánytanács fölállítása igénybe venni fogna [1]).

Első tekintetre nem kevéssé meglepő azon tiszta alkotmányos fölfogás, mely Khlesl ellenvetéseit jellemzi. De ezek csak ürügyül szolgáltak kétségkivül. Ily tekintetek nem szoktak előtte mérvadók lenni. Ellenzésének valóságos oka valószinüleg az volt: hogy tartott, miszerint az uj hatóság távol az udvartól és erélyes kéz vezérlete alatt könnyen függetlenné teheti magát a prágai kabinettől és visszautasíthatja annak megszokott beavatkozásait.

Khlesl e szerint határozottan ellene volt a szóban forgó intézmény életbeléptetésének. De mielőtt ezen fölfogását a királynál érvényesíteni megkisértené, Pázmánynak nézeteit kivánta ismerni.

Pázmány anélkül, hogy Khlesl titkos célzataival egyetértene, időközben szintén módosította nézeteit. Előbb, közvetlenül a nádor halála után ajánlotta, helyesnek itélte az

[1]) Khlesl idézett levele Pázmányhoz 1617 május 4-éről.

országnak k. biztosok általi kormányzását, nehogy az ország központi kormány nélkül szűkölködvén a nádor halála után uj zavarok támadjanak; és attól is tartott, hogy a körülmények az országgyülés összehivását nem egyhamar fogják megengedni.

De midőn Khlesl ellenvetéseivel föllépett, a helyzet megváltozottnak látszott. A nádor halála inkább véget vetett a zavaroknak, nem hogy ujakat idézett volna elő. Most nagyobb nyugalom és béke uralkodott, mint bármelyik nádor alatt. És a nádor halála óta már félév folyt le s így az országgyülés összehivásának törvényszabta határnapjáig csak félév volt hátra, a mely idő csakugyan alig lett volna elegendő a kormányzóság kihirdetése és életbeléptetésére. Azután ha a hormányzóság maga idején hirdettetik ki, kétségkivül kedvezően fogadják a rendek. Mig ellenben annyi idő lefolyta után csak gyanut és bizalmatlanságot fogott volna ébreszteni. Sokan hinnék és hirdetnék, hogy a kormányzóság avégből állíttatott föl, hogy az országgyülést és nádor-választást elhalasztani lehessen. Igy gyűlöletessé tennék az uj intézményt. A kinevezett biztosok között is találkoznak majd olyanok, kik vonakodni fognak fizetés nélkül elvállalni a tisztet. Segédtiszteket, titkárokat, irnokokat kivánni, az utasitás pontjaira észrevételeket tenni fognak. És ekkép replikák és disputatiók között elmulik azon idő, mely alatt az országgyülést összehivni kell.

Az érseknek is tehát most az volt véleménye, hogy a kormányzóságot nem kell fölállítani. Hanem inkább a cseh-országi gyülés után azonnal összehivni a magyar országgyülést. Időközben Forgách szemmel tartaná azokat, kik a megyéket bejárva a jövő országgyülés megzavarására összeesküdtek [1]).

[1]) Pázmány Zmeskal Jaroslavot nevezi meg.

Pázmány ezért a király ujabb intézkedéseig, jónak látta fölfüggeszteni a kormányzóságra vonatkozó k. rendeletek kihirdetését [1]).

A király méltányolta a Pázmány által fölhozott érveket. Elfogadta nézetét, mely különben német tanácsosai fölfogásával is találkozott. Igy történt, hogy a kormányzóság fölállítása csak terv maradott.

* * *

A nagyszombati értekezletek megnyitására az 1617-ik év június 29-ike, vagyis szent Péter és Pál apostolok ünnepe lőn kitűzve.

A király Pázmányhoz, ki az értekezleteket ismét vezetendő volt, már június 8-án átküldé a meghivó leveleket, melyek biztostársainak, — Molárt János, Pethe László és Révai Péternek [2]) — szólottak. Oly megjegyzéssel, hogy előleges tanácskozás végett a kitüzött idő előtt igyekezzenek megjelenni Nagyszombatban [3]).

Bethlen június 19-én bocsátá el követeit. Ez alkalommal Pécsi Simon cancellárt, Frater István protonotariust, Balássi Mihály marosszéki kapitányt és Dávid deák kőhalmi királybirót küldé. Ezeket s az általuk képviselendő érdekeket melegen ajánlá Pázmánynak pártfogásába. „Kegyelmedet azért szeretettel kérjük maga keresztény jó indulatját, becsületes állapotját, jó hirét, nevét szeme előtt viselvén, nekünk sokszori maga ajánlásáról megemlékezvén, mostan azokat cselekedetivel is megteljesítvén, minden erejével, tehetségével legyen azon, valamit szegény megromlott

[1]) Pázmánynak 1617 május 17-én a királyhoz intézett levele.

[2]) A király Pázmánynak 1617 jún. 1. Eredeti a prim. vil. levt.

[3]) Pray, Hist. Reg. Hung. III. 275. l.

hazánknak, elfogyott nemzetségünknek és az egész keresztségnek javára, előmenetelére föltalálhat, igyekezzék abban, a mostani tractatus mehessen boldogul jó végben.“ [1])

Bethlen mindazáltal nem látszott föltétlen bizalommal nézni az értekezletek elébe. A királyt július elején tudósították, hogy hadat gyüjt ujabban is. Ha a béke fölbomlanék, készen akart lenni a háborúra. Ezen hirek Prágában aggodalmakat idéztek elő. Magyarország fölső részeit ujra fenyegetve látták. A király ezért szükségesnek tartotta, hogy mielőtt Nagyszombatban az érdemleges tárgyalások megkezdetnének, Pázmány az erdélyiektől fölvilágositást kérjen az iránt, mily célból teszi a fejedelem fenyegető készületeit [2]).

Július 18-án érkezett Nagyszombatba Molárt báró, Pázmánynak titkos utasításokat hozván Prágából [3]). Két nappal később pedig arról értesitették az érseket, hogy Révai Péter betegség által akadályozva a megjelenésben, helyét Apponyi Pál fogja elfoglalni [4]). Forgách Zsigmond is meghivatott Kassáról, hogy tanácsával a tárgyalások kedvező menetét előmozditsa [5]).

Pázmány az értekezletekben, melyek most kezdetüket vették, mind tapintatteljes, lekötelező modora által magát

---

[1]) Bethlen Pázmánynak. 1617 jún. 19. Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) A király Pázmánynak. 1617 júl. 12. Eredetije a prim. vil. levt.

[3]) A király Pázmánynak ugyanazon napon egy más levélben. „Habet in commissis . . . Molard . . . privatim fid. V. nomine nostro quaedam specialiter et ad partem communicanda.“ Eredetije a prim. vil. levt.

[4]) A király Pázmánynak 1617. júl. 20. Eredetije. Ugyanott.

[5]) Forgách 1617 július 28-án értesité Kassa város tanácsát: „Benigno S. S. Mtis . . . mandato publici status, communisque tranquillitatis conservandae causa Tyrnaviam, tam ad Transylvanica negotia complananda, quam ad aerumnas confiniorum tollendas, resarciendam accurrendum fore. Quia vero non ambigo inquieta quorundam ingenia ad quaevis sinistra spargenda prona esse, easdem hisce diligenter monendos duxi, ne faciles

megkedveltetni tudván, mind pedig fényes szellemi tehetségeit kitüntetni elég alkalommal birván: az idegeneket is meggyőzé arról, mennyire méltó főpapot nyert benne a magyar primási szék [1]). Az ő jeles vezetésének kelle köszönni leginkább, hogy az értekezletek szerencsésen haladtak. Július második felében azoknak befejezését már közel kilátásba lehete helyezni.

Pázmány a vett parancs értelmében mindenekelőtt fölvilágosítást és magyarázatot kért az erdélyiektől uruk hadi készületeinek céljáról. Válaszul nyerte, hogy Bethlen a török által szólíttatott föl segélyre, s most kénytelen eleget tenni ezen fölszólításnak.

Pázmány közlé ezen választ a királylyal [2]). Kit mindazáltal az nem csak meg nem nyugtatá, de még inkább nyugtalanítá. Ismeretlen volt ugyanis azon szerződések vagy igéretek természete, melyek folytán Bethlen kötelezve volt segítséget adni a töröknek. Ily igéret által megsértetett a nagyszombati egyesség is, melyben fogadá, hogy sem a törökkel, sem más valakivel szerződésre lépni nem fog, melyből a koronára nézve hátrány, az országra veszély származhatnék.

Pázmány ajánlotta, hogy ez ügyben Gratianival, a porta Prágában levő ügyviselőjével, lépjenek alkudozásokba. A király ezt nem javasolta. Célszerűbbnek itélte levelek által

---

eorum rumoribus aures praebeant, sed ut optimi patriae cives, publicae saluti studeant.“ Eredetije Kassa város levéltárában.

[1]) Khlesl bibornok Pázmánynak: „Quae D. Molard de Rmae D. V. comitate ac humanitate ad me perscribit, multa et mira sunt, et quantopere digna sit isto suo Archiepiscopatu. Qua certe in persuasione de Rmae D. V. minime visus est antea fuisse. Sed mirum est, quam valde nobis homines humanitate atque benevolentia conciliemus . . .“ 1617. júl. 22. Eredetije. Ugyanott.

[2]) 1617 július 18-án.

megkeresni Bethlent és az erdélyi rendeket. Fölszólítani ezeket, birnák reá Szkender basát, hogy tőlök többé segélyt ne kivánjon. Figyelmeztetvén az erdélyieket, hogy a keresztény országokat, a birodalmat s különösen Magyarországot már Lippa átadása által is elég súlyos csapás érte. Attól tarthatnak tehát, hogy a török segélyezése által mind a magyar rendeket, mind a többi keresztény országokat még inkább fölingerelni fogják. Bethlen magát és tartományát is nagy veszélynek teszi ki, midőn hadait kivonja erősségeiből s tartományát elhagyja. Az elmúlt évben, bár maga a tartományban volt, Erdély ellenségesen megtámadtatott. Tartani lehet tehát ujabb, még veszélyesebb támadásoktól.

Ellenkezik a törökkel kötött husz éves béke szabványaival, hogy segítségére az erdélyiek fegyvert ragadjanak, úgy szintén a bécsi békének Erdélyről szóló cikkeivel, a melyeknek tiszteletben tartására a török is kötelezve van; azon igérete folytán, hogy Erdélyt előbbi állapotában meghagyni fogja. Midőn tehát Szkender basa az erdélyi segélyt sürgeti, fölbomlással fenyegeti a két hatalmas császár között fönálló békét, háborúval az országot.

Remélli a király, hogy ily érvekkel a fejedelem könnyen reábirhatja Szkendert, hogy az erdélyi segélyről lemondjon. Sőt oda kellene hatni, hogy Bethlen és az erdélyi rendek Lippa visszaadását sürgessék a töröknél, mint a mely erősség megtartása a béke megzavarására könnyen adhat okot [1]).

---

[1]) A király Pázmánynak 1617 júl. 25-én. Eredeti. Prim. vil. levt. Ugyanazon nap egy másik levelében értesité Pázmányt az erdélyi követek azon kéréséről, engedné meg, hogy közőlök kettő fölutazhassék a királyhoz és ott bizonyos titkos dolgokat közölhessenek vele. A király ezt fölös-

A nagyszombati tárgyalások rövid idő mulva, már 1617 július 31-én befejeztettek. Megnyitattak az 1615-iki szerződés határozatai. Ezeknek a multban történt megsértését mindkét fél feledéssel borítja. De jövőben a békének, akár hazai, akár külföldi hadakkal való fölzavarása, hűtlenségi büntetést von maga után. Erdély megtartja azon határokat, melyeket Báthory Zsigmond idejében birt. Végre némely magánosok birtokügyeinek elintézése végett mindkét fél biztosai Nagy-Károlyban fognak találkozni [1]).

Ezen összejövetel határnapjául a legközelebbi september 21-ike, elnökévé a király által Pethe László lett kitűzve. Ő és a többi k. biztosok is oda utasíttattak, siessenek haladéktalanul Károlyba, hogy az értekezletek kitüzött időben kezdetüket vehessék [2]). De ez nem történhetett meg.

Ugyanis a nagyszombati határozatok megerősítését Mátyás elhalasztani kényszerült. Némi akadályok merültek föl. A magyar biztosok a fejedelem némely követeléseinek elintézését közvetlenül a királyra bizták. Ezen követeléseket az erdélyiek külön iratban fölterjesztették.

Legfontosabb dolog szerintök az, hogy miután a fejedelemnek eddig nem adatott meg a királyi udvarból a kellő tisztelet és cim; ruháztassék föl az eddig használt „Vaj-

---

legesnek itélte. Miután a k. biztosok utján is mindent bátran föltárhatnak. Azután ily titkos értekezletek által magukat és urukat is azon gyanuba hozhatnák, mintha alattomban a török ellen fondorkodnék. Sőt lehetségesnek tartá azt is, hogy a titkos közlemények csak ürügyül szolgálnak más célok elpalástolására. A király tehát meghagyja Pázmánynak, hogy az erdélyieket a fölutazás szándékáról lebeszéljék. Eredeti. Primási vil. levt.

[1]) Pray, Hist. Reg. Hung. III. 276. l.

[2]) A király Pázmánynak 1617 július 29. Eredeti. Ugyanaz ugyanakkor Pethe Lászlónak; valamint a többi k. biztosoknak. Egykorú másolatok. Prim. vil. levt.

roda“ helyett a „Princeps“ cimmel. Továbbá Báthory Endre, az alatta keletkezett zavarok idejében, Ecsed várától és Nagybánya városától megfosztatott, s midőn ezek visszaengedését sürgeté, a rendes perfolyamra utasíttatott, ez azonban hosszadalmas; kérik tehát hogy a királyi conferentia ezen ügyet is tárgyalhassa. Végre a szász nemzet és mások adósságainak kifizetése a bécsi békekötés idejétől folyvást halasztatván, kérik a királyt, engedné meg, hogy az erdélyi kereskedők által áruiktól magyar részeken fizettetni szokott harmincad a hitelezők kielégítésére fordíttassék [1]).

Ezen pontok augustus elején kézbesíttettek a k. biztosoknak és átküldettek Khleslnek is. Ezt fölkérték az erdélyiek, eszközölné ki a királynál azoknak kedvező elintéztetését. „Hogy végre kitünjék, miszerint Erdélyt az ő fejedelmével nem tekintik a királyi udvarban a legmegvetendőbb tárgynak.“ [2])

A király mielőtt magát ezen követelések tárgyában elhatározná, részletes véleményt kért Pázmánytól. Mindazáltal már eleve is nem mutatkozott hajlandónak Bethlent a „Princeps“ cimmel fölruházni. Azon hitben volt, hogy ha ezen kivánságát teljesítené, nemcsak nem fogná magát az illő határok közt tartani, hanem uj ösztönt nyerne a közjót veszélyeztető kihágásokra. A közvélemény is a kért cim megadását ugy tekinthetné, mint a fejedelem gonosz tetteinek, a szerződések megszegésének, a rendek lázitásának jutalmát. Ez

---

[1]) 1617 aug. 6. Ad Illmos Spect. ad Mag. S. C. R. Mtis Commissarios DD. Ablegatorum Transylvaniensium brevis consignatio. Egykoru másolat. Prim. vil. levt.

[2]) Pécsi Simon Khleslnek 1617 aug. 6. Nagyszombatból. Egyk. másolat. Ugyanott.

másokat is indíthatná, hogy hasonló eszközök által cimeket és kitüntetéseket szerezzenek. Végre a fejedelemnek nemcsak saját alattvalói, hanem a magyar rendek előtt is növekednék tekintélye, mi veszélyes következményeket vonhatna maga után [1]).

A végleges k. választ, melyet az erdélyiek fölterjesztett kivánataikra vártak, nem ismerjük.

September első napjaiban a conferentia tagjai elhagyták Nagyszombatot. Pázmány Túróczba ment. Pécsi visszasietett Erdélybe s innen a moldvai határokon táborozó Bethlenhez. Itt tudósítá a történtekről. „Mint vette ő Nagysága a nagyszombati transactiót — irta innen az érseknek — mind császár Urunk ő felségétől, s mind valakik abban fáradtanak s kiváltképen pedig Nagyságodtól, megértheti Nagyságod az ő Nagysága leveléből [2]). Én is bizonyságot teszek róla, hogy mind ő felségéhez, az egész kereszténységhez és Nagyságtokhoz is csak oly tökéletes szívvel, szándékkal viseltetik és vagyon ő Nagysága, valaminél jobbat akár ki kivánhatna.“ Tudósítja azután az érseket, hogy most a lengyelek és törökök közt, mindkét rész által közbenjárásra fölhíva, békét létrehozni igyekeznek. Nem sokára hozzáfognak az alkudozásokhoz. „Ehez képest megitélheti Nagyságod a károlyi conventusra most ő Nagysága gondot nem viselhet. Kénytelen ismét visszafordulásunkra kell maradni, azután nem halasztja ő Nagysága és idején tudósítja Nagyságtokat annak napja felől.“ [3])

---

[1]) A király Pázmánynak. 1617 sept. 1. Eredeti. Ugyanott.

[2]) Ezen levél ismeretlen előttem.

[3]) Pécsi Simon Pázmánynak. 1617 september 12. Eredeti. Prim. vil. levt.

Pedig a király csak néhány nappal ezen levél irása előtt küldé meg Pethe Lászlónak mint a károlyi k. biztosok elnökének az utasitást és rendeletet, hogy utját siettesse [1]. A fejedelem tudosítása folytán a conferentia határozatlan időre elnapoltatott.

---

[1]) A király Pázmánynak sept. 1. Eredeti. Ugyanott.

HARMADIK KÖNYV.

(1618—1619.)

I.

Az örökösödés kérdése. — Ferdinand fhg. trónjelölt. — Előkészületek megválasztására Magyarországban. — Országgyülés hirdetése. — Pázmány P. tevékenysége. — Az országgyülés elhalasztása. — Khlesl találkozása Pázmánynyal. — Katonai segély sürgetése. — V. Pál brévéje.

II. Mátyás 1615-től kezdve folytonosan betegeskedett. Gyermekei nem voltak s előhaladott kora miatt nem is kecsegteté magát többé a reménynyel, hogy közvetlen örökösre hagyhassa koronáit. Ezért a császári család körében sokat foglalkoztak az örökösödés elintézésével.

Annak szükségességét, hogy az utód még Mátyás életében kijelöltessék és annak részére a császári méltóság, valamint az örökös tartományok és Magyarország birtoka előleges koronázások által biztosíttassanak, azt átlátta mindenki; tekintve kivált a protestáns rendek szüntelenül növekedő hatalmát, a mely által bizonyos körülmények között az ausztriai dynastia trónon maradását kétségessé tehetik vala.

És előreláthető volt, hogy Mátyásnak csekélyebb nehézségekkel kellend megküzdeni, ha még életében akarja római királylyá választatni azt, kit utódjává kijelölt: mint halála után kellene a császári korona megszerzésében bármelyik ausztriai főhercegnek fáradoznia. Ugyanez állott az örökös tartományokról; valamint előreláthető volt az is, hogy a magyar országgyülés könnyebben lesz reábirható Mátyás életé-

ben, mint halála után királylyá megválasztani azt, ki a birodalom és örökös tartományok koronáit már birja.

Ez iránt nem merülhetett föl semmi kétség. A trónutód személyének kijelölése körül sem lehetett habozni Mátyásnak. Testvéröcsei Miksa és Albert főhercegek mindketten hajlott korúak voltak és gyermektelenek, mint ő. A korona után maguk sem vágyodtak. Ezért már régen az ifju Ferdinand főherceg, — Károly főhercegnek fia és I. Ferdinand király unokája — tekintetett praesumtiv trónörökösnek. Kiváló szellemi tehetségeiben az áldásos uralkodásnak, két élő figyermekében pedig a már-már kihaló ausztriai ág fönnmaradásának garantiáját látták.

A spanyol ág — az ausztriai háznak Spanyolországban uralkodó ága — nevezetesen III. Fülöp királynak igényei nehézségeket okozhattak volna. De ezek elháríttattak csakhamar. Mert Albert főherceg reábirta Fülöpöt, hogy igényeiről Ferdinand javára lemondjon. Igy a ház összes tagjai egyesültek azon törekvésben: Ferdinandnak megszerezni Mátyás koronáit. Mátyás az ifju főherceget fiává fogadta. 1617 júniusban a cseh országgyülésen Csehország királyává választatta. És ugyanakkor a birodalmi választó fejedelmeket is megnyerte szándékainak [1]).

Magyarországban a király és a királyi ház befolyásos hivei idejekorán törekedtek előkészíteni az utat Ferdinand megválasztására. Khlesl Menyhért bibornok és bécsi püspök — a mindenható minister — nem bizott a magyarokban. Ő már Mátyás trónralépte idejében csekélyebbnek tartotta a magyarok ragaszkodását a dynastiához, mint azok

---

[1]) Hammer Khlesl's Leben III. 230 s k. l. Kerschbauer Cardinal Khlesl 249 s k. l. Hurter Ferdinand II. VII. 30 s k. l.

féktelenségét. Most is attól tartott, hogy maguknak más királyt választani, a törökökkel a németek ellen egyesülni fognak [1]). Bizalmatlanságát ismételve nyilvánította meghitt emberek irányában [2]). És aggodalommal nézett a királyválasztásnak elébe [3]). Magyarországban — irta egy alkalommal még Thurzó nádor életében — soha sem voltak a viszonyok oly kedvezőtlenek (a királyválasztásra nézve), mint jelenleg. A nádor (az ő felfogása szerint) a legnagyobb mértékben hűtelen, legfőbb ellensége az ausztriai háznak, ki talán el van határozva oda működni, hogy senki azon ház tagjai közül ne nyerje el a koronát. Ugyanaz annyira elkedvetleníté és elkeseríté a nemességet, hogy azok hallani sem akarnak „német"ről. — A protestánsok birják az országban az eldöntő hatalmat; s ezek titkos összeköttetésben állnak a törökkel, Ausztria és Morvaország protestáns rendeivel [4]).

Prágában tehát a királyválasztásra és az e célból összehivandó országgyülésre ugy készültek, hogy szükség esetében erőhatalomra is támaszkodhassanak. Khlesl július 15-én oda utasítá a spanyol udvarnál levő császári követet, Khevenhiller grófot, hogy katonai és pénzsegélyt eszközöljön ki. „Katonaság nélkül — ugymond — nem tarthatjuk meg a magyar országgyülést. A magyarok ugyanis összeköttetésben a törökkel megakadályozni szándékoznak a királyválasztást. Azután a magyarok ismét nádort akarnak választani, mi nagy kárára válnék az ausztriai háznak, mely jogait érvényesíthetni és az országot magának biztosíthatni nem fogja,

---

[1]) A választásra szerkesztett emlékirata. Hurter VII. 216. l.

[2]) Khlesl Miksa fhgnek 1617 aug. 17. Ugyanott.

[3]) Khlesl Ferdinandnak 1617 jul. 6. Ugyanott.

[4]) Hammernél III. Urkundenbuch 652. sz. 449. l.

míg a nádori méltóságot meg nem szüntetik; ez pedig fegyveres erő nélkül nem sikerülhet; a mely szükséges azért is, hogy a király visszaszerezhesse kezei közé a koronát, mely most Pozsonyban őriztetik.“ [1])

A kormányt aggodalmaiban megerősítette Eszterházy Miklós, ki 1617 október vége felé értesíté Khleslt az országban uralkodó hangulatról. A magyarok — ugymond — Ferdinandot semmi esetre sem akarják királyul elfogadni; összeesküvéseket koholnak, Pozsonyban gyüléseket tartanak. A katholikusok ellenben egymás között pártokra szakadtak, sokan közölök a protestánsokhoz csatlakoztak; több k. tanácsos, köztök Forgách, nem szándékozik megjelenni az országgyülésen. Több egyházi és világi úr az érsek (Pázmány) ellen készül fölszólalni [2]), s vádat emelni a király ellen, miszerint fogadásait s esküvel erősített igéreteit meg nem tartotta.

Nem csuda, ha ily fenyegető hirek még inkább megijesztették a ministert és elkeserítvén megerősítették hitében, hogy „a magyarok jobban szeretik a törököket, mint a királyt és a németeket.“

Pázmány ezalatt Magyarországban kiváló tevékenységet fejtett ki Ferdinand érdekében. Ennek képességeit, szilárdságát s mindenekfölött mélyen vallásos szellemét, a katholicismus terjesztése és emelésére irányzott buzgalmát közvetlenül is Grácban mint jezsuita tanár tanulta ismerni és tisztelni. Birtokában volt viszont Pázmány maga is a főherceg bizalmának és tiszteletének [3]). II. Mátyás december 13-ára

[1]) Ugyanott III. 734. sz. 561. l. 1617 sept. 16. ujra sürget segélyt. Ugyanott III. 751. sz. 576. l.

[2]) Dasz viele Geistliche und Weltliche wider den Erzbischof excipiren.

[3]) Ismerjük azon szép levelet, melyben Ferdinand 1616 oct. 6-án szerencsét kivánt neki érsekké neveztetéséhez. 1617 jan. 4. pedig igy ir hozzá:

az ország rendeit Pozsonyba hivta össze a király-választás eszközlése végett. Ezen szándékáról külön levelekben is értesíté a főurakat és főispányokat. Ez utóbbiakat oly fölszólítással, hogy arról a megyék közönségeit tudósítsák s — mi alattomban értetik — azokat megnyerni igyekezzenek [1]).

November havában a megyék gyüléseket tartottak követek választása s az utasítás szerkesztése végett [2]). Hogy ez utóbbiak a király szándékával megegyezőleg állapíttassanak meg, Pázmány fölhasználta minden befolyását. Hol lehetett személyesen, megjelent a gyülésekben s hatalmas szavával vagy iratai által igyekezett használni az ügynek [3]).

„De Rmae D. V. in me voluntate, mihi quidem nunquam dubium fuit, uti quod hujus rei multa adhuc signa perspexerim, suis tamen proxime ad me datis literis, quibus cum magna huius suae propensionis significatione mihi felicia ineuntis anni auspicia comprecatur, evidentiori argumento id demonstrat et testatum facit. — Quo fit, ut ipse maioris amoris et officiorum vinculo ipsi me devinctum fatear, lubensque agnoscam, ac pro tanta in me benevolentia Rmae. D. V. permagnas ago gratias; atque vicissim non huius novi tantum anni ingressum, sed multorum etiam sequentium cursum omni cum valetudine, tum rerum omnium prosperitate, et in hoc turbulento Religionis et Reipublicae statu fortissimo animi ac virium robore, beatum faustumque esse precor ac voveo, omnia humanitatis et benevolentiae studia polliceor et in me recipio.“ Eredeti. Prim. vil. levt.

[1]) A király Rákóczy György borsodi főispánhoz 1617 oct. 20. Kovachich Supplm. ad Vestig. Comit. III. 370. l. Ugyanaz Kassa városának 1617 oct. 10. Eredeti. Kassa város levt.

[2]) Igy Abaujban nov. 16-án választattak a követek; nov. 27-én adatott ki utasításuk. Abauj vármegye jegyzőkönyvében. Győrmegyében november közepe táján (Sabbato proximo post festum b. Martini conf.) tartatott a követválasztási congregatio. Győr vármegye jegyzőkönyveiből. Nyitra megyében pedig december első napjaiban állíttatott ki az utasítás. A nemzeti muzeumban.

[3]) A protestánsok természetesen irigy szemmel nézték Pázmány ezen törekvéseit. És ezeket vádképen hozták föl ellene Bethlen támadásának idejében. „Exaggerant — igy irja rólok Balásfy — quanta diligentia D. Archiepiscopus Strigoniensis electionem Regis Ferdinandi promoverit, non solum quod vulgato scripto splendorem virtutum, potentiam nataliumque

Igy Pozsony megyének gyülésén is szót emelt. Fölszólitá a rendeket, őrködjenek az ország épsége és nyugalma fölött. Ne engedjék, hogy az uj király választása körül könnyen keletkezhető viszályok s egyenetlenségekből veszély háromoljék a közügyre. Karolják föl azért a király szándékát. És közreműködjenek Ferdinand főherceg megválasztására. Beszéde, mint mindig, ez alkalommal is gyujtott és hatott. A határozat oly természetű volt, hogy az érsek törekvéseinek sikeréről, a megyegyülés szerencsés eredményéről tudósithatá Khlesl bibornokot. Buzgalma meleg köszönetet aratott a trónjelölttől [1]).

Ser. Regis Ferdinandi adusque S. Stephanum Regem deductam originem commonstravit; verum etiam, quod emensis maximis itineribus ex comitatu uno in alterum discurrerit; eoque rem deduxerit, ut electionem Ferdinandaeam nonnullis persvaderet.“ Erre következőleg válaszol: „Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio“ cimű Augsburg 1620-ban megjelent müvében: „Verum ut existimo nullam hac in re culpam D. Archiepiscopus agnoscit; nec ipsum positi laboris ac diligentiae unquam poenituit; nihil subdole, nihil clancularie egit; scriptum propalam Comitatibus direxit: publice ipsemet in Comitatibus disseruit. Si male locutus est, testimonium perhibete de malo; si bene, cur irascimini? Quasi vero liberum non fuerit Archiepiscopo, quod cuique nobili concessum est, ut Comitatus in quibus ius suffragii habet, vel per literas, vel voce viva conveniret. sententiam suam de re proposita aperiret, quod optimum ac Regno utilissimum arbitrabatur, aliis quoque persuaderet. Nihil igitur deliquit Archiepiscopus, jure suo utens. Illi potius legum ac libertatum Patriae inimici censeni sunt, qui in crimine ponunt, quod concessa omnibus libertate Archiepiscopus usus fuerit.“ — Lásd Katona Hist. Crit. XXX. 149. l.

[1]) Ferdinand Pázmánynak 1617 dec. 7-én. „Mihi ab Illmo et Rmo D. Card. Cleselio hisce diebus scripto communicata sunt, quae ipsi Rma D. V. de proximi Comitatus Posoniensis (sic) successu praescripsit. — Ex quibus perspexi, quantopere sibi D. V. negotium successionis in Regno Ungariae cordi habeat et quanto studio et zelo status illius Comitatus de omnibus commonefecerit, ut hac ipsa in re Regni incolumitatem et tranquillitatem diligentia perpendant, nec comittant, ut per dissidia, quae in novo Rege designando facile oriri possent, Respublica detrimentum accipiat. Ubi suum etiam devotissimi in me animi affectum egregie contestata est.

Pázmány ezen időben sürűen levelezett Khlesllel s tanácsaival támogatva őt [1]). Prágában ekkor szóba jött az országgyülés elhalasztása s idegen katonaság vezetése Magyarországba; Pázmány értesülvén ezen tervekről, határozottan küzdött ellenök. Ajánlá, hogy az országgyülés nemcsak el ne halasztassék, hanem inkább mielőbb — ha lehet négy hét alatt — tartassék meg. Ezért sietve el kell készíteni az országgyülési előadásokat, meghallgatva a magyar tanácsosok véleményét. A király, ha egésségi állapota megengedi, személyesen jelenjen meg az országban, mint rendesen [2]).

Khlesl meg volt győződve Pázmány ajánlatainak helyességéről. De kétségbe vonta azoknak kivihetőségét. A legszükségesebb előkészületek sem tétettek meg. Az országgyülési előadások nem voltak szerkesztve. A cancellár és a m. tanácsosok eziránt meg nem hallgattattak. És mire Khlesl nagy súlyt fektetett, haderővel és pénzzel épen nem ren-

---

Est igitur ut ipse D. Vrae permagnas habeam gratias, quas ut pares etiam aliquando referre possim, nullam praetermittam occassionem. — Illa modo in hoc tam sedulo ac fideli promovendi studio perseveret, deque mea singulari in se voluntate nihil ambigat . . . . . .“ Eredeti. Prim. vil. levéltárban.

[1]) Igy october vége felé vett tőle Khlesl levelet, melyet véleményadás végett Meggaunak átküldé. Khlesl ugyanekkor óhajtását fejezte ki, személyesen találkozhatni Pázmánynyal. Hihetőleg főleg azért, hogy ezt reábirja, miszerint benső barátjára, Pethe Lászlóra hasson. A kiről megjegyzi a minister: „Pethe oly férfiú, ki ily viszonyok között mindent fölforgatni fog, és a király-választást urára (ez Miksa fhg., mint a pénzügyek fővezetője, főnöke volt a m. k. kamarai elnöknek) irányozni kivánná. Potens est enim in verbo et opere.“ Khlesl Meggaunak 1617 oct. 31. Hammernél III. 608. sz. 770. l.

[2]) Khlesl oct. 30-án küldött Pázmánynak és a m. k. kamarának gyorsfutár által levelet, melyben nekiök némely kérdéseket tett a királyválasztás ügye és az országgyülésre vonatkozólag. Pázmánytól már másnap megérkezett volt a válasz. És ennek lényege az, mit a szövegben elmondunk s a mit Khlesl Meggauval közöl. Imént idézett levelében.

delkeztek. Végre meglepő őszinteséggel kimondotta, hogy „Magyarországban még egy embert sem nyertünk meg, sőt a magyarokat mind megsértettük, ellenségeinkké tettük.“ [1])

Khlesl ennélfogva az országgyülés elhalasztását elkerülhetlenül szükségesnek tartotta. Igy gondolkodott a magyar cancellár is. De az országgyülés ujabb határnapja körül nem egyeztek meg. A cancellár február 2-ára, a bibornok azon hó 18-ára kivánta a rendeket összehivatni. Az utóbbi távolabb eső határnapot óhajtott kitüzetni, nehogy például a fölső magyarországi rendek, kik már Pozsonyba indultak volna, mihelyt onnan visszatérve haza érkeznének, azonnal ismét visszautazni kénytelenittessenek. Ugyanezen oknál fogva óhajtotta Khlesl, hogy a fönforgó kérdés azonnal eldöntessék, és azután a magyar cancellaria azon országgyülési iratokat, melyeket Pázmány javaslatképen fölterjesztett és ő (Khlesl) meg Meggau helybenhagytak, elkészíteni siessen [2]).

Khlesl november 21-én személyesen találkozott Pázmánynyal [3]). Ez bár következetesen ellenezte az országgyülés elhalasztását: most mégis — miután az idő annyira előhaladott — nem tehetett egyebet, mint ahoz beléegyezését adni. De mégis kivinnie sikerült azt, hogy az országgyülés ne februáriusig, hanem csak január elejéig, a három király

---

[1]) „Da ich nun auch erweg — irja — dasz kein Mensch unter den Ungarn praeoccupiert, und wir alle Ungarn offendirt, und zuwieder haben.“

[2]) „Darüber musz man den Ungarischen Secretari (Ferenczfyt érti) antreiben, die concepta allermaszen Herr Erzbischof in seinem Gutachten ansechentlich verfasst, und wir beide approbieren, verfasst.“ Khlesl Meggauhoz, az idézett levélben. A mit Khlesl 1617 nov. 16-án Ferdinandnak ir: „Dem Herrn Bischof von Gran habe ich sein Schreiben zugeschickt, Eszterházy hat sich bei mir anmelden lassen. . . .“ (Hammer III. 622. l. 780. sz.) ennek értelmét nem vagyok képes megfejteni.

[3]) Bécsben vagy Bécsujhelyen. Valószinűbb, hogy az utóbbi helyen, miután Khlesl 1617 nov. 21-én Bécsujhelyről keltezé egyik levelét.

ünnepéig halasztassék el. Ebben megállapodott a két főpap, valamint abban is, hogy az ezt kihirdető k. iratban fölhozassék, miszerint a királyt ezen határozatra betegeskedése, a velencei alkudozás és némely, az egész kereszténységet érdeklő, ügyekkel való elfoglaltsága vezette [1]).

Khlesl a Pázmánynyal való találkozást értékesítendő, más ügyek iránt is kikérte annak tanácsát. Szólott Bethlen Gáborról, ki panaszokkal fordult valamint a bibornokhoz, úgy Pázmányhoz is. Ez előadá mikép adott fölvilágositást, mily alaposan és behatóan válaszolt nekie [2]). Ennek folytán Khlesl megnyugodott; azon meggyőződésben volt, hogy Bethlen az érsek válasza által megnyugtatva lesz.

Időközben octob. 17-én [3]) meghalálozott Pethe László, a magyar kamara elnöke, a kormánynak s a katholicismusnak Magyarországban hatalmas támasza [4]). Most tehát azon

---

[1]) Voltak kik az országgyülés elhalasztását teljesen meg nem engedhetőnek hirdették. Azon oknál fogva, mert a törvények a nádor halálától számitandó egy év lefolyta alatt nádor választó országgyülés hirdetését rendelik. Ezen törvényt a két főpap nem tekinté az elhalasztás elégséges akadályának. „Mert azon törvény — mondották — az országgyülésnek egy év lefolyta alatt csak kihirdetését követeli, a mi megtörtént, és semmi egyebet.“ „Die Constitution — irja Khlesl — wegen des Palatini finden wir nicht, dasz sie hindert, weil sie allein zur Ausschreibung eines Landtags innerhalb Jahresfrist, welches allbereit geschehen, und zu nichts mehr obligiert.“ Khlesl a királynak Bécsujhelyről 1617 nov. 21. Hammernél III. 629. l. 784. sz.

[2]) „Wie ansehnlich aber der Erzbischof dem Gábor geantwortet.“ Ugyanott.

[3]) Pethe László özvegye Pozsonyból november 9-én értesíti férjének haláláról, s december 10-én a pozsonyi sz. Ferenc rendüek sirboltjába történendő eltakaríttatására meghivja Kassa város tanácsát. Eredetije ezen város levéltárában.

[4]) Pethe László Pázmánynyal, még mint jezsuitával benső baráti viszonyban állott. Pázmány „a keresztény imádságos könyv“-ét 1606. midőn

kérdés merült föl, helyébe kit nevezzenek a nagy-károlyi conferentia elnökévé. Mindketten legérdemesebbnek és legalkalmasabbnak a királyi személynököt, Pákay Benedeket itélték, mellé rendeltetvén a kamarai ügyekben nagy tapasztalással biró Hoffmann kamarai tanácsos. Ez utóbbira vonatkozólag Khleslnek némi kétségei voltak. De eloszlatá ezeket Pázmány biztosítása, hogy Hoffmann tevékeny ember és az erdélyi ügyekben is nagy jártassággal bir. Az ecsedi levéltár revisióját — a mely azon vidék és a kamara birtokügyi kérdéseire nézve nagy fontossággal birt s

---

első kiadásban megjelent, Pethe László hitvesének ajánlá. És Pázmánynak érsekké neveztetésében Pethének is volt része. Pethe a tiszteletet és szeretetet Pázmány iránt megtartá utolsó órájáig. Sőt ekkor annak szép tanuságát adta. Halálos ágyán ugyanis „in agone constitutus“ Abauj megyében fekvő Somogy helységét minden hozzá tartozókkal végrendeletileg Pázmánynak hagyományozta. Ezt azon óvásokból tudom, melyeket a jászói convent előtt Pázmány ellen emelt Balassa György, az egri káptalan hites jegyzője saját és nejének nevében. Azon ürügy alatt, miszerint ők az említett Somogy helységben nemesi kúriát birtak, melyet Pethe L. állitólag erőszakkal elfoglalt. Midőn Pázmány az 1618 jan. 5-én Szarvachky György tisztartója által a neki hagyományozott helységet s az érdekelt kúriát is jó hiszeműleg birtokába vette: Balassa Gy. másnap január 6-án jogainak épen tartása végett óvást tett. Később ismételve fölszólitá Pázmányt, hogy neki azon kúriát visszaadja, mit az meg is igért. De igéretét teljesíteni késett. Kétségkivül azért, hogy a követelők jogcimeit megvizsgáltassa. Pázmány azalatt Somogy helységét a szepesi káptalannak adta bérbe; a melynek nevében Székely Balás oct. 11-én a helységet átvette. De Pázmány a bérletből kivette a Balassa-féle kúriát s azt magának föntartotta. Bizonyára nem más célból, minthogy azt, ha a követelés jogossága kiderül, visszaszolgáltassa. De Balassa ezt be nem várván, oct. 12-én uj óvást tett. (A jászói convent jegyzőkönyveiből.) Ugyancsak Pethe László végrendeletileg megbizta Pázmányt, hogy bizonyos részletesen előrolt és leirt egyházi drágaságokat és öltözeteket a szepesi főkáptalannak átszolgáltasson. A mit 1618 jun. 18-án végrehajtott. Erről Székely Balás szepesi kanonok fassiója a pozsonyi káptalan előtt. Azon káptalan jegyzőkönyveiből.

előbb Pethe Lászlóra volt bizva [1]), — ennek utódjára vélték hagyandónak, Szentkereszty Jakab k. kamarai titkárt utasítván segítségére.

A Pethe halála által megürült kamara elnöki állomásra Pázmány Cziráki Mózest ajánlá; kiemelé, hogy Nádasdy Pálnak sógora, azonfölül tapasztalt férfiú és a magyar jog ismerete tekintetében páratlan [2]), kit maga Pethe életében legalkalmasabbnak itélt azon tiszt betöltésére. Horváth Gáspárt is ajánlá, ki jó gazda s sok ideig tartózkodott mint a testőrség kapitánya a lengyel királyi udvarban. Figyelmezteté Khleslt, hogy e kinevezésnek az országgyülés előtt kell megtörténnie, miután a k. fiscusnak azon alkalommal több keresetet kellend emelnie. A minister nem mulasztá el a török ügyeket is szóba hozni. Pázmány a király és titkos tanács fölfogásával teljesen öszhangzólag nyilatkozott. A hódoltsági falvak ügyének elintézése végett kiküldött bizottság haladéktalanul kezdje meg munkálatait. Ezt sürgetőn kivánja a szegény elnyomott jobbágyok sorsa, kik oly sokat szenvednek a töröktől [3]).

A mint Pázmány és Khlesl az országgyülésre vonatkozólag megállapodtak, úgy történt. A király november 28-án tudósítá a rendeket az országgyülés elhalasztásáról; az ajánlott érvekkel indokolá ezen határozatát és az országgyülést a következő 1618-ik év január 6-ra, a három király ünnepére hivta össze [4]).

---

[1]) 1617 sept. 1. „Posteaquam Fid. suam in comissione illa Carolina . . . Praesidem Comissionis ordinaverimus . . . . mandamus Fid. T. ut in arce Eched depositas litteras . . . consignari facias . . .“ Egyk. más. Prim vil. levt.

[2]) „So in ungarischen Rechten seiner gleichen nicht hat.“

[3]) Khleslnek a királyhoz 1617 nov. 21-én intézett, idézett levele.

[4]) Katona XXIX. 672. l.

De alig tüzetett ki az országgyülés megnyitása ezen második határnapra, már ismét annak ujból való elhalasztásáról gondolkodtak. És a király 1617 december 27-én egy harmadik k. meghivó levelet bocsátott ki. Hivatkozván arra, hogy betegeskedése következtében lehetetlen volna január elején megjelennie az országgyülésen: ennek megnyitását martius 4-re halasztja [1]). De midőn ezen k. irat kihirdettetett, a rendek nagy része már együtt volt Pozsonyban. A király ennélfogva január 5-én báró Harrach Károlyt küldé „a Pozsonyban országgyülésre gyülekező karok és rendekhez“, hogy ezeknek a történt halasztást tudtul adja [2]). „Az urak mind eloszlának — irja Kassa városának országgyülési követe — és a vármegye követei is mind haza menének, ennyi ideig nem akarnak itt hiába heverni, akkor is leszen e meg, vagy nem, csak az Isten tudja.“ [3])

De ez alkalommal az országgyülés elhalasztására a király betegsége inkább csak ürügyül szolgált, mint indokul. A királynak, Ferdinand megválasztására vonatkózó, szándékai több megyében nem részesültek a legkedvezőbb fogadtatásban. A király most még inkább kezdé sürgetni a spanyol

---

[1]) Katona XXIX. 678. l. Ezen leirat például Abaujnak csak február 10-én hirdettetett ki. „Ista die exhibitae sunt Regales S. Mtis tertiae, in quibus admonet Comitatum hunc, ut de Successore seu futuro Rege iste Comitatus Nuntios suos Posonium delegatos instruant, ut S. Mtas Ferdinandus Rex . . . in Regem quoque Hungariae eligatur et coronetur.“ Abauj vármegye jegyzőkönyve.

[2]) II. Mátyás 1618 jan. 5-én „Statibus et OO. Posonium ad Diaetam confluentibus.“ A levélben ugyan csak általános kifejezésekkel mondja, hogy a biztosoknak meghagyta bizonyos dolgok előterjesztését. De a körülményeket számba véve más megbizásuk nem lehetett. A levél egykorú másolata Zemplén vármegye levéltárában.

[3]) Kassa város országgyülési követének tudósítása a városi tanácshoz intézve Pozsonyból 1618 jan. 14. Eredetije Kassa város levéltárában.

segélyt, s nevezetesen, hogy rendelkezésére állíttassanak a Friaulban állomásozó spanyol csapatok. Egyik bizalmas iratában bevallá, hogy „a kihirdetett országgyülést, nem annyira gyengélkedése és köszvénye miatt kellett elhalasztatni, mint inkább a szükséges hadierő hiánya következtében, a mely nélkül semmit sem lehet kezdeni.“ [1]) A császári udvarban ugyanis teljesen érvényre emelkedett azon fölfogás, hogy ha a friauli had nem áll rendelkezésükre, az országgyülést meg nem tarthatni s ez esetben a magyar korona az ausztriai házra nézve elveszett [2]).

De habár az udvarban a hadi erőt elkerülhetlen föltételéül tekinték a sikernek, nem szüntek meg más eszközöket is fölhasználni az ügy előmozditására. Khlesl Forgách Zsigmondot igyekezett megnyerni. Fölhivta őt, hogy vele

---

[1]) Mátyás a spanyol követnek 1618 jan. 8-án irja: „Wann aber bereits der ungarische Landtag ausgeschrieben, welchen ich, nicht soviel meinen übel Aufsein und Zustand der Podagra halber, sondern aus Mangel der hochnothwendig dazu bedürfenden Kriegsvolk noch etliche Wochen prorogiren müssen, um willen bei meisten Comitatnum widrigen erzeugen, ohne Volk zur Succession kein Anfang zu machen.“ Hammer IV. 3. l. 806. sz. És Margit fhgnőnek ugyanakkor: „Demnach ich zur Richtigmachung der Succession im Königreich Ungarn, deswegen der Landtag bereits ausgeschrieben worden, bei den meisten Comitatuum wiederwertigen erzeugen, und da man anders dasselbe Königreich bei dem Hause erhalten will, einer guten Anzahl Kriegsvolkes zu Rosz und Fusz bedürftig, auszerdessen keines guten Progress man sich versehen, noch ein Anfang dazu machen ist.“ Ugyanott. 3. l. 807. sz.

[2]) Khlesl Khevenhiller grófnak 1618 jan. 21-én: „Betreffend des Volk begehren Ihre Mtät alles was in Friaul und des Königs Bezahlung ist. Haben wir diesen nicht, so müssen wir den Landtag einstellen, geschieht dies, so ist die Ungarische Kron diesmal verloren.“ És Margit fhgnőnek ugyanakkor: „Das spanische Volk aus Friaul bedürfen I. k. Mtät unweigerlich, wollen wir anders König Ferdinando die ungarische Kron bekommen. Sonst wird sich derselbe Landtag selbst einstellen... Euer durchl. gebrauchen die äuserste Forza.“ Hammer IV. 9 és 16. l. 816, 819. sz.

találkozzék s választására bizta, akár hozzá Bécsujhelybe jönni, akár pedig Bécset vagy Ebersdorfot választani találkozási helyül [1]). A találkozás megtörtént. És Khlesl meg volt elégedve az eredménynyel. Forgáchnak bizonyos igéreteket tett, s neki 1500 tallért ajánlott. A mely összeget a gróf keveselte ugyan, zúgolódott csekélysége miatt, de végre mégis elfogadni jónak látta [2]).

Pázmány is minden alkalmat és minden erejét fölhasználá az örökösödési kérdés szerencsés megoldásának előmozdítására. Ferdinand, az ő igyekezeteiről értesülve, ismételve kifejezé köszönetét és biztosítá hálájáról. Valamint arról is, hogy „én — ugymond — azt tűztem ki föladatommá, miszerint elődeim kitünő nyomaiba lépjek, életemet is föláldozzam a hazáért s hálás emlékezetemben tartsam azoknak hűségét és jó szolgálatát, kik érdemeket szereztek maguknak házam körül“ [3]). Pázmány január végén értesíté Khleslt eljárásáról, működéséről [4]). Ez is elismeréssel emelte ki azon buzgalmat,

---

[1]) Khlesl Forgáchnak 1618 jan. 10. Hammer IV. 5. l. 809. sz.

[2]) Khlesl Ferdinandnak 1618 jan. 27-én: „Des geldes wegen thun sie vernünftig, und wohl kein Heller soll vergebens und überflüssig spendirt, sondern alles aufrecht verreitet werden. Forgách ist übel zufrieden gewesen, dasz ich ihm nur 1500 Taller geben, ich aber habe ihm verlacht, er möchte es in sein Seckel legen.“ Hammer IV. 19. l. 820. sz. És Forgáchnak febr. 3-án: „Was ein jeglicher sagt, will ich nicht verantworten, aber was ich dem Herrn zusag, dasz will ich halten.“ Ugyanott. IV. 28. l. 828. sz.

[3]) Ferdinand 1618 jan. 23-án. Eredeti. Prim. vil. levt. — És előbb pridie nonas jan. 1616.: „Pro (qua tanta) in me sinceritate et negotii successionis ex Reipublicae bono conficiendi studio permagnas ipsi gratias habeo, Deumque praepotentem submisse exorans, ut quod ipse tanta fide et sollicitudine gerit, eum tandem sortiatur effectum, qui Cath. Religioni amplificandae, Regnique commodis utilis sit.“ Eredeti. Ugyanott.

[4]) Erről Khlesl igy ir Ferdinandnak 1618 febr. 2-án: „Was für gute officia der Herr Erzbischof von Gran praestirt, werden Euer K. Würden hiebei sehen . . . .“ És ugyanannak egy más levélben ugyanazon napon

melyet a király és háza körül kifejt, háladatosnak bizonyítva magát a vett kegyekért és biztosítva magának azokat a jövőre. Az ügy — folytatja — mely szőnyegen forog, a jelen körülmények között veszélyteljes és a Magyarországgal örök szerződések által összefűzött ausztriai ház legfontosabb érdekei vannak kérdésben; úgy kell tehát eljárni, nehogy a kifejezések megválasztásában, a szavak használatában túlságosan óvatosak legyünk, miből a legnagyobb zavar és hátrány származhatik . . . Miután pedig a magyarok közöl sokan Nagyságod iránt nem viseltetnek oly rokonszenv és szeretettel, mint kellene; s oly tisztelettel mint illenék, kitünő tulajdonai és érdemei, valamint fényes méltósága folytán: könnyen megtörténhetik, hogy igyekezeteit roszra magyarázni fogják [1]).

A pápa is, V. Pál régtől fogva érdeklődött Ferdinand megválasztása iránt. Ennek előmozdítására mind közvetlenül mind diplomatiája által mindent megtett. Értesülvén a királyválasztó országgyülés közel összejöveteléről, s tudván — mint ezt maga mondja — mily nagy súlylyal bir ott Pázmánynak tekintélye és bölcsesége, apostoli brévét intézett hozzá. Nem kételkedik — ugymond — hogy az érsek a kath. vallás

---

„Was ich in anderem Schreiben vom Pazmano audeut geschieht bono animo.“ Hammernél IV. 22, 23. l. 823, 824. sz.

[1]) „Cum vero multi Hungari Reverendissimam Dominationem Vestram eo adfectu atque amore non prosequuntur, quo deberent, nec erga illam sit observantia, quae par esset propter ejus insignes qualitates ac merita, tum vero ob eminentiam dignitatis ac officii sui, facile possit contingere ut omnem spem suam ac laborem pessime interpretaturi sint.“ Ennélfogva kéré — folytatja — hogy ezentul bizalommal viseltessék iránta s szorgalmasan tudosítsa, hogy öszhangzóan működjenek. Bizonyos irat, melyet benyujtott mind a király és Ferdinand, valamint az egész cs. ház hivei által helyeseltetett. Kivánja, hogy kedvét el ne veszítse, midőn gondjait és félénk magaviseletét látja. Hanem bizzék tapasztaltságában. Khlesl Pázmánynak 1618 febr. 4-én. Hammer IV. 24. l. 825. sz. Ezen levél sok tekintetben homályos s érthetlen.

és a közjó iránti buzgóságánál fogva az örökösödési ügy előmozdítására minden erejét fölhasználni fogja. Ezért egyedül arról tudósítja, hogy ő, a pápa Istent kéri, miszerint adjon erőt az érseknek, hogy szerencsésen végrehajtsa, mit vallásosságától, bölcseségétől és buzgalmától vár [1]).

II.

Pázmány levelezése az erdélyi cancellárral és Bethlennel. — Kowasóczy küldetése Pázmányhoz. — Pázmány véleménye az országgyülési ügyekről. — Az országgyülés megnyitása. — A k. előadások tárgyalása. — Fölirat. — K. leirat. — Fölsőházi tanácskozások. — Uj fölirat.

Pázmány buzgalma nem szorítkozott egyedűl a rendek megnyerését célzó törekvésekre; az ő előrelátó gondossága kiterjeszkedett mindenre, mi a királyválasztás és az országgyülés szerencsés lefolyását megzavarhatná. Ezen tekintet hozta őt 1618 elején a szokottnál sürübb levelezési összeköttetésbe Pécsi erdélyi cancellárral. Bethlen Péchi Simont az országgyülés alatt követségbe szándékozott küldeni a királyhoz, hogy a legutóbbi nagyszombati egyességnek az országgyülés általi megerősítését sürgesse és kieszközölje. Pázmány attól tartott, hogy Péchynek megjelenése az ügyek menetére hátrányos lehetne; hogy személyes érintkezései az országgyülési ellenzékre buzdító hatást gyakorolhatnának; a nagyszombati egyesség megerősitésének sürgetése pedig az országgyülési tárgyalásokat megnehezíthetné.

---

[1]) A pápai bréve 1618 febr. 1-jén kelt. Eredetije a prim. vil. levt.

Pázmány ekkor merész lépésre határozta el magát. Fölkérte Péchyt: halasztaná el egyelőre utazását. Péchy engedett ugyan ezen fölszólitásnak; de azon okok, melyekkel az érsek azt támogatá, Bethlenre és környezetére rosz hatást gyakoroltak. Bizalmatlanságot és gyanut ébresztettek. Kétségek merültek föl aziránt: vajjon a király szándékozik e életbe léptetni és végrehajtani a nagyszombati egyességet? Pázmány ugyanis leveleiben annak megerősítéséről egyáltalában hallgatott. Sőt meg sem határozá az időt, mikor fog majd Péchy követségében eljárhatni. Péchy ezért, bár elutazását elhalasztotta, a fejedelem utasitása folytán, mégis észrevételeket tett azon érvekre, melyeket Pázmány fölszólitásának támogatására fölhozott.

Ha Péchy — ez volt Pázmánynak egyik érve — az országgyülés tartama alatt jelennék meg Magyarországban s az országgyülésen ülést meg szavazatot igényelne, ez zavart idézne elő. De — válaszolá Péchy — nem létezik oly szerződés vagy egyesség, mely följogositaná a magyar királyt meghívni országgyüléseire az erdélyi rendeket. Ezek is mióta külön fejedelemmel és országgyüléssel birnak, nem kivántak soha résztvenni a magyar országgyülésen, részint a török gyanuskodásainak, részint a nagy költségek elhárítása miatt. Miután tehát a királynak nincs joga meghívni az erdélyieket, ezeknek pedig nincs kedvük megjelenni az országgyülésen: ezen erdélyi követséget nem lehetett úgy magyarázni, mintha az országgyülésen ülést és szavazatot igényelne. Hanem miután a nagyszombati egyesség szabadságot ad a feleknek kölcsönös követségek küldésére; és az egyesség megerősítése a legközelebbi országgyüléshez tartozik, a fejedelem kötelességének tartotta és tartja: követei által a megerősítés eszközlését sürgetni.

Pázmány továbbá hivatkozott arra, hogy az egyesség nincs teljesen befejezve; miután sem az okmányok kiállítva, sem a károlyi értekezletre bizott ügyek elintézve nincsenek. De ellenveté az erdélyi cancellár: a második nagyszombati értekezlet csak az első értekezlet után fölmerült nehézségek elhárítása végett tartatott meg, és egyedül az első egyesség megerősítését célozá. Miután pedig az első egyesség okmánya régóta kiállítva van, annak főbb pontjai is foganatosítvák: a királylyal szilárd s tökéletes egyesség uralkodik. A károlyi értekezletre bizott ügyek többnyire magánjelleműek, számuk- s fontosságukra nézve jelentéktelenek, melyektől az egyesség végleges megerősítését függővé tenni nem lehet.

Az érsek végre a gyanusítások kikerülése végett mondá szükségesnek a követség elhalasztását, addig, míg a királyválasztás ügye eldől. És mint tudjuk, ez volt a főok. Erre nézve Péchy két észrevételt tesz. Nem minden gúny nélkül megjegyzi, hogy nagyrabecsüli az érseknek őszinte jóakaratát és gondoskodását, miszerint őt minden, még alaptalan gyanutól is megmenteni kivánja. De soha sem hitte magát oly fontos személynek, hogy egy nagy érsek itélete szerint őt egy hatalmas király megválasztása ügyében gyanusítani lehetne. Ő nem kivánt soha idegen ügyekbe avatkozni. A királyok és fejedelmek hatalmát Istentől származónak tudván, mint magán ember nem tartja megengedettnek résztvenni a pártok küzdelmeiben. És ha mégis kedve lenne avatkozni ily ügyekbe, azt célszerűbben s biztosabban tehetné a távolból, mint közvetlenül az érdeklettek szeme előtt. Ő az érseket minden gyanu eltávolítására akarja birni, azon tiszteletteljes és föltétlen bizalomnál fogva, melylyel irányában viseltetik. Kijelenti azért, hogy küldetésének némely

mellékes dolgokon kivül, két főfeladata van. Először a közeledő országgyülésen a nagyszombati egyesség megerősítését sürgetni. Másodszor pedig Ferdinand király ünnepélyes megkoronáztatása alkalmával tolmácsolni a fejedelem hódolatát és ragaszkodását. És ezen küldetéssel a fejedelem azért bizta meg épen őt, mert a nagyszombati egyesség körülményeit legjobban ismeri.

Most azonban, miután alaptalan gyanusítások a fejedelmet ezen őszinte szándékainak valósításától eltiltják, nem vonakodik azt jobb időkre elhalasztani. Egyet kér mégis a fejedelem: hogy a nagyszombati egyesség megerősítése a küszöbön álló országgyülésen mindenesetre megtörténjék. Mert miután köztudomás szerint a magyar országgyülések hoszú időközökben szoktak tartatni, az egész egyesség érvényességéről könnyen legyőzhetlen és veszélyes kétségek merülhetnének föl s elfoglalhatnák az elméket. Ez ügyben a fejedelem talán maga is megkeresni fogja az országgyülést, azon szabadságnál fogva, melyet az egyességben nyert [1]).

Pázmány nem csak az erdélyi cancellárral, hanem magával a fejedelemmel is levelezett. Bethlen magatartásának fontosságát kellően fölfogva, már ekkor barátságos viszonyba igyekezett lépni vele. Nem bizott ugyan benne már ekkor sem, s belátott állhatatlan, egyedül önérdeke által vezetett ügyes politikájába. S ha nem várta is az érsek, hogy a királyi ház érdekeinek támogatására birhatja Bethlent, saját érdekeinek föláldozásával: azt remélhette mégis, hogy ellenséges politikától távol tarthatja őt, épen az ő maga érdekében.

---

[1]) Péchy Pázmánynak 1618 febr. 15. Eredeti. Prim. vil. levt.

Pázmány 1618 elején, az új év alkalmával szerencsekivánatait fejezte ki a fejedelemnek, melyeket az „mint zálogait szeretetének s őszinteségének“ hálásan fogadott és viszonozni sietett. Akkor, midőn február 21-én, Kowasóczy István udvari titkárát küldé az érsekhez. Bethlenre — tudjuk — kellemetlenül hatottak az érsek azon közleményei, melyek Péchyhez intézett levelében foglalva voltak. „Mert a bizalomnak — úgymond — nincs nagyobb ellensége, mint a gyanakodás, s ez amazt, ha erőre kap, szükségkép elöli. Mit tegyünk, hová forduljunk, nem tudjuk. Bármily bizalommal, őszinteséggel és alázattal fordulunk ő felséghez, nem bocsáttatunk hozzá, visszautasittatunk. Követségünket tiszta szándékkal kivántuk küldeni ő felségéhez és Ferdinand királyhoz. Távol volt tőlünk azon kétszinűség, mintha valamit akár ő felségével, akár a rendekkel titkon akartunk volna tárgyalni.“ Kéri az érseket, eszközölje, hogy a nagyszombati szerződések a közelebb megnyitandó országgyülésen megerősittessék; és ugyanazon módon, mint Illésházy István nádorsága alatt (a bécsi békekötés), szóról szóra, esküvel erősítve igtattassék a törvénykönyvbe. Mert ha ez nem történnék meg, érvényességéről nemcsak kételkedni, hanem a fejedelemnek és másoknak is kétségbe esni kellene.“ [1])

Kowasóczy a fejedelemtől és cancellárjától nemes paripákat hozván ajándékul [2]) martius havában járt Pázmány-

---

[1]) Bethlen Pázmányhoz. 1617 február 21. Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) Péchy Pázmánynak 1617 febr. 22. Küldi a Pázmány meghagyása folytán, részére Erdélyben vásárolt lovakat. „Legjobb rendbeli szekeres lovaimat küldöttem... négyen ezeknek igaz török lovak, ketteje erdélyi vastag lovak, harmadik rendbelit ő Nagysága (a fejedelem) ajándékon indittatja Nagyságod számára... Én is a melyet ajándékon vitettem Nagyságod számára, módja nincsen, hogy az ő Nagysága ajándékát azzal megelőzzem, annak is talán Isten idejét adja... En bennem mindazáltal,

nál. És midőn visszatért urához, magával vitte az érsek válaszát, melyben értesíté a fejedelmet, hogy a nagyszombati egyesség megerősítésének kérdése a jelen országgyülésen tárgyaltatni nem fog, hanem a jövőre halasztatik.

Ezen elhatározást ismét azzal indokolá, hogy a nagykárolyi értekezletre bizott ügyek még el nem intéztettek, miután ezen értekezlet, a fejedelemnek Moldvában való távolléte következtében, meg nem tartathatott [1]).

A fejedelem, mint válaszából tudjuk, ezt fájdalommal vette tudomásul. Erősíté, hogy valamint mindent, mi a kereszténységre nézve üdvös, úgy különösen a béke megszilárdítását melegen ohajtja. Mert ha az emberi cselekedetek egyáltalában folytonos változásoknak vannak kitéve és kevés biztosságot nyujtanak: még kevésbbé lehet bizalommal támaszkodni azokra, melyek szándékosan elhalasztatnak, fölfüggesztetnek. Kiemelé, hogy a károlyi értekezletre bizott ügyek nem oly fontosak, miszerint azok miatt az egész egyesség megerősítését bizonytalan időre elhalasztani szabad lett volna. Az ő Moldvába való utazása sem szolgálhatott okul a károlyi értekezletnek elhalasztására; mert távollétében is, biztosok által tökéletesen elintézhető lett volna.

A megerősítés elhalasztása következtében — nem kételkedik — a bizalmatlanság elhatalmasodni fog az emberek elméiben. De ő többre becsülvén a királynak kegyeit az emberek változékony véleményeinél, hozzájarulván

---

hogy a confidentia szintén olyan épen áll mint annakelőtte, ilyen kedves marhájának Nagyságod számára való küldése is bizonyítja.“ Az árát a fejedelem bécsi factorinak Laytner János- és Myrbolt Antalnak fizettesse ki. „Mind a két rendbeli szekeres lovakért 600 magyar forint.“ Eredeti. Prim. vil. levt.

[1]) Pázmánynak ezen levelét nem ismerem. Tartalmát azonban a fejedelemnek május 25-iki válaszából tudjuk.

Khlesl bibornok és az érsek baráti érzelmeinek és igyekezeteinek biztosítása: ezen halasztást békével és alázattal szenvedi [1]).

* * *

Az országgyülés a harmadik kitüzött határnapon sem nyittatott meg. Mátyás egészségi állapota nem vett kedvezőbb fordulatot. Kényszerítve látta magát lemondani azon szándékról, mely szerint az országgyülést személyesen vala megnyitandó és vezetendő. Ennek következtében a helyzet sok tekintetben megváltozott. Számos új kérdés merült föl, melyeknek kedvező eldöntésétől az országgyülés sikere föltételeztetett.

A király ezekiránt Pázmány nézeteit ohajtotta ismerni. Február havában Meggau grófot és Prainer Zsigmondot küldé hozzá s ezek által előterjeszté a kérdésben levő pontokat. Pázmány, mint válaszából kitünik, lelkesen

---

[1]) Bethlen Pázmánynak 1618 május 25. Váradról. Eredeti. Primási vil. levéltár. Ugyanazon napon, midőn ezen levél iratott, érkezett meg Váradra Pázmány György az érseknek unokája. Nagybátyjától levelet hozott Péchy cancellárnak. Ebben többi között kérdezősködik Széchenyi Ferenc árvái felől és azokat a cancellárnak gondoskodásába, pártfogásába ajánlá. „Egyebet nem irhatok — válaszolá az — most itt mind az anyjukhoz és több atyafiaihoz közelebb levén örömest fáradunk benne.“ Beszélt ez ügyben a fejedelemmel is, ki arra hajlandónak nyilatkozott „hogy egyikét, akár csaknem mindkettőt is odaadnák.“ Elküldésökről gondoskodni fog. „Csak vegyék arra magukat, hogy bocsássák Nagyságod gondviselése alá.“ Eredeti. Prim. vil. levt. Ezzel kapcsolatban fölemlíthetni vélem, hogy Kendy István jún. 1-jén Pázmány pártfogását kéré ki bizonyos kérelmi ügyben, mely miatt szolgáját küldé föl a királyhoz. Rokona, az erdélyi fejedelem által üldözött Józsika Zsigmond ügyében is ir. „Ez, nagy véletlen haragja miatt az erdélyi fejedelemnek kényszeríttetvén hazájából kibujdosni, eddig is Homonnai György uram és hasonló jóakaró urai segítségével tengette magát, ahoz levén kedve, hogy Nagyságodnak kegyes patrócinumja alatt lehessen lakása. Mutassa annyi jóakaratját hozzá kérem Nagyságodat, hogy vagy maga méltóságos udvarában, avagy másutt Nagyságodhoz közel lehessen lakása.“ Eredeti. Prim. vil. levt.

küzdött a törvényes eszközök használata mellett, sürgette a nemzeti kivánatok kielégítését. Ezt elég érthetően hangsulyozza; habár javaslataiban az ildomosság hangján szól mindig.

A király kijelenté, hogy a békét megtartani kivánja, még akkor is, ha azt a másik rész megszegné. Pázmány ezen kegyelmességet dicsérettel halmozá el, s alkalmasnak itélé ily mérsékletet a kedélyek megnyerésére.

Mily előkészületeket kell tenni az országgyülésre? kérdé a király. Olyanokat — válaszolá Pázmány — hogy minden a király dicsőségére váljék. Miután pedig az országgyülésen nem fegyverrel, hanem kölcsönösen szelíd szavakkal kell harcolni: a király biztosai tudni fogják, mit kelljen tenniök.

Miképen lehetne megnyerni az ország rendeit? A rendeket nem kell elkeseríteni, hanem megnyugtatni. Nem fenyegetésekkel, ijesztéssel kell hatni reájuk, hanem a császári kegyelmesség által vonzani, fölkarolni, kitépvén lelkeikből a bizalmatlanságot.

Kiket küldjon a király biztosokul az országgyülésre? Ez ő tőle függ. De legtanácsosabb olyanokat küldeni, kik már eddig is részt vettek a magyar ügyek tárgyalásában, kik alaposan ismerik a magyar dolgokat s törvényeket, és így képesek ügyesen értekezni a rendekkel.

Mit kell előterjeszteni az országgyülésen? Az előterjesztéseket úgy kell szerkeszteni, hogy a királyi méltóság tiszteletben tartatván, méltó tekintet legyen a rendek kivánataira a végzésekben, törvénycikkekben, föltételekben, assecuratiók- és diplómákban. Igy megnyugodván a rendek, higgadtak és mérsékeltek lesznek.

Battyányi kész, hacsak elháríthatlan akadályok nem merülnek föl, személyesen megjelenni az országgyülésen. Örömmel fog megtenni mindent, mi hatalmában áll.

Ha reményen kivül mégis valamelyik rész megszegné a békét, tudja a király ily zavar- és mozgalomteljes időkben mi szükségeltetik a megyék és végvárak föntartására. Gondoskodni kell t. i. zsoldosok fogadásáról, pénz, hadikészlet, élelmiszerek beszerzéséről és a véghelyek megerősítéséről [1]).

* * *

Ezalatta rendek martius elején csak lassan és gyéren, annyi halasztás után bizalmatlanul gyülekeztek Pozsonyba [2]).

Martius 6-án, midőn a főurak és a vármegyék követei közöl csak kevesen jöttek volt meg, a sz. k. városok követei a k. személynöknél — mint az alsó tábla elnökénél — tisztelegvén kérdést tettek az országgyülés megnyitása iránt. „Mely felöl — irja a kassai követ — semmi bizonyos dolgot nem mondott, hanem ő felségének . . . Bécsből küldött levelét mutatta, melyben azt kivánja ő felsége Personalis uramtól, hogy azoknak a követeknek nevét, a kik immár elérkeztenek minden statusokból, levele által értésére adná ő fölségének.“ [3]) Még a nevezett hó 14-én is számos úr és vármegyei követ nem volt jelen.

Pázmány, az országbiró és a személynök sürgették a királyt, jönne le személyesen s nyitná meg végre az országgyülést [4]). És az összes rendek is tettek lépést ez ügyben.

---

[1]) Millernél Epist. P. Pázmány I. 17—20. l.

[2]) Igy Kassa város követei martius 5-én, a Zemplén megyei követek martius 12-én érkeztek meg.

[3]) Kassa város követeinek tudósítása mart. 6-áról. Eredeti. Kassa város levéltára.

[4]) Kassa város követeinek tudósítása mart. 14-éről: „A gyülésnek kezdete felől még most is semmi bizonyost nem irhatunk, mert még sok

Martius 15-én Dávid Pál tinini püspök, Széchy György főispán, Dezsewffy Ferenc sárosi, Szászy András Nyitra megyei, valamint Tántzos Pál és Zoltán György kassai követek Bécsbe küldettek a királyhoz, hogy őt ünnepélyesen meghívják [1]).

A király, bár igen gyenge volt, trónján ülve fogadta a küldöttséget, s tagjainak egyenként barátságosan nyujtá jobbját. Meghivásukra akkép válaszolt, hogy gyengesége következtében személyesen meg nem jelenhetik ugyan az országgyülésen; de az országgyülés vezetésével Ferdinand cseh királyt bizza meg [2]). És ugyanazon napon az országgyülésnek k. leirat által tudtul adá, hogy Ferdinandot helyettesévé nevezi, mellé pedig biztosokul: Khlesl Menyhért bibornokot, Molard Jánost a hadi tanács elnökét, és Ulm János birodalmi alkancellárt küldi ki; ezeket a tárgyalások vezetésére teljhatalommal ruházván föl [3]).

Ezen k. rendelet a rendek nagy részére nem tett kedvező hatást. A protestáns és ellenzéki párt nem szivesen látta az országgyülés vezetését Ferdinandnak és a nevezett német uraknak kezeire bizatni. Attól tartottak kétségkivül, hogy Ferdinand saját megválasztatása és a katho-

---

urak és vármegyék követei nincsenek jelen, mely miatt a jelenlévő követek eléggé búsulnak, noha némelyek mondják azt, hogy a vizeknek nagy volta miatt nem érkezhettek el .... Ő Nagyságok is Judex Curiae uram és Érsek uram irtanak ő felségének, melyben alázatosan kérik azon ő felségét, hogy ... eljönne.“ Eredeti. Kassa vár. levt.

[1]) Levelet is irtak a királynak. Ebben jelentik, hogy már számosan összejöttek. Majdnem csak azok vannak még távol, kik közel vidékeken laknak. Ezek is sietni fognak, ha a király megindulásáról értesülnek. Egykorú másolat. Zemplén megye levéltárában.

[2]) Kassa város követeinek, a város 1618 július 13-iki ülésében tett, jelentéséből. A város jegyzőkönyveiből.

[3]) Katona Hist. Crit. XXIX. 680. l.

likus ügy érdekében személyes jelenléte által nyomást fog gyakorolhatni a rendekre. Midőn később Bethlen első támadása azon pártot diadalra segité, nem mulasztották el szemére hányni a magyar főpapságnak, hogy ők birták reá a királyt Ferdinand kiküldésére, és vádolni, hogy Ferdinand kiküldetésének hátterében titkos célok lappangtak [1]). Igaztalanul. Mert Ferdinand küldetésére Khlesl befolyása határozta a királyt [2]). És sem törvény, sem szokás a királyt ezen választástól nem tiltották el [3]).

Ekkor némely vármegyei követek szükségesnek itélték azonnal, mihelyt Ferdinand kiküldetése köztudomásra jutott, az országgyülés és az országbiró előtt óvás formájában kijelenteni: hogy ők Ferdinandot a király helyettesének és országgyülési biztosának elismerni s tisztelettel fogadni készek; úgy azonban „hogy magukat mindenben az ország szabadságai-, törvényei- és szokásaihoz valamint saját utasitásaikhoz alkalmazandják, s azoktól eltérni egy hajszálnyira sem fognak.“ [4])

---

[1]) A hires, 1620-ban Bethlen hivei által közzé tett. Querela Hungariaeben olvassuk: „Quis (causa) quod ser. Rex Ferdinandus praeter solitam solemnitatem vocationis hactenus in Regno Hungariae observatam formam non observaverit et intempestive dissidentibus Regnicolarum votis obviam venerit? Clerus. Et Ferdinandus istorum superborum consilium amplectendo sub praetextu et colore Commissarii Posonium venit.“ Szalárdi krónikájában. Ujabb nemzeti könyvtár I. 43. l.

[2]) Khlesl Khevenhillernek 1618. feb. 14. „Die Sachen habe ich dahin gerichtet, dasz I. Kais. Mtät. König Ferdinand an Ihnen statt zu dem ungarischen Landtag verordnen, da ich es nun gut meine kommt das Unglück auf mich, dasz ich von Ihrer Mtät. wegen auch mitreiszen musz, so prima Dominica Quadragesimae geschehen soll.“ Hammernél IV. 26. l. 827. sz.

[3]) Balásfy tüzetesen cáfolja meg ezen vádat. Falsa originis motnum. L. Katona XXX. 194. És Apologia pro Clero. 47—56. ll.

[4]) Ezt idézi, de név s kelet nélkül, Balásfy Falsa originis cimű művében. Katona XXX. 195. l. Zemplén megye levéltárában meg van a zem-

Khlesl előbb jött Pozsonyba mint Ferdinand. Martius 18-án ő nyitotta meg az országgyülést. Beszédjében kiemelvén az interregnumok szerencsétlen következményeit. Ezeket — ugymond — a népek bölcs elhatározások által megelőzni szokták. Igy kell tenni a magyaroknak is. Annálinkább, mert őket a török is fenyegeti veszélylyel. Válaszszák meg tehát még királyuk életében annak utódját. Válaszszák és koronázzák meg Ferdinandot [1]).

A következő nap reggelén Khlesl magához kéreté Pázmányt, Molardot, Forgáchot, Dóczyt és Homonnait. Az ezekkel tartott tanácskozásban először a király bevonulásának részletei állapíttattak meg, s e tekintetben a város polgármesterének és birájának kiadattak a szükséges rendelkezések. Azután a fődolog, a király-választás ügye hozatott szőnyegre. Forgách azon inditványnyal lépett föl, hogy előbb a nádor-választás hajtassék végre, miután a megyék követei is ezt kivánják. Khlesl a király meghagyásából és saját meggyőződéséből az ellenkező nézet mellett küzdött, a melyet a tanácskozmány többi tagjai osztottak. Határozattá lőn: hogy igyekezni fognak a követeket megnyerni a király szándékainak. Ugyancsak Forgách szóba hozta, hogy a megyei követek akkép vannak hangolva, miszerint ha Miksa főherceg Pozsonyba jött, s ők vele értekezhettek volna: kétségkivül neki ajánlják a koronát; sőt ez még most is lehetséges. Emiatt a király haladéktalanul megkeresendőnek határoztatott az iránt, hogy Miksa

---

pléni követnek óvása 1618 mart. 18-án átirva Forgách országbiró által és hiteles alakban kiadva.

[1]) Závodszky naplójában irja: „18 Martii tandem post concionem primus fuit Regnicolarum consessus“. Katona Hist. Crit. XXIX. 699. lap. És Kazy Hist. Regni Hungariae I. 133. l.

főhercegtől két iratot eszközöljön ki. Az egyikben lemondásáról értesítse a rendeket, a másikban pedig Ferdinand megválasztását ajánlja nekik. Ezek nélkül semmit sem véltek kezdhetni [1]).

Ugyanazon nap délutánján érkezett Ferdinand Pozsonyba. A Duna partjánál nagyszámú egyházi és világi urak fényes környezetében Pázmány fogadta s üdvözölte és az ágyúk üdvlövései között kísérte a városba [2]).

Az országgyülés csak martius 23-án kezdette meg munkálatait. A k. biztosok ekkor kézbesítették a k. előadásokat. Értesíték a rendeket, hogy a király hanyatlani érezvén erejét még életében kiván gondoskodni utódjáról. Testvérei Miksa és Albert főhercegek lemondottak igényeikről. A király tehát kivánja, hogy unokaöcsét s fogadott fiát Ferdinandot „ismerjék el, kiáltsák ki és koronázzák királyuknak". Ezt mind a királynak az ország körül szerzett érdemei, mind Ferdinand kitünő testi, lelki tulajdonai következtében méltán megvárhatni hiszi a rendektől. Ferdinand viszont okmányilag biztosítandja a rendeket, hogy Mátyás életében a kormányzásba avatkozni nem fog; valamint megerősíteni fogja az országnak minden jogait és szabadságait, mint ez Mátyás és elődjeinek megválasztásánál történt [3]).

Ezen előterjesztést a rendek martius 26-án vették tárgyalás alá [4]). De az kivált azon kifejezések miatt, melyek

---

[1]) Khlesl a királynak 1618 mart. 19. Hammer IV. 39. l. 837. sz.

[2]) Závodszky naplója. Katona XXIX. 699. l. És Kassa város követeinek jelentése 1618 mart. 24-ről.

[3]) Katona Hist. Crit. XXIX. 681. lap.

[4]) Az esztergomi káptalan követeinek (Dallos M. és Lósi I.) jelentése 1618 martius 23. Eredetije az eszt. kápt. m. levélt.

Ferdinand megválasztására vonatkoznak s a rendek szabad választási jogát nem fejezik ki elég világosan, kedvezőtlen fogadtatásban részesült[1]). Sokan panaszosan említék, hogy az kemény, a régi törvényekkel ellenkező; azért is, mert ezek értelmében a nádor-választásnak megelőznie kellene a király megválasztatását[2]). Pedig a királyi előterjesztés egészen azon módon szerkesztetett, mely Mátyás és Rudolf királyok megválasztásakor használtatott[3]).

A követek, midőn a k. előadás tanácskozás alá vétetett, utasításaikra[4]) és az 1485. I. törvénycikkre hivatkoztak, mely a király-választásnál az első szavazatot a nádornak biztosítja, s így király-választásnál a nádort szükségessé teszi. Kivánták tehát, hogy a nádor előbb választassék, mint a király[5]).

---

[1]) Az 1620-iki Querelaban panaszkodnak a protestánsok „labefactatam ivisse caesareanos liberam electionem . . . nam nec in propositionibus de novo rege eligendo ulla electionis mentio fuit; nec voces illae (mere libere) ut articulis insererentur, permissum.“ Katonánál XXX. 196. l.

[2]) A kassai követek jelentésében: „Propositiones omnibus Regni Statibus non tantum durae admodum, sed etiam cum immunitatibus Regni Hungariae ex diametro pugnare visae sunt. Conquesti itaque de propositionum duritie et asperitate.“ Kassa város jegyzőkönyve.

[3]) Falsae originis motuum refutatio. Katona XXX. 196. l.

[4]) A kassai követek martius 30-án irják: „Most a nemes országnak Statusi azon occupátusok ő felsége királyunknak kiadott propositióknak ruminálásában, némelyek kivánnák azt, hogy kinek kinek instructiója szerint és a bécsi constitutió szerint is a Palatinus electiója legyen elsőben és azután a gravaminák sublatiója.“ Eredetije Kassa város levéltárában. Csakugyan Nyitra vármegye 1617 feria 3 proxima ante festum s. Nicolai szerkesztett követi utasítása úgy hangzott. Ujabb másolat a Nemzeti Muzeumban.

[5]) A kassai követek jelentése: „Deliberatione habita retulerunt universi Status Comitiis: quia propositiones omnes adversum iura Regni Hungariae tenderent, ideo nolle se ad eas respondere, nisi ante omnia Palatinus electus esset. Decretumque est a Regnicolis ante omnia Palatinum esse eligendum et deinceps de electione Ferdinandi bonis conditionibus agendum.“ Id. helyen.

Ily szellemben készíték a királyhoz intézendő válaszíratukat. A király-jelölt személye ellen nem tettek ki fogást, s hajlandóknak nyilatkoztak teljesíteni a király akaratját „szabadságaik sérelme nélkül.“ De kivánták, engedje a király törvény értelmében előbb megválasztatni a nádort, s tegye meg ezen méltóságra a kijelölést. Valamint megelőzőleg orvosolja az ország szabadságai s különösen a bécsi szerződés ellen elkövetett sérelmeket [1]).

A főrendeknél ellenben a többség a mellett volt, hogy előbb a király választassék s utána a nádor. Elismerték ugyan, hogy a törvény a király-választásnál a nádornak biztosítja az első szavazatot. De kiemelték, hogy a törvény csak azon esetről rendelkezik, ha a királyi trón megürült [2]), s nem szól azon esetről, ha a király életében történik a választás. Fölhozták, hogy Miksa és Rudolf is megválasztattak a nélkül, hogy nádor létezett volna. És az 1608-diki országgyülésen előbb választatott meg Mátyás királylyá, azután Illésházy nádorrá [3]). Ezen tekintetek által indíttatva a főrendek 38 szavazattal 11 ellenében eldöntötték, hogy a király választása megelőzze a nádorét [4]). Később mégis — előttem ismeretlen indokoknál fogva — csatlakoztak az alsó tábla föliratához.

A királyi biztosok és a király maga is elégületlenek voltak. Az utóbbi már a következő napon, martius 28-án leküldé válaszát. Hivatkozván, hogy az ő megválasztatását is nem előzte meg, hanem követte a nádor-

---

[1]) Katona XXIX. 690. l.

[2]) „Quod si quando regium semen defecerit, et de electione novi Regis tractetur“ . . . szól a törvény.

[3]) A „Falsae originis motuum refutatio.“ Katonánál. XXX. 200. l. És Apologia pro Clero. 58. l.

[4]) Horváth Magy. Tört. III. 510. l.

választás: kivánta kövessék a rendek az 1608. országgyülés példáját. Igéré mindazáltal, hogy Ferdinand megválasztása után azonnal és mindenekelőtt a nádor-választást és a sérelmek orvoslását fogja eszközölni [1]). A k. biztosok ezen irat átadása alkalmával maguk is buzdíták a rendeket, alkalmazzák magukat a király szándékaihoz. Méltatlannak mondák, hogy a szolga választása megelőzze az úrét. Ferdinand pedig kijelenté, hogy kész beleegyezni, miszerint még ugyanazon napon, melyen ő választatik, a nádor-választás is megtörténjék [2]).

Sokan a rendek közöl most sem akartak engedni. Sőt találkoztak, kik nem tartózkodtak kijelenteni: „Királyunk van már, de nincs nádorunk. Királyra nincs szükségünk, de igen is nádorra. És készek vagyunk eredmény nélkül szétmenni, ha azonnal nem választatik nádor.“ [3]) A mérsékeltebb elemek mégis többségben voltak. És 54 szavazat 37 ellenében határozattá emelte, hogy a király előbb választassék, s utánna a nádor [4]). Ezen engedményt mindazáltal föltételekhez kötötték.

---

[1]) Katona XXIX. 693. l.

[2]) Kassai jelentés: „Exceperunt Commissarii Regii: magna imo maxima iniuria eligendum et coronandum Regem affici, si Palatinus tanquam servus prius ipso Rege, ut Domino illius eligeretur. Et promisit Ferdinandus, quod vellet consentire, ut eadem die et Rex et Palatinus eligeretur.“ Kassa város jegyzőkönyvéből.

[3]) Ugyanott: „Replicarunt Legati Civitatuum et Statuum: Habere se iam Regem, sed Palatinum nullum. Palatino, non Rege sibi opus esse; abituros se re infecta, nisi Palatinus electus fuerit, protestati sunt.“ Id. helyen.

[4]) Horváth M. III. 510. l. És a kassai követek martius 30: „Király urunk ő felsége inhaerealt propositioni, hogy annak continentiaja szerint Ferdinand herceg ő felsége királyságra való proclamatiója lenne meg, mely felől az ország voksot mondván, numero vocum superáltattak azok, kik a Palatinus electióját akarták előbb tenni.“ Id. helyen.

A királytól kivánták:

Az uj király választása előtt ismerje el a rendeknek azon jogát, miszerint a királyt szabadon és korlátlanul választhatják (Regis electionem ex mera et libera Statuum et Ordinum Regni electione proficisci). A választás után engedje meg ezt törvénybe igtattatni. A nádor-jeöltek neveit rejtő k. levél a király-választás előtt, adassék az országbiró kezéhez; ugyanazon ülésben azonnal a király után fogván megválasztatni a nádor is. A sérelmek nyomban e választások után, a koronázás előtt, orvosoltassanak. (Voltak, kik ezen kivánathoz hozzátették, hogy ha a sérelmek orvosoltatni nem fognának, a király-választás semmisnek tekintendő.) [1]) Ha a király ezen föltételeket elfogadja s a király-jelölt is, mielőtt megválasztatik, magát az 1608-ik törvények, s az elébe terjesztendő pontok megtartására kötelezi: a király óhajtásainak teljesedését semmi sem fogja akadályozni [2]).

A megyei és városi követek, úgy látszik, egyhangulag küzdöttek ezen föltételek fölterjesztése mellett. Sőt a többség azokat oly kifejezésekkel kivánta fogalmazni, melyeket ők határozottaknak mondhattak, mások keményeknek, sértőknek tartottak.

A főpapok és főurak april 1-jén az országbiró lakásán összejövén, tanácskozás alá vették az alsó tábla által fölterjesztetni kivánt föliratot s föltételeket. Ez alkalommal élénk, érdekes discussió fejlődött ki. Itt is emelkedtek szó-

---

[1]) Kassai követek jelentése: „Postea Regnicolae proposuerunt . . . ut si electo Rege gravaminum . . . non fuerit facta certa compositio et aequa relaxatio, ipsa quoque electio Regis plane sit invigorosa.“ Kassa város jegyzőkönyve.

[2]) Katona XXIX. 695. l.

zatok a szabad király-választási jog biztositását sürgetők. És — mint a tanácskozások szerencsés véletlen által föntartott vázlatából látjuk, — a főrendek közvetitő hivatásuknak megfelelni iparkodván, egyaránt hallgattak a jog és ildomosság szavára.

A szónokok sorát Pázmány nyitotta meg. Helyeselte, hogy az országgyülés a „választás“ (electio) kifejezéssel kiván élni s jogát védelmezi. De kivánta, hagyassanak ki a fölirati tervezetből az erősebb kifejezések és tételek, nehogy megsértessék a király s a korona-jelölt.

A kalocsai érsek hasonló véleményben volt. Indítványozta, hogy ott, hol a rendek szabad választási jogáról van szó, (úgy látszik a „mere et libere“ helyett) használtassanak ezen kifejezések: „legitime, rite, sponte, propria voluntate“. A kétségtelen jog elismerését mérsékelten hitte követelendőnek ő is. Többi között így nyilatkozott: „Conciliatio deberet fieri, ut engedne az ország s még ő felsége is.

A nyitrai püspök s k. kancellár a régi szokás követését ajánlá. „A mint eleinktől vettük — mondá —, a mint azelőtt való királyok koronáztattak.“ Utalt nevezetesen az 1608. törvénykönyv bevezetésére.

Battyányi nem szólott egyenesèn a szőnyegen forgó kérdéshez. „Legyünk — megjegyzé általánosságban — egyetértésben a rendekkel, várjuk míg jönnek; halljuk meg, mit mondanak. Ne váljunk el egymástól, veszélyek elkerülése végett.“

Dóczy Endre [1]) nézete szerint tárgyalásokat kell kezdeni a rendekkel s kieszközölni megegyezésüket a szavak és az értelem enyhítéséhez.

---

[1]) Dóczy előtt a zágrábi püspök szólott. Beszédje a következő szavakkal van följegyezve: „Sillaba manente, si indigitatio fiet, nihil obstare videtur, nam licet semel conventum est in scripto, nihilominus iste con-

A nagyváradi püspök elháríthatóknak hiszi a nehézségeket, ha a király-jelölt okmányt állít ki, s abban megfogadja, hogy a koronázás után tiszteletben tartandja az ország törvényeit és szabadságait [1]).

Homonnai György elfogadja a kalocsai érsek által ajánlott enyhitő kifejezéseket. „Úgy meg fog állani — mondá — mind az ország szabadsága, mind a királyi tekintély.“

A pécsi püspök is az enyhités mellett szavaz.

Révay Péter kivánja, hogy kellő tisztelet adassék az ausztriai háznak. Méltó, hogy a király és házának megsértését kerüljék. Szükségesnek itélé a rendekkel való egyetértést. Nem lehet eltérni az első (martius 27-iki) föl-irattól, melyet együtt intéztek a királyhoz. „Ha változtatásokat kell tenni, tegyük meg ezeket együtt, nehogy szakadás származzék az egyenetlenségből.“

Thurzó Szaniszló tartózkodik a szavazástól. Miután — ugymond — „iam országostól végeztünk.“ [2])

A bosniai püspök Balásfy ellenben a szorosabb és behatóbb megvitatás szükségességét emeli ki, mert egészen uj cikkek szerkesztéséről van szó.

Apponyi Pál fontos szavakat hangoztatott hazai nyelven. „Mire való a szabadság, ha magunk elveszünk. Jó kedvüket kell keresnünk“ (t. i. a király és a jelölt jó kedvét); egyébiránt tartassék meg az, mi I. Ferdinand, Miksa és II. Mátyás megválasztásánál szokásban volt.

---

ventus immutari potest ob diffidentias et quia non iuratum in verba, licet conventum sit,“ melyeknek értelmét tisztán kivenni nem tudom.

[1]) Szintén nem egészen világos, mit beszédjéről találunk: „Leviter potest fieri diplomate dato, quod observaturus sit post iuramentum, restituendum tamen diploma, siquidem fuit hoc observatum a S. Mte in Bohemia“.

[2]) Thurzó után a csanádi püspök szólt, de ennek beszédjét nem, csak nevét találjuk följegyezve.

A szerémi püspök azon reményét fejezi ki, hogy a rendek, mint azelőtt, úgy jövőben is kellő tekintettel lesznek a királyi vérre. A cikk tehát megmaradhat, (az t. i., mely a szabad király-választási jogról szól.)

Alaghi Menyhért nézete: „Föl kell világosítani a rendeket, hogy a változtatáshoz ők is járuljanak.“

A tinini püspök az előtte szólónak nyilatkozatára tesz észrevételt. „Igaz — ugymond — hogy megegyeznünk kell a rendekkel, de nincs oly törvény, mely minket tiltana tőlök elválni és önállóan is elfogadni valamely szükséges módosítást.“ [1])

Erdődy Kristóf osztja Révay Péter fölfogását.

Thurzó Kristóf az egyoldalú változtatás ellen van; „sed országostól communiáljuk.“

Széchy György is így vélekedik: „Együtt communiáljuk.“

Eszterházy Miklós a királyi ház érdemeit említi föl; nem kell elkeseríteni, inkább enyhíteni a fölirat hangját [2]).

Forgách Miklós is kivánatosnak tartja a rendekkel való egyetértést [3]).

Vesselényi is azt kivánja, hogy a rendekkel egyetértőleg történjék az enyhítés.

Ezen szónokok után, — kiknek beszédei az 1618-iki főrendek kitünő törvényhozói képességeit, összenőtt nemzeti

---

[1]) Ezen észrevétel után még a következő szavak állanak:
„Cur ad libertatem stat libera electio
Si in articulos non inseratur — —“

[2]) Beszédjéből ezt találjuk följegyezve: „Omnia excludit par vért, merita, disgustus sit. mitigetur, Diploma est in sensu Judicis Curiae.“

[3]) Forgách Miklós után áll: „— Franc. — In voce Thurzó Emerici.“ De kivenni nem tudtam, ki volt tulajdonképen a szóló, miután neve olvashatlan.

s dynastikus érzületeiket oly szép, mondhatnók meglepő világosságba helyezik s tanulságos reflexiókban gazdagok — ezekután a megyei s városi követek küldöttei jelentek meg a főrendek előtt [1]).

Előadásuk lényege az volt, hogy ők sem idegenek a változtatástól. „Megbecsüljük — mondák — regius sanguist;“ hisz „leniter ir a császár“, hanem a k. biztosok, azok ingerlik föl és keserítik el őket. Ezért még egyszer megkeresni kivánják a királyt az iránt, hogy a biztosainak nyilatkozataiból származott kétségeket és bizalmatlanságot eloszlassa [2]).

Ezeket nyomban követte egy másik küldöttség, mely az egész alsó tábla részéről jött a főrendekhez [3]).

Előterjesztették a királyhoz intézendő fölirat javaslatát, az ismeretes három ponttal. Az első a szabad király-választási jogra, a másik a nádor választására, a sérelmek orvoslására vonatkozik a harmadik, s „publicum bonum nézi mind a három“. Ezekhez csatolják a megjegyzést, hogy a megválasztandó királynak is fognak majd bizonyos föltételek előterjesztetni [4]). Kérték a főrendeket, hogy a fölirati javaslatot azonnal vegyék tanácskozás alá, s ezt mindkét tábla egy időben vitassa meg [5]).

---

[1]) „Venerunt legati Nuntiorum ad Dominos.“

[2]) Ugy hiszem jól fogtam föl ezen jegyzetek értelmét: „Non sumus alieni. Megbecsüljük Regius Sanguist, Leniter ir a császár, hi Commissarii exacerbant, — exspectant responsum. Si quidem non in illis constituti sunt — prout concipiunt de illis Dni Commissarii. Vellent proinde semel adhuc requirere S. Mtem, ut dubia et diffidentias ex explicatione illorum Nuntiorum.“

[3]) „Venit Legatio Regnicolarum.“

[4]) Ezen utolsó passus így hangzik: „4. Quod proposituri sunt et Regem concernunt.“

[5]) „Quaerendum arbitrium Dominorum, in quo sit, ut declaratione habita simul eodemque tempore discurrere possint.“

A küldöttség eltávozván, a főrendek csakugyan azonnal nyilatkozni kezdettek.

Pázmány némely kifejezések kihagyását ajánlá. A sérelmekre nézve megjegyzi, hogy csak az általánosak orvosoltatását kell sürgetni, nem a magánosokét; az előbbieket is csak egymásután [1]).

Forgách Zsigmond is, úgy látszik, az érsek nézetét fogadván el, jegyezte meg: „In reliquis egyetérthetünk a Regnicolákkal. Nos enim ligat lex nostra."

Naprágy kalocsai érsek némely kifejezésnek — többi közt a „mera" szócskának — kihagyatását inditványozza. Ajánlja a királyi biztosokkal való értekezést, talán reábirhatók ujabb engedményekre; nehogy a két tábla között megujuljon a szakadás s ujra fölmerüljenek nehézségek [2]).

A nyitrai és egri püspökök az előttök szólónak inditványát pártolták.

Battyányi nézete szerint a „mera" szócskát csak akkor kell elhagyni, ha a király visszaállítja a régi szabadságokat [3]).

A zágrábi püspök ugyanazon szellemben szól; de mindenekelőtt a biztosokkal kell értekezni.

---

[1]) „Quaesita vota Dominorum.

Archiepiscopus 1-mo Omisso vocabulo: „tractatione conveniendum, publica gravamina et non particularia. Pedetentim."

[2]) Napragy beszédjének értelme is kevéssé kivehető ezen jegyzetekből: „Mera, tulajdon csak, Sicut Deus iustificatio, Modus, meus et consvetudo megmarad. 1. Tractandum cum Commissariis, num possunt induci ad reliqua observanda absque ulteriori exceptione. Ne non inducti Commissarii. Rursum divisio erit inter Dominos et Regnicolas et primae difficultates redeant."

[3]) „Propon. S. Mti quod si multa restituit bona et privilegia et Regnicolae omiserunt voculam mera?"

Dóczy is „a Commissariusoktól informátiót“ kiván.

Hasonlóképen Homonnai és a pécsi püspök. Az utóbbi még hangsulyozza, hogy — ugymond — „egyért törekedjünk az országgal.“ [1])

A fölsőház e szerint az alsóház fölirat-javaslatának lényege ellen nem tett kifogásokat. Csak az egyes kifejezésekben sürgetett változtatást.

Végre mind két rész engedett. A főrendeknek kivánsága, miszerint előbb a k. biztosokkal kellene értekezni, teljesíttetett. Mert april 2-án megjelentek azoknál az országgyülés küldöttei. Khlesl számos érvekkel igyekezett őket saját álláspontjának helyességéről meggyőzni [2]). Egyedül a második föltételnek, mely a nádor-választásra vonatkozott, elfogadására volt hajlandó [3]). Ezen sikertelen kisérlet után az országgyülés másnap átadta a k. biztosoknak, a királyhoz való fölküldés végett, — az elfogadott, de a főrendek nézetei szerint enyhített — föliratot [4]).

---

[1]) Ezen nagyérdekű fölsőházi ülésben tartott beszédek kivonatát a magyar k. u. Cancellária levéltárának egy nagybecsű kézirata alapján adom, mely a gyülésben — úgy látszik Ferenczfy udvari titkár által — tett jegyzetekből áll. A jegyzetek rövidsége és szakadozottsága következtében sok helyütt az értelmet tisztán kivenni nem lehet. Miután a jegyzetek között több magyar nyilatkozat fordul elő, úgy látszik, hogy azon tanácskozmány alkalmával a latin nyelv mellett a magyar is használtatott.

[2]) Erről a k. biztosok emlékeznek april 6-iki iratukban. Katona XXIX. 701. l.

[3]) Sepsi L. M. Mikónál. III. 178. l.

[4]) Katona XXIX. 695. l. És az esztergomi káptalan küldötteinek jelentése 1618 april 3. Eredetije az eszt. kápt. levélt.

III.

A k. biztosok igyekezetei. — Pázmány országgyülési beszéde. — A rendek megnyugtató nyilatkozata. — K. leirat. — A k. hitlevél szerkesztése. — Kedvezőtlen fogadtatása. — A szabad király-választás körüli viták.

A k. biztosok az országgyülés feliratát nem küldöttek el a királynak; nehogy — mondák — a különben is beteg, s az ország iránt oly érdemteljes fejedelmet elkeserítsék. April 6-án kelt nyilatkozatukban az országgyülést kivánságaitól való elállásra birni igyekeztek. Hangoztatták, mennyire sérthetné a királyt a rendek magatartása. És — elég politikátlanul — fenyegető hangon hozzá tették, hogy ha a rendek nem engednek: „a király, tekintetbe véve a személyén és házán elkövetett sérelmet, oly eszközökhöz fogna nyúlni, melyek tekintélyének és méltóságának megvédelmezésére alkalmasak“. A királynak egyébiránt — fejtegeték tovább — nem szándéka csorbát ejteni az ország alkotmányán. Nem kiván semmi ujat, semmi szokatlant; azt egyedül, hogy őseik példájára járjanak el ezen ügyben. De viszont nem fogja megengedni azt sem, hogy a rendek valami uj, szokatlan eljárást fogadjanak el. A királyi leirat a rendek szabad választási jogát bár nem mondja ki világosan: ezt nem tagadja meg, nem vonja kétségbe. Ha a király külön oklevél által elismerné ezen jogot, mintegy vallomást tenne arról, hogy szándéka volt azt aláásni. Rudolf szintén e szavakkal élt — „királyul fogadjátok, kihirdessétek és koronázzátok“ — midőn Mátyást a rendeknek királyul ajánlotta; és senki sem kivánta a szabad választási jognak külön megerősítését. S miután a király már megigérte, hogy Ferdinand kikiáltását nyomban

követni fogja a nádorválasztás és a sérelmek orvoslása: a rendek ennél többet jogosan nem kivánhatnak [1]).

Eszerint tehát a k. biztosok az országgyülés által, april 3-diki föliratában, előterjesztett három föltételt sulyosnak, a királyra nézve elfogadhatlannak tekintették.

A k. biztosok ezen nyilatkozata april 6-án és 7-én élénk s fontos tanácskozásokat idézett elő az országgyülés mindkét testületében.

Ugy látszik ez alkalommal mondá el Pázmány Péter, egész terjedelmében föntartott, beszédét, mely a politikai szónok kitünőségét ép úgy hirdeti, mint tanuskodnak egyházi ékesszólásáról közkézen forgó, s példányképül mainap is szolgáló szent beszédei. „Quid adhuc cunctamini, ordines amplissimi? Quid animo suspenso turbido, non Deo, non patriae, non vobis ipsis aequi, fluctuatis? An omnis iam sanguis regius extabuit, quod electionem principis, veluti ad arbitrium vestrum revolutam, agitetis? At enim quae calli est dementia', floret adhuc stirps illa regia, quae uno prope saeculo non interrupta serie principes dedit Hungariae multo benignissimos, in posteris laetius revirescet, vobisque vel invitis ac repugnantibus dominabitur.“ Hivatkozott az 1547-ik törvénykönyv ötödik cikkére [2]), melyben

---

[1]) Katona XXIX. 699—710. ll.

[2]) Kazynál (I. 135. l.) és Katonánál (XXIX. 716.), kiknél ezen beszéd egész terjedelmében közölve van, nem az 1547-ik, hanem egy „1585-ik“ törvénykönyvről van szó. Miután pedig ezen évben országgyülés nem tartatott, törvénykönyvet sem lehetett létrehozni. Katona további észrevétel nélkül, megjegyzi: „Nullum hujus anni decretum extat.“ Pedig csudálatos, észre nem vette, miszerint a beszéd szövegében a leiró által hibásan iratott 1547 helyett 1585. Hisz Pázmány úgy szól ezen törvénykönyvről, mint mely I. Ferdinand alatt hozatott, (pedig F. 1585. már nem élt); úgy szól mint mely „annis abhinc 70 et amplius“ hozatott; és 70-et 1618-ból levonva, — tekintettel az „amplius“-ra — épen 1547 jő ki.

az ország rendei a koronának birtokát, I. Ferdinand király utódainak biztosítván [1]), ez által szabad királyválasztási joguknak önmaguk szabtak korlátokat. Kiemelé Ferdinand kitünő tulajdonait s azon előnyöket, melyek megválasztatásából az országra háromolni fognak. „Et erit adhuc aliquis — kérdezé — qui detrectet principem, aequis Hungariae rebus non utilem modo, sed necessarium? Equidem a vobis, qui sapientes estis et caram habetis patriam, omnia alia mihi polliceor . . . Agite, et Ferdinandum regem vel idcirco in solio vestro collocate, quod materno sanguine divum Stephanum regem vestrum contingat!“ [2])

A beszédnek nagy hatása volt. És én nem habozom nagy részben ennek, s az 1547-ik V-ik cikkre történt bátor hivatkozásnak tulajdonítani azon fontos megállapodást, mely az april 7-iki ülésben történt. Elhatároztatott, hogy országos küldöttség megnyugtatni fogja a k. biztosokat és általuk a királyt.

A küldöttség ugyanazon napon megjelent a k. biztosok előtt. Itt azon nagy horderejű nyilatkozatot tette, hogy „a rendeknek soha sem volt szándékuk, és most sincs

---

[1]) Ezen 1547: 5. t.-c.-ben a rendek I. Ferdinandot kérték: helyezné át székhelyét Magyarországba, s ha ezt nem teheti, küldje maga helyett Miksa fhget. Ez utóbbi kérést az 5. §. igy indokolja: „Nam cum sese Ordines et Status Regni non solum Majestati Suae, sed etiam suorum haeredum imperio et potestati in omne tempus subdiderint, non minori fide . . illi (a fhgnek) in Ungaria permanenti, parebitur, quam ipsi personae Suae Majestatis.“

[2]) Katona XXIX. 715—717. ll. Ugyanazon ülésben Pákay Benedek k. személynök és Eszterházy Miklós is ugyanazon szellemben szólottak. Ez utóbbi „a protestansoknak odavetette a megjegyzést, hogy valamint Szilágyi Mihály annak idejében Hunyady Mátyást egy párt tiltakozásának ellenére királylyá tehette, úgy jelenleg sem fogja magát a házsártos felekezet által szándékában megakasztatni az ország.“ Szalay IV. 506. És Balásfy: Apologia pro Clero et aliis Catholicis Hungariae, Bécs 1620. 57. l.

(t. i. a három föltétel elfogadásának sürgetése által) a felséges ausztriai háztól választásukban elszakadni, vagy attól az illő tiszteletet megvonni, vagy végre figyelmen kivül hagyni a királyi családnak Magyarország körül szerzett érdemeit, az országra tett költségeit[1]).

A k. biztosok siettek a királyt értesíteni a rendek ezen nyilatkozatáról; és ezzel kapcsolatban most már nem vonakodtak fölterjeszteni az országgyülés, april 3-iki föliratában foglalt, kivánságait.

A király ennek folytán april 9-én az országgyüléshez intézett leiratában kijelenté, hogy a rendek fönebbi nyilatkozatával megelégszik, s megnyugtatva elfogadja a rendek által tett három föltételt. Igéré t. i. a szabadválasztási jognak külön okmányban való biztositását; a nádorjelöltek neveinek a királyválasztás előtt kézbesitését; végre a sérelmeknek a koronázás előtt való orvoslását[2]).

Ugyan ekkor „a német Commissariusok közöl — olvassuk egykorú naplóban — Molard és Ludovicus ab Ulm az urak és az ország közé küldetvén, Khlesl cardinál kivánta azt, hogy nyilvábban declarálná magát az ország, hogyha ő felsége reámenvén az országtól proponált punctumokra és conditiókra, ugyan Ferdinand csehek királyát akarják e választani királyuknak? Azután azok elmenvén és az ország

[1]) „Quod ipsorum (t. i. Regnicolarum) intentionis nunquam fuisset, vel etiamnum sit, per hoc ab augusta domo nostra austriaca in electionibus regiis desciscere, vel debitum eidem respectum excludere, vel etiam decentem sanguinis regii meritorum, sumptuum, atque expensarum rationem non habere.“ A rendek ezen nyilatkozatát a király átvette april 9-iki leiratában. Szóról szóra idézi azt Pázmány is („Falsae originis . . .“ cimű 1620-ban megjelent munkájában).

[2]) A bécsi cs. titkos levéltárban létező egykorú másolatból.

is az uraktól elmenvén (vegyes ülés tartatott), sok disputálások után azt izenték az uraknak: ha ő felsége reámenvén és az országtól beadott utolsó scriptuma szerint a Diplómát és Assecuratoriát minden változás nélkül a nemes országnak megadják, az ország is procedál ad electionem regis Ferdinandi. Tetszett az uraknak is ez üzenet; és azt üzenték a Commissáriusoknak.“ [1])

A k. biztosokat kielégítette ezen nyilatkozat. Khlesl fölutazott Bécsbe, hol hozzájárulásával, Pázmánynak erélyes ellenzése daczára, uj biztositó okmányt szerkesztettek [2]), melynek az országgyülési kivánatok teljesitését, a nemzeti jogok és szabadságok biztosítását kellett volna magában foglalni; de szerkezeténél fogva inkább uj nehézségeket idézett elő.

Khlesl april 21-én hozta le Bécsből az okmányt [3]). Másnap gyülés tartatott; a rendek feszült várakozással néztek elébe az okmány felolvasásának. De „összegyülvén az ország, a Commissarius urak az országnak azt üzenvén, hogy a Diplómát meghozták és ha látni és olvastatni akarják, készek megmutatni és megolvastatni, mennének

---

[1]) Sepsi Lackó M. Krónikája. Mikónál III. 178. l. És egykorú napló Zemplén megye levéltárában.

[2]) A protestánsok utóbb Pázmánynak tulajdonitották ezen fölavatási okmány szerzőségét. De „Quicunque Diaetae praesentes interfuerunt, meminisse possunt, Archiepiscopum diu multumque omni conatu restitisse: ne conditiones aliae Regiae Majestati proponerentur, quam quae antea Regibus proponi solebant; quaeque in ipsa Regum juramenti formula distincte continentur: ut nimirum iura, libertatesque priscas Regni tueatur. Sed quum non posse se resistere animadverteret, in eo laboravit, ut ad aequitatem, quam posset maxime, conditiones inflecteret.“ A „Falsae originis motuum Hung. succincta refutatio“ czimű műben. Katonánál XXX 199. l.

[3]) „April 21. A Commissarius urak közöl Kleselius Cardinalis uram a mai napon hozta meg Pozsonyba Király Urunktól ő fgtől Bécsből az országnak a Diplomát.“ Napló. Zemplén megye levéltára.

hozzájuk minden Statusból bizonyos követek; kihez képest bizonyos követeket bocsátott az ország ő nagyságokhoz. És elsőben megolvasván a követek a Diplómát végezés szerint, hogy Judex Curiae uram kezébe adták volna a Diplómát a Commissarius urak, nem adták. Hanem azon így resolválta magát Kleselius Cardinál uram: hogy a Diplómát az ország kezében nem adják. Ezért, hogy mikor immár in procinctu itineris volt volna Cardinális és szekerére föl akart volna ülni és ide hozzánk Bécsből a Diplómával együtt jönni, szintén akkor is hivatta volna magához császár és király urunk ő felsége, és megparancsolta neki, hogy a Diplómát kezéből ki ne adja, hogy abban való irások in disputam ne menjenek, quia haec essent postrema voluntas et resolutio S. Mtis. És így valamelyképen ne tetszenék az országnak valamely cikkelyében a Diplóma, valamely okkal vissza adná az ország, az ő felsége méltósága ellen volna. És így referálván a követek az országnak a propositiókat és Diplómának a continentiáját, amint concipiálták; az ország rajta nem aquiescált, hanem in paribus avagy in specie megolvasni kivánták coram universis Statibus et Ordinibus Regni. Mely postulátumját a Commissarius urak is az országnak nem difficultálták, hanem Molárd és Ulm uraimék az egész ország elibe jövén a Judex Curiae uram szállására et coram universis Statibus et Ordinibus ujabban az ő felsége Diplómáját post perorationem Cancellarius Lépes Bálint uram kezébe adták és ő nagysága olvasta meg. Mely Diplómát megolvasván ismét a Commissarius urak kezökhöz vettenek. És avval szállásukra mentek“ [1]).

---

[1]) A zemplénmegyei napló ezen érdekes előadásával megegyezik a kassai követek jelentése: „Profectus est ergo Kleselius Viennam allaturus Diploma Regium, quo assecurarentur Regnicolae. Rediit, et sub Diploma

A biztosok távozása után a rendek együtt maradtak, tanácskozandók a felolvasott okmány fölött. Ismét zajos ülés fejlődött ki. Az okmány szerkezete közelégületlenséget idézett elő. „Noha (ugyanis) az utolsó három articulusról való scriptuma az országnak a Diplómában sensualiter be volt irva, de a szavakban néhol néhol mutátiók és variátiók voltak, kiváltképen az első (a király-választási jogról) és utolsó (a sérelmek orvoslásáról szóló) articulusban; a második (a nádorválasztásról szóló) articulust per omnia helyben hagyta ő felsége, sine diminutione et augmento. De a Diplómának conclusiójában ugy volt, a mint concipiálhattuk, hogy: ita tamen ne praejudicet domui austriacae et seminis regii. (A király t. i. elismeri a rendek választási jogát, de úgy hogy abból az ausztriai házra sérelem ne származhassék) [1]. Kiből mi tetszett ki, kinek ki az ő itélete rajta. Ezekhez képest ezt a Diplómát az ország nem szerette, hanem a Commissarius uraknál hagyták és ott maradott.“ [2])

A rendek nagy része nem csekély nehezteléssel vette, hogy a király szabad választási jogukat csak föltétesen és

---

Regio omnia se afferre dixit, quae Hungari rogarunt. Exhibuerunt litteras credentionales ad D. Forgách directas, et Diploma Regium. Summa Credentionalium fuit, ut quodcumque Commissarii proposituri essent, iis omnibus indubitata fides haberetur . . . Diploma legatis legendum dare noluit, ne quidem Palatino (?) cui roganti, ut legendum communicaret, respondit Kleselius, non se communicaturum, quia cum rediturus jam ascendisset currum suum Consiliarius S. Mtis intimus nomine Regis ipsi injunxerit, ne cuiquam legendum communicaret.“ Kassa város jegyzőkönyvéből.

[1]) Az imént idézett jelentésben is áll: „In Diplomate ea quoque clausula inserta fuit, ut inposterum nemo in Regem Hungariae eligeretur, nisi Princeps de domo Austriaca.“ S ezt megelőzőleg: „Praelectum est et Diploma, in quo inter alia domui Austriacae ut provisum esset postulabatur, ut nihil in ipsius praejudicium fieret.“ Kassa város jegyzőkönyvéből.

[2]) Egykorú napló. Zemplén megye levéltárában.

korlátozva ismeri el[1]). Ezen neheztelésnek többen kifejezést is adtak. „Ha Ferdinand megválasztatik — mondották némelyek — abból nem következik, hogy a nemzet utódjainak örökösödési jogát is elismeri.“ Sőt a tulzóbbak hangoztatni merték: „Királyunkat tiszteletben tartani akarjuk; mig él nem fogunk mást választani!“

Később a főpapok és több megyének követei készeknek nyilatkoztak közeledni a király kivánataihoz. Ekkor azonban 28 megyének követei kijelentették: hogy ha ők beleegyezésüket adnák azokhoz, mit a király kiván, hazatérvén feleségeik és gyermekeikkel együtt agyonköveztetni, jószágaik elpusztíttatni fognának. Fenyegető szózatok is emelkedtek. „Ne bizzák el magukat az urak; ne bizzanak erős váraikban; jöhet idő csakhamar, midőn éhezniök kell azokban. 24 óra alatt 24000 hajdú állhat fegyver alatt; az előkészületek már megtévék.“ [2])

A következő napokban az országgyülés és k. biztosok között ismét tárgyalások folytak, a kiegyenlités létrehozását célzók. A rendek kinyilatkoztatták, hogy ők a Diplomát Bécsből küldött szerkezetében el nem fogadhatják; mindenek fölött a király-választásra vonatkozó pont módosítását sürgették. A biztosok azt válaszolták, hogy a király soha sem fogja megengedni a „libera electio“ kifejezésnek használatát és törvényeikkbe foglalását. „Nem tűrheti azon kitételt — mondák — s készebb ezen kitételt fogadni el: liberis votis elegerunt.“

A rendek felindulással hallották ezen választ. „Vajjon bolondoknak tartja-e a rendeket a bibornok, — üzenték vissza — vagy a latin nyelvben annyira járatlanoknak, hogy

---

[1]) „Protestatum est, hoc esse contra liberam electionem.“ Kassai jelentés.

[2]) 1618 apr. 23-án kelt tudósitás Pozsonyból. Hurternél VII. 221. lap.

nem értik mi különbség van a két kitétel között: „libera electio“ és „liberis votis elegerunt“?! [1])

A. k. biztosokra hatott ezen határozott beszéd. „Sokat tractálván a Consiliarius urak a Commissarius urakkal, azt találták rajta, hogy ha az ország semmi novitást ő felségétől nem kiván, melyek a Decretumokban ne lennnének, készek ő felségétől más Diplomát szerezni; de ha nem, ettől a Diplomától ő felsége semmiképen nem recedál“ [2]).

Végre hosszas vitatkozások után [3]) april 26-án az országgyülés és k. biztosok megállapodtak a király-választásról szóló pontnak következő formulázásában: „A mi kegyelmes megkeresésünk és atyai ajánlásunkra, fenséges Ferdinand fejedelem urat . . . kedves unokánkat és fiunkat, kitünő hősi s lelki tulajdonaiért, az összes karok és rendek, több tárgyalások után, régi szokásaik és szabadságaik értelmében, melyek mindenkor megtartattak [4]), urukká és királyukká egyhangulag és egyetértelmüleg kikiáltották s Isten segitségül hivása mellett szerencsésen megkoronázták.“ [5])

---

[1]) „Commissarii legatis significarunt: Regem nunquam permissurum, ut terminus ille „libera electio“ in vigore suo subsistat, et actis inseratur; non posse audire istud verbum: „libera eletio“. Sed pro his voluerunt haec verba inseri: „liberis votis elegerunt“. Legati et Regnicolae protestati sunt: an Cardinalis putaret stultos esse Regnicolas, et linguae latinae ignaros, ut non intelligant quid discriminis sit inter verba: „libera electio“ et „liberis votis elegerunt“. Kassai jelentés.

[2]) Zemplén megyei napló.

[3]) „Az ország a plenipotentiarius urakkal való sok disputálások után 26. aprilis az election megalkudtanak.“ Sepsi L. M. Mikónál. III. 179. l. Zavodszky is irja naplójában: „Sat diu multumque disputatum de electione, quam D. D. Commissarii nolebant admittere liberam.“ Katona XXIX. 718. l.

[4]) „Juxta antiquam consuetudinem et libertatem eorundem semper observatam.“

[5]) A Zemplén megyei naplóban. És Sepsi Laczkó krónikájában. Id. helyen. A kassai jelentés erről igy szól: „Cumque legati Statuum et

„Ezekre mind az urak és az ország accedálván, és az utolsó beadott articulusra való scriptum szerint, ujabb Diplómát kivánt az ország ő felségétől, hogy iisdem verbis sine diminutione et augmento aliquali, vel transmutatione alicujus dictionis Diplómát adjon. És ez első articulust verbaliter az articulosok praefatiojában iratta, a két utolsót pedig az articulusban; melyre a Commissarius urak is az urakkal való sok disputatio és tractatus után accedáltak és aprilis 27-én ő felségének felküldötték, hogy a szerint adja meg ő felsége a Diplomát; kit este későn vittek föl; mig meghozzák, az ország semmihez sem kezd.“ Másnap már megjött Bécsből a Diploma és april 29-én „Judex Curiae uram szállásán az egész ország előtt publice megolvasták az ő felsége Diplomáját a három articulusról, melyen az ország is aquiescált“ [1]). A rendek megnyugodtak. Mint midőn tartós ború után a nap sugarai áttörnek a fellegeken: úgy most is hosszú, szenvedélyes viták után a rendek ez alkalommal először látták kielégitve, legalább részben, kivánataikat. A királyi okmány azért öröm s lelkesedéssel üdvözöltetett. És régóta nem hangzott a rendek soraiból oly lelkesen és melegen: „Vivat Rex Mathias!“ [2])

Ordinum adversarentur hisce postulatis Commissariorum, hi tandem consenserunt, ut inserantur haec verba: „Secundum liberam eorum electionem“.

[1]) Zemplén megyei napló. „És a Diploma — olvassuk ugyanott — mindaddig Judex Curiae kezében leszen, valameddig az articulusokban be nem iratnak.“

[2]) Khlesl Trautsohn grófnak 1618 april 30. „Gestern haben wir Ihrer Majestät Resolution den Ungarischen Ständen publicirt, so in ihrem Conventu applaudirt, und geschrieren: Vivat Rex Mathias!“ Hammernél IV. Urk. 48. l. 845. sz.

IV.

A hitlevél fölötti tanácskozások. — A vallás kérdése. — A protestánsok és katholikusok magatartása. — A templomok kérdése. — Öt napi vita. — Óvások. — A jezsuiták ellen intézett támadás. — A hitlevél elfogadása. — Átadása.

April utolsó napján uj stadiumba lépett a királyválasztás ügye. A rendek a királyjelölt által megválasztatása előtt elfogadandó hitlevél szerkesztéséhez fogtak. Ez több napot vett igénybe. Az egyes pontok megállapítása nem csekély nehézségekkel volt összekötve. Az ellenzék ez alkalommal is hatalmas volt és tömör. A k. biztosok méltán aggodalmakkal néztek elébe az uj discussióknak. „Jetzund — irja Khlesl — schmieden sie an den gravaminibus und conditionibus, dasz wird eine neue Wäsch geben . . . Die Ungarn machten es grob; viel gröber, trage ich sorge, werden sie es mit der Religion, und anderen gravaminibus machen.“ [1])

Úgy történt. A megválasztandó királynak a hitlevélben mindenekelőtt az ország összes jogait, szabadságait, kiváltságait és törvényeit megerősíteni, azoknak tiszteletben tartását kellett fogadni; továbbá igérni, hogy a sérelmeket, mihelyt a kormányt átveszi, azonnal orvosolja; a magyar ügyeket

---

[1]) Khlesl Trautsohn grófnak. 1618 april 30. Hammer. IV. Urk. 48. l. 845. sz. És Khlesl Khevenhillernek 1618 máj. 3: „Diese Leute — t. i. a. magyarok — wollen keine rationes oder argumenta, auch keine böse, noch gute Worte zulassen, sondern nur mit Gewalt regiert werden.“ Ugyanott IV. Urk. 53. l. 850. sz.

egyedül magyarok által tárgyaltatja; a hivatalokat érdemes magyaroknak adományozza, tekintet nélkül a vallásra; a nyolcadi törvényszékeket rendesen megtartatja [1]).

Ezen öt pont iránt egyetértés uralkodott. Az alsó táblán megállapított szerkezetet a főrendek is elfogadták; a módosítások, melyeket ajánlottak, csekély fontossággal birtak. S így azon pontoknak a hitlevélbe való fölvétele nehézség nélkül elintéztetett.

Hoszabb időt vett igénybe, heves vitatkozásokat idézett elő: a vallás kérdése.

A hitlevél hatodik pontja ugyanis azon biztosítást foglalta magában, hogy a megválasztandó magyar király a két protestans vallásfelekezet kiküzdött jogait tiszteletben tartandja [2]).

A katholikusok máskor megakadályozni igyekeztek ily biztosításnak törvénybe igtatását.

Ez alkalommal engedékenységet parancsoltak a körülmények. És ezért — mint olvassuk — „Judex Curiae urunk az egész felföldön való Satusokat, érsek urunk a Fátrán innenlevő Statusokat hasonlóképen, mind publice, mind pri-

---

[1]) Katonánál XXIX. 718 s kk. ll.

[2]) Erre fölhivták a követeket utasításaik. Igy a nyitramegyei utasitás II. pontjában olvassuk „Liberum Religionis exercitium, iuxta eosdem Viennenses et Coronationis articulos . . . in omnibus Dominiis, Praesidiis, Civitatibus, Oppidis, villis, sponte Religionem acceptantibus consolidetur, atque per neminem impediatur. Et quia hactenus plerisque in locis Augustana Confessio turbata est, templaque ademta, et incolae ad amplectandam aliam Confessionem diversis et illicitis, atque constitutionibus Regni contrariis modis, etiam per vim adigebantur, curabunt D. D. Ablegati nostri, imo apud reliquos quoque Status et Ordines elaborabunt, ut in posterum quisque relinquatur in suo libero Religionis exercitio, exturbatique in integrum restituantur.“ Egykorú másolata a Nemzeti Muzeumban.

vatim circa contentationem et exercitium Religionis azzal assecurálták, hogy Ferdinand király ő felsége mindeneket azokban megtart s tartat; s valamitől circa illam félnének, proponálnák s ő felsége kész assecurálni róla.“ [1])

De a protestánsok az 1618-iki országgyülésen nem elégedtek meg szerzett jogaiknak biztosításával, azokat kiterjeszteni iparkodtak.

Miután a főhatalom és a katholikusok ellenében, erkölcsi erővel és fegyveres hatalommal kivivták, hogy a két protestáns vallásfelekezet törvényes rendelkezések által az országba befogadtatott és szabad gyakorlata biztosíttatott: egy lépéssel tovább haladni kivántak. A katholikusokkal egyenlő jogokat igényeltek. Nem haboztak határozottan és nyiltan föllépni ezen követelésükkel. Sőt egy nyilvános okmányban világosan kimondották: „Minden rendbeli Statusoknak egy fejedelem alatt és egy országban lakván, s mind kicsiny és nagy egy szabadság alatt élvén, nem volna illendő, hogy egyiknek avagy másiknak circa Religionem nagyobb avagy kisebb szabadsága volna. Mi azért ugymint Evangelicus Status nem kivánunk többet magunknak vindicálni, csak annyit, a mennyit a római katholikusoknak; azért ők sem kivánhatják azt, hogy ő nekiök több praerogativájuk legyen.“ [2])

És a protestánsok ezen törekvése igen természetesnek tartható. Minden hitfelekezetet azon meggyőződés, hogy tanítása egyedül igaz és egyedül üdvözítő: logikai szükségszerűséggel indítja arra, hogy megszerezni törekedjék az

---

[1]) „Rationes Evangelicorum“ című irat, melyben a protestánsok igényeiket indokolták. Egykorú másolat. Zemplén megye levéltárában.

[2]) A „Rationes Evangelicorum“ című iratban. Ugyanott.

eszközöket, melyekkel tanának lehető legnagyobb elterjedést, elveinek diadalt biztosíthasson.

Legkevésbbé se csudálkozzunk tehát, ha látjuk, hogy a protestáns felekezetek hazánkban szívós kitartással igyekeztek magukat befészkelni; miután magukat befészkelték, elterjedni; s miután elterjedtek, a katholika vallással egyenlő állást kivívni.

Viszont csudálni nem szabad, s még kevésbbé megróni a katholikusoknak magatartását. Áthatva azon meggyőződéstől, hogy egyházuk a „sola salvifica“: kötelességüknek ismerték állhatatosan akadályozni, hogy a protestáns felekezetek, — melyeknek tanait hamisaknak, veszélyeseknek tekintették — hazánkba beférkezzenek, elterjedjenek, uralomra emelkedjenek.

De igenis megróhatni a protestánsokat a miatt, hogy ők, kik leghangosabban sürgették a türelmet a katholikusoktól, csakhamar türelmetleneknek bizonyíták magukat.

És nem menthetjük a katholikusokat azon esetekben, midőn a jogos önvédelemben oly eszközökhöz nyultak, melyeket a morál nem helyesel.

Az 1606-ik bécsi békekötés a két protestáns vallás szabad gyakorlatát a mágnások, nemesek, k. városok, véghelyek őrhadai és a kiváltságos mezővárosok részére biztosítá. A jobbágyokról, valamint a földesuri hatóság alatt álló mezővárosok és falukról nem történt említés. Az 1608-ik koronázás előtti törvénykönyv ezekre is kiterjesztette a vallás szabad gyakorlatának jogát; megengedvén, hogy szabadon csatlakozhassanak Luther vagy Kalvin felekezetéhez s szabadon gyakorolhassák vallásukat.

De mind a bécsi békekötés, mind az 1608-iki törvény hallgat a templomokról. Ezekre nézve tehát a tett enged-

mények után és dacára nem történt változás, érvényben maradtak a régi jogviszonyok. Az említett törvény értelmében a protestánsok akadálytalanul emelhettek szentegyházakat, tarthattak lelkészeket. De nem voltak följogosítva a katholikus templomok elfoglalására, a katholikus papok elűzésére; nem a földesurak, kik protestánssá lőnek, míg a lakosok mind, vagy részben katholikusok maradtak; de még kevésbbé a jobbágyok, kik az egyháztól elszakadtak, míg a földesur katholikus maradt.

Most azonban a hitlevél szerkesztése alkalmával a protestánsok elérkezettnek hitték az időt, hogy szőnyegre hozzák „a templomok kérdését“ s saját érdeiknek kedvező megoldását megkisértsék.

Sürgetni kezdették, hogy a protestáns vallásfelekezeteknek jogai kiterjesztessenek a templomokra is; úgy hogy ha valamely helységben a jobbágyok a protestáns felekezetek egyikéhez vagy másikához tartoznak, joguk legyen saját vallásuk gyakorlatára lefoglalni a helységük határában létező katholikus plébániai templomot; habár a földesúr katholikus, vagy akár egyházi férfiú, vagy testület lenne is.

A protestáns rendek ennélfogva a hitlevél VI-ik pontját a következő szerkezetben ajánlották fogalmaztatni:

„A vallás ügye a karok és rendek részére, ezeknek és a fiskus jószágain, valamint a magyar véghelyekben is, az ország nyugalma és fönmaradása miatt, a bécsi békekötés és a koronázás előtti törvény értelmében maradjon szabad és sértetlen; úgy tudniillik, hogy a vallás gyakorlata mind a zászlósoknak, főuraknak és nemeseknek, mind a sz. k. városoknak saját és a fiskus jószágain, továbbá az ország véghelyeiben, valamint a mezővárosok és falvakban is mindazoknak, kik azt önkényt elfogadni kivánják, a templomokkal

együtt (una cum templis) mindenhol szabad legyen; a jelenleg uralkodó felségnek, okmányilag tett őszinte és jóakaró magyarázatja értelmében. És senki, bármely osztályhoz s állapothoz tartozzék, a vallás szabad gyakorlatában és a templomokban sem ő felsége, sem bármely földesúr által semmiképen és semmi ürügy alatt ne zavartassék.“ [1])

A protestánsok ezen javaslata mindazáltal erélyes ellenzékre talált a katholikus rendek részéről. Öt napon át heves, elkeseredett küzdelem folyt [2]).

Mindkét fél lehetőleg támogatta kivánatait, védelmezte álláspontját.

A protestánsok külön iratba foglalták össze azon érveket, melyekkel igényeiket indokolták. Hivatkoztak az 1608:

---

[1]) Ezen javaslat találtatik a kassai követek május 5-iki tudósításában és a Zemplén megyei követ naplójában.

[2]) A kassai követek május 5-én irják: „A nemes ország immár akarván Ferdinand úr választására lépni, elsőben is minémű conditiókat concipiálván az ország és azt in scriptis az uraknak követek által exhibeálván, hogy ő Nagyságok is ezt elolvasván és azon megegyezvén, együtt ő felségének Ferdinand királynak exhibeálnák, hogy azokról a nemes országot sub verbo regio assecurálná; azokat a conditiókat noha némely részben meliorálni akarván, emendálták ő Nagyságok, de a Religióról való hetedik conditiót, . . . és abban a conditióban levő particulát: „una cum templis“, melyet vettek ő felsége mostani király in anno 1606 adatott Diplómájából, e felől oly nagy disputatio indult, hogy a Praelatusok annak per totum contradicáltanak és az ő vallásukon levők is semmiképen nem akarják helyén hagyni; az evangelikusok ellenben Istennek kiváltképen való igazgatásából, unanimiter annyira állottak meg ez ideig, hogy semmiképen e mellől nem akarnának discedálni, hanem hogy helyben maradjon kivánják . . . . Mely dologról való disceptatiónak öt napja vagyon, melyből mi következzék, csak Istenünk tudja. . . . A katholikusok és evangelikusok között fölötte nagy diffidentia és discussió vagyon, és erre nézve minekünk szabad városok követinek a katholikus papi és uri rendnél semmi grátiánk nincsen, és náluk nem kedves személyünk; de azzal semmit nem gondolván, követjük ama mondást: melius est obedire Deo, quam hominibus“. Kassa város levt.

1. törvénycikkre, mely a szabad vallás gyakorlatot engedélyezvén, alattomban érti a templomok szabad használhatásának jogát; miután a vallás leginkább templomokban gyakoroltatik [1]). A szokás is mellettök harcol; ők a bécsi béke előtt és után a templomoknak használatában voltak. Mátyás főherceg okmánya a bécsi békekötésnek vallási cikkét úgy magyarázza, hogy a szabad vallás gyakorlatában a templomoknak használhatása benfoglaltatik. Ugyanezen értelemben szól, a csehek és austriaiak által, a bécsi okmány kiállítása után adott biztosítás. Kivánatuk nem sérti a földesurak kegyuri jogait; azt meg nem semmisíti, hanem csak korlátozza; valamint azon törvények, melyek a jobbágyoknak földesuraik iránti tartozását szabályozzák, a földesuri jogokat nem semmisítik meg, hanem csak korlátozzák. Tekintetbe kell venni továbbá, hogy a jobbágyok között sem hiányoznak olyanok, kik inkább szenvednének vértanu halált, mielőtt elpártolnának hitüktől. A protestánsok nem kivánnak semmi ujat, csak biztosítani iparkodnak jogukat, melyet a katholikusok kétségbe vonnak. Azon három föltétel között, melytől a rendek Ferdinand megválasztását függővé tették, legfontosabb az, melyben biztosíttatni kivánnak, hogy senki vallásában és templomaiban zavartatni nem fog. Mult időkben a vallás ügye miatt sok zavar keletkezett, ezeknek megujulásától lehet tartani. A követek utasításai is követelik, hogy a hitlevélben a templomok szabad használ-

---

[1]) „Ebben az articulusban . . . az universale a templomot is comprehendálja . . . De ha nem akarják megengedni . . . a mostani conditióba beiratott articulus, mely a szerint vagyon, hogy ő felségétől in nostris libertatibus . . . megtartassunk, ez is igen universalis, de oda nem iratták: arcibus, castris, oppidis etc.; tehát arces, castra, oppida etc., in ambiguitate vannak. És per consequentem elfoglalhatja őket ő felsége."

hatása biztosíttassék. Végre illő, hogy katholikusok és protestánsok egyenlő jogokban részesüljenek [1]).

A katholikus rendek — Pázmány által vezetve és inspirálva — könnyen képesek voltak a protestánsok érveit megingatni, és éles logikával kimutatták igényeik jogosulatlanságát. Ha a vallás szabad gyakorlata templomok birását föltételezi, — kérdezék — miért nem engedik a protestánsok, hogy a katholikusok Lőcsén, Eperjesen, Bártfán, Körmöczön és számos más helyeken templomokat birhassanak, habár azon városokban nem csekély számban laknak. Továbbá a protestánsok a templomokat a földesuraktól elvenni, s azokat a jobbágyoknak célozzák átengedtetni. És mégis azt mondják, hogy ezáltal az urakat vallásuk szabad gyakorlatától nem fosztják meg. Ime tehát, ha a földesurakat vallásuk szabad gyakorlatában nem vélik megsérteni azáltal, hogy őket templomaiktól megfosztják; talán a jobbágyok is élvezhetik a vallás szabad gyakorlatának jogát anélkül, hogy részükre a templomokat átengedni kellene.

Mátyás főherceg magyarázó oklevelét a katholikusok mindenkor érvénytelennek tartották; mert országos törvények értelmében, csak azon rendelkezések birnak jogérvénynyel, melyek koronás királytól származnak. De föltéve, hogy azon okmány csakugyan érvényes: a katholikusok fölfogásának kedvez. Azon okmány ugyanis a bécsi békekötés első cikkét magyarázza; tehát csak azokra vonatkozhatik, kiket a bécsi első cikk illet. Már pedig ez utóbbi egyedül a főuraknak, nemeseknek, sz. k. városoknak, véghelyek őrhadainak és kiváltságos mezővárosoknak engedé a vallás szabad gyakorlatát, nem pedig a jobbágyoknak. Ennélfogva

---

[1]) A „Rationes Evangelicorum“ czimű iratból. Zemplén várm. levt.

Mátyás magyarázó oklevele a templomok használatát csak azoknak biztosítja, kiket a bécsi cikk a vallás szabad gyakorlatának jogában részesít, s nem a jobbágyoknak. Az 1608-ik I. cikk a vallás szabad gyakorlatának jogát kiterjeszti ugyan a jobbágyokra, de a templomok használatáról nem tesz említést, s így azoknak a templomokra jogot nem ád.

A katholikusok más okokat is hoztak föl annak kimutatására, hogy a templomokkal való rendelkezés jogát a jobbágyoknak átengedniök nem kell, de nem is lehet. Mert miután a vallás szabad gyakorlatának jogával nem csak a jobbágyok, hanem az urak is birnak: amazok a templomokra nem tarthatnak nagyobb igényt, mint ezek. Sőt inkább minden a mellett harcol, hogy az urnak adassék elsőség jobbágya fölött; méltányosabb tehát a templomokat az uraknak, mint a jobbágyoknak engedni. Továbbá a magyar törvény értelmében a jobbágyok azon földön, melyet művelnek, semmiféle joggal nem birnak; semmi másra nem tarthatnak igényt, mint munkájuk bérére. A föld, melyet művelnek, a földesúr tulajdona. Ha tehát a földdarab sem a jobbágyé, melyen háza áll, mikép követelhetni részükre a templomokat? Az urakat azonfölül, mint a templomok kegyurait, nem lehet kényszeríteni, hogy jobbágyaik javára lemondjanak kegyuri jogaikról. Már pedig erre kényszer

jogot biztosítanak: miért nincsenek megelégedve azokkal, miért kivánnak ujakat? Ezekután — mondák — a katholikusok elvitázhatlan jogukkal éltek, midőn jószágaikon szabadon rendelkeztek templomaikkal. Jogaikkal élnek most is, midőn magukat annyi századon át birtokolt kegyuri jogaiktól megfosztatni nem engedik. És legnagyobb igazságtalanság, midőn a protestánsok a katholikusokat, akaratjuk ellenére, ezen joguktól megfosztani igyekeznek [1]).

A mindkét részről fölhozott érvek egymás mellé állítva, s elfogulatlanul mérlegelve, kétségtelenné teszik, hogy a szőnyegen forgó kérdésben a positiv törvények és általános jogfogalmak a katholikusok mellett harcoltak. Lehet, ha napjaink szempontjából tekintjük a katholikusok védelveit, azok a modern fölfogás itélőszéke előtt talán nem állanak meg. De a XVII-ik században a szabadelvüséget, az egyenjoguság eszméjét nem ismerték el sem politikai, sem vallási kérdésekben. S így a katholikusok azon magatartását, midőn egyházuk minden előnyeit következetesen védelmezték, teljesen igazolhatónak, correctnek kell mondani.

Higgadt eszmecsere és heves viták között öt nap mult el. A katholikusok számra nézve mindenkor többségben, de ez alkalommal a vezetés ügyességére nézve is előnyben voltak a protestánsok fölött. Szilárdul tartották magukat.

Pázmány ismételve kijelenté, hogy nem bánja: „inkább hagyják el jobbágyai falvaikat, s pusztuljanak el ezek; de megengedni nem fogja, hogy azok, kegyuri jogainak sérelmével elfoglalják a templomokat“ [2]). Miután az ország törvé-

---

[1]) Falsae motuum originis refutatio. Katonánál XXIX. 714. l.

[2]) „Malle se, ut subditi ipsius desolatum pagum relinquant, quam ut contra iura patronatus sui, rustici templa sibi vindicent.“ Falsae motuum originis ref. Katona XXX. 199. l.

nyei megtűrik a különböző vallásfelekezeteket, ő alattvalóit vallásuk miatt háborgatni nem akarja. De engedni sem fogja, hogy azok túl menjenek a törvények határain, s a templomokat elfoglalják [1]). Sőt nem elégedett meg ezen védelmi magatartással. Kimondá, hogy tűrni nem lehet, miszerint a kassai szentegyház, melyet kath. királyok építettek, katholikusok századokon át használtak, a protestánsoknak, kik azt a zavarok alatt elfoglalták, kezei között maradjon. Annálinkább, miután a szabad k. városokban a legfőbb kegyuri jog a királyt illeti [2]).

A protestánsok megijedtek. Egy magán értekezletükben megállapodtak, hogy a k. biztosok és a kath. rendek előtt óvást tenni, s azután eredmény nélkül haza térni fognak. S csakugyan már valósítani akarták elhatározásukat.

A k. biztosok kérték őket, álljanak el ezen szándékuktól; ne okozzák a királyválasztás és az ország közügyei elintézésének káros elhalasztását. A személynök is értesíté őket, hogy a kath. rendek a Mátyás alatt a vallás szabadságáról alkotott cikkeket valódi értelmükben készek fölfogni; egyedül azt kivánják, hogy abból a kath. egyházra

[1]) Katona XXX. 199. l.

[2]) A kassai követek május 5: „Eszükbe vették azt (a katholikusok), hogy mind a Domini terrestres, kik katholikusok a jószágukban levő templomokat a szegény községtől elakarják venni, a minthogy immár sokan cselekedték azt. s mind pedig a szabad városokban a ius patronatusságot praetendálván a templomokat adimálni akarnák, és a mi városunkbeli templomot fölötte igen forgatják ilyen rátióval, hogy azt az ő vallásukon levő királyok épitették, és ők is azt apprehendálván, usu birták és roborálták volna, és ő felségének királynak, tamquam supremo Patrono liberarum Civitatum ius patronatussága volna benne, azért kivánnák azt a bécsi constitutió szerint, hogy nekik restituálnák, mivelhogy tempore disturbii vették volna el tőle.“ Eredeti Kassa város levt.

sérelem ne következzék [1]). Fölhivattak, hogy jogos és méltányos kivánataikat azon alkalommal adják elő, midőn az országos sérelmek fognak tárgyaltatni. Több katholikus főur is közreműködött megnyugtatásukra [2]).

A protestánsok végre engedtek. Megegyeztek, hogy a hitlevélnek a vallásról szóló pontjában a „templomok"-ról említés ne tétessék. De május 5-én országos ülésben Forgách Zsigmond országbiró előtt az összes protestáns rendek óvást tettek. Kijelentették, hogy habár ők a hitlevélnek a vallásról szóló pontjából az „una cum templis" kifejezés kihagyásában megegyeztek, mindazáltal nem akarnak eltérni sem a bécsi békekötésnek, sem az 1608-iki országgyülésnek a szabad vallásgyakorlatot biztosító cikkeitől. Hanem azon magyarázat szerint kivánják azokat érteni, melyet II. Mátyás király mint főherceg 1606. sept. 25-én kelt oklevelében adott. És ha őket bárki azon törvények által biztosított jogaikban sérteni fogná, önvédelmükről kellő módon fognak gondoskodni [3]).

---

[1]) A kassai követek zárjelentésében: „De templo Cassoviensi Pontificii expresse dixerunt: esse iniquum et intolerabile, ut templum illud a Pontificiis exstructum aliae professionis in religione homines in potestate sua habeant. Cumque post multas disceptationes inter Pontificios et Protestantes, hi mentionem fecissent tyrannidis a Ferdinando in propria sua provincia exercitae, et in domo cuiusdam Evangelici seorsim omnes protestantes convenissent, concluserunt: esse protestandum coram Commissariis et Statibus Pontificiis propter articulum Religionis et exercitii in ea liberi et deinde re infecta abeundum. Postmodum intercedentibus Commissariis ne hoc fieret Personalis Protestantibus significavit, quod Pontificii articulum de Religione sub Mathia R. constitutum secundum genuinum sensum verborum vellent acceptare, sed tamen absque praeiudicio Romano-Catholicae Ecclesiae." Kassa város jegyzőkönyve.

[2]) Az alább emlitendő óvásban.

[3]) Katona XXIX. 734. l.

Nyomban a protestáns rendek ezen óvása után a katholikus rendek is siettek benyujtani ellenóvásukat. Kinyilatkoztatták először, hogy habár a bécsi békekötés és az 1608-ik országgyülés alkalmával a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvények, nem a katholikus, hanem a protestáns rendek kivánatára hozattak; mégis épen ezek semmisítik meg azokat uj hozzáadások, változtatások által. Másodszor, hogy a katholikus rendek a templomok ügyében sem kegyuri, sem egyéb földesuri jogaiknak sérelmét szenvedni nem akarják; daeára bármily szőrszálhasogatásoknak, a szokás s gyakorlatra való hivatkozásnak, titkos okleveleknek, vagy a törvénycikkek erőltetett magyarázásának. Soha a katholikus rendek oly nyilatkozatokat vagy ajánlatokat nem tettek, melyek alapján a jogaik ellen intézett sérelmek igazolhatók lennének. Harmadszor, a katholikus rendek mindazon a vallás ügyre vonatkozó rendelkezésekben, melyek eddig hozattak vagy hozatni fognak, alattomban értetni kivánják a záradékot, miszerint azokhoz csak a katholika vallás, s következőleg az egyházi rend sérelme nélkül adják megegyezésüket. Az oly rendelkezések ellen, melyek ily sérelmet foglalnak magukban, a katholikusok tiltakoztak, s azokat mint érvényteleneket el nem fogadták. Negyedszer, az egyházi rend mind azon óvásokat és ellenmondásokat, melyek a Bocskay mozgalmak idejétől kezdve tétettek, a jelen és jövő időkre nézve is érvényeseknek nyilatkoztatja. És ha valaha elmult időkben történt, vagy jövőben megtörténnék, hogy nyilvános tárgyalások határozatai közé a vallás dolgában valami igtattatnék a más felekezetűek javára, azt úgy kellene tekinteni, mint mi az egyházi rend akaratja nélkül s ellenére történt. Végre valahányszor egyháziak a nyilvános politikai ügyek tárgyalá-

sában részt vettek, vagy részt venni fognak, nem volt és nem is lesz szándékuk soha a más vallásfelekezetekre vonatkozó javaslatok előterjesztését megengedni, vagy követelni; részvételük egyedül politikai ügyekre szoritkozik [1]).

A két óvás által a vallási kérdések megvitatása befejeztetett. A hitlevél hatodik pontja a következő módon szerkesztetett: „A vallás ügye, a rendek s a korona javain és a véghelyeken, az ország békességének föntartása kedvéért, a bécsi békekötés s a koronázás előtti törvénykönyv szabványai értelmében maradjon szabad és sértetlen. Ugy tudniillik, hogy vallásuk szabad gyakorlatának jogával birjanak a zászlósok, főurak, nemesek és összes rendek saját és a korona jószágain, a véghelyek őrhadai, és azon mezővárosok, meg helységek, melyek azt szabadon elfogadják. És senki vallásának szabad gyakorlatában sem ő felsége, sem a földesurak által ne háborgattassék“ [2]).

A templomok kérdése mellett, a jezsuiták ügye is heves vitákat idézett elő az országgyülésen. Nagyszombatban három év előtt megalapitott collegiumjok a katholicizmus sikeres emeltyűjének, a protestantismus elterjedése hathatós akadályának bizonyult. Az atyák Luther és Kalvin követői közől 1616—1618 években 217-et vezettek a kath. egyházba. Hol megjelentek, csudálatos mértékben tudták emelni a vallásos buzgalmat. Iskoláik a katholicizmus fényes jövőjének voltak előkészitői. Alig nyiltak meg 1616 nyarán, már is 300 tanuló látogatta azokat; e szám 1618-ban majdnem megkettőzve volt. Nemkatholikus atyák is szivesen küldék gyermekeiket elhíresült tanodájukba.

---

[1]) Katona XXIX. 737. l.

[2]) Ugyanott 722. l.

Természetes tehát, hogy a protestánsok fokozott gyűlölettel viseltettek a jezsuiták iránt. Ellenségeik bár számra nézve fogytak, midőn az országgyülésen egyik atya három kiváló protestáns országgyülési tagot megtéritett; de a többinek ellenséges érzülete még növekedett.

Három izben intéztek elkeseredett támadást a Jézustársaság ellen, melyet az országból törvény által teljesen s örökre kizárni igyekeztek. De a katholikus rendek összetartása s bátorsága, ügyük igazságának öntudata által emelve, meghiusította ezen törekvéseket. Visszautasitották mindazon érveket, melyekkel a protestánsok törekvéseiket indokolák. „Nekünk a jezsuiták semmikép sem tetszenek"; mondák ezek. „Nekünk sem tetszenek prédikátoraitok, tehát azokat is ki kell üzni"; válaszolták a katholikusok. „Ezt nem engedjük meg" viszonozták amazok. „Mi sem fogjuk tűrni, hogy a jezsuiták kiüzessenek." Majd a törvényre hivatkoztak a protestánsok. De kimutatva lőn ellenkező részről, hogy a törvény csak ingatlan javak birásától tiltja el a jezsuitákat. „És ha törvényre hivatkoznak — mondák a katholikusok — viszont mi is mutathatunk föl törvényt, mely Luther és Kalvin követőit máglyára itéli!"

Végre belátták a protestáns rendek, hogy a katholikusok sem nélkülözik a védelem fegyvereit; és fölhagytak sürgetéseikkel. S így ez alkalommal a jezsuiták ügye nem is jött a főrendek elé [1]).

Kevesebb nehézséggel, nagyobb egyetértéssel szerkesztették a hitlevél többi pontjait, melyek által az ország összes jogainak biztosítását célozták [2]).

---

[1]) A Jézustársaság nagyszombati collegiumának kézirati évkönyveiből.

[2]) A VIII—XVII-ik pontokban kivánják a királytól: hogy nádor választassék, s hatásköre visszaállíttassék. A véghelyekről gondoskodjék.

Az országgyülés május 6-án küldöttséget választott, mely a hitlevelet a k. biztosoknak átnyujtsa. Ez alkalommal Pázmány az egyházi és világi katholikus rendek nevében uj óvást nyujtott be. Az óvások ily gyakorisága nem szokatlan ezen a jogokra annyira féltékeny, mert a jogok megtámadására oly kész időben. „Ámbár — mondá — az ország régi gyakorlata és szokása szerint, midőn nyilvános országos ügyek ő felségének, vagy tanácsosainak a rendek nevében előadatnak, a főpapok és katholikus világi rendek közöl is néhánynak jelen lenni kell; mindamellett a főpapoknak és katholikus világi rendeknek soha nem volt s nem is lesz szándékuk ezáltal megegyezésükkel jóváhagyni, vagy előmozdítani bármily módon, vagy végre ő felségétől kérni olyasmit, mi a római kath. egyházra, vagy egyházi rendre nézve sérelmes, vagy hátrányosnak látszhatnék.“ [1])

A rendek által fölterjesztett hitlevélre a május 9-én kibocsátott k. leirat némi észrevételeket tett.

Az országgyülés Pázmányt bizta meg, hogy az ellenészrevételeket a k. biztosokkal közölje. Május 10-én megjelent Khlesl, Molart és Ulm előtt. Szóbeli előadásában a következőket emelé ki. A király rosz néven veszi a királyválasztás oly huzamos halasztását. Ennek oka az, hogy régóta nem tartatván országgyülés, számos fontos kérdések és

---

A bányavárosokat az országtól el ne szakítsa. A koronát az országból ki ne vigye. Az ország határait meg ne változtassa. A szomszéd tartományokkal kötött szövetségeket tiszteletben tartsa. A rendek tudta nélkül a törökkel ne kössön békét. Bizonyos várakat az országhoz visszakapcsoljon. A szepesi városokat visszaváltsa. A hajdukat kiváltságaikban megtartsa. A király életében a kormányba ne avatkozzék. A miben az ország rendei az ország javának előmozdítására megállapodni fognak, azt megerősítse. Katona XXIX. 713—731. ll.

[1]) Miller Epist. P. Pázmány I. 21. l.

súlyos nehézségek merültek föl; mert a rendek kezdettől fogva készek voltak a föltételek elfogadása után Ferdinandot megválasztani, sőt a királynak atyai gondoskodásáért köszönetet is szavaztak. A rendek reméllették, hogy a király elődeinek példájára a hitlevél elfogadását nem fogja ellenezni; miután az semmi tekintetben ujat, lehetetlent, vagy a királyi tekintélyre sérelmeset nem foglal magában. Azon sem kell megütköznie, hogy némely föltételek a királyválasztást megelőzőleg terjesztetnek elő; ugyanez történt az előbbi királyválasztások alkalmával is. Az sem uj eljárás, hanem régi szokáson alapszik, hogy bár a hitlevél első cikke általános kifejezésekben magában foglalja a következőket is; a további cikkek némelyeket részletesen kiemelnek. Alaptalan azon aggodalom, mintha a rendek az uj királytól a sérelmek orvoslását, vagy az uralkodó király életében az ország kormányába való bármely beavatkozását kivánnák; minden azon időre vonatkozik, midőn az uj király maga fogja a trónt birtokába venni. Ezáltal pedig egyáltalán nem vonják kétségbe az uralkodó király jóakaratát és buzgalmát, hanem csak a régi szokást követik [1]).

Pázmány ezen éles logikával kifejtett érvei után a k. biztosok engedményeket tettek; s a rendek is a hitlevél némely pontjait módosítottak. S így május 15-én elfogadta azt Ferdinand és megerősitette [2]).

Ekkép elháritva voltak azon akadályok, melyek Ferdinand megválasztatását eddig gátolták.

---

[1]) Ezen irat egykorú másolata a győri káptalan levéltárában.

[2]) Katona XXIX. 727—734. ll.

V.

Ferdinand megválasztatása. — Nádorválasztás. — A sérelmek tárgyalása. — Viták a vallási sérelmek, nevezetesen a jezsuiták tárgyában. — Befejezésük. — A szomszéd tartományok küldöttei. — Ferdinand megkoronáztatása. — A főhivatalok betöltése.

Május 16-án reggel az országbiró lakásán vegyes ülés tartatott. Fölolvastatván előbb Ferdinandnak és Mátyásnak biztosító okmányai [1]), valamint kézbesíttetvén az országbirónak a nádorjelöltek neveit rejtő k. levél: végre a királyválasztásra került a sor. Ferdinand közértelemmel és lelkesedéssel választatott meg s kikiáltatott magyar királylyá. A rendek a megválasztotthoz siettek, ki Khlesl, Molart és Ulm által környezve fogadta őket. Pázmány értesíté a szerencsésen megtörtént választásról, s üdvözlé mint királyt. Ulm II. Mátyás nevében köszönetet mondott a rendeknek. Ferdinand rövid, komoly szavakban fejezte ki háláját. S biztosítá a rendeket, hogy készségesen fogja védelmezni az országot és annak szabadságait, saját vérével is ha kell. Mialatt a lelkesedés zajos üdvkiáltásokban kitört, és a magyarok karjaikra emelvén, körülhordozák uj feje-

---

[1]) A Zemplén megyei naplóban május 16-ra olvassuk: „E felül megirt conditiókat a felséges Ferdinandus . . . in omnibus punctis clausulis ac earum articulis acceptálta. És az országnak ezekről a conditiókról az országnak kivánsága szerint a felül megirt napon adta meg ő felsége az assecuratóriákat. Melyet az egész Statusok együtt lévén, megolvastak, s az ország is contentus lett rajta.“

delmüket: a közörömet megzavará egy meglepő esemény. Az utcáról golyó repült a fogadási terembe, épen azon ablakon keresztül, melynek közelében a király állott és Khlesl bibornok [1]). Szerencsére senkit sem sértett. Most a főegyházba vonultak, s itt hálaünnepély tartatott.

A templomból ismét az országbiró lakására mentek. Fölbontották a k. levelet, mely a nádorjelöltek neveit rejté. A király Forgách Zsigmond országbirót és Battyányi Ferenc k. főlovászmestert a katholikusok közöl; Erdődy István főtárnokmestert és Török Istvánt jelölte ki a protestáns rendek soraiból. Az összes szavazatok kettő kivételével [2]) Forgách Zsigmondot emelték azon magas méltóságra [3]); bár ellenei számosan voltak, valamint a protestáns rendek, úgy a kormány emberei között is [4]).

Mindkét választás épen idején eszközöltetett. Nyolc nappal később kezdetét vették a csehországi zavarok, melyek a magyar országgyülésre sem maradtak hatás nélkül. Azok a protestáns rendeket bátrabbakká, a k. biztosokat bátortalanabbakká tették; és a király megválasztása elé ujabb akadályokat gördithettek volna. Annál könnyebben,

---

[1]) Khlesl német életirói szerint ezen eset a koronázás napján történt volna. S úgy tekintik mint Khlesl élete ellen intézet merényt. Az elsőt megcáfolja Khlesl, az utóbbit elégségesen nem indokolja semmi. Kerschbaumer Khlesl's Leben 263. l.

[2]) Ezen két voks Nádasdy Tamás és Vasmegye részéről adatott Battyányi Ferencnek.

[3]) Dallos Miklós később győri püspöknek egykorú országgyülési naplójában. Eredetije a győri káptalan országos levéltárában.

[4]) Pray: Hist. Reg. H. III. 280. l. Es Forgách május 19. kelt levelében, melyben köszönetet mond a királynak a nádori méltóságra történt kijelöltetéseért, kéri a királyt, ne adjon hitelt ellenségei vádolásainak. Eredetije a bécsi cs. titkos levéltárban.

mert a megtörtént választás után is találkoztak, kik beszélték: hogy a koronázás most el fog maradni [1]).

Május 17-én átadattak az országgyülésnek a további k. előterjesztések [2]).

De a rendek határozottan vonakodtak azok tárgyalásába bocsátkozni. A királynak igéretére hivatkozva, mindenekelőtt sérelmeik orvosoltatását sürgették. Ferdinand kénytelen volt engedni.

Május 18-án és 19-én a sérelmek összeirásával és összeállításával foglalkoztak [3]). Ezek május 21-én fölolvastattak. És pedig első helyen a Dunán túli, második helyen a Dunán inneni és fölső vidéki, végre az egyházi és katholikus rendek sérelmei.

A megyék követei, utasításaik értelmében, első helyre a vallási sérelmeket tették. Így panaszt emeltek, hogy a győri erősségben a protestáns katonáknak az 1608. 1. t.-c. ellenére nem engedtetik meg vallásuk szabad gyakorlata; a várfalakon kivül, szabad ég alatt kénytelenek isteni tiszteletüket végezni. Az 1608. 7. t.-c. rendelete dacára a szent székek visszaélései meg nem szüntettettek. A superintendensek tekintélye megkissebbíttetett. Valamint oly főpapok is hivattak az országgyülésekre, kik az országban székhelylyel és javakkal nem birnak. Oda utasíttattak tehát a követek, vigyázzanak, nehogy az ily főpapok káptalanjaiktól elválva, külön is szavazzanak. Végre fölhozták, hogy az 1608. 8. t.-c. is megsértetett, miután a jezsuita atyák, bár az országban fekvő javakkal nyilván nem birnak, mások közvetitése

[1]) Pozsonyi egykorú tudósítás. Hurternél VII. 223. l.

[2]) Dallos naplójában. Ezen előterjesztések Katonánál XXIX. 746—778. ll.

[3]) Dallos naplójában.

által alattomos uton élvezik a túróczi prépostság jövedelmeit s azokat saját céljaikra fordítják. Erről tárgyalni kellend a rendeknek, nehogy ezen jövedelmeket bármely szin alatt élvezzék, sőt nekiök az országban lakhely se adassék [1]).

De a katholikus rendek is fölhozták saját sérelmeiket, melyeket joghatóságukban, javaik, jövedelmeik és kegyuri jogaikban szenvedtek. Midőn ezen sérelmek fölolvastattak, a protestánsok zajosan nyilvaníták neheztelésüket. Eredménytelen, szenvedélyes viták közt délutáni négy óráig huzódott el a gyülés [2]).

A következő napon sem közeledtek a kiegyenlitéshez [3]). Május 23-án végre engedtek mindkét részről. A gyülekezet szine előtt széttépték azon iratokat, melyek a vallási sérelmeket foglalták magukban. S határoztatott, hogy egyedül a politikai sérelmek tárgyaltassanak. De ennek dacára a protestánsok szilárdul ragaszkodtak azon követelésükhöz, hogy a kath. szent székek a protestánsok fölött joghatósággal ne birjanak, a jezsuiták hagyják el végkép az

---

[1]) Az utóbbi panasz egyenesen Pázmány ellen volt intézve, ki névleg birta a túróczi prépostságot s jövedelmeit a jezsuitáknak adta. — Nyitra vármegyének utasitásából. A Nemzeti Muzeumban.

[2]) Dallos naplójából: „21. maji. Sunt perlecta gravamina primo Ultradanubiorum partium, secundo Cisdanubiorum et Superiorum partium simul, inter quorum gravamina primum locum habuerunt, qui de religione erant, de erectione tribunalis Superintendentum, de ablationibus templorum, de Jesuitis etc. Tertio Status Ecclesiastici et Catholici, inter quorum gravamina erant de iurisdictione, bonis, proventibus et iure patronatus. Displicuit Evangelicis, quod aculeata posita fuerint gravamina. Clamores utrinque habiti, usque ad horam quartam vespertinam.“

[3]) Dallos naplójából: „22. Variae differentiae de eadem re habita Tandem dilata res ad diem sequentem, ut media quaererentur, per quae eiusmodi differentiae sopirentur.“

országot és a superintendensek maradjanak élvezetében azon jövedelmeknek, melyek előbb a kath. főesperesseket illették s amazok által önkényesen lefoglaltattak. A katholikusok kijelentették, hogy jogaikból nem engednek. Ezen vallási viták közepette némely megyei követek Homonnai Györgynek és Eszterházy Miklósnak szemrehányásokat tettek Erdélyre vonatkozó célzataik és törekvéseik miatt. Ebből uj viszály keletkezett; melyet csak nehezen lehetett lecsendesíteni [1]).

A következő ülés május 27-én, Urunk föltámadása ünnepén tartatott. A protestánsok módosított alakban adák be követeléseiket. A jezsuiták csakugyan hagyják el az országot. A szent székek pedig az ország rendes biráinak rendeletei következtében, a házassági ügyek kivételével, minden ügyeket kötelesek legyenek hozzájuk áttenni; aratás idején szüneteljenek; csekély jelentőségű ügyekben ne idézzék meg a feleket; a protestáns lelkészek ne köteleztessenek előttök megjelenni.

Legnagyobb súlyt a jezsuiták kiküszöbölésére helyeztek. Azon kérdést tették föl: vajjon volt e azoknak joguk Nagyszombatban s más helyeken collegiumokat és iskolákat alapítani? A katholikusok előbb vonakodtak ezen ügy

---

[1]) Dallos naplójában: „23. maji. Gravamina tam a parte Catholicorum, quam Evangelicorum, qui utrinque in negotio religionis, templorum, census cathedratici et iurisdictionis ecclesiasticae fuerant conscripta, sunt coram Regnicolis lacerata, et sola gravamina publica rectificata. Nihilominus perlectis gravaminibus, sicut antea, ita post institerunt contra sedem Spiritualem, et Jesuitas, atque ut Superintendentes habeant Cathedraticum censum, unde hactenus perceperunt. Protestatus est Catholicus Status, se iuribus suis inhaerere. Tandem definita res est, declinatoriis in suo vigore relictis et ut cessent ecclesiastica, cessantibus iuribus saecularibus. Etiam tunc sopita differentia inter D. Homonnai et Eszterházy ab una, et certos Comitatus ab altera, propter Transylvanica facta, mota.“

tárgyalásába bocsátkozni, mint a mely már egyszer szőnyegen volt és elintéztetett. De elleneik nem nyugodtak. Szokott fegyvereikhez nyúltak. A jezsuitákat a magyarországi zavarok szerzőinek, s ezért mint a közbéke fölbontóit az országból számüzendőknek állíták. A jezsuitáknak behozatala előtt -- mondák — az ország minden rendei között egyetértés és öszhangzás uralkodott. Mióta a jezsuiták megtelepedtek, elhatalmasodtak az egyenetlenségek, s fölbomlott a közhitel.

A katholikusok vezérszónokai ügyesen és bátran megfordították a fegyver élét. „Épen az ellenkező áll, — válaszolák; — mielőtt a prédikátorok hazánkba férköztek, általános békének s nyugalomnak örvendett, melyet a prédikátorok megjelenésük által tova űztek. Hogy ez valóban így van, kitünik más országok állapotaiból. Tekintsenek Németországra, Angliára és a közel Erdélyre! Nyomozzák ki azon nagymérvű zavaroknak szerzőit, melyek az egykor virágzó országokat annyira szorongatják és kimerítik; azokat bizonyára prédikátoraik soraiban fogják föltalálni. Ezen országokról fordítsák azután szemeiket Spanyol-, Olasz- és Németország némely részeire, a melyekben, bár találtatnak jezsuiták, mégis zavartalan béke uralkodik.“ Ezen érvelés erejét nem lehete meggyengíteni.

De midőn a katholikusok utaltak azon nagy és sokoldalú előnyökre, melyek hazánkra a jezsuiták által háromlottak; miután iskoláikban a hazának művelt és képzett, a közügyek vezetésére alkalmas férfiakat nevelnek. Erre siettek megjegyezni a másik részen, hogy hazánk a Jézustársaság megalapítása előtt is birt kitünő képességű és nagy tudományú férfiakat; s valamint azon időkben az ifjúság kiképzésére a jezsuiták nem voltak szükségesek, azokat most is nélkülözheti az ország.

A katholikusok elismerték amazt, de kétségbe vontak ezt. Jobb időkben, midőn az országban nagyszámú monostorok virágoztak, s azokban kitünő tanárok működtek, nem volt szükség a jezsuitákra. De miután a tudomány ama csarnokai nagyrészt elenyésztek, a jezsuiták azoknak pótlására mintegy égből küldettek, őket az ország legnagyobb hátránya nélkül az országból kizárni nem lehet. S ezért a jezsuitáknak megtartását célzó határozatukban állhatatosan megmaradnak, őket semmiféle támadás megingatni vagy eltántorítani nem képes. „Ti kivánjátok — fordultak a protestánsokhoz — hogy nektek megengedve legyen tetszéstek szerint prédikátorokat s tanítókat behozni és alkalmazni; nekünk pedig ne legyen megengedve megtartani a jezsuitákat? Ezek gyermekeinket, minden jutalomról lemondva, vallásos buzgalomra és a tudományok minden ágaiban, legnagyobb megelégedésünkre, oktatják. Inkább támogatnunk kell őket, megvédelmezni minden támadások ellen, s hálát adni Isten azon különös kegyelmeért, hogy ily kitünő férfiakat adott Magyarországnak.“ Azonban, mit a katholikusok magasztalva kiemeltek, azt gyalázták a protestánsok. Ők nem helyeselhetik — mondák — hogy a jezsuiták ingyen, s díj nélkül oktatnak, ez által a tanítványoknak roppant számát gyüjtik iskoláikba, mely szám napról napra még inkább növekedik. „Kövessék — nyerték válaszul — a példát, a melyet ócsároltok, a ti tanáraitok, mondjanak le tehát ők is minden jutalomról, talán reábirhatjátok a katholikusokat, hogy gyermekeiket a jezsuiták iskoláiból kivezetvén, a ti tanáraitokhoz küldjék.“ A katholikusok ügyesen kezelt dialektikája hallgatásra kényszeríté a protestánsokat [1]).

[1]) A nagyszombati jezsuita-collegium évkönyveinek az 1618-ik évre tett egykorú följegyzései alapján.

Végre lemondottak követeléseik egy részéről; névszerint arról, hogy a jezsuiták számüzessenek. Kijelentették, hogy megnyugodnak, ha a szent székekre nézve kielégitő törvények fognak alkottatni [1]). Ettől a katholikusok nem idegenkedtek [2]). A következő napon eszerint a sérelmek közöl a vallásiak kihagyatván, azok újra összeállíttattak s a főrendekhez küldettek. Ezek által, némi módosítások után, a királyhoz fölterjesztettek [3]).

Az országgyülési tárgyalások ily szerencsés módon közeledvén befejezésük elé, május 27-ike kétszeresen volt ünnep Pázmányra nézve. Ezen napon szentelte szerémi püs-

---

[1]) „24 in festo Ascensionis, denuo institerunt de Patribus et Sede Spirituali. 1. ut omnes causae praeter testamentarias transmittantur. 2. ut cessent iudicia in messe. 3. ne ob leves causas citentur. 4. ne Concionatores compareant in nostra sede spirituali.“ „Tandem omissa ista omnia, et de duobus prioribus volunt facere articulos.“ Dallos naplójából.

[2]) És csakugyan az 1618: 70 t.-c. megállapítá „in posterum universae causae, demtis matrimonialibus, ad mandata declinatoria transmittantur; neque praescriptis temporibus sedes quoque spirituales fiant“.

[3]) Dallos naplójában: „25 maji perlecta denuo gravamina; postea sunt deputatae personae ex omni Statu, sicque Dominis praesentata. Quibus coram Deputatis perlectis, quaedam sunt correcta. 26 maji correctiones eaedem sunt reassumptae. Post prandium coram Dominis rursum relecta et iussum, ut describant.“ És a kassai követek május 25-én irják: „A gravaminákat is az ország egyben comportálván és leirván 25 die maji exhibeálták az Uraknak... A szent székről való gravament pedig a nemes vármegyékkel együtt a gravaminák közé irván, mivel hogy a nemességnek is erről volt queremoniájuk; de a papi rend ezeknek magukat opponálván és ezekkel együtt a katholikus Státus, semmiképen nem engedték, hogy a több gravaminák közöl legyen, hanem ezt is nagy nehezen, két egész nap erről azokkal contendálván, az articulusok irására halasztották és hogy erről is articulus legyen azt végezte az ország ... A nemes ország házában inkább mindennap a sok különb különbféle disputatiók miatt a reggeli hat órától fogva délután hol négy órakor, hol avagy hat órakor oszlunk szállásunkra a több követekkel együtt, ugyannyira, hogy immár minden rendek szintén elunták.“ Kassa város levéltárában.

pökké Majthényi Lászlót, szent Márton egyházában. Ferdinánd király is jelen volt, kit az érsek ugyanazon napon a k. biztosokkal s a magyar főurakkal együtt fényesen megvendégelt [1]).

A sérelmek 46 pontba összefoglalva május végső napjaiban küldettek föl Bécsbe a királyhoz, hogy azoknak orvoslása iránt határozatát tudassa. De a királynak sok kifogása volt. Ez ügyben három fölirat ment Bécsbe, két leirat érkezett Pozsonyba [2]), míg végre június végső napjaiban a rendek megnyugodtak [3]).

Mialatt az országgyülés így elfoglalva volt, a szomszéd tartományok rendei már részint háborogtak nyiltan, részint titkon előkészületeket tettek. És a magyarokban támaszt kerestek igényeiknek a királyi hatalom ellenében való érvényesítésére. E végből megujítani igyekeztek a magyarokkal, a bécsi békekötés alkalmával, kötött szövetséget.

---

[1]) Említést tesz erről Závodszky naplójában. L. Katona XXIX. 945. l. Dallos naplójában pedig olvassuk: „27 maji. Consecratus est Rmus. D. Ladislaus Majthényi in Episcopum Sirmiensem per Ill. D. Archiepiscopum Strigoniensem praesente Ser. Ferdinando el. Rege in templo S. Martini. Qui cum Baronibus Germanis et Hungaris prandit eodem die... apud dictum D. Archiepiscopum. Regi ad latus sedit Cardinalis Khlesl. Versus fenestram ad eandem mensam Palatinus et Archiepiscopus. Mensa Regis ab aliis mensis erat per modum tabulae longae separata.“

[2]) Katona XXXIX. 778—886. ll.

[3]) A kassai követek június 18-án: „A gyülésnek állapotja felöl most is azt irhatjuk. hogy még az országos gravamináknak complanátiójában volt foglalatos ekkoráig és most is abban inhaereálnak. Arról való disputátiónak mikor lehessen vége, nem tudhatjuk: még a másodszor kiadott propositióknak tractálása és az articulusoknak irása hátra vagyon.“ Június 28-án pedig ugyanazok: „A nemes ország azért immár finalis resolutiót acceptálván a gravaminák felől ő fge Ferdinánd királytól és a Commissarius uraktól ő ngktól, mostan immár foglalatosak a Regnicolák az articulusoknak csinálásában.“

Ausztria protestáns rendei Kőnigsberg ezredes által levelet küldöttek a magyar országgyüléshez. Sérelmeiket föltárni és közbenjárásukat kikérni kivánván, ünnepélyes követséget szándékoztak küldeni Pozsonyba. Kérdést tettek tehát, mikor jöhetne ez legalkalmasabban. Ez volt Kőnigsbergnek nyilt utasítása. Sokakban mindazáltal aggodalmakat keltett föl az ügynök megjelenése és tartózkodása Pozsonyban. Attól tartottak, hogy titkon az országgyülési tárgyalások megakasztásán működik, s a rendeket a király ellen izgatja [1]). Ezen aggodalmakat Ferdinand is osztá s a bejelentett követség elmaradását óhajtotta [2]). Az országgyülés magatartásáról az adatok hallgatnak.

Az ausztriaiak mindazáltal május végén elküldötték a követeket. Khlesl, a nádor és más katholikus urak közremunkálása által, sokáig megakadályozta a követek által kért kihallgatás megnyerését. De ez végre is megadatott nekiök. Június elején átnyujtották irásban panaszaikat, s egy hét mulva, június 11-én, két levelet vettek a rendektől. Az egyik válasz volt, melyben az ausztriaiaknak közbenjárásukat igérik; a másik fölirat a királyhoz, melyben igéretüket mindjárt teljesítik [2]).

Ugyanezen időben jött Jessenius, mint a csehországi protestáns rendek küldötte, Pozsonyba. A nádor június 18-án Révay Péter, Apponyi Pál és Eszterházy Miklós jelenlétében fogadá. Kérdést tett: mikép adhatja ki magát követnek, miután megbizólevelet előmutatni nem tud. Válaszul adá, hogy azért nem hozott magával a nádorhoz inté-

---

[1]) Miksa fhg. Ferdinandhoz 1618 máj. 9; és ezen levélhez van mellékelve az osztrák rendeknek a magyar országgyüléshez intézett irata. Hammer IV. Urk. 60. l. 859. sz.

[2]) Ferdinand Miksa fhghez. 1618 május 11. Hammer IV. Urk. 66. l. 856. sz.

zett megbizólevelet, mert midőn utnak indult, küldői még nem birtak tudomással megválasztatásáról. Az ő föladata — folytatá — a csehek és magyarok közt kötött szövetség megujítását kérni; valamint kieszközleni, hogy a magyar rendek tanácskozás tárgyává tegyék azon kérdést: mikép segítse és támogassa egymást a két ország. A nádor egyelőre meghagyta neki, hogy lakását el ne hagyja. További utasításért a királyhoz fordult [1]). Később, hihetőleg k. rendelet folytán, szorosabb őrizet alá helyeztette [2]).

Az országgyülés június végső napjaiban gyorsított munkássága által pótolni igyekezett eddigi működésének lassuságát. Néhány nap alatt elvégezték a k. előterjesztések tárgyalását [3]) s ezek, valamint a sérelmeikre adott k. válaszokból 77 törvénycikket alkottak s terjesztettek k. megerősítés alá [4]).

---

[1]) Hammer IV. 28. l.

[2]) Az 1620-iki Querelában áll: „Quis quod Dom. Boemorum legatus in saepius dictam Diaetam Posonium ad Regnicolas expeditus, D. Jessenius captus sit (causa?): Clerus.“ Balásfy így válaszol: „Jessenius a D. Palatino, et merito capi iussus fuerat, ne spargendo seditionum semina inficiendisque aliquam multorum animis, vagabundam morbidamque operam Medicus impenderet.“ Apologia 59. l. Khlesl is azzal vádolta a cseheket, hogy ők Pozsonyban a koronázást megakadályozni igyekeztek. Hammer IV. Urk. 79. l. 865. sz.

[3]) A király ezekben a rendek figyelmét fölhivta a török ügyekre, a hajdukra, véghelyekre, közjövedelmekre, az ingyen munkák szabályozására, uj erősségek építésére, a régiek kijavitására, az insurrectióra, a német hadak kivezetését rendelő törvények eltörlésére stb. Katona XXIX. 747. s kk. ll.

[4]) Ezekben hálát adnak a királynak a török béke megkötéseért, intézkednek annak föntartásáról, a nádori méltóság jogairól, némely panaszok orvoslásáról, a 13 szepesi városról, közjövedelmekről, pénzről, a véghelyekről, azok föntartásáról. A török béke költségeinek födözésére ajánlanak minden portától 2 magyar forintot, Ferdinandnak tiszteletdijul minden portától egy magyar forintot, ugyanannyit a koronaőröknek, az ország-

Midőn a rendek a törvénycikkek szerkesztésével foglalkoztak, a protestánsok még egy, harmadik kisérletet tettek, hogy a jezsuiták elleni terveiket keresztülvigyék. De ekkor az elnöklő k. személynök türelmét vesztvén, maga szólalt föl. Csudálkozását fejezte ki eszélytelen alkalmatlankodásuk fölött; hogy mernek a jezsuiták ügyében fölszólalni, miután az ő megegyezésük és jóváhagyásuk mellett már régen határozattá emeltetett, hogy ezen ügy a főrendekhez se küldessék. És midőn ennek dacára sem hallgattak el némelyek; ekkor a protestánsok közöl kelt föl egy nagy tekintélyű úr. „Én ugyan — mondá — hit dolgában különbözöm a jezsuitáktól, de senki sem fog reábirhatni, hogy elfogadjak, vagy helyeseljek oly törvényt, mely reájuk nézve hátrányos lenne. Tudom, hogy életmódjuk a legjobb, s minden tudományomat nekiök köszönhetem.“ Ily nyilatkozat fölbátorítá s föllelkesíté a katholikusokat. „Készek vagyunk fegyverrel is, ha kell, megvédelmezni a jezsuitákat!“ kiáltának föl. S erre a protestánsok visszavonultak [1]).

Miután az országgyülés befejezte összes munkálatait, nem maradt egyéb hátra, mint Ferdinand megkoronázása.

Mátyás ezt rég sürgeté [2]). A rendek sokáig haboztak kitűzni a határnapot. Azon időben sokan hitték, hogy a

---

ház restauratiójára 60 denárt. Rendelkeznek a tizedekről, pénzverésről, ingyen munkák kiszolgáltatásáról, a fölkelésről, nyolcadi törvényszékek tartásáról stb. Katona XXIX. 893—939. ll.

[1]) A nagyszombati collegium évkönyveinek 1618-ra tett egykorú följegyzésekből.

[2]) A kassai követek május 25-én irják: „Királyunk ő fge is igen parancsolja a nemes országnak, hogy a koronázásnak napjáról certificálnák

koronázást még tovább halasztották volna, ha egy megrendető esemény a királyiakat meg nem erősiti, az ellenkezőket meg nem döbbenti. Június 18-ikán délután, épen midőn arról tanácskoztak, mikorra kelljen kitűzni a koronázást, de megállapodásra jutni nem tudtak, egyszerre sötét felhők lepték el a láthatárt. Villámok cikázták át az égboltozatot és hatalmas dörgések félelmes hatást gyakoroltak. Ekkor egy villám a pozsonyi vár azon tornyába csapott, mely alatt a szent korona elhelyezve tartatott. A villám szétrobbantá a terem zárait, de sértetlenül hagyta az őröket. „Még mindig haboztok — szólalt föl ekkor valaki — megkoronázni azt, ki mellett Isten is küzd?!“ (: óh óh! :)

És két nappal később eldöntve volt a kérdés [1]). A koronázás ünnepélyére július első napja lőn kitüzve [2]).

A királynak hő vágya volt, személyesen jelen lenni utódjának koronázásán. De az orvosok paranesa hon maradni kényszeríté [3]). S így midőn július 1-én a pozsonyi főegyházban Pázmány Péter szokásos ünnepélyességgel Ferdinandnak fejére tette a szent koronát: egyedül Miksa főherceg volt jelen a cs. család tagjai közöl. A szent szertartásokat a koronázási diszebéd követé. A melyen a király körül csak Miksa fhg., Khlesl, Pázmány és a kalocsai érsek vettek részt. Ezen alkalommal is, mint régi időktől szokás

---

ő fgét, a mely napra ő fge személye szerint, ha valami betegség nem találja ő fgét, Maximilián fhggel alájő, a mint ezt levelében megirta ő fge.“

[1]) Ezen eseményt az egykorú Révay koronaőr beszéli el. Schwandtnernél: Scriptores R. H. II. 809. l.

[2]) A kassai követek jún. 28-án: „Az ő fge Ferdinand király urunk koronázásának napja leszen 1 die Julii az uraknak és nemes országnak végezése szerint.“

[3]) Khlesl, Ferdinandnak 1618 júl. 10. Hammer IV. Urk. 109. l. 879. sz.

volt, az ország előkelő urai végezték az asztali szolgálatokat; a primásnak nevezetesen Károly Mihály és Forgách Péter [1]).

Ezen ünnepélyes cselekmény után az országgyülés befejeztetett. Mielőtt a rendek szétoszoltak, betöltettek az ország megürült főhivatalai. Országbirónak Homonnai György, a fölső részek főkapitányává Dóczy Endre [2]); Alaghy Menyhért k. tanácsossá [3]), Eszterházy Miklós m. k. főudvarmesterré [4]) neveztettek. Megannyian ismeretesek mint a katholika egyház lelkes és buzgó fiai. Ezeknek ilyetén fölmagasztaltatásában joggal láthatták a protestánsok — nem csekély boszúságukra [5]) — az 1618-iki országgyülésen, a katholikus ügy mellett főleg Pázmány által, folytatott és vezetett [6]) küzdelemnek ujabb diadalát.

---

[1]) Révay Péter nyomán. Id. helyen.

[2]) Dóczynak kineveztetéséről a király 1618 júl. 6-án értesiti Kassa várost. Eredeti. Ugyanazon város levéltárában.

[3]) Sepsi Laczkó M. Mikó III. 193. l.

[4]) Eszterházy Miklós élete I. 29. l.

[5]) A „Quercla"-ban ugyanis áll: „Pro eo itaque, quod pro nefandis suis hactenus patratis in patriam favoribus puniri debuissent, dignitatibus potius in opprobrium patriae ornantur." Szalárdynál Uj Nemzeti könyvtár II. 47. l.

[6]) És ezért nem csudálkozunk, ha látjuk, hogy a protestánsok Pázmánynak országgyülési működését szenvedélyes szavakkal ócsárolják. „Hic idem Pázmán — olvassuk a Querelában — posthabito patriae suae amore, habitaque mutua intelligentia cum illo Melchiore Kleselio et Benedicto Pákai... propositiones ex parte S. S. C. R. Mtis in praemissa Diaeta formabat, formatis vero et conscriptis limam et opinionem suam jesuiticam addebat, nec quicquam in medium Regnicolarum prodibat, quod non prius per astuciam huius fuisset depravatum.

Rursus easdem propositiones, ubi Regnicolis fuerunt exhibitae, in minoris quidem momenti negotiis pro vulpina sua versutia et astutia, ut fraudem suam tegeret, contra eosdem disputabat et voto Regnicolarum subscribebat; vero ubi maioris momenti negotia fuerunt tractata, ibi in

VI.

Pázmány az 1618-ik országgyülésen. — Ellene emelt vád. — Lengyelországba való küldetésének kérdése. — Az ujvári erősség. — Az érsekek kötelezettségei. — Pázmány alkudozásai az ujvári őrség fizetése tárgyában.

A katholikusok, s köztök főleg Pázmány megelégedve lehettek az 1618-iki országgyülés eredményeivel. A protestáns rendek ellenséges szellemű követeléseik sürgetésétől maguk elállottak. És Ferdinand megválasztatása biztosítani látszott a katholikus ügy diadalát.

Igaza lehet az egykorú Sepsi Laczkó Máténak, midőn följegyzi, hogy „Ferdinand király megkoronázása után a Praelatusok fölötte igen megörülének, biznak vala a Ferdinand elméjéhez; ugy gondolkodnak vala, hogy e király idejében vihetnék immár elő az ő szándékukat.“

---

promotione eorum Pázmán quidem coram Praelatis, Baronis et Magnatibus, praetactus vero Pákai coram DD. Regnicolis fortissimos athletas se praebuerunt. Quorum sententia si votis Regnicolarum patriam et libertates eius amantium superabatur, tunc ad discursus, tunc ad rationes, tunc ad philosophicas cavillationes, tunc nescio ad quas motivas Kleselianas et Pazmanianas descendebatur. In quarum refutatione et discussione interdum per triduum, interdum per quatriduum, interdum etiam per integram septimanam et ultra odiose et inutiliter fuit disputatum et laboratum. Si vero nec sic proficiebant, tandem ultimo ad solita sua remedia, minas videlicet et mandata Regnicolis exhibita recurrebant, et tamdiu negotium suum urgebant, donec suis votis positi fuerunt. Ob quod ipsa etiam Comitia (quod ante hac inauditum fuerat) in 4 menses integros fuerant extracta, magnaque vis pecuniae. . . . erogata, sicque omnis actus et processus horum Comitiorum anno 1618 infelices.“ Szalárdynál id. h. 52. lap.

De komoly megfontolást és megvilágitást igényel azon további elbeszélés, mely a nevezett egykorú tanú naplójában áll.

„Ez okért — irja — együtt lévén mind a püspökök és prépostok, tanácsot tarta az érsek Pázmány Péter, és a tanácsban azt svadeálja vala, hogy immár nem kell tovább halasztani az eretnekek kigyomlalását; mert — ugymond — jobb, ha az országot a farkasok és rókák lakják, hogynem mint az eretnekek. Hogy mindazáltal ne láttatnék praeceptorie praeiudicálni, a többit is megkérdé: mi tetszenék ő nekiök is? Voxot mondának mindnyájan, és renddel mind az érsek voxára hajlanak vala. Midőn pedig Pethő Ferencre a jászói püspökre (prépostra) jutott volna a sor, mondá: ‚Im jó uraim! mind azt mondja kegyelmetek, hogy jobb ha az eretnekek lakó helyeit farkasok és rókák lakják; de bizony igen félek azon, hogy valamiképen a mi lakóhelyeink ne legyenek farkasoknak és rókáknak barlangivá.‘ Ezt hallván az érsek Pázmány Péter, mondá: ‚La a gyermek, la! Pethő Ferenc mivel álmodozik!‘ És mindnyájan csufolják és nevetik vala. Pethő Ferenc ezt látván és hallván, mondá: ‚Ám meglátjátok, jó uraim, mit cselekesztek; de én az én eredetemre nézve is nagyságos uri nemből való vagyok, Istennek áldásából én nekem szép jószágom is vagyon. Ha mire kel a dolog, ugyan leszen énnekem mivel elélnem. De a kiknek saját jószága nincsen, akkor válik meg mint leszen azoknak dolga, ha a praebendát az ország elveszi.‘ Ezzel a jó tanácscsal semmit nem gondolának, és csak álomlátásnak vélék a jó tanácsot.“ [1])

Ezen elbeszélést sem belső valószinűség, sem kielégitő külső tekintély nem támogatja. Pázmánynak nem volt és

---

[1]) Mikónál III. 193. l.

nem lehetett soha törekvése az eretnekséget kiirtani; célja a katholicizmus fölvirágoztatása. Erőszakos eszközöket soha sem alkalmazott, azoknak nem volt barátja. Jól tudta, hogy azokkal élni veszélyes, azoknak sikere ingatag. Mert a türelmetlenek fegyvereit a viszonyok változása már gyakran átjátszá az üldözöttek kezeibe. De Sepsi Laczkó Máté, habár egykorú, nem bir elég tekintélylyel sem, hogy elbeszélésének minden részleteit alaposaknak tekintsük. Sokat kósza hirek után kellő birálat nélkül vett föl krónikájába. Igy a fönforgó elbeszélést is, mint egyikét azon iránymeséknek, melyek által a protestánsok gyűlöletessé tenni célozták a katholikusokat, egyszerűen hallgatással lehetne mellőzni.

De azon szenvedélyes szavakat, melyek Pázmánynak szájába adatnak, más egykorú emlékek is ugy hozzák föl, mint Pázmány által elmondottakat. Borsos Tamás, az erdélyi fejedelem konstantinápolyi ügynöke, 1619 september 4-én tudósítá urát, hogy a magyar országgyülés küldötte, Liptay Imrének kiséretében bizonyos Szokoly György hadnagy jött Konstantinápolyba. Ez elbészélé neki az utolsó pozsonyi gyülés folyamát, mint a melyen Liptayval maga is jelen volt. Elbeszélé, hogy midőn a királyi biztosok a rendeket eredménytelenül fölszólíták, segítenék királyukat a csehek ellen; ekkor többen a papoknak tettek szemrehányásokat. „Ez csak — mondák — a ti dolgotok, hogy összevesztettétek az országot, s megbékéltessétek, mert bizony másképen lesz a dolog.“ A papok ellenben buzdíták a rendeket, hogy közbenjárásuk által igyekezzenek a király és föllázadt alattvalói között létre hozni a békét.

„Mi nem interponáljuk — válaszolták a rendek — hanem lássátok, jó pap uraim, ezt elkezdettétek mint viszitek véghez, de mi azért gondot viselünk magunkra. Mikor igy

agitáltatott volna a nagy popozlár (?) Pázmány uram talált ilyen szót mondani, hogy: ‚Nó magyarok! Láttam minden szándéktokat, intentumotokat, de meglátjátok, hogy a mit elkezdtünk, véghez is viszszük; mert inkább akarom azt, hogy Magyarországnak a helyét farkasok, vadak, madarak lakják s erdő nőjje föl, hogy nem a mi elkezdett dolgunk véghez nem menne.‘ Ezen nyilatkozatra Liptay Imre tett választ Pázmány uramnak, ilyent pedig mondván: „Pap uram, veled egy religión vagyok s katholikus vagyok, de most tegyük le a religiót és szóljunk az ország dolgához. Hallom mit mondasz Magyarország felöl, kit én nem csudálok ked felöl, mert Magyarországhoz semmi közöd nincsen: egy fekete pap köntössel jöttél ki Erdélyből s itt urrá lettél, s nem szánod Magyarországot, mert itt neked sem feleséged, sem gyermeked, sem várad, sem jószágod! De minekünk feleségünk, gyermekünk, várunk, jószágunk vagyon... Igy dugták be száját Pázmány uramnak.“ Szokoly végre azt is állította, „hogy erre való boszúságába ordinálta ide erre a követségre Liptay uramat Pázmány uram“. [1])

A konstantinápolyi tudósítás szerint Pázmány a szóban forgó hirhedt nyilatkozatot az 1619-iki országgyülésen tette, vagy ezen alkalommal is tette. Az, hogy mindkét országgyülésen tette volna, kevéssé valószinű. Valószinűbb hogy ellenségei fogták Pázmányra ezen nyilatkozatot, s egyik egy, másik más alkalommal mondatta el általa.

A mi különösen az utóbbi adatot illeti, annak hitelességét könnyen lehet megingatni. Nem akarom állítani, hogy Szokoly előadása, amint azt Borsos levelébe fölvette,

---

[1]) Mikónál II. 196—8. ll.

egészen alaptalan és költött. De nevetséges azt szóról szóra igaznak tekinteni. Nevetséges kivált azon nyilatkozatot, melyet Szokoly s utána Borsos Pázmánynak szájába adnak, úgy tekinteni és hozni föl, mint melyet Pázmány szóról szóra elmondott volna. Szokoly mesélte ezt Konstantinápolyban Borsosnak, Borsos irta meg Bethlennek.

Valószinűtlen továbbá, hogy Pázmány az adott esetben valóban akkép nyilatkozott volna. Ily nyilatkozat sem indokolt, sem a fönforgó discussióval összeköttetésben nem lett volna. Lehet, hogy Pázmány azon alkalommal szokottnál szenvedélyesebben nyilatkozott. De a szavaktól, a kifejezésektől sok függ. Lehet, hogy Pázmány a vita hevében kelleténél erősebben hangsulyozta törekvéseinek jogosultságát. De ha a Szokoly által előadott s Borsos által följegyzett szavakkal él, minden ildomosságról megfeledkeznie kellett volna, mit Pázmányról föltennünk nem lehet.

Továbbá az sem valószinű, hogy Pázmány és Liptay között heves szóváltás támadott. Sőt lehetetlen, hogy Liptay oly keményen megtámadta volna az érseket. Annál inkább, mert Liptay Pázmánynyal előbbi időktől fogva jó viszonyban állott [1]).

Nevetséges Liptay portai küldetését a Pázmánynyali összezörrenés következményének állítani. Lehet, hogy Pázmány inditványozta Liptay küldetését; de bizonyára nem gyűlölet, hanem tisztelet vezette ezen lépésre. Tudta, hogy az ország rendei között ily küldetésre alkalmasabb

---

[1]) Midőn Liptay 1618-ban tagja volt azon országos küldöttségnek, melynek a hódoltsági faluk iránt a törökkel alkudozni kellett, több levelet intézett az érsekhez, p. 1618 april 21. és május havában (Ered. Prim. vil. levt.), melyekből kiderül, hogy Liptay Pázmányban jóakarót, pártfogót birt.

ember nem található, mint Liptay, ki már több izben részt vett a törökkel folytatott alkudozásokban. És kétségkivül Pázmány közreműködésére nem volt szükség, hogy az ország rendeinek bizalma őt válaszsza ki.

Végre Szokoly előadásában számos más helyek is vannak, melyek nem alkalmasak hitelének emelésére. Sok hamis tényt s részletet beszél el [1]). És minden sorából kiolvashatni a legnagyobb fokú elfogultságot; a király és a katholicizmus ügye elleni mérges gyülöletet.

De Bethlen természetesen hitelt adott Borsos tudósitásának [2]). S megragadta mohón, hogy ellenséges föllépését azzal is indokolja. 1619 október 1-jén a lengyel királynak irja: „Az utolsó pozsonyi országgyülésen az esztergomi érsek ünnepélyes nyilatkozatban kihirdeté az igaz hit kiirtását, vallónok, olaszok és spanyoloknak az országba való behozatala által. Kijelentette, hogy Magyarország termékeny földeit inkább vadállatok falkáinak engedik tanyául, mintsem lutheránus és kalvinista eretnekeknek szolgáljon lakhelyül.“ [3])

Innen jött azután a hirhedt „Querela Hungariae“ cimű vádiratba is; miszerint a katholikusok „eélzataikat nyilvánosságra hozták, midőn kimondák, hogy jobb ha bármily vadállatok lakják az elpusztult országot, mint ha ott vallásszabadság uralkodik“ [4]). Vagy más versio szerint: „A primás

---

[1]) Igy az 1619-iki országgyülésen működő k. biztosokról szól, pedig ilyenek nem voltak. Azután mondja, hogy azok „kivánták az országtól, hogy esküdjék“. Ennek nincs értelme stb.

[2]) Botka Tivadar kimutatja „Mit Borsos jelentése Liptay contestatióiról tartalmaz, ráfogás“. M. Tud. Ért. II. 281.

[3]) Dudik: Forschungen in Schweden. 304 .l.

[4]) Szalárdynál 50. l.

nyiltan kimondotta: inkább lakják az egész országot vadállatok, mintsem az eretnekeknek szabad tartózkodás engedtessék.“ [1])

Pázmány megkérdeztetvén, vajjon csakugyan nyilatkozott e ily értelemben, határozottan állította, hogy ily nyilatkozat soha szájában, de még eszében sem volt. Bizonyságul hivta mindazokat, kik az országgyülésen jelen voltak. Elismeré, hogy midőn azon kérdés volt szőnyegen: vajjon a parasztoknak megengedhetni e, hogy a templomokat uraik beleegyezése nélkül is elfoglalhassák; ismételve kijelentette: „inkább hagyják el jobbágyai falvaikat, s pusztuljanak el ezek, mielőtt megengedné, hogy jobbágyai az ő kegyuri jogai ellenére a templomokat maguknak igényeljék“. Higgadt férfiak, kik jelen voltak az országgyülésen, elismerték szintén, hogy az érsek mást nem mondott. „Hanem — mint egykorú védiratában olvassuk — irók, rágalmak gyüjtői gondolták ki azt, hogy gyűlöletessé tegyék.“ [2]) S mindent összevetve, ezt bizonyosnak tarthatni.

* * *

Az 1618-iki országgyülés után a csehországi zavarok mind veszélyesebb alakot vettek föl és magukra vonták II. Mátyás kormányának egész figyelmét. A terjedő tűz elfojtására szükséges volt a birodalom minden belerejét s külső támaszát igénybe venni. Evégett azon kül uralkodóktól, kikkel a bécsi udvar barátságos viszonyban állott, követségek által segélyt kérni készültek. Legnagyobb súlyt helyeztek a len

---

[1]) Katonánál XXX, 198. l.

[2]) U. o. 199. l.

gyel királylyal való barátságos viszonyok föntartására; miután annak tényleges segélyezése a két ország szomszédságánál fogva legnagyobb értékkel birt. Oly férfiút kellett tehát ide küldeni, kinek diplomatiai képességei arányban állanának a föladat fontosságával. Ilyennek ismerték Bécsben Pázmányt.

A király és a titkos tanács (1618 vége felé) Pázmány küldetésében megállapodván, báró Meggau Leonárdot bizták meg, hogy az érseket ezen határozatról értesitse és megkérdezze, vajjon hajlandó e elfogadni a küldetést [1]).

Pázmány áldozatoktól s nehézségektől nem szokott visszariadni. De másrészről nem szokott soha meggyőződése ellen cselekedni, s engedni magasabb szándékoknak, midőn azokat nem helyeselte. Ezért Meggau kérdésére nem adott ugyan határozottan tagadó választ, de nem is habozott észrevételeit leplezetlen nyiltsággal közölni.

„Tudom, — irja — mennyivel tartozom ő cs. felségének és az ausztriai háznak, tudom, mit követel tőlem a birodalom szorongatott helyzete és a vallást fenyegető végveszély. Ezért semmiféle veszélyt, nehézséget, kellemetlenséget kikerülni nem akarok, ha csekély erőim által Istennek és ő cs. fgnek kedves szolgálatot tehetek. A miért is sem minapi betegségem által okozott gyengült egészségemre [2]), sem a kedvezőtlen évszakra vagy más kellemetlenségekre nem hivatkozom, hanem az Isten és császár iránt tartozó kötelességemnek megfelelek, ha ő fge meggyőződése sze-

---

[1]) Meggau Pázmánynak 1618 dec. 11. Bécsből. Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) Pázmány 1618 october havában veszélyesen betegen feküdt Túróczban, s innen „ex gravi et periculosa infirmitate“ megszabadulván, az orvosok tanácsára Selyére helyezte át lakását. Pázmány 1618 nov. 8. a pozsonyi káptalannak. Eredetije azon kápt. mag. levt.

rint az ő és a közügy érdekében szükséges, hogy elvállaljam a követséget.

„De szükségesnek tartom mindenekelőtt fontolóra venni: vajjon van e erkölcsileg biztos kilátás segélyt nyerhetni Lengyelországból, miután a lengyel király erői a moskvai háború, a tatár pusztitás és a töröktől való félelem által megfogytak. És a mi fő, a lengyel király rendkivüli pénzszükében szenved, az országtól pedig alig várhatni valamit. Tartani lehet attól is, hogy az egyházi rend még nagyobb irigység tárgya lesz, ha a követség én reám bizatik; és veszélyek származnak Magyarországban, melyek könnyen zavarokat támaszthatnának. A protestánsok ugyanis szivesen teszik gyülöletessé az egyházi férfiak minden tetteit, keresve keresnek alkalmat a főpapok üldözésére és elnyomására. És soha sem hiszik, hogy az egyháziak valóban azt cselekszik, mit külsőleg tesznek, hanem gyülöletes conjecturák által roszra magyaráznak mindent.

„Továbbá, miután Magyarország állapotja is elég veszélyeket rejt magában: kérdés, vajjon nem hasznosabb e ő felségére nézve az országban maradnom, mint annak határain kivül működnöm. Fölemlíthetném még a nagy költségeket, kimerült pénzügyi helyzetemet. De czeken ő felsége még segíthetne.

„Levelemet befejezem. A mi szolgálatkészségemet illeti, Méltóságod ő fgét biztosíthatja, miszerint semmi sem lehet reám nézve kellemesebb, mintha ő fgnek kedves szolgálatot tehetek. Ő fgnek belátására bizom annak eldöntését, vajjon a közügyekre nézve hasznos e jelenleg távol lennem Magyarországból.“ [1])

---

[1]) Pázmány Meggaunak 1618 dec. 14. Nagyszombatból. Eredeti fog. Az egész Pázmány irása. Prim. vil. levt.

Meggau előterjeszté Pázmány ezen jelentését a királynak. Ez kegyesen fogadá az érsek szolgálatkészségének biztosítását. Figyelembe vette az érsek által kifejtett nehézségeket; de úgy látszik, nem akart lemondani szándékáról. És mielőtt magát véglegesen elhatározná s Pázmányt a kellő utasításokkal ellátná, csak némi értesítéseket várt [1]). De ezek oly természetűek lehettek, miszerint a királyt határozatának megváltoztatására birták. Pázmány nem ment Lengyelországba. Az országban folytatta hasznos működését.

* * *

Ujvár (Nyitramegyében) az esztergomi érsekség birtoka volt. A XVII. század elején erődítményei által strategiai szempontból nagy fontosságot nyert. Az egész vidék innen várt védelmet a török dúlások ellenében. Az erősség tekintélyes számú (mintegy 1000 emberből álló) őrséggel volt ellátva, a melynek fizetése nagyrészt az esztergomi érseket terhelé.

Az ujvári őrség fizetésének módozatai, s az őrség viszonyai az érsekhez sok ideig nem voltak határozottan megállapítva. Ezen körülmény gyakori surlódásokra adott okot; a melyeknek megszüntetése és elhárítása végett a király 1608-ban a kölcsönös kötelezettségeket meghatározta.

Forgách, érsekké neveztetése alkalmával, kötelezé magát 300 lovas és 400 gyalog eltartására. Ezen szám később összesen 500-ra szállíttatott le. A főkapitányt a király nevezé és fizeté. A kapitányok és többi tisztek kinevezése alkalmával az érsek tesz javaslatot a királynak. Ezek és a közvitézek is a főkapitánynak esküsznek hűséget; de az

---

[1]) Meggau Pázmánynak 1618 dec. 20. körül Bécsből. Erédeti. Prim. vil. levt.

érsek iránt kellő tiszteletet tanusitanak; javainak védelmezésére s jövedelmeinek beszedésére, a főkapitány megegyezésével, alkalmaztathatnak. És ha valaki közülök az érsek embereit bántalmazná, az érseknek jogában áll fölfüggeszteni fizetését, de nem szabad elmozdítania. A vétségeket büntetés végett a királynak fogja tudomására hozni. Saját személye körüli szolgálatra a főkapitánytól 10—12 katonát kérhet; ugyszintén jószágainak megvédelmezésére, vagy más célra is [1]).

Midőn Forgách halála után Pázmány neveztetett esztergomi érsekké, azon tárgyalásokban, melyeket vele a kamara folytatott, nagy szerepet játszott az ujvári kérdés. Nevezetesen követelték tőle: hogy az ujvári katonákat jövőben egészen maga fizesse; megengedje, hogy gabonájukat az érsek ujvári malmában ingyen őröltethessék; és gabonát is adjon nekiök. De Pázmány az elődje által elvállalt terheket növelni vonakodott. Kész volt az ujvári had fizetéséhez évenkint mintegy huszonöt ezer tallérral járulni; mert ennyire volt szükség azon segélyösszegen fölül, melyet a morva rendek fizettek. Viszont követelte a kamarától, hogy ezen összeg fejében ő is részese legyen azon előnyöknek, melyekkel elődje birt. Hogy a kapitányokat ő nevezhesse; ha udvara fényének emelése, vagy birtokainak megvédése végett katonákra van szüksége, a kapitányok kötelesek legyenek azokat rendelkezésére bocsátani; a kapitányok és hadnagyok neki is tegyenek esküt; az érseki javakat ne károsítsák; végre a király rendelkezzék a morva segély pontos fizetése iránt [2]). Egy 1616 october 29-én kelt királyi leirat az érsek által módosított föltételeket elfogadá. Megelége-

[1]) Egykorú másolat a m. k. kam. levt.

[2]) Lásd e munka 229. lapját.

dett a Forgách által tett ajánlatokkal; egyedül azon reményét fejezé ki, hogy ha a termés bősége megengedi, vagy ingyen vagy legalább leszállított áron fog azon hadaknak gabonát adatni [1]).

A k. leirat határozottan megállapítá az érsek kötelezettségeit elméletileg. De a kamara emberei azokat kiterjeszteni igyekeztek.

1617 augustus 2-án Pázmány a bécsi hadi tanácsesal Nagyszombatban uj egyességre lépett az ujvári őrség iránti kötelezettségei tárgyában [2]). De már ugyanazon év végén nehézségek merültek föl. Ezeket azon katonák idézték elő, kiket az érsek udvarában tartott. Az érsek sürgetéseire a k. kamara meghagyta az ujvári kapitánynak, hogy a régi szokás és a király biztosítása értelmében annyi katonát állítson rendelkezésére, mennyit udvarának fénye követel; de az érsek, ha katonákat kiván, tartozzék esetenként a hadi tanácshoz fordulni. Pázmány kimutatta ennek szükségtelen voltát; miután azt a nagyszombati egyesség sem követelte, és a kapitány tudomása mindenkor elégséges volt. És óvásban kijelenté, hogy csak oly föltétel alatt fogja fizetni az ujvári katonákat, ha azok is teljesítik, mire k. rendelet által köteleztetnek. A k. kamara némi kifogásokat tett. De Pázmány ujabban kimutatta követelésének jogosságát; a király ugyanis viszonyos kötelezettséget állapitott meg; az érseknek a fizetést, a katonáknak pedig annak teljesítését, mit az érsek elődjeinek tettek.

---

[1]) Lásd e munka 233. lapját.

[2]) Concordia cum Caesare et Consilio bellico Pazmanni circa Praesidium Ujváriense inita. Tyrnaviae. Ezt Hevenesy gyüjteményének V. kötetébe vette föl. De a kézirat-gyüjteménynek ezen kötetje az egyetemi könyvtárból elveszett.

A k. kamara ugyanakkor kifogásokat tett azon bor ellen, melyet az érsek a kamarának katonai célokra Ujvárban eladott; ezen borból egy hordót vissza is küldött. Pázmányt sértette az igazságtalan eljárás, azt bántalomnak tekinté. S mint ilyenkor szokása volt, élesen tette meg észrevételeit. „Ezen tárgyra nézve — ugymond — a következőket kell megjegyeznem. Először csak oly bort adhatok, a minő terem. Nem vagyok Isten, hogy tetszésem szerint teremthessek nemes borokat. Tiszteim ez évben semmiféle bort nem vásároltak, ... a mely bor terem, azt szolgáltatják ki. Ha a szokottnál roszabb, nem az én vétkem. Honnan vegyek jobbat? Azután a Bécsbe való átszállítás a nemes bornak is megváltoztathatja szinét és izét. És ha meg is változik? Vagy ha véletlenül csak az egyik hordó volt olyan, és a többi jobb? Vajjon ő fge élésházaiban nem találtatik e néha még roszabb? Midőn a tisztek borokat vásárolnak, meg van hagyva nekiök, hogy nem ugyan fejedelmi asztalra való, hanem jó bort vegyenek. Mindazáltal a mi terem, akár jó akár középszerű, azt el kell fogyasztani. Csak azt adhatjuk, a mit Istentől nyerünk.

Továbbá ezen dolgoknak felsőbb meghagyás következtében kell történni, különben rosz példát adnak s zavarokat idéznek elő. És (bár távol van tőlem ő fge böles hadi tanácsát megróni) ha gyakran megengedtetik, nem lesz jó vége. Többet nem szólok, majd megtanít az idő.

A borok ára iránt nincs joguk panaszkodni. Pozsonyban, ezen szabad és bortermő városban, Sellyén és máshol is azon áron árulják a bort, mint Ujvárban. Tiffenbach ur nagyon bőkezű máséból, s kivált egyháziak javaiból. De hiába fáradozik, Magyarországban nem fogja elnyomni az egyháziakat.

Sajnálom, hogy ily csekélységekről (mert egy utközben elromlott hordó borról van szó) kell tárgyalnom a nagynevű testülettel. De nehogy Méltóságtok rosz néven vegyék hallgatásomat, kimagyaráznom kelle magamat.“ [1])

1618-ban az ujvári őrséget szomorú viszonyok között találjuk. 50 gyalog az érsek udvarában szolgált, 50 Kékkő várába küldetett. Többen meghaltak, mások betegen feküdtek. Az egész őrség 1000 helyett 700 emberből állott, kik a terjedelmes erősség megvédelmezésére nem voltak elégségesek, miután a portyázó török csapatokat is fékezniök kelle.

A nádor a királyhoz fordult, kérte rendelje vissza Ujvárba a Kékkőn tartózkodó 50 katonát, határozzon továbbá, kitől kelljen további segélyt várni: a királytól vagy az érsektől. Miután azonban az érsek 700 katonánál többet fizetni nem köteleztetik; a költségek pótlását a királynak kell magára vállalni vagy eziránt mielőbb az érsekkel értekezni [2]).

Mivel pedig országos határozatok a német hadakat Magyarországból kivezettetni rendelték, a nádor sürgeté a királyt, birja reá Pázmányt, hogy 500 gyalogot tartson Ujvár védelmére, ha a lovasok kevesebb számban vannak is, nem tesz semmit. Szükséges az őrséget mielőbb teljes számra emelni, 1000-ig kiegészíteni, miután az erősség nagy fontossággal bir. És ezzel kapcsolatban figyelmezteté a morva segélypénzek elmaradására [3]).

---

[1]) Pázmány a k. kamarának. Nagyszombat, 1617 dec. 26. Eredeti fogalmazat. Egész Pázmány irása. Pray kéziratjai között.

[2]) Forgách Zsigmond a királynak 1618 júl. 8. Ugyanazon napon az ifjabb királynak is ir, közbenjárását az ujvári erősség érdekében kikérve. Protocollum Palatini S. Forgách.

[3]) Forgách Zs. a királynak 1618 aug. 14. Prot. Sig. Forgách.

A segélypénzek további kifizetése ellen — ugy látszik — kifogást tettek a szomszéd tartományok rendei. Megbántva érezték magukat azon országgyülési határozat által, mely a külföldi hadaknak kivezetését rendelé. A nádor ezen kifogás élét azon megjegyzés által kivánta eltompítani, „hogy hisz a cseh, morva és ausztriai rendek készségesen megerősítették a bécsi békekötést. Pedig annak egyik pontja hasonló értelemben szól“ [1]).

Időközben a csehországi zavarok kényszeríték a királyt a magyar véghelyekből is kivezetni az őrségek egy részét. Az ujvári őrségből 300 huszár vett részt a csehországi hadjáratban. De ezeknek most elmaradt az érsek által fizettetni szokott zsoldjuk. Ennek következtében mind maguk, mind lovaik szükséget szenvedni kezdettek. Panaszaik folytán a király fölszólítá az érseket, hogy szükségükön segíteni siessen, s fizesse meg azonnal egy hónapi zsoldjukat [2]).

Pázmány azonban a zsold helyett mentegető iratot küldött. Egyenesen képtelennek mondá magát a kivánt pénzösszeg kiállítására. Bár több nap óta súlyos és veszélyes betegség ágyához bilinczelé, kifejté tagadó válaszának indokait. „Tudja meg felséged — irja — én azon katonáknak zsoldjuk fejében semmivel sem tartozom; hanem — mint tiszteim értesítenek — a hátrálékok a mult és jelen évi morvaországi sepélypénz elmaradásából származtak. Továbbá, miután Magyarországban igen nehéz a fizetéseket készpénzben eszközölni, midőn Bécsben a cs. titkos tanács tőlem a két havi zsold előleges fizetését kivánta, biztosítottak az iránt, hogy ha az ujvári hadaknak két hónapnál tovább

---

[1]) Forgách Zs. a királynak 1618 sept. 30. U. o.

[2]) A király Pázmánynak Bécsből Szent-Keresztre 1618 oct. 3. Eredeti. Prim. vil. levt.

kellene táborban maradniok, zsoldjuk a morvaországi segélypénzekből fog födöztetni. A távozó katonák, családjaikat otthon a legnagyobb szükség közepette hagyván, a hadjáratban való részvételre csak oly föltétel alatt határozták magukat, hogy családjaik jövő fizetésük rovására a szükségesekkel elláttassanak; mi meg is történik. Végre az utóbbi, hosszú országgyülés nagy költségei, és a szegények javára tett kiadásaim annyira kimerítettek, hogy némi kevés gabonán és boron kivül alig rendelkezem azzal, mit a mindennapi szükségletek igényelnek. Mindazáltal, hogy felséged meggyőződjék, hogy ha netán valamely hiány merülne föl, ez nem szolgálatkészségem, hanem képességem hiányából származnék: magam ezen súlyos betegségemben ügyeim vezetésére erőtlen lévén, tiszteimnek meghagytam, hogy mindenfelöl már előre gyüjtvén pénzt, felséged kegyelmes akaratjának eleget tegyenek.“ [1])

A királyra kedvezőtlen hatást gyakorolt Pázmány ezen levele. Ugy fogta föl annak értelmét, hogy Pázmány magát a fizetés kötelezettsége alól kivonni akarja. Ezért kiemelvén, mennyire szüksége van az ujvári huszárokra, s menynyire nehezére esik neki saját rendes hadait is fizetni: sürgetőleg fölkérte, hogy „félretéve minden igényeket és nehézségeket“, a kivánt zsoldot kifizesse. Igérte, hogy rajta lesz, miszerint a morva segélypénzre tartott igényei mielőbb érvényesíttessenek [2]). Mikép lett ezen ügy elintézve, arról hallgatnak a fönmaradt okmányok.

---

[1]) Pázmány a királynak Túróczból oct. 21. Eredeti. Prim. vil. levt.
[2]) A király Pázmánynak nov. 6. Eredeti. U. o.

VII.

Balásfy Tamás. — Jelleme. — Kihágásai. — Törekvései a pozsonyi prépostság elnyerésére. — A pozsonyi káptalan által tett akadályok. — Balásfy vitatkozása Káldival.

Balásfy Tamás érdekes egyénisége sok tekintetben kiválik azon magyar főpapok közöl, kik Pázmánynak kortársai, vele karöltve a katholika egyház emelésén munkálkodtak [1]).

Balásfy Erdélyben, Kolozsvárott született s Győrött nyert kanonoki javadalmat. Később a zalavári apátságot és a kapornaki prépostságot is megszerezte [2]). 1613 aug. 21-én pedig bosniai püspökké neveztetett [3]).

Élénk észszel, szerencsés tollal megáldva, a hittudományokban is alaposan jártas, kiváló hivatással birt az irodalmi tevékenységre. És nem csekély részt vett azon tollharcban, melyet katholikus és protestáns notabilitások nagy élénkséggel küzdöttek a XVII-ik század elején. Pázmány oldalára lépvén, sok ideig egy maga osztozott annak polemikus harcaiban s diadalaiban is. A törekvések ezen azonossága szoros barátságot, benső viszonyt hozott létre a két férfiú között.

---

[1]) Balásfy jellemének s működésének hű és teljes rajzát adni nem szándékozom, s nem is vagyok képes. Ezen feladat Ipolyi jeles tolla által fog megoldatni, ki számos ismeretlen adattal rendelkezik.

[2]) Liber Regius. A m. k. kam. levtban.

[3]) Pray: Specimen Hierarchiae II. 438. l.

Pázmány, 1614-ben Alvinczi Péter által megtámadtatván, megirta: „Az Igazságnak győzedelme“ cimű művét. De épen midőn evvel elfoglalva volt, kelle az említett év őszi hónapjaiban Rómába utaznia. S miután ideje többé nem volt arra, hogy munkáját személyesen bocsássa sajtó alá s fölügyeljen a nyomtatásra: barátját, Balásfyt kérte föl ennek eszközlésére. Ez ügyben hozzá intézett levelében kiemelé Balásfy jóakaratát s szeretetét, melyet irányában tanusitott; érdemeit, melyeket személye körül szerzett [1]). Balásfy híven teljesité a baráti megbizást. 1614 novemberben sajtó alá adta Pázmány művét. Ahoz maga is mellékelt egy Alvinczihez intézett terjedelmes levelet, melyben Pázmánynak érveit támogatja, érdemeit, jelességeit dicsőiti.

Két évvel később Balásfy ujra megjelent az irodalmi küzdtéren, hogy Pázmány mellett fegyvert fogjon. Akkor, midőn a „Kalauz“ ellen Zvonarich Imre és Nagy Benedek 1615-ben „Pázmány Péter pironsági ...“ cimű művet adtak ki. Pázmány ugyan felelt erre maga a „Csepregi Szégyenvallás“-ban. De ugyanakkor Balásfy is „Csepregi iskolá“-jában védelmére kelt Pázmánynak és a megtámadott kath. tannak. Ugyancsak Pázmány mellett irta ő 1616-ban „Epinicia Benedicto Nagy ...“ és „Echo Christiana“ cimű, névtelenül megjelent röpiratait [2]).

Eképen Balásfy Pázmánynyal kezetfogva működött; irodalmi érdemei, tolla és ismeretei által Pázmány mellett tiszteletre méltó helyet foglal el; és a két nevezetes férfiút a szellemi rokonság kötelékei füzék egymáshoz. Mindazáltal

---

[1]) „Magna tua in me merita, magnus in te meus amor, magna observantia,“ irja Pázmány Balásfynak.

[2]) Balásfy ezen műveiről szólottam fölebb 158 s kk. ll.

jellemére, természetére s életeseményeire nézve Balásfy teljesen különbözik Pázmánytól. És a ki Balásfy tettekben nyilvánuló buzgalmának tanuja, tudományosság, szoros egyházi szellem és genialitás által egyaránt kitünő műveit ismeri, bizonyára nehezen fogja elhinni, hogy ezeknek szerzője egy és ugyanazon személy azon Balásfyval, ki botrányos magaviselete és kihágásai által hirét nevét megbélyegzé kortársai s az utókor előtt.

Balásfy rendkivül heves, gyorsan föllobbanó természettel birt, melyet fékezni nem tudott, s mely szenvedélyes kitörésekben nyilvánult gyakran, a dühösségig is emelkedett nem egyszer. Ilyenkor nem ismert korlátot és határt. Fölzajló szenvedélyei elnémították az ész szavát, háttérbe szorították állásának követeléseit. Önkényes, minden tekinteteket megvető magaviselet, ingerlékenység, hatalmaskodás, egyházi javadalmak elnyerése utáni mohó vágy kiegészitik jellemének árnyoldalait. Ezek után nem lehet csodálnunk, hogy Balásfy élete gazdag volt surlódásokban és összeütközésekben azokkal, kik alatta vagy körüle éltek. Neve az irodalom terén fényes, gyülöletessé vált az egyházi élet körében. Számos peres ügy keletkezett kihágásaiból. Kellemetlenül foglalkoztatta a királyt és kormányférfiakat, a pápai követet és a primást is.

* * *

Az 1617-ik év elején üresedésben volt a pozsonyi prépostság. Ugyanis Pázmány gróf Pálffy István prépostot, kihágásai[1]) miatt, megfosztani szándékozott a pré-

[1]) Ezek a római kuriának is tudomására jöttek. Már 1615 december 1-jén irja a prágai nuntius Borghese bibornoknak Rómába: „Del

postságtól [1]). Pálffy megelőzte önkénytes lemondása által [2]). Ekkor Balásfy ohajtotta azt elnyerni. Reméllette is igyekezeteinek sikerét; Pázmánynyal jó viszonyban állott, a kormányférfiaknak birta jó indulatát. Az előbbi csakugyan ajánlotta őt a királynak. Mások ellenben, különösen több magyar tanácsos, Csiky István szendrői püspök s győri kanonok mellett működtek. Május havában úgy állott az ügy, s azt tartotta a közvélemény, hogy Balásfy fogja elnyerni azon előkelő egyházi javadalmat.

A pozsonyi káptalan elrémült. Balásfy rosz hirben állott. Győrött miatta sem az egyháziak, sem a világiak békében nem élhettek, szüntelenül voltak viszálkodásai, perei és verekedései. A győri püspöknek és káptalannak is elég oka volt panaszkodni ellene. Károl János nemes urnak, például, nagyszombat napján erőszakkal házába tört, s kegyetlenül elverte. Ezen botrány következtében azon nemesnek neje a katholika vallástól elpártolt.

A pozsonyiak is szólhattak kihágásairól. Midőn egykor Laskay János kanonok házában tartózkodott, haragjában háziurát az ablakon akarta szolgái által kidobatni. Ez meg

---

Pálffy Preposito di Posonia intendo ultime, che habbia preso una assai cattiva piega et che come da un tempo in qua ne ha dismosso i costumi, et havrebbe anco deposto l' habito clericale, si il rispetto della madre, gia decrepita non lo ritenesse." A vatikáni levéltárból. Kerschbaumer kanonok szivessége által.

[1]) Péterfynél olvassuk: hogy Pázmány „Comitem Stephanum Pálffy, Comitem Posoniensem, saecularem a Praepositura removet." Concilia II. 221. l.

[2]) „Comes N. Pálffy fuit possessor Praepositurae Posoniensis, quam idem Dominus Comes sponte et benevole anno 1617 resignavit urgente novo Archiepiscopo Pázmány." A pozsonyi káptalani levéltár adatai nyomán Kaprinay (XII. C.) kézirati gyüjteményében; a m. k. egyetemi könyvtárban.

is történt volna, ha a kanonok késsel nem védelmezi magát. Igy a legaljasabb szavakkal gyalázta. Ugyanott egy Vásáros György nevezetű nemes embert földre teritett, s a vérengzésig ütlegelt, miről az a káptalan előtt óvást tett. Szintén Pozsonyban a káptalan házában Ramochaházy Mihály kanonokot gyalázatos nevekkel s rágalmakkal sértette, arcul csapta, úgy hogy vére is kiszökött; hajánál ráncigálta. Más alkalommal az összegyülekezett tömeg nagy megbotránkozására erőszakkal tört a káptalani házra. Nem volt titok az sem, hogy saját szolgáit gyakran vérontásig veri s a legcsekélyebb okból botrányos kifejezésekkel, szitkokkal illeti. Sőt egy alkalommal Bécsben két főúr és a zágrábi püspök jelenlétében egy magyar püspökkel botrányosan veszekedett.

A pozsonyi kanonokok méltán rettegtek ily előljárótól. Annál inkább, mert elég ildomtalan volt, mielőtt a prépostságba beigtattatott volna, már is a káptalan régi kiváltságai s jogai sérelmével, börtönnel s egyéb büntetésekkel fenyegeté, veré, rágalmazá és gyalázá a kanonokokat. A káptalan nem maradt tétlen. A fenyegető veszély elhárítására mindent megtett. A királyhoz, Khleslhez, és a Primáshoz folyamodtak. Balásfyt méltatlannak állították azon egyházi méltóságra, s nagyszámú adatokat hoztak föl ellene. Előadták botrányos tetteit. További és nagyobb botrányok elhárítása kedvéért más alkalmasabb, tiszta életű és erkölcsű férfiúnak kineveztetését kérelmezték. Balásfyt — mondották — ismeretes kihágásai következtében elfogadniok egyáltalán lehetetlen [1]).

A király a káptalan leveléből értesülvén Balásfy kihágásairól, Pázmányhoz fordult; miután Balásfyt ő ajánlá neki:

---

[1]) A pozsonyi káptalan Pázmányhoz; eredeti. A királyhoz; egykorú másolat. Mindkettő 1617 jún. 8-ról. Prim vil. levt.

„Nehogy — irja a király — a prépostság alkalmas és képes egyén általi betöltésében nem elég jól gondoskodjunk, mielőtt magunkat ezen javadalom adományozása iránt elhatároznók, meghagyjuk hűségteknek, hogy nekünk más, azon méltóságra alkalmas és érdemes egyházi férfiakat is előterjeszszetek. És a káptalan levelére nézve saját nézetetekről tudósítani siessetek.“ [1]) Az érsek válaszát nem ismerem. Valószinű, hogy a Balásfy ellen fölhozott vádakat részben alaptalanoknak, részben túlzottaknak tartotta; vagy legalább azoknak alapossága felöl hiteles nyomozások eszközléseig fölfüggesztette itéletét. Egyelőre legalább nem mondott le Balásfy előmozdítását célzó szándékáról. Sőt Pozsonyban hire járt a káptalanban, hogy az érsek neheztel azokra, kik Balásfy ellen működnek s különösen Ramochaházy Mihály kanonokra. „Ira énnekem — igy mentegeti ez magát — e napokban egy barátom Pozsonyból, hogy úgy esett értésére, hogy Ngdnál engemet valaki igen bevádolt volna, hogy én itt azon instálok, hogy ő felsége Balásfy uramnak ne adja a pozsonyi prépostságot, és ezen Ngd megbúsulván, neheztelne reám. A mely dolgon igen búsultam is, csudálkoztam is, hogy az az ember (akárki legyen az) nem tudott többet találni az egész pozsonyi canonicusok közöl, hanem csak szintén én reám... Mert ha a nemes pozsonyi káptalan levelet irt ő fgnek és Cardinál uramnak ő ngnak (t. i. Khlesl ministernek) nem Ramochaházy Mihály irta ezt, hanem a pozsonyi káptalan. Nem is praesentáltam pediglen én sem ő fgnek, sem Cardinál uramnak... Nem is urgeáltam, sem nem emlékeztem soha egyébnek is csak egy szóval is felöle... nem hogy

---

[1]) A király Pázmánynak 1617 június 26-án. Eredeti. Prim. vil. levt.

sollicitáltam vagy instáltam volna érette. Nem is kellett annak sollicitálás, a mint csak fülhegyen másoktól hallottam; mert nem csak a nemes káptalan leveléből, hanem több egyéb magyarországbeli urak leveleiből is informáltatott volna ő felsége, mind pediglen Cardinál uram ő nga is e dolog felöl... De efféle dolgon, sok búsulásom vagyon, hogy szintén ugy vagyon nekem dolgom, mint a báránynak, ki ha szintén a sárból, vagy a zavarosból iszom is a viznek, de mindenkoron én zavarom azt föl.... Kérem annakokáért Ngdat, mint uramat Pátronusomat, Ngd afféle embereknek ne higye el szavát, a kik engemet igy gyaláznak.“ [1])

Balásfynak Pázmány mellett nagy támaszul szolgált Khlesl bibornok. Hogy ezt megnyerje, s a kormánynál ügyének kedvező eldöntését sürgesse, személyesen Prágába utazott. Khlesl, midőn a Balásfy ellen emelt vádakról értesült, természetesen nem lehetett hajlandó támogatni kérelmét. „Mindenkor — irja Pázmánynak — de kivált a jelen időben, midőn a szomszéd eretnekek oly ellenséges állást foglalnak el — főleg érsekségében — komolyan kell azokra gondot viselni, kikre a lelkek üdve bizva van. Nehogy egyházi méltóságokra emeltessenek, kik botrányos élet által magukat méltatlanoknak bizonyitván, képtelenek másokat haszonnal kormányozni, hanem inkább alárendeltjeiknek kárára, botrányára vannak. Ennélfogva más egyénről kell gondoskodni; olyanról, ki tiszta élet, buzgóság s más főpapban megkivántató erényekkel bir; oly prépostról, ki alatt a pozsonyi papság megelégedett lehessen. Mivel pedig ő felsége a prépostságot olyannak kivánja

---

[1]) Június 28. Eredeti. Prim. vil. levt.

adományozni, ki annak kormányzására alkalmas: Főtisztelendőségedet véleményadásra fölkérem“ [1]).

Khlesl az egész ügy eldöntését az érsekre bizta. De nézete az volt, hogy nem kell egy emberért az egész káptalant megzavarni, botrányokat és örökös viszályokat előidézni. Mert találkoznak gyakran oly egyházi férfiak, kik nagy haszonnal működnek, mig alárendelt állást foglalnak el; mihelyt pedig kormányra jutnak, többet ártanak, mint használnak. Lehet valaki jó pap, a nélkül, hogy jó főpap válnék belőle. A főpapnak nyugodt elmével és mérséklettel kell birnia, mások gyengéi és hibái iránt türelemmel viseltetni. Ezen tulajdont nélkülözi Balásfy. Ezért (miután Balásfy a prépostságot tényleg el nem nyerte, habár úgy viseli magát, mintha annak elnyerésétől függne egész leki üdve) ő miatta nem lehet veszélyeztetni az egész káptalan javát. Ha mindazáltal a káptalan megnyugodnék s az érsekkel együtt a királynál Balásfy kineveztetését kérelmezné: a bibornok késznek nyilatkozott támogatni a kérelmet [2]). A minister itélete eszerint nem hangzott kedvezően Balásfyra nézve. A vádaknak hitelt adott; a prépostságra alkalmatlannak itéli. Kineveztetését a káptalan beleegyezésének hozzájárulásától föltételezi; már pedig ezt Balásfy alig remélheté kieszközölhetni.

Azon időben, midőn e levél iratott, Khlesl közelebbről megismerkedett Balásfyval. Szellemdús vitatkozásai,

---

[1]) Khlesl Pázmánynak Prágából. Kelt: X. kal. Quint. 1617. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Khlesl Pázmánynak. Eredeti. Prim. vil. levt. Ezen levél július 22-én kelt. A prim. levéltárban találtatik Khleslnek ezzel teljesen ellenkező levele, mely szintén július 22-kén kelt. Balásfy július 26-án kelt levelében erősité, hogy az első — a szövegben ismertetett levél — előbb iratott mint 22-én; s a bibornok titkára tévedésből irta azon keletet.

kellemes társalgása által lebilincseltetve, őt csakhamar megszerette. Július 21-én több előkelő úrral ebédre hivta magához. Fölhivására bizonyos „Doctor Garthius“-sal (ki ugy látszik protestans tudós volt) Khlesl, Ferenczfy és Hoffmann György jelenlétében két órán át kitünő sikerrel vitatkozott. Ugyancsak a bibornok kivánatára nehány nappal később Lozenstein marschallnál ebédelt s ugyanazon Garthiussal vitatkozott. Az ifju szász herceg, Preiner, s más főurak is hivatalosak voltak. Ily előzmények után Balásfyt a királyi udvarnál szivesen látták. Volt fogadtatáson a királynál és Ferdinand fhgnél [1]). Ügye mind kedvezőbb fordulatot vett. Khlesl megbánta, hogy oly kedvezőtlen szellemben irt Pázmánynak. Balásfy néhány látogatása után, ennek személyéről és ügyéről teljesen megváltozott gondolkodásmódja. Elfogadta mentségeit s az ellene emelt vádakat nem tekinté többé olyanoknak, melyek a püspökségre, vagy bármely más egyházi javadalomra méltatlanná tennék [2]).

Khlesl július 22-én rendeletet küldött a pozsonyi káptalanhoz, mely válaszul szolgált a káptalan panaszlevelére. Figyelmezteté a káptalant, hogy a kánonok kiközösités büntetése alatt tiltják személyes ügyekben világi hatóság elé idézni egyházi férfiakat, főleg püspököt. Miután pedig a bosniai püspök irányában igy cselekedtek: a szentatya nevében meghagyja, hogy főpapjuk előtt megjelenvén, föloldozást kérjenek az ekkép magukra vont egyházi bün-

---

[1]) Balásfy Pázmánynak július 22. Prágából. Eredeti. Prim. vil. levt. Balásfy azt is irja, hogy Ferdinand fhg. szépen nyilatkozott az érsekről. „De V. Ill. inter caetera haec dixit: Certe magnus et bonus vir est, nemo potest illi derogare, ego neque de Rmi. D. Archiepiscopi, neque de D. Ladislai Pethe benevolentia unquam dubitavi, quam mihi per litteras etiam significarunt.“

[2]) Balásfy Pázmánynak július 26. Prágából. Eredeti. Prim. vil. levt.

tetéstől. Ha a káptalannak Balásfy ellen alapos panasza van, forduljon főpapjához. De jobban tesznek, ha kölcsönös szeretettel karolják föl egymást, kiengesztelődnek, s türelemmel viseltetnek egymás gyarlóságai iránt. Annálinkább, miután vádiratukban semmi olyast nem talált, mi a bosniai püspököt akár püspökségének megtartására, akár más javadalom elnyerésére méltatlanná tenné [1]).

A bibornok oly észrevétellel közlé ezen rendeletét Pázmánynyal, hogy Balásfy ügyében kétféle eljárást követhet. Vagy a rendes perfolyamra bocsáthatja az ügyet, vagy a felek kiegyeztetésére törekedhetik; ez utóbbit inkább ohajtá. A mi a prépostságot illeti, a király nevében már meghagyta a kamarának, hogy a szükséges intézkedéseket (t. i. Balásfy beigtatására nézve) megtegye [2]).

Khleslnek ezen megváltozott gondolkodása a király magatartását is szükségkép módositá. Balásfy védiratot nyujtott be a királynak, ki azt az érsekhez küldé, s meghagyta: eszközölné, hogy a papság körében többé méltatlan dolgok (impertinentes actus) ne történjenek, hanem inkább minden a nép épülésére szolgáljon [3]).

Balásfy ezekután türelmetlenül várta Prágában kineveztetését, s a mitől ez még függővé tétetett, az érsek ujabb jelentését. Július 26-án ujra fölkérte Pázmányt ezen jelentés megküldésére. „Ügyem kedvező elintéztetéséhez — irja — immár semmi sem kivántatik, mint hogy Méltóságod, jogaival élvén, megfékezze a káptalant, s a királynak és bibornoknak megirja, miszerint a káptalant érseki törvény-

---

[1]) Khlesl a pozsonyi káptalannak, július 22-én Prágából. Egykorú más. Prim. vil. levt.

[2]) Khlesl Pázmánynak július 22. Eredeti. Ugyanott.

[3]) A király Pázmánynak július 23. Eredeti. Ugyanott.

székének mellőzése miatt megfenyítette, megfékezte, az egész ügyet elintézte s már minden rendben van. A káptalan ugyanis nem szünik meg ide, Ramochaházyhoz irogatni, ellenem izgatni, ingerelni. Jó Isten, én oly nagynak képzeltem Méltóságod tekintélyét azon káptalan előtt, hogy ha őket csak egy szóval is meginti, s megparancsolja, hogy sürgetéseikkel fölhagyjanak, azonnal engedelmeskedni fognak .... Emlékezzék meg Méltóságod irántam való kegyességéről s valamivel nagyobb mértékben részeltessen támogatásában [1]).

Pázmány ugy látszik megtette mindazt, mire Balásfy fölkérte. S ez megnyugtatva hagyta el Prágát [2]).

* * *

Balásfy, ki midőn szenvedélyei elragadták a társadalmi élet különböző viszonyai közepette, a legerőszakosabb tettektől sem riadott vissza; a vitatkozás hevében elméleti téren, tudományos kérdések tárgyalásában is végletekre engedé magát ragadtatni. Erre nézve érdekes példánk van.

Az 1618-ik év január végső, vagy február első napjaiban Homonnai György asztalánál más egyéb vendégek között Balásfy és Káldy György jezsuita atya, a biblia hires magyar forditója, találkoztak. A két tudós férfiú társalgása tudományos kérdések körül forgott.

---

[1]) Balásfy Pázmánynak július 26. Prágából. Eredeti. Prim. vil. levt.

[2]) Mikor neveztetett ki Balásfy pozsonyi prépositta, nem tudom meghatározni. Egy, 1618. június 26-án kelt, királyi irat a kinevezésről mint „iam pridem“ megtörténtről emlékezik. Eredeti fog. A bécsi cs. titkos levéltárban. Balásfy maga a királyhoz intézett védiratában emliti, hogy az 1618-iki országgyülés alatt történt a kinevezés. Egykorú más. Győri kápt. mag. levt.

Többi között szóba jött a kath. egyház tanitása a gyónásról; különösen fölmerült azon kérdés, érvényes e az irás közvetitése által végezett gyónás? Balásfy fölhozta, hogy Sa Emanuel atya azon véleményét, mely szerint a távollevő bűnösnek levél vagy küldött által végezett gyónását érvényesnek mondja, a szentszék elvetette. Káldy Balásfy állitását nem vonta kétségbe, de megjegyzé, hogy az elvetett véleményt Emanuel atyán kivül mások is osztották.

Balásfy azonban tovább ment. Állitá, hogy a gyóntatója előtt személyesen megjelenő gyónónak sem szabad irás közvetitésével előterjeszteni vétkeit. Káldy ezt egyenesen tagadta, miután a pápák ezen kérdésben semmit sem határoztak. A bosniai püspök nem tűrt ellenmondást. Haragra lobbant s a vendégsereg hallatára vádolá Káldyt, hogy eretnek állitást védelmez. Még akkor is — folytatá — érvénytelen a gyónás, ha a gyóntató a gyónó irását kezeiben tartva kérdezné a gyónót: vajjon magáénak vallja e mindazon vétkeket, melyek az irásban foglaltatnak, és a gyónó igenlően válaszolna. Sőt érvénytelen akkor is, ha a gyóntató sorban és egyenként kikérdezné a gyónót azon vétkek felől, melyek annak irásában foglaltatnak, s az minden egyes kérdésre vétkesnek vallaná magát.

Káldy nem látta tanácsosnak folytatni a vitatkozást. Balásfy mind szenvedélyesebb hangon szólott és sértő szavakkal kezdett élni [1]). Káldy kinyilatkoztatá, hogy az érseknek eldöntésére fogja bizni: vajjon eretnekséget állitott e, és vajjon igaza volt e a püspöknek, midőn az egész vendégsereg előtt kikiáltá, hogy eretnekséget tanit. „Nem akarok

---

[1]) „Rmus D. Th. Balásfyus more suo acriter disputavit... Qualibus verbis, non scribo, quia nolo conqueri.“

eretnek lenni, — mondá a szerény tudós — és ha helytelenül szólottam, lelkiismeretem által köteleztetem visszavonni hallgatóim előtt.“ Ebben megegyeztek, s miután egymásnak a vitatkozás hevében használt illetlen szavakért megbocsátottak, kiengesztelődve váltak el [1]).

Pázmány sietett eldönteni a kérdést. „Jól teszi Tisztelendőséged — irja Káldynak — hogy poharak közt folyt beszédek által magát megzavartatni nem engedi. A vitatkozás heve gyakran elragadja az embereket és eretnekséget látnak ott, hol nincs eretnekség. Ha tüzetesen akarnám kifejteni azon tárgyat, melyről szó volt, nehány levelet kellene tele irnom. De fölösleges hitrokonok között ily viszályokat támasztani. Röviden: semmiképen sem helyeslem azt, mit vonallal aláhuztam (t. i. Balásfy két utóbbi állitását). Mert mindegy, akár emlékezetből, akár nyomtatott könyvből, akár másnak irásából kérdezi ki a gyóntató gyónóját. Az első tétel pedig, a melyet kereszttel jelöltem meg (t. i. Emanuel atyáról) helyes értelemmel birhat, de helytelennel is. Csudálni nem lehet, hogy az iránt nehézségek keletkeztek. Megmondám Balásfy urnak, mily értelemben tartható helyesnek. De mint emlitém, a vitatkozás heve mindenkit elragad. Tisztelendőséged folytassa Isten és a vallásnak tett szolgálatait. Érettem pedig imádkozzék.“ [2])

---

[1]) Káldy Pázmánynak Csejthéről 1618. febr. 3. Eredeti. Pray Gy. kéziratainak XXXII. kötetében, a m. k. egyetemi könyvtárban.

[2]) Pázmány Káldynak Nagyszombatból 1618. február 24. Eredeti. Az egész Pázmány saját irása. Ugyanott.

VIII.

Balásfy a pozsonyi prépostság mellett a győri őrkanonokságot is megtartani igyekezik. — A nuntius beavatkozása. — A galgóczi értekezlet. — Pázmány véleménye. — Balásfy ujabb kihágásai. — Törvényszéki tárgyalások. — Pázmány itélete. — Balásfy és a káptalan kibékülése.

Balásfy elnyerte a pozsonyi prépostságot. De lemondania kellett az őrkanonoki javadalomról, melyet a győri káptalannál birt. A király ezen javadalmat Csiky István erdélyi püspöknek szánta, s később valóban adományozta [1]).

Balásfy csakhamar megbánta, hogy kibocsátá kezeiből az őrkanonokságot s módot keresett visszaszerzésére. 1618 első felében, mielőtt az őrkanonokság Csikynek adományoztatott, a győri káptalanhoz készült fordulni, hogy az emlitett javadalmat visszanyerje. Tudván, hogy a káptalan tagjai nem a legbarátságosabb indulattal viseltetnek irányában, a pápától igyekezett ajánló levelet kieszközölni. Pázmány ajánlására — mint állitá — a pápától dis-

---

[1]) A király Napragynak 1618. június 26. „Superioribus temporibus vacante Praepositura Capituli Posoniensis institerat apud nos .... Stephanus Csiky .... accedente etiam intercessione .... nostrorum Consiliariorum Hung., quo nos eidem .... Praeposituram conferremus. Verum cum iam pridem ad humilem petitionem Thomae Balásfy .... et ad nonnullorum etiam ... intercessionem ... eandem Praeposituram ... contulerimus, neque vere dictum Stephanum Csiky negligere volumus .... te requirere voluimus, ut Custodiatum una cum Canonicatu Jauriensi per translationem Thomae Balásfy ... vacantem ... memorato Stephano Csiky .... conferre velis.“ Eredeti fogalmazat. Pázmány sajátkezű javitásaival. A bécsi cs. titkos levt.

pensatiót s engedélyt nyert, hogy a pozsonyi prépostság mellett, öt éven át, megtarthassa mindazon javadalmakat, melyeket már birt. Azonfölül egy május 26-án kelt pápai bréve általános kifejezésekben a káptalan jóakaratába [1]) ajánlá. Ezen apostoli irat július 16-án olvastatott föl a káptalanban. S most előadta Balásfy kérelmét, hogy az őrkanonokságot megtarthassa. A káptalan által visszautasíttatott [2]).

Balásfyra kellemetlenül hatott a szenvedett kudarc. De ő nem szokott visszarettenni az első akadálytól. El volt határozva megmozdítani mindent, hogy célját elérje. Ujra a pápához s a császári udvarnál székelő nuntiushoz fordult. Panaszosan előadá, hogy a győri püspök és káptalan vonakodnak engedelmeskedni a pápai brévének. Erre Borghese bibornok a pápa nevében september 1-jén meghagyta a nuntiusnak, hogy kihallgatván a feleket, itéletet hozzon.

A nuntius október 1-én kelt leveleiben Napragy győri püspököt egy részről, és Balásfyt más részről fölszólitá, hogy a levél vételétől számitandó tizenöt nap alatt, fölvilágasitást adjanak [3]). A püspök a kitüzött határidőt rövidnek tartá s halasztást kért. Balásfy ellenben a püspöknek okait, melyekkel kérését támogatá, alaptalanoknak s a halasztást meg nem engedhetőnek igyekezett kimutatni. Kérte

---

[1]) „Et si non ambigimus, quin vos dilecto filio Thomae .... fraternam charitatem impendatis, ... tamen eum vobis libenter commendamus, sperantes in Domino nostra huiusmodi commendatione illud Thomam consecuturum, ut vestra in eum officia .... multo promtiora experiatur.“ Eredeti. Győri kápt. magán levt.

[2]) „Breve hoc S. S. lectum est in Capitulo Ecclesiae Jauriensis. Anno 1618 die 16 Julii. Custodiam petebat, sed non obtinuit.“ A bréve külsején egykorú kézzel jegyezve.

[3]) 1618. október 1. Nuntius Napragynak. Egykorú másolat. Győri kápt. magán levt.

a nuntiust, ne hallgasson a püspök kérelmére, annálinkább, mert a pápa is rövid uton rendelé elintézni az ügyet [1]).

A nuntius Balásfy ezen levelét november 9-én egyszerüen átküldé Napragynak, fölszólitván, hogy kifogásait 18 nap alatt irásban közölje [2]).

Napragy — mint a következő eseményekből kitünik — a kérdéses ügyre nézve illetéktelennek tartá a nuntius hatóságát. S ennek beavatkozása következtében a fönforgó viszály kétszeres jelentőséget nyert. A győri káptalan bevádolá Balásfyt a királynál, hogy a király apostoli jogainak sérelmével Rómából kért engedélyt az őrkanonokság megtarthatására. Balásfy védiratot nyujtott be. Kiemelé, hogy a pozsonyi prépostságnak csekély, alig 300 forintra megy évi jövedelme. Emiatt az előbbi prépostok többnyire más javadalmakat is birtak. Azután ő sokat költött a javadalmain véghezvitt épitkezésekre, munkáinak kiadására [3]). A pápa ezen okoknál fogva engedte meg, hogy a győri őrkanonokságot öt évig megtarthassa. Midőn ezen engedélyt a pápától kérte, nem vétett a királyi jogok ellen. Hisz ő — mint finomul megjegyzi, — csak dispensatiót, nem beneficiumot kért Rómából. Sok példa van arra, hogy magyar főpapok több javadalmakat birtak és birnak. Igaz, több év előtt elnyerte a szalavári apátságot és kapornaki prépostságot, de ezek alig jövedelmeznek 100 forintot. Birja sz. László oltárát is a győri főegyházban, ez is alig hoz be 40 forintot. Szegénységének fölsegélése, a pozsonyi

---

[1]) Balásfy két levele a nuntiushoz. Datum nélkül. Egykorú másolat. Győri kápt. magán levt.

[2]) 1618 november 9. A nuntius Napragyhoz. Egyk. más. Ugyanott.

[3]) „Librorum editionibus, — ugymond — quos iam aliquot fidei catholicae adversariis oppositos edidi, neque hactenus suffecissem, nisi catholicorum hominum elemosinariis quasi subsidiis fuissem adintus.“

prépostság fölépitésére, könyvei kiadására szükséges költségek megszerzése végett kivánja a győri kanonokságot öt éven át megtartani. A katholikus ügy emelésére Pozsonyban könyvnyomdát szándékozik fölállitani. Kéri tehát a királyt, ne adjon hitelt az ellene emelt vádaknak s ne ellenezze azt, mit a pápa megengedett [1]).

A király november 9-én Bécsből Lépes Bálint nyitrai püspököt és k. cancellárt Pázmányhoz küldé. Üzbégen találkozott vele s itt közlé a király kivánságát, hogy a közelebb Galgóczon Forgách nádornál tartandó tanácskozmányra összehivott egyházi s világi urak közöl, némelyekkel tetszése szerint értekezvén, az ügy mikénti eldöntéséről adja elő nézeteit. A király azután a viszály megszüntetése végett megkeresni fogja a pápát [2]).

A galgóczi értekezlet december első napjaiban megtartatott. De Pázmány nem volt ott. Betegség akadályozta a megjelenésben [3]). Mindamellett december 6-án Napragy

---

[1]) Balásfy a királynak. Egyk. más. Datum nélkül. Győri kápt. mag. levt. Balásfy ugyanakkor Ferdinand ifjabb királynak is irt. Ezen levélben többi közt áll: „S. Pontificem ius collationis beneficiorum divis Ungariae Regibus cessisse, dispensationes circa pluralitatem sibi retinuisse, neque me Sedi Apostolicae supplicasse, ut beneficia mihi in Ungaria per illam conferrentur, sed ut antea mihi collata, per ablationem canonicae incompatibilitatis dispensatione apostolica conservarentur, nec hoc quo commendationibus Mtum VV. vel in puncto adversarer, sed ut necessitatibus meis, quae erogatis in Typographos, cum libros aliquot ederem, et in ecclesiastica aedificia, et in alia pia opera sumptibus, accrescerant, et etiam laboranti rei litterariae erectione Posonii Typographiae .... succurrerem. Neque breve illud apostolicum motu proprio factum, sed ad Illmi D. AEppi Strigoniensis commendationem indultum est.“ Egyk. m. Ugyanott.

[2]) A király Pázmánynak 1618. nov. 29. Eredeti a prim. vil. levt.

[3]) „Szomoru hireink futamodtak Ngod beteges állapotja felöl, nem kevés szomorúságom volt rajta. De megvidámita Ngod becsületes mostani levele, melyben irja Ngd könnyebbülését.“ Lépes B. Pázmánynak Galgóczról 1618. december 7-én. Eredeti a prim. vil. levt.

szőnyegre hozta Balásfy ügyét. Mint érdeklett félnek előadását és javaslatát nem a mérséklet szelleme lengé át, a szenvedély sugalmazta. Ennek daczára, vagy talán épen azért viszhangra talált a tanácsosoknál. „Azt tanácsolták, hogy Palatinus uram tiszte szerint citáltassa, tanquam contra patriae leges delinquentem.“ Egyedül a cancellár szólalt föl az inditvány ellen.

„Elég ártalmas lehetne — irja a cancellár Pázmánynak — Balásfy uramnak ő kegyelmének, ha végbe menne a tanácsuraknak szándékja .... Én levék az első, ki arra kérém az urakat, hogy ennek az intentiónak békét hagyván, csak Personalis uram ő kegyelme által intsék ő kegyelmét, csendesedjék és szándékában valamennyire tartozzék meg. Megjelentettem azt is az uraknak, hogy ezt a causát urunk ő Fge Ngodra, mint Metropolitára delegálta, és Ngodnak gondja leszen reá, miképen componálja ezt a controversiát.“ [1])

Habár Napragy nem tudta is keresztülvinni egyik inditványát, sikerült elfogadtatni egy másikat; hogy az értekezlet a királyhoz, a pápai nuntiushoz, a római bibornokokhoz és a pápához intézendő levelekben, Balásfy eljárása és a nuntius törvénytelen beavatkozásai ellen panaszt és óvást emeljen. A levelek Napragy fogalmazatai alapján, a december 7-iki értekezletben csakugyan megirattak s szétküldettek [2]).

A királynak előadták, hogy régi időkben is találkoztak, kik a magyar királyok ősi kiváltságai sérelmével idegen hatóságok beavatkozását sürgették. Ezeknek célzatai a királyok és rendek tiltakozása által mindenkor megakadályoztattak. Sőt hivatalaik és javadalmaiktól megfosztatván, mint a közbéke

---

[1]) Előbbi levél.

[2]) Mert a levelek mellett ott áll az oldaljegyzet: „Conceptus Dni Napragy AEppi Colocensis.“

zavarói, viszályok előidézői a törvény által előirt súlyos büntetésekkel sujtattak. A király tehát ez esetben is irjon a pápának, fékezze meg Balásfy kihágásait, és őrizze meg azon királyi jogokat, melyeket az megsérteni akart [1]).

A pápához intézett levélben kiemelik, mikép Balásfy alattomos módon, a rendes hatóságok kikerülésével, egyenesen Rómából kérelmezte előbbi javadalmainak megtarthatását. Ez Magyarországban egészen uj, szokatlan eljárás, melyet tűrni nem lehet. Kérelmét saját főpapja előtt kellett volna indokolnia. A magyar királyoknak, a pápáktól nyert s megerősített kiváltságait megsértette, miután a római pápák a magyarországi egyházi javadalmak körül való rendelkezést a királyra bizták, maguknak egyedül a püspökök megerősitését föntartván. Sőt az ország törvényei szigorú büntetéseket szabnak azokra, kik a régi törvényes szokástól eltérőleg igyekeznek egyházi javadalmakat szerezni. A pápának ezen ősi jogokat inkább megerősiteni kell, mint egyesek nagyravágyó törekvései kedvéért megsérteni. Erősitse meg mindazt, mit a fönforgó ügyben királyi rendelet folytán a győri püspök Balásfyra nézve elrendelt [2]).

Hasonló szellemű és tartalmú azon levél, mely a római bibornokokhoz intéztetett; közbenjárásukat kérték ki a pápánál a királyi jogok föntartásának érdekében [3]). A nuntiustól végre bocsánatot kértek, hogy az általa megkezdett uj rendet, szokatlan visszaélést nem tűrhetik hallgatással. Hallgassa meg inkább a közóhajt, mint egynek kérését. Készek az ország jogai iránt tanusitandó tiszteletét szolgálatkészségükkel viszonozni [4]).

---

[1]) [2]) [3]) [4]) Protocollum Palat. S. Forgách.

Pázmány betegsége miatt a galgóczi értekezleten meg nem jelenhetvén, nem volt alkalma a galgóczi határozatokra befolyást gyakorolni. Véleményét külön közlé a királylyal. „A mi Balásfy személyét illeti, — irta fölterjesztésében — ha valaki, bizonyára én óhajtom előmozdíttatását, nemcsak azon kiváló tisztelet és hódolatnál fogva, melylyel a szent szék iránt viseltetem, s melyet életem veszélyeztetésével is, ha kell, bebizonyítani kész vagyok, hanem egyszersmind Balásfy személye iránti jó indulatomnál fogva. Egyébiránt Balásfy ő szentségétől a dispensatiót előbb eszközölte ki, mielőtt a pozsonyi prépostságot elnyerte; Khlesl bibornok pedig határozottan kijelenté Balásfynak, hogy a prépostságot semmi esetre sem nyeri el, ha az őrkanonokságról le nem mond, mert azt az erdélyi püspöknek kell adományozni, hogy a kamara megmentessék azon évdij terhétől, melyet az erdélyi püspöknek fizet. Felségednek ezen, a bibornok által velem közlött, szándékát én magam adtam tudtára Balásfynak. Egyuttal a nagyváradi püspök s mások által azonnal fölszólítottam a kalocsai érseket (és győri püspököt, Napragyt), hogy az őrkanonokságot az erdélyi püspöknek adományozza. Miután tehát Balásfy azon időben kifogást nem tett, most nem panaszkodhatik sérelemről. Bizonyos ugyanis, hogy ha azon föltételt el nem fogadja, a prépostságot Fgdtől el nem nyerte volna. És ezen föltételt elfogadván, az ő szentsége dispensatiója által nyert jogról önkényt lemondott. Ezen érv által a nuntiust is reábirni lehet, hogy a szent szék tekintélyének föntartásáért, a perügy további folytatásától elálljon. Mint értesültem, a galgóczi értekezletben résztvett urak annyira fölingerelvék, hogy Balásfyt nagy veszély, talán a számüzetés büntetése is fenyegeti, ha a nuntius beavatkozásával fel nem hagy. A mi uraink nagy

súlyt fektetnek arra, hogy az egyházi javadalmak körül ne történjenek ujitások. A cancellár elbeszélheti Fgdnek, a galgóczi értekezleten mikép nyilatkoztak, még katholikus férfiak is. Ezért mind a szent szék tekintélyének, mind a magyar egyház békességének s nyugalmának érdekében szükséges az egész ügyről fölvilágositani a nuntiust és hallgatást parancsolni mindkét félnek. Lesz Fgdnek még elég alkalma Balásfyt, ha megérdemli, más javadalmakkal megajándékozni.“ [1])

A király hallgatott Pázmánynak, az igazság és méltányosság által sugalt, tanácsára. Balásfynak meghagyta, hogy igényeinek további sürgetésétől elálljon. De Balásfy nem engedett. Nem gondolt sem a király parancsával, sem a galgóczi értekezlet fenyegető lépéseivel. December közepe táján fölkérte a nuntiust, hogy a győri püspök és káptalan ellen mondja ki az excommunicatiót és interdictumot; miután a pápai brévének engedelmeskedni vonakodnak. A nuntius elég gyenge és hiú volt, hogy magát tévutra vezettetni engedje. Balásfy a sententiát karácsony táján Győrött kihirdetteté.

Ennek következtében Napragytól [2]), a váradi, pécsi és váczi püspököktől [3]), valamint a nádortól is [4]) levelek mentek a királyhoz. Kérték, hogy Balásfyt büntesse és fékezze meg. A győri püspök és káptalan Pázmányhoz is fordult. Csiky István püspököt s kanonokot és Nagyfalvi György püspöki helynököt és kanonokot Nagyszombatba küldötték.

---

[1]) 1618 december 13-án, Nagyszombatból. Egykorú másol. Győri kápt. magán levt.

[2]) 1618 december 27-én. 1619 január 6-án. Egyk. más. Ugyanott.

[3]) 1618 december 31-én, Nagyszombatból. Egyk. más. Ugyanott.

[4]) 1618 december 29-én, Tavarnokról. Egyk. más. Ugyanott.

December 27-én emlékiratot nyujtottak be a primásnak. Kijelentik, hogy küldőik a pápai követ által kimondott egyházi büntetéseket igazságtalanoknak és érvényteleneknek tekintik. A királyt fölkérték, hogy a nuntiust itéletének visszavonására és beavatkozásának megszüntetésére birja. A nuntius itéletének foganatositása sérti a király tekintélyét és hatóságát, ki a győri javadalmat, az érsek, a főpapok és főurak tanácsával adományozta. Mind a király, mind a főpapok hatósága csorbát fog szenvedni, ha megengedtetik a nuntiusnak, hogy az egyházi javadalmak adományozását egyházi büntetések által megsemmisíthesse. A nuntius itélete érdemdús férfiút sujt; és ezen itéletből veszedelmes hátrányok származhatnának. Ne engedje az érsek, hogy saját érseki tartományában idegen hatóság itéletei foganatosíttassanak. Erre a törvények nem csak fölhatalmazzák, de föl is hivják. A nuntius — bármily hatalommal birjon egyébként — nincs följogosítva az érsek tudta nélkül, ennek suffraganeusai ellen biróilag eljárni. Miután pedig a nuntius elmulasztotta az érsek beleegyezését kikérni, itélete semmis és érvénytelen [1]).

A királyra nagy hatást gyakorolt azon hir, hogy a nuntius Balásfy által, ama szokatlanul merész lépésre engedé magát elragadtatni. Haragra lobbant és Balásfyt Bécsbe idézé.

„Balásfy uramra — irta ekkor Pázmánynak az udvari cancellár — harag vagyon urunktól ő felségétől, hogy nem szünik meg ő kglme a győri custosságnak sollicitálásától. Csütörtökön behítták vala a titok tanácsba .... Az fölforgott, hogy ha Rómából akar beneficiumat ő kglme itt urunk fejedelemségében birni, nem szenvedi ő fge, hanem Rómába

[1]) Az emlékirat Nagyszombatban szerkesztetett. Ered. Prim. vil. levt.

igazítja .... A Ngod irását igen ponderálták az urak és helyeselték, hol azt insinuálta urunknak ő fgnek, hogy különben nem adta volna urunk Balásfy uramnak a pozsonyi prépostságot, hanem hogy a custosságból Csiky uramnak prospiciáltassék és a pensiótól a Camera exoneráltassék. Cum igitur tunc D. Balásfy non reclamavit, scienti et volenti non est facta iniuria. Itaque si ipsemet hac conditione non detrectata a S. Stis dispensatione discessit, sibi imputet. Ez Ngod irásához képest, mindjárt másnapra ugymint péntekre hivatni akarják vala, meg is volt irva a parancsolat, hogy sietne föl idején Bécsbe. De én instáltam az uraknál, hogy az ünnepek utánra halaszszák ő ngok, mert itthon ecclesiában kelletik lenni az isteni szolgálaton .... A nuntiushoz is Ulm uramat és engemet választottak vala, hogy azért silentiumot indicáljon Balásfy uramnak, de az is bizonyos itéletből elhaladott. Nuntius uram pedig immár kiadta Napragy uram ellen a sententiát, vagyon tudtára ő fgnek és az uraknak. Szintén azt bánják, hogy annyira procedált püspök uram. Rudolfi uramnak irnak Rómába, hogy ő szentségét serio informálja. Immár Ngod Balásfy uramat mire tanácsolja, Ngod jó, okos itélete rajta.“ [1])

Balásfyt ezen előzmények nem törték meg; sőt mi több, ő lépett föl a nádor ellen panaszokkal [2]). És számos érveket igyekezett fölhozni ügye igazságának kimutatására.

A nádor a következő 1619-ik év január 3-án válaszolt. Miután a fönforgó ügy merőben vallási, ő abba avatkozni nem akar. Mindazáltal aggodalmakat okozott neki azon ingerültség, melyet a püspök eljárása az egyházi és világi urak között

[1]) Advent 4. vasárnapján 1618. Pozsonyból. Eredeti. Prim. vil. levt.
[2]) December 29-én a nádorhoz intézett levelében.

előidézett. Tapasztalják ugyanis, hogy magok között egy részről, a pápa és király között más részről viszály tárgyává lőnek oly jogok, melyeket előbb kétségbe vonni nem mert senki.

Nagy dolog az, és veszélyes a keresztény társadalom két feje között egyenetlenségeket támasztani, régi törvények tekintélyét megsérteni, magára vonni az egész ország gyülöletét. Jobb lenne lemondani az őrkanonokságról. A kalocsai érsek ezen javadalmat nem ellene viseltető gyülöletből adományozta Csikynek. Mindkét király és maga a nádor is közbenjárók voltak ez ügyben. A kamarát megkimélni akarták, mely eddig a legnagyobb szegénységben tengődő püspököt fizetéssel ellátta. Legyen tekintettel a kalocsai érsek érdemeire, korára, valamint arra, hogy neki köszönheti első előmozdíttatását. Mérsékelje magát, ne okozzon botrányokat. Ne tegye lehetetlenné önmaga további emelkedését, melyre széles tudományossága és kitünő tehetségei által igényt tarthat [1]).

* * *

Alig csendesedett le a vihar, melyet Balásfy maga ellen keltett, midőn a nuntius idegen beavatkozását igénybe vette; csakhamar ujabb méltatlanabb kihágásai ismét fölzudíták ellene a közneheztelést.

1618 második felében Pozsonyba helyezé át lakhelyét. Az előzmények nem voltak alkalmasak, hogy kedvezően hangolják személye iránt a káptalant. S csudálkoznunk nem lehet, ha a kanonokok nem viseltettek rokonszenvvel prépostjuk iránt. Ez azonban mélyen sértette Balásfyt és oly erő-

[1]) Protocollum Palat. Sig. Forgách. Január 3-án.

szakos tettekre ragadta, melyek azon korban is hallatlanok voltak.

Ezen erőszakos tettei közöl többek emlékét föntartották a hivatalos periratok.

1618 december havában történt, hogy Babóthy Ferenc pozsonyi kanonok házában, Ramochaházy Mihály szintén pozsonyi kanonokot méltatlanul bántalmazá, minden alapos ok nélkül, a törvényes eljárás mellőztével. Hajánál s szakállánál fogva ragadta meg s hurcolta ide s tova a szegény kanonokot; azonfölül oly erősen ütötte arcul, hogy azonnal vér ömlött ki szájából.

Az év utolsó napján a vecsernye után szolgáival ellenségesen rontott a pozsonyi főegyház sekrestyéjébe, itt nem csak Ramochaházy, hanem Babóthy Ferenc és Bellarius Tamás kanonokokkal is méltatlanul bánt, azokat taszigálta s ruháikat széttépte. Néhány nap mulva, január 5-én délelőtti tiz órakor fölfegyverezte szolgáit, maga mellé vett több városi szolgát s lövészt; ezekkel a főtemplomba tört. Az isteni szolgálatot végző kanonokokat és azoknak szolgáit, kik az isteni tiszteleten jelen voltak, ok nélkül megtámadta s ütlegekkel a templomból erőszakosan kiüzte. Kápolnay Jakab őrkanonokot hajánál megragadva, az oltár lépcsőiről letaszitotta. A keletkezett zavarban többen sulyosan megsebesíttettek.

A prépostnak kedvenc szokása volt — ugy látszik — a leggyalázatosabb szitkokat halmozni kanonokjaira. Ramochaházyt nem egyszer bántalmazta „nequam, furcifer, latro, nebulo, proditor“, vagy „bestye lélek, kurvafi“ címekkel. Másokat házaikban támadott meg, jövedelmeiktől fosztott meg jogtalanul: igy az 1618. évben Herovich Máté csanádi és Csiky István erdélyi püspököket, kik ennek következtében kénytelenek voltak Pozsonyból távozni. Nagy György kano-

nokot a maga házában elzárva, fogva tartá. Ennek valamint Kápolnaynak és más kanonokoknak szolgáit önkényesen elfogatta.

A pozsonyi kanonokoknak helyzete, könnyen elgondolhatni, ily prépost kormánya alatt türhetlenné vált. Segíteni igyekeztek helyzetükön. Szenvedett sérelmeiket elpanaszlák Pázmánynak. Ez előbb atyai szelidséggel magához hivá Balásfyt. Miután pedig meg nem jelent, „in virtute sanctae obedientiae“ meghagyta, hogy haladéktalanul jelenjék meg szine előtt. De sikertelenül. Balásfy meg nem jelent, magát védelmezni, mentegetni is elmulasztá. Az érsek elvesztette türelmét. Elhatározá egyházi törvényszék elé állitani Balásfyt; kimondatni reá a kiközösitést, melyet kihágásai által tényleg már ugyis magára vont; és alávetni őt a megfelelő egyházi büntetéseknek, engedetlensége, makacssága és közvetlen előljárója ellen való lázadás miatt.

Az ügy tehát a rendes perfolyamra bocsáttatott. A pozsonyi káptalannak és az érseknek Balásfy ellen emelt vádait Püspöky Jakab az esztergomi egyház ügyésze hivatalból előterjeszté az érseki helynök és ügyhallgatónak a végből, hogy Balásfyt törvényszéke elé idézze. Almásy Pál váczi püspök és esztergomi kanonok volt az érseki helynök. Ez 1619 január 4-én megidézte Balásfyt. Az idézőlevélben az esztergomi megye összes papjait fölhivta, hogy Balásfyt, bárhol tartózkodjék, személyesen megidézzék, hogy kiközösités és összes javadalmaitól való megfosztatás büntetése alatt a megidéztetéstől számitandó tizenöt nap mulva a szentszék előtt Nagyszombatban megjelenjék; egyébként akár megjelenik, akár nem, a per folyamát föltartóztatni nem fogja. Mivel pedig több kanonok panaszt emelt, hogy jövedelmeiktől

megfosztotta, az emlitett tizenöt nap alatt azokat jövedelmeik élvezetébe visszahelyezni tartozik.

Az idézés január 5-én Banovszky Simon esztergomi kanonok és tornai főesperes által végrehajtatott.

Ennek folytán január 22-ikére lett kitűzve az érsekhelynöki törvényszék ülése. A kitűzött napon az érseki helynök előülése alatt összegyültek a szent szék ülnökei. De Balásfy meg nem jelent. Az ülés megnyittatván az érseki ügyész mint közvádló tartott előadást. Kivonatosan előterjesztvén a per tartalmát, tiltakozott a vádlott meg nem jelenése miatt, a melyet nyilvános makacsságnak tulajdonított.

Utána Kopeczky Mihály Balásfy védelmére szólalt föl. A vádlott — mondá — ő felsége által bizonyos fontos ügyekben Bécsbe hivatott. Ezért sem ügyészének utasitást nem adhatott, sem személyesen meg nem jelenhetett. Kérte az elnököt, hogy ezen mentséget elfogadván uj törvénynapot tüzzön ki, melyen a vádlott megjelenhetnék. Az ügyész ezen mentséget elfogadhatlannak mondá. A vádlott hiteles bizonyítványokkal tartoznék kimutatni, hogy ő flge által hivatott föl és pedig közügyekben. Magán ügyek oly hosszas ottmulatást nem tettek volna szükségessé, pedig már két hétnél tovább tartózkodik Bécsben. Az ügyész tehát óvását a vádlott makacssága ellen föntartotta és ismételte.

Kopeczky még egy más módot kisértett meg. Igérte, hogy a vádlott törvényes határidő alatt igazolni fogja távollétét; s ujra halasztást kért. Az ügyész semmi áron sem akart megegyezni a halasztásban. Miután ugyanis a vádlott nem egyszer, hanem sokszor tényleg magára vonta a kiközösitést, egyházi személyek elleni erőszakoskodásai, s szent helyek megszentségtelenitése által, ennél fogva nem kiván-

tatik egyéb, mint nyilvánosságra hozni kiközösíttetését, hogy a hivek a vele való közlekedést kerüljék. Előbbi követelésétől tehát el nem áll.

Az elnök tekintetbe véve, hogy a vádlott a személyes megjelenésre „peremptorie“ idéztetett és Bécsben nem köz-, hanem magánügyek miatt tartózkodik, az elhalasztási kérést visszautasitá. Határozatkép kimondá, hogy a vádlott a legközelebbi törvénynapon a vádló által benyujtandó vádiratokra — melyek vele közöltetnek — válaszát benyujtsa, különben úgy fog eljárni, a mint a törvény kivánja és az igazság.

Az ügyész a következő napon, január 23-án, a szent széknek három vádiratot nyujtott be Balásfy ellen.

Az elsőben előadta a Ramochaházy és társainak személyén elkövetett erőszakos tetteket; kérvén, hogy a vádlottnak, ki a kiközösítés büntetését már tényleg ugyis magára vonta, kiközösítése nyilvánosan is kihirdettessék.

A második vádirat magában foglalá a január 5-én a főtemplomban elkövetett kihágásokat; s miután ezek szentségtörők és fölötte botrányosak, kérte az ügyész, hogy a vádlott nem csak hivatalától és javadalmaitól fölfüggesztessék, hanem bilincsekbe veretve biztos helyen őrizet alá helyeztessék, hol kihágásainak megfelelő bűnbánatot tartson. Annálinkább, miután tartani lehet, hogy saját lelkének és számos hiveknek vesztére még nagyobbakat fog elkövetni.

Végre a harmadik vádiratban elősoroltatnak a vádlott egyéb kihágásai, törvénytelen tettei, engedetlensége. A melyek folytán kérte az ügyész, hogy a vádlott egyéb büntetéseken kivül a prépostságtól is megfosztassék, nehogy miatta az egész egyházi rendet káromolják s az egész káptalan romlásnak induljon.

Mind a három, a tanuk vallomásaival támogatott, vádiratban kérte az ügyész, hogy a vádlott az összes perköltségekben is elmarasztaltassék.

Ezzel az ülés végét érte. Január 24-én tartatott a harmadik ülés.

Az ügyész itt ismételte vádjait. Nevezetesen kiemelte a vádlottnak meg nem jelenésében nyilatkozó makacsságát, a szent szék és elnökének megvetését. A ki pedig személyes megjelenésre idéztetvén, meg nem jelenik, kiközösítés büntetését vonja magára. Kérte tehát ezen kiközösítési itélet kimondását és kihirdetését.

Erre az elnök a vádlott makacssága és meg nem jelenése miatt csakugyan kimondá reá a kiközösítés büntetését s elrendelé a szükséges okmányok kiállitását.

Január 29-én még egyszer összeült a szent szék. Az ügyész ünnepélyesen tiltakozott minden további halasztás ellen. Kérte a fönforgó ügynek, mint mely teljesen tiszta és világos, befejezését, a vádlottnak pedig a vádiratokban kérelmezett büntetésekben való elmarasztaltatását.

A fölhozott vádakhoz még egy ujat kapcsolt. A vádlott t. i. 1618 october havában Krupina Márton papot, ki egyébiránt nem tartozott hatósága alá, midőn Grünauban bizonyos Lányi Györgynél tartózkodott, minden ok nélkül megtámadta, elfogta, zárva tartotta és megvérezte. Feltörette ládáit s azokból nem csekély összeg készpénzt, egyéb ingóságokkal elragadott. Ezen dolgok haladéktalan visszaadását elrendeltetni kivánta. A büntetés megállapitását a szent szék belátására bizta.

Balásfy ekkor már Nagyszombatban volt. Megjelent a szent szék előtt. Belátta azon veszélyeket, melyek becsületét, méltóságát, állását fenyegetik. De azok nem törték meg.

Mindenekelőtt kérte az elnököt, hogy mielőtt az ellene emelt vádakra felelne, oldja föl őt „ad cantelam“ a kiközösítés büntetésétől. Az ügyész azonban tiltakozott s egyedül azon kiközösítéstől engedé föloldoztatni, melyet meg nem jelenése és makacssága által vont magára. Föntartá a többire nézve előbbi követeléseit. És az elnök e szerint cselekedett. Föloldá a vádlottat azon kisebb kiközösítéstől, mely meg nem jelenése következtében mondatott ki.

Most az ügyész fölhivta az elnököt a birói eljárás folytatására; hogy a vádlottat, miután magát törvényesen védelmezni nem képes, a kért büntetésekben marasztalja el.

A vádlott, ugy látszik, csakugyan nem tudta magát védelmezni. S így már csak egy menekülési módja volt. És ezt fölhasználta. Kijelenté, hogy ügyét a Primáshoz teszi át, eldöntését annak tetszésére bizza, maga pedig tartózkodik vitatkozásokba bocsátkozni.

Erre, ugy látszik, nem volt elkészülve sem az elnök, sem az ügyész. Mert az előbbi a vádlott nyilatkozatával meg nem elégedett; következetesen sürgette, hogy a vádpontokra egyenesen feleljen. Az ügyész pedig ezzel egyértelmüleg tiltakozva követelte a vádlott elmarasztaltatását, ha ez magát védelmezni vonakodnék.

De az elnök csak hamar átlátta eljárásának ildomtalanságát. Ezt jóvá teendő az ülés folytatását más napra halasztotta; „az idő rövidsége miatt és az érseknek tanácsát kikérni ohajtván“, mondja a hivatalos okmány.

Az ülés másnap folytattatott. Az ügyész ez alkalommal is óvást emelt a vádlottnak makacssága s tiszteletlensége ellen, mint ki a legutóbbi ülés alkalmával vonakodott felelni az ellene emelt vádakra és a jelen ülésre sem jelent meg a kitüzött órában. Még egyszer fölkéré az elnököt a végleges itélet kimondására.

Most a vádlott emelt szót. Visszautasitá a makacsság és tiszteletlenség vádját. Ő inkább tiszteletet és hódolatot bizonyit az érsek iránt, midőn az önvédelemről lemondván, magát „mindazokban, mikről vádoltatott, vétkesnek elismeré, s az érseknek kegyelmére bizá.“

Ezen nyilatkozat után az ügyész az ügyet az érsekhez áthelyezettnek nyilatkoztatá [1]).

A Balásfy és a pozsonyi káptalan között fönforgó per befejezése Pázmányra lett bizva. Ez volt a királynak is óhajtása; ki már január 19-én, a pozsonyi káptalan Bécsbe küldött követeinek előterjesztéseire, oly értelemben határozta el magát, hogy „azon egész ügy az esztergomi érsekhez tétessék át, ki egyházi tiszténél, hivatalánál, tekintélyénél és hatóságánál fogva azt tegye, mit az ügy állása kiván“ [2]). Az érseket is fölhivta, miszerint „egyházi tekintélyénél és hatóságánál fogva, melylyel mint érsek bir, a peres felek viszályait vizsgálja meg, és ezen rosz példát szolgáltató tettek és botrányok eltávolitása végett, hozzon igazságos itéletet a zajos perlekedés mellőztével (ha lehet és tetszik), vagy pedig a hasonló ügyekben szokásos eljárást kövesse“ [3]).

Balásfy sorsa Pázmány kezei közé volt letéve. Meglehet, hogy Balásfy, midőn a törvény utjáról lelépett s ügyét az érsek kegyelmére bizta: magát azon reménynyel kecsegteté, hogy ki eddig hathatós pártfogásában részesité, bizalmával megtisztelé, inkább a jóakarat s barátság sugallatát fogja követni,

---

[1]) Ezen érdekes per okmányait egy következő cimű iratból vettem: „Series Processus causae fiscalis Ecclesiae Metrop. Strig. contra Rmum. D. Thomam Balásfy“ . . . mely Almásy vicarius által hivatalosan kiállitva eredetiben a primási egyházi levéltárban őriztetik.

[2]) Eredeti. Prim. egyházi levt.

[3]) A király Pázmánynak január 20. Eredeti. Prim. vil. levt.

mint a szigorú igazság követeléseit teljesiteni; hogy az érsek nem lesz képes megalázni, megérdemlett szigorral sujtani őt, kinek irodalmi tevékenységét nagyra becsülte mindenha.

És Balásfy ezen reménye nem volt egészen indokolatlan. Pázmány eddig talán kelleténél inkább kedvezett neki. Ismervén természetét, jellemét, lemondania kellett volna előmozditását célzó törekvéseiről; nagyobb erélylyel lépni föl mindjárt első kihágásai ellenében. És igy nem tartózkodunk a szenvedély elhatalmasodását Balásfy lelkében részben Pázmány azon magatartásának tulajdonítani, mely által pártfogoltját túlzottan kimélvén, elkényeztette, elbizakodottá tette.

De ha a kegyelet nem tartóztat vissza a megrovástól, az igazságosság késztet ennek enyhitésére.

Pázmány Balásfy irányában engedékenynek csak addig mutatkozott, mig az ellene emelt vádakat az ellenszenv által koholtaknak, vagy nagyitottaknak tarthatá. Mihelyt Balásfy saját vallomása által a vádak alaposságát s magát vétkesnek elismeré: Pázmány eljárása is megváltozott. Nem többé az elfogult barátot, a szigorú, igazságos birót látjuk benne.

Ennek igazolására s Pázmány részrehajlatlan jellemének megvilágitására legalkalmasabb azon levél, melyet a pozsonyi káptalan meghallgatása után febr. 3-án Balásfyhoz intézett [1]).

„Nehogy Főtisztelendőséged ellenem panaszt emelhessen, tisztán és határozottan akarom kifejteni meggyőződésemet. Miután Főtisztelendőséged ügyét a törvény folyamáról elvonván, hibáit elismeré s magát akaratunknak, rendelkezésünknek aláveté: hármat látok szükségesnek. 1. Azon isme-

---

[1]) Pázmány ugyanis 1619 január 19-én kelt levelében felszólitá a pozsonyi káptalant, hogy hozzá két teljhatalommal fölruházott kanonokot küldjenek, kikkel Balásfy ügyében értekezni fog. Ered. a pozs. káp. mag. levt.

retes és botrányos cselekedet, melyet a templomban elkövetett, bűnhödés nélkül nem maradhat. Súlyos botrány lenne, ha ezen az egész országban elhiresztelt tett büntetlenül maradna. 2. Eltávolitandók a viszályok gyökerei, melyekből botrányok, veszekedések és gyülölködések származtak. Nehogy megmaradván a gyökér, még gonoszabbul sarjadozzék tovább. 3. Miután én is meguntam ezen folytonos egyenetlenségeket, s hasonló esetekben magam sem akarnék jövőre szokott gyengédségemmel eljárni, biztosíttatnom kell az iránt, hogy Főtisztelendőséged tartózkodni fog hasonló veszekedések-, gyülölködések-, pártoskodások- és az egyháziak elleni törvénytelen erőszakos föllépésektől.

„A mi az első pontot illeti, láthatja Főtisztelendőséged, hogy a mennyire lelkiismeretem engedi, enyhén járok el, midőn vétkeinek kiengesztelésére a következő büntetést rendelem. Pozsonyba addig ne menjen, mig a káptalannal minden egyenetlenségei kiegyenlíttetnek és a kölcsönös kiengesztelődés s a történtek feledése után a baráti szeretet visszaállíttatik, büntetéseket szabva azokra, kik a multakat fölelevenítik. Ezen kiengesztelődés megtörténtével, miután ügyeit Pozsonyban elrendezte, a nagyböjt elején Főtisztelendőséged itt Nagyszombatban a jezsuita atyák collegiumában két hetet lelki-gyakorlatok, éjjeli imák és böjtölés közt fog tölteni [1]).

„A második pontra vonatkozólag, az eddigi viszályok alapját a jövedelmek képezték. Mit Főtisztelendőséged magához tartozónak itél, a káptalan viszont régi szokásra hivatkozva maga számára igényeli. A kanonokok személye

[1]) Ehez az eredeti fogalmazatban a következő szavak voltak hozzáadva: „licet tempus hoc abbreviari poterit, si necessarium videbitur“. De ezek kitöröltettek, nehogy Balásfy alaptalan reményeket tápláljon.

fölötti hatóság szintén vita tárgya. Miután saját ügyében egyik fél sem biráskodhatik, ezen viszályt általunk kinevezendő birák fogják elintézni és pedig lehetőleg rövid idő alatt. Ezért a békebirák a legközelebbi szombaton, azaz február 9-én reggeli 7 órakor a helynök lakásán összejönnek. Ezek előtt nem perlekedve és ingerült hangon, hanem testvérileg, nyájasan és szerényen adja elő mindkét rész nehézségeit. Az ügy igazságosan eldöntetvén, sértetlenül tartsák meg, mi határoztatni fog. Ezen tárgyalásokban pedig mindkét részről, ugymint Főtisztelendőséged és a káptalan részéről, ugy kell eljárni, nehogy ellenségeskedésekre alkalom adassék. Valamint a testnek behegedt sebe könnyen föltörik és nagyobb fájdalmat okoz; ugy mielőtt a kiengesztelődés teljesen megtörténik, könnyebben támadhat uj, az előbbinél súlyosabb sérelem.

„Végre a harmadik pontra vonatkozólag Főtisztelendőséged engem a következőkről irásban fog biztosítani: Nem fog boszút állani sem szóval sem tettel azokon, kik — mint hiszi — sérelmekkel illették. A pozsonyi egyház kormányzásában nem fog semmi ujat, szokatlant behozni. A javadalmak, szőllők, házak és más jövedelmek kezelésében megtartandja azon egyház régi jó szokásait. A kanonok urak közöl senkit akár fogsággal, akár veréssel, vagy jószágaitól való megfosztással üldözni nem fog, hacsak törvényesen el nem marasztaltatik. Még kevésbbé fog valakit rágalmakkal, fenyegetésekkel, vagy sértő bánásmóddal elkeseriteni.

„Ezeket pedig Főtisztelendőséged annál könnyebben igérheti, mert azok megtartására különben is köteles. Az elsőt követeli az isteni törvény, a másodikat a beigtatásakor tett esküi, a harmadikra végre isteni és országos törvények által köteleztetik. Ezekhez még azt kivánom hozzáadni,

hogy Főtisztelendőségednek egyedül azon föltétel alatt bocsátom meg vétkeit, ha mindezt megtartja. Ellenkező esetben élni fogok a joggal, melyet az érseki ügyész által emelt vádak folytán birok.“ [1])

Balásfy az érsek igazságos és erélyes rendelkezései előtt meghajolt; ezek megtörék önkényes szellemét.

Pázmány a Balásfy és káptalana között támadt viszályok végleges elintézésére békebirákat szándékozott kinevezni. Ebben megnyugodott mindkét rész. S igéretet tettek, hogy mit panaszaik meghallgatása után a választott békebirák határozni fognak, azt sértetlenül s vonakodás nélkül elfogadják és megtartják.

Pázmány Almásy Pál váczi püspököt, Duboczky György vágujhelyi prépostot, Deáky László szent György mezei prépostot, Novák Mihály zólyomi, Banovszky Simon tornai főespereseket és Egri Imre esztergomi őrkanonokot nevezé békebirákká.

Ezek feladatukat gyorsan és szerencsésen oldották meg. Február 20-án az érseknek benyujtották jelentésüket eljárásuk eredményeiről.

Az emlitett napon az érseki helynök épületében összegyülekezett békebirák előtt megjelentek a viszálykodó felek, Balásfy és a pozsonyi káptalan képviselői. Itt a kibékülés megtörténvén, megujitották igéretüket, hogy mit a békebirák határozni fognak, ellenmondás nélkül elfogadják.

Legelőbb a pozsonyi káptalan panaszt emelt a prépost ellen, némely kanonokok jövedelmeinek minden ok nélkül való lefoglalása miatt. Határoztatott, hogy a dékán megál-

---

[1]) Pázmány Balásfynak 1619 február 3-án Nagyszombatból. Eredeti fogalmazat, egészen Pázmány saját irása. Primási egyházi levt.

lapitván a lefoglalt jövedelmek összegét, a prépost visszaadja, mit törvénytelenül elfoglalt. A prépost barátságosan igéré, hogy ezt megtenni fogja.

Ezek után a prépost nehézségei és a káptalan igényei egyenként tárgyalás alá vétetvén, elintéztettek.

A prépost követelé, hogy a káptalan minden tanácskozmányaiban jelen lehessen, s mint a többi kanonokok szavazattal birjon. A káptalan ezt ellenzé. A birák megfontolván a fölhozott okokat, kimondották, hogy a prépost követelése nem bir jogalappal.

A káptalani házak és azokhoz tartozó szőllőknek adományozási jogát a káptalan nemcsak a régi szokás, hanem I. Mátyás király okmánya által is magához tartozónak kimutatá.

A közösen birt javak kezelése és védelmezése, a jobbágyok között eszközlendő igazságszolgáltatás s birságok behajtásának, régi szokás értelmében, a prépost tudtával kell történni, ha az hon tartózkodik, különben a káptalan dékánja intézkedik; kinek egyszersmind a négy forintot meg nem haladó birságok, fáradalmai jutalmául, meghagyatnak, levonatván egy forint, mely a káptalani tisztet illeti.

Az isteni szolgálat rendes és épületes megtartása végett a békebirák méltányosnak tartották a fölügyeletet a prépostra, vagy helyettesére bizni.

Mivel pedig eddig az oltárok tisztasága és disze körül gyakori hiányok tapasztaltattak, ezeknek eltávoztatásáról intézkedtek. Azon kanonokok, kik házakat, szőllőket vagy más jövedelmeket birnak bizonyos oltárok után, tartoznak ezeket tisztán föntartani. Az oltárokról, melyeknek szőlleit és jövedelmeit bizonyos egyesületek birják, ezek tartoznak gondoskodni. Föntartatik az őrkanonoknak azon

régi kötelessége, mely szerint négy oltárt tartozik földisziteni. A prépost s helyettesének lesz föladata ezen kötelezettségek betöltése fölött őrködni.

Fontos dolog, hogy a sekrestyében minden jó rendben legyen. Ezen jó rend föntartása érdekében megengedtetik, hogy a prépost évenkintné hányszor meglátogassa a sekrestyét s azt az őrkanonok és 2—3 más kanonok jelenlétében megtekintse; de szolgái közöl senki se lépjen a sekrestyébe.

A prépostnak a káptalan levél- s könyvtárában nincs része. Oda tehát belépni nincs joga. Ha könyvekre lesz szüksége, a könyvtárnokhoz forduljon.

Mivel pedig a kanonokok és oltárigazgatók kötelességeikről megfeledkezve, házaikat s szőlleiket gyakran elhanyagolják: a prépost és káptalan együtt válaszszanak két kanonokot, kik a házak és szőllők jó karban való tartására fölügyeljenek; ezek tartozzanak jelentést tenni a prépostnak és káptalannak. A hanyag kanonokok jövedelmeinek megfelelő része a hiányok pótlására fog fordíttatni.

A roszra törő magán gyülekezések, összeesküvések nem tűrhetők. A kik ilyenekben részt vesznek, a káptalani szabályok értelmében büntettessenek. Mindazonáltal a barátságos összejövetelek, a káptalan javát célzó tanácskozások nem tiltatnak.

A prépost követelései közöl jogosnak itélték a birák, hogy az ő vagy helyettesének beleegyezése nélkül a kanonokok közöl egy napnál hosszabb időre senki se távozhassék. A szükséges utaktól mindazáltal nem fognak eltiltatni.

Azon ünnepeken, midőn a prépost ünnepélyes sz. misét szokott tartani, régi szokás szerint az őrkanonok tartozik ideje korán a szokásos egyházi öltözeteket ott elhelyezni,

hol a prépost öltözködni szokott. Más alkalmakkor azonban ezen tisztet a sekrestyés végezi.

Hogy jövő időkben a prépost és káptalan között állandó és őszinte szeretet uralkodjék, a prépost tanusítson keresztény szeretetet a kanonokok iránt. Viszont a kanonokok is viseltessenek kellő tisztelettel a prépost iránt, neki minden megengedett dolgokban engedelmeskedjenek.

A végrendeletekre, s a végrendelet nélkül meghalálozókra nézve föntartandók a káptalan régi kiváltságai.

Nehogy a káptalan jobbágyai gyakori és terhes megszállások miatt panaszkodhassanak, valamint a kanonokoknak, ugy a prépostnak és szolgáinak sem szabad a jobbágyok házaiban törvényes ok és szükség nélkül megszállani.

Mivel pedig a pozsonyi plébános egy szent beszéd alkalmával a káptalan tagjait nyilvánosan gyalázó szavakkal illette, ezt nyilvánosan jóvá tenni, gyalázó szavait visszavonni tartozzék.

Ha a felek közöl valamelyik ezen határozatokat megszegné, az esztergomi egyház időszerinti helynöke az egyik fél panaszára maga elé idézheti a feleket, s az igazságot kiderítvén, ülnökeivel az ügyet elintézni, az itéletet kimondani és foganatosíttatni fogja, minden föllebbezés kizárásával [1]).

És ezen egyesség helyreállitotta a békét. Balásfyra nem maradt hatás nélkül az érsek szigorú föllépése. Bár szenvedélyes természete nem vesztette el egyszerre hevét, a botrányos kihágások ritkábban [2]) és a viszálykodások egy-

[1]) Pázmánynak ezen egyességet megerősitő oklevele kelt 1619 február 23. Nagyszombatban. Egyk. más. Prim. egyházi levt.

[2]) 1622 november 1-jén Zerdahely György óvást tesz. „Quomodo die datarum praesentium Rmus. D. Th. Balásfy Episcopus Quinqueecclesiensis,

általában nem ujultak meg többé. Balásfy a váczi, majd a pécsi püspökségre emeltetvén, ujra a tollat fogva kezeibe, éles fegyverként használta a, most már nyiltan, ellenséges terveinek valósitásához látó protestantismus ellenében [1]). Botrányos tetteinek emlékét kortársai és az utókor előtt, elfeledteté genialis műveinek hatása által [2]).

---

nescitur unde motus . . . eundem protestantem in templo . . . S. Martini . . . pacifice constitutum, orationibusque, adeoque divino sacro audiendo vacantem accessisset, eundemque hisce ignominiosis formalibus hungarico idiomate prolatis affecisset: „te rosz ember, nem méltó vagy, hogy a szentegyházba jöjj;“ qui cum respondisset sicut omni Christiano, ita et ipsi liber aditus in Ecclesiam pateret; idem Episcopus subiunxisset: „bizony ezután az orcádot a szentegyház ajtajához csapatom.“ Kiemeli, hogy soha a püspököt nem sértette meg, sőt „eiusdem D. Episcopi et Praepositi scommata et iniuriosa ac famosa scripta de ipso protestante in lucem emissa ac tipis excusa, quieto et pacifico animo hactenus pertulisse.“ Balásfy ellenben „de die in diem non desisteret eundem protestantem talibus verbis ignominiosis et scommatibus proscindere et lacessere.“ Ujabb másolat; a N. Muzeum kéziratai között (Libraria Dimplom.).

[1]) Különös, hogy az 1619-iki országgyülésen (julius 15-én) a protestans rendek sérelmeik között Balásfy kihágásait is fölsorolták, s megbüntetését sürgették. Továbbá megjegyzik: „Et quia super praemissis contra eundem Balásfy quaedam attestationes medio Capituli Posoniensis sunt celebratae; verum earundem extradatio per D. Archiepiscopum Strigoniensem gravissimis cum minis, contra cursum et progressum iuris communis solitum prohibitae.“ Kivánják, hogy a nádor ezen attestatio kiadatását eszközölje. Ezen attestatioról s annak Pázmány általi állitólagos visszatartóztatásáról adataim hallgatnak. Katona XXX. 149. l.

[2]) Munkái: Apologia pro Clero et aliis Catholicis Hungaris . . . Bécs, 1620. — De fidelitate subditorum erga Principes . . . Bécs, 1620. — Bethleniani articuli Novizoliensis XXV. contra Thomam Balásfy refutatio . . . . Bécs, 1621. — Christiana responsio ad libellum Calvinisticum Alberti Molnár . . . Bécs, 1621. — Castigatio libelli Calvinistici cui titulus est: Macchiavellizatio . . . Bécs, 1620. — Repetitio Castigationis et destructio destructionis Petri Alvinczi . . . Bécs, 1620.

IX.

II. Ferdinand trónralépte. — A helyzet. — A cseh zavarok. — Az ausztriai cseh- és morvaországi prot. rendek törekvései. — Az 1619 május 26-ikára hirdetett országgyülés. — A megyék utasitásai. — A szomszéd tartományok kivánságai. — Azok érdekében tett lépések.

II. Mátyás 1619 martius 20-án megszünt élni.

Midőn II. Ferdinand a kormányt átvette, a császári házat súlyos veszélyek fenyegeték mindenfelöl.

Csehország hónapok óta nyilt lázadásban állott. A cseh rendek az 1618-ban megkoronázott Ferdinand ellenében a protestáns Frigyes pfalzi választófejedelmet kiáltották ki királyukká. Az ausztriai hercegségek protestáns rendei ellenszenvvel fogadták uj uralkodójukat. Vonakodtak elismerni és Albert főhercegnek Ferdinand javára történt lemondását érvénytelennek tekintették.

Ferdinand elhagyatva állott; segélyt nem remélhetett sehonnan. Mig a protestáns uralkodók összetartás által erőiket hatványozták: a katholikusok, mint egyébkor, most sem akarták belátni érdekeik solidaritását.

Magyarország magatartása ily körülmények között eldöntő fontossággal birt. Ha a magyarok lelkesen fölkarolják királyuk ügyét, ezt talán diadalra vezethetik. Ha ellenségeihez csatlakoznak, emberi felfogás szerint, veszve van.

Midőn Ferdinand trónra lépett, az utóbbitól még nem kellett tartani. De nem volt bizonyos az első sem.

A katholikusok rokonszenvét birta ugyan. De a protestánsok ellenséget láttak benne. Amazoknak ragaszkodását

megszilárdítani, ezeknek ellenséges érzületeit lefegyverezni; ezt javasolta most a józan politika.

II. Ferdinand birt annyi belátással, hogy a pillanat komolyságát kellően méltányolja.

Azon bizalomnál fogva, melylyel Pázmány iránt viseltetett, első kormánytetteihez, fontos elhatározásaihoz szükségesnek látta kikérni a primás tanácsát. Azon napon, midőn atyja az örökkévalóságba költözött, értesíté ezen eseményről s Bécsbe hivta [1]).

Kétségkivül az ezen alkalommal tartott tanácskozásoknak és Pázmány befolyásának volt eredménye azon határozat, mely szerint a magyar országgyülést május 26-ára Pozsonyba összehivták [2]).

A király reméllé, hogy a rendekben hatalmas támaszt fog találni. Addig is Somogyi Mátyás gyarmati kapitánynak megbizást adott, hogy Magyarországban zsoldos hadakat gyüjtsön [3]). A szövetséges protestánsok ellenben oda hatottak, hogy a király Magyarországból segélyt ne nyerjen. Az ausztriaiak már april havában szövetkezésre hivták föl a magyar rendeket, s a hadgyüjtést eredménytelenné tenni célozták. A király e miatt különösen Pázmányt hivta föl, hogy ezen

---

[1]) „Quoniam necessitas exigit, ut... ea, quae bonum Regni et fidelium nostrorum Regnicolarum optimam conservationem et permansionem respiciunt ac concernunt, absque dilatione curanda suscipiamus... Fid. Vestram harum serie requirimus, mandantes ut... vos confestim itineri accingere, et hic Viennae in aula nostra vosmet sistere velitis.“ Eredetije a prim. vil. levt.

[2]) Katona: Hist. Crit. XXX. 5. l.

[3]) Már az 1618 nov. 28. tartott titkos tanácsi ülésben ajánltatott: „Dem Dóczy, Horváth Gáspár und Somogyi alsbald zu schreiben, dasz man die 9000 Ungarn in eventum in guter Bereitschaft habe.“ Hurter. VII. 606. l.

ellenséges törekvéseket figyelemmel kisérni és meghiusítani igyekezzék [1]).

A király a magyar véghelyek őrhadait is a lázadók ellen vezetni óhajtotta. Ez nem volt könnyű föladat. Több kapitány május első napjaiban személyesen megjelent a nádor előtt. Katonáik megbizásából előadták siralmas helyzetüket, végső nyomorúságukat; ünnepélyesen kijelentették, hogy a csehek ellen menniök teljesen lehetetlen. A nádor, ki a viszonyokat ismerte, indokoltnak találta ezen nyilatkozatot. S csatlakozott azon kérelmükhöz, hogy véghelyeikben maradhassanak és a király gondoskodjék fizetésükről. A nádor azonfölül célszerűnek, sőt sürgetőnek találta hadakat fogadni az ország védelmére, melyet a morva határok felöl fenyegetve hitt [2]).

A nádor az uralkodó közvéleménynek volt tolmácsa. Mert a hadak kivezetését elrendelő k. irat elégületlenséget, ingerültséget idézett elő. Fölső-Magyarország több helyein a hadak fogadását és az őrségek kivezetését tényleg meggátolták; halállal fenyegették azokat, kik foganatosítani akarták a k. rendeletet [3]).

---

[1]) A király 1619 april 22-én Pázmánynak. A levél végére a király sajátkezűleg a következőket jegyzé: „Insuper intellexi ex superiori Austria aliquos deputatos esse, qui cum Statibus Hungariae de confoederatione tractare debeant, et licet non dubitem aliter quam in Comitiis talia tractari posse, cum tamen practica (uti dici solet) duplex esse soleat, in Rmam. D. V. confido, quod huic practicae obviam itura sit.“ Eredeti. Prim. vil. levéltár.

[2]) Forgách a királynak 1619 május 4. és 5. A Protocollum Palat. Forgách.

[3]) Starzer az ausztriai rendeknek 1619 május 3-án Pozsonyból: „In Oberungarn wird nicht zugelassen einigen Menschen zu werben, und aus dem Lande zu führen, sondern bei dem Säbel verboten.“ Firnhaber: Actenstücke zur Aufhellung der Ung. Gesch. I. 40. l.

Ez az izgatók működésének eredménye volt. A király jól volt értesülve, midőn az ausztriai protestáns rendek izgatásait jelezte. Azok april 27-én küldötték Starzer Zakariást, a tartományi törvényszék ülnökét, Pozsonyba. Küldői a nádor által fölhivták az összehivandó országgyülést, hogy a béke visszaállítására közreműködjék, s akadályozza meg a magyar hadaknak a fölkelők elleni vezetését [1]). Forgách ugy volt meggyőződve, hogy az ausztriai rendek kivánatai méltányosak. Kérte tehát a királyt, igyekezzék az ausztriai rendeket, kivánataik teljesítése által, hűségben megtartani és az általános béke helyreállítását siettetni. A magyar hadakra vonatkozólag ajánlá, hogy azokat az ország védelmére fordítsa, nehogy Ausztriába küldetvén, a kedélyeket még inkább fölingereljék [2]).

Forgách óhajtá, hogy az ausztriai követ mielőbb elhagyja az országot. Sietett tehát megigérni, hogy oda fog hatni, miszerint a rendek hozzanak a kért közbenjárásra nézve célszerű határozatokat. Biztosítá, hogy más magyar had az országból ki nem vezettetett, mint a melyet a király saját költségén fogadott, és a hűségben megmaradt tartományok megvédelmezésére használni szándékozik [3]).

A morvák is május elején fölkérték a nádort, ne engedje a magyar hadaknak kivezetését a szomszéd tartományok ellen. A nádor válaszában kiemelé, hogy mitsem óhajt inkább, a béke és nyugalom helyreállításánál. A magyar hadak nem

---

[1]) Forgách válaszából. Protocollum Forgách. — Starzer több mint husz megbizó levéllel volt ellátva, melyeket belátása szerint kellett szétküldenie az ország különböző megyéihez és főuraihoz. Starzer 1619 máj. 3. kelt idézett levele.

[2]) Forgách a királynak 1619 május 7-én. Prot. Forgách.

[3]) Forgách válasza az ausztriai rendekhez. Acta Diaetalia A. 1618, 1619. 239—243. l.

lépték át az ország határait. De meg nem gátolhatják, hogy a király zsoldosokat fogadjon [1]).

Néhány nappal később a morvák némely megyét is megkerestek leveleikkel. Figyelmeztették azon szövetségre, melyet a magyarok 1608-ban kötöttek a szomszéd tartományokkal. Fájdalmas megütközésüket fejezték ki a fölött, hogy a magyar véghelyek hadai, melyek eddig nagy részben az ő költségeiken tartattak fön a török ellen, testvéreik ellen küldettek Csehországba, hol iszonyú pusztításokat vittek véghez. Most ismét készülnek ily őrhadak Dampierre seregével egyesülni. Kérik, akadályozzák meg ezt. Jelentik egyuttal, hogy a közelebbi magyar országgyülésre követeket fognak küldeni [2]).

Fölső- s Alsó-Ausztria rendei és Csehország választott igazgatói hasonszellemű levelekkel árasztották el a magyar megyéket [3]).

Mig a szövetkezett tartományok a diplomatia eszközeit használva, a magyar rendeket megnyerni iparkodtak: a harci zaj mindinkább közeledett határaink felé. Ily viszonyok között a király és kormánya nem tarták ez időpontot alkalmasnak a magyar országgyülés megnyitására. A királyt régi törvények és saját koronázási esküje kötelezték ugyan, a trón elfoglalása után következő hat hónap alatt, összehivni az országgyülést és orvosolni a sérelmeket. De fontos tekintetek halasztást javasoltak. Attól lehetett tartani, hogy a föl

---

[1]) Forgách Zsigmond a morva rendekhez 1619 május 13. Protocol. Palat. Ugyanezen levelében értesíti a morvákat, hogy Wallenstein és Liszek kapitányok csapatai, melyekről kérdést intéztek, nem tartózkodnak s nem is fognak tartózkodni magyar földön.

[2]) A morva rendek Pozsony megyéhez 1619 május 5-én. Acta Diaetae 207. l.

[3]) Forgách a királynak május 9. Protocol. Forgách.

lázadt tartományok rendei az országgyülés egy részét, s különösen a protestáns pártot megnyerik; s igy az országgyülés nemcsak nem leend támasza a királynak, hanem ujabb bonyodalmakat fog előidézni.

A nádornak első pillanatban nem volt kifogása az országgyülés elnapolása ellen [1]). Azonban midőn behatóbb megfontolás alá vette az elnapolásnak következményeit, megváltoztatta nézetét. Erre az ellenzékhez tartozó rendek fölfogása indította. Találkoztak ugyanis, kik hirdették, hogy mig Ferdinand a koronáztatása alkalmával elvállalt kötelezettségeinek eleget nem tesz, és az országgyülésen az ország kormányát törvényesen át nem veszi: addig a királyi hatalmat egész teljében nem gyakorolhatja. A nádor tehát attól tartott, hogy az országgyülés megtartásának s a kormány átvételének elhalasztásából könnyen komoly bajok származhatnak. Szükségesnek itélé ennélfogva, hogy az országgyülés mielőbb megtartassék. Figyelmezteté a királyt, hogy ha az országgyülésen személyesen meg nem jelenhetnék, a rendek támaszkodva a legujabb törvényekre, s nevezetesen az 1618: 56-ik cikkre [2]), őt, a nádort fognák fölhivni az országgyülés kihirdetésére és vezetésére. Kérdést tett a királynál, hogy mit tegyen, ha a jelezett körülmények bekövetkeznének, „mert az ország törvényeitől el nem térhet“ [3]).

A nádor kéréseinek nyomatékot szerezni igyekezett Pázmány is, ki szintén az országgyüléstől s a király sze-

---

[1]) Forgách a királynak május 11. Prot. Forgách.

[2]) Ebben „Supplicant SS. et OO. Regni, ut in absentia S. Mtis. ingruente necessitate Regni, liceat D. Palatino conventum instituere, et de tuta permansione cum Regnicolis deliberare.“

[3]) Forgách a királyhoz 1619 május 13. Prot. Palat.

mélyes megjelenésétől várta a király ügyének jobbrafordulását [1]).

Midőn a nádor fölterjesztése a király kezei közé jött, az elnapolást hirül adó k. iratok szétküldés végett már a nádorhoz küldettek volt. Forgách azonban még egyszer fordult a királyhoz. Tüzetesen előadá okait. A követek, kik már nagyrészt utban vannak, későn értesülnének az elnapolásról, s ennek dacára összegyülekezvén, akaratja ellenére is, kényszerítenék őt az országgyülés megtartására. Célszerűbbnek itélte, hogy az elnapolásra vonatkozó k. iratok ne küldessenek szét. Hanem miután a királynak személyesen megjelennie nem lehet, bizza meg őt annak vezetésével. Ezt kivánja az országnak mindenekfölött válságos helyzete [2]). A hazát mind a török, mind a csehek részéről veszély fenyegeti. A sokfelé elfoglalt királytól segélyt nem várhatnak; annál szükségesebb, hogy az ország a veszély elhárításáról tanácskozhassék [3]).

Miután a király a halasztásról lemondott, május végén gyülekezni kezdettek a főrendek és követek [4]).

De sokat utközben tévutra vezeté azon hir, miszerint az országgyülés elnapoltatni fog; és visszatértek. Ezek között volt több megyei követ és Homonnai György [5]). Ez s talán mások is szivesen látták magukat fölmentve az országgyülésen

---

[1]) Giuliano Medici florenzi követ jelentése Bécsből 1619 május 21. A florenzi állami levéltárból.

[2]) „Res huius Regni — ugymond — in ipsa plane vice novaculae constitutae sunt.“

[3]) Forgách a királynak május 15. Prot. Palat.

[4]) Azon tanácsosokon kivül, kik a bécsi tanácskozáson részt vettek, Rákóczy Zsigmondot és Pált minden órában várták. Nyitra, Bars, Hont, Heves, Pilis és Solt, Nógrád és Túrócz vármegyék, valamint több sz. kir. város követei már jelen voltak.

[5]) A kinek közeledését Forgách jelenté a királynak.

való megjelenéstől; hon marasztalá őket a belzavarok kitörésétől való félelem. „Egyedül Isten őrizhet meg minket — irta Homonnai — veszélyes zavarok kitörésétől. A katholikusok ellen erélyesen készül az ellenség; s ha mindnyájan eltávoznánk, könnyen kizárnának minket és nem lehetnék szolgálatjára Felségednek. Jószágaimon maradván, oda fogom irányozni törekvéseimet, hogy ellenségeink ne diadalmaskodjanak Felséged és a katholikusok fölött; mert hatalomra jutván, még kegyetlenebbül járnának el irányunkban, mint a csehek . . . Kegyeskedjék Felséged ezen (fölső) részekre gondot viselni, mert Bocskay lázadása alkalmával is itt kezdődtek a zavarok . . . Idehaza többet használhatok Felségednek; a katholikus rendek ugyis összesen ragaszkodnak Felségedhez.“ [1])

Kik a viszonyokat ismerték, már ekkor előre látták a protestánsok erőszakos föllépését. De a harc első csatáinak az országgyülésen kelle kiküzdetni. A protestánsok törvényes szint és ürügyet kerestek. Túlzott követeléseket emelni az országgyülésen, s midőn azok visszautasíttatnak, jogaik megsértése, szabadságuk elnyomása miatt panaszt emelni: előbb is, utóbb is nem szokatlan hadicsel.

Ezen célzatokat már elárulták az utasitások, melyeket a megyék országgyülési követeiknek adtak. Trencsén megye oda utasítá követeit igyekezzenek közreműködni, miszerint: a király Csehországot és a hozzá tartozó tartományokat, a zavarok lecsillapítása után, vegye birtokába. Biztosítani kell a vallás szabad gyakorlatát, ki kell mondani, hogy minden felekezet szabadon használhatja templomait és alkalmazhatja lelkészeit. A bécsi békekötés záradéka, mely a protestáns

[1]) A királynak június 11. Firnhabernél 47. l.

felekezeteknek szabadságot a „katholikus vallás sérelme nélkül“ enged, módosíttassék. A katholikusoknak jövőben ne legyen megengedve, egyházi javadalmakat és templomokat visszakövetelni vagy elfoglalni kegyuri vagy földesuri jogaik alapján; II. Mátyásnak a templomok használatáról kiadott rendeletét igtassák a törvénykönybe.

Ha a király kivánná, hogy magyar hadak akár a csehek, akár más szövetséges tartományok ellen küldessenek: semmi esetre se adják megegyezésüket [1]).

Barsmegye közönsége követeit hason szellemű utasitással látta el. „Tartsák magukat szorosan az uj király diplomájához és a bécsi békekötés pontjainak teljesítését, különösen a jezsuiták számüzésére nézve szorgalmazzák.“ Egy választmányra bizatott a vallási sérelmek összeszedése és utasításba foglalása, melyhez legtöbb anyagot nyujtottak az érseki jószágokban, bizonyos Bélavári nevű érseki főtiszt által (állítólag) elkövetett vallási üldözések [2]).

Zólyom megye utasítása is kiemeli, hogy a követek buzgósággal szorgalmazzák a vallás szabad gyakorlatának biztosítását [3]).

A megyék követei nagyrészt ily utasitásokat vettek, melyek a királyi szándékokkal és a katholikus érdekekkel egyáltalán nem voltak öszhangzók.

Június első napjaiban a rendek majdnem teljes számban együtt voltak Pozsonyban. Az országgyülési tárgyalásokat megkezdeni lehetett volna. Ekkor jött a rémhir, hogy

---

[1]) Instructio Comitatus Trenchiniensis. Egyk. más. a Thurzó acták közt. M. kir. kam. levt.

[2]) Botka Tivadar. Országos tisztelet. Magy. Tud. Ért. II. 121. l.

[3]) Eszterházy M. I. 53. l.

a csehek Fischamendig nyomultak, s pusztítva, prédálva az ország határainál állanak. Midőn az ellenség gyors léptekkel előhaladott, a nádor alig hitte megtarthatni az országgyülést. Kérdést intézett a királyhoz, vajjon nem lenne e tanácsos a rendek köréből küldöttséget meneszteni a csehek táborába, azon kéréssel, hogy az ellenségeskedésekkel fölhagyjanak; továbbá, vajjon az országgyülést megtartatni, vagy szétoszlatni kivánja e? Az előbbi esetben személyesen fog e eljönni, vagy csak átküldeni a propositiókat? [1])

A király az országgyülés megtartását rendelé. És megengedé, hogy a csehekhez követséget kiküldhessenek [2]).

Június 7-én az országgyülés ülést tartott. A nádor „ő fge kivánságára a generalis insurrectiót (ujonnan) az országnak proponálta. De arra nem akartak menni; mentvén magukat, hogy nem látják szükségét és ne adassék oka cseheknek ide Magyarországba“ [3]). A csehek ellen intézendő közfölkelés eszméje népszerűtlen volt az országban [4]). A követek közöl többen kiemelték a nádor indítványa ellenében, hogy ők ily rendelkezésekre nincsenek fölhatalmazva; nem illő fegyvert fogni szövetségeseik ellen; a nádor közvetítő

---

[1]) Forgách a királynak 1619 június 3. Prot. Palat.

[2]) A király az országgyülésnek június 3. s 4-én. Acta Diaetalia. 212. 215. és 219. ll.

[3]) Nagyszombat város országgyülési követeinek tudósítása 1619 június 8-ról. Többi közt még megjegyzik: „Itt az uraknak senkinek semmi népe nincsen, semmi sem. Isten tudja mint leszen, azzal buzdítják magukat az atyafiak, hogy Magyarországba nem jönnek és nem kell tőlök félni.“ Nagyszombat város levélt.

[4]) Igy például Dóczy Endre június havában meghagyta a böszörményi hajduknak, hogy fölüljenek. Ők vonakodtak ezt megtenni. Tanácsot kértek Zemplén megyétől. „Hitünk is azt tartja, — irják többi között — hogy soha ország hire nélkül, vármegyék nélkül föl nem ülünk.“ Eredeti Zemplén megye levélt.

tisztének szellemében oda működjék a királynál, hogy a zavarok vérontás nélkül csillapíttassanak le [1]).

Annál készségesebben határozták el, hogy országgyülési küldöttség menjen a cseh táborba, s innen, miután a cseh vezérekkel értekezett, a királyhoz; megkezdendők a kibékítés művét, melyre a király fölhatalmazá, s a csehek is fölhivták az országgyülést [2]). A követséget Thurzó Szaniszló szepesi főispán és Balásfy Tamás bosniai püspök vezeték [3]).

Mialatt az országgyülési küldöttség a reábizott tisztben eljárt, maga az országgyülés szünetelt. Időközben Lépes Bálint kalocsai érsek jött Bécsből Pozsonyba s meghozta a k. előterjesztéseket [4]). A nádor ekkor fölhivta a rendeket, hogy időközben a véghelyek állapotáról tanácskozzanak. „De ezt is ad reditum Ablegatorum rejiciálták.“ [5]).

Június 11-én korán reggel a nádor magához kéreté az ország rendeit. Levél érkezett a küldöttség fejétől, Thurzó Szaniszlótól. „Annak az volt continentiája, hogy gróf Thurn a követeket jóakarattal látta és megbecsülte, megengedvén azt is, hogy király urunkhoz Bécsbe menjenek, de mig ő nga a több magyar követekkel szemben lett volna vele, valami harcnak mondja, hogy esett köztök, kit ő nga játéknak irta, talán studio, hogy az emberek nagyra ne vegyék a dolgot.“ Miután a levél fölolvastatott, a nádor fölhivta az országgyülést,

---

[1]) A kassai követek által a város 1619 augustus 26-án tartott közülésében tett jelentésben.

[2]) Forgách Tiffenbach morva kapitányhoz jún. 6. Prot. Palat.

[3]) Ugyanaz Thurn grófhoz jún. 7-én. Ugyanaz a királynak és Thurn grófnak június 8-án. Tudtára adja a küldöttség jövetelét. Az országgyülés június 8-án kelt utasítása. Ugyanott.

[4]) Forgách a királynak június 8. Az érsek csak nagy kerülő uton jöhetett Pozsonyba. És ismét visszatérni akart. De „ob paucitatem Praelatorum — irja a nádor — eundem hic retinendum censui.“ Ugyanott.

[5]) A nagyszombati követek tudósítása jún. 10. Nagyszombati levt.

hogy hadfogadásához beleegyezését adja. „De semmiképen sem akartak arra menni, hogy hadat fogadjanak, mig a követek el nem jönnek onnan a csehországi táborból, megértvén a választ tőlök, fognak tudni azután a dologhoz szólani.“ [1])

E közben június 13-kán megérkezett Tiffenbach Frigyes báró, a morvaországi rendeknek a magyar országgyüléshez küldött követe [2]).

A morva rendek a magyar országgyüléstől az 1608-ki szövetség megújítását, a magyar hadak visszahivását Csehországból kérték; s fölhivták, hogy a királyt a béke helyreállítására buzdítsa. Ha közbenjárásuk nem vezetne eredményre, a magyaroktól tényleges segélyt is vártak. Viszont szükség esetében maguk is minden segélyt igértek [3]).

Tiffenbach követtársai sokáig késtek. Időközben magán társalgás által igyekezett hatást gyakorolni a rendekre. Egy alkalommal a nádorral beszélgetvén, fontos nyilatkozatot tett. A morváknak és cseheknek — mondá — nem annyira a magyarok közbenjárása, mint inkább azoknak szövetsége fekszik szivükön. Forgách azonban nem tudta átlátni, mikép lehetne a szövetséget megujítani, mielőtt a királylyal kibékülnének. Mert valamint a szomszéd tartományok rendeivel (1606-ban) megkötött szövetséget a király megerősíté, ugy a szövetség megujítása sem történhetik meg a király megegyezése nélkül [4]).

---

[1]) A nagyszombati követek tudósítása június 11-én. Nagyszombati városi levéltár.

[2]) Nagyszombati követek jelentése június 14.

[3]) Firnhaber 69. lap. A morva rendek a magyar országgyüléshez június 12. Acta Diaetalia 304.

[4]) Forgách a királynak június 20-án.

Ugyanazon időtájban és hasonló célból az ausztriai evang. rendek is küldöttek követeket Pozsonyba. És pedig a fölső ausztriai evang. rendek Stahrenberg Jánost [1]), kihez az alsó ausztriai rendek nevében csatlakoztak: báró Thonrädl András, Starzer Zakariás és Fleischmann Máté [2]). Ezek magukat és küldötteiket Albert főherceg alattvalóinak mondák, kinek Ferdinand király javára történt lemondását el nem fogadták. A királynak heves ellenségei a lázadó cseheknek barátai és szövetségesei voltak.

Céljuk szintén nem volt egyéb, mint kikérni a magyarok közbenjárását, megujítani a régi szövetséget és a magyar hadak visszahivását kieszközölni. Szintén igyekeztek ügyüknek megnyerni a rendeket. Célt is értek némelyeknél, főleg a protestánsoknál. A katholikus rendek között eredménytelenek voltak csábító kisérleteik. Mert panaszosan emlitették, hogy a katholikus rendek ellenséges indulatot tanusítottak irányukban, soha meg nem látogatták, alkalmat sem adtak, hogy általuk meglátogattassanak, küldetésükről fenyegető s veszélyes módon szólottak [3]).

Ezalatt a magyar országgyülés küldöttei jünius 13-án fogadtattak a király által. Ezeket szóval, az országgyülést leveleiben biztosítá békés hajlamairól. Nem ellenzi, hogy az országgyülés a közbenjárás szerepét elvállalja, és a békének létrehozásán fáradozzék. A rendek a király nyilat-

---

[1]) A fölső ausztriaiak a m. országgyüléshez június 6. Acta Diaet. 281.

[2]) A fölső s alsó ausztriai rendek a m. országgyüléshez június 11. Acta Diaet. 285.

[3]) Relation was der löbl. drei evang. Stände des Erzherzogthums Oesterreich unter und ob der Enns Herrn Abgesandte . . . bei deren der löbl. Cron Hungern in jetziger Diaeta zu Presburg versammelten Landständen mündlich und schriftlich proponirt, und verrichtet haben. Horn 1619 julius 5-én. Firnhaber 68. l.

kozatát köszönettel vették tudomásul; készek lévén minden erővel működni a királyi tekintély, az egyes országok, és az egész kereszténység sértetlen föntartására. Kérdést tettek, vajjon személyesen szándékozik e megjelenni az országgyülésen, vagy nem? Ez utóbbi esetben kérik, hogy az elnöki tiszttel a nádort ruházza föl. Hireket vettek a török fenyegető mozgalmairól: küldjön tehát a portára követeket, kikhez ők is maguk köréből fognak választani egyet [1]).

Június 22-én s 24-én három királyi irat jött az országgyüléshez. A király megengedé a rendeknek, hogy a csehekkel a békealkudozásokat megkezdhessék. Ha a csehek előadják békeföltételeiket, közölni fogja határozatát. Az országgyülés kivánsága értelmében követet fog küldeni a portára, kihez a rendek is csatolhatnak egyet. Végre jelenté, hogy néhány nap mulva megérkeznek a k. biztosok, kik az országgyülést a király nevében vezetni fogják [2]).

E tudósítás sokszorosan sértette a nádort. Mert midőn a király őt mellőzé, kitünteté, hogy nem viseltetik iránta bizalommal. A törvények is egyenesen tiltakoztak az ellen, hogy a király idegen személyek által tárgyaljon az országgyüléssel. Mint sértett személy s a sértett törvény őre határozott, s mégis mérsékelt hangon előterjesztést tett a királynak. „Kegyeskedjék — ugymond — a k. biztosok leküldése, az országgyülési ügyek előterjesztése s tárgyalása körül tekintetbe venni az ország törvényeit és saját királyi hitlevelét. Az országos határozatok egyenesen tiltják, hogy Felséged hű karaival s rendeivel külföldiek által tárgyaltassa a köz-

---

[1]) A király szóbeli válasza s irásbeli resolutiója június 13-án. Acta Diaetalia 266, 268. Az országgyülés a királynak június 20-án. Protocol.

[2]) Hogy ily tartalmu levelet irt a király, tudjuk az ausztriai küldöttek jelentéséből. Firnhaber 71.

ügyeket, hanem kivánják, hogy ez a nádor által történjék. Ha mindazonáltal a k. biztosok megérkeznek, igyekezni fogok a rendek kedélyeiből eltávolítani a bizalmatlanságot és megakadályozni minden botrányt.“

A királyra ezen férfias és mégis loyalis nyilatkozat nem maradt hatás nélkül. Hajlandó a törvény és jog tiszteletére, ha őszintén felvilágosíttatik, engedett. Június 24-én Molard Jánost s Hegenmüller Jánost küldé Pozsonyba, de egyedül a k. előadások átadása végett; az országgyülési tárgyalások vezetésével a nádort bizta meg [1]).

Mielőtt ezen tény a rendeket megnyugtatá s a nádort kielégíté: június 24-én visszaérkezett az országgyülési küldöttség. Következő napon jelentést tett a rendeknek. „Ő fge köszöni az országnak, hogy igyekezik békességet szerezni az országok között, de mindazonáltal ne cselekedjenek ő fge hire nélkül. Gróf Thurn olyan választ adott, hogy ő semmi tractátióba nem mehet magától, hanem követeket küldenek ide, melyek az országgal fognak tractálni és végezni, ha végezhetnek.“ [2])

Ugyanakkor fogadtattak a morva rendek küldöttei. A rendek ezeket és az ausztriai evang. rendek küldötteit biztosították, hogy királyuk által fölhatalmaztatva, készek mint közbenjárók a béke helyreállítására közreműködni. De mindenekelőtt szükséges az ellenségeskedések megszüntetése. A két ország között fönálló szövetség megujítását fölötte hasznosnak s dicsőségesnek tartják. Miután azonban a létező szövetségnél szorosabbat kivánni nem lehet, megujítását

---

[1]) Forgách a királynak június 24. és 28-án. Protocollum. A király az országgyülésnek s a nádornak június 24-én. Acta Diaetae 323, 326. ll.

[2]) Nagyszombati követek jelentése június 25-éről. Thurn válasza június 13-áról. Acta Diaetae 260.

időszerűnek nem tartják addig, mig a béke helyre áll. A magyar hadakat sem hivhatják vissza, miután a király ezeket saját költségén fogadta [1]).

Az országgyülés körülbelül egy hónapig volt elfoglalva a szomszéd tartományoktól érkező fölhivások tárgyalásaival, s igyekezett a béke helyreállítását előmozdítani. A rendek szövetségeseik irányában jóakaratot, de egyuttal királyukhoz tántoríthatlan hűséget s dicséretes higgadtságot tanusítottak. A melyet jeles történetnyomozónk Katona, joggal tekint nagyrészt Pázmány fáradozásainak eredményeül, ki a nádorral ez idegen küldöttek izgatásai dacára a mérséklet korlátai között tudta tartani a rendeket [2]).

De a szövetséges tartományok rendei ezzel nem voltak megelégedve. Ugy fogták föl az országgyülés válaszát, mint kéréseik visszautasítását. Panaszkodtak, hogy a magyarok tétlenül nézik végső veszedelmüket. Ujabb kérésekkel ostromolták, hogy hadaikat hivják vissza a királyi zászlók alól és őket közvetlenül is segítsék [3]). A rendek között többen, és épen azok, kik később a fölkelők élére állottak — sürgették, hogy a magyar rendek csatlakozzanak a csehekhez, lépjenek velök szoros szövetségre, s azonosítsák ügyüket a fölkelőkkel. De Pázmány s a többi főpapok kimutatták, hogy ily eljárás azonos lenne nyilt lázadással. Befolyásuk diadala volt az országgyülés nyilatkozata: „fölkent uruk, törvényesen meg-

---

[1]) A morva rendek megbizó levele június 20. Acta Diaetae 302. A magyar országgyülés válasza június 27. Ugyanott 317. — A küldöttek jelentése. Firnhaber 69. A magyar országgyülés az ausztriai rendekhez június 27. Acta Diaetae 310. l.

[2]) Katona Hist. Crit. XXX. 107.

[3]) A morva rendek a magyar országgyülésnek julius 24-én. Acta Diaetae 400.

választott s megkoronázott királyuk ellen senki mellett sem fognak pártot fogni. Egyebet nem tehetnek, mint közbenjárásukat újra fölajánlani“ [1]).

X.

Az 1619-ik országgyülés folytatása. — A koronázási hitlevél törvénybe igtatása. — A vallás kérdése. — A protestánsok sérelmei. — Ezeknek birálata. — A katholikusok sérelmei. — A nádor igyekezetei. — Óvások. — Az országgyülés befejezése.

Az országgyülés elintézvén a külügyeket, elővette rendes teendőit. A királyi előadások figyelmét a török hódoltságra, az elszaporodó rablók fékezésére, Egervár, Szalavár és Némethi megerősítésére, az adók, tizedek és ércpénz szabályozására irányozták [2]). De ezenkivül fontosabb föladata is volt. A király koronázása alkalmával biztosítá az országot, hogy a kormány átvétele után azonnal eleget teend a koronázási hitlevél föltételeinek. Az országgyülés kivánta, hogy a király kötelezettségének megfeleljen. A király ettől nem idegenkedett. És július első napjaiban a nádort megbizta az erre vonatkozó tárgyalások vezetésével. Biztosítá az országgyülést, hogy az ország összes jogait, törvényeit és szokásait tiszteletben tartani s tartatni fogja [3]).

A rendek ennélfogva a koronázási föltételeknek törvénykönyvbe igtatását kivánták; és kérték, hogy a nádor, mint

---

[1]) Pázmány Vindiciae 40. lap. — A magyar országgyülés válasza július 30. Acta D. 407.

[2]) Kazy: Hist. Hung. 154.

[3]) Plenipotentiales S. Mtis. Acta Diaet. 326. l.

fölhatalmazott biztos, az országgyülés alatt foganatosítsa azon föltételekben foglalt igéreteket, orvosolja a sérelmeket.

Kivánták a szabad királyválasztási jognak határozott elismerését. Törvény által megállapítani óhajtották, hogy az országgyülés sohasem fog harminc napnál tovább tartani; a főurak mind egyenként meghivatnak; a hét bányaváros mindegyike külön szavazattal fog birni; az 1608-iki országgyülés határozata értelmében a cimzetes püspökök és prépostok az országgyülésből kizáratnak; csak született magyarok fognak szavazattal birni. Sürgették a hivataloknak a magyar urak tanácsával, született magyaroknak, valláskülönbség nélkül való adományoztatását; s az erre nézve fölmerült sérelmek orvosolását.

E kérdések tárgyában a rendek egyértelemben működtek. Változott a helyzet, midőn a koronázási hitlevél hatodik föltétele, mely a protestáns felekezeteknek vallásuk szabad gyakorlatát biztosítja, szőnyegre jött.

A vallási kérdés mint 1618-ban, most is két ellenséges párt küzdelmeinek szinhelyévé tette az országgyülést.

A protestáns rendek sürgették, hogy mindazon templomaikat, melyeket a katholikusok 1608-tól kezdve erőhatalommal elfoglaltak, visszanyerjék, és sérelmeik orvosoltassanak. A nádor figyelmeztetése, hogy ezen kérdések országgyülésen kivül a nádori törvényszék előtt tárgyalandók és igérete, hogy benne igazságos birót fognak találni, hatástalanul hangzott el. Összeirták megszaporodott sérelmeiket s azokat július 15-én benyujtották.

Fölhozták, hogy a protestáns rendek közöl kevesen szoktak az előkelőbb hivatalokra előmozdíttatni. Mind az ország rendes birái, mind a k. tábla ülnökei, a k. tanácsosok és kapitányok sorába nagyobb számban vétessenek föl.

Vallásuk szabad gyakorlata sokféleképen akadályoztatott. Sok helyütt a temetkezés, a harangok használata megtagadtatott nemcsak a néptől, hanem a földesuraktól saját birtokaikon. Alaghi Menyhért elfoglalta a pacsini s karchnai; a Pálos rend generalisa a laádi; Eszterházy Mihályné a zsolnai; Vesselényi Ferenc a teplici templomokat; Moritz Márton a tornai és visolyi; a széplaki tiszttartó a pessteri (?); a szent-mártoni plébános a szent-mártoni és szuchani; az esztergomi érsek a nagy-szochocsi és kopreniczai (Bars megyében) templomok, Echiapi (?) Ferenc a pássthoi kápolna jövedelmeit és birtokait. Ugyanez és Kendy István az evangelika vallást gyalázó szavakkal illették, azt „kutya hitnek" nevezték. A hontmegyei Lessenye helységben György plébános a földesurat törvényszék elé idézte, mivel az bizonyos asszonyt, kit a plébános három napon át vonakodott a temetőben eltemettetni, maga temettette el. Ifjabb Réwai Ferenc a blatniczai és mosovi (?) templomokat kirabolta. Szent-Márton mezőváros plébánosa az iskolamestert és ennek tanulóit az utcán elverte és szolgái által verette; jobbágyaira fogság és birságokkal erőszakolta a katholika vallás elfogadását. Réwai Péter s a holicsi nemesség a községgel együtt kizárattak a holicsi templomból, a temetkezéstől és a harangok használatától eltiltattak. Az elhunyt bibornok Sellyéről, Nagy-Salló, Farnad, Ölved, Kural, Udvard, Martos, Bálvány-Szakállos és Mocsról; Pázmány tiszttartója, Bélaváry Dávid Ölvedről, Bálvány-Szakállos és Mocsról kiüzte a protestáns lelkészeket. Ugyanez Ölveden több protestáns polgárt elfogott, 180 frtnyi birságot zsarolt ki tőlök, s az iskolamestert kényszeríté az iskola bezárására. Szent-György helységben (a Garam mellett) a protestáns lelkésznek saját plébániai földein termő gabonája is megtizedeltetik. Pálffy István Somorjából ismételve kiűzte

a protestáns lelkészt, akasztófával fenyegeté, ha még egyszer behozni megkisértenék, s a piacon akasztófát állíttatott föl. Balassa Péter összes birtokaiból kiűzte a protestáns lelkészeket s templomaikat — számszerint mintegy 12 — lefoglalta. Himmelreich György szent-mártoni apát Deákiból; az óvári kapitány Óvárból és Rajkáról;* Vörös Mátyás sopronyi keresztes lovag Bű helységéből kiűzték a protestáns lelkészeket. Wolfgang érsekujvári lelkész utközben a martosi protestáns lelkészt és iskolamestert ellenségesen megtámadta, ökleivel és botjával verte. A győri őrségnek eltiltatott prot. lelkészt tartani. A lébenyiek fogság s birság büntetések által kényszeríttettek eltávolitani protestáns lelkészüket. A komáromi protestáns egyház ujra építése a király nevében eltiltatott. A bazini és szent-györgyi protestánsok megfosztattak templomaiktól.

Az evang. rendek e sérelmeket orvosoltatni kérik. Az elvett templomok, temetkezési helyek és harangok előbbi birtokosaiknak visszaadassanak; a király ne engedje szegény népét földesuraik által a kath. vallás elfogadására kényszeríttetni; a templomok, temetők s harangok szabad használhatását törvény által biztosítsa; végre a bécsi békekötés s az annak alapján keletkezett törvények megsértőit büntesse meg. Az evang. lelkészek ne tartozzanak megjelenni a szent székek előtt, az ellenük intézett keresetek superintendenseik elé hozassanak.

Az ország köznyugalmának föntartására nagy fontossággal bir az 1608-ik k. e. VIII. t.-c., mely a jezsuitákat Magyarországban fekvő javak birásától eltiltja. Az evang. rendek nemcsak ezen cikk megujitását, hanem azt is ohajtják, hogy a jezsuiták az országban semmiképen meg ne türessenek, s részükre egyházi hivatalok vagy javadalmak ne adományoztassanak. Ők igyekezetüket a béke megzavarására,

a rendeknek egymás elleni izgatására irányozzák és az evang. rendeket elkeseredéssel üldözik. Mielőtt a Jézus-társaság Magyarországba befogadtatott, boldog volt az ország, a főpapok és kath. főurak barátságban éltek az evang. főurakkal. Az egyesség és szeretet, melyre mindenek fölött szükség van, csak ugy lesz helyreállítható, ha e kivánatuk teljesíttetik [1]).

A protestánsok ezen sérelmeiről nem nehéz pártatlan itéletet hozni. Kétségtelen, hogy elég okuk volt elégületleneknek lenni a körülmények alakulásával. Terjeszkedési és emelkedési törekvéseik mind hatalmasabb akadályra találtak a katholikusok buzgalmában, kik a törvény védpaizsa alatt fölhasználni kezdék helyzetük előnyeit.

A protestánsok vádolják a katholikusokat, hogy vallásuk gyakorlatában gátolják és zavarják. De a katholikusok mindenha védelmi állást foglaltak el. És ezen állás helyesen fölfogva, erélyesen megvédve, elég kedvező volt. Hozzájárulásuk nélkül, ellenzésük dacára biztosítá a törvény a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Ezt visszavonni, megsemmisíteni, vagy korlátozni meg nem kisérlették soha. De határozottan fölléptek, midőn a protestánsok ezen engedmények határait kiterjeszteni igyekeztek az országgyüléseken, vagy átlépték az életben. Pedig ezek nem szüntek meg soha jogaik gyarapításán fáradozni, nem haboztak azokat a katholikusok sérelmével használni. Ime a küzdelem oka és szinhelye.

A sérelmek legfőbb pontja az, hogy a katholikus földesurak elfoglalták a protestánsok templomait. A katholikusok nem sértették meg azon protestáns alapelvet „cuius regio eius religio.“ Protestáns földesurak birtokain egy templomot

---

[1]) Gravamina Statuum et OO. I. Regni Hungariae 15 Julii dictata Acta Diaetae 332—377. l.

sem foglaltak el. Azonban saját birtokaikon nem engedék a templomokat protestáns jobbágyaik által használtatni; és visszavették azokat, melyeket tényleg elfoglaltak. Kegyuri jogaikkal éltek, a melyeket nem semmisíté meg, nem korlátozá a törvény. Ezt sugallta a lelkiismeret, ezt ajánlotta a protestánsok hasonló eljárása. Mikép kivánhatták a katholikus főpapok és főuraktól, hogy templomaikat megnyissák a protestáns lelkészeknek, s ott azon tant engedjék hirdettetni, melyet tévelynek tartottak? Egyenként fölsorolják a katholikusok által visszavett templomokat. De nem egész hűséggel. Pázmány, szerintök, Selyén, Ölveden, Udvardon, Martoson, Bálványszakálloson és Mocson a protestánsokat erőszakosan megfosztotta a templomoktól. Pedig midőn érseki székét elfoglalta Selyén katholikus lelkész kezeiben, a többi helyeken, a török pusztítás következtében, romokban találta a templomokat [1]).

Panaszra szolgáltatott okot továbbá, hogy a katholikus főpapok és szent székek a protestáns lelkészek és hivekre hatóságukat föntartották és gyakorolni igyekeztek. Igaz, magában véve észellenes, hogy a katholikus püspök és főesperes fölügyeljen a protestáns lelkészre; különösnek látszhatott, hogy ezek a kath. főesperesnek fizessenek, a szent székek kath. kánonok értelmében itéljenek tisztán protestáns ügyekben. De a törvény a főpapok és szent székek hatóságának megszüntetéséről a protestánsok irányában nem intézkedett; igy tehát érvényes volt a régi törvény. Ezen megszüntetés corrolariuma volt ugyan a már tett engedményeknek, a vallási törvényeknek; azonban a törvények magyarázására csak az országgyülés lehetett illetékes.

---

[1]) Pázmány önvédelme. Vindiciae Ecclesiasticae 42. l.

Indokolatlan volt a protestánsoknak azon kivánata, hogy a jezsuiták az országból kizárassanak. Ugyanazon joggal követelhették volna a katholikusok is, hogy a protestánsoknak bizonyos lelkészei számüzessenek. A jezsuiták az ország törvényeit sértik, a békét megzavarják, az ország javát aláássák: ezt hirdették elégszer, be nem bizonyitották soha.

Az előkelőbb hivatalok betöltésénél, lehet, tekintettel volt a király a vallásra, s szivesebben alkalmazá a katholikusokat. Ezt nem igazolni, csak menteni akarjuk. Könynyen fölfogható, hogy a király és környezete nagyobb rokonszenvvel és bizalommal viseltetett a katholikusok iránt. Annál inkább, mert a protestáns urak többnyire ellenséges állást foglaltak el a kormány irányában, s éltető lelkét képezték az ellenzéknek; a mely pedig nemcsak az alkotmány megvédelmezését, hanem a trón fölforgatását is célozta. Egyes katholikusok erőszakos tettei, ha azok csakugyan elkövettettek, megróvást és büntetést érdemeltek. De ezek a törvényes perfolyam, s nem országgyülési tanácskozmányoknak voltak tárgyai.

A katholikus rendek ezen országgyülés békés lefolyását az ország, a király és saját érdekükben kivánván, nem szándékoztak vallási vitatkozásokat előidézni. Habár a protestánsok terjeszkedési vágya következtében ők is elég sérelemről panaszkodhattak; a béke kedvéért szivesen elhallgatták volna. De midőn látták, hogy a protestáns rendek sérelmeiket a legnagyobb részletességgel összehordották: nem maradhattak tétlenül. Összeállitották és benyujtották saját sérelmeiket [1]). Azon egyházi javaknak, melyek világi

[1]) A kath. rendek előadása nyomán.

kezekben voltak, Bocskay és hivei részint elfoglaltak maguknak, részint zálogba adtak másoknak, visszaadását sürgették.

A beszterczebányai sz. Erzsébet-kórodát, melyet a Bocskay fölkeléskor a protestánsok elfoglaltak, a király a bécsi békekötés értelmében a katholikusoknak visszaadatni rendelte. De a protestáns polgárok ezen visszaadást erőszakkal megakadályozták. Ennélfogva büntetést érdemelnek.

A protestánsok törvényes eljárás nélkül megfosztották a főespereseket a „census cathedraticus"-tól, s azt superintendenseiknek fizetik. A főesperesek jogai föntartandók. Ugyanez áll a „quarták"-ra nézve, melyektől némely főesperes megfosztatott. A tizedek körül támadt sérelmek is orvosoltassanak.

Szükséges, hogy az egyházi rend tisztében szabadon járhasson el; a főesperesek s ezek helyettesei, midőn az egyházakat látogatják, ne akadályoztassanak. A némely főurak és nemesek által önkényesen alapitott uj törvényszékeket, melyek a házasságokat legkisebb okból is fölbontják, el kell törülni. A katholikusok körmeneteit, zarándokolásait s bucsujárásait országos törvények értelmében zavarni tiltatik; mégis több megyében s városban a protestánsok ez ellen vétettek.

Zavar pozsonymegyei helységben a többségben levő katholikus birtokosok és jobbágyok akaratja ellenére a templom elvétetett. Hasonlókép a Rákóczyak birtokain: Moszticzkán, Hazlinon, Hraboczon; úgy szintén Esztergomban. Szakolczára és Szent-Mártonba a csekélyszámú protestánsok lelkészt hoztak be, amott a tanács és közönség beleegyezése nélkül, itt a főapát tiltakozása dacára. Beregh megye Melich Györgynek birtokába prot. lelkészeket küldött, az ő és a kath. lakosok tiltakozása dacára. Számos fiókegyház — 14 fölsoroltatik — elszakittatott a kath. anyaegyházaktól. A superintendensek

számos kath. földesur birtokain a földesurak s lakosok tudta nélkül protestáns lelkészeket rendelnek. A holicsi jószágokban az urak a kath. lelkészeket megfosztották a tizedtől s ezt a prot. lelkészeknek adták.

A pálosoknak az elmult zavarok alatt elfoglalt — számszerint 11 — kolostorai vissza nem adattak. Galgóczon a szent Ferenc rendűeket megfosztották zárdájuktól. A sopronyi polgárok a szent Dorottya javadalmat, sz. Mihály és sz. György templomait iskoláikkal együtt, a modraiak templomukat s iskolájukat, a pozsonyiak több egyházi javadalmat visszaadni vonakodnak. Garbocz, Bester és Olcsvár, a széplaki apátsághoz tartozó helységekben a protestánsok Bocskay fölkelése alkalmával elfoglalták a templomokat; a nádor elrendelte, hogy ezek jogos birtokosaiknak visszaadassanak: de Abaujmegye visszaadta a protestánsoknak.

Lengyel János saját és testvére birtokán Hogymagyason (?) lutheránus lelkészt tart; beszédeinek hallgatására 12 frt. birság alatt kényszeríti kath. jobbágyait. Széchi Tamás a petróczi templomba, a kath. lakosok s földesurak akaratja ellenére, luth. lelkészt vezetett. A Zrinyi grófok, Thurzó Imre gróf és Illésházy Gáspár jobbágyaikat; Bártfa és Eperjes városa a kath. polgárokat; Pérecze (a jászói prépostsághoz tartozó) helységben a kalvinisták a katholikus lakosokat birság büntetése alatt eltiltják a kath. isteni tiszteletben való részvéttől. Pásztón 150 katholikus között csak 12 kalvinista tartózkodott. Ezek megrohanván a kath. templomot, az egyházi öltönyöket szétragadták és fölgyujtották. A kath. papot a töröknél hamisan bevádolván, életveszélynek s nagy üldözésnek tették ki.

Széchi Tamás Petróczról, Thurzó Imre gróf árvái birtokairól, Széchi György Deresről (Gömör várm.) és más

helyekről, az esztergami őrség Esztergomból, Barczai falujából kiűzték a kath. lelkészeket. Torna megye Rákóczy Pált és Móritz Mártont kényszeríteni igyekezett, hogy prot. lelkészeket fizessenek. Számos kath. sőt egyházi földesur templomaiban prot. isteni tisztelet tartatik és a földesurak a kath. isteni tisztelet gyakorlásában gátoltatnak. A protestánsok Vecsén, Galanthán és Teczén akadályozták a kath. halottak eltemettetését.

A protestánsok számos kath. egyházi és világi urakat személyes bántalmakkal illettek. Mikáczi váradi püspököt Battyányi Ferenc hajdui megtámadták s bántalmazták. Csemetei István vasvári prépostot éjnek idején mintegy 25 lovas megtámadta s több mint 24 helyen megsebesítvén, megölték. Amazok s ezek is büntetlenül maradtak. Tömördy György vasvári kanonokot szintén Battyányi Ferenc hajdui súlyosan megsebesítették. Mauronich Mihály ungvári főesperes a lébényi, az aisgrubi és a körtvélyesi lelkészek, valamint a szepesi káptalan tagjai tényleges bántalmakban részesültek.

Tolnay Istvánt, az egri káptalan országgyülési követét és kanonok társát, Zsolnán ily gyalázó szavakkal fogadták: „Ó pápisták, mindnyájatokat rövid idő mulva kiirtunk.“ A pataházai prot. lelkész a győri kanonokokat „ökrök“-nek nevezi, azon káptalan országgyülési követét meggyalázá. A káptalanok és conventek tagjainak, ha executióra küldetnek ki, rendesen sokat kell szenvedniök. Midőn nemrég Nagy György pozsonyi kanonok Modrán a birónak k. rendeletet kézbesíteni kivánt, az iratot kiütötték kezeiből: „Te pfaff — mondák neki — megérdemled, hogy itt megkövezteszsél.“ Egy liptómegyei plébánost Rosenberg utcáin, a senkviczi plébánost Bazinban kigúnyolták. Ugyancsak Bazinban a jelen országgyülés alatt a plébániát ágyúgolyókkal

lövették. Maróton a templom falára a pápára vonatkozó gúnyrajzot illesztettek. Bornemisza Miklós „kutya vallásnak“ nevezi, a bicsei superintendens és a sz. mártoni prédikátor egyházi beszédeikben gyalázzák a kath. hitet. A veszprémi apáeák Körmenden meg nem maradhattak a prédikátorok s a prot. katonák erőszakos tettei miatt.

A protestánsok méltatlan módon sürgetik, hogy a jezsuita rend az országból kizárassék; pedig az országos törvények az országban való maradását megengedik. A vallás szabad gyakorlata kivánja, hogy mindenki tetszése szerint választhassa és fogadhassa házába vallásának tanitóit. Valamint a protestánsok nem engedik maguknak előiratni, mily lelkészeket tartsanak: ők sem igényelhetnek maguknak befolyást arra, mily lelkészeket fogadjanak a katholikusok. Ha a pap vétkezik, törvényes elöljárósága előtt kell bevádolni.

A protestáns rendek míg a vallásgyakorlat szabadságának jótéteményeit mind templomaik s lelkészeikre nézve igénybe veszik, ezektől a katholikusokat megfosztani igyekeznek [1]).

Ime a vallási sérelmek, melyeknek orvoslását egy részről a protestáns rendek, más részről a katholikusok sürgették. Előre látható volt, hogy a protestánsok a kath. sérelmeket, a katholikusok a protestánsok panaszait alaptalanoknak fogják itélni. Heves vitáktól lehete tartani, melyek az országgyülés eredménytelen föloszlását idézhetnék elő.

Ettől tartott a nádor, kire a reábizott teendők összege és felelőssége ugyis súlyosan nehezedett. Minden befolyását és hatalmát fölhasználá a veszély megelőzésére. A vallási sérelmek tárgyalásának mellőzésére igyekezett birni a rendeket.

---

[1]) Gravamina quae Status Cath. S. R. Mtis Plenipotentiario Illmo D. Palatino complananda et effectuanda proponit. Acta Diaetae 377—399.

Súlyos érvekkel indokolá, hogy a vallási viszályok minden áron lecsillapítandók, mert használni semmit sem szoktak, ártani ellenben sokat. Minden ujítások, de leginkább a vallási természetűek, nagy veszélyeket idéznek elő. Ezt nemcsak a régi irók, hanem Magyarország története hirdeti. Elidegenítik egymástól az ország rendeit. És miután mindenki vallását legtöbbre becsüli s minden erővel kész védelmezni: tartani lehet, hogy a török vagy meghivatva, vagy hivatlanul is megjelenvén, az ország végromlását fogja előidézni. Miután láthatók a csapások, melyeket a belviszályok a szomszéd Cseh- és Morvaországra hoztak, minden áron távol tartani kell azokat határainktól s óvakodni kell az országot még inkább gyengíteni. Annálinkább, mert a török lesi az alkalmat, hogy tönkre tegye az országot. A békét, melynek létrehozása sok vérontásba és pénzbe került, szentül kell föntartani; attól függ az ország jóléte és fönmaradása. A véghelyek elhanyagoltak s romlásnak indultak. Nem kell a nyári időt, mely azok kijavítására alkalmas, hiu veszekedésekkel tölteni. Szükséges, hogy a király hatalmas legyen, csak igy képes az országot fenyegető veszélyek elhárítására. A király hatalmát leginkább az emeli, ha az ország békében és nyugalomban van. Nagy dicsőségére válik a magyar nemzetnek, hogy a magyarok minden viszontagságok között megőrizik ősi hűségüket. Ezen jó hirnevet föntartani sőt gyarapítani kell. Végre kérdésben forog a nádori méltóság és a nemzet becsülete. A király, mi még soha sem történt, teljhatalommal ruházta föl a nádort a sérelmek orvoslására. Ha az országgyülés szerencsétlen véget érne, mily hirbe fog jönni a nádori méltóság? fog e valaha a nádor hasonló hatalomban részesülni? Mindezeknél fogva tartózkodni kell

a vallási viszálkodásoktól, hogy kölcsönös egyetértés által Magyarország régi virágzó állapotjára emelkedjék! [1])

E meggyőző érvek hatástalanok voltak. A protestáns rendek vonakodtak tárgyalásokba bocsátkozni, mig sérelmeik nem orvosoltatnak. Július közepétől mintegy augustus közepeig tartottak a heves és szenvedélyes vallási viták. Ezek különösen három sarkpont, a protestánsok három követelése körül forogtak: hogy azon templomok, melyeket állításuk szerint a katholikusok jogtalanul elfoglaltak, visszaadassanak; a katholikus földesurak birtokaikból a protestáns lelkészeket ki ne űzhessék; a jezsuiták az országból kizárassanak.

„Legelsőben — olvassuk az egykorú Sepsi Laczkó Máté krónikájában — azt kiváná az ország, hogy a mely templomokat és egyházi jövedelmeket violenter occupáltak, azokat restituálja. Erre a palatinus azt mondá: „Hogy nincsen ő neki arra plenipotentiája.“ Az ország replicála és azt mondá: „Lám ngod azelőtt azt mondotta, hogy cum plenipotentia hagyta ngodat ő fge.“ Erre azt felelte: „Ne kivánjon tőlem az ország lelkiismeretem ellen való dolgot.“ Az ország ezt hallván, azt mondá: „Egyáltalában az ország semmire nem megyen, valamig a templomok nem restituáltatnak és a regiment ő fge kezébe semmiképen nem adják.“ Pázmány Péter az érsek, azt mondá: „Bezzeg igen fönnyen fogták — — — [2]). Azután az urak a diaetából egyenként haza

---

[1]) „Graves ac justae rationes, quibus Ill. D. Comes Palatinus Sig. Forgách Statibus et OO. Regni svadet, seponendas esse controversias de Religione motas, quippe quae nocere plurimum, commodare vix posse videantur.“ Acta Diaetae 411—422.

[2]) A mit Sepsi Pázmány beszédéből följegyez, kiadója kihagyandónak vélte.

oszlának, elvégezvén maguk között, hogy a defensióhoz kell nyúlni.“ [1])

„Ekkoráig — irja Nagyszombat város követe július 25-én — e mostani gyülésben, csak a religio avagy hit dolgában és a Pátereken disputáltanak, most is csak azon vagyunk ugyannyira, hogy ők sem akarják különben, hanem hogy valahonnan kiküldték a Pradicátorokat ismét visszavegyék, és valahol a község minemű vallásban vagyon, a templomokkal együtt olyan Praedicátor legyen, és hogy a Páterek kimenjenek az országból. A katholikusok is megmondták, hogy arra nem mennek. Igy azért csak Isten tudja, mi lészen a vége. Az más hitben valók el akarnak menni és fenyegetnek bennünket. Elég búslakodása vagyon Palatinus urnak. Mindazonáltal, ha elmennek is ugyan, végeznek a többi, kik itt maradnak. De talán ők is még meggondolják magukat és megmaradván az egyességre mennek.“ [2])

„Július 26-án — irja ismét Sepsi Laczkó — derékképen tractál az ország de libertate religionis, de a Praelatusok semmit nem engednek. Elvégre mikor a foglalt templomoknak restituálását sine relaxatione urgeálná az ország, Pázmány Péter az ország instantiájára azt felelé a gyülésben, hogy: „semmiképen ők meg nem adják a templomokat és senki — ugymond — abban nem piszkál.“ Az ország protestál, hogy visszaveszi, és a Palatinustól protestationalist kiván a dologról. Igen meg is háborodék az érsek mód nélkül való szaván az ország.“ [3])

---

[1]) Sárospataki krónika. Erd. Tört. Ad. III. 200. Megjegyzendő, hogy elbeszélése nem igényelhet magának pontosság s szabatosság tekintetében föltétlen hitelességet.

[2]) Nagyszombat v. levt.

[3]) Sárospataki krónika 1. h.

És csakugyan a fokozott hevességgel folyó viták közepette a nádor még augustus 7-én is sikertelenül fáradott a vitatkozó felek kiegyenlítésén, s a protestáns rendek már nyiltan fenyegetődztek, hogy az országgyülés befejezését be nem várva, haza térnek [1]). Végre sikerült a nádornak a viták megszüntetését eszközleni [2]). Az országgyülés ugyis már két hónapon át eredmény nélkül volt együtt. És elég ok sürgeté befejezését. Ez ellen nem volt kifogása egyik résznek sem. A katholikusok féltek az elégületlenség elhatalmasodásától s annak kitörésétől. A protestánsok pedig átlátták, hogy céljaikat ez országgyülésen elérni nem fogják. Törekvéseik hajótörést szenvedtek a Pázmány által jól fegyelmezett kath. párt állhatatos ellenállásán. Nem ellenezték a vallási vitatkozások megszüntetését, a sérelmek orvosoltatásának elhalasztását a jövő országgyülésre, s magának az országgyülésnek befejezését. De régi szokásukhoz hiven óvást tettek.

Kijelentették, hogy az országgyülésen előterjesztették vallási sérelmeiket, s azoknak orvosoltatását, jogaiknak uj törvények általi biztosítását és a jezsuitáknak számüzetését kivánták. A kath. rendek ellenben, különösen az egyházi urak, azon törvényeket és okmányokat, melyek az evang.

---

[1]) „Evangelicus Status re imperfecta se abituros cum profiterentur palam tum Praefectus camerae Posoniensis et Personalis aliique eos admonererunt, ne hoc facerent, quia grandem mulctam subituri essent.“ Kassa város jegyzőkönyvéből.

[2]) Forgách augustus 7-én irja Lipót főhercegnek: „Quoad diaetalia negotia hactenus adhuc in puncto religionis, de qua variae hactenus ultro citroque disceptationes intervenerunt. Jam vero in eo elaborandum est mihi unice, ut uterque status ita contentetur, ne ansa et occasio detur suscitandi etiam in hoc Regno tales motus et calamitates, quales in vicinis Regnis et Provinciis ex re levi emersisse in diesque latius serpere... cognoscimus.“ Protocollum.

vallás szabadságait biztosítják, hamisan magyarázni, a b. e. Mátyás király diplomáját erőtelenítení akarták; a templomokat pedig visszaadni s még inkább törvénycikket alkotni, mely a vallás szabad gyakorlatát a mezővárosok és helységeknek a templomok használatával együtt biztosítaná, vonakodtak. Sőt „Sérelmeik"-ben a közszabadságokat megsértették, az evang. rendek becsületét, jó hirét és javait veszélybe ejteni igyekeztek. Az evang. rendek mindezekhez beleegyezésüket nem adhatják. Szükségesnek itélték ünnepélyes óvás által kikerülni a vádat, mintha ő fge királyi tekintélye iránt tartozó hűséget megszegni, vagy az ország békességét és nyugalmát megzavarni célozták volna; a király koronázási föltételei és az ország összes sérelmei a hat hónap lefolyása alatt miattuk nincsenek teljesítve, illetőleg orvosolva. És kinyilatkoztatják, hogy ők és küldőik a király iránt hűségben rendületlenül megmaradni, viszályok és egyenetlenségek előidézésétől ovakodni, a közbéke és a rendek egyetértését előmozditani igyekeztek és igyekezni fognak [1]). Ezen tiltakozás véget vetett a vallási vitatkozásoknak s a sérelmek tárgyalásának. A koronázási föltételekben foglalt igéretek teljesítését, s a sérelmek orvosoltatását a jövő országgyülésre halasztották [2]).

A rendek a vallási és sérelmi ügyek elnapolása —, ez körülbelül augustus 8—10-ike közt történhetett — és az országgyülés befejezése — augustus 13-án — között némely sürgős ügyek elintézésével s azoknak törvénybe igtatásával foglalkoztak. Intézkedtek a véghelyek kijavításáról és az

---

[1]) Protestatio Statuum Evangelicorum. Ezt fölvette krónikájába s igy föntartotta Sepsi Laczkó M. Erd. T. A. III. 201—204. ll.

[2]) Az első törvénycikkben.

őrhadak fizetéséről. Fölhatalmazták a nádort veszély esetében közfölkelést hirdetni. Végre a király és csehek közötti közbenjárással megbízott országgyülési küldöttség költségeinek fedezésére némi adót vetettek ki. Az alkotott törvénycikkeket a nádor augustus 13-án a királynak megerősítés végett fölterjeszté [1]). S a király Frankfurtban september 11-én megerősítette [2]).

Igy végződött az 1619-iki országgyülés, mely — mint az egykorú Laczkó Máté megjegyzi — valóban „re infecta solváltatott.“ [3]) Az országgyülés figyelmét és munkásságát teljes két hónapon át absorbeálták a szomszéd tartományok közbenjárási fölhivásai s később a sérelmek tárgyalása alkalmával fölmerült vallási vitatkozások. S a nélkül, hogy akár a közbenjárás, akár a vallási vitatkozás eredményre vezetett volna, sőt amaz a fölkeléssel való kacérkodásra adott alkalmat a rendek egy részének; ez pedig még inkább elkeseríté és fölingerlé az összes rendeket: elhanyagoltattak az ország legfontosabb érdekei, a fönmaradás és haladás legsürgetőbb igényei.

---

[1]) Forgách augustus 13-án ir a királynak, kéri a megerősítést. Prot. Palat.

[2]) Ezen törvénykönyvet közli Kovachich Supplem. ad Vestigia Comitiorum. III. 374—387, a pesti m. k. egyetemi könyvtár egy kéziratjából. Ebben a következő megjegyzés is olvasható: „Hi Articuli non sunt authentici, nec a Regni Statibus et Ordinibus usurpari soliti, idque propter absentiam eorum a Diaeta S. S. Mtis in arduis tandem Imperii negotiis constitutae.“

[3]) Erd. T. A. III. 212.

XI.

Pázmány és a kath. tanügy. — A nagyszombati collegium. — Uj alapitványai. — A bécsi papnövelde alapitása és első szervezete. — Gondos gazdálkodása. — Jogainak buzgó védelme.

Mialatt Pázmány az időnként fölmerülő politikai ügyek által nem kevéssé igénybe vétetett: egy pillanatra sem feledkezett meg azon kötelességekről, melyek mint az ország első főpapjára a vallásos élet körében várakoztak reá. Nem elégedett meg a fenyegetett és megtámadott egyház védelmezésével; sürgetőn szükségesnek itélé a hanyatló hitélet emelésére fölhasználni mindazon eszközöket, melyeket az egyház ily célra ajánlott.

Már pedig a katholicizmus hatása és virágzása mindenkor és mindenhol föltételeztetett a buzgalom mértékétől, melylyel az egyház szolgái az emberiség szellemi és anyagi jólétének előmozdítására munkáltak; és betöltötték azon sokoldalu missiót, mely a kath. papot hiveinek atyjává és tanitójává, orvosává és birájává, egyszóval jótevőjévé avatja; midőn a vallás és erkölcs elveivel terjeszti a művelődést és jólétet, küzd a tudatlanság, nyomor és elnyomás ellen.

Erre a templom mellett legszebb tért nyit az iskola; hol az ifju nemzedék előkészíttetik az élet viszontagságaira s nyeri az iránytűt, mely tájékozni fogja saját szenvedélye és az ellenséges külső hatások közepette.

Pázmány, alig foglalá el érseki székét, kiváló gondoskodásának tárgyává tevé a kath. iskola-ügyet, melynek fon-

tosságát senki inkább be nem látta, mint ő. „A hosszas elhanyagolás, — irja — a vallás-szabadság és ugy szólván az egész nemességnek makacs ragaszkodása az eretnekséghez, okozta: hogy nincs más mód Magyarországban régi virágzó állapotjába visszahelyezni a vallást, mint iskolák által, melyekbe sürűen gyülekezvén a hazának tudományszomjas ifjusága, főleg a Jézustársaság atyáitól a tudományokkal a vallásosságot is elsajátítja [1]).

Csakugyan, egyedül a Jézustársaság szolgáltathatá ama szomorú időkben a kellő számú és képzettségű kath. tanerőket. Minélfogva Pázmánynak is természetesen főtörekvése volt a jezsuitákat visszavezetni hazánkba, itt lehetőleg tág tért nyitni tevékenységüknek, s vezetésükre bizni azon tanintézeteket, melyeknek alapitásáról elmélkedett.

A nagyszombati collegium, melynek visszaállítása körül egykor maga is tevékeny vala, főleg az ő erkölcsi támogatása és anyagi segélyezésének köszönheté gyors fölvirágozását [2]). Gyakran megjelent az intézetben, a tanulók által rendezett szini előadásokon, részt vett az ünnepélyeken, jutalmakat tűzött ki a szorgalmas tanulók részére, s a tanulók közt alakult „Sodalitas B. Mariae V. Visitantis“ nevezetű egyesület pártfogói tisztét szivesen elfogadá. Mindent megtett, miáltal az intézet emelkedését és üdvös kihatását fokozhatá.

---

[1]) Egy általa szerkesztett kelet nélküli fölterjesztésben. Ered. fog. Prim. levt.

[2]) A collegium évkönyvei 1616-ra följegyzék Pázmányról, hogy „ultro etiamnum tigna trabesque templo restaurando necessaria liberaliter nobis subministrat, et aliis propemodum quotidianis beneficiis non levia singularis cuiusdam erga nos amoris sui argumenta ostendit.“ És 1619-re olvassuk: „Adjuvit rem literariam munifice.“

Igy történt, hogy az intézet, melyet azonnal megnyitása után, 1616 nyarán, 300 tanuló keresett föl, ugyanazon év végén 545 látogatá. Ezekhez járultak a növendékek is, kiket a káptalan egyházi pályára képeztetett, s kik a jezsuiták gondjaira bizattak. 1618-ban a már létező öt osztályhoz a hatodik, a rhetorika csatoltatott. S a következő évben a tanulók száma meghaladta a nyolcszázat. Sokan voltak közöttök, kiket az ország legtávolabb részeiből vonzott az intézet jó hire Nagyszombatba. Protestáns szülők sem tartózkodtak gyermekeiket oda küldeni. S a tanulók képességeik, erkölcseik és fegyelmük által egyaránt kitüntek.

A tanulók szaporodásának arányában a collegium mindinkább népesedett. 1619-ben 40 atya, időközönként 60 is lakta. Ezeknek buzgalma nem szoritkozott az iskola falai közé. A kath. hitélet terén nagyszerű eredményeket hoztak létre. Vasár- s ünnepnapokon magyar és német, néha tót nyelven tartott szent beszédeik megtöltötték templomukat. Gyóntatószékeik valóságos ostromnak voltak kitéve. 1618-ban ujév és husvét között 3000 ember végezte náluk gyónását, köztök 73 egész életéről; 13 pedig, kik 10—30 éven át szentségtörő gyónásokat végeztek. Térítői hatásuk meglepő. 1616—1619 között 245 protestánst vezettek vissza a kath. egyház keblébe. Egyik közel helységben rosz erkölcsű hussita pap tévutra vezeté katholikus hiveit. Jezsuita atya küldetett hozzájuk, s rövid idő alatt 90-et vont el a tévelytől. Nagyszombatban és vidékén uj szellem ébredezett [1]).

Pázmány nem elégedett meg ezen eredményekkel; a jezsuiták hatáskörét szélesebbé tenni óhajtá. Nagyszombatban

---

[1]) Mindezen érdekes adatokat a nagyszombati collegium évkönyveiből vettem.

két uj intézetet tervezett fölállítani s a jezsuiták vezetésére bizni. Két finöveldét, melynek egyikében nemes ifjak, a másikban szegény tanulók nyernék neveltetésüket. Mindkettő részére az 1619. év folytán házakat vásárolt [1]) s az azokra háromló városi terheket örökre megváltá [2]). A nemesi finövelde megnyitását az épületen szükségesnek bizonyult nagyobb mérvű javítások hátráltaták. De az előbbi, miután azt Pázmány a jezsuitáknak ünnepélyesen átadá, 1619-ben már 25 ifjat fogadott be, kik itt minden szükségesekkel elláttattak. A költségekhez a főpapok és főurak, valamint a város polgárai is hozzájárultak. És oly nagylelkűen, hogy a növendékek számát 60-ra emelni szándékozott [3]). Könyvtár és könyvnyomda által a tudomány és irodalomnak uj lendületet kivánt adni [4]). 1617-ben Pozsonyban is alkudozásban állott ház vásárlása iránt, mely valószinűleg jezsuitáknak fogott lakhelyül szolgálni [5]), kiket ama városba utóbb csakugyan bevezetett.

Azonban ezen terveknél Pázmányt egy nagyobb eszme is foglalkoztatá.

---

[1]) A házvételről kiállított szerződés okmánya az eszt. kápt. mag. levt.

[2]) E célból 600 forintot tett le a városi tanácsnál. Az erről kiállitott okmány Győri tört. és rég. füz. I. 164. l. Nagyszombat város tanácsi jegyzőkönyvében több izben (igy 1619. martius 26. és april 6.) említtetik ezen összeg, melyet a tanács kölcsönre kiadni szokott.

[3]) A nagyszombati collegium évkönyveiből.

[4]) Péterfy irja, hogy Bethlen támadása okozta „quod a Bibliotheca quam magnificam meditabatur, Tyrnaviae comparanda destiterit.“ Concilia. II. 221. l. E célra már Forgách építtetett házat. És Pázmány 1619 mart. 27-én elismeri „dictam domum Bibliothecariam in quam est transitus ex domo nostra Archiepiscopali, ... pro usu Bibliothecae et Typographiae fuisse aedificatam.“ Egyk. más. Prim. egyh. levt.

[5]) E vásárlással Babothy Ferenc, pozsonyi kanonok, volt az érsek által megbizva, ki ez ügyben 1617 július 11-én ir Pázmánynak. Eredeti. Prim. vil. levt.

A kath. egyház, bár alapítójára, föladatára és a biztosított fölsőbb támogatásra nézve isteni intézmény: a mennyiben a földön létezik és emberekre hat emberek közvetítése által, alávetve van azon törvénynek, mely szerint az intézmények emelkedése és hatása föltételeztetik az egyének képességétől és buzgalmától, kiknek gondjaira vannak bizva. E törvény érvényességét nem gyengíti, sőt inkább földeríti azon tény, melylyel az egyház megalapításánál találkozunk. Az Üdvözítő tudatlan és hétköznapi szellemű férfiakat választott apostolaivá. De mielőtt a nagy mű végrehajtására kiküldé: a szent lélek által az ismeretek és lelkesedés gazdag mértékében részesité őket. S ekkép ugyanazon eszközökkel terjesztették a kereszténységet, melyekkel élni kell utódjaiknak. Ezektől csak azáltal különböznek, hogy mig ők a szükséges eszközök birtokába természetfölötti módon jöttek, ezeknek rendes uton kell megszerezni azokat.

E tény teszi érthetővé, miért helyezett az egyház mindenkor oly nagy fontosságot azoknak nevelésére és képezésére, kik magukat az egyházi pályára szentelék. Mert kétségbe vonni nem lehet, hogy csak művelt és buzgó férfiak képesek teljesíteni e magasztos hivatást s részesíteni az emberiséget a kereszténység gazdag áldásaiban. Innen van, hogy mindazok, kik őszintén szivükön viselték az emberiség vallás-erkölcsi érdekeit: első sorban az egyházi nevelésre irányozák figyelmüket. Pázmány ezek közé tartozott. Hatása ez irányban is uj korszakot alkotott.

Midőn az ország első egyházi méltóságát elfoglalá, a papnevelés állapota hazánkban szomorú volt. A papnöveldék száma, anyagi helyzete és szellemi szervezete egyaránt ki nem elégítő volt. A hazában egyedül Nagyszombatban, Nyitrán és Győrött találkozunk némi papnöveldékkel. De ezek csak

kevés ifju befogadására voltak alkalmasak s távol állottak a trienti zsinat s a viszonyok igényeitől. E hiányt épen nem pótolta az, hogy némely ifjak egyházi költségen Bécsbe, Grátzba és Olmützbe küldettek, hogy magukat ama városok hittudományi tanintézeteiben kiképezzék.

Pázmánynak fájdalommal kelle tapasztalnia, hogy szent törekvéseinek sikerét lehetetlenné teszi az azok végrehajtására szükséges tényezők, az egyháziak csekély száma és hiányos készültsége. Ezen bajon segíteni csak papnöveldék alapítása és célszerű szervezése által lehetett. Ily papnöveldé alapítása volt Pázmánynak egyik első igyekezete. „Midőn észrevenném — irja ő maga — mily nagy hátrányára válik a kath. vallásnak, hogy az egyházi férfiak sem oly számban nem találtatnak, sem oly tudománynyal nem birnak, mint Magyarország ez időszerinti szükségei követelik: éjjeli s nappali gondoskodásomat oda irányoztam, hogy erőim s tehetségeim gyengeségéhez képest, Isten segítségével ezen bajon segítsek. Mig végre nagy munkával és fáradsággal, kényelmem és mindennapi szükségleteim föláldozásával sikerült a kellő pénzösszeget összeszerezni.“ [1])

A papnövelde első alapítványa nem volt jelentékeny. Ezt azon 15,411 forint és 65 denárból álló tőke képezte, melyet Pázmány 1618-ban 6% kamatra Eszterházy Miklósnál elhelyezett [2]). E tőke kamatjai mellett az intézetnek még 1500 frt. évi jövedelmet biztosított, melyet a szepesi káp-

---

[1]) Az alapító-okmányban, mely 1619 január 1-jén kelt. Ered. az eszt. kápt. levt.

[2]) Ezen összegből 10015 forint és 65 denárt készpénzben adott; 5395 forint és 83 denárral pedig Eszterházy az érsektől vásárolt gabona és bor fejében tartozott.

talan a liszkai tizedek fejében tartozott fizetni [1]). Az összes évi jövedelem e szerint 2424 forint és 70 denárra rugott.

Fontos okok küzdöttek a mellett, hogy az intézet nem Magyarországban, hanem Bécsben alapíttassék, hova a császári székhely minden culturai előnyei, főleg tudós tanárok által kitünő egyeteme vonzották. Itt vásárolt az intézet részére 6000 forinton házat s azt célszerűen berendezteté.

Miután minden előkészítve volt, Pázmány 1619 január első napján kiállította az alapító-okmányt s azt az esztergomi káptalannál letette. Ugyanakkor megállapítá az intézet belső szervezetét s szabályait. Főfölügyelőjévé, mintegy gyámjává az esztergomi káptalant rendelé, melynek egyik kanonoka folytonosan az intézetben székelvén, a kormányzói tisztet viselje; ennek hivataloskodásáról, valamint az intézet anyagi és szellemi állapotáról a káptalan évenkint kiküldendő két tagja által tudomást szerez.

A növendékek számát nem határozta meg. Annyi vétetik föl, mennyit a jövedelmekből eltartani lehet; egynek eltartására száz forint számíttatván. A kormányzó a káptalan megegyezése nélkül senkit az intézetbe föl nem vehet, senkit el nem bocsáthat. Az intézetben nyernek lakhelyet azon növendékek is, kiket a káptalan saját költségein tanulmányaik

---

[1]) Liszka mezőváros tizedeinek egy részét egykor az egri káptalan birta; utóbb a kamara foglalta el, mely azt bérbe adni szokta, mig Forgách Zsigmond magához váltotta. De később eladni készült és pedig egy protestáns urnak. Ekkor Pázmány a szepesi káptalan kérelmére, hozzájárulván az egri püspök megegyezése és V. Pál pápa engedélye, 5600 forint árán a szepesi káptalan részére megvásárolá, azon kikötéssel, hogy a káptalan 1500 forintot tartozzék évenkint a bécsi papnöveldének fizetni. — Székely Balás szepesi kanonoknak 1618 martius 25-én a pozsonyi káptalan előtt tett bevallása, azon kápt. protoc. A szepesi káptalan 1618 sept. 28-án kelt köszönő irata a prim. vil. levt. És a Rómából 1618 october 27-én vett dispensatio Kaprinay kézirati gyüjteményében. (XI. A.)

folytatására Bécsbe küldeni szokott. A növendékek nagyobb része magyar nemzetiségű, a többi tót, horvát és német ifjú lesz. Midőn az intézetbe lépnek, kötelezik magukat: hogy azon tanulmányokkal fognak foglalkozni, melyeket az előljárók kijelölnek; az egyházi rendet akkor veszik föl, mikor az előljárók rendelik; legalább három éven át a megye szolgálatára szentelik magukat. Ki ezen utóbbi kötelezettségének meg nem felel, és az intézetből kilép, vagy önvétke miatt elbocsáttatik, a reá fordított költséget megtéríteni tartozik. Kivétel csak az alapító rokonaival történik, kik az intézetbe fölvétethetnek a nélkül, hogy köteleztetnének egyházi pályára lépni.

A növendékek tudományos kiképeztetésüket a Jézustársaság iskoláiban nyerik. Hogy mielőbb hasznára lehessenek a megyének, csak olyanok vétetnek föl, kik a rhetorika vagy poesis hallgatására alkalmasak. Mindannyian hallgatják a rhetorikát és dialektikát. Csak a kitünőbbek bocsáttatnak a bölcsészeti és hittudományi tanulmányokra; a középszerűek tanfolyamát a casuistika hallgatása zárja be.

Pázmány ugyanis legnagyobb súlyt helyezett arra, hogy buzgó papokat nyerjen [1]). A magasabb kiképeztetés hasznát bizonyára átlátta, de a tényleges viszonyok között szükséges volt, hogy az intézet mielőbb gyümölcsözzék.

A megállapított napirend szerint a növendékek reggel 5 órakor kelnek, reggeli imáikat végzik és szent misét hallgatnak. A napot részint az iskolában, részint hon tanulmányok közt töltik. Ebédre három ételt és bort kapnak. Ebéd után félórán át az egyházi énekben gyakorolják magukat.

---

[1]) „Maiorem pietatis — ugymond — quam literarum rationem in ipsis (Alumnis) habebit Rector.“

Sétálni csak szünnapokon járnak, mindig többen együtt. Este 8 órakor nyugalomra mennek, miután előbb lelkiismeretüket megvizsgálták. Vasár- s ünnepnapokon szent beszédet hallgatnak, s hogy magukat az egyházi szónoklatban kiképezzék, próbaelőadásokat tartanak. Mivel pedig „bölcseség nem vesz lakást bűnös testben“, havonként egyszer elvégzik gyónásukat [1]).

Az alapító-okmány szabványait, az intézet részére alkotott törvényeket és az előljárónak adott utasítást azon gyakorlati szellem lengi át, mely Pázmány minden intézkedéseit jellemezi. Kerüli a túlságot. S a készületlen, elhanyagolt ifjak gyarlóságát nem kevésbbé veszi tekintetbe, mint a reájuk várakozó föladat magasztosságát. A nélkül, hogy súlyossá s elviselhetlenné tenné az ifjaknak az intézetbeni életet, semmit sem hanyagol el, mi azt előmenetelükre nézve lehetőleg gyümölcsözővé teheti. A közelgő vész ezen üdvös eszmék életbeléptetését, az intézet megnyitását lehetetlenné tette.

Ugyanazon indokok, melyek Pázmányt a bécsi papnövelde alapítására ösztönözték, figyelmét a római német-magyar collegiumra vezeték. Ezen intézet loyolai szent Ignác által alapíttatott s miután III. Gyula pápa alatt föloszlott, XIII. Gergely bőkezűségének köszöni visszaállítását. Föladata, hogy a német birodalom s a magyar korona területéről az örök városba küldött ifjakat befogadja s az egyházi tudományosságban kiképezze. A magyarországi növendékek

---

[1]) Az esztergomi káptalan magán levéltárában az alapító okmány mellett van két Pázmány által szerkesztett okmánynak egykorú másolata. Az egyik: „Regulae communes Alumnorum Collegii Pazmaniani Viennae fundati.“ A másik: „Regulae Praefecti Alumnorum.“

részére 12 hely lőn föntartva [1]). De ezen helyek az ország zavarteljes állapotában, a XVI-ik század végén és a XVII-ik elején nem töltettek be rendesen. Az 1611-ben Forgách által összehívott tartományi zsinat — valószinűleg Pázmány befolyása következtében — lépéseket tett az elhanyagolt előnyök visszaszerzésére. De ezeket, ugy látszik, nem koronázta siker.

Pázmány nagy fontosságot helyezett arra, hogy a magyar növendékek részére kijelölt helyek rendesen betöltessenek, s minél számosabban merithessenek a kereszténység központján tudományt és lelkesedést. E végből mind közvetlenül, mind a bécsi nuntius által a jezsuita generalishoz és Borghese bibornokhoz fordult. Kérte, hogy az általa küldendő növendékeket az intézetbe befogadják; őt rendesen tudósitsák, mikor és hány növendéket küldhet; végre, hogy a magyarokra nézve kivételesen ne kivánják, miszerint azok valamely jezsuita előljáró által előlegesen megvizsgáltassanak, hanem elégedjenek meg azzal, ha az érsek őket alkalmasaknak itéli. Borghese bibornok, az intézet protectora, nemsokára értesité, hogy kérései meghallgattattak [2]). Pázmány sietett fölhasználni az alkalmat. 1618-tól kezdve sürűbben találkozunk magyar növendékekkel az intézet névlajstromaiban. Az elsők között voltak Draskovich György, Kisdi Benedek és Lippay György, utóbb a győri, egri és esztergomi egyházak kiváló diszei [3]).

* * *

Ha tekintetbe veszszük azt, mit Pázmány érseki kormányának már első éveiben tett, a tekintélyes összegeket

---

[1]) Lásd Collegii Germanici et Ungarici historia libris 4 comprehensa. Cordara atyától. Róma, 1770.

[2]) Borghese bibornok 1619 október 26-án kelt levele a primási egyh. levt.

[3]) Káplár M. római növendék szives közleményeiből.

igényelő alapitványokat, majdnem rejtélynek nevezhetnők a kérdést: mikép volt képes a megfogyott érseki jövedelmek, a megnövekedett terhek és a sokféle fölmerülő szükségek dacára, rövid idő alatt oly jelentékeny meggazdálkodásokat eszközölni. Ezt azonban megfejti lelkiismeretessége. Az egyház törvényeinek értelmében jövedelmeinek több mint két harmadát egyházi célokra, s alig egy harmadát fordította saját személyének és állásának szükségleteire [1]). Ehez járult észszerű gazdálkodása, gondossága és takarékossága.

Fontos politikai és egyházi teendői közepette maradt elég ideje, hogy az érsekség javainak kezelését és vagyoni ügyeit is beható figyelemmel kisérje. Érsekké neveztetése alkalmával a legnagyobb erély kifejtésével megakadályozá az érsekség jövedelmeinek további csonkitását [2]). Az érsekség javait elhanyagolt állapotban találta; hogy jövedelmezőkké váljanak, jelentékeny beruházásokat, nagy költségeket igényeltek. „Mintha csak egy pusztában szállottam volna“ [3]); — irja önmaga. A szegény jezsuita nem rendelkezett tőkékkel, s ha ezeket főrangú barátai előlegezték is, kétszeresen volt utasítva szoros gazdálkodásra. És csakugyan fáradságot nem kimélt, hogy az érseki jószágokat s jövedelmeket rendbe hozza [4]). A jövedelmek legnagyobb részét a tizedek képezték. Ezek részint bérben kiadva voltak, részint természetben szedettek. Azonban a bérlők ép oly kevéssé voltak pontosak a fizetésben, mint a tizedszedők lelkiismeretesek kötelességük teljesítésében.

---

[1]) „Vindiciae“ cimű röpiratában maga hangsulyozza ezt.

[2]) Lásd e munka 220. l.

[3]) Thurzó Szaniszlóhoz intézett levelében.

[4]) Pázmány 1617 január 3. Veranchich Faustusnak irja, hogy hosszú hallgatását többi között „multis circa bona Archiepiscopalia in primo ingressu occupationibus“ tulajdonítsa. Eredeti. N. Muzeum.

Pázmány megszüntetni igyekezett a visszaéléseket. Igy például 1617 elején Thurzó Szaniszlót értesíté, hogy az ujlaki és szentpéteri dézsmáknak — melyeket eddig egészben birt bérben — csak felét engedi neki, másik felét maga fogja szedni [1]). A szepesi kamarát sürgetően fölszólítá, hogy a gömöri és tornai dézsmák haszonbérét egy hó alatt lefizesse [2]). Széesi Tamást fölhivá, hogy „a murányi arendát“ nyolc nap alatt megküldeni siessen [3]).

Az érseki tisztek és tizedszedők Pázmány utasitásai és gondossága folytán nagyobb buzgalommal kezdettek kötelességüknek eleget tenni. Az érsekhez nem többé hanyagságuk, hanem túlzott buzgalmuk miatt érkeztek panaszok. A tizedek szedésében olyanokat sem kiméltek meg, kik magukat ezen tartozás alól fölmentetteknek állitották [4]). Pázmány tekintetbe vette a jogos igényeket, de nem tartózkodott saját teljes tekintélyét érvényesiteni, midőn az igények indokolatlanok voltak. Ily ügyben az esztergomi káptalannal is surlódásba jött.

Az 1618. év őszén az érseki tizedszedők némely esztergomi kanonokoktól követelték a bortizedet, oly urbéri szőllők fejében, melyeket mint magánosok vásároltak és birtak. Ezeknek panaszait az egész káptalan magáévá tette. Fölszólalt a tizedszedők eljárása ellen és figyelmezteté az érseket, hogy az sérti a káptalan kiváltságait és szabadalmait, me-

---

[1]) Ez ügyben Thurzó Szaniszló 1617 april 27-én ir Pázmánynak. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Pécsy Zsigmond kamarai tiszt levele 1617 máj. 31. Ered. U. o.

[3]) Széesi Tamás keserű válasza 1617. július 4-én. Ered. Ugyanott.

[4]) 1617-ből két ily panaszlevelet találtam. Az egyiket nov. 13-án Pálffy Mária irja Vöröskőről, a másikat nov. 17-én Thurzó Imre Bicséről. 1619 martius 25-én pedig a pozsonyi kamara veszi pártfogása alá egyik tisztét. Mindhárom levél a prim. vil. levt.

lyeknek tiszteletbentartását fogadá, midőn az érseki széket elfoglalta. Kivánta, hogy ezen ügyet a magyar tanácsosoknak, Galgóczon tartandó összejövetelök alkalmával, itéletére bizza.

Az érsek erélyesen védelmére kelt jogainak, s éles szavakban utasítá vissza a káptalan kifogásait. „Nem tudok eléggé csudálkozni — irja válaszában — afölött, hogy Uraságtok az egyház világos törvényei, a hit- és jogtudósok határozott véleménye, a magyar törvények és az országban általánosan divatozó szokás ellenére, kérdéses szőlleiktől megtagadni akarják a tizedet. Világos kánonok megállapítják, hogy ha oly jószágok, melyeket a tizedfizetés kötelezettsége terhel, papok vagy szerzetesek birtokában vannak, ezek is kötelezetnek a tized fizetésére; mit egyébiránt egy tudós ember sem von kétségbe... Az tehát, hogy „pap papot nem tizedel," mit némely tudatlanok elv gyanánt hirdetnek, ellenkezik a kánonokkal. Országos törvények szintén kimondják, hogy ki kilencedet fizet a földesurnak, tizedet is tartozik fizetni. És az ország minden káptalanjában — mint biztosan tudom — ily szőllőktől fizetik a tizedet. Sőt értesültem, hogy Uraságtok közöl a kérdéses szőllők birtokosai elődeimhez a tized elengedéseért folyamodni szoktak; helytelenül járnak el tehát, midőn kormányom alatt jogokat alkotnak. Nem akarom bővebben fejtegetni, mi lappang ily törekvések alatt. Igérem most ismét, hogy a káptalan kiváltságait tiszteletben tartani fogom; ha tehát kiváltsággal birnak, mutassák elő s nem kell többet fáradniok. A mult évben magam ajánlottam, hogy ezen ügy eldöntését szabadon választott birákra bizzuk. Most beteges állapotom miatt nem mehetek Galgóczra. Ha azonban valaki azt hiszi, hogy igazságtalan voltam irányában, lépjen föl ellenem törvény előtt. És én kimutatni fogom,

hogy kik köteles tizedeiket megfizetni vonakodnak, az egyházi vagyon rablóinak tekintendők.“ [1])

Ha Pázmány csekély horderejű kérdésekben ily élénken hangsúlyozta jogait: fokozott buzgalommal védelmezte azokat, melyek magas egyházi állásából származtak, s ugyanannyi kötelességek voltak. Ennek tanui vagyunk az 1618-ik országgyülés alatt Hervoich Máté ügyében.

Hervoich székesfehérvári prépost 1608-ban alattomos fondorlatok és erkölcstelen eszközök segélyével megszerezte a csanádi püspökséget. E miatt 1611-ben a pozsonyi tartományi zsinatban való részvételtől eltiltatott. Mint püspök megmaradván a prépostság birtokában, a fehérvári őrkanonokság némely javait jogtalanul a prépostsághoz ragadni igyekezett, s ismételve perlekedett az őrkanonokkal. Midőn 1618-ban az őrkanonokság megürült, önhatalmilag egyik rokonának — ki még iskoláit végzé — adományozá; azon szándékkal, hogy annak neve alatt tényleg maga birja s birtokait ellenmodás nélkül a prépostsághoz csatolja.

Pázmány a történtekről értesülvén, érseki hatóságából folyó kötelességének ismerte, gondoskodni, hogy az őrkanonoki javadalom sérelmet ne szenvedjen. S miután a kinevezett egyén egyházi javadalom elnyerésére koránál fogva alkalmatlan volt, más őrkanonokot nevezett. Arra hivatkozott, hogy azon javadalom adományozása érseki hatóságához tartozik. A prépost ellenben a káptalani javadalmak adományozását saját jogának vitatván, az ügyet a bécsi nuntiusnak fölterjeszté.

Hervoichot támogatta Napragy a kalocsai érsek, ki, ugy látszik, saját mellőztetését a primási szék betöltése

---

[1]) Pázmánynak a káptalanhoz Selyéről 1618 nov. 17-én irt levele. Ered. az eszt. kápt. mag. levt.

alkalmával elfeledni nem tudta, habár személye és érseki joghatósága iránt Pázmány mindenkor kellő tiszteletet tanusított [1]). Napragy fölhivta a nuntiust, hogy hatalmánál fogva a vitás kérdés eldöntését egy magyar püspökre bizza; névszerint Domitrovich zágrábi püspököt ajánlá.

A nuntius mindazáltal Pázmány tudta nélkül nem akart intézkedni s értesíté Hervoich és a kalocsai érsek kérelméről. A dolog természetéből következik s, a körülményeket számbavéve, kétségtelen, hogy Pázmány a zágrábi püspök kiküldetése ellen tiltakozott. A nuntius mindazáltal Domitrovichot csakugyan megbizta, hogy az érsek és a prépost között fönforgó viszályt megvizsgálja és itélete által eldöntse.

A zágrábi püspök elfogadta a megbizást. Június második felében Pázmányt maga elé megidézte. A primás természetesen vonakodott ezen idézést érvényesnek elismerni, s Domitrovichot keményen megrótta. „Nem kevéssé csudálkozom — irja — hogy Főtisztelendőséged, más érseknek suffraganeusa, az én megyémben és pedig engem, érseket és az apostoli szék követét, törvény elé idézni bátorkodik, a hierarchiai rangfokozat, jog és illem sérelmével.“

E szerint nem tartoznék ugyan jogait igazolni, de barátságból átküldi az okmányokat, melyekből kitűnik,

[1]) Erre nézve érdekes esetet tudok fölhozni, mely bizonyítja, hogy Pázmány a kalocsai érsek jogait tiszteletben tartotta. Ugyancsak 1618-ban bizonyos Svastovich Mihál a zágrábi püspök törvényszéke előtt végrendeleti ügyben perét vesztvén, folyamodott a nuntiushoz, bizná meg Pázmányt a fölülvizsgálattal. A nuntius a folyamodást átküldé Pázmánynak. Ez azonban vonakodott az ügybe avatkozni. „Illmus D. Colocensis, — igy szól a hátiratban — cuius Suffraganeus est D. Zagrabiensis merito succensere mihi posset, si causam Suffraganeorum ipsius iudicio determinatam ego ad incudem revocarem. Itaque vel ad D. Archiepiscopum Colocensem remitti haec causa poterit, vel per Illmum Nuntium S. Sanctitatis determinari.“ Ezen folyamodás Pázmány sajátkezű hátiratával ellátva, a bécsi apostoli nuntiatura levéltárában találtatik.

hogy nyolcvan év alatt mindig az esztergomi érsekek nevezték az őrkanonokokat. „Én tehát — ugymond — az elődeim által birt jogot kérdésbe vonatni nem tűröm. Ha ezt a nuntius ur tudta volna, bizonyosan nem engedi meg, hogy egy érsek, ki egyuttal a szent szék követe, saját megyéjében más érsek suffraganeusa által, kivált ily ügyben, szokatlan módon törvény elé idéztessék. Főtisztelendőségedet pedig mint barátomat, bizalmasan figyelmeztetem, hogy Magyarországban Luther előtt, sőt a magyarok megtérése óta azon törvény és szokás uralkodott, hogy midőn egyházi férfiu az ország rendes biráinak mellőzésével közvetlenül a római pápához fordul: javadalmától megfosztassék, midőn pedig azt világi férfiu teszi, fejét veszítse. Ha tehát nem tartana vissza a szent szék tekintélyének megóvása, (melyet mint szemem világát becsülöm,) könnyen kieszközölhetnék az országgyülésen oly határozatot, miszerint Hervoich minden javadalmaitól megfosztassék. Ennélfogva Főtisztelendő Uram, ily dolgokban ovatosan és szeretettel kell eljárni. És ne higyje Főtisztelendőséged, hogy egy érsekkel és a szent szék követével annak saját megyéjében ugy lehet elbánni, mint az urak templomaikban szoktak a káplányokkal.“ [1]) Mondani sem kell, hogy az ügy Pázmány javára dőlt el [2]).

---

[1]) Napragy a nuntiusnak. Kelet nélküli egyk. más. Prim. egyh. levt. A nuntius Pázmánynak 1618 junius 4-én. Eredeti. Ugyanott. Pázmány Domitrovichnak 1618 június 28-án. Egyk. más. Győri kápt. mag. levt.

[2]) Péterfynél olvassuk: „Mathias Herovitius nomen Episcopi Chanadiensis iam ab anno 1608 temere usurpabat et Albae Regalis Praepositurae bona lapsu temporis invasit, Custodis vero dicti Capituli fundos nepoti suo adhuc scholari destinavit. Hunc tuitus est Petrus Domitrovich Episcopus Zagrabiensis; lis apud Nuntium Apostolicum agitabatur. Pazmanus utrumque egregie confutavit, suique iuris esse ostendit beneficii, cui vellet, collationem.“ Concilia. II. 221. l.

XII.

A pálos rend kebelében támadott zavarok 1618. — Pázmány a rend apostoli visitatorává rendeltetik s reformálásával bizatik meg. — Tevékenysége.

A pálos rend, mely hazánkban egykor a virágzás magas fokát érte el, a török hóditás és a protestantismus terjedése által sokat szenvedett. Elpusztultak nagyszámú monostorai, megannyian nem kevesbbé a szent élet, mint a tudományok és müvészetek ápolásában kitünők. A rend tagjainak száma, mely virágzó korában több ezerre ment, leolvadt. A régi szellem és fegyelem is elköltözött a fönmaradt romokból.

A rend hanyatlását legszomorúbban jellemzik azon zavarok és kihágások, melyeknek Zaicz János atya generális kormánya alatt (1611—1628) a kolostorok szinhelyei valának nem ritkán. És a melyek szükségessé tették Pázmány beavatkozását s okot szolgáltattak a rend reformátiójának megkisértésére.

Az emlitett zavarok a lepoglavai zárdában Horvátországban érték el tetőpontjukat.

Mindenkor nehéz az érdeklett felek előadásaiból elvonni a tényeket. Midőn tehát a rend generálisa s nehány rendtag között szenvedélyes ellenségeskedés keletkezett, a felek egymást vádolták. A generális a rendtagokat lázadóknak bélyegzé, számos kihágásokról vádolá. A rendtagok viszont a generális ellen vétkeinek, törvénytelenségeinek hosszú sorozatát állitották össze. Hogy mindkét fél előadá-

sában túlzás van, természetes. Egyik fél sem egészen ártatlan. De bizonyos az is, hogy a rendfőnök, kinek kormánya ily zavarokat nemcsak lehetségessé tesz, de mintegy előidéz, a rendalapitó szellemétől idegen.

Az 1618 július 23-án tartott káptalan a lepoglavai zavarok szerzőinek Franich Tamás és Chrepinkó Jakab atyákat vádolá, mint kik szenvedélyeik által elragadtatva mindenhol zavarokat idéztek elő. Intések, büntetések semmit sem használtak. Nehányszor meg is szöktek. Mindenkor előljáróik ellen működtek, rendtársaikat lázadásra izgatták. Midőn ezen vétségeikért hivatalaiktól megfosztatván, Lepoglavára küldettek, itt a generális és vicárius távollétében nyilt lázadást támasztottak.

Az 1618-ik év farsang végnapjai egyikén, miután előbb éjjel a pincét föltörték s dorbézoltak, magukhoz ragadták a monostor kulcsait. Ezután az erőditett monostor lőszereivel három napon át lődöztek. Fegyverrel támadtak azokra, kik velök tartani vonakodtak, fölakasztottak s megvéreztek több szolgát, kik ellenállottak. A nagy zajra nagyszámú nép gyülekezett össze a monostor körül, mely azt a zavargók kezeiből megmenteni akarta. Ezek utóbb azt költötték, hogy a nép fenyegette támadással a monostort s ők védelmezték azt. Allításuk hamissága világos volt. Varasdon a lázongók egyike előre dicsekedett, hogy mindent fölforgatni fognak. És az alispán, saját vallomása szerint, már ostrom alá akarta venni a monostort. Végre hazajött a vicarius, ki más kolostor visitatiójával volt elfoglalva. Csak hosszas sürgetéseire nyitották meg a kapukat. Azután megkötözték, és a csatornába készültek vetni.

Miután dühök kissé lecsillapodott, rettegni kezdettek a büntetéstől. Hogy elpalástolják iszonyú vétkeiket, a rend

főnöke ellen emeltek vádakat. Ezeket rágalmakkal telt iratba foglalva, átnyujtották a zágrábi püspöknek, kit sikerült megnyerniök. Franich atya a püspök megegyezésével önkényesen magához ragadta az elöljárói tisztet.

Ezen időben a rendfőnök a pozsonyi országgyülésen volt. Értesülvén a történtekről, visszasietett. Lepoglavára érvén, zárt kapukat talált. Bebocsátani még akkor is vonakodtak, midőn excommunicatióval sujtotta a lázadókat. Mindaddig ellenállottak, míg erőszakkal akarta betörni a kaput. Bevonulván a kolostorba, inté a zavargókat, maradjanak csendesen a legközelebbi káptalanig; egyedül azt kivánta, hogy ujra engedelmességet fogadjanak.

Nemsokára összehivta a három tartomány atyáit. A gyülekezetre bizta, hogy itéljen a vétkesek fölött. Itt a rend szabályainak szellemében következő itéletet hoztak. A vétkesek a capitulum generale megtartásaig zárva tartassanak, fogságuk hetenként két napi bőjttel súlyosbíttatván; ha tartani lehet attól, hogy menekülnek, bilincsekbe veressenek; az excommunicatió és censuráktól, melyeket magukra vontak, alázatos bűnbánat után föloldoztatni fognak a generális által; Franich atya, mint javíthatlan és csábító, kiállván ezen büntetést s irásban elismervén vétkeit, a rendből kizárassék. Mindazáltal sem Franich, sem Chrepinkó nem állották ki ezen büntetést. Föltörték börtönük ajtaját és Rómába futottak, mint állitották a rend reformatiójának sürgetése, valóban a büntetés kikerülése végett [1]). Ez a tényállás a generális előadása szerint.

---

[1]) Mindez ily cimű iratban foglaltatik: „Contra Fr. Th. Franich et Fr. Jacobum Chrepinkó brevis processus et compendium accusationis P. Generalis et Capituli annualis deliberatio. Anno 1618 die 23 Julii.“ Egykorú másolat. Prim. egyházi levéltár.

Homlokegyenest ellenkezik ezen előadással Franich atyának elbeszélése, melyet Pázmányhoz intézett emlékiratában olvasunk. Szerinte Zaicz atya mióta a generális tisztét átvette, őt szüntelenül üldözte s vádolá, hogy a rendfőnöki tiszt után vágyódott, és ennek elnyerése végett a királynál lépéseket tett. Ezen hir terjesztése által gyülöletessé kivánta tenni. És a káptalanban kivitte, hogy minden hivatal viselésére alkalmatlannak nyilvánitották.

Franich csakugyan az elefánti zárda perjelségétől megfosztatott.

A lepoglavai forrongás után — melyeken azonban nem volt jelen — a generális kétszer vetette börtönbe, és pedig minden vizsgálat nélkül. Először fegyveresek által ragadtatta ki a templomból. De ekkor mint ártatlant kiszabadították társai. Midőn másod izben elfogták, majdnem halálig kinozták. Társait kiközösítés büntetése alatt eltiltá a fogoly látogatásától. Sőt midőn megbetegedett és gyónni kivánt, ezen kérelmét is megtagadta. Végre szerzetesi öltözetétől és jellegétől erőszakosan megfosztotta [1]).

A lepoglavai zavarban semmi része sem volt. A vicárius által eszközölt szigorú vizsgálatból kiderült, hogy a generális szolgái lődöztek, s (hitelt adván egy részeg őrnek, ki hirdeté, hogy a rendtagok a vicárius lakát föltörték, az ott talált pénzt szétragadták) a zivataros éjben fölfegyvereztek néhány parasztot a rendtagok ellen. Ezek kényszerültek magukat védelmezni. Igy keletkezett a zavar. Ennek maga a generális oka, ki féktelen szolgáinak megengedé,

---

[1]) Insignia ordinis, habitum per fratres me deponere jussit, coronam autem per rusticos detrahere curavit.

hogy durván bánjanak a rendtagokkal, miért is többen Lepoglaváról elfutottak [1]).

Franich és Chrepinkó 1618 october havában, még hat más pálos kiséretében, megjelentek a zágrábi püspöknél. Előadván azon visszaéléseket, melyek rendükben a jelen generális alatt elharapództak, engedelmet kértek, hogy kettő közölök Rómába mehessen s a pápánál rendjük reformátióját sürgesse. A többiek elhatározva voltak monostorukba vissza nem térni. Kérték tehát a püspököt, jelöljön ki számukra ideiglenesen valamely megfelelő működési kört. A püspök engedett sürgetéseiknek. Kettőt Rómába bocsátott. A többieket a pápa további rendeletéig védelme alá fogadá [2]).

Franich atya egy társával Rómába utazott. Itt egyenesen a szent atyának emlékiratot nyujtott be több rendtársa nevében, melyben a pálos rend állapotát előadá, a reformatió sürgető szükségességét kifejté. Mert bár IV. Eugen pápa bullája határozottan tiltja, hogy a generális hivatalát négy évnél tovább birja, Zaicz atya már kilenc évig birja ezen tisztet; hatalmával a rend hátrányára a tagok sérelmére visszaél. Küldjön ki a pápa valakit a rend visitálására, hogy a bajok orvosoltatván, a rend ujra fölvirágozzék [3]). A szerzetes rendek congregatiojához is intézett iratot. És pedig saját személye érdekében. Elbeszéli, miként a generális által a pápai bullákat és a rend szabályait megsértetni látván, ellenmondásai által magára vonta a generális haragját, kitől e miatt számos bántalmakat kelle

---

[1]) Ad Ill. et Rmum. D. Aeppum. Strig. Fr. Thomae Franich O. S. Pauli querelae. Egyk. más. Prim. egyh. levt.

[2]) A zágrábi püspök a pápához. 1618 oct. Egyk. más. Ugyanott.

[3]) Ad S. D. N. Paulum P. V. pro Fratribus O. S. Pauli pr. Erem. Regnorum Hung. et Croatiae ad corrigendos excessus sui generalis visitatorem instantium. Egyk. más. Prim. egyh. levt.

szenvednie. Kérte a congregatiót, hogy igazságot szolgáltasson [1]).

V. Pál pápa ezen, a zágrábi püspök és horvát bán, valamint ennek előkelő római rokonai által támogatott, előterjesztéseket komoly megfontolás alá vette. Nem sietett ugyan elhamarkodott félrendszabályokkal megnyugtatni a kérelmezőt. Komolyan gondolkodott az elhatalmasodott bajok orvoslásáról. Buzgón fölkarolta és magáévá tette a rend reformatiójának eszméjét. És midőn apostoli godoskodása ezen fontos föladat megoldására alkalmas férfiút keresett, nem függeszthete szemeit másra, mint az összes magyar egyház nagybuzgalmú reformatorára: Pázmány Péterre. „Miután — irja 1619 april 20-án kelt brevéjében — Sz. Pál első remete szerzeteseinek rendje, mely Magyar- és Horvátországban létez, mint értesülünk, a lelkiek- és anyagiakban egyaránt nagy károkat szenved, körében a fegyelem és szerzetesi szellem meglazul és hanyatlik, az apostoli intézkedések megtartása a szerzetesek részéről elhanyagoltatik; mi a nevezett rendnek szerencsés és boldog kormányzásáról gondoskodni óhajtván, és a te hited, bölcsességed, tudományosságod és a kath. vallás iránti buzgalmadban mindenekfölött bizván, tisztelendő testvéreink a szerzetes ügyek vezetésével megbizott bibornokok tanácsára, neked jelen iratunk erejénél fogva meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy mint a mi és a szent szék küldötte magad, vagy valamely buzgó és alkalmas férfiú által azon rendet, annak templomait és monostorait, ezeknek főnökeit és tagjait („tam in capite, quam in membris“) apostoli tekintélylyel meglátogassad, állapotjukat, életüket, erkölcseiket, szokásaikat és intézményeiket szorgalmasan

---

[1]) Franich a congregatióhoz. Egyk. más. Ugyanott.

megvizsgáljad. És az apostoli s evangeliumi tudományra, a szent kánonok és zsinatok, különösen a tridentinek határozataira, a sz. atyák tanitására, végre azon rendnek, a szent szék által jóváhagyott, szabályaira támaszkodva, mindazt, mi változtatást, javítást, módosítást, visszavonást és megujítást igényel, reformáld, változtasd, javítsd, vagy ujra megállapítsad, megerősítvén a sz. kánonok, a tridenti zsinat határozatai és a szerzetesi intézményekkel nem ellenkező szabályokat; a visszaéléseket kiirtsad, a szabályokat, intézményeket és egyházi fegyelmet, hol meggyengültek, alkalmas módokon visszaállítsad, a rend tagjait tisztességes életmódra vezessed. És többi között kedvelt fiunkat Franich Tamást, ama rend áldozárát, kit ugyanazon rend generálisa egyházi öltözetétől megfosztott, ha és mint az igazság kivánja, azon állapotba, melyben ezen megfosztás előtt létezett, visszahelyezzed. Továbbá, ha és a mennyiben a generálisnak kormányideje lejárt volna, uj generális választását eszközöljed, az e célból összehivandó generale capitulumon személyesen elnökölj; rendeleteid és intézkedéseid megtartását elrendeljed, az engedetleneket pedig egyházi censurák és más alkalmas módok által engedelmességre szorítsad. Mi ugyanis neked a mondottakra és minden más egyéb szükséges vagy hasznos rendszabályokra teljes hatalmat adunk.“ [1])

[1]) A pápai bréve eredetije a prim. egyh. levéltárban. Ugyanitt van egykorú másolata a pápa april 25-én gróf Frangepán Miklóshoz iutézett brévéjének. Melyben dicsérettel emeli ki a pálos rend s az egyház ügye körül tanusított buzgalmát. Értesíti az esztergomi érseknek adott megbizásról. Biztosítja őt apostoli kegyelméről. Ugyanazon levéltárban találtatik Lodovico Ridolfi a pápa titkárának május 10-én Pázmányhoz intézett levele, melyet neki a pálosok által küldött. Ebben értesíti, hogy a pápa azoknak a rend reformatióját sürgető kérelméről értesült. La qual proposte si come e piacciuta superficialmente a S. Santitá, cosi ha risoluto, di commetterne il negotio a V. S. Illma., affinche con la sua prudenza giudiche, si sia opportuno di metterne in esecuzione, che si domanda. Ered.

Ezen rendelet által a Rómába zarándokolt pálosok teljesítve látták óhajaikat. Május havában visszasiettek hazájukba. A pápai iratot ők hozták meg Pázmánynak, ki azt augustus elején vette kezeihez. Ekkor a viszonyok nem voltak alkalmasak a beható és terjedelmes munka megkezdéséhez. Közvetlenül az akkor ülésező pozsonyi országgyülés fontos tanácskozmányai igénybe vették, majd a fölkelés zavargásai megzsibbasztották tevékenységét.

Mig tehát a reformatió foganatositásához hozzáfogna, egyelőre Franich atya sorsának biztosításáról gondoskodott. Az elefánti zárdába akarta küldeni. De Franich atya attól tartott, hogy ott mielőtt az egész ügy tisztába hozatik, föltalálhatná a generális. A találkozást kikerülni óhajtá. A primás emiatt ideiglenesen a sz. Ferenc rend nagyszombati zárdájában helyezte el.

A primás 1619 augustus 12-én levelet irt a rend generálisának. Mielőtt a reformatió keresztülvitelét megkezdené, értekezni kivánt vele. Fölszólítá, hogy haladéktalanul jelenjék meg nála. Augustus 29-ig hiába várakozott; a generális nem is válaszolt. Pázmány ekkor türelmét vesztette. Az emlitett napon a máriavölgyi kolostorba ment, hogy ott jövő missiója iránt tájékozást és értesítéseket szerezzen [1]). Itt az apostoli brévét fölolvastatá s részint a vicárius, részint a többi atyáktól fölvilágosítást nyert a rend helyzetéről, a generális kormányzásáról [2]). Itt Mária-Völgyében is ezen s egy másik látogatása alkalmával számos visszaéléssel találkozott, melyeket kiirtani kötelességének tartá, habár beható, gyökeres reformokat tenni egyelőre nem szándékozott. Tapasz-

---

[1]) Pázmánynak sajátkezüleg irt memorialéja. Prim. egyh. levt.

[2]) Pázmány a pápának 1620 február 24-én. Eredeti fogalm. Egész P. saját irása s prim. egyh. levt.

talta, hogy a kolostor elöljárói a clausurát nem veszik elég szigorúan s könnyen bocsátanak nőket a kolostorba. Megbotránkozott azon, hogy a pálosok közvetlenül a templom ajtaja előtt létező pincéjükben bort mérnek, mely kivált a nép nagyobb összegyülekezésekor nem a legépületesebb jelenceteknek lehetett szinhelye. Pázmány meghagyta a kolostor jelen és jövő elöljáróinak, hogy azontúl nőt semmi föltétel alatt a kolostorba ne bocsássanak. Az említett pincét nagyobb ünnepek alkalmával, midőn a nép nagyobb számban gyűl össze, zárva tartsák és a helységben mérjenek bort [1]).

A harci zaj, mely Csehországból Magyarországra átterjedett, meggátolta a megkezdett mű folytatását.

Pedig időközben ujra alkalma volt meggyőződni a reformatió sürgető szükségességéről. Az 1619-ik év folytán a pálos rend egy lengyelországi tagjától érkeztek hozzá panaszok. Szekanovich György szerpap szintén Rómába utazott, sérelmei orvoslását keresendő, melyeket bizonyos atyák részéről szenvedett. Rómában Pázmányhoz utasították, mint a rend visitatorához. Midőn visszatért a czenstochowai zárdában fogságba vettetett, s két hónapig és három napig elzárva tartatott, állitólag azért, mert Rómában föltárta a rend szomorú állapotait. A fogságból megszabadulván, Pázmányhoz jött s fölkérte, hogy részére a visitatió megtartásaig lakhelyet jelöljön ki [2]).

Pázmány ezen esetből — mint emlitém — ujra beláthatta a reformatió eszközlésének sürgető szükségességét. Erről meggyőződött máriavölgyi látogatása alkalmával is.

---

[1]) Pázmány rendelete. „Actum in Táll, die 30 aug. 1619.“ Eredeti. Prim. egyh. levt.

[2]) Szekanovich Gy. levele Pázmányhoz Bécsből. Ered. Prim. vil. levt.

De ezen reformatió, mint a szerzett fölvilágosításokból meggyőződött, nem történhetett meg a generale capitulum megtartása nélkül. Már pedig ennek összehivására nem hitte magát följogosítva. Részint mivel erre nem hatalmazta föl az apostoli bréve; részint mert ez hatóságát Magyar- és Horvátországra szorította, a generale capitulumra pedig nemcsak Magyar- és Horvátország, hanem Lengyelország és Ausztria, valamint más tartományok szerzeteseinek is kelle meghivatni. Pázmány ezen nehézségét előadta a pápának, 1620 február 24-én Bécsből kelt levelében.

Az érsek most a pápától várt utasítást a teendők iránt. Maga legcélszerűbbnek itélte, hogy a bécsi nuntius Horvátországból és más közel helyekről Bécs-Ujhelyre hivja össze a generálist és a kolostorok vicáriusait. Ezeknek tanácsával rendelje el mindazt, mi a rend teljes hanyatlásának föltartóztatására alkalmas, mig a harci zaj lecsillapodván, a generale capitulum megtartható lesz [1]).

Ugyanazon időtájban Pázmánynak ujra gondoskodnia kellett Franich atya sorsáról. Bethlen előhaladása következtében kénytelen volt elhagyni a nagyszombati zárdát. Nehogy tehát ide s tova bolyongván a rend jó nevét és saját üdvét is veszélyeztesse: az apostoli brévében nyert hatalomra támaszkodván, rendeletet bocsátott a bécs-ujhelyi pálos zárda vicáriusához és atyáihoz, hogy Franichot befogadják és a rend szabályai és fegyelme alatt további rendelkezésig maguk között tartózkodni engedjék. Franichot pedig utasítá, hogy magát békében, engedelmességben a rend szabályaihoz alkalmazza [2]).

---

[1]) Pázmány a pápához. Eredeti fogalmazat. Egész P. irása. Prim. egyh. levt.

[2]) Pázmány a bécs-ujhelyi pálosoknak. Bécsből 1620 febr. 24. Eredeti fogalm. Egész P. irása. Ugyanott.

A pálos generális neheztelléssel értesült, hogy Franich állandó lakhelylyel nem birván, szerte jár; s őt és a rendet rosz hirbe hozza. Értesíté Pázmányt, hogy kénytelen lesz elfogatni s biztos őrizet alá helyeztetni; főleg miután bizonyos apostoli brévével is visszaélést űz [1]). Midőn pedig Franich Pázmány rendelete értelmében önkényt jött Bécs-Ujhelyre, itt békés tartózkodási helyet remélvén találni: a generális megérkezettnek látta az alkalmat boszújának kitöltésére. Franichchal előbbi — állítólagos — vétkei s kihágásai miatt vezeklést akart tartatni, mint irta; valóban a szegény hányatott embert megkinozni célozta. E végből martius 16-án szokatlanul számos katonai kisérettel Bécs-Ujhelyre érkezett. Az atyák ismervén boszúálló természetét és tervét, megérkezése előtt Tamás atyát a kolostorból elbocsátották. Pázmányhoz küldötték, hogy ettől további utasítást vegyen, s a monostornak állapotát, az atyák szorongatott helyzetét előterjeszsze. „Ha Méltóságod — irták neki — az apostoli bréve értelmében, veszedelmünkben a generális rendellenes intézkedéseinek utját nem állja, ügyeinket rendezni nem siet, teljesen fölforgattatunk.“ Kérték tehát, vagy jöjjön el személyesen, vagy küldjön legalább tilalmazó rendeletet a generálisra [2]).

---

[1]) A generális Pázmánynak Bécs-Ujhelyről 1618 martius hó elején. Ugyanezen levelében figyelmezteti Pázmányt, hogy mind maga irjon, mind a király által irasson a Zrinyi grófoknak. A muraközi protestánsok ugyanis áskálódnak azon monostor ellen, melyet a pálosok ott birnak. Pedig ennek enyészete nagyobb csapás lenne a katholicismusra nézve egy káptalan megszünténél. Az egész Muraközt hasonlóvá tenné a calvinista Angliához. Eddig majdnem az egész sziget és a grófok udvara is katholikus volt. Most tehát az ördög irigysége ezen terület ellen fordul. Eredeti. Primási világi levéltár.

[2]) Fr. Petrus Köelerus Ordinis Professus Presbyter cum consensu quorumdam aliorum ordinis fidelium Fratrum Bécs-Ujhelyről Pázmánynak

Pázmány Franich ujabb veszélyeiről értesülvén, egész tekintélylyel lépett föl: „Miután ő szentsége — irja a generálisnak — minket rendelt biróul Tamás atya ügyében, tudja meg Atyaságod, nem fogjuk tűrni, hogy akár Atyaságod, akár bárki más a szent szék tekintélyén e pontban sérelmet ejtsen, és azon atya fölött itéletet hozzon. Mivel pedig betegeskedése, melyről előbb nem volt tudomásom, a rend becsülete, a botrányok elkerülése, valamint azon körülmény, hogy Tamás atya tetteit vizsgálat alá venni lehessen, követelik nehogy céltalanul ide s tova kóboroljon. Én pedig a lázadók által minden javaimtól megfosztatva, őt eltartani nem vagyok képes; szükséges, hogy, mig ügye eldöntetik, a rend valamelyik kolostorában nyerjen lakhelyet. Rajtunk nem fog mulni, hogy mihelyt Atyaságod kivánja, ügyét elővegyem és érdeme szerint igazságos itéletet hozzak. Miért is az említett Tamás atyát a bécs-ujhelyi kolostorba visszaküldjük, hogy ott ideiglenesen legalább vendégképen tartózkodhassék, a szerzetesi fegyelemnek alávetve. Atyaságodat pedig testvérileg intjük, sőt a szent széktől nyert hatalmunknál fogva komolyan és szigorúan meghagyjuk, hogy azon atyának a

---

1620 martius 17-én. Ezen levélben kikelnek a generális által választott definitorok ellen, kik „nullam unquam inter doctos viros habuerunt instructionem et disciplinam, sed multo magis apud equos educatum (t. i. educationem), ut aurigae, agasones, sartoresque omnes fere fuerunt . . .“ Végre utóiratban megjegyzik: „Imo P. Generalis nulla ratione sibi vult persuadere, quod Illma D. V. habeat Breve Ap., aeque quod P. Th. Franich a S. Sanctitate sit absolutus.“ Eredeti. Prim. egyh. levt. — Továbbá 1620 martius 18-án Bécs-Ujhelyről ir maga a generális Pázmánynak. A történteket igy adja elő: Franichot szivesen fogadná, ha komoly javulási szándékot bizonyítana. De most alig vette észre, hogy poenitentiát kell tartania, megszökött. Elősorolja vétkeit. — Szivesen menne ő, a generális, személyesen az érsek látogatására, de a rend ügyeiben előbb Sopronyba azután Nyitrára kell utaznia. Eredeti. Prim. vil. levt.

kolostorból való kizárásától és bármily üldözésétől tartózkodjék, mig annak ügyét elintézzük." Fölszólítja a generálist, hogy alkalmas napot tűzzön ki, mikor értekezhetik vele azokról is, miket az egész rend állapotjára nézve a szent atya reá bizott [1]).

Franich Tamás e szerint martius második felében Bécs-Ujhelyre érkezett. Egy ideig nyugodtan élt itt s kipihente szünet nélküli hányattatásait. De már april 27-én a váczi püspöknél volt kénytelen menedéket keresni a generális s az ahoz szító rendtagok elől, kik a szent atya brévéjét s az érsek rendeleteit semmibe sem vették, és őt folyvást elkeseredetten üldözték. Miért is meggyőződött, hogy Zaicz rendfőnök alatt nem lehet maradása a rendben s más állapotról [2]) kell gondoskodnia.

Ily viszályok és zavarok száműzték a rend köréből a nyugalmat és fegyelmet; a contemplativ élet és gyümölcsöző tevékenység első föltételeit. Sajnos, a hazánkra ismételve sulyosodó harci csapások, a bonyolult politikai viszonyok Pázmány figyelmét ezen nemzeti rend restauratiójától elvonták, s azt csak több mint egy évtized multával lehete ismét fölkarolnia.

---

[1]) Pázmány a generálisnak Bécsből 1620 martius 19-én. Eredeti fogalmazat, mely egészen P. saját irása. Prim. egyh. levt.

[2]) Franich Tamás Bécs-Ujhelyről Pázmánynak 1620 május 7-én. Eredeti. Prim. vil. levt.

NEGYEDIK KÖNYV.

(1619—1621.)

I.

A helyzet. — Bethlen egyénisége. — Támadásának indokai. — Készületek Magyarországban. — Kassa megvétele. — A kassai vértanúk. — Pázmány menekül.

Nagy átalakulások, forradalmak nem egyes emberek művei. Az erőszakos kitöréseket nagy események készítik elő. A vezér, ki a forrongók élére áll, nem tesz egyebet, csak lángra lobbantja a fölhalmozott gyulékony anyagot.

1619-ben hazánkban fölhalmozva voltak a forradalmi elemek.

II. Rudolf és II. Mátyás kormánya nem volt kedvező a nemzeti szabadságoknak. Ezeknek megsértése gyakori panaszokra adott okot és széles körben elégületlenséget szült.

Az elégületlenség komolyabb szint nyert a protestánsok, mint a katholikusok között. Ezek a kormány iránt, mely vallási érdekeiket hathatósan előmozdította, határozott kiméletet tanusítottak. Az alkotmánysértéseket nem tanácsolták, nem is helyeselték. De azoknak orvoslására és meggátlására békés és rendes eszközöket ajánlottak. Soraikból kevesen állottak az erőszakos törekvések zászlaja alá.

A protestánsok nem érezték magukat indíttatva hasonló kiméletre. Azt tapasztalták, hogy a hatalom, mely az alkotmányt sérti, vallási célzataiknak is utjában áll. És látván, hogy annak egyik keze csak a katholikusokra oszt áldást,

annál sulyosabban érezték a másik kéz közösen szenvedett csapásait. A nemzeti és vallási érzületeik megsértéséből származó kettős elégületlenség összeforrott; a kormány iránti ellenséges indulattá fejlődött, sokakban halálos gyűlöletté fokozódott.

Ehez hozzájárult egy más körülmény. A protestánsok úgy látták, hogy a törekvések, melyek vallási érdekeik emelését célozták, a kormány által hiúsíttatnak meg. És valahányszor hathatósabban kivántak föllépni a kormány ellen, a katholikusok állottak utjukba.

Nem lehet tehát feltünő, ha a kormány és a katholikusok között solidaritást láttak. S midőn eltávolitani kivánták az egyik akadályt, nem hitték megkiméllhetni a másikat. És innen van, hogy egyrészről a királyi ház detronisatiója, másrészről a katholika egyház kiváltságai- és előnyeitől való megfosztása; ez volt sokáig titokban előkészített, később nyiltan bevallott s már-már valósított végcéljuk.

A protestánsok elhatalmasodott ingerültsége kitört volna külső lökés nélkül is. Ez bizonyos. De a kitörés idejét és természetét, terjedelmét és következményeit a kivülről jövő hatás döntötte el. Ha ezen időben nem dúl a harminc éves háború, s a katholicizmus és protestantismus nem állanak szenvedélyes harcban Európaszerte, ha nevezetesen Csehország nem áll lázadásban és Ausztria a forradalom előcsatéjén: a kitörés nálunk talán egy évtizeddel utóbb következik be, s könnyebben lett volna elfojtható. Ha ellenben a fehérhegyi ütközet a cseh lázadók előnyére dől el: a magyar forradalom tovább tarthatja magát, s diadala tartósabb leendett.

Az európai viszonyok mellett mint fontos tényező szerepel Bethlen Gábor.

Midőn az erdélyi fejedelemséget elfoglalá, nem volt más óhajtása: mint biztosítani annak birtokát. Miután a török pártfogását megszerzé, II. Mátyást igyekezett megnyerni, s közeledése őszinte lehetett. A király elismerte. De a bécsi kormány ellenséges érzületeket táplált iránta. Buzgón támogatta ama magyar katholikus pártot, mely Erdélyt a magyar koronával szorosabb kapcsolatba hozni s Homonnait fejedelmévé tenni tervezé.

Midőn Bethlen e fondorlatok tudomására jutott, akkor természetszerűen azon meggyőződésnek kelle fogamzani lelkében, hogy a bécsi kormány őszinte jóakaratára nem számíthat, s más szövetségesről kell gondoskodnia. S ezt föltalálta a protestantismusban.

A féltékenységhez utóbb a nagyravágyás csatlakozott. Bethlen hatalmas lelkének Erdély csekély működési tér volt. Nagyratörő szellemében hozzá méltó terv született: fölhasználván a Magyarországban uralkodó elégületlenséget, egyesíteni a két testvérhont s családjának fényes trónt alapítani. Ez volt a cél, melynek sikeresítésén öntudatosan és következetesen fáradozott.

A vallási szabadságok visszaállítása — melyet zászlajára irt — sem cél nem volt, mint imádói, sem puszta ürügy, mint ócsárlói hirdetik; az eszközül szolgált neki. A protestantismus megszilárdulását és fölvirágozását szivből ohajtotta, s őszintén előmozdította. Nemcsak mert buzgó protestáns volt, hanem főleg azért, mert jól tudta, hogy hatalmának a protestantismussal kell emelkedni, hanyatlani vagy elbukni. De mert eszköznek tekinté, a körülmények követeléséhez képest vallásos buzgalma nagyobb vagy csekélyebb mértékben nyilvánult. Sőt egy későbbi alkalommal hatalmi állásának

nem habozott volna föláldozni az annyi éveken át vallott solidaritást.

Bethlent sokan mint a szabadság lelkes és önfeláldozó bajnokát dicsőítik. Midőn valakiről állítjuk, hogy eszmei célokért élt, hatott és küzdött: ez a legnagyobb dicsőség, melyben a történelem halandót részesiteni képes. Kik Bethlent e dicsőséggel körülveszik, azokat nem igazolják a tények. Bethlen sem Erdélyben, sem Magyarországban nem bizonyítá magát a szabadság őszinte tisztelőjének.

Lángeszű uralkodók különös hajlandósággal látszanak viseltetni az önkényes uralom iránt. Ő is saját eszének sugallata szerint, saját akaratjának erejével szerette kormányozni, akarta boldogítani alattvalóit. Magyarországban az országgyülésekre utasítás nélküli követeket küldetett; a tanácskozmányokban ellenmondást nem tűrt. Erdélyben az alkotmányos intézményeket megfosztotta minden jelentőségüktől, akaratjának vak eszközeivé tette. S az ellenzék, melyet elnyomott, összeesküvések homályába vonult.

Bethlen birt kétségkivül a nagyság több elemeivel. Diplomatiai és hadvezéri kiváló képességeit elvitázni nem lehet; és tettereje előtt tisztelettel kellene meghajolnunk akkor is, ha a szerencse vállalatait nem kiséri oly hiven. Nagylelkűségének politikai és vallási ellenfelei iránt nem egy szép bizonyítványát adta. A hatalom utáni vágyát, melyet az erő tudata szült benne, sem lehet föltétlenül kárhoztatni.

De bár nem fogadhatjuk el azok itéletét, kik föltétel és határ nélkül ócsárolják: kétszinüsége és az elvállalt kötelezettségek következetes megvetése — a mely hibáktól az ellentábor számos államférfiai sem mentek — a politika és morál

rendszeres elválasztása; tiltják, hogy nagynak nevezzük a szó nemes értelmében [1]).

Ily férfiú állott élére a Magyarországban forrongó elemeknek.

És mi volt közvetlen indoka e merész lépésnek? Erre nagy világot vet azon tény, hogy mielőtt az 1619-iki országgyülés eredménytelenül eloszlott, sőt mielőtt kezdetét vette, ő a támadásra elhatározva és készen volt. Magyarországban már 1618-ban megkezdé izgatásait. A protestánsokat a kormánytól elidegeníteni titkos ügynökök és levelei által nem sikertelenül igyekezett [2]).

A portánál idejekorán tette meg a kellő lépéseket. 1619 június havában Konstantinápolyba küldé Mikó Ferencet; azon titkos utasítással, hogy terveihez a porta jóváhagyását és segélyét kikérje. Követe szerencsésen járt. „Ha Isten adja — mondá egy alkalommal a nagyvezér — megjövendöltem én azt az uradnak, hogy ha ketten mi egymásnak igazak leszünk s egyetértünk, én teszem meg magyarországi királylyá.“ [3])

---

[1]) Bethlent kortársai „uj Mithridatesnek“ nevezék, s azt szokták mondani felőle, hogy egyaránt megcsalja barátait és ellenségeit. (Wessenberg, Deutscher Florus. 84. l.) Mehemet basa pedig irja neki 1614-ben: „Summa summarum, nullum ad hunc usque diem verbum lucutus est verum, nec unicas huc misisti rectas litteras.“ És a bécsi udvari körökben hire járt, hogy Bethlen körülmetélteté magát, miszerint a török előtt nagyobb hitellel birjon. (Hurter VIII. 146. l.) A római államtitkár 1621. april 12-én a bécsi nuntius részére adott utasításban irja Bethlenről: „che non si sá se habbia fede o religione alcuna, e se in lui regni altro che l'astutia, o frode, o superba tirannide.“

[2]) Erre nézve érdekes részleteket közölnek a pápai és florenczi udvarok bécsi követei. Lásd a Pótlékokban.

[3]) A portai alkudozások hű képét tárja föl Borsos Tamás ügyviselő naplója. Mikó, E. T. A. II. 178. s kk. ll.

Ugyanakkor nem mulasztotta el a föllázadt örökös tartományokkal és azon külhatalmakkal is — a drezdai, prágai és velencei udvarokkal — érintkezésbe helyezni magát, melyek az ausztriai házzal ellenséges viszonyban állottak [1]).

A végcél iránt teljesen tisztában volt magával s pártheiveivel. Nem a magyar alkotmányos és vallási szabadságok visszaszerzésére kérte ki a porta segélyét; hanem világosan és határozottan arra, hogy magának a magyar trónt kiküzdje [2]).

Terveit, míg kivitelükre a kedvező időpont megérkezék, titokban tudta tartani. Sem a portánál tett lépései nem jöttek tudomására a bécsi kormánynak, sem a magyar elégedetlenekkeli összeköttetésének horderejét nem méltányolták eléggé. Bethlen már magyar területen állott és a nádor folyvást megnyugtatónak találta s rajzolta az állapotot [3]). Tudósitásai Bécsben annál könnyebben találtak hitelre, mert a fejedelem szándékai és készületei iránt tökéletesen tévútra vezeté a kormányférfiakat. Július közepén meglepő ajánlattal fordult Dóczy Endre kassai főkapitányhoz. Késznek nyilatkozott a királyt föllázadt alattvalói ellen segíteni; és fölfödözte, hogy a két Thurzó gróf, Szaniszló s Imre, Thurn

---

[1]) A florenci udvar bécsi követe sept. 21. jelenti: „che in Praga sia un suo (Bethlené) Ambasciatore, che habbia scritto al Palatino Elettore esortandolo ad accettare il Regno di Bohemia, perch'egli non desistera di procurare quello d'Ungheria, e che cosi si faranno givoco uno a l'altro.“ Ugyanaz irja, hogy Bethlen vállalatában nagy része van a velencei köztársaságnak, melyhez a fejedelem követet küldött.

[2]) A florenci követ is irja sept. 14.: „Bethlen Gabor ha sempre aspirato a farsi Re d'Ungheria.“ És ugyanaz sept. 28-ki jelentésében hivatkozik Bethlen saját leveleire. „Si sono viste lettere del Gabor, scritte a qualche eretico ungharese . . . in quali dice chiaramente d'haver fine di venir a pigliar la corona et farsi Re d'Ungheria.“

[3]) Forgách Zs. 1619. aug. 13. és 30-án a királyhoz intézett levelei; a nádori protocoll.

gróffal a cseh lázadók vezérével összeköttetésben állanak s Magyarországban lázadást terveznek előidézni. Jutalmul Tokajt kérte [1]).

Azonban ez ámitás volt. Mert Bethlen ugyanakkor kitartásra buzdította a cseheket [2]), a Thurzókkal szoros barátságban állott és nem várva be a választ, melyet ajánlatára kért, folytatta ellenséges tevékenységét.

Míg Bethlen 1619 augustus havában készületeit mármár befejezé, azalatt magyarországi hivei sem voltak tétlenek. Ezek legszámosabban a fölső részeken találkoztak. Élükön két hatalmas úr, Rákóczy György és Széchy György állottak. Mellettök nagy szerepet játszottak a kálvinista prédikátorok, kik szenvedélyes szónoklataik által a nép ingerültségét a végső fokig emelték [3]). Ők jártak Bethlennél és sürgették megindulását, ők alkudoztak a csehekkel Prágában s fölkeresték a pfalzi választófejedelmet Heidelbergben, hová azon ürügy alatt mentek, hogy tanulókat vezetnek a főiskolába. Alvinczi Péter kassai prédikátor a katholiku-

[1]) Dóczy július 14-én tett jelentést Bethlen ajánlatáról. A levél Pray-Millernél Principatus G. Bethlen. I. 44. l Bethlen utóbb azt állitotta, hogy Dóczy kérte őt föl segélyzésre és a Rákóczyak jószágait igérte jutalmul. Szilágyi S. A Rákóczyak kora. I. 199. l.

[2]) Pray Epist. Proc. III. 328, 330. ll. Firnhaber Aktenstücke zur Aufhellung der ung. Gesch. 84. l.

[3]) Pázmány irja: „Meg nem nevezem ki volt, de sok főemberrel bebizonyíthatom, hogy egy felföldi kalvinista főember nagy erős hitére mondotta, hogy az ő prédikátoraiknak prédikátióiból vette észre, hogy háborúság leszen, sokkal előbb, hogysem az erdélyi fejedelem kiindult volna Erdélyből.“ Rövid felelet két kálvinista könyvecskére. 1620. 29. l. Balásfy pedig irja, hogy a zavarok kitörése előtt mintegy 20 prédikátor jött össze, s azoknak megindításáról tanácskoztak. Azután a fölső magyarországi megyéket izgatva bejárták. Apologia 116. l.

sok elleni határtalan gyülölete és a fölkelés előmozdítása körül kifejtett buzgalma által kitünt társai között [1]).

A fölső-magyarországi részeknek legfontosabb helye s mintegy kulcsa Kassa volt. E város megvétele lett a mozgalom nyitányaul kijelölve. A terv sikerét a város falain belül rég előkészítették s e célból a katholikusok ellen a protestáns lakosok gyülöletét fölkelteni igyekeztek.

Midőn a városban 1619. július 13-án tűz támadott, melynek 275 ház lett martalékává, a csapás szerzőiként a katholikusokat vádolták. Hiresztelték, hogy a katholikus urak összeesküdtek s negyven gyujtogatót béreltek föl az evangelikusok városainak fölgyujtására. Ezen állítólag fölfogadott gyujtogatók közől néhányat elfogtak; a városi hatóság minden áron oly vallomásokat szeretett volna tőlök kicsikarni, melyek a vádat megerősítenék. De csakhamar kitünt a vádlottak ártatlansága és a pápista összeesküvés hiú koholmánynak bizonyult [2]).

A várost országgyülési követei izgató hirek által folytonos nyugtalanságban tartották. A pápisták oda törekednek — irták Pozsonyból — hogy Magyarországban a protestánsokat templomaiktól és javaiktól megfoszszák [3]).

Augustus közepe táján még nyugtalanítóbb tudósítás érkezett. Zmeskál János, Bethlen egyik legbuzgóbb hive [4])

---

[1]) Erre nézve számos részletek olvashatók Pázmány imént idézett munkájában, valamint az általa kiadott „Vindiciae“ és a Balásfy-féle „Apologia“ cimű röpiratokban. Bethlen utóbb Alvinczihez intézett levelében vallá, hogy „biztatása bátorított a magyar nemzetnek akkori veszedelmes állapotjában való segítségére in persona hogy menjek.“ A Rákóczyak kora. Szilágyi S. I. 201. l.

[2]) Kassa városának „Liber Deliberationum“ cimű jegyzőkönyvéből 1619 jul. 13. aug. 5., 7., 12. és 22. napjaihoz. Eredeti a város lvtban.

[3]) Ugyanott. 1619 aug. 7. és 12-re.

[4]) Závodszky naplója. Katona. XXX. 185. l.

értesíté a várost, hogy Dóczy és Homonnai hadaikkal Kassára készülnek, a polgárokat fegyvereiktől megfosztani, s kényszeríteni fogják hűségre Ferdinand iránt [1]).

A protestáns izgatók rendszeresen törekedtek gyűlöletessé tenni a katholikusokat. Ezeket tették felelőssé a kormány minden törvénytelen tetteiért s vádolták, hogy a protestánsokat kivivott jogaiktól megfosztani iparkodnak. Így előkészítik a kedélyeket Bethlen támadására, mint a szabadulás órájára.

Ez gyorsan közeledett. Bethlen augustus 26-án hadainak élén kiindult Kolozsvárról s, magyarországi hiveinek csatlakozása által gyarapodva, gyorsan haladott előre. Egy hadosztály Rákóczy vezérlete alatt september 3-án Kassa falai alá érkezett. A város tanácsa követeket küldött táborukba, szándékaik felöl fölvilágosítást kérve. Rákóczy világosan válaszolt. „Miután a pápisták ekkoráig évenkint zavarokat idéztek elő, s a mult országgyülésen nyiltan kimondották, hogy a lutheránusoknak szabad vallásgyakorlatot engedni nem fognak; ezt mint igaz lutheránusok nem tűrhetvén, elhatározták fegyvert fogni vallásuk védelmére, s készek életüket is föláldozni, ha kell. A végett léptek tehát a küzdtérre, hogy ellenálljanak a pápistáknak, visszatorolják a szenvedett sérelmeket és biztosítsák az evangelikus vallás megrendített szabadságát. Ha a polgárok békésen viselik magukat s kezeikbe szolgáltatják Dóczy főkapitányt, ki a zavarok szerzője és az evangelikus vallás ellensége: a városnak nem tesznek kárt. Az erdélyi fejedelem 10000 emberrel nemsokára megérkezik; Pozsonyba megy s oda fog hatni, hogy a szövetséges

[1]) Liber Delib. aug. 19-re

tartományok segélyével Magyarország királyává evangelikus vallású választassék s a lutheránusoknak ezentul korlátlan vallásszabadság biztosíttassék."

A város polgárai tanácskozás alá vették e nyilatkozatot. Meghallgatták Dóczyt is, ki őket a király iránti hűségre buzdítá, s kérte, hogy ellenségeinek ne szolgáltassák ki. A buzdítás nem talált viszhangra. De a főkapitány érdekében közbenjártak a fölkelőknél. Ezek kérlelhetlenek voltak. „Nem mennek el — mondák — míg a főkapitányt a pápisták papjaival együtt ki nem szolgáltatják." Erre a követek kinyilatkoztaták, hogy a város, bizonyos föltételek elfogadása után, kész csatlakozni a fölkeléshez. Becsületére válik a városi tanácsnak, hogy igazságérzete által indíttatva kikötötte, hogy „a polgárok közöl senkin, még a pápistákon se, kövessenek el erőszakos tettet, és a vétkesek megbüntetését bizzák a tanácsra." A föltételek elfogadtattak. És Kassa kapui megnyiltak Rákóczy előtt[1]).

A protestánsok diadalt ültek. S a „szabadság" uj korszakát véres tettekkel inaugurálták.

Ez időben két jezsuita tartózkodott Kassán: Pongrácz István és Grodecz Menyhért atyák, kik a városban és vidéken mint lelkészek és hitterjesztők buzgalommal és szerencsével működtek. Velök volt Kőrösi Márk esztergomi kanonok, ki mint a káptalan széplaki birtokának fölügyelője időzött a fölvidéken[2]). Rákóczy e három papot őrizet alá helyezé. Alvinczy, némely túlbuzgó protestánsok és a féktelen hajdúk alkalmasnak itélték az időpontot, hogy a kath.

---

[1]) A kassai Liber Deliberationum sept. 3- és 4-re.

[2]) Széplaki működéséről több levél van az eszt. kápt. mag. levt.

vallás elleni gyülöletet e három ártatlan és védtelen papon kitöltsék s a véres bosszú által országszerte megfélemlítsék a katholikusokat.

Alvinczi és társai tervüket előbb a városi tanácsban hozták szóba. De ezen testület higgadtsága és becsületessége visszautasítá a galád indítványt. Kedvezőbben fogadta azt Rákóczy, ki a tervet helyeselvén, rendelkezésük alá bocsátá hajdúit.

A foglyoknak előbb az éhség és szomjuság kinait és a kisértetek különféle nemeit kelle kiállani. Fényes igéreteket tettek nekiök azon esetre, ha a katholika vallástól elpártolnak. De ezek, ép ugy mint a fenyegetések, hatástalanok maradtak. „Életünket, javainkat — üzenték Rákóczynak — ha tetszik, vegyétek el; csak Krisztustól és vallásától ne foszszatok meg.“

September 7-én korán reggel Rákóczy hajdúi nagy zaj és szitkok között a foglyok börtönébe törtek. Csatlakoztak hozzájuk számosan azon csőcselék közöl, mely minden városban találtatik és gyönyört talál minden rendkivüliben, legyen az fényes ünnepély vagy véres tény. Több órán át a kinok legkegyetlenebb nemeit alkalmazák a foglyokra. Leleményesség és embertelenség tekintetében versenytársai a kereszténység első üldözőinek; valamint áldozataik is méltán részesei a vértanuk dicsőségének [1]).

A kassai kihágás nem állott elszigetelten. Széchy György megtámadta és földúlta Jászót, az egri káptalan akkori székhelyét. A kanonokok egy részét fölkoncolták,

[1]) A vértanuk szentté avattatását már Pázmány Péter 1628-ban, ujabban pedig Scitovszky kérelmezé Rómában, s e végből mindkét alkalommal vizsgálat intéztetett. A vizsgálatok eredményei, minden reá vonatkozó adatokkal Rómában 1859-ben nyomtatás által közzététettek.

többeket fogságba hurcoltak. Majthényi László szerémi püspök súlyos bántalmakban részesült, s csak roppant váltságdij, tizenötezer tallér árán szerezte vissza szabadságát [1]). Társainak szerencsétlenségét nem kerülheté ki Pál egri kanonok, ki a gabonatized összegyüjtése végett távol volt. Szánthón a prédikátor által fölizgatott protestánsok megtámadták, ruháitól megfosztották, ütlegekkel illették s a helységből kiüzték [2]).

Ezen események hire gyorsan elterjedett, rémületet terjesztve a katholikus körökben.

Nagyszombatban september 10-én reggel Pázmány érsek és Forgách nádor jelen voltak a jezsuiták templomában tartott isteni tiszteleten. Itt vették a Kassáról érkezett megrendítő hirt. Azonnal magukhoz hivták a collegium kormányzóját, szétbocsáttattak az intézet növendékei, és a közeledő vész elől az atyák is biztosabb helyekre távoztak [3]). Pázmány az apácáknak elszállításáról is sietve gondoskodott [4]).

Az egyháziak seregesen hagyták el az országot. „A püspökök, papok és egyéb szerzetesek — olvassuk egykorú följegyzésekben — látván ily veszedelmet, mert ugyancsak a pápisták ellen vala ez a támadás, ki Bécsbe, ki Győrbe, ki bátorságosb helyet találhata magának, oda szakadozának, és valameddig ez a háborúság le nem csendesedék, ott lappangának és nyomorognak vala szegények.“ [5])

---

[1]) Botka Tivadar. Országos gyülölet. M. T. Ért. II. 286. l.

[2]) Balásfy. Apologia pro Clero. 116. l.

[3]) A nagyszombati Collegium évkönyveiből.

[4]) A florenczi követ sept. 14. jelenti: Pázmány „trattava di ritirar qua le monache, per salvarle all' ingiurie di simili bestie.“ És september 21-én irja: „Gia di qua son partite sei carozze per Tirnavia monache in salvo.“

[5]) Pethő Gerg. krónikája. Kassai kiadás. 186. l.

Pázmány is menekült. September 14-én már Bécsben volt. Attól tartott, hogy hasonló bánásmódban fog részesülni, mint a fölsőmagyarországi egyháziak; vagy bilincsekbe verik, mint Dóczyt, vagy kényszerítik beleegyezését adni oly tettekhez, melyeket Isten és a király iránt tartozó hűség sérelme nélkül nem helyeselhetett volna. Jól tudta, hogy ha az országban marad, Bethlen tetteinek helyeslése és halál között kell választania. Már pedig azt hitte, hogy sem kötelessége, sem az eszélyesség nem kivánja, miszerint magát a vallás és közjó minden haszna nélkül föláldozza; észszerűbbnek tartá a király mellé sietni, hol a közügynek jó tanácsaival hasznára válhatik [1]).

Félelme nem volt alaptalan. A protestánsok szemeiben a gyülölet tárgya volt. Benne nemcsak a protestantismus emelkedésének legerősebb akadályát és a dynastia leghatalmasabb támaszát látták, hanem a nemzeti szabadságok esküdt ellenségét szemlélték. Fölfogás, melyet igazolni nem voltak képesek, de sokfélekép indokoltak. Azon merevség, melyet az ellenzék minden törekvéseivel szemben kitüntetett, már az 1618-iki országgyülés alatt azon hiedelemre szolgáltatott okot, hogy a kormány által eszközül engedi magát használtatni. Igy történt, hogy, miként a pápai ügynök fájdalommal volt kénytelen jelenteni, „az érsek a rendek előtt elveszté minden hitelét s meghallgatni sem akarják.“ Népszerűtlensége növekedett az 1619-ki országgyülés alatt. És ha elleneinek hatalmába esik, magas állása s nagy tekintélye nem óvják meg erőszakos bántalmaktól.

---

[1]) Igy indokolja Pázmány maga menekülését. Vindiciae. 44. l.

II.

Bethlen debreczeni nyilatkozata. — A „Querela Hungariae“ cimü röpirat. — Pázmány cáfirata.

Bethlen a fölső vidéken lelkesedéssel fogadtatva akadály nélkül haladott előre. September 10-én Debreczennél ütött tábort. Innen az ország hatóságait és rendeit megindulásának okai s céljairól körlevelek által tudósítá és csatlakozásra hívta föl.

Fegyveres föllépésének indokolására fölhozza, hogy míg ő kész volt a királynak segitséget nyujtani a csehek ellen, őt a kir. tisztviselők fenyegették és a csehek ellen kivezetett magyar csapatok a király német hadai által galádul levágattak. Továbbá megindulásának egyik oka a vallási állapotokban rejlik. „Ugyanis a magyarországi clerus sok helyeken mind szóval, mind irással nyilvánvaló sok fenyegetésekkel éltenek minden rendek között, hogy nemcsak a religiónak szokott libertását akarnák turbálni, sőt fő-fő patronusokkal, városokkal is ki tudja mit akarnának cselekedni.“

Engede tehát a hozzáérkezett számos meghivásoknak s az országba jött. „Nem egyéb okért, hogy afféle sebhedett és egymástól megidegenedett sziveket, elméket jó tanácsunkkal, intésünkkel, kik annak engedni akarnának, minden religió persecutiója nélkül egymás szeretetére hozhassuk és a veszekedő rendek között minden akadályos dissensiókat a szabados conscientiának sérelme nélkül jó módok

alatt találni igyekezvén egy egyenes aequalitást állíthassunk helyre.“ [1])

Az őszinteség hiányának, a szinlésnek legbiztosabb ismertető jele a következetlenség és ellenmondás. Ezen elv tájékozhat minket a Bethlenféle körlevél méltatásában.

Igen fontos a fejedelem vallomása, hogy csakugyan hajlandó volt a királyt segíteni a csehek ellen. Vajjon mikép igérhetett segélyt azon királynak, ki ellen annyi vádat emel, azon kormány megszilárdítására, melynek fölforgatását nemzeti életkérdésnek, a politikai és vallási szabadság mellőzhetlen föltételének tekinti? Mikép igérhetett segélyt azon csehek ellen, kik oly ügy és érdekek mellett küzdöttek, melyet magáének vallott? A csehek fölkelését vagy jogosnak vagy jogtalannak hitte. Első esetben meggyőződése ellen cselekedett, midőn leküzdésére segélyét fölajánlá. Az utóbbi esetben lelkiismeretlenül járt el, midőn azt később tényleg támogatá.

Bethlen állítja, hogy sokak által fölhivatva az ország szabadságainak helyreállítása s a sérelmek orvoslása végett vezette hadait Magyarországba.

---

[1]) Eszterházy Miklós élete. I. 60. l. Néhány nappal később Bethlen buzgó hive, Thurzó Imre gróf, mint a fejedelem teljhatalmú biztosa hasonszellemű körlevelet bocsátott az evangelikus vallású rendekhez. Emlékeztetvén őket, mily „megvetett, tiszteletlen, szorongatott és a végveszélylyel fenyegető volt . . . a három evangelikus rend“ és mennyire epedtek szabadulásért „ezen iga és babilóniai fogságból“; fölhivja, ismerjék föl „látogatásuk idejét“ és sorakozzanak a kitüzött zászló alá. Sept. 20. Pozsony város levt. — Széchy György is sept. 17. a nádorhoz intézett levelében a vallási sérelmeket hangsúlyozza. A nem katholikusokat — irja — a kiirtás veszélye fenyegeté. Panaszaikat nem hallgatá meg a nádor, ki magát mindenben Pázmány akaratjához alkalmazta. „Nem a csehek tehát, nem a morvák, hanem a haza hálátlan fiai által indíttattak, hogy fegyvert ragadjanak.“ A cs. levéltárból. Hurter. VIII. 155. l.

De az 1619-ki országgyülés — és egyedül ez volt jogosítva a nemzet nevében szólani s intézkedni — a sérelmek orvoslását a jövő országgyülésre halasztja. Mily joggal hivhatták tehát Bethlent az országba? Mily joggal fogadhatta el e meghivást? Mily joggal avatkozott az ország ügyeibe? Ily beavatkozást sem a positiv törvények, sem az uralkodó jogfogalmak nem igazolhatták.

Bethlen az egyességet óhajtja visszaállítani, mint mondja. És föllépése az eddigieknél veszélyesebb egyenetlenséget hoz létre. Polgárháború és vallási harcok szinhelyévé teszi az országot.

A vallásszabadságot „minden religió persecutiója nélkül“ akarja megállapitani. És ezt a katholikus papok véres üldözésével kezdi, az egyházi javak szétragadozásával folytatja, s az egyház régi jogállásának teljes fölforgatásával tetőzi be.

Bethlen nyilatkozatával egy időben egy röpirat jelent meg. Cime „Querela Hungariae“, Magyarország panasza. Szerzőjének Alvinczi Pétert tartották[1]). Föladata volt a protestánsok előtt népszerűvé tenni a fölkelést s gyülöletessé a királyt és katholikusokat. Úgy tünteti föl a katholikus clerust, mint az országra háramlott szerencsétlenségek okát, az elnyomás és zsarnokság eszközét. A kitüzött cél szempontjából a röpirat ügyesen van szerkesztve. A gyülölet és

[1]) Utal erre Pázmány „Auctorem Querelae Hungariae, si ex cauda vulpem, lupum ex vestigiis coniectare liceat, praedicantem censerem, et fortasse Cassoviensem illum Luthero-Calvinistam, qui alias quoque in petram Ecclesiae Catholicae, quibus potuit viribus incurrit, sed retrusus a me et magis ab ALiis VINCI quidem didicit, nondum tamen tacere.“ Falsae originis motuum . . . refutatio cimü munka végén.

boszú szól minden sorában; alkalmas hasonló indulatokat kelteni az elfogult keblekben.

Fölfogása szerint a sátán pokoli gyülöletét Magyarországgal éreztetni akarván, a béke fölzavarására a papságot használta eszközül. Mindazon zavarokat és szerencsétlenségeket, melyek Magyarországot kezdettől fogva érték, a gonosz clerus idézte elő.

A clerus indítá a török ellen küldött idegen hadakat a hon polgárai ellen, hallatlan nyomort hozván az országra. Gyökeresen kiirtani törekedett a protestáns vallást. A templomokat lefoglalta, a prédikátorokat számüzette, a csecsemők keresztségét, a halottak illő eltakarítását gátolta. Befolyása által csatoltatott az 1604-iki törvénykönyvhöz a vallásról szóló zárcikkely. A protestánsok emiatt kényszerítve voltak fegyvert ragadni sérelmeik megtorlása, szabadságuk visszaszerzése végett. A polgárháború iszonyai árasztották el az országot; míg végre létrejött a bécsi békekötés, mely a szabadságot és egyességet visszaállitá. A clerust, melyet mint a hazában duló pestist kiirthattak volna, meghagyták régi állapotában, reméllvén javulását.

E remény meghiúsult. Ujra a viszály magvait kezdé hinteni; az erdélyi fejedelem ellen támadást hozott létre; a királyt a bécsi béke megsértésére buzdítá, hirdetvén, hogy a protestánsoknak tett igéreteket nem kell megtartani; Ferdinándot reábirta, hogy a rendek ünnepélyes meghivását be nem várva, az 1618-iki országgyülésen megjelenjék; ezen országgyülést eredménytelenné tette; Ferdinánd megválasztatását kierőszakolta; a cseheknek az országgyülésre küldött követét elfogatta, a kir. személynök által a vallásszabadság ellen óvást emeltetett. Számtalanszor megsértette, nemcsak a békekötést, hanem az 1608-iki törvényeket is. Névszerint

Pázmány Péter több protestáns templomot elfoglalt, üldözte a prédikátorokat, erőszakkal terjesztette a kath. vallást. És midőn a protestáns rendek az országgyülésen sérelmeik orvoslását sürgették, Pázmány némely párthiveivel elvált a rendek többségétől, és a vallási kérdéseket csak fölületesen és mellékesen engedék törvénybe igtattatni.

Homonnai György is több erőszakos tettet követett el; a jezsuitákat törvény ellenére pártolja. Hasonló vád éri Dóczy Endrét, Eszterházy Miklóst és Lónyai Endrét; különösen az 1616-iki mozgalom megindítása miatt, melynek következtében a Kassán összegyült fölső-magyarországi rendek által a haza ellenségeinek nyilváníttattak. Mindazáltal nemcsak a megérdemelt büntetést kikerülték, hanem a legkitünőbb méltóságokat nyerték. Mit várhat a hon azoktól, kik a protestáns vallásnak és az ország törvényeinek bevallott ellenei?

Továbbá a bécsi béke III. cikke kötelezé a királyt, hogy a magyar ügyeket a nádor és magyar tanácsosok által tárgyaltassa. De 1615-ben a török alkudozások alkalmával a nádor mellőztetvén, Forgách bibornok, Apponyi Pál és Pethe László voltak a király biztosai, kik az ország legnagyobb gyalázatjára és hátrányára az esztergomi várhoz tartozó hatvan falut átengedtek a töröknek, s káros megállapodásokat hoztak létre. S mindezt avégből tette a clerus, hogy meggyengíttetvén az ország ereje, szabadabban üldözhesse a protestánsokat. Ezen szándékot maguk elárulták; világos szavakkal kimondották, hogy „jobb ha az elpusztult országot vad állatok lakják, mint ha ott a vallás szabad gyakorlata uralkodik.“ A clerus ugyanazon török alku alkalmával más módon is kitüntette részrehajlását. A katholikusoknak nagyobb előnyöket eszközölt ki, mint a

protestánsoknak. A török birodalomban egyedül katholikus papoknak van megengedve vallásuk hirdetése, mi bizonyosan jutalom a 60 falu átengedéseért.

A bécsi békében megállapíttatott, hogy a jezsuiták Magyarországban ingatlan javakat ne birhassanak. Ezen rendelkezés célja volt őket az országból teljesen kizárni; ismeretes lévén a káros befolyás, melyet az ország ügyeire gyakorolnak. A clerus azonban kijátszá a törvényt, midőn azt betüszerinti értelemben vette s a jezsuitákat Nagyszombatba visszavezette. Ezen jezsuiták soraiból való Pázmány Péter, ki hogy Krisztus egyházát nagyobb erővel üldözhesse, Magyarország primásává neveztetett; épen akkor midőn a fölső-magyarországi megyék testi, lelki ellenségüknek nyilatkoztatták. Mint érsek, megfeledkezvén a hazája iránt tartozó szeretetről, Khlesl Menyhért és Pákai Benedekkel egyetértvén, az 1618-iki országgyülésen a k. előterjesztéseket saját jezsuita fölfogása szerint szerkeszté. Midőn pedig azok tanácskozás alá vétettek, hogy álnokságát elpalástolja, csekélyebb jelentőséggel biró kérdésekben a rendekkel szavazott. De mihelyt fontosabb ügy került szőnyegre, a királyi szándékok leghatalmasabb védőjének bizonyítá magát.

Magyarországban általán a jóknak rosz, a roszaknak jó sorsuk van. A ki méltóságok után vágyódik, váljék előbb rablóvá, Krisztusnak és az evangeliumnak üldözőjévé s a clerusban azonnal hatalmas pártfogásra fog találni.

A protestánsok egyedül igazságot és egyenjoguságot követelnek. Kivánják, hogy a protestáns vallást mindenki s mindenhol szabadon gyakorolhassa; a hivatalok betöltésénél ne legyen tekintet a vallásra; a clerus a közügyekre való befolyásától fosztassék meg. Ha majd egyik vallás a má-

sik fölött elsőbbséggel nem bir, béke és egyetértés fog uralkodni [1]).

Az izgatottság napjaiban, midőn a szenvedélyek emelkednek uralomra és hallgatni, vagy elhallgattatni szokott az ész szava: ily röpiratnak nagy hatást kelle gyakorolni. Kevesen birtak elég higgadtsággal, hogy a rágalmakat és igaztalan vádakat visszautasítsák, midőn saját pártjuk által, a párt érdekében terjesztettek. Ilyenkor a cáfoló iratok szerkesztése hálátlan munka; hatástalanok szoktak maradni. De a történelem érvényre emeli az „audiatur et altera pars" elvét és igazságos bíróként jár el a pártküzdelmek megitélésében.

A „Querela Hungariae" ellen katholikus részről két röpirat tétetett közre. Az egyik „Apologia pro Clero"; szerzője Balásfy [2]). A másik „Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio," névtelenül jelent meg. Volt idő, midőn ezen irat szerzőjének is Balásfyt tartották [3]). De e föltevést nem lehet indokolni. Mi okból irt volna Balásfy a Querela ellen két munkát egy időben? S ha csakugyan ő irta mindkettőt, miután az egyiket saját neve alatt bocsátá ki, miért közölte volna a másikat névtelenül? És Balásfy maga sem vallja magát e munka szerzőjének [4]).

Továbbá az „Apologia" és a „Refutatio" irálya és modora közt szembetünő a különbség. A két munkát nem lehet

[1]) Szalárdy átvette ezen röpiratot krónikájába. Ujabb nemzeti könyvtár. II. 37—55. ll.

[2]) Bécsben, 1620. 4⁰.

[3]) Katona is. XXX. 185. l.

[4]) Balásfy a „Repetitio Castigationis" . . . cimű művében, a 3. lapon fölsorolja összes irodalmi műveit, azokat is, melyeket névtelenül adott ki. A „Refutatio"-val nem találkozunk e sorozatban.

egy szerzőnek tulajdonítani. A „Refutatio“ minden mondata elárulja valódi szerzőjét. Ez Pázmány Péter. Ugyanazon komoly hang és tömött előadással, sulyos argumentumok és ellenállhatlan logikával találkozunk, melyek a nagy érsek egyéb műveiből ismeretesek. És vajjon hallgathatott e, midőn oly merészen megtámadták őt és egyházát?

Csakugyan felszólalt. Bátran hivatkozott szent Pálra, ki a hatalom iránti engedelmességet parancsolja; s következteté, mily vétkes merényt követnek el, kik a hatalom ellen föllázadnak; a melynek öntudatával birván maguk is, midőn menteni és igazolni igyekeznek magukat, alapos okok hiányában, hamis ürügyekkel állanak elő s a király ellen támasztott zavarok okait a királyra hárítják.

„Ugyanis némely pártütő és roszakaratú emberek részint fiatal hév és boszúvágy által fölizgatva, részint a német nemzet elleni velökszületett gyülölet által indíttatva, vagy hatalom és birvágy által elragadtatva, különféle mesterségek és aranyhegyek igéretével az erdélyi fejedelmet a polgárháborúban való részvételre birták; hogy pedig ügyöket a tudatlan nép előtt kedvesebbé tegyék, a vallás védelmét tűzték ki zászlajukra.“

Emiatt a magyar clerust s az ország legelőkelőbb urait vádolják és rágalmazzák. Ezen rágalmak visszautasítására elég egy tagadó szó; de ha ama vádak alaposak is lennének, a polgárháború előidézését, a királynak tartozó hűség megszegését nem igazolhatnák.

Két tényre hivatkoznak, mely állitásuk szerint följogositá őket, hogy felségsértés büne nélkül fegyvert foghassanak. Először, mert a király megválasztatása kierőszakoltatott; másodszor, mert a király az elfogadott választási föltételeket nem teljesítette. Az előbbi állítást megcáfolják az 1618-iki

törvénykönyv bevezető sorai, melyekben az összes rendek elismerik, hogy Ferdinándot szabadon választották királyukká. Igaz, hogy Pázmány Ferdinánd megválasztatása érdekében iratot tett közzé és a megyegyüléseken szónokolt; de ezt nem titokban, hanem nyilvánosan tette és szabadságában állott véleményét irásban és szóval elmondani. Nem ő sértette meg tehát a közszabadságot, hanem azok sértik, kik megróják, mivel jogaival élt.

A királyválasztás joga sem szenvedett sérelmet azáltal, hogy a király meg nem engedé a „mere et libere“ kitételnek törvénybe igtatását; mert a k. előterjesztés ugyanazon kifejezésekkel élt, melyek II. Rudolf és II. Mátyás megválasztatása alkalmával használtattak, s ezeket a rendek, miután aggodalmaikat eloszlatva látták, készséggel elfogadták.

Hazugság, hogy a megyei követek közöl többen megvesztegettetni engedék magukat, s utasításaik ellen szavaztak. Hazugság, hogy az érsek kinyilatkoztatá „inkább vad állatok lakják az országot, mint sem az eretnekeket megtűrjék“; az érsek ezt nem mondá, hanem midőn a templomok kérdése tárgyaltatott, azon nyilatkozatot tette, hogy „inkább hagyják el jobbágyai elpusztult falvait, mielőtt kegyuri jogait általuk bitoroltatni engedné.“ Hazugság, hogy a katholikusok Pázmány vezérlete alatt megtámadták a bécsi békének a vallásszabadságra vonatkozó cikkét; a katholikusok csak a protestánsok uj törekvéseit ellenezték.

A „Querela“ szerint Ferdinánd a hitlevélben elfogadott föltételeket meg nem tartotta. Ez rágalom. Az 1619-iki országgyülés köszönetet szavazott a királynak, a koronázási

föltételek és az országgyülési törvénycikkek foganatosításában, kifejtett buzgalmáért.

Sőt a királyt azon esetre sem terhelné a felelősség, ha a föltételeket csakugyan nem teljesítette. Ugyanis az 1619-ik országgyülésre a nádort biztosává nevezte s teljhatalommal ruházta föl. Hasonlag rágalom az, mit a röpirat a hatvan falu átengedésére nézve fölhoz. A 60 falut nem engedték át a töröknek, csak megengedték ama faluk lakóinak, hogy a töröknek adót fizessenek; a mely engedélyért, biztosságuk érdekében, maguk folyamodtak. S ezen engedmény a zsitvatoroki béke következménye. Ugyanis a császár részére kiállított okmány XVI-ik pontjában az esztergomi bég fölhatalmaztatott, hogy mindazon falvakat megadóztassa, melyek a töröknek adót fizettek akkor, midőn a császár Esztergomot visszafoglalta. Ellenben a szultán részére kiállított okmányban ugyanazon pont elnézésből másképp fogalmaztatott: hogy mindazon falvak fizessenek adót, melyek fizettek, mielőtt Esztergom a császár által visszafoglaltatott. Ezen szöveg alapján a szultán 158 falu adójára tartott igényt s csak nehezen sikerült ezeknek számát 60-ra leszállítani. II. Mátyás kész volt inkább háborút kezdeni, mint ama falvakat átengedni; de a linczi gyülésen 1614-ben a magyar rendek küldöttei a béke föntartását sürgették. Ez a valódi tényállás, a melyből kitünik, hogy az egész ügyben Ferdinándnak semmi része nem volt.

A protestánsok panaszt emelnek, hogy vallásukban a katholikus egyházi és világi urak által zavartatnak. Ha panaszaik jogosak, ezeknek orvoslását a királytól kellett volna várniok. De panaszaik alaptalanok. A kath. urak szenvedőleges állást foglaltak el. A tett engedményeket nem igyekeztek visszavenni. De a protestánsok azokkal nem eléged-

tek meg. Kivánták, hogy a protestáns jobbágyok kath. földesuraik templomait elfoglalhassák; hogy a jezsuiták az országból számüzessenek. Ezen követelések a katholikusokra nézve sérelmesek lévén, lelkiismereti kötelességük volt ellenszegülni. Vajjon ezáltal háborgatták e a protestánsok vallásgyakorlatát? Ime a farkas fölzavarja a vizet, s a bárányt vádolja!

III.

A kassai gyülés. — Bethlen előhaladása. — Országgyülés összehivása. — A főpapok magatartása. — Bethlen hiveinek s a protestánsok törekvései. — A k. biztosok megérkezése. — Alkudozások. — Az országgyülés végzései.

Bethlen september 20-án ünnepélyesen bevonult Kassára. Másnap hivei tanácskozmányt tartottak, melyet maguk országgyülésnek neveztek.

Bethlent „egyenlő szivből és szabad akaratból, szeretetből fejenként előttükjárónak és főgondviselőnek választották, adván országul teljes hatalmat mostani végzésük szerint ebben az állapotukban elölmenni.“

Kik „e hirtelen indulattól megijedvén“ az országon kivül, vagy a véghelyekben kerestek menedéket, fölhivattak, hogy magukat tizenöt nap alatt a kassai főkapitány, Rákóczy György előtt jelentsék; „ha praktikásoknak találtatnának“, az országos törvények értelmében büntetésüket fogják venni; ellenkező esetben csak térítvény kiállítására kötelezetnek. A „notata personáknak, kik ő felségével és a nemes

országgal egyet nem értenek," a fejedelem csak az ország tudtával fog kegyelmet adni.

Végzés hozatott, hogy azon jövedelmek, melyeket katholikus urak a bécsi béke megkötése óta protestáns egyházaktól és prédikátoroktól elvontak, törvényes uton visszavétessenek. Végre a portára követ küldetett és közfölkelés hirdettetett [1]).

A kassai gyülés kitüzte a polgárháború zászlaját. Végzései által hadat üzent a királynak.

Érdekes lenne tudni, kik vettek részt a kassai gyülésben. Eszterházy Miklós egykorú jegyzeteiben összeállítva találjuk azoknak névsorát, kik a királyhoz hívek maradtak, s kik Bethlenhez csatlakoztak. „A kik — ugymond — Bethlennek a magyar koronához tartozó urak fejet nem hajtottak: A pap urak mind. A tótországiak hasonlóképen. Zrínyi György, Bánfy Kristóf, Pálffy Pál, Pálffy Kristóf."

Bethlen párthivei közöl huszonnyolc előkelő urat — közöttök a nádort — „a kénytelenség vitt reá", hogy a fejedelem mellé álljanak. Harminc urról köztudomású volt, hogy „Bethlent hivták vagy kedvvel vették". Tizenhat nemes Bethlen meghivásában „fők voltanak". A kapitányok közöl hatan csatlakoztak hozzá, kik azonban „a kapitányoknak rosza" [2]).

Ezen kimutatás érdekes adalékul szolgál a pártok állásának megismerésére, de nem elégséges számerejük meghatározására. Kétségtelen ugyan, hogy utóbb, miután Bethlen diadalmasan végig vonult volt az országon: rokonszenv,

---

[1]) A gyülés végzéseit közlé Szilágyi S. M. T. T. IV. 192. s kk. ll. és Sepsi L. M. krónikájában. E. T. A. III. 225. s kk. ll.

[2]) Eszterházy M. Élete. I. 66. l.

vagy kénytelenség a rendek nagy részét táborába vezeté. De a kassai gyülés rögtönözve tartatott meg, s akkor a fölkelés sikere még kétes volt; emiatt csak csekély lehetett azoknak száma, kik ama végzéseket aláírták.

Bethlen hiveit a merész föllépésre kétségkivül nagy mértékben bátorítá a kormány fölfoghatlan tehetetlensége. A magyarországi mozgalmak lecsillapítására semmi sem történt. „Ezen mozgalmak — irja egy külhatalom bécsi képviselője — nagy fontossággal birnak, és ha előhaladnak, Isten tudja, mi lesz végük. Ime ezek lassuságunknak gyümölcsei, melyeket mindenki előrelátott!“ [1]) A katholikusok készek voltak fegyvert fogni egyházuk és uralkodójuk közös ellenségei ellen, de nem volt ki őket szervezze és fizesse [2]).

A nádor nem szünt meg sürgetni Leopold főherceget — ki a birodalomban távollevő császár helynöke volt — hogy mielőbb hadat küldjön Magyarországba. Ha azonnal nem küld tekintélyes sereget — irta — a fölkelők Pozsonyt is hatalmukba keríthetik, s egész alsó Magyarország hozzájuk csatlakozik, anélkül hogy a katholikusok a veszélyt elháríthatnák, miután ezeket még alattvalóik is elhagyták. Csak ezen tudósítások következtében, october elején, kezdettek Bécsben Bouquoi és Dampierre tábornokokkal a magyarországi hadviselés tárgyában értekezni [3]).

S míg Bécsben tanácskoztak, Bethlen september végső napjaiban elhagyta Kassát. Negyvenezernyi hadait a fölső

---

[1]) A florenci követ jelentése, sept. 14.

[2]) Ugyanaz sept. 28. irja: „Gl'unghari cattolici, chi vorrebbero defendersi et armarsi non trovano, chi voglia dar loro soldo.“

[3]) A florenci követ tudósitása, oct. 3.

megyéken át Nagyszombat felé vezeté. Utközben a túróczmegyei Tóthprónán október 5-én vette Leopold főherczeg september 9-én kelt levelét, melyben ignorálván a fejedelemnek a mozgalomhoz való csatlakozását, tanácsát kéri ki, mikép kelljen visszaállítani a nyugalmat [1]). A fejedelem ekkor elérkezettnek látta az időt, hogy nyiltan föllépjen. Ellenséges támadását azon sérelmekkel indokolja, melyeket ő, az ország és a protestánsok az ausztriai háztól szenvedtek. „Engedve — ugymond — a sürgető kérelmeknek s a török szultán beleegyezését birva, a viszályok kiegyenlítésére jöttem; nem avégett, hogy bármely vallást üldözzek, nem saját érdekeim előmozdítása, hanem a magyar nemzet sérelmeinek orvoslása, az ország nyugalmának visszaállítása és a bécsi békekötés megszilárdítása végett [2]).

A fejedelem október 9-én Nagyszombatba érkezett s az érseki palotában vett lakást. Innen Rédeyt 8000 emberrel a csehek segítségére küldé [3]). Maga Pozsony ellen indult. A nádor és a koronaőrök szent kincsükkel a várba zárkóztak. De itt sem tarthatták magukat. Miután Bécsből segély nem jött, alkudozásokat kezdettek, melyek csakhamar eredményre vezettek. Bethlen biztosítá a nádort, hogy hatóságát tiszteletben tartandja, tanácsa és jóváhagyása nélkül semmit sem fog tenni. Erre Forgách a várat és a koronát átadta, s maga is a fejedelemhez csatlakozott. E csatlakozásra a kénytelenség és azon remény vezeté, hogy így többet használhat az ország ügyének és a király érde-

---

[1]) Firnhaber. Aufklärungen. 16. és 49. ll.

[2]) Firnhabernél 57. l.

[3]) Závodszky naplója. Katona. XXX. 229. l.

keinek, mint hasztalan önföláldozás, vagy sikertelen ellenszegülés által [1]).

Bethlen az ország nagy részének birtokában, az erőtlen kormány és a csüggedő katholikusokkal szemben, gyorsan kiküzdött előnyeinek biztosítására fordítá figyelmét. Evégből szükségessé vált összehivni az országgyülést. A fejedelem eszélyesen cselekedett, midőn az országgyülés kihirdetésére a nádort kérte föl, miáltal e fölhivás a törvényesség némi szinét nyeré. A nádor „az országot végső romlással fenyegető veszélyek elhárítása végett“ november 11-ére Pozsonyba hivta meg az ország rendeit [2]).

A mi Bethlen hiveinek célzatairól a közönségbe átszivárgott, nem volt alkalmas a királypártiak megnyugtatására. Értekezleteikben szőnyegre hozták Ferdinándnak a tróntól való megfosztását s uj király választását. Bethlen és Frigyes pfalzi választó-fejedelem voltak a jelöltek. Amaz egyideig úgy viselte magát, mintha a választó-fejedelmet támogatná; de csakhamar elterjedt azon hir, hogy ez jelöltségéről Bethlen javára lemondott [3]). Ily körülmények között a király eltiltotta hiveit az országgyülésen való megjelenéstől [4]).

---

[1]) Eszterházy Miklós I. 65. l.

[2]) A nádor oct. 20-án bocsátá szét leveleit. „Quo in statu sint — irja többi között — res charissimae Patriae nostrae, quantoque discrimini, et quam arduis difficillimisque mutationibus sit exposita, nisi mature . . . obviam eatur . . . superfluum esse existimavimus . . . uberius declarare. Ad quae discrimina et ingruentia in dispendium, extremamque Regni huius perniciem et ruinam pericula . . . praevenienda merito omnibus Patriae civibus . . . adnitendum censemus.“ Ezt pedig legcélszerűbben az országgyülés teheti. Nagyszombat sz. k. város levt.

[3]) A florenci udvar bécsi követének november 2., 16. és 23. kelt jelentéseiből.

[4]) A királynak oct. 20. Pázmányhoz intézett levele. Miller I. 25. l.

Midőn az országgyülés november 18-án megnyittatott [1]), a vármegyék, Győr, Veszprém és Mosony kivételével, mindannyian képviselve voltak. Az urak nagy része — közöttök 57 „nagyságos úr“ — személyesen megjelent, többen követeket küldöttek. De a főpapok mindannyian elmaradtak [2]).

Bethlen nem szivesen látta ezt. A törvények az országgyülés kiegészitő részének tekintették a főpapokat. Ő maga is szerette volna megjelenésük által megcáfolni azon hiedelmet, hogy támadása a katholikusok ellen van intézve. Kiváló súlyt helyezett Pázmány [3]) megjelenésére. Tudta, hogy a Primás magatartása fog irányt adni a magyar hierarchiának és az egész papságnak. Külön levélben fölkérte a megjelenésre. Menvédet is küldött neki, mely biztositá, hogy ha „az országgyülésen nem ellenségképen, hanem barátságos és békés érzülettel fog megjelenni, ő és kisérete nem csak szabadon jöhet Pozsonyba és tartózkodhatik ott, hanem akadálytalanul haza is térhet“ [4]). Hasonló fölhivás ment más főpapokhoz és testületekhez [5]). A Bécsbe menekült főpapok tanácskozás alá vették a meghivást. Többen hajlandók voltak megjelenni. De Pázmány egyrészről Beth-

---

[1]) Závodszky naplója. Katona. XXX. 254. l.

[2]) Eszterházy M. I. 73. l. Bethlen levele. M. T. T. IV. 204. l. És Dallos M. emlékirata. Dallos iratai. Kiadták Frankl V. és Ráth K. 1867. 52. l.

[3]) Szalay azt állítja (Eszt. M. I. 71. l.), hogy Pázmány Ferdinándot Frankfurtba kisérte a birodalmi gyülésre s innen csak october elején tért vissza Bécsbe. Ez nem áll. A nagyszomb. collegium idézett adatából (l. 508. l.) kitünik, hogy Pázmány september havában Magyarországban volt.

[4]) Bethlennek nov. 15. Pázmányhoz intézett levele. Miller. I. 26. l.

[5]) Bethlen oct. 23. Dubovszky György, Novák Miklós és Benyovszky Simon esztergomi kanonokokat Nagyszombatba küldé; „honnan — ugymond — a jövendő generalis gyülésünkre bizonyos atyjokfiait bocsátandják.“ A salvus conductus, melyet részükre kiállított, Nagyszombat v. levt.

len menvédét nem tekinté kielégitő biztositéknak; másrészről nem hitte, hogy megjelenésük által képesek lennének meggátolni a fölkelők célzatait [1]). S igy a főpapok távol tartották magukat az országgyüléstől [2]).

Ezalatt megjelent Pozsonyban az alsó-ausztriai protestáns rendek küldötte, Starzer Zakariás [3]). A fölső-ausztriaiak szintén szándékoztak követet küldeni. Az uj cseh király, V. Frigyes követe december elején érkezett meg. Ugyanez képviselte Cseh- és Morvaország rendeit [4]).

A szomszéd tartományok küldöttei oda hatottak, hogy a király és országgyülés között teljes szakadást hozzanak létre. S valóban a rendek nagy részének ekkor már nyiltan bevallott célja volt: Bethlent királylyá megválasztani; a szomszéd tartományokkal szoros szövetséget kötni; és a protestantismusnak a katholika egyházzal egyenlő állást kivívni [5]). Mindazáltal nem volt teljesen jelentéktelen azon párt, mely a nádor körül csoportosult s a királyválasztást megakadályozni igyekezett. E párthoz tartoztak azok, kik királyukhoz hivek maradtak; s ezekhez csatlakoztak azok is, kikben a hűségnél hatalmasabb rugó volt a félelem, hogy Beth-

[1]) „Alcuni degli ecclesiastici, che s'erano sfuggiti qua (Bécsbe) trattano d'andare a intervenirvi (t. i. országgyülésen); ma tra essi non si vuol arrisicare l'Arcivescovo di Strigonia, et non so se gli altri havranno autorità bastante d'impedir i disegni di ribelli.“ A florenci követ, nov. 23.

[2]) Bethlen ugyan irja: „Sőt a püspökök közöl is négyen voltak jelen, prépostok is.“ M. T. T. IV. 204. l. De sem ezen levélben, sem más emlékben nem találhatni neveiket.

[3]) A horni igazgatók ajánlják Starzert oct. 22. kelt levelükben a nagyszombati tanácsnak. A levél azon város levt.

[4]) Nagyszombat országgyülési követeinek tudósitása, dec. 5-ről. Ugyanott.

[5]) Firnhaber. 26. l.

len a török segélyt az ország függetlenségének árán szerezi meg; a mint sokaknál hitelre talált azon állítás, hogy Bethlen a budai basának számos erősséget igért átadni [1]). E párt törekvéseinek volt eredménye, hogy az országgyülés a királyválasztás kérdését egyelőre mellőzvén, mindenekelőtt a szomszéd tartományokkal kötendő szövetség föltételeit vette tanácskozás alá [2]). Időközben a protestánsok kizsákmányolni igyekeztek hatalmi állásukat. Az országgyülés kimondá a vallásfelekezetek egyenjoguságának elvét, midőn megállapitá, hogy minden városban a főtemplomra — tekintet nélkül a történeti jogokra — azon vallásfelekezetnek van joga, melyhez a lakosság többsége tartozik. Ezen elv azonnal alkalmaztatott. A gyülés a pozsonyi sz. Márton egyházát, — melyet századokon át a káptalan birt — a lutheranusoknak rendelé átadatni [3]). Szent-Györgyön is a templomot, melyet a katholikusok nem rég szereztek vissza, a protestánsok másodizben elfoglalták [4]).

A protestánsok minden felöl fölléptek rég ápolt óhajaikkal. A nagyszombati lutheránusok — habár a lakosságnak csekély részét képezték — annál mohóbban ragadták meg a kedvező alkalmat, minél inkább korlátozá előbb ter-

---

[1]) A florenci követnek nov. 30. kelt jelentése alapján.

[2]) A nagyszombati követek dec. 5. irják: „A gyülésnek nem hogy vége volna, sőt csak most kezdik. Mivelhogy az ország elsőben is a szomszéd országokkal való confoederatiót akarja megujítani. A cseh-országi követnek, úgymint gróf Hobachnak ma lesz audientiája.“ Nszbt. levt. Kassa város követei pedig dec. 10: „A gyülésnek még ez ideig lassú progressusa volt, hanem mostan a nemes ország tractál a csehországi, morvai és siléziai követtel gróf von Hobachchal a confoederatió felől és azon vannak, hogy jó módjával véghez vigyék.“ Kassa v. levt.

[3]) Kassai követek tudósit. dec. 6. Ugyanott.

[4]) Závodszky, Katonánál. XXX. 254. l.

jeszkedési vágyukat Pázmány erélye és buzgalma. Önkényesen elfoglalták a főtemplomot és a városi tanács ellen panasz-iratot nyujtottak be az országgyüléshez [1]). Bethlen igazságos akart lenni. Miután a katholikusok a lakosság túlnyomó többségét képezték, a főtemplomot visszaadatni rendelé; a protestánsokat pedig a jezsuiták egyházának átengedése által elégitette ki. Az egyik sérelmet orvosolván, mást követett el [2]). Ezen rendelet nagy mozgalmat idézett elő Nagyszombatban [3]). A tanács örömmel üdvözölte a rendelkezést, mely a katholikusokat a főtemplom birtokába visszahelyezé; de nem tudott megbarátkozni az uj elmélettel, melyet az országgyülés a templomok „méltányos" fölosztásáról megállapitott. A jezsuiták templomát csak akkor adta át a protestánsoknak, midőn erre egy második fejedelmi parancs sürgetve fölhivta [4]).

Ugyanekkor „a helvetiai confessión levő magyarországbeli tanitók" is az országgyülés elé hozták kivánataikat. Magasabb protestáns tanintézet alapitását, a protestáns felekezeteknek a katholika egyházzali teljes egyenjogusitását, s az amazokat korlátozó intézmények megszüntetését ajánlották a rendek figyelmébe. Ezek elég mérsékelt szellemben adták válaszukat. Némely pontok elintézését kedvezőbb időkre halasztották, másokról törvénycikkek alkotását helyezték kilátásba [5]).

---

[1]) Dec. 13. kelt panaszirat. És a nagyszombati követek jelentése dec. 20. Nszbt. levt.

[2]) Bethlennek dec. 20. kelt intézménye. Nszbt. v. levt.

[3]) Nszbt v. jegyzőkönyveiben erre nézve részletes adatok találtatnak.

[4]) A dec. 28. kelt rendelet ugyanott.

[5]) A benyujtott pontokat, az azokra adott válaszszal föntartotta Sepsi L. M. krónikájában. E. T. A. II. 238. l.

Mialatt december első felében az országgyülést a vallási kérdések foglalkoztaták : Bethlenre nézve kedvezően alakultak a viszonyok. A szomszéd tartományok küldötteivel a confoederatióra vonatkozó tárgyalások szerencsésen haladtak befejeztetésük felé [1]). Hivei mindinkább hevesebbek lettek. Többen fönhangon hirdették, hogy a vallási szabadságok mindaddig veszélyben vannak, mig Ferdinandot a magyar tróntól meg nem fosztják és uj nemzeti királyt nem választanak, ki török pártfogás alatt a nemzetet szabadságában megtartsa. Egyenesen indítványba hozták Bethlennek királylyá választatását. Ezen indítványt a többség lelkesedéssel fölkarolta. A kisebbség kénytelen volt hallgatni. Egyedül a nádor birt elég bátorsággal, hogy nem ugyan Bethlen megválasztatása ellen, hanem a választás elhalasztása mellett fölszólaljon. Igy is kockáztatta életét a háborgó rendek között s szava hatástalanul hangzott el [2]).

A rendek a választásra megtették előkészületeiket. Kidolgozták a választási föltételeket — melyeknek egyik pontja a kath. egyházi javakat a magyarországi korona számára rendelé — s azokat december 18-án bemutatták Bethlennek [3]). Ő határozatának nyilvánítását fölfüggeszté; de nem volt idegen a föltételek elfogadásától; mint maga megjegyzé, „mind legitimae fuerunt, illetlen semmi nem volt benne“ [4]).

---

[1]) A kassai követek tudós. dec. 19.

[2]) Ungarischer Religionsbrunnen cimü, Augsburgban 1620. megjelent, röpirat alapján, Horváth M. III. 536. l.

[3]) A kassai követek tudós. dec. 19. És Bibboni Bartolomeo florenci ügynöknek — ki a k. biztosokat Pozsonyba kiséré — dec. 27. kelt jelentése.

[4]) Bethlen 1620. febr. 20. portai követéhez intézett levelében. M. T. T. IV. 200. l.

Ekkor december 26-án Pozsonyba érkeztek a k. biztosok. Az országgyülés ugyanis abban állapodott meg, hogy a k. biztosokat elfogadni s meghallgatni fogja; habár elhatározott volt, hogy „constans legyen minden dolgaiban, egyszer föltett propositumától egy pontnyira se recedáljon“ [1]).

Miután a király által kért kezesek Bécsbe küldettek[2]), a király Lépes Bálint kalocsai érseket és k. cancellárt, Nádasdy Tamás grófot, Meggau Lénárdot és Preiner Siegfriedet nevezte biztosaivá [3]). Velök volt Bibboni Bertalan, a florenci kormány bécsi követségének egyik tagja, kit a követ Pozsonyba küldött, hogy a magyar állapotokkal közvetlenül megismerkedjék [4]). Közöttök legtevékenyebb Nádasdy Tamás volt. Buzgón igyekezett a rendeket kiengesztelni s megnyerni a király ügyének. Majd igéretekkel és fenyegetésekkel, majd meggyőző érvekkel hatott reájuk. Törekvései nem voltak teljesen eredménytelenek [5]).

A k. biztosok december 30-án fogadtattak a fejedelem és a rendek által.

A k. cancellár átnyujtván a megbizó leveleket, előadta a király üzenetét: „Állapíttassék meg fegyverszünet, melynek

---

[1]) Bethlen idézett levelében.

[2]) Hatvani, Brüss. Okmt. IV. 178. l.

[3]) A florenci udvar bécsi követe küldé őt Pozsonyba „accioche osservi et referisca almeno la superficie delle cose.“ Altovisi jelentése. 1620 jan. 4. Bibboni sürüen küldé jelentéseit Bécsbe, honnan azokat Altovisi átküldé Florencbe.

[4]) Bibboni, dec. 30.

[5]) Bibboni, dec. 27.: „Tengono bene questi Signori (a biztosok) per mezzo del Tomas Nádasdy pratiche di penetrar gli animi di questi popoli.“ És dec. 29.: „Hora tutto il negotio e maneggiato dal Nádasdy Tomas, il quale s'affatica gagliardamente in andar innanzi, e in dietro, e dispone gl'animi de mal affetti, usando hor offerte, hor persvasioni e hor minaccie, secondo che vede esser necessario e mi par d'intendere ch'egli facci qualche profitto.“

tartama alatt a rendek őt tekintsék királyuknak. Ő országgyülést fog összehivni, személyesen megjelenik ott s mindent megteend az egyesség létrehozására.“ A gyülekezet tisztelettel meghallgatván ez előterjesztéseket, válaszát későbbre halasztotta [1]).

E válasz, melyet január 3-án vettek a biztosok, nem volt kedvező [2]). „Ne igyekezzék — mondák a rendek — fegyverrel ő felsége az országokat subjiciálni, kiknek semmi kedvük ő felsége alatt való lételhez nincsen.“ Miután a koronát Bethlennek már fölajánlották, „nincs semmi módjuk abban, . . . hogy örökkévaló gyalázatukra egyszeri végzésüket retractálhassák, nem is cselekszik soha, sőt készek magukat halomba rakatni fejenként, hogy sem mint attól elálljanak“ [3]).

A k. biztosok nehány nap mulva a cancellár által közlék ellenészrevételeiket. Ez a fejedelmet a rendekkel tanácskozva találta. Miután a latin irat, melyet átnyujtott, fölolvastatott, annak támogatására beszédet tartott. A fejedelem elismeréssel szólott a k. biztosok iratáról. „Érveik — ugy mondá — nagyon alaposak.“ Ellenben Thurzó Imre nem tudta fékezni fiatal hevét. Tiltakozott a k. biztosok iratának fölolvasása ellen, s Bethlen megkoronáztatását sürgeté. Többen támogatták az ifjú pártfőnököt. Mások a király mellett emelték szavukat. És a florenci ügynök mint kedvező fordulatot jelezi azon körülményt, hogy míg ekkoráig senki sem merészelt Bethlen fölfogásával ellenkező nézete-

---

[1]) Bibboni jelentése, dec. 30.

[2]) Ugyanaz 1620 jan. 3.

[3]) Bethlen id. levele.

ket hallatni; ezentúl jelenlétében is emelkedtek a király ügyére nézve kedvező szózatok [1]).

Bethlent erélyesen sürgették hivei, hogy magát haladéktalanul megkoronáztassa; de maga akkép viselte magát, mintha nem kivánná a koronát [2]). Azon ünnepélyes lakomán, melyet a k. biztosok tiszteletére rendezett, oly szavakat ejtett, melyek könnyen tévedésbe vezethették a tapasztalatlanokat. „Én Bécsbe megyek, — mondá — s ha ő felsége a császár parancsolja, nemcsak kezeit, hanem lábait megcsókolom; és ha kivánja, fejemet is rendelkezésére állítom.“ De kik élesebb látással birtak, szemeiből és arckifejezéséből sok malitiát és szinlelést olvastak ki [3]).

Bethlen habozása és szinlése a körülmények által indokolva volt. Épen akkor, midőn törekvéseinek végcéljához oly közel állott, az eszélyesség parancsolta, hogy megálljon, s mérsékelje hiveinek buzgalmát.

---

[1]) Bibboni, jan. 5.

[2]) Ugyanaz dec. 27., jan. 1., 3. és 5.

[3]) Bibboni maga is részt vett ezen lakomán és január 6-án érdekesen irja le annak részleteit. Bámulattal ir Bethlennek ivó képességéről. „Én — ugymond — nem birtam eléggé csudálkozni a fölött, mikép bir emberi test annyi bort befogadni, s nem merem megirni mennyit ivott a fejedelem, mert mesének tartanák. Azonban nem vettem észre rajta egyéb változást, mint azt, hogy emeltebb hangon és többet beszélt, mint előbb.“ Utóbb mégis annyira fölhevült, hogy a terem ablakait kelle kinyitni (jan. 6-án) és könnyebb ruhát öltenie. A vendégek között különösen Meggau grófot üldözték a borkinálással. S az ivás annyira megfosztá eszméletétől, hogy nem tudott egyebet mondani, mint „mit tehetek én magam annyi német között“. Háromszor kelle neki elhagyni az asztalt és a fejedelem szobájába visszavonulni. Végre hét órai ülés után, esti hat órakor, a gyümölcs és csemege fölhordása előtt, látván hogy tovább nem képes tartani magát, fölkelt s szolgái karjaikon vitték kocsijába. A levéliró maga is megjegyzi, hogy midőn az asztaltól fölkelt, „neki is megvolt fejében a maga része“.

Erre a porta magatartása készteté. Már december elején értesültek Bécsben a császár portai követétől a felöl, hogy a szultán ellenséges szemmel nézi Bethlen vállalatát s fölhivni fogja őt, hogy hadait Magyarországból kivezesse [1]). Utóbb török csausz érkezett, ki e hireket megerősité. Bethlent bécsi kezesei tudósították efelöl. „S e körülmény — mint egy levelében olvassuk — fölötte igen megzavará az állapotot; nem csak az ország elméjét, hanem a magam elméjét is igen megütközteté . . . Az ország mind olyan tribulátióban is felölem elvégzett akaratját (a koronázást) tökéletesen végben akarván vinni; de én sokat gondolkozván az állapotról, magamban föltaláltam azt, hogy nem jó nekem hatalmas császár (a szultán) ellen semmit cselekednem.“ Abban állapodott meg, hogy ünnepélyes követség és gazdag ajándékok által igyekezni fog a portát megnyerni; királylyá választatását pedig a jövő országgyülésre halasztá. A rendek addig is „Magyarország teljes hatalmú fejedelmévé“ kiáltották ki; miáltal a királyi cim nélkül, a királyi hatalom birtokában maradt [2]).

Bethlent a portáról érkezett fenyegető hirek, melyeknek fontosságát a porta ismeretes állhatatlansága fölfoghatóvá teszi, közelebb hozták a k. biztosokhoz. Erre más okok is indíták. A pozsonyi rendek között a király hiveinek száma mindinkább szaporodott s bátorságuk, Bethlen zavarával szemben, növekedett. A két párt közötti ellentét komoly viszályokban nyilvánult. Bethlen hivei ingerültségükben véres államcsinyt terveztek. Egy gyülés alkalmával az összes királypárti urakat, s velök a nádort is, fölkoncolni

---

[1]) Altovisi jelentése, dec. 3.

[2]) Bethlen id. levele.

szándékoztak. Szerencsére a fejedelemnek tudomására jutott e gonosz terv. A kitüzött napon fegyveresekkel rakta meg a gyülésternet. Látván az összeesküdtek, hogy tervük elárultatott, lemondottak végrehajtásáról [1]). Bethlent ily viszonyok között egyaránt nyugtalanítá barátainak túlbuzgalma s ellenfeleinek idegenkedése.

Ezekután Bethlen kész volt alkudozásokat kezdeni. A k. biztosok csakhamar azon helyzetben voltak, hogy a fejedelem kivánatait fölterjeszthették. Személyére a „Princeps Hungariae" cim mellett négy megyét örökösen, néhány más megyét élethossziglan, s jószágokat kért. Azonfölül a primás, k. személynök s másoknak megbüntetését sürgette.

A Bécsben tartózkodó magyar tanácsosok a megyék átengedését egyáltalában veszélyesnek, azok örökös átengedését teljesen meg nem engedhetőnek tekintették. Bethlent jószágok vagy, legfölebb élethossziglan átengedhető s magyar fönhatóság alatt maradó, néhány megye által ajánlották kielégíttetni. Határozottan fölszólaltak Pázmány s a k. személynök megbüntetése ellen; miután az előbbi „nem másért, mint a király megválasztatásának előmozdítása s a királyi tekintély és a vallás védelmezéseért vádoltatott." A vallási viszonyokra nézve a bécsi békét vették alapul, s az elrabolt egyházi javak visszaadását követelték [2]).

A király nem fogadta el egész terjedelmében tanácsosai véleményét. Hogy a félelmes ellenségtől szabaduljon, súlyosabb áldozatokra is kész volt. Fölajánlá Bethlennek a „római sz. birodalmi herceg" cimét, Oppeln és Ratibor hercegségeket, 12 ezer forintot jövedelmező csehországi jószágokat

---

[1]) Bibboni, jan. 14-iki jelentése.

[2]) A magyar tanácsosok opiniója. 1620. jan. 11. Egyk. más. Canc. levélt.

örök birtokul; s kész volt megengedni, hogy négy megye örökre, nyolc más megye uralkodása idejére Erdélyhez kapcsoltassék [1]).

Bethlent ezen ajánlatok egyelőre kielégítették s azokat további egyezkedések alapjául elfogadván, január 16-án a k. biztosokkal september végeig tartandó fegyverszünetet kötött; a melyet a király a csehekre is, ha megkéretik, méltányos föltételek alatt kiterjeszteni fog. Azalatt a fejedelem teljhatalommal fogja kormányozni azon részeket, melyek tényleg hatalmában vannak; de a koronát el nem fogadja, az országból semmit el nem idegenít, mindenkinek igazságot szolgáltat, az egyházi rendet nem háborgatja; végre május elsejére Beszterczebányára országgyülést hiv össze, hol a nehézségek véglegesen kiegyenlíttetni fognak [2]).

A k. biztosok működésével sokan, főleg a főpapok, elégületlenek voltak. Aggodalommal figyelmeztették egymást azon föltünő körülményre, hogy kiséretük majdnem kizárólag protestánsokból áll; 60—70 egyén között nem találkozott több mint 3—4 katholikus. Aggodalmaikat nagy mértékben fokozhatá a florenci ügynök tudósítása, hogy ama protestánsok a Bethlen-pártiakkal szoros összeköttetésben állanak, s azoknak mindent elárulnak [3]). A létrehozott egyességet is bizalmatlansággal fogadták. Több pont ellen kifogást tettek. Nevezetesen Pázmány a többi főpapokkal veszélyesnek tartá a fegyverszünet hosszú — nyolc hónapra terjedő — tartamát. Mert ezalatt maguknak az országból kizárva, az egyházi javaknak bitorló kezek között kelle maradni; Bethlen pedig és pártja időt nyernek arra, hogy

---

[1]) Horváth M. T. III. 538. l.

[2]) Pray-Miller Principatus G. B. I. 108. l.

[3]) Bibboni, jan. 3. Pozsonyból.

az országot a királytól teljesen és tartósan elidegenítsék [1]). Mindazáltal ezen tekinteteket nem tudták érvényre emelni. A fegyverszünet megerősíttetett.

Ezalatt Bethlen Pozsonyból Kassára távozott. A rendek pedig megkezdék törvényhozói tevékenységüket. Majdnem kizárólag a vallás ügye foglalkoztatá őket. A protestánsok most könnyen kiküzdötték mindazt, miután két országgyülés alatt sikertelenül igyekeztek. A vallás szabad gyakorlatát a templomokra is kiterjeszték (III. t.-c.). Nem elégedtek meg azon rendelkezéssel, hogy a katholikusok a protestánsoktól elvett templomokat visszaadják; hanem Pozsonyban, Nagyszombatban és Sopronyban oly templomokat s intézeteket itéltek oda a protestánsoknak, melyek mindenkor katholikusok birtokában voltak. Sőt egy határozatra ragadtaták magukat, mely nemcsak az igazsággal, mint amazok, hanem a józan észszel is ellenkezett. Miután Szakolczán, Holicson és Köpcsényben csak egy-egy templom létezett, rendelék, hogy azt katholikusok és protestánsok közösen használják. (V. t.-c.)

Nevezetes ezen országgyülés arról, hogy följogosítva hitte magát az egyház jószágaival rendelkezni. A fejedelmet fölhatalmazta, hogy azon egyházi javakat, melyek „az ország kezei között vannak“, a véghelyek föntartására fordítsa, kivéve azokat, melyeket a fejedelem már eladományozott vagy elzálogosított. (VIII. t.-c.)

A vallás-szabadság biztositása végett a fölkelő csehektől egy uj intézményt kölcsönöztek. A fejedelem fölhivatott, hogy a négy országrész mindegyikében tizenkét vallási védőt (defensort) — négyet a katholikusok, négyet az ágostai

---

[1]) Altovisi jan. 25. Bécsből.

és ugyanannyit a helvét felekezetűek közöl — rendeljen, kik a vallási törvények tiszteletbentartására ügyelni, s azoknak áthágóit megbüntetni fogják. (IV. t.-c.) Ily intézmény rendes körülmények között talán üdvös és célszerű leendett; de ez alkalommal éle a katholikusok ellen lett volna fordítva. A katholikus defensorok valószinűleg mindenkor kissebbségben maradtak s a két protestáns felekezet képviselői, közös ellenségeikkel szemben, bizonyosan szoros szövetségre léptek volna.

A protestánsok ezen országgyülésen előnyös állásukat nem mulasztották el fölhasználni, hogy rég ápolt boszúterveiket, a jezsuiták és némely kath. főpapok s főurak ellen, valósítsák. A jezsuiták az országból kizárattak. (VI. t.-c.) Azon főpapok, urak és nemesek felöl, kik a zavarok alatt az országból kimenekültek, akkép intézkedtek, hogy a közjó és szabadság ellenségeinek tekintetvén, ha időközben a fejedelemtől kegyelmet nem nyernek, a következő országgyülésig az országba vissza ne térhessenek. Többen a fejedelmi kegyelemből névszerint kizárattak, ezek között Pázmány Péter, Balásfy Tamás, Homonnai György, kik a következő országgyülésen örökre számüzetni fognak. (XXVII. t.-c.)

Bethlen a rendek végzéseit megerősítette [1]). A király, ki a béke közel létrejöttét biztosan reméllé, elmulasztá azokat érvényteleneknek nyilvánítani. De Pázmány sietett az egész magyar clerus nevében ünnepélyesen tiltakozni mindazon határozatok ellen, melyek az egyházra és egyháziakra hátrányosak és sérelmesek valának [2]). Az óvás hatása iránt nem kecsegteté magát ugyan illusiókkal; de azt

---

[1]) Katonánál. H. Cr. XXX. 265—293. ll.

[2]) Miller. Ep. I. 32—35. ll.

nem tekintheté fölöslegesnek. Szükséges volt a közvéleményt fölvilágosítani arról, hogy a fölkelés a kath. egyház megsemmisítésére tör.

Azonban Bethlen nem engedé magát visszariasztatni. Valamint már a pozsonyi gyülés előtt, úgy még inkább azután folytatá az egyházi javak lefoglalását és ezeket arra használá föl, hogy elzálogosításuk által pénzt szerezzen, s egyuttal hiveit jutalmazza és magának lekötelezze.

Ugy látszik Kassa városa vont legelőbb hasznot az uj viszonyokból, midőn a széplaki apátságot adományul nyerte. A fejedelem utóbb a pozsonyi káptalan, prépostság és a pannonhalmi apátság némely javait Pozsony városa részére 10,000 forintért átirta. Sehrembser János pozsonyi polgárnak pedig Máriavölgye helységét 1000 forintért, a pilisi apátság és sz. Klára szüzeinek némely birtokait 1200 tallérért adta zálogba [1]). Sőt a katholikus célokra tett alapítványokat sem kimélte. Igy áldozatul esett önkényének azon 600 forint, melyet Pázmány, a Nagyszombatban alapitott két intézetre eső városi terhek megváltása végett ama város tanácsánál letett. Bethlen ezen összegről, mint „számüzött ember vagyonáról“ szabadon vélt rendelkezhetni. Meghagyta a tanácsnak, hogy felét, a protestánsok részére átengedett sz. János templom építésére, másik felét pedig tanulók segélyezésére fordítsa [2]). Utóbb a pozsonyi országgyülés által nyert fölhatalmazás értelmében az egyházi javakkal megkezdett pénzügyi műtéteit még buzgóbban folytatá [3]).

[1]) Bethlen G. 1619. nov. 21., 22. s 30-án kelt rendeletei, valamint nov. 23. kelt záloglevele Pozsony v. levt.

[2]) Bethlennek 1620. mart. 26. kelt rendelete Nagyszbt v. levt.

[3]) L. Ráth K. „Bethlen G. 1619—1621. évi táborozásai.“ Győri T. és R. füz. II. 259—264. ll.

Az egyházi javak elidegenítésére, a kath. egyház elleni gyülölete és a pénzszükség mellett más indok is vezérlé. Jól tudta, hogy az állami és vallási állapotok fölforgatása után az uj viszonyok állandósításának egyik legbiztosabb módja: azokkal solidaritásba hozni lehetőleg számosaknak magánérdekeit.

IV.

A beszterczebányai országgyülés. — A titkos tanács Bécsben. — Alkudozások. — Az országgyülés végzései.

A pozsonyi országgyülés szétoszlása után a Bethlen és a király közötti viszonylatok rosszabbra fordultak. Bethlen a fegyverszünet pontjait ismételve megsértette. Igérte, hogy a cseheket békére fogja hajlítani; de a csehek nem fordultak a királyhoz és folytatták ellenséges magatartásukat, Bethlen pedig mégis segédhadakat küldött hozzájuk.

Az országban föntartania kellett volna azon viszonyokat, melyek a fegyverszünet megkötése idejében fönállottak. Ennek daeára kiterjeszté uralmát az ország oly részeire, névszerint a Dunán inneni megyékre, melyek akkor nem voltak hatalmában. Az egyházi javak elzálogosítását folytatá; és a nádornak, hogy szorosabban csatolja magához s a fölkeléshez, tizenkét ezer tallért utalványozott az esztergomi érsekség jövedelmeiből [1]).

[1]) Dallos emlékirata (i. m. 54. l.). A fejedelem által Kassán marc. 17. tartott tanácskozmány határozatai. (Egyk. más. kam. levélt.) Altovisi jelentése, marc. 28.

Igy közeledett a beszterczebányai országgyülés határnapja. Bécsben aggodalmakkal néztek elébe. Valószinűnek tartották, hogy a rendek a pozsonyi országgyülésnek nyomaiba lépvén, a kath. egyház teljes fölforgatására fognak törni; s sürgetni fogják a királyt, hogy a szomszéd tartományokkal kötött confoederatiót megerősítse; ha pedig ezt nem teszi, vádolni fogják, hogy a bécsi béke ellen cselekszik s ürügyül használni arra, hogy tőle elszakadjanak s uj királyt választszanak.

Fontos kérdés volt tehát: mily magatartást foglaljon el a király az országgyülés irányában? A magyar kormányférfiak azon nézetben voltak, hogy hasznos lenne az országgyülés megnyitása előtt fegyverrel megalázni a fölkelőket; miután a fegyverszünet, melyet a fejedelem sokképen megsértett, nem lehetett akadálya a fegyveres föllépésnek.

Azonban a kormányt gyengének és készületlennek ismerték; emiatt ajánlották a királynak, hogy biztosokat küldjön Beszterczebányára, kik az országgyülésnek a béke érdekében előterjesztéseket tegyenek, s a rendek kivánatait meghallgassák. Ajánlatuk elfogadtatott [1]).

A kitüzött időre a rendek nagy számban gyülekeztek Beszterczére. Bethlen fölhivta a megyéket és k. városokat, hogy követeiket utasítások nélkül, teljhatalommal ellátva küldjék. „Mert a mostani állapotban — irta — nem itéljük, hogy kegyelmetek oly bizonyos instructiót adhassanak követinek, melyen megmaradhatnának; holott Isten és az állapot mire fogja vezérelni az ország statusit és császárt ő felségét, azt senki ő felségénél egyéb nem tudhatja.“ [2]) E

---

[1]) Dallos emlékirata. i. m. 54. l.

[2]) Eszterházy M. I. 134. l. Botka T. Országos gyülölet. M. T. É. II. 289. l.

szokatlan fölhivás által hihetőleg tulajdonképen azt szándékozá elérni, hogy az utasítások által meg nem kötött követeket könnyebben hajlíthassa szándékai szerint; s ha a korona elfogadására magát elhatározná, biztosabban elnyomhassa az ellenkező szózatokat [1]). Emiatt ellenezte a nádor Bethlen szándékát s kivánta, hogy a megyék és városok határozott utasitásokkal lássák el követeiket [2]). A hatóságok teljesítették a fejedelem kivánságát [3]).

Bethlen szövetségesei is küldöttek követeket Beszterczebányára. Megjelentek a török szultán, a cseh és lengyel király, a moldvai vajda, az ausztriai, valamint a morva és siléziai rendek követei. „In summa dicendo — irja Pozsony város követe — es wird ein solcher Landtag werden, welcher ab hominis memoria nicht gehalten worden!“ [4])

De a szokatlan fény és ünnepélyes mozgalom, melynek Beszterczebánya szinhelyévé lőn, nem oszlatta el a komoly hazafiak aggodalmait.

A fejedelem június 10-én érkezett a rendek körébe. Kiséretében volt Lamminger Farkas cs. tanácsos. Ezt a király, april végén, a fejedelemhez küldötte, azon fölhivással, hogy a cseh lázadók segélyezésétől tartózkodjék. Bethlen, ki ennek dacára küldött segélyt Csehországba, sokáig habozott, mily válaszszal bocsássa vissza a k. küldöttet;

---

[1]) Ez Szalaynak is fölfogása. E. M. i. h.

[2]) A fejedelem a nádornak 1620. april 13. Mocsáry, Nógrád vármegye III. 180. l.

[3]) Ismerem ez Abaujmegye által april 31-én és Pozsony városa által május 23-án kiállított utasitást. A megye jegyzőkönyveiből s a város levélt.

[4]) Pozsony város követeinek jelentései Beszterczebányáról: jun. 4., 8., 11., 19. A város levt. És Bethlen levele Frigyes cseh királyhoz Kassáról, calendas junii. Egyk. más. a bécsi cs. könyvtár.

a választ különböző ürügyek alatt halasztá s Lammingert csak Beszterczebányáról, június közepetáján bocsátá vissza Bécsbe. Általa levelet küldött a királynak, melyben magát a cseheknek küldött segélyre nézve mentegeté, s eljárását igazolni igyekezett. Ugyanakkor fölkérte a királyt, hogy biztosait mielőbb küldje az országgyülésre. És remélvén, hogy e biztosok rövid idő alatt megérkeznek, addig az országgyülés megnyitását elhalasztá [1]). De ez nem történt meg oly gyorsan, mint reméllé.

Midőn Lamminger Bécsbe érkezett, a titkos tanács ismételve foglalkozott a teendők iránti tanácskozással.

A császári titkos tanács a XVII-ik században legfőbb hatósága volt azon országoknak, melyek a Habsburgház jogara alatt állottak. Tulajdonképeni szervezetét és tekintélyét azon időben nyerte, midőn II. Mátyás Khlesl bécsi püspököt nevezé igazgatójává. Ez lángesze által saját nézeteinek a titkos tanácsban, hatalmas befolyása által pedig a titkos tanács megállapodásainak a császárnál mindenkor tudott érvényt szerezni. A titkos tanács a magyar ügyekre is kiterjeszté hatását, s mintegy megtestesülése volt azon központosító törekvéseknek, melyek a dynastia környezetében kezdettől fogva léteztek [2]). Khlesl rendszerint ép oly buzgón és behatóan foglalkozott a magyar ügyekkel, mint a birodalomnak, vagy az örökös tartományoknak érdekeivel. A magyar hatóságokat és tanácsosokat kihallgatták ugyan minden alkalommal; de meghallgatni csak akkor és

---

[1]) Pozsonyi követek jelentése: jún. 11., 12., 18., 19. És Altovisi jelentése, jún. 11.

[2]) Erre nézve és a titkos tanács hatáskörére nézve érdekes adatokat közöl Biedermann: „Geschichte der österreichischen Gesammtstaatsidee.“ 1867. 33. s kk. ll.

annyiban szokták, mikor és mennyiben nézeteik a titkos tanács fölfogásával találkoztak.

Hazánkra nézve a titkos tanács az 1619—1621. években kétszeres és sajátszerű fontosságot nyert. A zavarok kitörésekor számos főpap és világi tanácsos Bécsbe menekült, s a császári székvárosban vette állandó lakhelyét. A magyar emigratió ezen előkelőbb tagjai külön „magyar tanácsot“ alkottak. De midőn a titkos tanácsban magyar ügyek tárgyaltattak, a királynak vagy valamelyik idősb tanácsosnak elnöklete alatt, a tulajdonképeni titkos tanácsosok: Lichtenstein hg, Eckemberg, Harrach, Meggau, Trautmansdorf grófok, Preiner, Trautsohn és Ulm mellett, meghivattak a magyar urak is. Ezek közöl Pázmány primás, Lépes kalocsai érsek, Pyber váradi, Telegdy nyitrai, Dallos pécsi, Balásfy bosniai püspökök; Frangepáni horvát bán, Pákai k. személynök, Eszterházy Miklós, Bánffy, Apponyi Pál, Horváth Gáspár, Ostrosich és Ferenczfy udvari titkárral találkoztam egyikén vagy másikán azon tizenkilenc ülésnek, melyeknek kivonatos jegyzőkönyvei kezeim között megfordultak [1]).

A magyar tanácsosok között valamint állásánál, ugy képességeinél és a közügyekbeni avatottságánál fogva Pázmány Péter foglalta el az első helyet. Míg Bécsben tartózkodott, tehát Bethlen első támadásának tartama alatt, a szó szoros értelmében ő adott irányt nemcsak a magyar ügyekről — akár a magyar, akár a titkos tanácsban — tartott tanácskozmányoknak, hanem a fölmerülő események közepette a kormány egész magatartásának. A magyar tanács az ő elnöklete alatt, az ő lakásán tartotta üléseit. És a

---

[1]) Ezeket a m. k. udvari cancellária bécsi levéltárában találtam.

titkos tanács üléseiben, midőn magyar ügyek hozattak szőnyegre, ő szólalt föl mindig az első. Előadásai alaposak és indokoltak, indítványai öszhangzók voltak a jól fölfogott helyzet igényeivel. Szava rendszerint döntő volt. Kik utána szólottak, többnyire vagy nézeteit támogatták, vagy egyszerűn kijelentették, hogy azokhoz csatlakoznak; ritkán találkozott, ki különbözőt, soha ki ellenkezőt ajánlott.

Tevékenysége és hatása nem szorítkozott a titkos tanács discussióira. Gyakran értekezett közvetlenül a királylyal és a kormányférfiakkal. Sürű levelezésben állott a nádorral s az országban lakó más tekintélyes egyéniségekkel; összeköttetésbe tudott lépni Bethlen némely előkelő hiveivel. Bécsben nem készült nyilvános jellemű irat, utasitás vagy rendelet, fegyverszüneti vagy békekötési javaslat és okmány, befolyása és közreműködése nélkül. Azon nagyszámú fogalmazatoknak, melyek a magyar cancellária nagy tevékenységű udvari titkára, Ferenczfy tollából származtak, nagy részben magukon viselik Pázmány szellemének és kezének nyomait [1]). És igy a k. kormány magatartása és tevékenysége — Bethlen első támadásának idejében — hiven visszatükrözi Pázmány hatását.

Pázmány politikai fölfogása és iránya, melyet ezen körülmények között vallott és érvényesíteni igyekezett, eshetik ugyan kifogás alá, ha arra mai nap visszatekintünk, de azon időben a mint következetes ugy természetes volt.

Midőn a titkos tanács 1620. június 19-én tartott ülésében Lamminger jelentést tett küldetésének eredményéről és fölolvastatott a fejedelemnek levele: Pázmány

---

[1]) Azon eredeti fogalmazatok, melyeket Pázmány saját kezével kijavított, nagy számban találtatnak a bécsi császári és magy. canc. levt.

első szólott tüzetesen a fönforgó ügyekről. Bethlen — mondá többi között — megrovást érdemel, mert levele a királyra nézve sértő állításokat foglal magában. Állítja, hogy a király, igérete dacára, a fejedelem közbenjárását mellőzte s vonakodott fegyverszünetet engedni a cseheknek; továbbá hogy míg a német választófejedelmeket a béke ellen izgatá, Bethlennél azzal menté magát, hogy a választófejedelmek a békétől idegenek. Pázmány ajánlotta, hogy a fejedelemhez intézendő válasz határozott, sőt éles hangon visszatorolja a vádakat. A király ugyanis csak méltányos és igazságos föltételek alatt igért a cseheknek fegyverszünetet. És bár maga közeledett hozzájuk, menvédet küldött követeik részére, kik a fegyverszünetet kérelmezzék: ezt visszautasították és a békét fölbontották. Rágalom, hogy a király a választófejedelmeket a béke ellen ingerelte. Ki kell mutatni, mennyire igazságtalan Bethlen azon határozata, hogy a cseheket segíteni fogja, s erről lebeszélni kell őt. Miután pedig az országgyülésre küldendő k. biztosokért kezeseket adni vonakodik, s csak biztosító okmányt hajlandó kiállítani: figyelmeztetni kell arra, hogy Dóczy Endre is birt ily okmánynyal és mégis elfogatott; s a pozsonyi alkudozások alatt adott kezeseket, holott Pozsony közelebb volt Bécshez, mint Beszterczebánya. Ezen kivánatot tehát ujabban kell hangsulyozni. Ha pedig ezen kisérlet sem vezetne célhoz, nem csak a fejedelem, a rendek is állítsanak ki a biztosok részére menvédet. Irni kell a nádornak és a rendeknek; az előbbit figyelmeztetni esküjére, melylyel hűséget fogadott a királynak, s a felelősségre, melylyel tartozik.

Pyber, Dallos és a k. személynök támogatták az érsek véleményét. Meggau és Preiner csak azt tették hozzá, hogy a királyi válaszirat átadásával és a kijelölt megbizás

teljesítésével ujabb küldötteket kell megbizni. Az elnöklő Lichtenstein herceg ezen értelemben mondá ki a tanács határozatát [1]). Másnap a Pázmány által kifejtett érvek, az ő közreműködésével levélbe foglaltattak, mely lesujtó logikával visszatorlá a fejedelem vádait s indokolá a király kivánatait. E levél átadásával Lamminger Farkas és Dávid Pál tinini püspök bizattak meg [2]).

Időközben a beszterczei rendek türelmetlenkedni kezdettek. Miután két hétnél tovább hiába várakoztak a k. biztosokra, az országgyülés megnyitását sürgették. A fejedelem június 27-én teljesítette óhajtásukat.

Az első ülésben Thurzó Imre jelentést tett a követségről, melyet Csehországban végrehajtott, hol a Pozsonyban létrehozott szövetség megerősítését kieszközlé [3]). A következő napokon a szövetséges tartományok követei fogadtattak [4]); megválasztattak a portára küldendő követek; és azon főuraknak, kik az országgyülésre meg nem jelentek, egy hónapi határidőt engedtek a megjelenésre [5]).

Július 3-án a fejedelem megjelent a rendek körében. Hosszú előadásban jelentést adott kormányzói eljárásáról. Erősíté, hogy mindent megtett a békének visszaállítása s a szövetséges tartományokra való kiterjesztése érdekében. De a király nem engedett. Emiatt némi segélyt küldött szövetsé-

---

[1]) A jún. 19-iki ülés és a más napon folytatott tanácskozások jegyzetei a m. canc. levt.

[2]) A levélnek három fog. találtatik a m. canc. levt. Mind a három Pázmány által javítva és módosítva.

[3]) Závodszky naplójában.

[4]) A pozsonyi követek jelentése, jún. 27. És a szövetséges tartományok irásba foglalt kérelmei Zemplén vm. levt.

[5]) Pozsony v. köv. jún. 30.

geseinek. Kevés reménye van a béke létrejöttére. Tudja, vannak ellenkező véleményűek is, ezek a tanácskozásban teljes szabadsággal nyilatkozhatnak. De mindenesetre szükséges, hogy a rendek gondoskodjanak pénzről és a véghelyekről. S miután ezen és más fontos kérdések a közügy kára nélkül nem tárgyalhatók nyilvánosan, kevés tagból álló választmányt küldjenek ki [1]).

A k. küldöttek ekkor már Besztercebányán voltak. A harcias szellemű beszéd válaszul szolgált a király levelére. A fejedelem azoknak, kik azt meghozták, értésükre adni kivánta, hogy kész ügyét ujra a fegyverre bizni.

A k. küldöttek, midőn július 4-én Bethlen által fogadtattak, előadták a király három kivánatát: a fejedelem küldjön Bécsbe kezeseket; biztosítsa a kath. főpapokat, hogy az országgyülésen bántatlanul megjelenhetnek, és a k. biztosok megérkeztéig halaszsza el a közügyek tárgyalását.

A fejedelem határozottan vonakodott kezeseket adni s ismét csak biztosító okmányokat ajánlott. Az egyháziak részére kért biztosítást megtagadá. „Mert az egyháziak — igy indokolta e megállapodást — önkényt és szabad akaratból távozván, elszakadtak az országtól; a pozsonyi országgyülés ismételve fölhivta őket a megjelenésre, de ezt elmulasztották, valamint megvetették azon módokat, melyeket a törvény a kegyelem megnyerésére kijelölt; végre országgyülés alatt a haza minden hű fia biztosságban érezheti magát.“

A k. küldöttek kénytelenek voltak megelégedni a k. biztosok részére kiállított okmányokkal, a melyeket azonnal Bécsbe küldöttek [2]).

---

[1]) Katona. XXX. 405. s kk. ll.

[2]) Pozsony város országgy. követeinek júl. 5., 7., 12. és 17. kelt jelentései.

Ezalatt a rendek maguk és a fejedelem között szoros egyesség (unió) létrehozásával foglalkoztak. A többség nagy buzgalommal karolta föl ezen ügyet. De találkoztak, kik nem haboztak ellenkező fölfogásukat hangsulyozni. Ezeket hathatósan támogatták a k. küldöttek. Átlátták, hogy a rendek az unió megkötése által a királytól végkép elszakadnak. S igy létrehozását minden áron megakadályozni iparkodtak. Azonban a kisebbség csakhamar elnémíttatott. Bethlen — állítólag — a tanácskozási terem egy ablakát kitöreté s fenyegetődzött, hogy azon kidobatja azokat, kik az egyességhez csatlakozni vonakodnak.

Július 14-én a szövetség okmánya elkészült s aláiratott [1]).

Ezt sietteték azon fenyegető hirek, melyek a k. hadak s az azokkal működő kozákok előhaladásáról érkeztek. A megrémült rendek a fejedelemhez fordultak. Ez röviden válaszolt. „Mi is — mondá — lássuk, mit tudunk.“ Azonnal némely katonai intézkedéseket tett és a rendeket fölhivta, hogy pénzügyi javaslatait haladéktalanul tárgyalás alá vegyék. Szándéka volt megkimélni a szegény, kimerült népet, s mellőzni a közfölkelést, mely csekély, roszul fegyverzett és gyakorlatlan csapatokat szolgáltatott. Kivánta, hogy a főurak és nemesek egyenként, vagyoni állapotjuk arányában járuljanak a szükséges költségekhez. A fejedelem maga kétszázezer, a szövetségesek négyszázezer forintot ajánlottak. Az adókból szinténnégyszázezeret várt. S igy reméllé, hogy egy millió forinttal fog rendelkezhetni. A háborút elhatározottnak lehetett tekinteni [2]).

---

[1]) Hurter. VIII, 382. l. Az unió-okmány M. T. T. IV. 215. l. A pozsonyi köv. idézett jelentései, és a nagyszombatiaknak júl. 14. tudósít.

[2]) A pozsonyi köv. jelent. júl. 21., 26., 27.

Ily körülmények között érkeztek július végén Besztercebányára a k. biztosok. Kik a pozsonyi országgyülésen ezen tisztben eljártak, s megismerkedtek nehézségeivel, nem voltak hajlandók azt ujra elfogadni [1]). Ez alkalommal gróf Collalto Raimbold, Cziráky Mózes k. tanácsos és Ferenczfy Lőrinc küldettek, kikhez a már Besztercebányán működő k. küldöttek csatlakoztak. A király oda utasítá őket, hogy minden módon igyekezzenek az unió fölbontására. Azt hálónak tekinté, melyben Bethlen a rendeket fogva tartani s megakadályozni kivánja, hogy a király iránti hűség vagy hódolatnak bármily jelét adhassák. Miután pedig minden oda mutat, hogy a fejedelem a háborút kivánja, határozott választ kell tőle kérni. Mihelyt meggyőződnek a béke föntartásának lehetetlenségéről, tegyenek a rendek előtt ünnepélyes óvást s figyelmeztessék azokat, hogy Bethlen által a török rabszolgaságba fognak jutni, mint ez leveleiből kitünik, melyek Collalto grófnak átadattak [2]).

A k. biztosok augustus 1-én fogadtattak a fejedelem és rendek által. Fölolvastatott a királynak az országgyüléshez intézett irata. A cseheket mellőzve, — ugy mond — egyedül a fejedelemmel és a magyar rendekkel kiván alkudozni; a csehekkel kötött szövetség s az unió fölbontását sürgeti.

A rendek elégületlenek voltak ez üzenettel. De Bethlen szivében kétségkivül örült, mert a háború folytatására szerencsés ürügyet nyert.

---

[1]) Altovisi máj. 23. jelent. megnevezi a kijelölt uj biztosok neveit: „qual carico essendo stato ricusato da quelli stessi, che conclusero la treuga.“

[2]) A királynak júl. 24-én küldötteihez intézett levele. Ered. fog., melyet Pázmány kijavított s több lényeges hozzáadással ellátott. A m. canc. levt.

A rendek válaszul adák, hogy szövetségeseiktől elválni, azok nélkül alkudozásokba bocsátkozni nem fognak. A k. biztosok nélkülözvén további értekezletekre az alapot, augustus 15-én az országgyülést a király nevében fölöszlatták s végzéseit érvényteleneknek nyilvánitották. Két nappal utóbb visszatértek Bécsbe [1]).

A rendek ekkor teljesen szakítottak a királylyal. Thurzó Imre ujra indítványozá, hogy Bethlen királylyá választassék. A cseh király és a szövetséges rendek követei mindent megtettek az indítvány sikerének előmozdítására. A nagy többség készségesen fölkarolta azt. Azokat pedig, kik ellenkezni bátorkodtak, halállal fenyegették [2]).

Az országgyülés a választási föltételek szerkesztéséhez látott. Bethlen augustus 25-én elfogadá azokat, s magát az ország összes szabadságainak és törvényeinek, úgy a három vallás egyenjoguságának tiszteletbentartására kötelezé. Mire ugyanazon napon a nádornál tartott gyülésben közfölkiáltással Magyarország királyává megválasztatott [3]).

Hizelgő udvaroncai és túlbuzgó hivei reábirni igyekezték, hogy magát megkoronáztassa. Figyelmeztették, hogy szövetségese Frigyes választó-fejedelem tizenkét református prédikátor által koronáztatá magát cseh királylyá. Alvinczi Péter, ki a fejedelmet mint udvari pap kisérte, elég ambitióval birt, hogy hasonló ünnepélyes cselekményt vezetni ohajtson. Egykor nagy hévvel sürgette a fejedelmet,

---

[1]) Horváth M. III. 550. l. Katona. XXX. 453. s kk. ll. A pozsonyi köv. aug. 15.

[2]) A használt erőszakról szól Pázmány Vindiciae 20. l. és a király 1620. dec. 20. nyilatkozatában. Katona. XXX. 561. l.

[3]) A hitlevél Katonánál. XXX. 464. s kk. ll. Ugyanott érdekes részletek a választásról. 481. s kk. ll.

ne vonakodjék fejére tenni a koronát. Ekkor Bethlen azon kérdést tevé, ki fogná megkoronázni? „Rendelkezésedre állok én“ felelé amaz. „Ugy ám — ellenveté nevetve a fejedelem — te nem vagy esztergomi érsek.“ „Parancsold — mondá a nagyravágyó prédikátor — s esztergomi érsek leszek és megkoronázlak.“ „De csak koronás király nevezhet esztergomi érseket“ viszonzá a fejedelem; s véget vetett a jellemző párbeszédnek [1]).

Azonban nem a koronázó érsek ellenséges magatartása tartóztató vissza a korona elfogadásától. Lelkiismerete nem volt annyira aggályos, hogy e körülményt legyőzhetlen nehézségnek tartotta volna. De miért nem koronáztatta meg magát? Kétségkivül nem más okból, mert nem bizott hatalmának állandóságában. Évek mulva őszintén bevallá, hogy „nem meré“ fölvenni a koronát, mert tartott a rendek állhatatlanságától [2]). Éles tekintetével belátta, hogy a szent kincsesel és a koronázási szertartásokkal üzött játék a nemzetben meggyökeredzett kegyeletet sérteni fogná s kevéssé alkalmas eszköz lenne hatalmának megszilárditására.

A k. biztosok távozása után az országgyülés folytatta tanácskozásait. Mindenekelőtt a kath. egyház viszonyait kivánták az uj helyzet keretébe illeszteni. Pázmány idejekorán értesült ezen célzatok természetéről. Két iratot intézett az országgyüléshez. Az egyikben saját személye érdekében szólalt föl s kimutatta ártatlanságát; a másikban az egyház jogainak védelmére kelt; mindkettőben kérte a rendeket, óvakodjanak elhamarkodástól. A nádor előterjeszté ezen irato-

---

[1]) Réwai P. Sacra Corona. Schwandtnernél. Scriptores. II. 478. l.

[2]) 1627 april. 3-án Alvinczihez intézett levelében. Szilágyi S. A Rákóczyak kora. I. 206. l.

kat. De az érsek szava hatástalanul elhangzott a diadalmaskodó szenvedélyek közepette [1]).

A mult évi pozsonyi országgyülés IV-ik törvénycikke értelmében kineveztettek a vallási defensorok. Szigorúan eltiltattak a lelkészek a más vallásfelekezetek bántalmazása és gúnyolásától (II. s III. t.-c.).

Törvény erejére emelték a zsolnai és szepesi ágostai zsinatok végzéseit és a két protestáns vallásfelekezet minden egyéb rendelkezéseit. Megállapíták, hogy az ágostai és helvét felekezetű lelkészek a főesperesi illetéket ezentúl saját superintendensüknek fizessék; a hivek pedig a plébániai jövedelmeket saját vallásfelekezetük lelkészeinek fizessék. (IV. t.-c.) A protestáns pártot nem lehet megróni, hogy hatalmi állását fölhasználván a maga vallási viszonyait kedvezőbb alapokra helyezte.

De lehetetlen igazolni azon eljárást, a mely szerint az országgyülés a kath. egyház régi szervezetét teljesen fölforgatta és átalakította. A protestánsok a vallás szabadságát és a vallásfelekezetek egyenjoguságát nem saját szabad működésük és kifejlődésük biztosításában találták föl; ezzel nem elégedtek meg. Jogot igényeltek arra, hogy a katholikusokat szabad működésükben és fejlődésükben megakaszszák. A jogok egyenlőségét összezavarták a szervezet egyformaságával. S midőn kivivták amazt, sürgették ezt is.

A „kölcsönös egyenlőség szempontjából“ nem látták megengedhetőnek, hogy mig a protestánsoknak három, szerényen javadalmazott superintendensük van, a katholikusok tizenkét megyés püspökkel — kik közöl némelyiknek terjedelmes birtokai voltak — birjanak. Elhatározták tehát,

---

[1]) Pázmány. Vindiciae. 25. l.

hogy Magyarországban ezentúl csak három kath. püspökség legyen; az egri a fölső, a nyitrai a Dunán inneni, a győri a Dunán túli részeken. A püspökök „becsületes ellátására“ évenkint két-kétezer forintot utaltak. A káptalanok és conventek számát hatra szállították le, melyek mint hiteles helyek fognak működni. Esztergomban és Nyitrán 8—8, Vasváron és Győrött 6—6, Jászon és Leleszen 4—4 káptalani tag és mindegyik helyen egy jegyző fog székelni. Fejenként 200 forint évi fizetést nyernek.

A püspökségek és káptalanok számának s jövedelmeinek ilyetén meghatározása után az országgyülésnek intézkedni kellett a püspökségek és káptalanok birtokairól. Az előzményeket és a gyülés szellemét ismerve, nem lehetett kételkedni, mily sors fogja érni azokat. Az országgyülés abból indult ki, hogy a clerus javaival visszaélt; azokat nem az isteni tisztelet emelésére szentelte, hanem egyesek dölyfük táplálására, feslett életmódra, sőt a haza nyugalmának fölzavarására használták; az egyháziak a helyett, hogy a közjót előmozdították volna, nyilvános és magán tanácskozásokban akadályul szolgáltak az ország jólétét és biztosságát célzó megállapodásoknak. Ezen általános kifejezésekben odavetett vádak részletes indokolását fölöslegesnek tartották. Azoknak alapján az egyház javait az ország közszükségleteire s a véghelyek föntartására rendelték fordíttatni.

És pedig a nagyobb egyházi javakat: az esztergomi érsekség, a nyitrai, váczi, veszprémi, egri és zágrábi püspökségek; a szent mártoni és pornói apátságok; a csornai, felhévizi, szepesi, jászói és leleszi prépostságok; az esztergomi, győri és egri káptalanoknak birtokait a korona elidegeníthetlen javainak nyilvánították. A többi egyházi javakra nézve a fejedelmet azoknak elzálogosítására fölhatalmazták;

mind amazok, mind ezeknek jövedelmei országos szükségekre fogván fordíttatni. (VIII. t.-c.)

A pozsonyi országgyülés végzése értelmében véglegesen intézkedni kelle az országból kimenekült főurak s főpapokról. Azoknak ujabb határnapot tüztek ki a megjelenésre, a közeledő sz. Mihály napját. Csak a jezsuitákra és két főpapra nézve tettek kivételt. Amazok az országból ujra kizárattak. „Mivel pedig Pázmány Péter — olvassuk a törvényeikkben — különféle ármányok segélyével jezsuitából nem rég az esztergomi érsekségre emelkedvén, oly dölyföt és féktelenséget tanusitott, hogy az ország közjavának, hasznának és üdvének előmozdítását mellőzé, a régi kitünő családok sarjait megveté, magát mindenki fölé emelé s mindenben kénye kedve szerint cselekedett; és pedig nemcsak mióta az érseki méltóságot elnyerte, hanem mint jezsuita is irataiban és tetteiben magát a haza rosz polgárának bizonyította; az ország jelen mozgalmainak ő volt oka, s e mozgalmak kitörésekor gonosz tetteinek öntudata által fölzaklatva az országból kifutott és semmit sem mulasztott el, mi az ország enyészetét elősegítheté, minek nyilvánvaló bizonyítványa Homonnai Györgyhöz intézett s elfogott levele. Mindezekért a rendek ezen törvény értelmében, mint az ország és a közbéke megzavaróját, egyhangúlag és közértelemmel az országból örökre száműzik. Hasonlóképen Balásfy Tamás bosniai püspököt, mint ki ugyanazon kihágások, gonosz tettek és merényekben vétkes, a nevezett Pázmány Péternek segédje volt és a pozsonyi templomot megszentségteleníté, szintén örökre számüzik.“ (V., XXVII. és XXVIII. t.-c.) [1])

---

[1]) Ezen törvények Katonánál. XXX. 487—548. ll.

V.

A beszterczei végzések hatása. — Pázmány egy röpirata.

A beszterczei gyülés betetőzte a forradalom művét. Megfosztották a királyt trónjától, uj királyt választottak, elvették a kath. egyháztól birtokait, kiváltságait, s fölforgatták összes viszonyait. Ezek a gyülés főbb eredményei.

Ezen végzések alaki érvénytelensége és igazságtalansága szembetünő. De opportunitás szempontjából is nem egy kifogást tehetni a beszterczei rendek eljárása ellen. Kockára tettek mindent s kétes és bizonytalan előnyök kedvéért föláldozták a mult minden vivmányait. Ha sikerül teljesen megsemmisíteni a királyt és a katholikusokat, talán lehete számítani az uj viszonyok állandóságára. De ezen esetben is a nemzeti és protestáns kormány csak addig tarthatja magát, míg a lángeszű fejedelem áll élén.

Mit várhatott az ország, ha Bethlen mint magyar király hal el? Az örökségért versengő főurak idegen támogatás által igyekeztek volna annak birtokát megszerezni és biztosítani. Akármelyik emelkedik a trónra, a porta sietett volna érvényesíteni fönhatósági igényeit. Hazánkra nem a békés fejlődés napjai, hanem romlás és fölbomlás várakoznak.

És mit várhatott az ország, ha Ferdinánd akár Bethlen életében, akár annak halála után fegyver által visszahelyezi magát a trón birtokába? A magyar kormányférfiak józan tanácsain kétségkivül fölülkerekedett volna azon elemek befolyása, melyek Magyarország kormányzati függet-

lenségében a dynastia hatalmi állásának akadályát szemlélték.

Azt, hogy a magyarok nemzeti és vallási szabadságuk biztosítása végett fegyvert fogtak, indokolni és talán igazolni is lehet. De menthetlen azon rövidlátó politika, melyet a fejedelem és rendek Beszterczebányán üztek; elmulasztották fölhasználni a legalkalmasabb pillanatot, hogy megszerezzék a politikai és vallási szabadság azon garantiáit, melyek századokra megmenthetik minden veszélytől. Mérséklet és eszélyesség által a nemzet és király, a protestáns felekezetek és a katholika egyház között őszinte és tartós kibékülést lehetett volna létrehozni, mely alapjává válandott a közboldogság és fölvirágozásnak. De midőn a pillanat vivmányainak szemkápráztató fénye által elvakíttatták magukat: ujabb, elkeseredett küzdelmek örvénye nyilt meg a nemzet előtt. S az ősök hibáit csak harmadfélszáz év után sikerül helyrehozni, a mult viszontagságain okuló unokáknak.

A történelem bizonyítja, hogy azon képviselő testületek, melyek hazájuk nevében annak sorsáról intézkedtek, nem egyszer jöttek ellentétbe a nemzet nagy részének fölfogásával és érzelmeivel.

A beszterczebányai végzések nem találkozhattak azoknak helyeslésével, kik a királynak vagy a kath. egyháznak hivei maradtak. Ezeknek száma nem volt jelentéktelen. Több megyei követ az országgyülés szine előtt ellenmondott Bethlen megválasztatásának. És ezen ellenmondásukról nem ok nélkül adattak maguknak hiteles bizonyító okmányokat. Azok nélkül nem jelenhettek volna meg a királyhoz ra-

gaszkodó küldőik körében, hol óvásaik lelkes viszhangra találtak [1]).

Ily szellem főleg a Dunán túl uralkodott, a melynek megszilárdítása végett Eszterházy Miklós és Cziráky Mózes küldettek oda. Ezek Soprony, Vas, Zala és Győrmegyék közönségeinek semptember 3-ára Szombathelyre gyülést hirdettek. Itt a király iránti hűségük kitüntetése végett Bethlen Gábor rendeleteit, melyekben a beszterczei végzések értelmében fölkelést hirdetett és adókat vetett ki, egyszerűen félretették [2]).

Hasonló passivitással, gyakran ellenszegüléssel találkoztak Bethlen rendeletei s a beszterczei végzések Nyitra és Bars rendeinek körében [3]).

Ily körülmények között a közvéleményre nem maradt hatás nélkül azon röpirat, melyben Pázmány a beszterczei törvények ellen sikra szállott. Midőn látta, hogy azok, kik a magyar clerust ősi javaitól és kiváltságaitól megfosztották, azt rágalmaikkal jó hirétől és becsületétől is megrabolni igyekeznek: nem tudott hallgatni. Bár nem feledte, hogy a kath. papok azon harcosok sorába tartoznak, kik boldogok, midőn káromoltatnak; állása és lelkiismerete által fölhiva érezte magát, hogy kimutassa a magyar clerus ártatlanságát és az ellene alkotott törvények igazságtalanságát. Ez nem volt nehéz föladat.

A beszterczei törvényeket már azért is semmiseknek és érvényteleneknek kelle tekinteni, mert nem törvényes

---

[1]) Győrmegye aug. végén (Feria II. post fest. decoll. b. Joann. B.) tartott közgyülésének jegyzőkönyvéből. A vm. levt.

[2]) Győrmegye october havában tartott két közgyülésének jegyzőkönyveiből.

[3]) Botka T. Liptay Imre. 48. s kk. ll.

uton alkottattak. Magyarországban egyedül koronás király, s ez is csak a „nép megegyezésével“ alkothat törvényeket, a mely nép alatt az ország rendei: a főpapok, főurak, megyék és városok küldöttei értetnek. Bethlen habár királylyá kikiáltatott, sem megkoronázva, sem a királyi trón elfoglalására alkalmas nem volt; miután sz. István törvényei követelik, hogy a magyar király a kath. egyház hive legyen. Továbbá főpapok nélkül sem törvényes országgyülést tartani, sem a királyválasztást végrehajtani nem lehet; már pedig a főpapok sem az országgyülésen, sem a királyválasztásban nem vettek részt.

Nem lehetett kétségbe vonni, hogy Ferdinánd törvényesen megválasztott és megkoronázott király lévén, senki más a koronára igényt nem tarthatott. Az alattvalók nincsenek följogosítva, hogy kit királylyá megválasztottak, a koronától ismét megfoszthassák. Valamint a király azokat, kik nemességet vagy javakat nyertek, ezektől önkényesen meg nem foszthatja: úgy még kevésbbé foszthatják meg az alattvalók megválasztott királyukat koronájától. De Bethlen nem is törvényes országgyülésen, nem az összes rendek által, nem a régi rend szerint választatott meg, hanem a lázadók zajos fölkiáltása által, midőn mindenki félelem és rettegés között volt, a tanácskozás helyiségét fegyveres csapatok környezék és bizonyos halál várakozott az ellenkezőkre. A király ugyan megegyezését adta az országgyülés megnyitásához; de midőn ott nem a békét helyreállítani, hanem a rendeket a királytól elvonni célozták, biztosai által fölöszlatta s végzéseit megsemmisítette. Igy elveszté a törvényszerűség jellegét; és ekkor, a főpapok hozzájárulása nélkül, számos megyei követ ellenkezése dacára, kiáltatott ki Bethlent királylyá.

Továbbá a beszterczei rendek a clerust, törvényes perfolyam előrebocsátása nélkül, sujtották ama kegyetlen itélettel. Már pedig igazságtalan minden itélet, melyet nem előz meg alapos vizsgálat. És a nemesek egyik főkiváltsága, hogy azokat csak idézés és törvényes perfolyam után lehet elitélni. Már pedig a beszterczei országgyülés elhamarkodott itélete nem a köznemesség egyik tagját, hanem a nemesség első és legfőbb osztályát idézés, kihallgatás és a nélkül, hogy valamely gonosz tettét bebizonyították volna, megfosztotta becsületétől, kizavarta birtokaiból, számüzte az országból; ugyanazok lévén a vádlók, tanúk és birák.

Ezen igazságtalan törvények, midőn elidegenítik az Istennek szentelt javakat, sértik az isteni és emberi igazságot. „Az egyházi javak örök alamizsnaképen adattak az egyházaknak“, így szól a magyar jog; ha tehát örökre adományoztattak, senki el nem veheti. Az ész és a természet szava is tiltja elvenni azt, mi másé. Végre a magyar jog egyik elve érvényteleneknek nyilvánítja mindazon rendelkezéseket, melyek a kánoni törvényekkel, az egyház ősi szabadságával és kiváltságaival ellenkeznek.

Ezen törvények igazságtalanok azért is, mert hamis és elégtelen érvekkel indokoltatnak. Bethlent állítólag három ok indította, hogy a primást és az egész egyházi rendet oly súlyosan büntesse. Az első ok: „a clerus javadalmait nem az isteni tisztelet emelésére használta.“ Különös, hogy Bethlen és követői oly melegen látszanak buzgólkodni a kath. isteni tisztelet emeléseért, melyet különben teljesen kiirtani igyekeznek. De ez csak ürügyül szolgál. És megengedve, hogy a clerus néha kevésbbé buzgón gondoskodott az isteni tiszteletről, ennek megitélésére sem a fejedelem,

sem a beszterczei rendek nem lehettek illetékesek s ezáltal nem nyertek jogot a clerus jószágainak elvételére.

A második ok: „a clerus dölyfének táplálására, fényüzésének kielégítésére használta javait.“ Voltak idők, midőn ily vád az igaznak legalább külszinével birhatott volna. Utóbb annyira megfogytak az egyházi javak, hogy a magyar püspököknek nem fényüzés, hanem szegénység és majdnem koldusszerű nélkülözés lett osztályrészük. A kisebb egyházi javadalmak jelentéktelensége köztudomású. A két érsek és tizenkét püspök közöl csak egy érsek és négy püspök bir székhelylyel és javakkal, a többieket a török kiszorította megyéikből. Az érsekek és püspökök összes jövedelmei készpénzben és termesztményekben, mint pontos és szorgalmas nyomozásból kitünik, hatvanezer forintnyi összeget sem tesznek. „Magamról — irja Pázmány — elmondhatom, hogy két éven át jövedelmeimnek egy harmadát sem fordítottam saját személyemre; két harmadánál sokkal többet szenteltem papnöveldék, collégiumok, szegényápoló házak alapitására, tanulók, koldusok és háznépem eltartására, utazók segélyezésére, egyházak épitésére és ékesitésére; mit bevételeim és kiadásaim följegyzéséből bárki előtt kimutatni tudok.“ De ha némelyek nem igy tettek s e tekintetben vétkeztek, Bethlen nem illetékes birájuk, s az nem elégséges ok, hogy az egész clerust javaitól és becsületétől megfoszszák.

Hivatkoznak „a clerus némely tagjainak feslett életére“. Föltéve, hogy a clerus némely tagjai csakugyan feslett erkölcsűek, kik mindazáltal nem szokták a büntetést kikerülni, vajjon emiatt lehet e fölforgatni az egész clerust, melynek számos tagjai tiszta erkölcseik által tündökölnek. A clerus erkölcsei ellen emelt vádakra nézve is áll sz. Ágoston

mondata, hogy valamint a barátok dicsőitéseinek, ugy az ellenség ócsárlásainak nem kell hitelt adni.

A negyedik ok az, hogy „a clerus a haza nyugalmát fölzavarta, s a közügyekről tartott tanácskozmányokban a közjót és az ország biztos megmaradását célzó megállapodásoknak utjában állott.“ Hasonló e vád ahoz, melylyel a régi zsidók, más alapos hiányában, a Megváltó ellen fölléptek, hogy t. i. a zsidó népet föllázítja. Ugyanez történt az apostolokkal. Nem csuda, ha a tanítványok osztják mesterük sorsát. Ismétlődik az, mit a példabeszéd a farkas és bárányról mesél. Széttépik az adott szó, a kötött szövetségek s az alattvalói hűség kötelékeit, fegyvert fognak a legjobb király és hivei ellen, erőszakkal elfoglalják az országot, tűzzel vassal pusztítanak, gonosz szövetségeket hoznak létre, elfogják s bilincsekbe verik a k. tisztviselőket, méltatlan bánásmódban részesítik a püspököket, kínozzák és gyilkolják a papokat, megfertőztetik a templomokat, fölforgatnak minden törvényt s jogot. És mégis mindezen gonosz tettek okozója a clerus. Pedig a clerus soha senkinek vesztére nem tört, ártalmas incselkedéseket nem szőtt, lázadásokat, zavarokat nem keltett. Bethlen állítja ugyan, hogy a clerus az üdvös megállapodásoknak akadálya volt. Azonban elmulasztja közelebbről meghatározni — mert nem képes ezt tenni — mikor, hol és mily üdvös határozatokat gátolt meg.

Valamint hamisak és alaptalanok a vádak, melyeket az egész clerus ellen emelnek, nem kevésbbé költöttek és rágalmazók azok, melyek Pázmány személyére vonatkoznak. A XXIV-ik törvénycikk azzal vádolja, hogy ármányok által szerezte meg az esztergomi érsekséget. „Még ma is élnek — igy válaszol — Bécsben azon főurak, kik II. Mátyás

titkos tanácsosai voltak. Ezekre hivatkozom, s ők bizonyítani fogják, hogy soha a legcsekélyebb ármányt sem szőttem, sem szóval sem irásban az esztergomi érsekség elnyerésére lépést nem tettem. Midőn mindenre inkább gondoltam, mint az esztergomi érsekségre, a császár által Prágába hivattam, hol már minden eldöntve volt; nemcsak az udvarban, hanem más helyeken is köztudomásra jutott, hogy az érsekségre én vagyok kijelölve. Számos fáradalmaim, irataim és szónoklataim által kiküzdvén a tudományosság és becsületesség hirét, méltóságok után nem vágyódtam, Istentől földi jutalmat nem kértem. De miután Istennek tetszett irántam való régi kegyességének ily jelét is adni, hálásan és hódolattal kelle azt fogadnom."

Ráfogás az, hogy a kitünő és régi családok hősi sarjait megvetette, magát a haza rosz polgárának bizonyította. Általános szavakban adják elő e vádat, mert indokolni nem tudják.

Ugyanez áll azon vádról, miszerint a primás oka az országban támasztott zavaroknak. Ezt Bethlen s követői minden alkalommal hirdették. „Ha azonban Bethlen hitelt kölcsönözni kiván állitásának, kimutatnia kell, mely tetteim, szavaim, tanácsaim, vagy törekvéseim által, mily módon és mily eszközökkel idéztem elő a zavarokat? Vajjon én hivtam föl őt az ország megtámadására? Vajjon én mentem elébe Kassáról Telegdig? Én sürgettem utjának siettetésére? Én mentem Heidelbergbe azon szin alatt, hogy oda tanulókat vezetek? Én szőttem az árulás fonalait a rajnai pfalzgróffal? Én alkudoztam a csehekkel Prágában? Én hoztam meg a töröknek jóváhagyását? Én támadtam meg Kassát? Én tettem fogolylyá a főkapitányt? Én öltem meg a kath. papokat? Én zavartam föl mindeneket? És föltéve, hogy

vétkeztem, valakit szóval, tettel megsértettem: vajjon ezáltal okozója voltam a lázadásnak, az országos zavaroknak? Mily következtetés! Az érsek szóval vagy tettel megsért valakit: tehát profanáljuk a templomokat, forgassuk föl a püspöki székeket, nyomjuk el az egész clerust, öljük a papokat, bontsuk föl a király iránti hűség kötelékeit, válasszunk uj királyt, semmisítsük meg az ország jogait! Ha ez észszerű következtetés, nem tudom mi az őrültek deliriumja! Ha valaki tőlem, vagy mástól sérelmet szenvedett, van jog és igazság, léteznek illetékes hatóságok, ezek előtt kellett volna vádat emelni s a régi szokások és törvények értelmében sürgetni a sérelem orvoslását."

A Pázmány ellen fölhozott vádak igazolására s annak bebizonyitására, hogy csakugyan a haza romlására tör, hivatkoztak egy Homonnai Györgyhöz intézett és elfogott levelére. Midőn a zavarok keletkeztek, a fölkelés vezérei hiresztelni kezdették, hogy levelek kerültek kezeikbe, melyekből ártalmas és vészteljes ármányok, csudálatos és kegyetlen terveknek jöttek nyomára. Igérték, hogy ezen leveleket a legközelebbi országgyülésen nyilvánosságra hozni s azokból kimutatni fogják, hogy a fölkelést súlyos okok tették szükségessé. De az igazság csakhamar kiderült. Miután fontossággal biró levelet fölmutatni nem tudtak, cselhez fordultak. Homonnainak és másoknak kezeirását és pecsétjét utánozván leveleket koholtak, s azokat ide s tova küldözgették, hogy azok, a cselről tudomással nem biró, katholikusok kezeibe kerüljenek. Utóbb azonban tartózkodtak közzétenni azokat, nehogy a csel kiderüljön.

„Én lelkiismeretemre mondhatom, — irja az érsek — soha sem tettel, sem tollal nem törekedtem az ország romlására. Ha azonban ellenállani a lázadás csekély számú

szerzőinek, fölszabadítani szeretett hazámat Bethlen igája alól, védelmezni a törvényes király tekintélyét, visszahelyezni a kath. egyházat és a clerust régi állapotjába, elhárítani törvényes védelem által a törvénytelen erőszakot; ha mindez Bethlenék szemeiben annyit tesz, mint a haza romlására törni: elismerem, teljes erőmmel és minden igyekezetemmel rajta voltam. Homonnai grófot leveleim által intettem, serkentettem és buzdítottam, hogy a haza elrabolt szabadságát visszaállítani, Bethlen kárhozatos törekvéseit meghiusítani, az erőszakot és az ország földúlását meggátolni minden törvényes eszközökkel igyekezzék. Ily értelemben irtam, ezt nem tagadom. De ezáltal a hazának nem vesztét és romlását, hanem elnyomott szabadságának visszaállítását céloztam; azt tiszta lélekkel állíthatom."

Pázmány védiratának minden sorából kiolvashatni benső meggyőződését, hogy az általa követett irány vezet egyedül a haza javára; az ösvény, melyre a fölkelés lépett, bizonyos romlására. A határozott hang, melyen szól, s mely által a fölkeléssel való kiegyezését lehetetlenné teszi, arra utal, hogy az uj állapotoknak valamint ohajtotta, úgy biztos tekintettel előrelátta bukását. Midőn pedig saját személyének, becsületének védelmére kel, az ártatlanul üldözettnek tiszta öntudata által sugallt, férfias szavai nem tévesztheti el a hatást. Megnyerik a sympathiákat, miután az igazság ereje és az előadás hatalma már meghódították az értelmet.

A röpirat érvelése correct és erőteljes. A napjainkban megujuló egyházellenes mozzanatokkal szemben sem vesztette el érvényét és hatályát. S talán csak egy gyenge ponttal bir. Azon vád alol, mely a zavarok okozójának őt állítja, kisiklik; azt megcáfolhatni hiszi azáltal, ha kimutatja,

hogy mások voltak a zavarok közvetlen előidézői. A vád irodalmi, egyházi és politikai tevékenységének és hatásának egész összege ellen van irányozva. S midőn elmulasztá azt az általános jogfogalmak és positiv törvények szempontjából igazolni, ellenségeinek kezeiből nem csavarta ki a fegyvert, s a történelmet megfosztotta a világosságtól, mely képes leendett a végső kétségeknek is eloszlatására.

VI.

A haimburgi alkudozások. — Bécsi értekezletek. — Az alkudozások megszakítása. — A nádor elpártolása Bethlentől.

Alig oszoltak el a beszterczei rendek, tárgyalásaikat csakhamar a csaták zaja váltotta föl.

Bethlen septemberben ujra megnyitotta a hadviselést, s előnyomulását következetesen kisérte a szerencse. A Dunán túli országrészt a Dráváig meghódoltatá s a királyi tábornokok minden igyekezeteit meghiúsitá. De az ország határain kivül Ferdinánd fegyverei diadalmaskodtak. Miksa bajor herceg, a kath. líga vezére, Ausztriát engedelmességre szorította. Majd Bouquoival egyesülvén Csehországba tört és Prága közelében, a fehér hegy tövénél megsemmisité a cseh fölkelőket. Fridrik ellenkirály Németországba menekült. Csehország meghódolt s ellenmondás nélkül engedé szabadságait áldozatul a győzedelem nyomaiban keletkező reactiónak.

Ezen események megdöbbentették Bethlent. Hadait visszavonta a Dunán túlról és a morvaországi határokon

öszpontosítá. Ennek következtében amott több előnyt vivtak ki a k. hadak.

Bethlen aggodalmait fokozta a török magatartása. A budai basa november 2-án váratlanul ostrom alá vette Váczot, az őrséget megadásra kényszerité s a várost hadaival megrakta. Midőn ez köztudomásra jött, Bethlen hivei között is hitelre talált, s ellenségei által buzgón terjesztetett azon állítás, hogy ő adta át Váczot a töröknek, jutalmul a nyert pártfogásért; mi kiválóan alkalmas volt népszerűtlenné tenni a fejedelmet és ügyét.

De e nehéz helyzetben sem hagyta el ügyes politikája. Midőn a szerencse megszünik mosolyogni reá, és kétségessé válik a siker: a diplomatiai alkudozások terére lép.

Röviddel a beszterczei gyülés szétoszlása után szóba jött a béketárgyalások megujitása. A terv meghiúsult, mert mindkét fél az összejövetelt a maga területén kivánta megtartatni [1]). Utóbb idegen hatalom vállalkozott a közvetitői szerepre. XIII. Lajos francia király, ki egyébként házának a Habsburgok iránti ellenséges indulatát maga is örökölte, 1620 elején követséget küldött a császárhoz és a német fejedelmekhez, melynek föladata volt a béke helyreállitására közremunkálni [2]). A franciák már a beszterczei országgyülés alatt fölajánlották szolgálataikat [3]). Általános gyülés össze-

---

[1]) A florenci követ 1620. sept. 26.

[2]) A követség jelentése nyomtatásban megjelent. „Ambassade extraordinaire des Messieurs les Duc d'Angoulême, Comte de Bethune, et de Preux-Chateauneuf, envoyés par le roi Louis XIII. vers l'Empereur Ferdinand II. et les princes et potentats d'Allemagne en l'année 1620.“ Páris, 1667.

[3]) Hurter. VIII. 397. l.

hivását indítványozták, a melyen az összes viszályok kiegyenlíttetni fognának [1]). De a kisérlet eredménytelen maradt.

Utóbb a csehek leveretése után kedvezőbb kilátással ujitották meg törekvéseiket. Miután a királyt a békére hajlandónak találták, érintkezésbe helyezték magukat Bethlennel. Ő nem mulasztá el ugyan hánytorgatni, hogy a törökök és keresztény fejedelmek mennyire buzdítják az ellenségeskedések folytatására. „Török zászlót hordok zsebemben — mondogatá — a melyet kitüzhetek, mikor szükségét látom.“ [2]) Mindazáltal nemcsak megegyezését adta az alkudozások megujításához, hanem megnyugodott abban is, hogy szövetségeseinek ügye a tárgyalásokban mellőztessék. Az alkudozások helyéül Haimburgot fogadták el [3]).

Ezalatt mindkét részen tanácskozások tárgyát képezte a biztosaik által követendő eljárás meghatározása. Bécsben az 1621-ik év első napjaiban a t. tanács több izben foglalkozott a k. biztosok részére adandó utasitás megállapításával. Fontos kérdés volt, vajjon megengedhetni-e Bethlennek, hogy a k. cimet megtartsa? Pázmány sürgette, hogy a fejedelem a k. cimről lemondjon. Miután pedig Zápolya János példájára szokott hivatkozni, kinek I. Ferdinand a k. cimet meghagyta, kimutatta a két eset közötti különbséget. Zápolya Fehérvárott a szent koronával az esztergomi érsek által, I. Ferdinand megválasztatása előtt, koronáztatott meg. Bethlen ellenben II. Ferdinand törvényes megválasztatása és koronáztatása után választatott meg. Azonfölül az

[1]) A florenci követ jelent. 1620. nov. 7.

[2]) Ugyanaz 1620. dec. 26. 1621. jan. 9.

[3]) Eszterházy M. I. 169. s kk. ll. Hurter. VIII. 410. s kk. ll.

1547. V. t.-c. által [1]) az ország rendei örökre alávetették magukat I. Ferdinand utódjainak. A király tehát nem tűrheti, hogy saját és utódainak jogai sérelmet szenvedjenek. Ugyszintén ellenzé az ország valamely részének átengedését, mert az folytonos zavarokra adna alkalmat. Ohajtá, hogy a k. biztosok kiváló figyelmet fordítsanak a vallás ügyére és arra, hogy a király német hadakat vezethessen az országba. A német hadakban bizonyára nem az elnyomás eszközeit akarta hazánkra hozni, melyeknek utóbb bizonyultak; a rend és béke garantiáit látta bennök. Fölfogás, melyet rövidlátónak lehet nevezni, roszakaratúnak nem.(?)

A titkos tanácsosok mindannyian osztották és pártolták Pázmány nézeteit. S a király azok értelmében rendelé az utasításokat szerkesztetni [2]).

Bethlen szintén szükségesnek itélte, hogy hivei az értekezletek előkészítésére és folyamára befolyást gyakoroljanak. Tartott a felelősségtől, mely reá nehezedni fogna, ha az alkudozások eredménytelenül, vagy ki nem elégítő eredménynyel végződnének. Emiatt az 1621-ik év első napjára Nagyszombatba meghivta pártjának főurait, a megyéket és a sz. k. városokat [3]).

---

[1]) Kétségkivül erre utalt Pázmány. A tanácskozás jegyzetei közt olvasom: „Constitutiones Tyrnav. A. 5. Quandoquidem SS. et OO. non solum S. Mti, sed haeredum suorum imperio in aeternum se subiecerint.“ . . . .

[2]) A canc. levt. jegyzeteiből.

[3]) 1620 dec. 24. kelt meghivóleveleket találtam Pozsony, Kassa és Nagyszombat sz. k. városok levt. Miután ezekben a gyülés tárgya meghatározva nem volt, az utasitások is csak általános kifejezésekben adattak. Igy 1620 dec. 31-éről találtam Pozsony v. levt.

A gyülés január 9-én kezdette meg munkálatait. A fejedelem fölhivta a rendeket, hogy miután a megyék a közfölkelés terhes volta miatt panaszt emelnek, más katonaállítási módozatot javasoljanak; és tanácskozzanak a királylyal megkötendő béke föltételeiről.

A rendek a fölkelés helyett 3000 gyalognak zsoldját ajánlották meg; de csak két hónapra s azon föltétel alatt, hogy időközben országgyülés tartassék, mely a további segélyről intézkedni fog. A fejedelem nem volt megelégedve. Kivánta, hogy vagy minden porta után egy gyalogot szavazzanak meg, vagy minden megye külön egyezkedjék vele. A követek két pártra szakadtak. Az alsó-magyarországiak az ügy eldöntését elhalasztatni ajánlották, míg a haimburgi alkudozások sorsa eldöl. A fölső-magyarországiak haladéktalanul kivántak intézkedni. Három nap heves viták közt folyt le. Végre, úgy látszik, amazok győztek. Január végső napjaiban a gyülés szünetelt. Tagjai elhagyták a várost, hol élelem hiányában szenvédtek s elszóródtak a közel vidéken [1]).

Ugyanekkor megkezdődtek a haimburgi értekezletek. A király biztosai voltak: Salm Frigyes, Meggau Lénárd, Preiner Siegfried, Dallos Miklós pécsi püspök és Eszterházy Miklós. Bethlent és a hozzá tartozó rendeket képviselték: Forgách Zsigmond, Battyányi Ferenc sopronyi főispán, Péchy Simon erdélyi cancellár, Jakusith Endre kincstárnok, Sándor János és Apponyi Pál tanácsosok [2]).

---

[1]) Pozsony város követeinek jelentései: jan. 9., 13., 18., 21., 26-ról. A v. levt.

[2]) Eszterh. M. I. 172. l.

Amazok között Dallos és Eszterházy voltak a legtevékenyebbek s adtak irányt társaiknak. A fejedelem emberei között Péchy Simon játszá a legjelentékenyebb szerepet. Erdély XVII-ik századbeli diplomatái között kitünő helyet foglal el tehetségei által; de jellemére homályt vet azon tény, hogy a királypártiak némely jószág-adományozások által — s Bethlen halála esetére kilátásba helyezvén neki az erdélyi fejedelemséget, — elpártolásra birták azon ügytől, melyhez születése, meggyőződése és a hála csatolák.

Midőn a francia urak Haimburgba érkeztek, megkezdődtek az alkudozások. A támadható surlódások elkerülése végett a két rész biztosai a franciák közvetítése által érintkeztek. Január 5-én a k. biztosok megjelentek a franciáknál. Dallos előadta, hogy a király visszakivánja Bethlentől az elfoglalt részeket, minden föltétel nélkül; legfölebb amnestiát kész biztosítani, s ebből is kizáratnának a zavarok szerzői. A franciák elfogadható föltételek előterjesztését sürgeték. Mire amazok kijelentették, hogy a királynak nincs mit indítványba hozni, de kész meghallgatni és megfontolni, mit tőle kivánni fognak s megadni, mi méltányos; és megjegyzék, hogy a királynak módja lenne fegyveres erővel visszahódítani az országot, ha akarná [1]).

Egész január haván át azon előleges kérdés körül vitatkoztak, melyik rész tegyen kezdeményezést kivánatainak s illetőleg ajánlatainak előterjesztése által. Egyik rész sem akart első lenni. Bethlen biztosai türelmüket s reményüket vesztve a tárgyalásokat már megszakítani készültek [2]). Végre megállapodtak abban, hogy ujabb utasitásokat fognak kérni.

---

[1]) A francia követek jelentése.

[2]) A pozsonyi követek jelentése, febr. 2.

S így Péchy Nagyszombatba ment, Meggau és Eszterházy Bécsbe utaztak [1]).

Bécsben a titkos tanács uj részletes utasitást szerkesztett. Ovakodjanak a k. biztosok — ezeket kivánták több között — oly engedményektől, melyek a kath. vallásra vagy a véghelyek biztosságára veszélyesek lehetnének. Amnestiát ne igérjenek; csak azt nyilatkoztassák ki, hogy a király kész az országot kegyelmébe visszafogadni s szabadságaiban megtartani. A fejedelem ügyét a rendek kivánataitól elkülönözni kell, s az utóbbiak tárgyalását halaszszák akkorra, midőn Bethlen kielégítve s az ország a király kezei között lesz.

A Bethlennek teendő engedményekben fokonként fognak haladni, csekélyekről nagyobbakra átmenni. Jelentsék ki a király nevében, hogy bár joga lenne a fejedelmet Erdélyben is háborgatni, kész megujítani a nagyszombati szerződést. A fejedelem elégedjék meg ezzel; hagyja el az országot, mondjon le a k. cimről és adja vissza a koronát. Szolgáltassa a király kezeibe Thurnt, Hoffkirchert, Landat (?), a két Thurzó grófot s még két vagy három főlázadót; mire egykor maga ajánlkozott. A véghelyeket, az egyháziak s világiak lefoglalt jószágait, valamint a katholikusoktól elvett templomokat adja vissza. A szomszéd tartományokkal kötött szövetségek okmányait szolgáltassa a király kezeibe.

A király nevében viszont ajánlhatják a multak feledését, barátságát a jövőre; 2—300 ezer tallért készpénzben vagy hasonértékű fekvő javakat; Oppeln és Ratibor hercegségeket és ha nagyon sürgetnék, a „Princeps“ cimet. A

---

[1]) Dallos naplója i. m. 66—69. ll.

Tiszán túli megyék átengedését tiltja az eskü, melylyel magát a király kötelezé, hogy az országból semmit sem fog elidegeníteni. Végső esetben mégis oda igérhetik a Tiszán túli megyéket élethossziglani birtokul oly föltétel alatt, ha az országgyülés az átengedést jóváhagyja.

Az ország rendeit biztosíthatják, hogy a király jogaikat tiszteletben tartani s őket a jövő országgyülésen megnyugtatni fogja [1]).

Péchy Bethlent kevésbbé engedékenynek találta. Thurn gróf, a levert cseh lázadók feje, mellette volt s nem szünt meg őt a háború folytatására buzdítani [2]). Angol követek jelentek meg nála s jelentvén, hogy királyuk Frigyes ügyét fölkarolni fogja, szövetségét keresték. Dániából és Svédországból is érkeztek harcias buzdítások. E pillanatban a porta hangulata sem volt kedvezőtlen; török követek segélyigéreteket hoztak [3]). Mindez módosítólag hatott a fejedelem fölfogására, s a békealkudozásokat nem tekinté többé szükségeseknek. A nagyszombati rendeket könnyen maga után vonta. S ezek fölhivták a nádort: ovakodjék kedvezőtlen békeföltételek által veszélyeztetni az ország szabadságait [4]).

Ily előzmények után február első napjaiban a haimburgi értekezletek kedvezőtlen kilátások között nyittattak meg; annálinkább, mert a k. biztosok túlságos lelkiismeretességgel értelmezték utasitásuk azon tételét, hogy az engedményekben fokonként haladjanak előbbre.

---

[1]) A febr. 2-iki t. tanácsülés jegyzőkönyve, s a k. utasitás; ered. fog. a canc. levt.

[2]) A florenci követ, febr. 6. Többi között megjegyzi, hogy Bethlen Thurnnak egyházi jószágokat adományozott ellátására.

[3]) Hurter VIII. 47. l. És pozsonyi jel. jan. 26. 28.

[4]) Pozsonyi köv. jel. jan. 30.

Első alkalommal csak 200 ezer forintot ajánlottak készpénzben, vagy hasonértékű jószágokat.

Péchy ezt természetesen ki nem elégítőnek találta. A fejedelemnek — mondá — pénzre nincs szüksége; az ország kormánya után nem vágyódik ugyan, de a királyi cimről nem fog lemondani. Megelégszik a következő cimmel: „A római sz. birodalom, Magyarország és Erdély fejedelme;“ de alattvalói által királynak cimezteti magát.

Ha a fejedelem békét kiván — viszonozták a k. biztosok — mondjon le végkép a k. cimről és az országról; adja vissza a lefoglalt egyházi s világi javakat és a véghelyeket. Péchy előbb hallani sem akart ily föltételről. Utóbb a k. biztosok által megnyerve, ujra Nagyszombatba utazott, a fejedelmet engedékenységre hajlítandó [1]).

Péchy nem érte el célját. Sem a fejedelmet, sem a rendeket nem tudta megnyerni. Bethlen a király kivánatait előterjeszté a még gyülésező rendeknek. Kérdést intézett hozzájuk, mily válaszszal bocsássa vissza a cancellárt? Határozatuk igy hangzott: „A biztosok ne engedjenek legkevesebbet sem elvonni a fejedelem hatalmából és tekintélyéből, valamint az őseiktől örökölt, s ujabban visszaszerzett szabadságokból, a melyekhez szilárdul ragaszkodnak; s készek, ha szükséges, életük, vérük s vagyonuk kockáztatásával is a végletekig menni.“

Bethlen e nyilatkozat befolyása alatt határozta el magát. Semmi áron sem mond le a királyi cimről, s kész inkább halált szenvedni, mint arról lemondani; habár nem kivánja, hogy királynak cimezzék, sőt maga sem fog élni

---

[1]) Dallos naplója i. m. 69—71. ll. és Eszterházy M. I. 178. l.

vele; de követeli, hogy az országnak legalább egy része kormánya alatt maradjon.

Midőn a franciák a Péchy által hozott határozatot a k. biztosokkal közlék, ezek hajthatatlanok maradtak. Ismételték, hogy Bethlennek a királyi cimről okmányilag kell lemondani. Ő állhatatlan, — igy indokolák kivánatukat — ingatag; biztositékokról kell tehát gondoskodni. Nem marad egyéb hátra, mint hogy nevében biztosai örökre és föltétlenül lemondjanak a cimről és az országról.

A franciák, miután rábeszélési képességüket sikertelenül kimerítették: vállalkoztak, hogy Péchyt reábirni fogják a király által kivánt azon nyilatkozatra, hogy a fejedelem a k. cimet és az ország kormányát örökre leteszi. Péchy már kész volt azt megtenni, midőn levél érkezik a fejedelemtől, melyben minden engedményeit visszavonja. S igy a tárgyalások ujra fönakadtak [1]).

Bethlen tartózkodott rögtön megszakítani az alkudozásokat; szokott fondorlataival mindaddig kivonni akarta, míg vagy a lehető legnagyobb engedményeket kicsikarja, vagy a háború megkezdésére kedvező időpont megérkezik. Emiatt oda utasítá biztosait, hogy személyes igényeit mellőzvén, a rendek kivánatait hozzák szőnyegre. Ezek február 14-én csakugyan előterjesztették a rendek sérelmeinek és óhajtásainak lajstromát. Sürgették a beszterczebányai gyülés ismeretes vallásügyi végzéseinek foganatosítását; a nádori méltóság, magyar helytartótanács és cancellaria régi hatáskörének visszaállítását. Továbbá, hogy a véghelyek kapitányságai és más hivatalok az udvari kamara és haditanács mellőzésével, s a magyar tanácsosok befolyásával töltessenek be.

[1]) Pozsonyi jel. febr. 7., 8. Dallos naplója s fogalmazata i. m. 72 s 81. ll.

Egyháziak főispányi tiszteket ne viseljenek. Pázmány Péter és Balásfy Tamás mindaddig maradjanak az országon kivül, míg felőlök az országgyülés határoz. A király teljesítse a koronázási föltételeket és adjon általános amnestiát [1]).

A k. biztosok bár átvették e pontokat, nem voltak hajlandók azokat tárgyalás alá venni. Hivatkoztak azon közös megállapodásra, mely szerint csak Bethlen kivánatainak elintézése után kelle megfontolni a rendek sérelmeit. Sőt azt sem engedték meg, hogy a fejeďelem és a rendek kivánatai párhuzamosan tárgyaltassanak.

Midőn a dolgok ily állásában Bethlen biztosai ismét távozni készültek Haimburgból, a franciák sürgetőleg fölhivták a k. biztosokat, ajánljanak a fejedelemnek annyit, mennyi lehetséges. Ezek csakugyan ujabban összefoglalván uruk kivánatait, előbbi ajánlataikhoz Oppelnt és Ratibort csatolták; de megtagadták a Bethlen által kért cimet és megyéket. Az engedmény kedvező hatást gyakorolt a fejedelemre és pártjára. A béke létrejötte iránti remény ismét föléledt [2]).

A fejedelem hajlandó volt a k. biztosok előterjesztését alapul fölvenni. Azonban még számos kifogásai voltak. Kijelenté, hogy a rendektől el nem szakadhat, s sérelmeiknek az alkudozások alatt kell orvosoltatni; mi egyébiránt a királyra nézve is előnyös, mert maga oda fog hatni, hogy mind a vallási, mind a politikai kérdések kedvezően intéztessenek el; ugyanis sem maga, sem cancellárja nem helyeslé azon

---

[1]) Az egész irat 33 pontból áll. Egykorú más. Zemplén vm. és a győri kápt. m. levt.

[2]) Pozsonyi köv. jel. febr. 19. Többi között megjegyzi: „Man hat allhier gute Hoffnung, dasz die tractation optato fine wird dissolvirt.“

rendszabályokat, melyek (a beszterczei országgyülésen) a vallás ügyében megállapíttattak.

Továbbá nem vonulhat ki azonnal az országból; mert ha hadait Erdélybe visszavezeti, a török kényszeríteni fogja, hogy Lengyelország elleni hadjáratában segítse. S nem is lehet őt kitiltani az országból, miután itt jószágokat fog birni. Végre kivánja a fejedelmi cimet s a Tiszán túli megyéket — négyet önálló birtokul, a többieket mint hűbért, — a nádor hatósága alatt.

A k. biztosok előbbi álláspontjukhoz ragaszkodtak. Hajlandók meghallgatni — mondották — a rendek kivánatait, de nem tárgyalhatják azokat; ez sok időt venne igénybe s az országgyüléshez tartozik. A fejedelem mentsége, hogy az országot el nem hagyhatja, alaptalan. A király az országból semmit sem engedhet át, ezt tiltja esküje; hűbéri adományozások pedig Magyarországban nem szokásosak.

Midőn Bethlen ezt megtudta, sietett február 23-án meghagyni biztosainak, hogy az alkudozásokat azonnal szakítsák meg, ha részére nem tudják kieszközölni ama 13 megyét, melyeket egykor Bocskay birt [1]).

Hosszas alkudozások után a k. biztosok négy megyét ajánlottak. Bethlen biztosai, úgy látszik, megelégedtek, sőt viszont igérték, hogy a katholika vallás teljesen helyreállíttatik, az egyházi jószágok visszaadatnak; a fejedelem örökre lemond a királyi cimről és az országra tartott igényeiről.

Péchy ezen eredményekkel martius 1-jén Nagyszombatba utazott. A fejedelem nem helyeselte biztosainak eljárását. Némely hiveinek elpártolása s élete ellen szőtt merényletek a helyett hogy elesüggesztenék, a boszú minden indulatait

---

[1]) Dallos naplója i. m. 76. l.

keltették föl benne. Konstantinápolyból pedig tudósításokat nyert, melyekből következteté, hogy a porta a háború folytatását szivesen látná. A 13 megye követelésétől nemcsak el nem állott, hanem új nehézségeket idézett elő. Ha a szultán tudta nélkül — mondá — szerződik a királylyal, magát és Erdélyt nagy veszedelemnek teszi ki; a porta megegyezését kell tehát előbb kieszközölnie.

A fejedelem Péchyt nem küldé vissza Haimburgba. S többi biztosainak ujra meghagyta, hogy ha a 13 megyét megtagadják, ők is térjenek vissza. De ez nem volt ultimatum. Mert midőn a k. biztosoknak tudomására hozatott Bethlen utolsó utasitása, Jakusith bizalmasan fölkérte őket, eszközöljenek ki legalább hét megyét [1]).

Midőn Jakusith megkeresését a titkos tanács, martius 10-én a király személyes elnöklete alatt, tárgyalás alá vette, Pázmány hosszú előadást tartott. Egy fontos körülményre figyelmeztette a tanácsot. Bethlen a töröktől ujabban segélyt sürgetett s igéré, hogy nemcsak Magyarországot, hanem a többi országokat is meghódoltatja a portának. Kimutatta azon veszélyeket, melyek a kath. vallásra s a király hiveire származnának, ha Bethlen kivánatai szerint, a megyék átengedtetnek. A királyi hatalom tetemesen gyengülne és tartani lehetne attól, hogy azon megyék soha többé nem fognak visszacsatoltatni az országhoz. Emiatt a megyék következetes megtagadását ajánlá. Jobb ujra megindítani a háborút; azonnal meg kell tenni a szükséges intézkedéseket s fölkelést hirdetni. Időnyerés végett mégis hasznos lenne mintegy két hétig elvonni az alkudozásokat. S e végből fölszó-

---

[1]) Eszterházy M. I. 188. l. És Dallos naplója i. m. 77. l.

lítani kell a fejedelem biztosait, hogy méltányosabb békeföltételeket terjeszszenek elő.

Pázmány beszéde iránytadó volt. Midőn ő, kinek békeszeretete ismeretes volt, nem idegenkedett a háborútól, a többiek kivánatosnak, szükségesnek itélték. Pyber és Telegdy, Harrach, Trautsohn, Ulm és Eckemberg csatlakoztak hozzá. „A király — mondá többi között Eckemberg — békét és háborút lát maga előtt. Eddig mindent megtett a béke érdekében, de saját kárára. Ha tehát a vallás érdeke, a királyi tekintély és az igazság a háborút követelik, nem kell habozni. Mert habár a kért megyék a nádor, s így a király hatósága alatt maradnának; de vajjon biztos e a király, hogy Bethlen ott nem fogja terjeszteni az eretnekséget? Továbbá, ha a király mindenben enged, vajjon nem fogják e ezt gyengeségnek magyarázni? És ha Bethlen Váczot, mely nem volt jogos birtoka, átadta a töröknek, menynyivel inkább lehet tartani hasonló eljárástól, ha majd a megyéket megnyeri. A király ne engedjen. Az igaz ügy érdekében kockáztatni is lehet valamit. De más kérdés, vajjon a háborút azonnal meg kell e kezdeni? Bouquoi véleményét kell kikérni s egyelőre, mint a primás ajánlá, az alkudozásokat folytatni.

A király kérdésére: vajjon megirhatni e a biztosoknak, hogy a 13 megyét semmi esetre sem fogja átengedni? egyhangúlag igennel válaszoltak [1]).

A k. biztosok utasíttattak, hogy ne engedjenek. S bár Bethlentől üzenet érkezett, hogy megelégszik 11 megyével, amazok martius 15-én tett ujabb előterjesztésükben Oppeln s Ratibor, valamint 200 ezer ft. értékű javak mellett csak

---

[1]) M. canc. levt.

Szathmár, Szabolcs, Beregh és Ugocsa megyéket ajánlották, s ezeket is szoros föltételek alatt. Határozott magatartásuk megtette hatását. Péchy martius 19-én kijelentette, hogy a fejedelem nem vonakodik engedni a kivánt megyék számából; reméllí mindazáltal, hogy miután magát megalázta, ciméről s az országról lemond, fekvő javakban és pénzben annál bőkezűbb lesz a király [1]).

Miután Bethlen ekkép a királyhoz közeledett, az alkudozások gyorsabb célhoz vezetése végett az angoulesmi herceg, M. de Preux és Meggau Bécsbe utaztak. Itt a nehézségek elhárítása s a kiegyenlítés létrehozása érdekében sürű értekezletek folytak. Ugy látszik minden jót reméllettek. Már az okmányokat fogalmazták, melyeknek a király által Bethlen és a rendek, Bethlen által a király részére kelle kiállíttatni [2]). S a titkos tanács azoknak egyes pontjait martius 30 s 31-én tartott üléseiben megvitatta és megállapította. Ezen tanácskozásokban különösen kitünt Pázmány politikai hatása és súlya. A megállapodások az ő nézetei s inditványai alapján történtek.

A Bethlen személyére vonatkozó pontokról következőleg fejti ki fölfogását. Habár veszélyes Bethlennek hatalmát növelni, miután hűségében, állandóságában nem lehet bizni; mégis kerülni kell a háborút, mely az ország és a magánosok végső pusztulását vonná maga után s tekintettel kell lenni a francia közbenjárókra. Azonban vannak pontok, melyeket a király semmi esetre sem fogadhat el. Kiváló fontossággal bir az, hogy Bethlen a rendektől elváljon;

---

[1]) Eszterházy M. I. 190. s kk. ll. Dallos naplója i. m. 78. l.

[2]) Dallos fogalmazata és naplója i. m. 79 s 82. ll.

nehogy magának jövőben a rendek fölött bizonyos protectori vagy defensori szerepet igényelhessen s alkalommal birjon beavatkozni az ország ügyeibe. A király átengedheti Tokajt, de nem Munkácsot, mely az ország egyik legfontosabb erőssége. Különös lenne, ha a király elvenné a hű alattvalótól Eszterházy Miklóstól, hogy a hűtelen lázadónak adja. Nincs is mód Eszterházyt azonnal kielégíteni. A lengyel követ szintén erélyesen sürgeti azon erősség megtartását. Ugyanezt követeli a katholika vallás érdeke, nehogy az, a fölső részeken minden támpont nélkül szűkölködvén, teljesen kiirtassék. Ellenben Tarczal és Keresztúr átengedését nem ellenezik oly fontos tekintetek.

Bethlen évenkint bizonyos mennyiségű ezüstnek átengedését kéri. Ezen kötelezettséget nem lehet elvállalni. A magyar bányák némely években rendkivül keveset jövedelmeznek. Legfölebb azt igérhetni, hogy a király midőn az ezüstnek nagy bőségében lesz, egy részét átengedni fogja. A fejedelmet a harmincadok fizetésétől sem lehet általánosan fölmenteni; ez visszaélésekre nyujtana alkalmat; esetenként meghallgathatni kérelmét. Azt sem lehet megengedni, hogy a fejedelem fegyvereket vásároljon a király területén; megtörténhetnék ugyanis, hogy a török részére vásárolna. Azon megyékben, melyek neki engedtetni fognak, a hűtlenség bünében elmarasztaltak jószágainak adományozását csak azon föltétel alatt lehet reáhagyni, hogy a hűtlenségi pereket az ország rendes birái által átvizsgáltatni tartozzék. A hajdukat hatalma alá lehet bocsátani; de szoros esküvel kötelezzék magukat, hogy a király alattvalói ellen nem fognak fegyvert fogni; ha a török az országra támad, ellene sikra szállanak; Bethlen halála után pedig az országhoz visszacsatlakoznak.

A rendek megnyugtatására igérhetni, hogy mielőbb országgyülés hivatik össze, itt a sérelmek orvosoltatnak s bünbocsánat hirdettetik. Ebből kivétetnek ugyan nehányan, de ezek sem fognak szigorúan bünhödni.

Eszterházy, Pyber, Bánffy, a bán, Preiner és Telegdy egy értelemben voltak a primással. Telegdy azonban Munkács átadását nem ellenzé föltétlenül; a király talál módokat Eszterházy kielégítésére. S e pontra nézve utóbb maga Pázmány is megnyugodott [1]).

Az értekezleteket april első napjaiban folytatták. Több kérdés iránt nehezen tudtak tisztába jönni. Igy az amnestiára nézve a franciák sürgették, hogy az általános legyen; a tanácsosok ellenezték. Pázmány, a titkos tanács april 4-iki ülésében, uj megoldási módozatot ajánlott. Határozottan ki kell nyilatkoztatni — igy szólott — hogy az általános amnestia a királyra nézve sérelmes. A király csak egy föltétel alatt adhatja meg; ha ugyanis lemond a zavarok szerzőinek megbüntetéséről, hogy jövő zavaroknak elejét vegye, más biztosítékról kell gondoskodnia. Megengedni kell, hogy német hadakat vezethessen az országba. Azon föltevésből indult ki, hogy Magyarországban a német hadak hiánya folytán idéztettek elő oly könnyen a zavarok és lázadások.

Ezen indítványt fölkarolták a tanácsosok. A király igy szólott: „Meg kell mondani a franciáknak, hogy habár okaim lennének szigorúan föllépni, bocsánatot akarok adni azon föltétel alatt, ha német hadakat vezethetek az országba; s a véghelyekről szabadon intézkedhetem.“ S a haditanácsot utasítá, hogy némely helyismerettel biró magyar

---

[1]) M. k. canc. levt.

urak közreműködésével, indokolt javaslatot tegyen, mely erősségekbe s mily számban kelljen elhelyezni a német hadakat. A kapitányok kinevezését közvetlenül magának tartotta fön. „Curam habebo, qui würdig sein;“ — mondá. Mindazáltal a támadható aggodalmak megnyugtatása végett kijelenté, hogy az érdemes és alkalmas magyarokat nem szándékozik kizárni a véghelyek tisztségeiből. Kiváló tekintettel lesz mégis a katholikusokra, visszaemlékezvén azon károkra és veszélyekre, melyeket Schwendi és Tiffenbach lutheránus tábornokok előidéztek [1]).

Ezen tárgyalások alatt szóba jött Péchy megjutalmazása. Az erdélyi cancellár sok jó szolgálatot tett a király ügyének s jutalmát várta. Inditványozták, hogy a király Sárost adományozza neki. De Pázmány ezt időelőttinek tartá, s a többi tanácsosok is oly véleményben voltak, hogy ezen ügyet az alkudozások befejezése után kell elintézni[2]).

Bécsben a kormány és a francia követek között teljes egyetértés jött létre a békeügy tekintetében. S midőn az utóbbiak april 7-én Haimburgba visszaérkeztek, azonnal érintkezésbe helyezték magukat Péchyvel.

Bethlen ez alkalommal nem tartá tanácsosnak egyenesen visszautasítani a király ajánlatait. Önző politikája által sokakat elidegenített magától. Legbuzgóbb, s legönzetlenebb hive az ifjú Thurzó Imre gróf is april első felében érintkezésbe lépett a k. biztosokkal s késznek nyilatkozott visszatérni a király hűségére [3]).

---

[1]) April 4., 5., 6. tartott tanácskozások kiv. jegyk. canc. levt.

[2]) April 5. Ugyanott.

[3]) April 11-én Dallos püspök már elkészíté fogalmazatát azon hódolati nyilatkozatnak, melyet Thurzónak a király részére adni, és azon kegyelemlevélnek, melyet a királytól venni kelle. i. m. 87. l.

Ez óvatosságra intette Bethlent. De mégis nagyobb előnyöket ohajtván kieszközölni, bevárni szerette volna a viszonyok kedvezőbb alakulását. Halasztani tehát az alkudozásokat, azok megszakítása nélkül, volt terve. Evégből kijelenté, hogy az egyesség megerősítésének országgyülésen kell történnie, mely sz. Mihály napján fogna megnyittatni; a mikorra a töröknek jóváhagyását is kieszközli. Addig a „status quo“ alapján fegyverszünet legyen [1]).

Midőn a k. biztosok erről szóló tudósítása Bécsbe érkezett, a király magyar tanácsosainak véleményét kérte ki a teendők iránt. Ezek april 17-én Pázmány elnöklete alatt értekezletet tartottak. Mindannyian ismervén Bethlent, átlátták, hogy a fegyverszünet által csak időt nyerni akar. Már pedig a halasztás és idővesztés hátrányos és veszélyes volt a királyra nézve; mert a portáról érkezett tudósitásokból kitünt, hogy a török nem hagyja el Bethlent s segítséget fog küldeni számára. Miután pedig meggyőződve voltak, hogy alkudozások által semmit sem lehet elérni, úgy vélekedtek, hogy nem kell teljesíteni a fejedelem kivánatait, hanem haladéktalanul megkezdeni kell a háborút. „Kérjük azért Felségedet — irják fölterjesztésükben — és esedezünk, méltóztassék komolyan meghagyni az illetőknek, ne engedjék tétlenség közepette fölbomlásnak indulni fényes hadseregét, s elmulni annyi kedvező alkalmat; nehogy ezen halasztás a legsúlyosabb veszélyeket hozza az országra. Hanem miután a kereszténység üdve s a török elleni védelme gyors és erélyes cselekvéstől, nem pedig alkudozásoktól várható, induljanak meg a jó Isten nevében, kinek segít-

---

[1]) Eszterházy. I. 195. l.

sége és támogatása, biztos reményük szerint, velök lesz és nem hagyja el az igaz ügyet.“ [1])

A király csakugyan nem engedett. Bethlen sem. S igy a haimburgi alkudozások megszakítását nem lehetett többé föltartóztatni. Mindkét rész biztosai a francia közbenjárókkal együtt martius 22-én elutaztak [2]).

Bethlen négy nappal utóbb manifestumot bocsátott ki. Indokolá magatartását s az alkudozások eredménytelenségeért a felelősséget a királyra hárítá. Hiveit állhatatosságra, bátor bizalomra buzdítá [3]).

Az értekezletek eredménytelenségét mindkét részen előrelátták. Azok tartama alatt nem szüntek meg gondoskodni, hogy megszakításuk készen találja a hadjárat megnyitására.

A bécsi kormányférfiak régóta inkább Bouquoi fegyvereibe, mint a diplomatia munkálataiba helyezték reményeiket. A hadakat szaporították s a szövetséges hatalmaknál segélyt sürgettek. És emellett igyekezeteiket oda irányozták, hogy Bethlen előkelő párthiveit megnyerjék. Pázmány ez irányban nagy és szerencsés tevékenységet fejtett ki. „Itt mi ilyen confuse vagyunk — irja maga Bethlen martius 20-án Pozsonyból — hogy a Palatinus egynehány pápista úrral ellenünk valóban praktikálnak, a mint Pethe Györgynek, Balassa Zsigmondnak s egyebeknek is maguk keze irását intercipiáltattak. Bécsben ki immediate a császárral, s ki Pázmánynyal s ki egyébbel tractáltanak.“ [4])

---

[1]) A conferentia jegyzetei és a fölterjesztés fog. a m. canc. levt.

[2]) Eszterházy. I. 195. l. Dallos naplója.

[3]) Egy példány a Pozsony v. levt.

[4]) Erd. T. A. II. 387. l.

Midőn Bethlen e sorokat irta, a nádor nyilt átpártolása bevégzett tény volt. Forgách soha sem volt őszintén és meggyőződésből hive a fejedelemnek s a fölkelésnek. A k. biztosoknak nem nagy fáradságba került őt reávenni, hogy nyiltan elhagyja az ügyet, melyhez csak kényszerűségből csatlakozott. Martius 20-a körül megjelent a francia közbenjárók előtt. Kijelenté, hogy miután Bethlen makacssága és önzése az alkudozások sikerét meghiúsította, közbenjárói hivatása által késztetve, Bécsbe megy s itt a királylyal közvetlenül fog tanácskozni azon eszközökről, melyek az ország nyugalmának visszaállítására alkalmasak [1]).

Forgáchot az átpártolásban megelőzte Széchy György, követték a fejedelem előkelőbb hivei közöl: Jakusith András, Apponyi Pál, Balassa Zsigmond, Bosnyák Tamás, Daróczy István, Pálffy István s Miklós, Pethe György és több más [2]). A mely átpártolások még tömegesebbek lettek, midőn a király május 2-án amnestiát biztosított mindazoknak, kik május 30-ig hűséget fogadnak s a fölkelést tényleg elhagyják. Ez alkalmat megragadta a király arra, hogy ünnepélyesen ellenmondjon egy súlyos rágalomnak. „Gonosz rágalmazóink — ugymond — hirdetik, hogy mi Magyarországot szabadságai, kiváltságaitól és jogaitól megfosztani, azt szolgaságba hajtani akarjuk. Mi ellenben kinyilatkoztatjuk, hogy ez nem igaz. Mitsem ohajtunk melegebben, mint hogy Magyarország, melyet Isten reánk

---

[1]) Az óvást Dallos fogalmazta. A győri kápt. levt. A nádor két biztostársával Apponyi és Jakusithtal Pozsonyból 1621 máj. 3. manifestumot bocsátottak ki, melyben eljárásukat igazolják. Közli Botka T. Liptay I. 53. l.

[2]) Horváth. M. T. III. 563. l.

bizott, békének, nyugalomnak és szabadságnak örvendhessen.“ [1])

A királyi szavak s a biztosított kegyelem kedvező hatást gyakoroltak a kedélyekre. Bethlen hive között nagy mozgalmat támasztottak. „Ama gyalázatos grátiát — irja maga a fejedelem — minden státusok örömmel elveszik vala, nem gondolnak vala semmi gyalázatos hirben, névben való eséssel, hazájuk szabadságának labefactatiójával, az isteni igaz tiszteletnek, vallásnak megromlásával . . . mert körmükre égett vala és nem hihetik vala abból a labyrinthusból való emergálásukat különben, hanem ha császár hűsége alá redeálnak ismét, és liberae dispositioni eius submittálják magukat, mint a morvaiak. Mely akkori bolondoskodásnak ha én Isten vezérlése által egyedül nem állok vala ellene és reábocsátom vala őket, és megengedtem volna elvételét annak a gyalázatos és minden szabadságoknak azáltal való örökké elnyomatandó grátialevélnek, bizony nem különben jártak volna eddig a morvaiaknál, bécsieknél és ausztriaiaknál.“ [2])

VII.

Erdödy küldetése Bécsbe. — Pázmány hatása a béke érdekében. — A nikolsburgi alkudozások. — A béke föltételei. — A küzdelem eredményei. — Pázmány állása a küzdelmek alatt.

A háború, mely az alkudozások alatt nem szünt meg teljesen, fölbomlása után erélyesen s egy ideig változó sze-

---

[1]) Eszterházy. I. 201. l. Az amnestia-diplóma egy Pázmány kezével javított fogalm. a győri kápt. m. levt.

[2]) Szilágyi S. A Rákóczyak kora. I. 208. l.

rencsével folytattatott. De július havában Bethlen hadai Zólyomnál, Érsekujvárott és a Dunán túli részeken fontos előnyöket vívtak ki. A királyt csapás csapás után érte. Bouquoi tábornagy, korának egyik legkitünőbb hadvezére, kinek képességeihez Bécsben oly nagy reményeket kapcsoltak, fogságba került és sebeiben meghalt. Forgách Zsigmond nádor sem volt soká tevékeny a királyi udvarban; június havában kimult [1]).

Bethlen ennek dacára, vagy talán épen emiatt, nem nagy kedvvel folytatta a háborút. Gyorsan kizsákmányolni szerette a kivívott előnyöket és ez időben elég alkalma volt meggyőződni, hogy céljaira a török sem hajlékony, sem biztos eszköz. Saját hadai és hivei kimerültek a kétéves küzdelem viszontagságai között. A békét ohajtották mindenhol [2]).

Bethlennek szomorú tapasztalásokat kelle tenni hiveinek állhatatlanságára nézve. „A nagy fervor — irja egy későbbi levelében — nagy hirtelen megváltozék az emberekben, a hadakozást megunák, az úri és nemesi rend mindjárt látván és vévén eszekben, hogy nem egy-két hét alatt megyen végben hazájuknak egy római császár keze alól való szabadítása . . . megsokallák, bokrosan kezdének tanácsot tartani; de annál inkább elrémülének meghallván a prágai infelix pugnát, exanimes facti sunt quam plurimi és némelyek quaesitis coloribus házokhoz kezdének búcsúzni, némelyek kétségbe esvén, Kain módjára az Istennek hatalmas ereje és gondviselő irgalmassága felöl, palatinussal conjun-

---

[1]) Horváth. M. T. III. 565—568. ll.

[2]) Bethlen 1621 júl. 11-én irja: „A vármegyék igen félnek, kiket én eddig nem győztem eleget biztatni, mindennap zsinatokat tartanak . . . tegnapelőtt fejenként haza kéredzének tőlem.“ Mikó E. T. A. III. 345. l.

gálák magukat és veszedelmemre conjurálának, nem emlékezvén meg az én ő érettök fölvett hadakozásomról, életemnek periclitálásáról, mindnyájan eloszlának, magamat hagyának kevés fizetett népemmel és erdélyi hiveimmel.“ [1])

A fejedelem a béke létrehozása érdekében maga tette meg az első lépést. A jezsuita atyák előtt, kik Nagyszombatból Bécsbe távoztak, békés hajlamait erősíté, s általuk tolmácsoltatni ohajtá [2]).

Thurzó Imre volt most Bethlen környezetében a békepárt feje. A fejedelem megegyezésével már július havában érintkezésbe lépett Pázmánynyal; késznek nyilatkozott a közvetitői szerep elvállalására [3]) s előkészíté az utat Erdődy Kristóf grófnak, kit Bethlen Bécsbe küldött. Ez, midőn augustus 15-én a bécsi kormányférfiak által fogadtatott, előadta, hogy a fejedelem ujabb békealkudozások létrejöttét ohajtja. Ezeknek helyévé Szakolczát ajánlotta, hová a király biztosaivá Ditrichstein bibornokot, Meggau grófot és más német urakat tetszése szerint küldhet, de magyarokat ne küldjön; mert ezek vagy aláirták a beszterczebányai egyességet, s így a békealku sikeresítésére alkalmatlanok; vagy eddig gátolták a béke létrejöttét s tartani lehet, hogy ezt fogják tenni jövőben is. A fejedelem maga részéről Thurzó Imrét fogja biztosainak fejévé nevezni, s hozzá két magyarországi s két erdélyi urat adni, kiknek biztossága

---

[1]) Szilágyi S. A Rákóczyak kora. I. 206. l.

[2]) A florenci udvar bécsi követe aug. 7. irja: „Bethlen stesso accompagno nella sua carozza alcuni Padri Giesuiti, che si ritiravano di quella citta (Nagyszombatból) e discorse con loro, di desiderar la pace.“ Ezen atyák között volt Káldy György is. Horváth. M. T. III. 569. l.

[3]) Ugyanaz július 31.: „Il Turzo scritto qua all'Arcivescovo di Strigonia, offerendosi d'esser mediatore tra l'Imperatore et lui (Bethlen), accioche non si proceda a tanto spargimento di sangve.“

végett kezeseket kért. Biztosai királynak fogják őt cimezni, de a k. biztosok tetszésük szerint cimezhetik. Általános fegyverszünetet nem hajlandó engedni, miután ezt megtagadták tőle, midőn a haimburgi értekezletek alkalmával kérte.

Erdődy nem volt fölhatalmazva részletesen előterjeszteni Bethlen kivánatait. Csak azon általános megjegyzésre szorítkozott, hogy meg fog elégedni ugyan észszerű ajánlatokkal; de a haimburgi ajánlatokat most sem tekinti kielégítőknek. Ezen megjegyzésnél még inkább ébresztett aggodalmakat Erdődynek más észrevétele. A rendek elhatározvák — mondá — azon esetre, ha a béke nem jő létre, azonnal megkoronázni Bethlent, ugyanakkor megválasztják utódját is; és meggyőződve vannak, hogy az európai uralkodók között egy sines, ki nem lenne kész a magyar koronáért föláldozni a császár barátságát; névszerint a francia királyt hozták szóba [1]).

Erdődy a király magyar tanácsosait hajlandóknak találta a békére. De miután az eddigi alkudozások eredménytelenek maradtak, nem tartották illendőnek biztos alapok nélkül bocsátkozni ujabb alkuba. A magyarok kizáratását az értekezletekből nem tartották megengedhetőnek. Találkozási helyül Pozsonyt ajánlották. Kezest adni fölösleges, miután a király szava is elég biztosítékot nyujt. Bethlent saját biztosai „Dominus"-nak, a király emberei „Princeps"-nek cimezzék. Bethlen legalább oly fegyverszünetet engedjen, mely a haimburgi tárgyalások alatt uralkodott. A király küldjön valakit Bethlenhez, ki által kivánatait előadja. Ja-

---

[1]) Erdődy előterjesztésének Ferenczfy által készített kivonata. Canc. levt.

vaslatba hozták Káldy atyát; miután a fejedelem maga is kivánta, hogy egyik jezsuita atya hozza meg a választ [1]).

Ily értelemben hangzott a kormány határozata, mely Erdődyvel közöltetett. „Ő felsége mindenkor őszintén és komolyan ohajtotta a békét, s attól most sem idegen. Kész kiküldeni Ditrichstein bibornokot az értekezletek megnyitására másokkal együtt, kiket tetszése szerint fog neki társakul adni. A fejedelem is, kiket akar, küldhet Thurzó mellett. Egyébiránt bevárni fogja, mily eredményre vezet Ditrichstein és Thurzónak tervezett találkozása. Ha a békéhez reményt táplálhatni, sietni fog biztosait kiküldeni. A rendekkel könnyű lesz kiegyezni, miután nem szándékozik megsérteni szabadságaikat. De attól tart, hogy Bethlen, mint Haimburgban, ez alkalommal is nehézségeket fog támasztani.“ [2])

Thurzó Imrének a békeértekezletek megnyitása előtt találkozni kelle Szakolczán Ditrichstein bibornokkal, hogy az alkudozások alapjait tisztába hozzák. E találkozás eszméje Pázmánytól származott, ki mig Bécsben fölhasználá egész befolyását a béke érdekében, az ifjú grófot elvállalt nemes missiójának folytatására lelkesíté és buzdítá. „Megértettem — irja hozzá augustus 23-án — a kegyelmed jó igyekezetit szegény romlott hazánknak békességre hozása felöl. Adta volna az Úr Isten, hogy ennekelőtte is mindnyájan a szép csendes és békességes allapotot megbecsülvén, ezt a nagy tüzet ne gerjesztik vala, mely immár is sok ezer hazánk-

---

[1]) A magyar tanács opiniója, Ferenczfy műve. Canc. levt. És florenci követ, sept. 4.

[2]) Hatvani. Brüsseli Okmt. IV. 262. l.

fiait megemésztette és ha idején elejét nem veszik azok, a kiken áll, félő, hogy utolsó veszedelemre ne hozza édes hazánkat, kit az Úr Isten kegyelmesen eltávoztasson. Azt kegyelmednek magam felöl bizonyosan ajánlhatom, hogy a szent békességnek véghezvitelében örömest minden értékemet és tehetségemet buzgó szivvel foglalom, csakhogy kegyelmetek is onnan a részről képes és illendő mediumokat proponáljon és ilyen nagy közönséges dolgokban aprólékos akadékokkal ne gondoljon."

Pázmány a találkozásra megtette az előkészületeket s elhatározva volt, hogy Ditrichsteinnal maga is Szakolczára utazik [1]). De a bibornok utóbb elveszté kedvét. Nehézségkép a találkozási hely távolságát a császári székvárostól, hozta föl, s aggodalmát, „hogy fortély ne essék rajta olyan messze levő erőtlen helyen."

A primás ekkor fölkérte Thurzót, hogy maga jöjjön Bécsbe s kész volt k. menvédet kieszközölni számára. „A császár levelére — irta neki — oly bizvást jöhetne Nagyságod szinte Bécsbe is, a mely bizvást én itt vagyok. Ne tegyen semmiben akadékot Nagyságod. Ha Nagyságod én velem akar tractálni, talán Isten adja, nem fáradunk hiába . . . Ha ugyan csak rontani akarja Nagyságod szegény hazánkat, annak Nagyságod szerét teheti. De bizony megveri az Úr Isten azokat, kik kockára vetik mi nemes országunkat." [2])

Pázmány és Thurzó, úgy látszik, nem találkoztak személyesen. Mindazáltal az ő igyekezeteiknek volt eredménye az akadályok elmozdítása s a békealkudozások létrejötte.

---

[1]) Eredeti a kam. levt.

[2]) Pázmány aug. 30. Ugyanott. Florenci követ jelent. sept. 4.

A király september első napjaiban Ditrichstein Ferenc olmützi bibornok-érseket, Preiner Siegfriedet, gróf Collalto Raimboldot, Pázmány Pétert és Eszterházy Miklóst nevezé biztosaivá [1]). Utasitásuk meghagyta, hogy Bethlen ügyét a rendek kivánataitól elválasztani igyekezzenek. Amazt előbb kell tárgyalni s tisztába hozni. Ezeket átvehetik, de további intézkedés végett Bécsbe fogják küldeni. Az engedményekben fokonként kell előhaladniok. Bécsben ez alkalommal is hajlandók voltak mindazt megadni, és elhatározva mindazt követelni, mit a haimburgi alkudozások alkalmával ajánlottak és kivántak [2]). Az alkudozások helyévé a magyar tanácsosok Pozsonyt ajánlották. De ott a pestis kezdett dúlni, s Rabensberg Morvaországban fogadtatott el.

Bethlen ezalatt a pártjához tartozó főurakat, megyéket és városokat meghivta táborába, melyet Magyar-Bródban Morvaországban ütött föl, hogy személyesen, illetőleg követeik által a békeügyre befolyást gyakoroljanak [3]). Biztosaivá Thurzó Imre grófot, Sándor János, Frater István és Kassai István tanácsosait jelölé ki. Oda utasítá őket, hogy előbb az ő kivánatait, s azután a rendek sérelmeit tárgyalják, de a végzésekben a két ügyet el ne különitsék. Az országos ügyek között legnagyobb súlyt a vallás-ügyre helyezett. A jezsuiták az országból kizárva maradjanak s a clerus viszonyai az 1620-iki pozsonyi végzések alapján rendeztessenek. A politikai sérelmek orvoslását a legközelebbi országgyülésre kell halasztani. Ugyanott fogja a feje-

---

[1]) Eszterházy M. I. Bethlen már sept. 10. állitott ki menvédet. Kam. levt.

[2]) Dallos fogalm. i. m. 89—91. ll.

[3]) Abaujmegye sept. 27. választá követeit. A megye jegyzőkönyve.

delem visszabocsátani a koronát és országot. Általános amnestiát kivánjanak [1]).

A két fél utasitásai elég éles ellentétben állottak; s előreláthető volt, hogy azoknak alapján a béke létrehozása lehetetlen. De a XVII-ik század béketárgyalásai alkudozások voltak a szó szoros értelmében. Nem tartós és őszinte egyesség létrehozása, hanem a lehető legolcsóbb áron a legnagyobb előnyök kiküzdése — volt céljuk. A diplomatiának eljárási modora volt: a lehető legtöbbet követelni, s a legkevesebbet ajánlani; bár előre tudták, hogy a másik rész oly sokat engedni, s oly kevéssel megelégedni nem fog. Minden utasitás a tapasztalt ellenállással arányban álló engedékenységet javasol. És miután ezen engedékenység határát a viszonyok alakulásai szabták meg: az alkudozások mindig hosszadalmasak, sokszor meglepő fordulatok által nevezetesek és gyakran eredménytelenek voltak.

Ez alkalommal mindkét fél őszintén ohajtotta a békét. Ezt kitüntették azáltal, hogy a király Pázmányt, a fejedelem Thurzót állítá biztosai élére. Mindketten a béke legbuzgóbb barátai. A k. biztosoknak névleges feje Ditrichstein bibornok volt ugyan; de tényleg Pázmány vezeté az értekezleteket, ő adott irányt a k. biztosok magatartásának és megállapodásainak.

Pázmány és biztostársai october 1-jén Nikolsburgban a bibornok fényes várpalotájában találkoztak. Másnap Rabensbergbe készültek átmenni. De Thurzót utközben betegség lepte meg, mely Szobotistyén megállapodni kényszerité. A k. biztosok emiatt Szentkereszty Jakab udvari

---

[1]) Bethlen utasitása kelt 1621. sept. 27. szenczi táborából. Ered. Prim. vil. levt.

titkárt küldék a beteghez [1]), s maguk egyelőre Nikolsburgban maradtak. A bibornok vendégszeretete annyira kellemessé tette ottani tartózkodásukat, hogy Rabensberg helyett Nikolsburgban ohajtották az alkudozásokat tartani. A királynak a helycsere ellen nem volt kifogása. S midőn Thurzó, bár folyvást betegeskedett, october 7-én Rabensbergbe érkezett, Pázmány, Eszterházy és Collalto átmentek hozzá, hogy beleegyezését kieszközöljék. Ezt könnyen elérték. Három nap mulva a fejedelem biztosai is Nikolsburgban vettek lakást [2]).

Az értekezletek november 11-én a városház tanácsteremében nyittattak meg. A kölcsönös üdvözlés után Thurzó fölhivta a k. biztosokat azon eszközök előadására, melyek által az ohajtott békét létrehozni lehetne. „Őket illeti — mondá — az első nyilatkozás joga, mint a keresztény világ első uralkodójának képviselőit.“ De ezek nem akarták igénybe venni e jogot, mely fölfogásuk szerint ép oly kevéssé volt megtisztelő, mint előnyös. „Ellenkezőleg, — viszonozták — illő, hogy a császár őket hallgassa meg előbb, s azután nyilatkozzék.“

Thurzó most előadta a béke visszaállításának legbiztosabb módját. A császár hagyja magukra a fejedelmet és a magyar rendeket s mondjon le az országra tartott minden igényeiről. Ez esetben készek őt bárki ellen is megvédeni.

Ilyesmiről fölösleges tanácskozni; — válaszolák röviden a k. biztosok — miután uruk Istentől nyert országát soha sem fogja odahagyni.

---

[1]) A k. biztosok levele, oct. 2. Thurzóhoz. Ered. kam. levt.

[2]) A király biztosaihoz oct. 4. Canc. levt. Eszterházy M. I. 209. l.

Thurzó indítványa nem volt komoly természetű. Elfogadtatását sem nem ohajtotta, sem nem reméllette. Csak kiindulási pontul szolgált az árlejtésszerű alkudozásoknak.

És csakugyan másnap szóval sem említé indítványát, s a fejedelem részére csak a Dunán inneni részeket kivánta. A k. biztosok kijelenték, hogy a király az ország birtokát meg nem oszthatja a fejedelemmel. Ekkor Thurzó fölhivta őket, hogy miután indítványait elvetették, adják elő saját javaslataikat.

Ezeket a következőkbe foglalták össze. Adja vissza a fejedelem, mit elfoglalt s mondjon le a k. cimről. A király viszont a fejedelmet illő cimmel fölruházni és adományokkal jutalmazni, a rendeket pedig szabadságaikban megtartani fogja.

Azonban a fejedelem biztosai kijelentették, hogy uruk ezen ajánlatokat már Haimburgban visszavetette, s azok most sem elégíthetik ki. Az eszmecserében, mely ezen találkozás alkalmával kifejlődött, a k. biztosok azon föltevésből indultak ki, hogy a fejedelem kész lemondani a k. cimről és az ország kormányáról. A fejedelem biztosai kétségbevonták ezt. S miután amazok a lemondást a további alkudozások föltételéül tekintették, Kassai és Sándor a fejedelemhez küldettek, hogy határozatát meghozzák [1]).

Midőn ezek visszaérkeztek, october 18-án megtartatott a harmadik összejövetel. Fölolvastatott a fejedelem nyilatkozata. Kész lemondani a k. cimről és az országról, ha a király az ő és a rendek kivánatait teljesíti. Saját személye és örökösei részére kivánja: a Tiszán túli megyéket, a

---

[1]) A k. biztosok jelentése oct. 12. Firnhabernél. Actenstücke zur Aufhellung der ungar. Gesch. A bécsi Akad. „Archiv"-jában. 1852. VIII. 13—17. ll.

szathmári, munkácsi és ecsedi várakkal s uradalmakkal; a véghelyek föntartására és az őrségek fizetésére évenkint 100,000 forintot, egyszer mindenkorra 100,000 aranyat; Oppeln és Ratibor hercegségeket; „A római sz. birodalom, Magyarország és Erdély fejedelme, Oppeln és Ratibor hercege, a székelyek grófja“ cimet; cimerébe uj jelvényeket; a birodalmi gyülésen széket és szavazatot; az arany gyapjas rendet; ha a török által megtámadtatnék, a király segítségét; ha Erdélyből kiszoríttatnék, Pardubitz csehországi várost. Végre fogadja a király kegyelmébe azon német urakat, kik a fejedelemhez menekültek.

A k. biztosok Eszterházy Miklóst ujabb utasitások hozása végett Bécsbe küldötték.

Ezalatt october 19-én a fejedelmi biztosok feje Thurzó Imre gróf életének virágában megszünt élni. A Vittembergában tudományosan kimüvelt, a közügyekbe korán beavatott s dúsgazdag ifjú főúr kora halála nagyobb csapás volt a királyra és az országra, mint Bethlenre. Lángoló és önzetlen hazaszeretete vezette Bethlen zászlója alá, ugyanaz és mély belátása már-már elvonta attól. Viszonylatai a fejedelemhez meglazultak; és Bécs udvari köreiben hitelre talált a hir, hogy a fejedelem utolsó találkozásuk alkalmával mérget kevert ételébe [1]). Az elhunyt helyét nagybátyja Thurzó Szaniszló gróf foglalta el [2]).

Az october 26-án tartatott negyedik összejövetelen mindkét rész bemutatta megbizóleveleit. Bethlen magát „választott király“-nak nevezé, Pázmánytól pedig megtagadta az érseki cimet. Ditrichstein óvást emelt a királyi cim ellen.

---

[1]) Florenci követ jelent. oct. 23.

[2]) A fejed. megbizó levele oct. 22. Prim v. levt. A rendek megbizó levele oct. 26. Zemplén m. levt.

Pázmány is kijelentette, hogy miután az ellene hozott beszterczebányai végzés érvénynyel nem bir, az érseki cimet elvitatni nem engedi.

Ezután fölolvastatott a király válasza, a fejedelem kivánataira. Ez majdnem azonos volt a haimburgi előterjesztésekkel. A király ugyanazt kivánta Bethlentől, mint akkor. Ajánlatai is hasonlók voltak. Megajánlotta a négy megyét, Oppelnt és Ratibort, Munkácsot, egyszer mindenkorra 100,000 aranyat, cimerébe Erdély, a két hercegség és saját családjának jelvényeit; ha Erdélyből kiszoríttatnék, Pardubitzzal egyértékű javadalmat nyer; a nagyszombati egyesség megujíttatni fog. A többi kivánatokat megtagadta [1]).

A k. válasz hosszú tanácskozásoknak képezte tárgyát. Bár időközben Thurzó Szaniszló is megérkezett, a két rész nem közeledett egymáshoz.

Nyolcnapi meddő tanácskozások után a k. biztosok végkép megszakítani szándékoztak az alkudozásokat. Ezt a végső pillanatban megakadályozá Thurzó azon megjegyzése, hogy ha még 2—3 megyét ajánlanak, készek ujabban megkeresni a fejedelmet [2]).

A fejedelem biztosai csakugyan megkeresték urukat, s buzgón kérték, ne kockáztassa a béke ügyét. A fejedelem kedvetlenül vette e figyelmeztetést. „Az legnehezebb — irja válaszában — a mit, mint kegyelmetek irásából veszem eszemben, hogy maguknak nincsen kegyelmeteknek semmi kedve az én igazságomhoz, kicsiny becsületemnek oltalmazásához, hanem minden rátiókkal, valamelyiket elméjében

---

[1]) U. o. 222—228. ll.

[2]) Eszterházy. I. 228. s kk. ll. A k. biztosok jelentése nov. 7. s 11. Firnhaber 10. s kk. ll.

föltalálhat, csak engemet ostromol irásuk által, hogy ut et qualitercumque a békességet vigyem véghez."

Ugyanakkor midőn a biztosok a béke érdekében fölszólaltak, ezeknek fölhivására, a fejedelem előtt megjelentek a környezetében levő kapitányok. Jelenték, „hogy a vitézlő nép is megunatkozott volna a hadakozástól, kivánják igen a békességet és félő volna, ha meg nem békéllenénk, hogy sokan közölök a télen haza oszolnának."

Bethlen kénytelen volt engedni. „Látván — irja biztosainak — kegyelmeteknek is rajtam való cséplésit, ha úgy tetszett és tetszik jónak kegyelmeteknek is . . . a Fátráig való földnek kivánságától is supersedeálok módjával és mivel oly igen exaggerálják az ő felsége hallatlan, csudálkozásra méltó liberalitását . . . kivánom azt, hogy az urak (a k. biztosok) declarálják azt a nagy liberalitást kegyelmeteknek, mivel akar ő felsége contentálni, ha a Fátráig való földet nem fogom . . . kivánni." [1])

Ez fontos engedmény volt. S Pázmány azon benső viszonynál fogva, melyben Thurzóhoz állott, Bethlen utasitásai és leveleinek nem csak tudomására, hanem birtokába is jutott [2]); miáltal magát a helyzet és igényei felöl biztosan tájékozhatta. A király tehát előbb Tokajt, Tarczalt és Kereszturt, valamint a véghelyek hadainak fizetésére évi pénzsegélyt; utóbb az igért megyéken fölül Zemplént és Borsodot ajánlá. Sőt fölhatalmazá biztosait, hogy ha a rendek kivánatai méltányosak lesznek, s biztos kilátás van a béke létrejöttére, megajánlhassanak még egy harmadik megyét [3]).

---

[1]) Bethlen levelei nov. 14. és 22. biztosaihoz. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Igy jöttek Bethlen számos, biztosaihoz intézett sajátkezű, levelei a primási levéltárba.

[3]) Eszterházy. I. 240. s kk. ll.

Mindazáltal a király nagylelkűsége és Bethlen engedékenysége dacára kevés remény volt a béke létrejöttére. Bethlen egyik levelében kijelenté, hogy ha fogoly volna sem fogadná el a haimburgi föltételeket, melyekkel másodizben megkinálják. Kész volt ugyan elhagyni a királyi cimet és hatalmat, de nem akarta engedni, hogy a békeokmányban királylyá választatását érvénytelennek nyilatkoztassák. Hajlandó volt elhagyni az országot, de csak a sérelmek orvosoltatása után.

A rendek kivánatai között is több pont komoly nehézségekre adhatott okot. Igy kivánták, hogy a bécsi béke és az 1608-iki országgyülés vallási cikkei II. Mátyás ismeretes magyarázó okmánya szellemében tartassanak meg. A jezsuiták az országból örökre számüzessenek. Az ország csak a sérelmek orvoslása s a koronázási föltételek végrehajtása után adassék a király kezeibe.

Bethlen a török és tatár segélyhadak megérkezését december első felében várta; „én ne legyek oka az ő rettenetes rablásuknak“, irta. A király ellenben Lengyelországban gyűjtött hadat [1]).

Ily körülmények között közlé Bethlen november végső napjaiban elhatározását. A király által ajánlott megyék, erősségek és pénzösszegek mellett Ung és Abauj megyéket, Kassa városát az összes koronajövedelmekkel és egyházi javakkal[2]) élethossziglan kivánta. Sürgette ujra Szathmárt és Ecsedet, évenkint 100,000 ft. segélyösszeget és a „Magyarország fejedelme“ cimet. Ohajtotta, hogy a kereskedés és közlekedés mindkét

---

[1]) A magyar-bródi rendek utasitásai a nikolsburgi biztosokhoz oct. 26. és nov. 26. Zemplén megye levt. A k. biztosok jelentése, nov. 27. Firnhaber. 25. s kk. ll. És a florenci követ dec. 11.

[2]) Egyedül Leleszre tett kivételt, mely a conventé maradjon.

rész hivei között szabad legyen; a király területén egyszer mindenkorra 6000 puskát, ugyanannyi pisztolyt és mellvértet s a magyar bányákból évenkint 2000 márka ezüstöt s 300 mázsa rezet vásárolhasson [1]).

Ezen kivánatai alapján a békeügy rögtöni befejezését sürgette. De ez nem volt lehetséges. A k. biztosok miután eredmény nélkül igyekeztek a fejedelmi biztosokat engedékenységre birni, Eszterházyt Bécsbe küldék [2]).

December 10-én a császári teremekben összejöttek a titkos tanács tagjai és a fejedelem kivánatait pontonként tárgyalás alá vették. Eszterházy a k. biztosok azon meggyőződését tolmácsolá, hogy a fejedelem nagyobb engedékenységre nem lesz reábirható; a király tehát ne fukarkodjék az engedményekben, annálinkább, mert Bethlen ezek nagyrészét csak élethossziglan nyeri. Tanácsát meghallgatták. A fejedelem kivánatait, csekély kivétellel és jelentéktelen módosítással, elfogadták.

Legnagyobb nehézséget okozott az egyházi javak kérdése. Bethlen kivánta, hogy az általa birandó megyékben létező egyházi javadalmakat ő birhassa. A főpapok természetesen egyhangulag ellenezték az átengedést. A világi tanácsosok jogi és elvi szempontból egyetértettek velök. De nem mellőzték az opportunitási tekinteteket.

Igy a horvát bán elismerte, hogy az egyházi javakat elidegeníteni nem szabad; de a Bethlen és a török részéről fenyegető veszély elhárítása végett megengedhetőnek vélte, hogy azok ideiglenesen idegen kezekbe bocsáttassanak. Harrach is elfogadta e megkülönböztetést. Külön-

---

[1]) Eszterházy. I. 248. s kk. ll.

[2]) A dec. 6. értekezlet tárgyalásai. U. o. 259. s kk. ll.

böző dolog — mondá — elidegeníteni és elzálogosítani az egyházi javakat. Ha szükség esetében elzálogosítani lehet a szent edényeket, miért nem lehetne ugyanezt tenni az egyházi jószágokkal. A király máskép kárpótolhatja a javaiktól megfosztott egyháziakat. De a tanácsosok mindannyian csak végső esetben és azon föltétel alatt egyeztek meg ez átengedésben, ha így a béke létrejötte biztosan várható [1]).

A vallásos király, mielőtt világi tanácsosainak javaslatát elfogadná, aggódó lelkiismeretének megnyugtatása végett a hittudósokat is meghallgatta [2]). S miután ezek az átengedést meg nem engedhetőnek nyilvánították, véleményüket elfogadta s azzal összhangzólag utasitá biztosait.

Eszterházy Miklós a királyi utasitásokkal december 16-án érkezett Nikolsburgba. Itt biztostársait nagy aggodalmak közepette találta. Bethlen meghagyta biztosainak, hogy ha december 18-ig „bizonyos reménységük a jó exitus felöl nem lehetne, directe a tractatust abrumpálják“ [3]). A határnap közeledett. Eszterházy megérkezése után a fejedelem biztosai halasztásért kérelmeztek. Bethlen teljesíté kérelmüket. „Hogy ingenue fatear — irja — nem avégett irtam és determináltam volt e mai napot kegyelmetek elbucsuzására, hogy ha semmit máig nem végezhetne is, eljönne és nyakát szakasztaná a tractátusnak, mert ugy énnálamnál esztelenebb ember talán senki nem találtatnék, hogy ha ennyi esztendőktől fogva számtalan vérhullásával, kárvallásinkkal, fáradsággal, nyughatatlansággal való várakozásunkat és expensáinkat 10—12 napi nem várakozással rontanánk

---

[1]) Jegyzetek két titkos tanácsi ülésről. Canc. levt.

[2]) Florenci követ jelent. dec. 18.

[3]) Bethlen dec. 18. a Trencsénbe szállott rendekhez. Egyk. más. Zemplén m. levt.

falban és adnánk okot a végnélkül való veszedelmes hadakozásra; hanem irtuk az igazságra nézve azért is, hogy a hamarébb való resolutióra stimuláltassanak az ellenkező felek, másikért a nagy szükségért, harmadikért az itt (Magyar-Bródban) való infectióért, mert az itt való lakásunk oly lehetetlen, a mely lehetetlen szárnyak nélkül repülni a madaraknak.“ [1])

Bethlen csakugyan kénytelen volt elhagyni Magyar-Bródot. Szakolczára vonult, s ott karácsonyig szándékozott az alkudozások kimenetelére várakozni. A rendek — nehány főúr mellett huszonegy megyei és kilenc városi küldött — már előbb Trencsényben telepedtek meg, s nyolc tagból álló teljhatalmú választmányt hagytak a fejedelem oldala mellett [2]).

December 18-án a k. biztosok előadták uruk észrevételeit a Bethlen által javaslatba hozott békeföltételekre. A király ezeknek nagy részét elfogadta. Megajánlotta a hét megyét Kassával. Kész volt a véghelyek hadainak fizetéséhez évenkint 50,000 forinttal járulni. De viszont kivánta, hogy a fejedelem az egyházi javakat kivétel nélkül, úgy szintén a magánosoktól elfoglalt birtokokat visszabocsássa; az ország átadása tizenöt nappal a békeokmányok kicserélése után történjék; a királyi cimről való lemondását ugy fogalmazza, hogy abban kifejezve legyen, miszerint azt jogtalanul birta. Megtagadta az ezüstöt s rezet; úgy szintén a „Magyarország fejedelme“ cimet [3]).

---

[1]) Bethlen dec. 18. biztosainak. Ered. Prim. vil. levt.

[2]) Bethlen levele a trencsényi rendeknek, dec. 18. és válaszuk dec. 21. Egyk. más. Zemplén vm. levt.

[3]) Eszterházy. I. 262. s kk. ll.

Másnap az egyes pontok fölött alkudoztak. A fejedelem biztosai számos kérdésben engedékenyek voltak s igy sikerült megállapodást létrehozni. Azon kérdéseket, melyek iránt tisztába jönni nem tudtak, ujra előterjeszték a királynak és Bethlennek. Ilyen volt az egyházi jószágok kérdése. A fejedelem biztosai sokat engedtek s igérték, hogy a fejedelem visszaad minden egyházi javakat és jövedelmeket, Liszka és Kisfalud helységek kivételével, melyek a szepesi káptalanhoz tartoztak. Pázmány ezeket sem akarta átengedni. Tüzetesen kifejtette, hogy ily átengedés a király lelkiismeretének sérelmével járna, miután eskü kötelezi az egyházi javak sértetlen föntartására. Ő maga, az érsek, is nagy kárt szenvedne, mert nagy áron vásárolta meg a liszkai tizedet; s a szepesi prépostság és káptalan elpusztulnának; miután ama két helység jövedelmeiből tartják fön magukat.

Továbbá Bethlen kivánta, hogy az általa eladományozott vagy elzálogosított jószágokról a jövő országgyülés határozzon. A király ellenben követelte, hogy azon jószágok azonnal és minden kárpótlás nélkül visszaadassanak a jogos birtokosoknak.

Ugyanekkor a k. biztosok kinyilatkoztatták, hogy a király a rendeket szabadságaikban megtartani, a bécsi béke és az 1608-iki országgyülés cikkeit, valamint saját koronázási föltételeit végrehajtani fogja; úgy azonban, hogy mindaz érvényesnek tekintessék, mi a bécsi békében a kath. hitvallás s az egyházi rend érdekében megállapíttatott. A király megadja a kivánt általános amnestiát. Hat hónap alatt országgyülést fog összehivni s a rendek sérelmeit orvosolja. Gondot fog viselni a véghelyekre. A török békét megtartja. De a rendek többi kivánatait, mint melyek

részint ujak, részint a király méltóságával és esküjével ellenkeznek, nem teljesítheti [1]).

A függőben maradt kérdéseket Bécsben december 27-én tárgyalták a magyar tanácsosok. Liszka és Kisfalud ügye jövén szőnyegre, az egyháziak ez alkalommal is az elidegenités ellen szólottak. Fölhozták, hogy ily eljárás ellen már Bocskay idejében óvást emeltek; ahoz a király sem adhatja beleegyezését lelkiismeretének sérelme nélkül, miután az minden emberi jog és isteni törvénynyel ellenkezik; és a fejedelemnek nem más a célja, mint hogy „deleatur Capitulum, elvevén kenyerüket". Azonban a világi urak ismét túltették magukat az elvkérdésen s úgy gondolkodtak, hogy ily csekély dologért nem szabad kockáztatni a békét; annálinkább, mert a szepesi káptalant könnyen kárpótolni lehet. Ezekhez Ostrosith oly észrevételt csatolt, melynek súlyát az egyháziak sem tagadhatták. Ha a két helység — mondá — a király kezei között lenne, senkinek sem engedhetné. De tényleg Bethlen kezeiben vannak. Ha tehát máskép nem lehet tőle menekülni, áldozatoktól sem szabad visszariadni. A közjó érdekében átengedik neki az ország egy részét; midőn tehát ugyanazon közjó s az egész ország megmaradása némi egyházi javak elidegenitését követeli, a király sem lelkiismeretét, sem a törvényt nem sérti. A vallási kérdés körül, az egyházi és világi tanácsosok között egyetértés uralkodott. Amazok és ezek egyaránt erélyesen szólottak a kath. egyház jogai mellett. Kivánták, hogy a protestánsok adják vissza a kath. templomokat, melyeket a zavarok idejében elfoglaltak. Az általuk épített egyházakat megtarthatják. Mind a templomok, mind a jezsuitákra vonat-

---

[1]) Eszterházy. I. 268. s kk. ll.

kozólag tartassék fön a törvények s szokás által szentesitett előbbi állapot [1]).

Ugyanekkor a Szakolczán levő rendek is tanácskoztak. Sok tekintetben közeledtek a k. biztosok fölfogásához. Megegyeztek, hogy a király azonnal átvegye az országot; de minél előbb tartson országgyülést, mely a Bethlenféle adományozások és zálogosításokról is intézkedni fog. A templomokra nézve maradjanak érvényesek a régibb viszonyok. Sőt a jezsuiták is az országban maradhatnak; azonban ezentúl „afféle rút és illetlen izgatásoknak békét hagyván, az ország dolgaiba magukat nem avatván, háborúságra okot ne adjanak.“ [2])

Midőn a biztosok, uj utasitásokkal ellátva, december 30-án találkoztak, a fejedelem biztosai átadták uruk, saját személyére vonatkozó, ultimatumát. A k. biztosok ezt azonnal Bécsbe küldötték. Gyors és kedvező választ kértek. Bethlen, miután a tatárok megérkeztek s ezeket vagy viszszaküldeni, vagy a király ellen vezetnie kellett, az alkudozások haladéktalan befejezését sürgette. A viszonyok ezen nyomása alatt Bécsből haladéktalanul megküldötték a választ; és ez kedvező volt [3]).

Ezalatt a rendek kivánataira nézve is egyetértés jött létre. A rendek lemondottak kivánságukról, hogy a király, a részükre kiállítandó okmányban, a vallás szabad gyakorlatát régibb törvények és különösen Mátyás fhg magyarázó okmánya szellemében külön cikk által biztosítsa. Megelégedtek azzal, hogy a királyi okmányban a bécsi béke s az 1608-iki országgyülés cikkei, valamint a király koroná-

---

[1]) Canc. levt.

[2]) A rendeknek dec. 27. kelt utasitása. Ered. Prim. vil. levt.

[3]) A k. biztosok jelent. dec. 30. Firnhabernél 28. l.

zási föltételei általánosságban megemlíttessenek. És ezekután minden jelentőséget nélkülözött az óvás, melyben a fejedelem biztosai kijelentették, hogy „a rendek a vallás szabad gyakorlatát a régibb törvények, koronázási föltételek s különösen Mátyás fhg magyarázó okmánya alapján a tényleges s folytonos gyakorlat által szentesített valódi, igazi s őszinte értelemben akarják érteni.“ [1])

Az év végső napjaiban mindkét fél egyaránt nagy mérsékletet bizonyított. A háború folytatására sem a király, sem Bethlen nem volt képes; amaz is, ez is belátta a béke szükségességét. A végső nehézségek gyorsan elháríttattak, az egyesség létrejött és az 1622-ik év első napján mindkét rész biztosai aláirták a békeokmányokat.

Bethlen leteszi a k. cimet és az ország kormányát. Az elfoglalt városokat, várakat, helységeket, a koronát, a szepesi kamara levéltárát, az egyháziak és világiaktól elfoglalt javakat visszaadja. Azon javak visszaadásáról, melyeket eladományozott, országos bizottság fog intézkedni. Azok, melyeket elzálogosított, tényleges birtokosaiknál maradnak, mig ezeket a jövő országgyülés kielégíti. A foglyokat váltságdíj nélkül szabadon bocsátja. A király és alattvalói ellen jövőben nem fog ellenségeskedéseket kezdeni.

A király viszont Bethlent a római sz. birodalom fejedelmévé nevezi. Neki, fiainak, illetőleg fogadott fiának (Bethlen Istvánnak) adományozza Oppeln és Ratibor hercegségeket. A következő cimmel élhet: „Erdély s a római sz. birodalom fejedelme, Oppeln s Ratibor herceg.“ Élethosszíglan megtartja Szathmár, Szabolcs, Ugocsa, Beregh, Borsod, Zemplén és Abauj megyéket. Ezek területén mindazáltal a kath.

---

[1]) Kelet nélküli egyk. más. Prim. vil. levt.

egyház jogait nem esorbítja, az egyháziakat birtokaikban meghagyja, az egyházi javadalmak adományozását a királyra hagyja. A megyék az ország törvényei, a nádor és a rendes birák hatósága alatt maradnak; a főurak és követek megjelennek a magyar országgyülésen. A megyei s városi tisztviselők hűséget esküsznek a királynak. A koronára szálló jószágokat a király beleegyezésével adományozza. A szabadságokat föntartja.

A király továbbá a fejedelemnek és örököseinek Munkácsot 300,000, Ecsedet 100,000 forint erejeig beirja; megengedi, hogy Tokajt, Tarczalt és Keresztúrt tényleges birtokosaitól, kiknél zálogban vannak, kiválthassa s e célra 100,000 forintot ajánl. A hét megye területén létező véghelyek föntartására s hadaik fizetésére évenkint 50,000 forinttal járul; s azon véghelyeket saját költségén javíttatja. A király és fejedelem alattvalói szabadon közlekedhetnek; a menekülő gonosztevőket törvény elé állítani fogják; kik mindkét területen birnak jószágokat, szabadon választhatják lakhelyüket. A fejedelem a király területén fegyvereket vásárolhat, kézmüveseket fogadhat. A török béke föntartatik. De ha a török megtámadná Bethlent, a király segíteni fogja. A király fölszólítja a lengyel királyt, hogy a fejedelemmel baráti viszonylatokba lépjen.

A király ugyanakkor egy másik okmányban biztosítá a rendeket, hogy szabadságaikat, a bécsi békekötést, az 1608-iki cikkeket s saját koronázási föltételeit tiszteletben tartandja; az utóbbiakat törvénybe igtatni fogja; általános amnestiát enged azoknak, kik 1619 martius 4-ike óta ellene vétettek s a hűségre visszatérnek. Az okmányok kicserélésétől számítandó hat hónap alatt országgyülést tart, s a

sérelmeket orvosolja. A véghelyekről kellően gondoskodni fog. A török békét föntartja [1]).

* * *

Ezen okmányok a majdnem három éven át folyt pártküzdelmek zárkövét képezik.

Az első kérdés, mely itt fölmerül, az: melyek voltak a tartós háborúnak, az ismételt alkudozásoknak gyümölcsei? S mily értékkel birtak azok?

Bethlen hatalma gyarapodott. A nemzeti szabadságokat uj királyi okmány biztosítá.

Egyébként midőn Bethlen 1622 elején az országot elhagyta, a bekövetkezett restauratió visszahelyezé azon állapotokat, melyek a fölkelés előtt fönállottak. A megcsonkított ország meghódolt II. Ferdinandnak. A számüzött főpapok és főurak visszatértek székhelyeikre s birtokaikba. A katholika egyház elfoglalta uralkodó helyét, a Jézus társaság collegiumjait. Pázmány folytatta buzgó tevékenységét. A pozsonyi és beszterczei országgyülések követeléseit és végzéseit csakhamar elfelejtették azok is, kik legtevékenyebbek voltak megalkotásukban.

A nikolsburgi békekötés sem a nemzetnek a királyi hatalom irányában, sem a protestantismusnak a katholikusokkal szemben nem szerezett uj jogot, jogaiknak nem szerezett uj biztosítékot. Nem módosította sem Bethlennek és a protestánsoknak, sem a királynak és a katholikusoknak vonatkozásait és törekvéseit. (: a „nagy Pázmán szereplése :)

---

[1]) Eszterházy. I. 272—296. ll.

Inkább fegyverszünet volt, mint őszinte kiengesztelődés. Bethlen nem szivesen állott meg fél uton. Csak a körülmények és a hivei által gyakorolt nyomásnak engedett, midőn elfogadta a béke föltételeit, melyeket „gyalázatos conditiónak“ nevezett [1]). A protestáns vezérek, — bár most türelmetlenebb hévvel sóvárogtak a béke, mint három év előtt a fölkelés után — nem mondottak le igyekezeteikről, csak elnapolták azokat.

Viszont a királyt és a katholikusokat sem térítette le utjukról a tapasztalt ellenállás, a fenyegető veszély.

Mindazáltal volt a hosszu küzdelemnek erkölcsi természetű következménye. A szabadság szelleme, a nemzeti önállóság érzete hatalommá szilárdult, — mely utóbb győzedelmesen kiállott minden támadást, megifjodva túlélt minden elnyomást — s egy évszázadon át néha önző, gyakran gyenge, mindig hasznos támaszt nyert az önálló Erdély fejedelmeiben. Ámbár azon politika, mely az erdélyi fejedelmet a magyar király rovására a német befolyás ellensúlyozása végett erősíté, ekkor még inkább ösztönszerű volt, mint öntudatos.

Nevezetes körülmény, hogy a hároméves küzdelmek tartama alatt a szenvedélyek mindinkább csillapultak s soha sem érték el ama hatalmat, mely más országokban a forradalmakat az emberi természet iszonyodásának s megvetésének tárgyaivá tették.

---

[1]) „Látván — irja Bethlen 1627 april 3-án Alvinczi Péternek — hogy (hivei) sem a maguk javára, tisztességére, sem az én becsületemre nem néznek . . . kényszeríttetém a gyalázatos conditiók szerint császárral megbékelni nikolsburgi tractatus idején; nem úgy ment a mint én kivántam volna végben . . .“ Szilágyi S. A Rákóczyak kora. I. 210. l.

A kassai és jászói események — siessünk megjegyezni a magyar név becsületére — elszigetelve állanak. Bethlen hivei a jezsuitákat — kik ellen a „Querela“ annyi boszút lehel — nem bántalmazzák, sőt Nagyszombatban oly bánásmódban részesítik, melyet tiszteletteljesnek nevezhetünk. A templomokat elfoglalják ugyan, hol tehetik, de nem rombolják le azokat s nem dúlnak a katholicizmus egyénei s emlékei ellen azon dühhel, mely az emberi természetet annyira lealázza. Nem olvassuk sehol, hogy a vallásfelekezeti ellenségeskedés nagyobb kihágásokban nyilvánult, mint melyek minden háború természetes következményei szoktak lenni. Az 1648-ki angol, az 1789-iki francia forradalom iszonyú jeleneteivel nem találkozunk történelmünk e szakaszában.

Figyelemre méltó azon készség is, melylyel a fölkelők leteszik a fegyvert, elhagyják vezérüket és meghódolnak a királynak, ki ellen imént harcoltak; a nélkül hogy akár saját biztosságuk, akár még drágább javaik, a vallási és nemzeti szabadság biztosítása, érdekében egyebet követelnének mint annak igéretét, kit imént vádoltak királyi esküjének megszegésével.

Ezen tények megfejtésére nem lehet a magyar nemzeti szellem természetes mérsékletére hivatkozni. Ugyanazon nemzeti szellem több mint kétszáz évvel utóbb, a műveltség óriási haladása után, nem bizonyítá ezen mérsékletet. S ha II. Ferdinand és Bethlen hivei föltámadnak sirjaikból két évtized előtt, elfordultak volna azon jelenetektől, melyek annyira meggyalázták a szabadság szent harcát.

Helyes magyarázatot egyedül azon viszony ismerete ád, mely a Habsburgház királyai és a nemzet, a katholikusok és a protestánsok között, fönállott.

Királyaink I. Ferdinandtól II. Ferdinandig, lehet, nem voltak őszinte barátjai a magyar nemzet törvényes önállásának és szabadságainak. Azon eszmény, melyet maguknak a legjobb kormányformáról alkottak, talán közel rokonságban állott ahoz, melyet centralisáló absolutismusnak neveztünk minap. De királyaink nem voltak a nemzet ellenségei, nem voltak zsarnokok. S távol állottak ama politikai önkény és vallási fanátismustól, mely például XIV. Lajost vagy II. Jakabot bélyegezi. A törvényeket nem egyszer megsértették, máskor kijátszották, de nyiltan nem vetették meg, érvényességüket nem tagadták. Politikai céljaik előmozdításában mellőzték az erőszak eszközeit s alig találkozunk annak nyomaival, hogy azoknak kik e célzatok utjában állottak s a megtámadott jogok védelmére keltek, törvénytelen üldözésnek lettek volna kitéve.

A katholicizmus államvallás volt; de ennek dacára a protestantismus nagyobb szabadságnak örvendett, mint bármily más országban, melyben kath. dynastia uralkodott; nagyobb szabadságnak, mint a melylyel a katholikusok birtak protestáns államokban. A protestánsok zavartalanul vallhatták hitüket, gyakorolhatták isteni tiszteletüket. Az országos hivatalok a nádori méltóságig nyitva állottak előttök. Az ellenreformatió hazánkban soha sem élt oly fegyverekkel, melyek által II. Fülöp a Németalföldeket, II. Jakab az angolokat elkeseríté. Ezt maguk a protestánsok bizonyították hivatalos irataik: az 1618- és 1619-iki országgyüléseken összeállított sérelmek, valamint a „Querela Hungariae“ cimű röpirat tartalma által. Mit sem találunk ezekben, mit távolról is párhuzamba állítani lehetne a franciák dragonádjai, az inquisitiók kegyetlenségei, az angol restaurátio üldözéseivel.

Nem mellőzhetjük e helyen a kérdést: mily állást foglalt el Pázmány a fölkelés irányában? s mikép kelljen azt megitélni?

A fölkelés következményei Pázmányt nagyobb mértékben sujtották, mint bárki mást. Lefoglalták javait és jövedelmeit. A haza ellenségének nyilvánitották, nevét gyülöletessé tették. Száműzték s törvény által lehetetlenné tenni igyekeztek, hogy valamikor visszatérjen hazájába. És, mi még inkább fájt lelkének, megsemmisitették tevékenységének minden eredményeit s a jövőbe helyezett reményeit. Megsemmisitéssel fenyegették a magyar katholicizmust, melyet az ország fölvirulásának föltételéül tekinte, s a dynastiát, melyben a katholicizmus emelkedésének egyedüli garantiáját látá.

Ő nem barátkozhatott meg a fölkeléssel s az eszmékkel, melyekért az küzdött. A katholicizmus hat évszázadon át annyira összeforrott kiváltságos állásával s a hatalom támogatásával, hogy ezt még a legemelkedettebb szellemek is mellőzhetlen szükségességnek tartották.

Utóbbi időknek volt föntartva a szomorú tapasztalás, hogy a bástyák, melyekkel a hatalom a kiváltságolt egyházat külső támadások ellen óvja, az egyház szabad fejlődését és hatását is szükségkép korlátolják; hogy a hatalom, midőn a gyám lelkiismeretes buzgalmával őrködik az egyház érdekei fölött, a gyám féltékenységével őrködik a fölött is, hogy az egyház tevékenysége tőle vegyen irányt.

Csak napjainkban kezdi a tapasztalás és belátás érvényre emelni az elvet: hogy a katholicizmus helyzete és hatása teljesen független az állami hatalom természetétől és magatartásától. Azon örvendetes látvány, melyet a katholi-

cizmus terjedése és virágzása Angliában és Amerikában nyujt, a hatalom semleges magatartása mellett, nem esetékes tünemény. Ezt szomorúan illustrálja azon erkölcsi és vallási hanyatlás, melynek megrendítő nyilvánulásaival katholikus államokban találkozunk.

Pázmány nem birhatta sem ama tapasztalást, sem ezen tanulságokat. És nem lehet vádolni a belátás hiánya miatt, mért a külső támogatást és a kiváltságos állást a kath. egyház emelkedéséhez és üdvös hatásához mellőzhetlenül szükségesnek hitte.

Most harmadfél évszázad után visszatekintve a XVII. század nagy küzdelmeire, kimutathatunk nagy előnyöket, melyeket azok állami és nemzeti fejlődésünkre eredményeztek. De azon időkben természetszerű volt Pázmánynak fölfogása, mely szerint vallása és hazája érdekében Bethlennek megsemmisítését, a fölkelésnek elnyomását szükségesnek tartotta.

Nem ellenezte, hogy a király e célt a fegyver hatalmával küzdje ki. De belátta, hogy erre kevés kilátás van; belátta, hogy a veszély elhárítása csak engedmények által lehetséges. Az alkudozásokat következetesen ajánlotta s előmozdította. Sürgette, hogy Bethlent adományok, a rendeket szabadságaik biztosítása által kell kielégíteni és megnyugtatni. Egyedűl azt hangsúlyozta, hogy inkább a harc bizonytalan esélyeinek kell kitenni az igazságos ügyet, mint oly engedmények árán szerezni békét, melyek a királyi hatalom vagy a katholika egyház érdekeire nézve hátrányosak lehetnének. Pázmány meggyőződésből lelkesült s küzdött ezen érdekekért.

És valamint a fölkelésnek békés uton való befejezése után dynastikus hűsége és vallásos buzgalma nem hanyatlott: úgy kétségtelen, hogy ha a király fegyveres hatalommal hódoltatja meg az országot, Pázmányt hűsége nem csábította volna hazaárulásra, hitbuzgalma nem ragadta volna el türelmetlenségre.

PÓTLÉKOK.

I.

(A 28. s kk. lapokhoz.)

A jelen munka első ivei már kinyomatva voltak, midőn azon helyzetbe jöttem, hogy a hajdani nagyszombati jezsuita collegium egykorú évkönyveit (jelenleg ugyanazon collegium birtokában), s a Jézustársaság „Litterae Annuae“ cím alatt közzétett évi jelentéseit (a római Collegium könyvtárában) használhassam. Ezen kutfők némely oly adatokat tartalmaznak Pázmánynak mint jezsuita atyának működéséről, melyek az általam elmondottakat részben kiegészítik, részben módosítják is.

A 15. és 22. ll. fölhozott adatokból kitünik, hogy Pázmány a gráczi egyetemen 1597/8 és 1598/9 években a bölcsészet, 1603—1607 között a hittudományokból tartott előadásokat. Vajjon 1600—1603 között szintén ugyanott működött e, kimutatni nem tudtam, de valószinűnek tartottam. S miután nyomát birtam, hogy 1602, 1603 és 1606-ban egy ideig Magyarországban volt, azt hittem, hogy a szünidőket hazájában szokta volt tölteni, és pedig ekkor is irodalmi s hittéritői foglalkozások közepette.

Most ellenben valószinűbbnek tartom, hogy Pázmány 1600—1603 között nem Gráczban mint tanár, hanem hazájában mint hittérítő működött.

1601-ben Kassán találjuk. Gonzaga Ferdinánd főkapitány néhány atyát kért ki a rend elöljáróitól. Ezek Pázmány Pétert és Némethi Jakabot küldék hozzá [1]), kik működésükben nem szorítkoztak a főkapitány

---

[1]) A nagyszombati évkönyv 1601-re: „Duo praeterea e nostris... Cassoviae morati sunt Sacerdotes;“ de meg nem nevezi. Azonban a margóra egykorú kéz följegyzé: „P. Petrus Pázmány et Jacobus Némethi.“ Hihetőleg ezen adat alapján szól Kazy (Hist. Univ. 72. l.) röviden Pázmány kassai működéséről; kinek elbeszélését — miután kutfőre nem hivatkozott — tartózkodtam elfogadni.

udvarára; a kath. polgárokat hitükben megerősíteni, a protestánsokat az egyház kebelébe vezetni iparkodtak. Magyar és német nyelven tartott szent beszédeik nagy hatást gyakoroltak; melyet a pápa által engedményezett jubilaeum is fokozott. Sokan, kik 10 éven át, sőt tovább is elmulasztották gyónásukat, töredelmesen megbánták bűneiket. 7 protestánst s egy török nőt megtérítettek. A protestáns lelkészek intették hiveiket, hogy őket kerüljék. Maguk is ezt tették kezdetben; utóbb társalgásba, vitatkozásba bocsátkoztak velök. Egyik ezek közöl, bátrább társainál (hihetőleg az ismeretes Alvinczi Péter) az egyik atyával (valószinűleg Pázmánynyal) tüzetes vitát kezdett vallási kérdések fölött. Midőn azonban mindinkább szorongatná avatott ellenfele, más menedék hiányában ajánlá, hogy a vitát irásban folytassák. De e téren is fényes győzedelmet vívott ki a jezsuita.

Ugy látszik, hogy Pázmány még ugyanazon évben elhagyta Kassát; s ő volt azon atya, ki a nagyszombati évkönyvek s az évi jelentés elbeszélése szerint, ugyancsak 1601-ben Forgách Ferenc nyitrai püspökhöz küldetett, hogy őt megyéjének visitatiójában tanácsával támogassa; s ki a püspököt reábirta, hogy káptalanának a tridenti zsinat szellemével és igényeivel megegyező szervezetet adjon.

Bizonyosabb, hogy midőn Forgách a következő évben ismét egy atyát kért magához, Pázmány volt az (e Patribus unus) ki Nyitrára küldetett s ott nagyhatásu szent beszédeket tartott. Mert a nagyszombati évkönyv elbeszéli, hogy miután akkortájt egy protestáns lelkész a kath. vallás hitelvei ellen munkát tett közzé, ugyanazon atya kitünő cáfiratot irt, melyre amaz válaszolni nem merészelt. E cáfirat nem lehet más, mint Pázmánynak Magyari ellen irt műve, melyet Radosnyán, Nyitra megyében készített el.

Az 1603-ik évi jelentés tüzetesen szól két magyar főurnak megtéréséről, mint a mely örvendetes eseményben szintén jezsuita atya — kit szokás szerint meg nem neveznek, de kit a körülményeket összevetve nem alap nélkül ismét Pázmánynak tartok, — volt tényező. Az egyik főúr Forgách Miklós, a püspöknek testvére. Ez buzgó kalvinista volt. A jezsuita vallási meggyőződéseiben megingatta ugyan, de térítési művét csak egy halálos betegség vezette célhoz. Az atyának és a püspöknek buzditó szavai a közeledő halál rémületei közepette behatottak szivébe s halálos ágyán katholikusnak vallá magát.

Thurzó Kristóf gróf volt a másik, kit szintén jezsuita atya győzött meg a katholika igazságról s miután, kellően előkészített, gyónás és az oltári szentség nyilvános s ünnepélyes magához vétele által, az egyházba fölvett.

Ugyanezen 1603-ik évre esik Forgách Zsigmondnak megtérítése. Őt testvére, a püspök, Selyére a jezsuita atyákhoz hozta. Ezek, főleg

Pázmány mindent fölhasználtak, hogy megnyerjék. Az isteni kegyelem sikeressé tette igyekezetüket. A püspök azon örömben részesült, hogy testvérét a selyei szentegyházban a szentségekben részesítse [1]).

II.

(A 72. s kk. lapokhoz.)

A 73-ik lapon említettem, hogy az 1607-ik év óta Pázmány többnyire Forgách primás oldala mellett működött. Az 1608-ik évi jelentés is említi, ezen éven át két jezsuita atya az érsek udvarában részint Pozsonyban, részint Nagyszombatban tartózkodott; főleg amiatt, hogy itt a selyei collegium javainak visszaszerzése érdekében működjenek. Erre legkedvezőbb alkalom nyilt a királyválasztó országgyülésen. Kieszközölték Mátyásnál, hogy a jezsuita rendet, mint a turóczi prépostság birtokosát, az országgyülésre meghivja [2]). Két atya — az egyik Pázmány — csakugyan megjelent az országgyülésen a k. meghivó levél alapján. De a protestáns rendek határozottan ellenezték, hogy az atyák az országgyülésen üléssel s szavazattal birjanak, s miután a Jézustársaság ingatlan javak birásától törvény által eltiltatott, következőleg a turóczi prépostságtól megfosztatott, kivitték, hogy azok az országgyülésből csakugyan kizárattak [3]).

A két atya eltávozott Pozsonyból s ezen és a következő éven át az ország különböző helyein mint hitterjesztők, katholikusok s protestánsok között, áldásosan és szerencsésen munkálkodtak [4]).

---

[1]) Kazy. 70. l.

[2]) Ezen meghivó levél: „Declaratio iurium S. J. ad bona stabilia possidenda.“ Bécs, 1646. 69. l.

[3]) „Tantum enim haereticae factionis homines . . . et numero et viribus valuere, ut quamvis litteris R. Mtis vocati fuissent ad illa Regni Comitia, nulla tamen ratione ut illis interesse nobis liceret, obtinere potuimus, eque loco Comitii, nec quicquam ostentantes litteras regias, abire coacti fuimus.“ Litterae Annuae. 1608. év. 508. l. Tehát még sem teljesen alaptalan Engel ezen roszakaratú elbeszélése: „Péter Pázmány . . . war so unverschämt gewesen, sich im Namen der Probstei zu Thurócz in der ständischen Versammlung einzufinden. Er ward hinausgewiesen, und ihm bedeutet: die Jesuiten seien keine ständischen Mitglieder.“ Gesch. d. Ung. Reiches. IV. 337. l.

[4]) Litterae Annuae 1609. év. 277. l.

III.

(A 172-ik laphoz.)

V. Pál államtitkárjának Borghese bibornoknak nevében Porfirio Feliciani titkár által vezetett levelezésekből Kerschbaumer szent-pölteni kanonok szivessége által rendelkeztem ugyan néhány adatokkal; de római tartózkodásom alkalmat szolgáltatott ama levelezéseknek [1]) tüzetesebb áttanulmányozására, mi által számos ujabb érdekes részletnek jöttem birtokába.

Pázmány 1614 october végén utazott Rómába, hogy ott a Jézustársaságnak Nagyszombatban alapitandó collegiumja ügyében tárgyaljon. December végső napjaiban fogadtatott az államtitkár által, ki a fönforgó ügyben készségesen fölajánlá szolgálatait [2]). Ugyanazon időben nyert kihallgattatást a pápánál. Ez alkalommal magasabb horderejű politikai ügyeket is hozott szőnyegre. Hihetőleg Khlesl utasitása következtében figyelmezteté a pápát, hogy gondoskodni kellene II. Mátyás halála esetére Magyar- és Csehország, valamint a római királyság örökösödésének elintézéséről. A pápa válaszul adá, hogy ezen ügyet egy idő óta gondjainak tárgyává tette, s ezentúl még élénkebb figyelmet fog reá fordítani [3]).

Pázmány, miután megbizásában szerencsés eredménynyel eljárt, 1615 január első felében elhagyta Rómát.

IV.

(A 179-ik s kk. lapokhoz.)

A bécsi kormánykörökben már néhány héttel Forgách bibornok halála után megállapodtak, hogy Pázmány fog, az esztergomi érsekségben, utódjává neveztetni. Azonban Khlesl minister — mi okból nem tudom — Pázmányt egyelőre az érsekségnek csak Administratorává szándékozott tenni. Ridolfi, a bécsi kormány római ügyviselője, utasitásai értelmében, 1615 november végefelé kihallgattatást kért a pápánál s bejelentette, hogy kormánya Pázmánynak esztergomi administratorrá való kineveztetését fogja kérelmezni. A pápa elvonatkozva a személyi kérdéstől, azon meggyőződését fejezte ki, hogy administrator nevezése által sem az érsekségnek, sem álta-

---

[1]) Egykorú másolatok az Ágoston rend római könyvtárában.

[2]) 1615 jan. 1. a bécsi nuntiushoz.

[3]) 1615 jan. 11. ugyanahoz.

lán a katholika vallásnak nem tesznek szolgálatot, hanem szükségesnek mondotta az érsekség rendes és végleges betöltését [1]).

A bécsi nuntius utasíttatott, hogy az administratori terv ellen működjék. És ennek sikerült Khleslt reábirni, hogy tervéről lemondjon. Ugyanő melegen buzgólkodott Pázmány mellett s ellenezé bármely más egyén kinevezésének indítványba hozását. Szóba jött ugyan Pálffy gróf pozsonyi prépost. De csakhamar meggyőződtek, hogy az nem bir ama tulajdonokkal, melyeket a magas egyházi állás igényel. Bellarmin bibornok Telegdy váradi püspököt ajánlá a pápa előtt, ki ennek folytán megbizást adott, hogy a püspök tulajdonairól tudósítást szerezzenek. Ez alkalma adott Ridolfinak Bécsbe jelenteni, hogy a pápa Telegdy kineveztetését óhajtja. Azonban midőn a nuntius ezen hír felől Rómába jelentést tett, a pápa kijelenté, hogy nem volt szándéka Telegdy kineveztetését sürgetni [2]).

December vége felé a bécsi kormány és a római kúria tisztában voltak Pázmány fölemeltetése iránt. Előbb azonban a Jézustársaságból kilépnie s evégből fogadalmaitól föloldatnia kelle. A rend előljárói mindazáltal nem akarták megengedni, hogy Pázmány közvetlenül a rend köréből emeltessék az érsekségre. Kivánták, hogy a Jézustársaságból előbb más rendbe lépjen át, s mint más rend tagja neveztessék érsekké. A pápa és maga Pázmány is megnyugodtak. Amaz maga kezdett tárgyalásokat a Sommascha-féle szerzetes rend előljáróival, hogy Pázmányt rendükbe fölvegyék. De itt uj nehézség merült föl. A Sommaschák constitutió tiltották, más rend tagjainak fölvételét. S a pápának előbb brévét kelle kiállítani, melyben e szabályt a fönforgó esetre nézve fölfüggeszté. S Pázmány most végre a Jézustársaság köréből kilépvén, névleg a Sommascha rend tagjává lőn [3]).

Azonban Pázmánynak nemcsak tisztelői, ellenségei is voltak, kik fölmagasztaltatását megakadályozni igyekeztek. Olyformán nyilatkoztak felőle, hogy „igen veszedelmes önfejű ember, kinek élete erkölcsi tekintetben sem áll kifogáson felül.“ [4]) Sőt a pápának három állítólag Pázmány által irt levelet mutattak be, melyek őt, ha csakugyan ő irta volna, nem kevéssé compromittálják.

A pápa áthatva volt a meggyőződéstől, hogy a mennyire szükséges tulajdona a főpapnak az élet tisztasága, annyira ártalmas és botrányos ha a főpap élete e tekintetben nem kifogástalan. Pázmány ellen szigorú vizsgálatot rendelt. Az említett levelek másolatait közlé a császárral és átküldé a bécsi nuntiusnak is. De egyuttal kinyilatkoztatá, hogy ezen eljá-

---

[1]) 1615 nov. 28. és dec. 1. a nuntiusnak.

[2]) 1615 dec. 26. és 1616 febr. 20. ugyanannak.

[3]) 1615 dec. 26., 1616 febr. 20.. marc. 19.

[4]) 1615 dec. 26.

rásra nem más indítja, mint az óhajtás, hogy a kérdéses magas állás betöltésében helyesen járjon el. Egyébiránt — ugymond — nem szünt meg nagy hajlandósággal viseltetni Pázmány atya iránt, kinek, midőn vele személyesen érintkezett (1615 elején), fölismeré jeles tulajdonait[1]).

Bécsben siettek megtenni a szükséges nyomozásokat. Ezekből kitünt, hogy Pázmány nem irta ama leveleket, hogy azok koholtak. A nuntius közlé ezt a pápával, ki számos más oldalról is megnyugtató fölvilágosításokat nyert Pázmány életéről és jelleméről[2]). Ennek következtében az 1616-ik év tavaszán már csak a királyi praesentatióra várakoztak, hogy Pázmányt praeconisálják[3]).

V.

(A 191. s kk. lapokhoz.)

Az erdélyi politikai viszonyok Rómában élénk figyelem tárgyait képezték. A pápai államférfiak osztották bécsi collegáiknak Bethlen iránti ellenséges indulatait. Helyeselték és támogatták azon terveket, melyek Bethlennek a fejedelemségtől való megfosztását célozták[4]). 1615 elején megelégedéssel vették tudomásul a bécsi hirt, hogy a török kész Bethlent elűzni és Gratianit helyezni az erdélyi fejedelemségbe;[5]) mely hir később oda módosíttatott, hogy a török Bethlen elüzése után az erdélyi rendekre fogja bizni a fejedelemség betöltését, a mely esetben három egyén fog szerepelni: Gratiani, Homonnai György és a nádor (Thurzó) fia[6]).

---

[1]) 1616 jan. 2. s marc. 19.

[2]) 1616 april 23. az államtitkár a bécci nuntiusnak: „Per quel che si racoglie della lettera di V. S. del 4⁰, parc, che il P. Pázmán non sia in colpa d'haver scritte quelle lettere ad una Signora hungara, come s'e presupponeva. Il che saria caro, che fosse cosi per tutti i rispetti. Ma quando si potesse haver qualche chiarezza di piu dell'esculpazione et inocenza di questo Padre non si potra se non piacere molto d'intenderlo.“ S május 14: „Della bontà et vita honesta del P. Pázmán si havean riscontri da piu luoghi, ma e stata nondimeno cara la confirmazione che V. S. ce ne ha data.“

[3]) 1616 máj. 7.

[4]) 1614 febr. 8. az államtitkár a nuntiusnak: „S. Stà. ha letti gl'avisi, ch'ella ha havuti da Cassovia di Bethlen Gabor, l'impietà e l'infidelità del quale essendo hormai nota ai Transilvani, potra esser di non piccol giovamento a S. Mtà Ces.“

[5]) 1615 marc. 14., 21., april 18.

[6]) 1615 máj. 9.

E három jelölt között Homonnai személye volt Rómában legkedvesebb, vallásos buzgalma miatt. 1615 tavaszán az erdélyi püspök Lengyelországba utazott s fölkérte a nuntiust, birná reá a lengyel királyt, hogy Homonnait Erdély elfoglalásában pénzzel és katonákkal segítse. A nuntius megtett mindent. De a király azt válaszólá, hogy pénzt nem képes adni, s katonákat is, különböző tekintetekből, csak csekély számban bocsáthat rendelkezésére [1]).

Midőn 1616 elején Homonnai terveivel nyiltan föllépett, Rómában hőn ohajtották azoknak sikerét. „Alakítsa Isten — irja az államtitkár — a viszonyokat olyképen, hogy azokból mindazon előnyök származzanak, melyeket a kath. vallás szabadsága és emelkedése érdekében reméllenek.“ [2]) Nagy érdekeltséggel kisérték Pázmány működését fölső Magyarországban, melyről a nuntius pontos tudósításokat küldött. Jelenté, hogy Pázmány a nádort megnyerte a király részére s reábirta, hogy Homonnainak barátságos, Bethlennek és a hajdúk kapitányainak szigorú leveleket irjon; hogy lecsillapította a magyar mozgalmakat s reábirta a rendeket, hogy a fegyvert letegyék s a király hűségére visszatérjenek [3]).

Azonban habár Rómában Homonnai terveit helyeselték s erkölcsileg támogatták, tényleges segélyezésben nem részesítették s részesíteni nem is voltak hajlandók. Homonnai 1616 nyarán szorult helyzetében a bécsi nuntiushoz fordult azon kéréssel, hogy részére a pápától pénzsegélyt eszközöljön ki. A nuntius azonban sietett válaszolni, hogy a szent szék pénzügyi viszonyai sokkal kedvezőtlenebbek, semhogy ily segélyezésre képes lenne. És a pápai kormány e válasz miatt a nuntiusra nemcsak nem neheztelt, hanem őt dieséretekkel halmozá el [4]).

VI.

(A 237-ik laphoz.)

Pázmány érsekké neveztetése után a nuntius azon kéréssel fordult az államtitkárhoz, eszközölje ki, hogy Pázmány részére a bullák a szokásos dijak elengedése mellett állíttassanak ki. Az államtitkár evégből a pápához fordult. Sok nehézség támadott ugyan, de a pápa végre is Pázmány személye és a közbenjárók iránti tekintetből elrendelé, hogy a bullák expeditiója „via secreta“ vagy is a nagyobb dijak elengedése mellett eszközöltessék [5]).

---

[1]) 1615 máj. 30.

[2]) 1616 marc. 19.

[3]) 1616 júl. 30., aug. 6., sept. 3.

[4]) 1616 sept. 17.

[5]) 1616 nov. 28. és dec. 2.

VII.

A 305-ik lapon kiemeltem, mily buzgón igyekezett Pázmány 1617 végén Ferdinánd királylyá választatását s az országgyülés sikerét előkészíteni. Erre Dóczy Endrét is buzdította. „Bizony Isten — irja neki octóber 30-án Pozsonyból — igen méltó, hogy kgtek ott a vármegye gyülésére és instructiójára igen reá vigyázzon és azon legyen, hogy az instructiók békességre nézendők legyenek, ne cselekedjenek ugy, mint az elmult gyülésben, melyben a Beszterczebányaiak és Illésházyné dolgában ő fgét male contentuson boesáták el és ugyan semmi sem lőn abban, a miért annyit veszekedének. Nem kellene Uram a privatusok causájáért a közönséges jókban ily nagy akadékokat szerezni.“ [1])

VIII.

Azon hangulat megismeréséhez, mely 1618 elején az országgyülés megnyitása előtt az országban uralkodott, érdekes adalékul szolgál két levél, melyet a m. k. kam. levéltárban találtam.

„Oda fel — irja Forgách Zs. Kassáról 1618 febr. 12. Rákóczy Jánosnak — nagy hire vagyon hogy a Prédikátorokkal gyakorta Conventiculumokat tart, a kiből seditiok következhetnek, ki ha úgy volna, kgd nagy veszedelembe hozhatná magát. Intem azért kgdet tisztem szerint, hogy kgd csendességben legyen és semmi zűrzavarra okot ne adjon, hanem az ő fghez való jó hűséget igazán megtartsa és nemzetségének jó hirnevét utoljára meg ne gyalázza, és eszébe jusson ama deák versecske: „an nescis longas Regibus esse manus.“ Annak is nagy hire vagyon, hogy kgd szólott a vármegyékben, nagy illetlen instructiók adására izgatja az embereket; ha úgy volna, az sem illenék kgdhez.“

Dóczy Endre pedig 1618 február 20-án a következő tudósítást vette Szathmárról: „Generalis Uram (Forgách Zs.) ő fge akaratjából az electió felől a vármegyében eléggé munkálkodott; ide által a három vármegyét Károly Uram által találta volt meg, hogy némelyekkel hozzá hivatván, privatim beszéljen. Tegnap vala Szathmárt a vármegyének gyülése. Irja ő Nga Generalis Uram, a vármegyét intvén, hogy oda föl Kassa táján való vármegyék jól resolválták volna magukat, ezek is aszerint cselekednének, mint az ő dolgok. Tudja Ngd eleget szendergetnek, bizony dolog Ferdinánd király Urunk királyságától igen félnek, sőt némely vitatta azt is, nem a gyülésben, hanem magam előtt, hogy Csehországban immár

[1]) 1616 sept. 17.

is elkezdte volna, kiknek szájukat avval dugtam be, hogy lehetne az, noha ő fgét megkoronázták pro successione, de a birodalom Császár Urunk kezénél vagyon, ergo nem igaz. Maximilian herceg Urunkhoz bizony jó szívvel volnának, örömesten acceptálnák, de mindazáltal e vármegyén, sőt Ugocsán is nem mulik. A követeknek instructiójokban oda irják, „a több vármegyékkel és Regnicolákkal egyetértvén, e dologból a mi legjobb azt kövessék, szóval meghagyják, hogy ne is contrarioskodjanak.“

IX.

Az 1618-ik évi nevezetes országgyülésről a bécsi nuntiusnak, ki a követség egyik tagját Pozsonyba küldé, az államtitkárhoz [1]), s a florenci köztársaság bécsi követének kormányához küldött tudósításaiban [2]) szintén fontos közleményeket találtam, melyeket utánpótolnom kell.

Mint a 300. l. előadtam, Harrach csakugyan avégett küldetett Pozsonyba, hogy a gyülekező rendeknek tudtul adja az országgyülés elhalasztását. Azok megnyugodtak, de kérték a királyt, hogy az ez alkalommal kitüzött határnapon az országgyülést csakugyan megnyissa. A k. tanácsosok ugyanezen ügyben Bécsbe küldék Pázmányt és Forgách Zsigmondot, kik január közepetájt küldetésükben eljártak. Khlesl bibornok ez alkalommal — kétségkivül Pázmány közbenvetésére — kibékült Forgáchchal, kit, reményt nyujtván neki a nádori méltóság elnyerésére, magának lekötelezett. Pázmány ez időtájt az örökösödési ügyről úgy nyilatkozott, hogy Ferdinand megválasztatását nagy nehézség nélkül lehet keresztülvinni az országgyülésen. Ennek következtében a kormányférfiak a helyzetet kedvezőbbnek látták, mint az valóban volt. Sőt hitelre talált körükben a hir, hogy a magyarok előzékenyen maguk akarják Ferdinandot királyul kérni II. Mátyástól; nemcsak a miatt, hogy a királynak kedveskedjenek, hanem ezáltal érvényesíteni ohajtván szabad királyválasztási jogukat [3]).

Midőn martius közepén az ország rendei Pozsonyban együtt voltak, Ferdinand mint a király képviselője martius 19-én érkezett oda. Bevonulását lóháton tartotta. Közvetlenül utána Pázmány lovagolt a többi főpapokkal. Az országgyülés ünnepélyes megnyitása martius 23-án eszközöltetett a szent Ferenc rend templomában a sz. lélek segítségül hivása által. Isteni tisztelet után a király megjelent a rendek között. Latin be-

---

[1]) Egyh. másolatok Chigi hg. római könyvtárában.

[2]) Az eredeti tudósítások a florenci állami levéltárban.

[3]) Florenci követ. 1618 jan. 14., 20., febr. 17., 24.

szédet tartott „con molta gravità et eleganza.“ Kijelenté, hogy miután a császár gyengélkedése miatt s a megkezdett gyógykezelést veszély nélkül meg nem szakíthatván, személyesen meg nem jelenhetett, őt nevezé biztosává. Engedelmeskedjenek a császár akaratának, ki viszont szintén mindenben kielégíteni fogja őket. Azután a k. propositiókat kézbesíté Pázmánynak. Azokat a k. cancellár magyar nyelven megmagyarázta s hosszadalmas beszédben fejtegette. Utána a rendek nevében Pázmány szólott a királyhoz „brevemente con molta prudenza.“ „Az ország — mondá — szerfölött ohajtotta, hogy a császár uruk és királyuk személyesen megjelenjék az országgyülésen s módot találjon ama nehézségek és hátrányok elhárítására, melyek a király távolléte következtében fölmerültek. De megvigasztalta az országot ő felségének bölcsesége és jóakarata, melyszerint magát a király (Ferdinand) által kivánta helyettesíttetni, s remélik, hogy minden bajaik orvosoltatni fognak. Az urak és nemesek ő felsége előterjesztéseit megfontolni, legjobb határozatokat hozni, s ő fgnek szándékait lehetőleg teljesíteni fogják.“ A király ezután eltávozott, szivélyesen kezeit nyujtván a rendeknek [1]).

Az országgyülési tanácskozások már első napjaiban élesen szemközt állottak a katholikusok és protestánsok. Ezek kijelentették, hogy nem engedik tárgyaltatni a királyválasztást, míg kivánataik teljesíttetnek. Többi között a cimzetes püspököket és apátokat országgyülési szavazatuktól megfosztani igyekeztek; az egri káptalan megszüntetését sürgették, a melyre — mondották — nincs szükség, miután az egri püspök nem székel megyéjében. A katholikusok viszont minden erejükkel oda hatottak, hogy kieszközöljék a bécsi béke azon cikkének eltörlését, mely a jezsuitákat fekvő jószágok birásától eltiltja [2]).

Ezalatt Ferdinand nyájas, szeretetreméltó modora által megnyerte magának a rendek rokonszenvét. De a k. biztosok feje Khlesl bibornok halálos gyülöletet keltett maga ellen, s kétszinűsége és ármányai által általános ingerültséget szült. Sokan nem ok nélkül őt okozták amiatt, hogy az országgyülés a k. előterjesztések tárgyában nehézségeket támasztott; s állitották, hogy nélküle a királyválasztási ügyet könnyebben lehetett volna célhoz vezetni. Khlesl maga is érezte ezt, mi őt nagy mértékben elkeserítette; annálinkább, mert némely magyar urak nem tartózkodtak neheztelésüket nyiltan kitüntetni. Többen kinyilatkoztatták, hogy vele tárgyalni nem fognak. A bibornok szolgái beszélték, hogy urukat soha sem látták annyira leverve, mint ekkor [3]).

---

[1]) Pápai uditore 1618 marc. 27.

[2]) U. a. mart. 26.

[3]) U. a. mart. 27., 29. Florenci követ april 4., 7.

A legfőbb nehézséget azon kérdés okozta: vajjon a király előbb választassék-e, mint a nádor? A királyi biztosok s velök némely kath. urak szivesen mellőzték volna teljesen a nádorválasztást, miután a nádor nagy hatalmában a királyi tekintély veszélyes korlátozását látták. De a többség a nádori méltóságot az alkotmány egyik biztosítékának tekinté s a mellett küzdött, hogy a nádor előbb választassék meg s utána a király [1]).

April 1-jén az alsóház abban állapodott meg, hogy ugyanazon napon eszközöltessék, előbb a nádor s utána a király választása. Ezen határozat indokai között nagy része volt a bizalmatlanságnak, melylyel Khlesl iránt viseltettek. Ez ugyanis miután Forgáchnak megigérte, hogy őt a nádori méltóság elnyerésében segíteni fogja; utóbb oly módon nyilatkozott felőle, mely egyaránt sértette hiúságát és nagyravágyását. „Forgách már nádornak tartja magát, de kész vagyok, mielőtt e méltóságot elnyeri, egy arasznyira meghosszabbítani orrát.“ Forgách értesülvén e gúnyos megjegyzésről boszura gerjedt s most maga is fölhivta a rendeket, ne mondjanak le kivánságukról, hogy a nádor választása megelőzze a királyét; attól tartván, hogy ha előbb megválasztatnék a király, a bibornok könnyen megcsalhatná. S ezen aggodalma nem nélkülözött minden alapot. Bécsben azon érdekes hir köröztetett, hogy egy alkalommal Pozsonyban nyolc ur találkozott, kik közöl mindegyik irásban birta Khlesl igéretét, hogy őt fogja a nádori méltóságra segíteni [2]).

Az ellenzéki szellemet Khlesl ildomtalan magaviselete mellett külső befolyások is élesztették. Bethlen Gábor már megkezdette a rendeket, főleg a protestánsokat, a király ellen izgatni. Biztosa Pozsonyban titokban tartózkodott, s főleg a megyei követekre nagy hatást gyakorolt. A németországi protestáns fejedelmek is közreműködtek az elégületlenség fokozására [3]).

Az alsóház határozatában a püspökök és főurak a császár és király méltósága iránti tiszteletlenséget láttak s azt elvetették. Pázmányt és Forgáchot a k. biztosokhoz küldötték a teendők iránti értekezés végett, s hogy azokat engedékenységre hajlítsák.

Az alsóház april első napjaiban tartott ülései zajosak és lármásak voltak. Midőn valamelyik egyházi férfiú a király szándékai és a kath. vallás érdekei mellett szólott, fenyegető szózatok emelkedtek: „ki kell dobni az ablakon.“ A discussiók eredménye a következő végzés volt: „Ha ő cs. k. felsége okmányilag megigéri, hogy a magyarok szabadságaikban megtartatnak, nádor választatni fog: és sérelmeik orvosoltatnak, készek megválasztani a királyt, kit azonban megkoronázni csak a sérelmek orvoslása után fogják. Az okmányt aláirás végett Bécsbe küldik.“

---

[1]) Pápai uditore marcius 26.

[2]) Florenci követ april 3., 21.

[3]) Pápai uditore marc. 29., april 6.; florenci k. april 14.

A püspökök és főurak, az alsótábla által a királyválasztás ügyében okozott nehézségek következtében, türelmetlenkedni kezdettek. Indítvány merült föl, hogy Ferdinandot maguk kiáltsák ki királylyá. Ebben megegyezett Pázmány és Forgách, és megnyugodott a császár is. Némelyek megbízattak ugyan, hogy igyekezzenek megnyerni a többi rendeket; de ha ez nem sikerül, határozattá lőn az alsótábla hozzájárulása nélkül, sőt ellenzése dacára is Ferdinandot királylyá kikiáltani. Utóbb mégis elvetették e határozatukat s — mikép, nem tudom — az alsótábla végzését elfogadták. April 6-án, talán az egyesség és kibékülés szerencsés létrejöttének megülése végett Pázmány megvendégelte a k. biztosokat és az országgyülés előkelőbb tagjait [1]).

Azonban Pázmánynak már másnap alkalma volt tapasztalni, hogy a főrendek engedékenységük által nem fegyverezték le az ellenzéket. Pázmány beszédében Thurzó Imréhez fordult s intette őt és társait, szünjenek meg rosz szolgálataik által nehézségeket és zavarokat okozni. Thurzó szenvedélyesen válaszolt. A heves vitát Forgách csillapította le, ki Pázmányt buzgón támogatta.

A k. biztosok ekkor kivánták, hogy az ország rendei irásban igérjék, miszerint az ország az ausztriai háztól soha sem fog elszakadni. A rendek hajlandók voltak a királyt szóbeli igéret által megnyugtatni s biztosítani, hogy a királyválasztásban mindenkor tekintettel lesznek az ausztriai házra. A k. biztosok, Ulm indítványára, kijelentették, hogy ily szóbeli igérettel is megelégszenek. Ulm Bécsbe ment a rendek által készített okmánynyal, hogy azt a király által aláirassa. Bécsben nem voltak tisztában a teendők iránt. Miksa főhercegnek véleményét kérték ki. Ez teljesen elégületlen volt az események menetével, miután őt ekkoráig teljesen mellőzték. Most sietett neheztelését éreztetni. Csudálkozását fejezé ki a fölött, hogy akkor fordulnak hozzá, midőn már mindent elrontottak. Sajnálja, hogy a bibornok ily kedvezőtlen állapotba hozta e fontos ügyet. Most már nem lát más menekülési módot mint vagy fegyveres erővel megfékezni a magyarokat, vagy megnyugodni és elfogadni mint kisebb roszat a magyarok kivánatait [2]).

A császár vonakodott aláirni a rendek által kivánt okmányt; sőt megtámadta a k. biztosok által tett engedménycket. Ulm tehát kedvezőtlen válaszszal tért vissza Pozsonyba. A magyar urak ekkor fölkérték Khleslt, menjen maga Bécsbe, s igyekezzék a császárt engedékenységre birni. A bibornok elutazott. És sikerült meggyőznie a császárt az engedékenység szükségességéről [3]).

---

[1]) Pápai uditore april 2., 3.

[2]) Florenci követ april 3., 14., 21.

[3]) Pápai uditore april 19.; florenci april 21.

Midőn Khlesl visszaérkezett a főrendek Pázmányt, Forgáchot, Homonnait három más előkelő urral küldötték hozzá. Attól tartottak, hogy az ellenzék a királyválasztás meggátlása végett ujabb nehézségeket fog támasztani; fölkérték tehát a bibornokot, igyekezzék kedvező nyilatkozat által megnyugtatni a rendeket, s engedje meg a császár által kiállított okmánynak a törvénykönyvbe való igtatását; különben a követek mind hazautazni fognának [1]).

A Khlesl által meghozott k. biztosító okmányt a főrendek kifogás nélkül elfogadták. De nem a követek, kik nem akarták megengedni, hogy az okmány megemlítse a rendek igéretét, miszerint a királyválasztásban tekintettel lesznek mindenkor az ausztriai házra; nem akarták magukat ezáltal az ausztriai háznak örökre lekötni. Az e körül támadt vitákban főleg Pázmány és Forgách buzgólkodtak a király mellett. Ez utóbbi oly meleg bensőséggel szólott, hogy beszéd közben könyekre fakadt. De sem Forgách könyei, sem Pázmány érvei nem gyakorolták a várt hatást. Sőt a primás teljesen népszerűtlenné lett; meghallgatni sem akarták [2]).

Midőn a k. hitlevél fölötti tanácskozások között május első napjaiban a vallási kérdés jött szőnyegre, Ferdinánd maga buzdította a főpapokat, a kath. érdekek bátor és kitartó védelmezésére. A katholikus világi urak között főleg Frangepáni gróf, a horvátországi bán tüntette ki magát buzgalma által. Egy alkalommal beszédjét megszakítani igyekeztek a szokásossá váló fenyegetés által, hogy az ablakon kell kidobni. De a bátor szónok nem ijedt meg. Fölhivta, hogy lépjenek elő azok, kik az ablakon kidobni kivánják. És senki sem jelentkezett. A két párt között oly nagy volt az ellentét, hogy a katholikusok ujra kinyilatkoztatták, miszerint készek a királyt maguk megválasztani. Végre a protestánsok engedtek [3]).

Ezalatt a gyülölet Khlesl személye iránt tetőpontját érte el. Maga is szüntelen aggodalmak között élt, lakását sem merte elhagyni. Május 10-én az országgyülés Thurzó Szaniszlót és Pálffy Jánost küldé Ferdinándhoz azon kéréssel, hogy más biztosokat rendeljen. De a király szerényen kérte, hogy folytassák tárgyalásaikat az eddigi biztosokkal. A rendek engedtek, s az nap két órán át értekeztek a biztosokkal. De ez alkalommal is Khlesl eszélytelen magatartása által kockáztatta a már létrejött egyességet [4]).

Május 14-én a hitlevelet az országgyülés küldöttei átnyujtották Ferdinandnak. Ez azonnal tanácskozmányt tartott. Csak egy pont iránt volt nehézség. A rendek a hitlevélből kihagyni akarták a bécsi békekötés zára-

---

[1]) Pápai uditore april 23.

[2]) U. a. april 24.

[3]) U. a. máj. 4., florenci k. máj. 12.

[4]) U. a. máj. 10., u. akkor.

dékát „sine praeiudicio Religionis Catholicae“. Ferdinand határozottan kijelentette, hogy semmiféle ujitást nem enged. S igy a záradék a hitlevélbe jött[1]).

Ez időben a cseh lázadás s a protestáns izgatók hatása szembetünően nyilvánult az országgyülésen is. Június elején fenyegetődztek a követek, hogy eltávoznak. Forgách csak nehezen tudta őket lecsendesíteni. Az ellenzék élén Battyányi, Révai és Thurzó Imre állottak. A király hivei emiatt titkos alkudozásokat kezdettek, melyeknek célja volt őket ellenséges célzataiktól elvonni[2]).

A sérelmek tárgyalása alkalmával a k. biztosok kisérletet tettek a végnélküli viták megszüntetésére; de sikertelenül. Végre június 19-én a király főkamarásmesterénél tartott értekezleten a k. biztosok a magyar uraknak kijelentették, hogy készek az országgyülés sérelmeit elfogadni s orvosolni[3]).

---

[1]) Pápai uditore máj. 15.

[2]) U. a. jún. 8., florenci követ jún. 7., 9.

[3]) U. a. jún. 14., 19.

TARTALOM.

Első könyv. (1570—1616.)

Lap.

I. Pázmány Péter származása. Ősei. Szülei. Születése. A kolozsvári iskolában. A Jézustársaságba való lépése. Ujonc és növendék évei. A Jézustársaság eredete. Célja. Hatása 3

II. Pázmány mint a gráci egyetem tanára. Dialektikai és Physikai előadásai. Tankönyvei. Hittudományi előadásai. Theologia Scholastikája 14

III. Pázmány első térítői diadala. Irodalmi föllépése. Vallási állapotok Magyarországban a XVI-ik század végén. A protestantismus elterjedése. Protestáns és kath. irodalmi viszonyok. Pázmány törekvései 28

IV. A vallási polemiának főbb kérdései. Pázmánynak Magyari ellen irt műve 40

V. Pázmány irodalmi munkái. „A mostani tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonysága.“ Kempis Tamás fordítása. Imádságos könyve. Gyarmati ellen a szentek tiszteletéről irt műve . 54

VI. Pázmány visszatér hazájába. Jelen van az 1608-iki országgyülésen. Védiratot szerkeszt a jezsuiták mellett. A jezsuiták magyarországi birtokainak megmentését célzó tevékenysége 72

VII. Pázmány hittérítői tevékenysége. Ráczkövi Ambrus. Veresmarti Mihál megtérése. Pázmány három polemikus műve 1609-ből. Egy szent beszéde 80

VIII. A zsolnai lutheranus zsinat. Forgách érsek óvása a zsinat és végzései ellen. A protestánsok Apologiája. Pázmány két munkája ezen zsinatról. A nagyszombati tartományi zsinat 95

IX. A Kalauz 112

X. Pázmánynak Alvinczivel folytatott polemiája 133

XI. Pázmánynak a magyar lutheranus irókkal folytatott polemiája 146

Lap.

Második könyv. (1616—1617.)

I. A turóczi prépostság visszaadása a Jézustársaságnak. A nagyszombati collegium visszaállítása. Pázmány küldetése Rómába. Forgách halála. Tanácskozások az esztergomi érsekség betöltéséről 169

II. Tanácskozások az esztergomi érsekség betöltéséről. Pázmány P. kijelöltetése. Rómában tett lépések. A jezsuita generalis magatartása. Naprágy igyekezetei. Pázmány fölmentetése a jezsuita fogadalmaktól. Turóczi prépositta neveztetése 179

III. Pázmány első polikai föllépése. Erdély állása a kormány és Magyarországhoz. Homonnai György tervei. Az udvari párt magatartásának változása. Pázmány küldetése Magyarország fölső részeibe 191

IV. A kassai gyülés 1616 június végén. Pázmány hatása. A követek a királynál, a nádornál, Ali basánál és Bethlennél. Ujabb gyülés Kassán. Végzései. A Pázmány ellen emelt vádak. Védelme . 205

V. Az esztergomi érsekség anyagi viszonyai. A kamara törekvései. Pázmány magatartása. Érsekké neveztetése és fölszenteltetése. Ujabb pénzügyi alkudozásai. Emlékirata. Érseki székfoglalása. A pápai megerősítés és a pallium. Pázmány kinevezésének hatása 220

VI. A Homonnai-féle mozgalmak 1616 második felében. Radul moldvai hadjárata. Bethlen készületei. Zavargások. Thurzó igyekezetei. Homonnai támadása. A tarcsai ütközet 242

VII. Bethlen hadműködése. A dési csata. A bécsi kormány intézkedései. Pázmány tevékenysége. Értekezlete a nádorral. Bethlen magyarországi hadjárata 1616 végén. Visszavonulása 253

VIII. A Pázmánynál tartott tanácskozmány 1617 elején. A prágai értekezletek Bethlen követeivel. Pázmány tevékenysége. Az értekezletek eredménye 267

IX. Pázmány és a tervezett kormánytanács. A nagyszombati értekezletek Bethlen követeivel 1617 nyarán. Eredményei 284

Harmadik könyv. (1618—1619.)

I. Az örökösödés kérdése. Ferdinand fhg. trónjelölt. Előkészületek megválasztására Magyarországban. Országgyülés hirdetése. Pázmány P. tevékenysége. Az országgyülés elhalasztása. Khlesl találkozása Pázmánynyal. Katonai segély sürgetése. V. Pál brévéje . 299

II. Pázmány levelezése az erdélyi cancellárral és Bethlennel. Kovasóczy küldetése Pázmányhoz. Pázmány véleménye az országgyülési ügyekről. Az országgyülés megnyitása. A k. előadások tárgyalása. Fölirat. K. leirat. Fölsőházi tanácskozások. Uj fölirat . . 314

Lap.

III. A k. biztosok igyekezetei. Pázmány országgyülési beszéde. A rendek megnyugtató nyilatkozata. K. leirat. A k. hitlevél szerkesztése. Kedvezőtlen fogadtatása. A szabad királyválasztás körüli viták 337

IV. A hitlevél fölötti tanácskozások. A vallás kérdése. A protestánsok és katholikusok magatartása. A templomok kérdése. Öt napi vita. Óvások. A jezsuiták ellen intézett támadás. A hitlevél elfogadása. Átadása 347

V. Ferdinand megválasztatása. Nádorválasztás. A sérelmek tárgyalása. Viták a vallási sérelmek, névszerint a jezsuiták tárgyában. Befejezésük. A szomszéd tartományok küldöttei. Ferdinand megkoronáztatása. A főhivatalok betöltése 365

VI. Pázmány az 1618-iki országgyülésen. Ellene emelt vád. Lengyelországba való küldetésének kérdése. Az ujvári erősség. Az érsekek kötelezettségei. Pázmány alkudozásai az ujvári őrség fizetése tárgyában 379

VII. Balásfy Tamás. Jelleme. Kihágásai. Törekvései a pozsonyi prépostság elnyerésére. A pozsonyi káptalan által tett akadályok. Balásfy vitatkozása Káldyval 394

VIII. Balásfy a pozsonyi prépostság mellett a győri őrkanonokságot is megtartani igyekezik. A nuntius beavatkozása. A galgóczi értekezlet. Pázmány véleménye. Balásfy ujabb kihágásai. Törvényszéki tárgyalások. Pázmány itélete. Balásfy és a káptalan kibékülése 407

IX. II. Ferdinand trónralépte. A helyzet. A cseh zavarok. Az ausztriai, cseh és morvaországi prot. rendek törekvései. Az 1619 május 20-ikára hirdetett országgyülés. A megyék utasitásai. A szomszéd tartományok kivánságai. Azok érdekében tett lépések . . 433

X. Az 1619-iki országgyülés folytatása. A koronázási hitlevél törvénybe igtatása. A vallás kérdése. A protestánsok sérelmei. Ezeknek birálata. A katholikusok sérelmei. A nádor igyekezetei. Óvások. Az országgyülés befejezése 449

XI. Pázmány és a kath. tanügy. A nagyszombati collegium. Uj alapitványai. A bécsi papnövelde alapitása és első szervezete. Gondos gazdálkodása. Jogainak buzgó védelme 466

XII. A pálos rend kebelében támadt zavarok 1618. Pázmány a rend apostoli visitatorává neveztetik s reformálásával bizatik meg. Tevékenysége 482

Lap.

Negyedik könyv. (1619—1621.)

I. A helyzet. Bethlen egyénisége. Támadásának indokai. Készületek Magyarországban. Kassa megvétele. A kassai vértanúk. Pázmány menekül 497

II. Bethlen debreczeni nyilatkozata. A „Querela Hungariae“ czimű röpirat. Pázmány cáfirata 511

III. A kassai gyülés. Bethlen előhaladása. Országgyülés öszszehivása. A főpapok magatartása. Bethlen hiveinek s a protestánsok törekvései. A k. biztosok megérkezése. Alkudozások. Az országgyülés végzései 520

IV. A beszterczebányai országgyülés. A titkos tanács Bécsben. Alkudozások. Az országgyülés végzései 539

V. A beszterczei végzések hatása. Pázmány egy röpirata . . 555

VI. A haimburgi alkudozások. Bécsi értekezletek. Az alkudozások megszakítása. A nádor elpártolása Bethlentől 565

VII. Erdődy küldetése Bécsbe. Pázmány hatása a béke érdekében. A nikolsburgi alkudozások. A béke föltételei. A küzdelem eredményei. Pázmány állása a küzdelmek alatt 586

Pótlékok 629

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.

BX 4705 P39F73 köt.1

Fraknói, Vilmos
Pázmány Péter és kora

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 16 12 09 004 8